ئابدۇكېرىم رەھمان

ھايات تۈشلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

ھايات تۇشلىرى

مەزكۇر كىتاب مۇئەللىپنىڭ مۇخلىسلىرىدىن ئەركىن ئۈلتەبىرنىڭ ماددىي ياردىمى بىلەن باستۇرۇلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەركىن ئۈلتەبىرگە رەھمەت ئېيتىمىز.

ئابدۇكېرىم رەھمان

ھايات تىۋىشلىرى

(ئەسلىمە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

2020 - يىلى سېنتەبىر، بىرىنچى نەشرى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

تەكلىماكان ئۇيغۇر كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ.

ئىستانبۇل - تۈركىيە

ئاپتورنىڭ بىر قىسىم يالداملىرى

尔族
族
乡清真古寺

www.uyghurkitap.com

www.uyghurkitap.com

PEPSI

www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن 003
قىسقىچە تەرجىمىھالى 005
مۇقەددىمە 009

بىرىنچى بۆلۈم

يۇرت شەرىپى، ھايات تەرىپى

بىرىنچى باب: يۇرت شەرىپى 039
ئىككىنچى باب: گۈدەكلىك تىۋىشلىرى 057
ئۈچىنچى باب: تورنىلار سىپىدە 077
تۆتىنچى باب: ئۇچقۇر خىياللار 131
بەشىنچى باب: توغراق يىغلايدۇ 175

ئىككىنچى بۆلۈم

بەرق ئۇرغان ياشلىق

ئالتىنچى باب: ئون سەككىز يېشىم ــــ قاتماقتا بېشىم 189
يەتتىنچى باب: ھايات سىنىقى 285
سەككىزىنچى باب: «چۈش»مۇ يا «قىيامەت»مۇ 311

ئۈچىنچى بۆلۈم

سۈزۈك ئاسمان

توققۇزىنچى باب: تورانلىق مۇنبەر 365

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىغىن ئامبىرى

ئونىنچى باب: قاڭقىش ۋە ھالقىش 423
ئون بىرىنچى باب: ئارامىلىق كۆنلەر، ھارامىلىق تۈنلەر 523
خاتىمە 571

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

سالام كىتابخان!

پېشقەدەم ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى، ئۇزۇن يىللىق ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى، مەرھۇم پروفېسسور ئابدۇلكەرىم رەھمان 2016 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تۈركىيەگە كەلگەندە يېڭىدىن يېزىپ تاماملىغان، ئەمما تېخى ۋەتەن ئىچىدە نەشىر قىلىنىشقا ئۈلگۈرەلمىگەن بىر كىتابى بارلىقىنى ۋە مەزكۇر كىتابنى مەندە ئامانەت قويۇشنى خالايدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلىپ ساقلايدىغانلىقىمنى بىلدۈردۈم. كىتابنىڭ كومپيۇتېر نۇسخىسىنى ماڭا بەرگەندىن كېيىن، مەن:

ــ «بۇ كىتابنى ۋەتەندە نەشىر قىلىش پەقەت مۇمكىن بولمىغاندا بىز نەشىر قىلامدۇق» دەپ سورىدىم.

ــ مەرھۇم: «شۇنداق بولسۇن» دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى.

سىزلەرگە تەقدىم قىلىنىۋاتقان مەزكۇر كىتاب مەن تۆت يىلدىن بۇيان ساقلاپ كېلىۋاتقان مەرھۇمنىڭ تەۋەررۈك ئامانىتى ــ «هايات تىۋىشلىرى»، مۇئەللىپنىڭ ئازكەم بىر ئەسىرلىك هايات مۇساپىسىنىڭ باياندۇر.

مەزكۇر كىتاب ۋەتەن ئىچىدە نەشىر قىلىنىشنى كۈزدە تۇتۇپ يېزىلغان بولغاچقا، ئەزىز كىتابخانلارنىڭ كىتابقا توغرا مۇئامىلە قىلىشنى ئۈمىد قىلىمىز.

كىتابتا ھازىرقى ياش ۋە ئوتتۇرا ياش كىشىلەرگە سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش قىيىن بولغان بالايىئاپەتلىك 1960 ـ 1970 ـ يىللاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن ـ گەرچە بۈگۈنكى پاجىئەدىن باشقىچە بولسىمۇ ـ ئېغىر كۈنلەرنى يېڭىدىن جانلاندۇرۇپ كۆز ئالدىمىزدا نامايەن قىلىدۇ. مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسى ئارقىلىق بىزگە كوممۇنىزم زۇلمى ئاستىكى 65 يىللىق تارىخنى جانلىق سۈرەتلەپ بېرىدۇ. كىتابنى ئوقۇغىنىمىزدا ئەينى دەۋردىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تارىخىمىزدىن خەۋەردار بولىمىز.

كىتابنى قانداق چۈشىنىش، قانداق مۇھاكىمە قىلىش، قانداق تەھلىل قىلىش ۋە قانداق باھا بېرىشنى كىتابخانلارنىڭ مۇلاھىزىسىگە ھاۋالە قىلىمىز.

2020 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مەرھۇمنىڭ ۋاپات خەۋىرى تارقالغاندىن كېيىن، كىتابنى دەرھال نەشىر قىلىشنى كۈن تەرتىپكە قويۇپ، ئىملاسىنى تۈزەتكەندىن باشقا ھېچقانداق ئۆزگەرتمەستىن ئەينەن نەشىر قىلىپ ھۇزۇرۇڭلارغا سۇندۇق.

2020 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى

سەلىم پاشا ـ ئىستانبول

قىسقىچە تەرجىمھالى

ئابدۇكېرىم رەھمان (تولۇق ئاتىلىشى ئابدۇكېرىم ئابدۇ- رەھمان) 1940 - يىل 12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر شەھىرىگە قاراشلىق نەزەرباغ يېزىسىنىڭ بۇچى كەنتىدە تۇغۇلغان. 1959 - يىلىدىن 1964 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1984 - يىلىدىن 1992 - يىلىغىچە تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋە مۇدىرى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1987 - يىلى دوتسېنت، 1991 - يىلى پروفېسسور ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1987 - يىلى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە ماگىستىر تەربىيەلەش يېتەكچىسى بولغان. 1995 - يىلى شىنجاڭدىكى تۇنجى دوكتورانتلار يېتەكچىسى بولۇپ، خەلق ئەدەبىياتى ۋە فولكلور كەسپى بويىچە 35 تىن ئارتۇق ماگىستىر ۋە 18 نەپەر دوكتور تەربىيەلىگەن. 1989 - يىلىدىن ھازىرغىچە جەمئىي بەش قارار ئاپتونوم رايونلۇق مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس، 1992 - يىلى گوۋۇيۈەننىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان تۆھپىكار مۇتەخەسسىس شەرىپىگە ئېرىشكەن. 1964 - يىلىدىن تاكى 2012 - يىلىغىچە جەمئىي 47 يىل ئالىي مائارىپ سېپىدە ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ 1 - سېپىدە خىزمەت قىلىش جەريانىدا مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىجتىمائىي پەن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تەتقىقات تۈرلىرىدىن ئون چوڭ تۈرگە يېتەكچىلىك قىلغان. «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت قامۇسى»، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت لۇغىتى»، «جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى: شىنجاڭ تومى» (ئۈچ توپلام)، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» قاتارلىق يىرىك تۈرلەرنى يېزىشقا ۋە تۈزۈشكە قاتناشقان. ئۇنىڭدىن باشقا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» (مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ)، «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» (كوللېكتىپ)، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسى»، «ئەدەبىيات ھەققىدە»، «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخىغا ئائىت مەسىلىلەر»، «يىپەك يولى بويىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر»، «فولكلور ۋە يازما ئەدەبىيات»، «مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن تۇغۇلغان ھېسلار»، «ئۇيغۇر مۇقام پېشىۋالىرى»، «ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (خەنزۇچە)، «يىپەك يولىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە نەزەر»، «20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ماددىي مەدەنىيىتى»، «ئۇيغۇر فولكلورى» (تۈركچە)، «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە مەدەنىيەت تارىخى» (خەنزۇچە)، «ئەزىزانە قەشقەر» (ئىككى توملۇق)، «قەشقەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»، «قەشقەر فولكلور مەدەنىيىتى»، «قەشقەر قول ھۈنەرۋەنچىلىكى»، «قەشقەر بىناكارلىق سەنئىتى» قاتارلىق نەزەرىيەۋى ئىلمىي ئەسەرلىرى، «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى»، «ئۆزبېك خەلق داستانلىرى»، «ئۇيغۇر بېيىتلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»، «نۇزۇگۇم»، «تاھىر ـ زۆھرە» قاتارلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت توپلاملىرى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، تۈركچە، رۇسچە ۋە ئىنگلىز تىللىرىدا نەشر قىلىنغان. ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، فولكلور،

مەدەنىيەتشۇناسلىق، سوتسىئولوگىيە، ئانتىروپولوگىيە قاتارلىق پەنلەرگە ئائىت 180 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىلىرى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى نوپۇسلۇق ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان. ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات جەھەتتىكى ئالاھىدە نەتىجىلىرى 15 قېتىمدىن ئارتۇق مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى گېزىت - ژۇرناللاردا مەزكۇرنىڭ ئىش - ئىزلىرى ۋە تۆھپىسى كۆپ قېتىم تونۇشتۇرۇلغان. ئۇ هازىر «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى جەمئىيىتى» ۋە «جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام جەمئىيىتى»نىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

ئابدۇكېرىم رەھمان 2020 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئۈرۈمچىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

www.uyghurkitap.com

مۇقەددىمە

ئۆزلۈكنىڭ بېغىشى، جېنى – شەجەرە،
مىللەتنىڭ تومۇرى، قېنى – شەجەرە،
ئاناڭنىڭ ئاق سۈتى، نېنى – شەجەرە،
ئەجدادنىڭ مىراسى، بېغى – شەجەرە.
– (خاتىرەمدىن)

بىز بەكمۇ نادان خەلق ئىكەنمىز، كۆپچىلىكىمىزنىڭ يىپى ئۈزۈلگەن لەگلەكتەك ئائىلە شەجەرىمىز، ئۆزلۈك نەسەپنامىمىز يوق ئىكەن. بەگ- خاقانلىرىمىزمۇ جەڭگاھ تۈزگىنى بىلەن قەلەمدە ئىز قالدۇرماپتۇ، ئالىم - ئۆلىمالىرىمىز بىلىنى ئەنئەنىۋى كەمتەرلىك كەمىرى بىلەن چىڭ باغلىۋېلىپ، ئۆزلۈك نەسەپنامە پۈتۈشتىن يىراق تۇرۇپتۇ، مىسكىن ئاۋام - پۇقرالىرىمىز ساۋاتسىزلىق، نادانلىق بۆشۈكىگە بۆلەنگىنىچە ئىزتىراپسىز ۋە نامۇ- نىشانسىز ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ، ئاقىۋەتتە مىللەت ۋە خەلقىمىز تارىختا كۆپلىگەن پاجىئەلەرگە ھامىلە بوپتۇ. ھالا زانىمىزغا ئۇلاشقىچە، «بوۋاڭ - ئەجدادىڭ كىم؟» دېسە، بېشىنى لىڭشىتىدىغان، «قاچان تۇغۇلدۇڭ؟» دېسە، «ئۆرۈك چېچەكلىگەندە» دەپ مۇجمەل جاۋاب بېرىدىغان، «مىللىتىڭ قايسى؟» دەپ سورىسا، «تۈرك» ياكى «ئالتەشەلىك» ... دەيدىغان ھالەت شەكىللىنىپتۇ.

قىسقىسى، مۇتلەق كۆپچىلىكىمىزنىڭ ئائىلە شەجەرىسى يوق ئىكەنلىكى بەرھەق. مەن قازاق قىرلىرىنى، قىرغىز داللىرىنى، موڭغۇل يايلاقلىرىنى ... چارۋىچى ئاھالىلەر توپلىرىنى زىيارەت قىلغىنىمدا، ئاۋۋال ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ سەبىي بالىلارغىچە، ئەر - ئايالى يىگىتلەردىن تارتىپ، خوتۇن - قىزلارغىچە يەتتە سۆڭەكى (يەتتە ئەجدادى)نى مارجاندەك تىزىپ دۇدۇقلىماي ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ھەۋەس قوزغالغان ئىدى. بىزدە يەتتە ئەۋلادىنى ساناپ بېرەلەيدىغانلار زادى قانچىلىكتۇ؟! مېنىڭ كۆزىتىشىمچە كۆپ ئەمەس، ھەتتا مەنمۇ يەتتە ئەجدادىمنى ساناپ بېرەلمەيمەن. شۇڭا، بۇ ئاچچىق تارىخىي ساۋاق مېنى چوڭقۇر ئويغا سالغاچقا، يەتمىش يىلدىن كېيىن ئۆتمۈش ھايات مۇساپەمنى ئەسلەپ يېزىۋاتقان مەزكۇر چەلەڭگۇش خاتىرەمنىڭ «كىرىش سۆز»ىگە نەسەبنامە ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ئەسلىتىدىغان ئىجابىي ۋە سەلبىي مىسالدىن ئۈچ پارچە قىستۇرۇپ، ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ ھوزۇرىغا سۇنۇشنى مۇۋاپىق تاپتىم. بۇ ئارقىلىق ھەممىمىزدە كېلىچەك ئەۋلادلار ئۈچۈن بىرەر نەمۇنە قالدۇرۇش قىزغىنلىقى قوزغالسا ئەجەب ئەمەس. گەپنى مىسالدىن باشلايلى: «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى»[1]، «ئۇيغۇر ئالىمى جيەن بوزەن»[2] قاتارلىق ئەسەرلەردىكى مۇناسىۋەتلىك بايانلارغا ئاساسلانغاندا، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ تاۋيۈەن ناھىيەسىدىكى جيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلار غەربىي يۇرت قوچۇ خانلىقى (قوچۇ ئىدىقۇتى)نىڭ سانغۇنى خېلىلنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادلىرىدۇر. خېلىل جەمەتى قوچۇ ئىدىقۇت خانلىقىغا قاراشلىق ئۇيغۇر تۆرىلىرىدىن بولۇپ، لەقەبى «بارىس» (يولۋاس)

[1] چېن زۇنۋاڭ، جيەن ۋېن، «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى» (تەرجىمە قىلغۇچىلار: ئابلەت نۇردۇن، جۇمەخۇن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998- يىل.

[2] تەلئەت ئىبراھىم (تىلەك): «ئۇيغۇر ئالىمى جيەن بوزەن»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002- يىل.

ئىدى. خەنزۇچە ماتېرىياللاردا «八十» (كېيىنچە «八士»)غا ئۆزگەرتكەن) دەپ خاتىرىلەنگەن. «باش» دېگەن بۇ ئاتاق تۇتۇق بېگى خېلىلدىن تارتىپ، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىغىچە ئورتاق قوللىنىلغان. مىلادى 1209 ـ يىلى تۇتۇق خېلىل باش غەربىي قىتان (غەربىي لياۋ) نىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قوچو ئىدىقۇتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، غەربىي قىتاننىڭ قوچودا تۇرۇشلۇق نازارەتچىسىنى ئۆلتۈرۈپ، قەۋمىنى باشلاپ، تېمۇچىن (چىڭگىزخان)غا بەيئەت قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. كېيىن موڭغۇللار غەربىي يۇرتنى بويسۇندۇرۇشتا ۋە غەربىي شىمال رايونلىرىدا ھەربىي پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇۋاتقان تاڭغۇت، جىن، سۇڭ خانلىقلىرىنى يوقىتىشتا قوچو ئىدىقۇتىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قالى باش جەڭلەردە ئاجايىپ باتۇر ۋە چەبدەس بولغاچقا، تېمۇچىنغا ياراپ كېتىپ، يۈەن سۇلالىسى نامىدىن قالىغا «ھوجومچى سانغۇن» دېگەن مەرتىۋىنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن خېلىل سانغۇن ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئاتا مىراس ئەمەلدارلاردىن بولغان. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قالى سانغۇن نەچچە مىڭ ئۇيغۇر قوشۇنىغا سەركەردە بولۇپ، چىڭگىزخاننىڭ غەربنى ۋە شەرقنى تىنچىتىش يۈرۈشلىرىدە ئاۋانگارتلىق رول ئوينىغان.

14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يۈەن سۇلالىسى ھالاك بولۇپ، مىڭ سۇلالىسى قۇدرەت تاپقان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى جۇيۈەنجاڭ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى تەسىرىنى تازىلاش ھەمدە ئۇنىڭ قالدۇق كۈچلىرىنىڭ چېگرا رايونلاردىكى پاراكەندىچىلىكىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، «ياتلارنى ياتلار ئارقىلىق تىزگىنلەش» ھىيلىسىنى ئىشلىتىپ، مىلادى 1346 ـ يىلى خېلىلنىڭ ئوغلى قالى باشنى ئاستانە يەنجىڭ (بېيجىڭ)نىڭ باش بۇغى قىلغان. قالى باشچىلىقىدىكى

ئۇيغۇر قوشۇنلىرى مىڭ سۇلالىسىنىڭ بۈيۈك سانغۇنلىرى لى ۋېنجۇڭ، شۇيدا قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئوتتۇرا ۋە جەنۇبىي جۇڭگوغا يۈرۈش قىلىپ، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەچكە، 1371 ـ يىلى مىڭ تەيزۇ جۇيۈەنجاڭ قالىغا ۋە ئۇنىڭ قەۋمىگە «جيەن» (剪) دېگەن فامىلىنى ئىنئام قىلغان. بۈگۈنكى تاۋيۈەن ئۇيغۇرلىرى قوللىنىپ كېلىۋاتقان «جيەن» فامىلىسى ئەنە شۇنداق بارلىققا كەلگەن. قالى ۋە ئۇنىڭ قەۋمىدىن تازا خاتىرجەم بولالمىغان جۇيۈەنجاڭ قالىنى ئاستانە يەنجىڭدىن يۆتكىۋېتىپ، جىڭ شياڭ (هازىرقى خۇنەن ئۆلكىسى) تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ باش بۇغى قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە خۇگۇاڭ، چاڭدې، چېنجۇ ئەتراپلىرىنى ساقلاشقا قويغان. 1389 ـ يىلى قالى باش يۈنەن، گۈيجۇ تەرەپلەردىكى مىللىي ئىسيانلارنى تىنچىتىش ئۇرۇشىدا ئۆلگەندىن كېيىن، پادىشاھ جۇيۈەنجاڭنىڭ يارلىقىغا بىنائەن ئۇنىڭ جەسىتىنى خۇنەنگە ئەكىلىپ، چاڭدې شەھىرىنىڭ شەرقىي قوۋۇقى سىرتىدىكى خۇاڭلۇگاڭ دېگەن جايغا دەپنە قىلىنغان. خېلىل سانغۇن ۋە قالى باشچىلىقىدىكى غەربىي يۇرت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تاۋيۈەندە ماكانلىشىشى شۇنىڭدىن باشلانغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ خېلىلنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئەمەل ـ ئىمتىيازدىن، ھەربىي تەمىناتتىن مەھرۇم بولۇپ، دېھقانچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولغان ۋە خۇنەننىڭ چاڭدې، تاۋيۈەن ئەتراپىدا مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ، شۇ جاينىڭ يەرلىك ئاھالىلىرىگە ئايلىنىپ قالغان. جيەن فامىلىلىك بۇ ئۇيغۇرلار هازىر 26 ـ ئەۋلادقا قەدەم قويۇپ، نوپۇسى 8000 غا يېقىنلاشتى (مەملىكەت بويىچە 1990 ـ يىلى ئېلىپ بېرىلغان 4 ـ قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشتە، خۇنەن ئۆلكىسى تەۋەسىدە جەمئىي 7739 ئۇيغۇر بارلىقى ئېنىقلانغان. تاۋيۈەن ناھىيەسى ئەتراپىدا ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلار پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

95% نى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلار ئاساسەن فېڭشۇ ئۇيغۇر - خۇيزۇ ئاپتونوم يېزىسى بىلەن چىڭلىن خۇيزۇ - ئۇيغۇر ئاپتونوم يېزىسىغا مەركەزلەشكەن. تاۋيۈەن ناھىيەسىدىكى بۇ ئىككى ئاپتونوم يېزا گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشى بىلەن 1986 - يىل 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قۇرۇلغان). دېمەك، قوچۇ ئىدىقۇتىنىڭ تۇتۇق بېگى قۇمۇللۇق خېلىل باشنىڭ يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ ھەربىي سانغۇن بولۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونىغا كۆچۈپ بارغىنىغا ھازىر 800 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولدى. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ تاۋيۈەن ناھىيەسىدە ماكانلاشقىنىغىمۇ 650 يىلدىن ئاشتى. مەلۇمكى، جىيەن جەمەتى 10 - ئەجدادقىچە (خېلىلنىڭ 10 - ئەۋلادقىچە) تاۋيۈەن ناھىيەسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چاڭدې شەھىرى تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ باقاۋۇللىرى بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىپ كەلگەن. ئۇندىن كېيىن ئۇلار ئەسكىرى ئەمەل - مەرتىۋىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، «يات قەۋم» سۈپىتىدە ھەدەپ چەتكە قېقىلىشقا ۋە مىللىي كەمسىتىلىشكە ئۇچراپ كەلدى. جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تاغنىڭ ئېغىر زۇلمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيەسىگە ئۇچراپ، ھاياتىنىڭ قاتتىق سىناقلىرىنى بېشىدىن كەچۈردى. ئەلەمگىمۇ، قەلەمگىمۇ تەڭ ئېتىبار بېرىشتەك شەرەپلىك ئەنئەنىگە ئىگە تاۋيۈەن ئۇيغۇرلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ يەرلىك ئاھالىسىگە نىسبەتەن سانى ئىنتايىن ئاز بولسىمۇ، نەچچە يۈز يىللىق تارىخنىڭ بوران - چاپقۇنلىرى ئىچىدە قومغا سىڭگەن سۇدەك يوقىلىپ كەتمەي، مىللىي كىملىكىنى نامايان قىلىپ، جوڭخۇا مىللەتلىرى چوڭ ئائىلىسىنىڭ ھوقۇقلۇق بىر ئەزاسىغا ئايلاندى. ئۇزاق ئەسىرلىك جاپا - مۇشەققەت ئۇلارنى تاۋلىدى ۋە تاللىدى. ئۆزۈمگە ئۆزۈم سوئال قويىمەن: يات بىر مەدەنىيەت چەمبىركى

ئىچىدە ئۇلارنىڭ ئۆزلۈكىنى ساقلاپ كەلگەن كۈچ زادى نېمىدۇر؟ تەقدىرنىڭ ئىرادىسى، - ياق، تارىخنىڭ شاپائىتى، - ياق، ياق! بۇ جاۋابلار پەقەت مەۋھۇم ۋە مەھكۇم روھىي تەسەللىيدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭ ھەقلىق جاۋابىنى قۇچقۇلۇق خېلىل باش قەۋمىنىڭ روھىيەت قاتلىمىغا چوڭقۇر يىلتىز سورگەن مىللىي كىملىك ئېڭى بىلەن سۇغىرىلغان نەسەپنامە قالدۇرۇشتەك ئېسىل ئەنئەنىسىدىن ئىزدەش كېرەك. ئۇلار تارىخنىڭ مۇدھىش تۇنلىرىدىمۇ نەسەپنامە پۈتۈشنى زىنھار توختاتمىغان، ئەجداد - ئاباىلىرىنى ئۇنۇتمىغان. خوگۇۋنىڭ 22 - يىلى (مىلادى 1389 - يىلى) يېزىپ قالدۇرۇلغان «جيەن جەمەتىنىڭ مەزھەپ ناخشىسى»دىن ئۇلاردىكى نەسەپ مۇھەببىتىنىڭ ئىزلىرىنى كۆرەلەيمىز:

تاغ تەۋرىمەس تۇرار مەزمۇت،
كائىنات تۇرىدۇ زەپەر قۇچۇپ.
گۈللىتەيلى ئەجدادلارنىڭ ئىشىنى،
شانۇ- شەرەپ چاقنىسۇن دەۋران سۈرۈپ.
يېتىلسۇن، گۈللىسۇن ئەخلاق- پەزىلەت،
ئىناقلىق، دىيانەت بولسۇن داۋامەت.
كەلگۈسى ئىستىقبالىمىز كەڭ ئېچىلىپ،
ياڭرىسۇن شۆھرىتىمىز ئەبەدىلئەبەد.
ئەل- يۇرتقا ھەممە چاغ بولغىن سادىق،
يەر- جاھان تىنچىسۇن، بولسۇن ئەمىن.
دوست- يارەنلەر ئىناق ئۆتكەي،
ئۇزۇلمىگەي يولۇڭ تۇتۇپ شاگىرتلىرىڭ.

«بۈيۈك مىڭ سۇلالىسىنىڭ جەنۇبىنى ساقلاپ، ئەلنى ئەمىن تاپقۇزغۇچى سانغۇنى خېلىل باش» نامىدىكى قەبرە

ئابىدىسى (خېلىل باشىنىڭ قەبرىسى 1993 - يىلى 6 - ئايدا چاڭدي شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن تاۋيۇەن ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن فېڭشۇ مەسچىتىنىڭ ئىچىگە كۆچۈرۈلگەن)نىڭ ئوڭ تەرىپىگە «جيەن جەمەتىنىڭ نەسەپنامىسى» ئىچىدىكى 1 - ئەجداد خېلىل باشىنىڭ ئۆمۈر تارىخى يېزىلغان. مەسچىت قورۇسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى باغچە ئىچىگە جۇڭگو خەلقىنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇلۇغ ئالىمى، مەشھۇر تارىخشۇناس، پېداگوك، جيەن فامىلىلىك تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ پەخىرلىك ئوغلانى - جيەن بوزەن ئاقساقالنىڭ مەقبەرىسى تىكلەنگەن بولۇپ، ھەيۋەتلىك قەبرە تېشىغا جيەن بوزەن ئەپەندىنىڭ 1945 - يىلى 1 - ئايدا يازغان «مېنىڭ فامىلەم، مېنىڭ يۇرتۇم» دېگەن نەسەپنامە خاراكتېرلىك ماقالىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئويۇلغان. ئۇلار بىر تارىخ، لېكىن ئېلىمىزنىڭ تارىخنامىلىرىدە زىكرى قىلىنمىغان ئۆزلۈك شەجەرىسىنىڭ يارقىن مېلودىيەسى.

بۇ مېلودىيە تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاياتلىق يىپى، ئەجدادلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى بىر - بىرىگە مەھكەم باغلىغان مۇھەببەت رىشتىسى، يۈرەككە ئويۇلغان كىملىك تامغىسى.

ئەنە شۇ مەنىۋى كۈچ ئۆزلىرىگە ناتونۇش ماكان ۋە زامان ئىچىدە، ئۆزلىرىدىن سان جەھەتتە نەچچە - نەچچە ھەسسە كۆپ بولغان يەرلىك ئاھالىلەر توپى ئىچىگە سىڭىپ كەتمەي، ئەكسىچە تارىم توغراقلىرىنىڭ خىسلىتىنى نامايان قىلىشىغا ئاساس بولغان. دەرۋەقە، تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىدا جەمەت ۋە ئائىلە بىرلىكى بويىچە نەسەپنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى ئاللىقاچان مىللىي ئۇدۇمغا ئايلىنىپ كەتكەن. ھالا بۈگۈنكى كۈندە تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنى زىيارەت قىلسىڭىز، ئۇلارنىڭ سىزگە كۆرسىتىدىغان ئەڭ قىممەتلىك سوۋغىسى ئۆزلىرىنىڭ يېزىپ قالدۇرغان ئائىلە شەجەرىسى - ئەجداد نەسەپنامىسىدىن

ئىبارەت. نەسەپنامىنىڭ سېھرىي كۈچىدىن ئۆزلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنى يوقاتماي، زامانىمىزغا ئۇلاشقان يەنە بىر ئۇيغۇر توپىنىڭ رېئال ھېكايىسىنى قوشۇمچە قىلغۇم كەلدى:

2007 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنىگىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى «ئاتا تۈرك كۈلتۇر، تىل ۋە تارىخ يۈكسەك قۇرۇمى» (تۈركىيە جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى) رىياسەتچىلىكىدە ئېچىلغان «6 ـ نۆۋەتلىك خەلقئارا ئاتا تۈرك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»غا قاتنىشىش جەريانىدا تۈركىيەلىك تارىخشۇناس كەمال گودە (KEMAL GODE)نىڭ «ئەرەتنالىلار» (ERATNALILAR) ناملىق بىر تارىخ كىتابىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇپ قالدىم. بۇ كىتابتا بىزدىن 20 نەچچە ئەسىر ئىلگىرى ئاسىيا قۇرۇلمىسىدىكى ئاناتولىيە ئېگىزلىكىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى ئاماسىيا ۋىلايىتىگە ماكانلاشقان «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» (ئۇيغۇر رايونى)دىكى ئۇيغۇر قەۋمىنىڭ تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى تونۇشتۇرۇلغان ئىكەن. مۇشۇ يىپ ئۇچىغا ئاساسەن تۈركىيە «تارىخ قۇرۇمى»نىڭ ياردىمى بىلەن بۇ رايوندىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئىگىلەپ بېقىش ئىستىكىدە ئەنقەرەدىن 700 نەچچە كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى قارا دېڭىز ئېتىكىگە جايلاشقان تاغلىق شەھەر ئاماسىياغا يۈرۈپ كەتتىم.

ئاماسىيا قارا دېڭىزدىن باشلانغان تاۋۇر تاغلىرىنىڭ يايلىغا جايلاشقان ئۆزى كىچىك، ئەمما ئىستراتېگىيەلىك ئورنى ناھايىتى مۇھىم بولغان تارىخىي شەھەر ئىكەن. جاھاننى زىلزىلىگە سالغان «ئوسمانىيلار ئىمپېرىيەسى»نىڭ توققۇز نەپەر شاھ ـ سۇلتانلىرى[1] مۇشۇ شەھەردىن چىققاچقا، بۇ

[1] ئاماسىيادىن چىققان شاھ ۋە شاھزادىلەر: بايازىد II (XV ئەسىرنىڭ باشلىرى). مەھمەت پاشا (1458 ـ يىللار). سۇلتان سەلىم I ياۋۇز (1519 ـ يىللار). سۇلتان I سۇلايمان قانۇنى (1560 ـ يىللار). سۇلتان II سەلىم (1573 ـ يىللار). سۇلتان

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com

شەھەر تۈركىيە تارىخىدا «پادىشاھلار ۋە شاھزادىلەر شەھىرى» دەپ سۈپەتلىنىدىكەن.

تاغ جىلغىسىدىكى بېلىق شەكىللىك بۇ شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دەريا ئېقىنى بولۇپ، دەريانىڭ ئوڭ تەرىپى ئېگىز تاغ بىلەن قورشالغان. تاغنىڭ بۈيۈك چوققىسىغا جايلاشقان «ئاماسىيا قەلئەسى» بۇ شەھەرنىڭ «كۆزى» دېيىلىدىكەن. بۇ قەلئە بۈيۈك سالجۇقىيلار خانلىقى (1031 ـ 1157 ـ يىللار) دەۋرىدە رىم ۋىزانتىيە ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ھۆجۇمىدىن مۇداپىئەلىنىش مەقسىتىدە تۈرك سالجۇق خانلىرى تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان ئىكەن. دەريانىڭ سول تەرەپ لىۋىگە ئېگىزلىكى 2.5 مېتىر، كەڭلىكى 5.4 مېتىر كېلىدىغان بىر مەرمەر ھەيكەل ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا «FERHAT ILE SIRIN» (پەرھات ـ شېرىن) دېگەن ئالتۇن ھەللىك خەت ئويۇلغان. بۇ ھەيكەلدە جوتۇ تۇتقان باتۇر يىگىت ـ پەرھاتنىڭ بىستون تېغىنى يېرىپ ئۆستەڭ قېزىۋاتقان قىياپىتى بىلەن چىن مەلىكىسى شېرىننىڭ بىر ھېجىر سۈنى ئاشىقى پەرھاتقا ئىككى قوللاپ سۇنۇۋاتقان قىياپىتى سۈرەتلەنگەن. ھەيكەلنىڭ ئاستىدىكى خاتىرە تاشقا ئويۇلغان قۇرلاردا، چىن مەلىكىسى (تېكىستتە ئەرمەن مەلىكىسى دېيىلگەن) شېرىنغا ئاشىق بولغان پەرھات پادىشاھنىڭ شەرتىگە ئاساسەن قارا دېڭىز بويىدىكى قورام تاشلىق تاغنى يېرىپ ئۆستەڭ قېزىپ يۇرتقا سۇ باشلاش ئىرادىسى بىلەن بۇ جەڭگە ئاتلانغانلىقى ھەمدە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، مىڭبىر جاپادا بىستون تېغىنى يېرىپ، شەرتنى ئادا قىلغانلىقى، ئاماسىيانىڭ قان تومۇرى بولغان مۇشۇ دەريا پەرھات قازغان ئۆستەڭنىڭ نەق ئۆزى ئىكەنلىكى

III مۇرات (1587 ـ يىللار)، سۇلتان I ئەھمەد (1617 ـ يىللار)، سۇلتان II مۇستاپا (1699 ـ يىللار) سۇلتان III ئەھمەد (1709 ـ يىللار) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

رىۋايەت قىلىنغان، شۇڭلاشقا ئاماسىيالىقلار بۇ ئۆستەڭنى «پەرھات ئۆستىڭى» دەپ ئاتىغان ئىكەن. شۇنداق قىلىپ، دۇنياغا كەڭ تارقالغان گۈزەل «پەرھات ـ شىرىن رىۋايىتى» بۇ تاغلىق شەھەردە رېئال تارىخقا ئايلىنىپتۇ. ئېھتىمال بۇ گۈزەل رىۋايەتنىڭ مۇ تېغىنى XIII ئەسىرلەردە تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىدىن ھالقىپ يىراق ئاناتولىيە ① گە كېلىپ يەرلىكلەشكەن ئۇيغۇر قەۋملىرى ئېلىپ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

مەن زىيارەت قىلماقچى بولغان «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» ئاماسىيا شەھىرىدىن 42 كىلومېتىر يىراقلىقتا بولۇپ، مۇشۇ ۋىلايەتكە قاراشلىق 29 بەلەدىيەنىڭ بىرى ئىكەن. «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» جۇغراپىيەلىك تۇزۇلۇش جەھەتتىن ئىككى تەرىپى ئېگىز قىيالىق خىلۋەت بىر جىلغا بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقا بولغان كەڭلىكى 5 ــ 6 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە بولغان ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىر ئەتراپىدىكى بۈك ـ باراقسانلىق بىر جىلغا ئىكەن. بۇ جىلغىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن ئاماسىيا ـ توكات ئاسفالت يولى بۇ رايوننى ئىككىگە ئايرىپ تۇرىدىكەن. بۇ يول قارا دېڭىز ساھىلىغا جايلاشقان مەشھۇر تارىخي شەھەر سامسونغا تۇتىشىدىكەن. سامسوننىڭ قەدىمكى نامى «ئامىسسوس» ((Amissos دېيىلىدىكەن. بۇ شەھەر XIII ئەسىردىن بۇرۇن ۋىزانتىيەلىكلەرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى سودا ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرى سالجۇن تۈركلىرى بۇ شەھەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن تۈركىيەنىڭ سودا، مەدەنىيەت مەركىزى پورتىغا ئايلانغان ھەمدە ئاماسىيا، توكات، سىۋاس قاتارلىق قارا دېڭىز ساھىلىدىكى شەھەر ـ رايونلارنىڭ مەركىزى بولغان. ـ1 دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدە بۇ شەھەر فىرانسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق سەككىز جاھانگىر دۆلەتنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى تەرىپىدىن بومباردىمان قىلىنىپ، ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. 1919 ـ يىلى 19 ـ مايدا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تۈركىيە خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى گېنېرال مۇستاپا كامال پاشا سامسۇنغا كېلىپ، مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلابىنى قوزغاپ، جاھانگىرلارنىڭ تۈركىيەنى مۇنقەرز قىلىش خەۋپىدىن ساقلاپ قالغان. ئاناتولىيە ئېگىزلىكىنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى تارىخىغا شاھىد بولغان بۇ گۈزەل پورت بىلەن ئاماسىيا ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭ زىچ تارىخى ۋە مەدەنىيەت ئالاقىسى بارلىقى مەلۇم. مۇئەللىپ تەكشۈرۈش ئوبيېكتى قىلغان «ئۇيغۇر بەلەدىيە»سىنىڭ باشلىقى ھەسەن ئەرنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسلانغاندا، ھازىر بۇ رايوندا 5200 نەپەر كىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى «ئۇيغۇر كىملىكى» بىلەن ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ قولىدا ئەجدادلىرىدىن تەۋەررۈك قالغان بىر پارچە جەمەت نەسەپنامىسى بولۇپ، بۇ شەجەرىنى مۇشۇ يۇرتنىڭ ئاقساقىلى ۋەلىيۇللا ئىمام ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كېلىۋېتىپتۇ. كەڭلىكى 60 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر ئۆپچۆرىسىدىكى «خوتەن قەغىزى»گە ئوخشايدىغان چىدامىلىق سامان قەغەزگە پۈتۈلگەن «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»نىڭ نەسەپنامىسىدىكى تارىخىي ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ رايوندا ھازىرغىچە «ئۇيغۇر ئېتنونىمى بىلەن ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ قەۋمنىڭ ئەجدادلىرى تېمۇچىن (چىڭگىزخان) باشچىلىقىدىكى موڭغۇل ئىمپېرىيەسىنىڭ ئوتتۇرا دېڭىز بويلىرىدىكى ھاكىمىيەت تەشكىلى بىلغان ئېلخانىيلارنىڭ ۋارىسى سۈپىتىدە ئاناتولىيەدە قۇرۇلغان «ئەرەتنا ئۇيغۇر بەگلىكى» بىلەن بىۋاستە تۇتىشىدىكەن. ئەرەتنانىڭ كىملىكى ۋە ئۇنىڭ ئاناتولىيەگە بەگ بولۇش تارىخىنى بىلىشتە گەپنى چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىش تارىخىدىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شىمالىي قۇملۇقتا يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن تېمۇچىن مىلادىيە 1206 - يىلى ھەرقايسى موڭغۇل - تاتار قەبىلىلىرىنى يىغىپ ئونۇن دەرياسى بويىدا چوڭ

قۇرۇلتاي چاقىرىپ، «چىڭگىزخان» دېگەن بۈيۈك نامنى قوبۇل قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن موڭغۇل قەۋملىرى چىڭگىزخان بايرىقى ئاستىدا بىرلىككە كېلىدۇ. بۇ مەزگىللەردە پۈتۈن غەربىي رايوننى بويسۇندۇرغان غەربىي لياۋ سۇلالىسى (قىتان خانلىقى)[1] سىياسىي جەھەتتە كۈنسايىن چىرىكلىشىشكە يۈزلەنگەن بولۇپ، موڭغۇللارنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ۋە ئۇلارنىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىشى نەتىجىسىدە، غەربىي لياۋ سۇلالىسى گۇمران بولۇشقا باشلايدۇ. لېكىن غەربىي لياۋ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى كۈچلۈك خان مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەي، چىڭگىزخان بىلەن ئاخىرىغىچە قارشىلىشىدۇ. چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ كونا رەقىبى قىتان خانلىقىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش نىيىتىدە كۈچلۈك خاننى قوغلاپ غەربكە جازا يۈرۈشى قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۈچلۈك خان قەشقەر ئارقىلىق بەدەخشانغا قېچىپ كېتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا قەشقەرنىڭ بېگى ئىسمايىلخاننىڭ ھەربىي سەردارى ئەھمەد بارچۇق ئىسىملىك كىشى قوشۇننى باشلاپ بەدەخشانغا بېسىپ كىرىپ كۈچلۈكخاننى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ ۋە ئۇنى چىڭگىزخانغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ خىزمىتى ئۈچۈن چىڭگىزخان ئەھمەد بارچۇققا نۇرغۇن ئىنئام بېرىدۇ ۋە ئۇنىڭ جەمەتىگە «ئەرەتنا» فامىلىسىنى ھەدىيە قىلىدۇ، شۇنداقلا ئەھمەد بارچۇقنى غەربكە يۈرۈش قىلغان چىڭگىزخان قوشۇنىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەيدۇ. «راتنا» ياكى «ئەرەتنا» فامىلىسى بىلەن ئاتالغان ئۇنىڭ ئوغلى تۆلۈيخاننىڭ[2] ئۈچىنچى ئوغلى ھىلاكو باشچىلىق

[1] مىلادىيە 1128 ـ 1129ـ يىللىرى غەربىي لياۋ سۇلالىسىنىڭ شاھزادىسى يوللۇغ تاشىن غەربىي رايونغا يۈرۈش قىلىپ، ناھايىتى تېزلىكتە شىنجاڭ ۋە پۈتۈن ماۋارە ئۇننەھىر رايوننى بويسۇندۇرغان. 1141ـ يىلى ئۆزىنى «گورخان» دەپ ئاتىغان يوللۇغ تاشىن سالجۇقىلارنىڭ سۇلتانى سۇلتان سانجارنى مەغلۇپ قىلىپ، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بۇ رايونلاردا ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن.

[2] تۆلۈيخان ـ چىڭگىزخاننىڭ 4ـ ئوغلى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

قىلغان غەربىي ئاسىيانى بويسۇندۇرۇش چوڭ قوشۇنىنىڭ ھەربىي سەردارلىرىدىن بىرى بولىدۇ. ھىلاكو باشچىلىقىدىكى غەربىي ئاسىياغا يۈرۈش قىلىش چوڭ قوشۇنى 1253 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئوردو كەنت (كاشغەر)دىن يولغا چىقىپ، پىرسىيە (ئىران)نى بويسۇندۇردۇ.

1258 ـ يىلى ئۇلار باغداتنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، غەربىي ئاسىيا ۋە كىچىك ئاسىيانىڭ بىپايان زېمىنىدا 1285 ـ يىلدىن 1388 ـ يىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن ئىلخانىيلار ھاكىمىيىتىنى تىكلەيدۇ. بۇ دەۋرلەردە «ئەرەتنا» قامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، ئىلخانىيلار تەۋەلىكىدىكى خوراسان قاتارلىق خېلى كۆپ رايونلارغا ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى بەگ بولغان. ئىلخانىيلار ئاناتولىيەنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئەھمەد بارچۇقنىڭ 2 ـ ئوغلى جاپپار ئەرەتنا قەيسەرنىڭ ھاكىم بەگلىكىگە تەيىنلەنگەن. ئەينى ۋاقىتتا ئەرەتناغا ئەگىشىپ كەلگەن كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار قەيسەرى شەھىرىگە ماكانلاشقان.

سالجۇقىيلارنىڭ ئاناتولىيەدىكى ھۆكۈمرانلىقى ئومۇمىيۈزلۈك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىلخانىيلاردىن ئەمىر چوبان ئوغلى ئەمىر تۆمۈر تاش ئاناتولىيە رايونىنىڭ باش ۋالىيلىقىغا تەيىنلەنگەن. ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن يەرلىك بەگلەر قارشىلىق قىلىپ ئاناتولىيەدە بىر مەيدان ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىپ كەتكەن. ئەمىر تۆمۈر تاشنىڭ دادىسى ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەن، دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان تۆمۈر تاش 1327 ـ يىلى ئاناتولىيەدىكى ھاكىمىيەت ئورنىنى ئۆزىنىڭ قېيىن ئىنىسىنى ئەمىر ئەرەتناغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى مىسىر مەملۇك خانى مەلىك ناسىرنىڭ يېنىغا كەلگەن. مەلىك ناسىر تۆمۈر تاشتىن گۇمانلىنىپ، ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ئىلخانىيلارنىڭ شاھىنشاھى ئەبۇسەئىدگە ئەۋەتىپ

بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەمىر تۆمۈر تاشنىڭ ئاناتولىيەدىكى ئون يىللىق ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلىشىپ، ئۇيغۇر ئەرەتنانىڭ يېڭى ھاكىمىيەت دەۋرى باشلانغان.

ئاناتولىيە سالجۇقلىرى زېمىنىدا ئىلخانىيلارنىڭ سىياسىي ۋارىسى سۈپىتىدە ئەمىر ئەرەتنا تەرىپىدىن قۇرۇلغان بۇ بەگلىك ئۆزىنىڭ قۇرغۇچىسىنىڭ نامى بىلەن «ئەرەتنا بەگلىكى» دەپ ئاتالغان. بۇ بەگلىك يۇقىرى ئاناتولىيەدە 1281 ـ يىلىدىن 1327 ـ يىلىغىچە 54 يىل ھۆكۈم سۈرگەن. ئۇيغۇر بېگى ئەرەتنا دەۋرىدە ئاناتولىيەدىكى ئىچكى نىزالارغا خاتىمە بېرىلىپ، بىر مەھەل تىنچ ۋەزىيەت شەكىللەنگەن. ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتلەردە كۆپلىگەن ئىسلاھاتلار ئېلىپ بېرىلىپ، يېڭىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقان ئوسمانىيلارنىڭ پۈتۈن كىچىك ئاسىيانى بىرلىككە كەلتۈرۈشىگە پايدىلىق شارائىت يارىتىلغان. ئەرەتنا ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ جەمەتىدىن سېيىت بورھانىدىن ئەھمەد «ئەرەتنا بەگلىكى»نىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېگى بولغان. «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»دە ياشاۋاتقان بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار ئەنە شۇ سېيىت ئەھمەدنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن. سېيىت ئەخمەت چىڭگىزخاننىڭ غەربىي ئاسىياغا يۈرۈش قىلغان چوڭ قوشۇنىنىڭ مەسلىھەتچىسى ئەھمەد بارچۇقنىڭ ئەۋرىسى بولۇپ، ئىلخانىيلار دەۋرىدىن باشلاپ ئاناتولىيەدە يەرلىكلەشكەن بۇ جەمەتتىكىلەر «ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى» دېگەن ئورتاق نام بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن.

يۇقىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنغان «ئەرەتنا» دېگەن ئىسىمنىڭ يىلتىزى ئەسلىدە سانسكرىت تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن «راتنا» بولۇپ، مەنىسى «ئۈنچە ـ مەرۋايىت»، «جاۋاھىرات»، «دۇررى مارجان» دېمەكتۇر. بۈيۈك ئۇيغۇر تىلشۇناسى مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدە بۇ ئىسىمنى «ئەرتنى» (Ertini)

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر ئادرېسى

ئىملاسى بىلەن خاتىرىلىگەن بولۇپ، مەنىسى «قىممەتلىك ئۈنچە كەبى بەدەن ساھىبى» ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن. «ئەرەتنا» نامى «ئۈنچە ـ مەرۋايىت» مەنىسىدىكى «راتنا»نىڭ ئۆزلۈك (ئىسىم) شەكلى بولۇپ، موڭغۇل تىلىدا «ئەردەنى» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.

دېمەك، مەن زىيارەت قىلغان تۈركىيەنىڭ ئاماسىيا ۋىلايىتىدىكى «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»دە ياشاپ كېلىۋاتقانلار بۈندىن ئازغىنە كەم 800 يىل ئىلگىرى قۇرۇلغان «ئەرەتنا بەگلىكى» دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ، ئۇلار ساقلاپ كېلىۋاتقان جەمەت نەسەپنامىسىدە ئۇلارنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلاد مۇناسىۋەت چەمبىرى ئېنىق خاتىرىلەنگەن. بۇ نەسەپنامىنى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ كېلىۋاتقان «بەلەدىيە» ئىمامى ۋەلىيۇللاھ ئاقساقال ئەجدادى ھەققىدە قوشۇمچە قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز دائىم ‹بۇ تۇپراق بىزنىڭ ئىككىنچى ماكانىمىز، ئەسلى ۋەتىنىمىز چىنىنىڭ غەربىدىكى ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ ئېتەكلىرى. بىزگە بۇ ئانا ماكانىنى قايتا كۆرۈش نېسىپ بولمىدى. ئۆمۈرلۈك ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىمىز ئەۋلادلارغا ئامانەت قالدى...› دەپ ۋەسىيەت قالدۇراتتى. بەرھەق، تارىخ تولىمۇ رەھىمسىز ئىكەن. بىز گەرچە ئۆزىمىزنىڭ تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرى نەسلىدىن ئىكەنلىكىمىزنى زادى ئۇنۇتمىغان بولساقمۇ، لېكىن بۇ ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھازىر قەيەردە ۋە قانداق ياشايدىغانلىقىنى، تارىخنىڭ قانداق سوغۇق شاماللىرى بىزنى ئاسىيانىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە ئۇچۇرۇپ كەلگەنلىكىنى ئېنىق بىلمەيمىز. پەقەت ئەرەتنا بوۋىمىزدىن قالغان شەجەرىمىزگە بولغان ئېتىقاد ۋە سۆيگۈ ـ مۇھەببەت بىزنى تەبىئىي ھالدا ئۇيغۇر ئېتنونىمىغا باغلاپ تۇرىدۇ».

دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ 800 يىللىق ھايات مۇساپىسى «ئۇيغۇر

يېپى» بىلەن مەھكەم باغلانغان. قىزىق يېرى شۇكى، چىڭگىزخاننىڭ شەرققە يۈرۈش قىلغان قىسىملىرىنىڭ سەردارى قۇچۇلۇق خېلىل باش سانغۇن باشچىلىقىدىكى «تاۋيۈەن ئۇيغۇرلىرى» بىلەن چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلغان قىسىملىرىنىڭ سەردارى ئەھمەد بارچۇق باشچىلىقىدىكى «ئەرتىنا» فامىلىلىك «ئۇيغۇر بەلەدىيە»سىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ شەكىللىنىشى زامان (ۋاقىت) ۋە ئىجتىمائىي شارائىت، مەنبە ۋە سان جەھەتلەردىن ئورتاقلىقىقا (بىردەكلىككە) ئىگە. قىسمەتلەرگە تولغان تارىخنىڭ بۇ ئۇزاق ئەسىرلىك مۇساپىسى ئىچىدە، ئۇلار گەرچە ئانا تىلىنى يوقىتىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن «مىللىي كىملىك»تىن ئىبارەت ماھىيەتلىك دىل تۇمارىنى يوقاتمىدى. ئۇنىڭغا سەۋەب بولغان بىرلەمچى ئامىل — ئۇلاردىكى ئەجدادتىن - ئەۋلادقا داۋاملاشقان نەسەپنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى. نەسەپنامە بىر قەۋم، جەمەت، ئائىلە ياكى شەخسكە نىسبەتەن ئۆزلۈكنى يوقاتماسلىقنىڭ بەلگىسى ۋە تامغىسى. بۇنى ئىسپاتلايدىغان يۇقىرىقى ئىككى تىپىك ئۆلگىدىن تاشقىرى، نەسەپنامىگە ئەھمىيەت بەرمەسلىكتىن كېلىپ چىققان مۇنداق بىر مىللىي پاجىئەنىمۇ ئەسكە ئالغۇم كېلىۋاتىدۇ:

يېقىندا موسكۋادىكى دۆلەتلىك پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تارىخ ئاسپىرانتورىيەسىدە ئوقۇۋاتقان، تارىخ پەنلىرى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەندىن كېيىن ئامېرىكىغا بېرىپ خىزمەت قىلىۋاتقان نەبىجان تۇرسۇننىڭ «پەرغانە ۋادىسىدا يوقىلىپ كەتكەن خەلق — ئۇيغۇرلار» ناملىق 50 مىڭ خەت ئەتراپىدىكى ماقالىسىنى ئوقۇپ قالدىم. ماقالىدە ئىچكى - تاشقى تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تارىم ۋادىسىدىكى قەشقەرىيە ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئانا ماكانى — شىنجاڭدىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ ماكانلاشقانلىقى ۋە بۇ زور

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

تۈركۈمدىكى كۆچمەنلەرنىڭ بۆگۈنكى كۈنگە كەلگەندە «ئۇيغۇر كىملىكى» يوقىلىپ، ئۆزبېك ياكى باشقا يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىدەك تارىخىي قىسمەتلەر چاررۇسىيەنىڭ ھەمدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت ئارخىپلىرىدىكى سانلىق مەلۇماتلار ئاساسىدا تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئانا ۋەتىنى جۇڭگو بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى جۇڭگونىڭ غەربىي ئۆلكىسى بولغان شىنجاڭدا ياشاپ كەلگەن. بىراق، ئۇزاق تارىخىي جەريانلار ئىچىدە شىنجاڭدا يۈز بەرگەن سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى فورماتسىيەلىك ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە، ئۇيغۇرلار كۆپ قېتىم قوشنا ئەللەرگە، ھەتتا قىتئە ئاتلاپ يىراق دۆلەتلەرگە كۆچۈپ، مۇھاجىرلىق قىسمەتلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن.

چەت ئەللەردىكى ئۇيغۇر گېنالوگىيەسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئېتنىك مەنبە جەھەتتىكى يېقىنلىق ۋە جۇغراپىيەلىك جايلىشىش جەھەتتىكى قولايلىق شارائىت تۈپەيلىدىن ھازىرقى قازاقىستان، ئۆزبېكىستان ۋە قىرغىزىستاندىن ئىبارەت ئۈچ جۇمھۇرىيەتكە كۆپرەك تارقالغان. بۇنداق كۆچۈشنىڭ تارىخىي مەنزىلى ناھايىتى يىراق، تارىخىي دەۋرلەردىن باشلانغان: مىلادى XIII ئەسىرنىڭ باشلىرى قاراخانىيلار سۇلالىسى مۇنقەرز بولۇپ، تەخمىنەن ئون يىلدىن كېيىن ئېلىمىزنىڭ چاڭچۈن شەھىرىدىن چىققان ئەۋلىيا چۇچجى غەربكە سەپەر قىلغاندا، ئىلى دەريا ۋادىسى، يەتتىسۇ ۋادىسى ۋە ماۋەرائۇننەھىر (پەرغانە ۋادىلىرى)دە زور تۈركۈمدىكى ئۇيغۇرلارنى كۆرگەن، سەپەر جەريانىدا ئۇنى كۆپلىگەن ئۇيغۇر سەردارلىرى قوبۇل قىلغان. شۇڭا بۇ رايونلارغا قىتانلار (غەربىي لياۋ سۇلالىسى) ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا «ئۇيغۇر ئېلى» دەپ

ئاتالغان. (ۋاڭ جىلەي: «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى تەزىسلىرى»، خۇنەن مائارىپ نەشرىياتى، ـ1986 يىل، خەنزۇچە، 408 ـ بەتكە قاراڭ). قىتانلار پەرغانە ۋادىلىرىنى ئىگىلىگەن مەزگىللەردە، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ رايوندا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگىنىگە 300 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولۇپ قالغان (ليۇ زىشياۋ: «ئۇيغۇر تارىخى»، 1 ـ قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 ـ يىل، 412 ـ بەتكە قاراڭ). تۆمۈرىيلەر ئىمپېرىيەسى (1370 ــ 1507) دەۋرىدە تۆمۈرلەڭنىڭ چوڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخ هاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، 1370 ـ يىللىرى بىر قىسىم قەشقەرىيە ئاھالىسىنى ئەنجانغا كۆچۈرۈپ كەلگەن (غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇرلار شەرقتە ۋە غەربتە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىل، 352 ـ بەتكە قاراڭ).

يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرقى خانى ئىسمائىل خان (1670 ــ 1678 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىدە دىنىي مەزهەپ كۈرىشى بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ كەتكەن، ئىسمائىل خاننى هامىي قىلغان قارا تاغلىقلار كۈچىيىپ، ئاق تاغلىقلارنىڭ باشلىقى ئاپاق خوجىنى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىن قوغلاپ چىقاردى. چەك سۈرگۈندىن پاناھلىق تىلىگەن ئاپاق خوجا جۇڭغارلارنىڭ يۆلىشى بىلەن 1678 ـ يىلى جۇڭغار قوشۇنلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا باشلاپ كىلىپ، يەكەن خانلىقىنى ئاغدۇرۇۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەرىيەدە ئاپاق خوجا هۆكۈمرانلىقى تىكلىنىپ، 1759 ـ يىلغىچە داۋاملاشتى. ئۇ هۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردىكى قابىھەتلىك زۇلۇم ۋە جاھالەتلىك سىياسىي ۋەزىيەت نۇرغۇنلىغان قەشقەرىيە ئاھالىسىنى يۇرت ـ ماكانىنى تاشلاپ، ئۆزلىرى بىلەن چېگراداش بولغان پەرغانە رايونىغا كۆچۈشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنتايىن مۇقىمسىز ۋەزىيەتتە، جەنۇبىي شىنجاڭدا كونسېرى كۆچەيگەن چەك سۈرگۈنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھۆكۈمرانلىرىنىڭ چېكىدىن ئاشقان زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، ئاقسۆڭەك خوجىلارنىڭ توختاۋسىز پاراكەندىچىلىكى، چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇقى ۋە بۇلغۇنچىلىكى قاتارلىق ئىچكى - تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ پەرغانە ۋە يەتتىسۇ رايونلىرىغا كۆچۈش دولقۇنى كۆپ قېتىم تەكرارلاندى.

چاررۇسىيە 1876 - يىلى «قوقەنت خانلىقى»نى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىپ، پۈتۈن پەرغانە ۋادىسىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، 1881 - يىلى پەرغانە ۋادىسى تەركىبىدە ئەنجان، نامەنگان، قوقەنت، چوست، ئىسفارىن، مەرغىلان ۋە ئۇشتىن ئىبارەت يەتتە ناھىيە تەسىس قىلغان ئىدى. 1897 - يىلى چاررۇسىيە ھۆكۈمىتى تۇنجى قېتىم نوپۇس تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا، پۈتۈن تۈركىستان ئۆلكىسىدە (ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىرلەشمە گەۋدىسى) 968 مىڭ 655 نەپەر سارت، 726 مىڭ ئۆزبېك، 34 مىڭ 908 نەپەر قەشقەرلىك ۋە باشقا خەلقلەر ياشايدىغانلىقىنى، پەرغانە ئوبلاستىدىكى سارتلارنىڭ سانى 788 مىڭ 989 نەپەر، ئۆزبېكلەرنىڭ سانى بولسا 153 مىڭ 780 نەپەر ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا رۇسىيە دائىرىلىرى ۋە قىرغىز، قازاق قاتارلىق يەرلىك خەلقلەرنىڭ نەزىرىدە شەھەر - بازار ۋە ئولتۇراقلاشقان دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئاللىقاچان يەرلىكلىشىپ بولغان ئۇيغۇرلار بىردەك «سارت» («سارت» — پارىسچە سۆز بولۇپ، «سودىگەر» دېگەنلىك بولىدۇ) دەپ ئاتالغان. ھۆكۈمەت تۈزگەن ئىستاتىستىكىلىق جەدۋەلنىڭ تەلىپى بويىچە، 1877 - يىلىدىن بۇرۇن قەشقەرىيەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىشىپ بولغان قەشقەرىيە ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرىنى «سارت» كاتېگورىيەسىگە تىزىملاتقان. 1878 - يىلىدىن كېيىن قەشقەرىيەدىن كۆچۈپ چىقىپ مۇھاجىر

سۈپىتىدە ياشاۋاتقان، تىل شېۋىلىرىنى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ھەمدە ئانا ۋەتىنى بىلەن بولغان بىۋاسىتە باغلىنىشلىرىنى تېخى ئۈنتۇپ كەتمىگەن ئۇيغۇرلار «قەشقەرلىك» كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈلگەن. شۇڭا، «سارت»، «قەشقەرلىك» دېگەن بۇ سۈنئىي ئاللىگورىيەلىكناملار بىردەك ئۇيغۇر ئېتنونىمىنى كۆرسىتەتتى. XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قەشقەرگە كەلگەن چاررۇسىيەنىڭ ئېكسپېدىتسىيە خادىمى چوقان ۋەلىخانوفنىڭ ئېنىقلىشىچە، 1825 ـ يىلى جاھانگىر خوجا توپىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەرىيەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرىنىڭ سانى 324 مىڭ ئەتراپىغا يەتكەنلىكىنى، 1847 ـ يىلىدىكى قەشقەر قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يەنە 20 مىڭ قەشقەرىيەلىك مۇھاجىرلار توقەنتكە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلغان («چوقان ۋەلىخانوف تاللانما ئەسەرلىرى»، 1986 ـ يىل، ئالمۇتا، ـ190 بەت). سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېتنوگرافىيە ۋە سوتسىئولوگىيە ساھەسىدىكى ئالىملىردىن س. س. گوبايېۋا، ئى. ۋ. زاخوروۋا، ئا. قايداروۋ، ئابدۇللا روزىباقىيېۋ، خوجەخمەت سەيدىۋاقاسوف، بورھان قاسىموف قاتارلىقلارمۇ XIX ئەسىردە قەشقەرىيەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى توغرىسىدا خىلمۇخىل سانلىق مەلۇماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، ئۇلار چوقان ۋەلىخانوفنىڭ سانلىق مەلۇماتىدىن ئانچە چوڭ پەرق قىلمايدۇ. بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇش كېرەككى، ئىلى دەريا ۋادىلىرىدىن يەتتىسۇ رايونىغا كۆچۈپ «تارانچى» نامى بىلەن ئاتالغان ئۇيغۇرلار يۇقىرىقى سانلىق مەلۇمات ئىچىدە يوق. 1897 ـ يىلىدىكى چاررۇسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ نوپۇس تەكشۈرۈشىدە مەلۇم بولغان پەرغانە ۋادىسىدىكى «سارت» ۋە «قەشقەرلىك» (ئۇيغۇر) لارنىڭ سانىغا چوقان ۋەلىخانوف مەلۇماتىدىكى XIX ئەسىرنىڭ

www.uyghurkitap.com

60 - يىللىرىدىن كېيىن پەرغانىگە يەنە يېڭىدىن كۆچۈپ كەلگەن قەشقەرىيەلىكلەرنىڭ سانىنى قوشساق، بۇ رايوندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى بىر مىليوندىن ئېشىپ كېتىدۇ. مانا بۇ XIX ئەسىردىكى تارىخىي رېئاللىق ئىدى. ۋاھالەنكى، XX ئەسىردىن باشلاپ ئېلىپ بېرىلغان ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ نوپۇس تەكشۈرۈش مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا، پۈتۈن تۈركىستان ئۆلكىسىدىكى، جۈملىدىن پەرغانە رايونىدىكى ئۇيغۇر كىملىكى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ ماڭغان، ھەتتا يوقىلىش تەقدىرىگە دۇچ كەلگەن. مەسىلەن، 1910 - يىلىدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشتە چاررۇسسىيە ھۆكۈمىتى پەرغانە ئوبلاستىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنى ئىككى مىليون 34 مىڭ 62 ئادەم دەپ ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ئەمما مىللىي كىملىك بىرلىكى بويىچە ئايرىمىغان. چاررۇسسىيە ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1926 - يىلىدىكى تۇنجى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشىدە بىر پۈتۈن ئۇيغۇر كىملىكىنى «تارانچى» (ئاساسەن يەتتىسۇ ئۇيغۇرلىرى)، «قەشقەرلىك» (پەرغانە ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار) ۋە «ئۇيغۇر» (ئاساسەن تاشكەنت قاتارلىق مەركىزىي شەھەرلەرگە يېڭى كۆچۈپ كېلىپ، تېخى مىللىي كىملىكنى يوقاتمىغان) دەپ ئۈچ خىل مىللەت كاتېگورىيەسى بويىچە تىزىملاشنى يولغا قويغان. 1937 - يىلىدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشتە بولسا «تارانچى» ۋە «قەشقەرلىك» دېگەن بۇ سۇنئىي مىللەت ناملىرى پۈتۈنلەي يوقىلىپ، پەقەت «ئۇيغۇرلار» ئېتنونىملا پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئورتاق ۋە بىرلىككە كەلگەن نامى سۈپىتىدە تىزىملاش بېكىتىلگەن. شۇ پرىنسىپ بويىچە 1937 - يىلىدىكى نوپۇس تىزىملاشتا ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىدە 61 مىڭ 180 ئۇيغۇر بارلىقى مەلۇم بولغان («ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ 1937 - يىلىدىكى نوپۇسى» (www.demoscope.ru/weekiy). ئەمەلىيەتتە ئاشۇ

يىللاردا پەقەت ئۆزبېكىستان تەۋەلىكىدىكى پەرغانە ۋادىلىرىدىلا 60 ساپ ئۇيغۇر كولخوزى بولۇپ، بىر كولخوزدا ئاز دېگەندە 2000 دىن ئارتۇق ئاھالە ياشايتتى.

ئەمدى 1954 - يىلىدىن 1963 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئاخىرقى قېتىملىق چوڭ كۆچۈشتە شىنجاڭدىن جەمئىي 468 مىڭ 198 نەپەر ئادەم ئاتالمىش «سوۋېت گىراژدانى» نامىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جۇمھۇرىيەتلىرىگە كۆچكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى 18 مىڭ 800 نەپەر رۇس گىراژدانلىرىنى چىقىرىۋەتكەندە، قالغانلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۇيغۇرلار ئىدى (لى دەنشۈي: «شىنجاڭدىكى سوۋېت مۇھاجىرلىرى مەسىلىسىنى تارىخىي تەكشۈرۈش»، «تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 2003 - يىل، -3 سان، 90 - بەتكە قاراڭ). ئەگەر بۇ سانغا 1962 - يىلىدىكى «ئىلى - چۆچەك ۋەقەسى»دە قانۇنسىز ھالدا چېگرادىن قاچقان 66 مىڭ 500 ئادەمنى قوشقاندا، كۆچمەنلەرنىڭ سانى 500 مىڭدىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئەمما مۇشۇ يىللاردا شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن كۆچمەنلەرنىڭ سانى ھەققىدە سوۋېت تەرەپتە تۈرلۈك ئۆچۈرلار مەۋجۇت: سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى ك گ ب سىنىڭ مەخسۇس شىنجاڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل خادىمى پولكوۋنىك توقان يۈسۈپباقۇنوفنىڭ ئۇچۇر بېرىشىچە، 1955 — 1963 - يىللىرى ئارىسىدا شىنجاڭدىن جەمئىي بىر مىليون ئادەم ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە كۆچۈپ كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلەيدىكەن. ۋەھالەنكى، ئاردىن 60 نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ نوپۇس ئىستاتىستىكىسىدا، ئۆزبېكىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 19 مىڭ 526 نەپەر (2000 - يىل)، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 237 مىڭ 532 نەپەر (2012 - يىل)،

www.uyghurkitap.com

قىرغىزىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 50 مىڭ (2012 ـ يىل)، تۈركمەنىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 2000 (2010 ـ يىل) نەپەر، دەپ ئېلان قىلىنغان (ھەممىنى قوشقاندا 308 مىڭ 58 نەپەر). بۇ سانلىق مەلۇماتلاردىن كۆرۈۋشكە بولىدۇكى، مۇھاجىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ئېتنىك مەنبە، ئانتروپولوگىيەلىك ئالاھىدىلىك، تىل، ئۆرپ ـ ئادەت، ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىنىش، ئولتۇراقلىشىش، ھەتتا چىراي ـ تۇس جەھەتلەردە ئوخشاشلىقىقا ۋە ئورتاقلىقىقا ئىگە بولغان «ئۆزبېك توپى»غا سىڭىپ كېتىش ئېھتىماللىقى بىرقەدەر كۈرۈنەرلىك ۋە گەۋدىلىك بولغان. ئۇنداق بولمىغاندا تېخى 21 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى ئون يىلى ئىچىدىكى نوپۇس ئىستاتىستىكىسىدا ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ شۇنچىلىك ئازىيىپ كېتىشىنى تارىخىي رېئاللىق نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە بولمايدۇ، ھەتتا لوگىكىلىق تەپەككۇرىمىز بىلەنمۇ سىغىشالمەيدۇ. چۈنكى بۈگۈنكى كۈنلەردە پۈتۈن پەرغانە ۋادىسىدا 12 مىليوندىن ئارتۇق ئادەم ياشىماقتا، تۇپتوغرا بىر ئەسىر (100 يىل) جەريانىدا پەرغانە ۋادىسىنىڭ نوپۇسى ئالتە ھەسسە كۆپەيگەن. يۇقىرىقى مەلۇماتلاردا كۆرسىتىلگەندەك، تەخمىنەن 150 يىل جەريانىدا بىرنەچچە قېتىملىق چوڭ تارىخىي كۆچۈشلەردە پەرغانە ۋادىسىغا ماكانلاشقان قەشقەرىيەلىك كۆچمەنلەرنىڭ سانىمۇ شۇ نىسبەتتە كۆپىيىدىغانلىقى بىر خىل مۇقەررەرلىك بولسىمۇ، ئەكسىچە يوقىلىش چېكىگە چۈشۈپ قالغان. بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر؟ بۇ يۈز نەچچە يىل ئىچىدە پەرغانە ۋادىسىدا «توپان بالاسى» يۈز بەرگەنمۇ؟ ـ ياق! ياكى مىرزاچول قۇملۇقىدا قىرغىن خاراكتېرلىك ئىككىنچى «كىرورەن پاجىئەسى» تەكرارلانغانمۇ؟ ياق ـ ياق! پەرغانە ۋادىسىنىڭ يۈز نەچچە يىللىق تارىخىدا نەچچە يۈز مىڭ ئادەمنى بىراقلا يوقىتىۋەتكۈدەك بىرەر چوڭ تەبىئىي ئاپەتنىڭ

يۈز بەرگەنلىكى ھەققىدە ھېچقانداق تارىخىي ئۇچۇر يوق، ئەكسىچە، يېقىنقى ئىككى ئەسىر ئىچىدە پەرغانە ۋادىسىنىڭ نوپۇسى 7 ـ 8 ھەسسە كۆپەيگەنلىكى ھەققىدە يېتەرلىك دەلىل ـ ئىسپاتلار بار، خالاس. ئەگەر پەرغانە ۋادىسىدا «يوقىلىپ كەتكەن» ئۇيغۇرلارنىڭ «يوقىلىش» سەۋەبىنى تېپىشقا توغرا كەلسە، ئۇنى بۇ رايوندا تەكرار يۈز بەرگەن ئىجتىمائىي، سىياسىي خاراكتېرلىك «سوئىي ئاپەت»لەردىن ھەمدە مۇرەككەپ ۋە كۆپ مەنبەلىك ئىچكى ـ تاشقى ئامىللاردىن ئىزدەش كېرەك. شۇ چاغدىلا بۇ ھەقتە ھەققانىي جاۋابقا ئېرىشەلەيمىز.

(A) تاشقى ئامىل

(1) تارىخىي ۋە ئېتنىك مۇناسىۋەت جەھەتتىكى ئورتاقلىق

ئېنىق بولغان تارىخىي مەنبەلەر بويىچە ئالغاندا، 5 ـ ئەسىرلەردىلا تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇر — تۈركىي قەبىلىلىرى بىلەن پەرغانە ۋادىسى، ئىسسىقكۆل ۋە يەتتىسۇ رايونلىرىدىكى تۈركىي قەبىلىلەر ئارىسىدا ئىنتايىن زىچ ئېتنىك باغلىنىشلار بولغان. قاڭقىل خانلىقى دەۋرى، كۆك تۈركلەر دەۋرى، ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرى، قاراخانىيلار دەۋرى، چاغاتاي خانلىقى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى تۆمۈرىيلەر دەۋرى، يەكەن خانلىقى (سەئىدىيە خانلىقى) دەۋرلىرىدىمۇ مەركىزىي ئاسىيا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىكى تۈركىي قەبىلىلەر ئۇيغۇر مىللىي ۋە سىياسىي كىملىكى رامكىسىغا مەنسۇپ بولۇپ، ئۇ رايونلاردىكى يەرلىك ئاھالىلەر ئارىسىدا ئېتنىك كىملىك ۋە ئۆزلۈك ئېڭى پەرقى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. پەقەت چارروسىيە پادىشاھلىقىنىڭ 19 ـ ئەسىردىن باشلاپ يۈرگۈزگەن مىللىي شوۋىنىزملىق سىياسىتى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن ستالىنىزمنىڭ ھازىرقى زامان مىللەت كاتېگورىيەسى توغرىسىدىكى نەزەرىيەلىرى بويىچە، بۇ رايونلاردىكى ئۇزاق

ئەسىرلىك تارىخىي ئورتاق ئېتنىك گەۋدە سۈنئىي يوسۇندا بىر ـ بىرلىرىدىن ئايرىۋېتىلدى. بۇنداق مىللىي ئايرىلىش ئەينى ۋاقىتتىكى ستالىنىزمنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ئېھتىياجىنىڭ ھاسىلاتى ئىدى.

مەيلى قانداق بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغۇچى بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار بىلەن بۈگۈنكى ئۆزبېكلەرنىڭ ئۇزۇن مۇساپىلىق تارىخى ۋە ئېتنىك باغلىنىشلىق مۇناسىۋەتلىرى 18 ـ ئەسىردىن تارتىپ پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ يەرلەشكەن قەشقەرىيەلىكلەر، يەنى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر قەدەمدە يەرلىك خەلقلەرگە، يەنى بۈگۈنكى ئۆزبېكلەرگە سىڭىپ كېتىشىدىكى تارىخىي ئامىلدۇر.

(2) ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا، سوۋېت روسىيەسى تەركىبىدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدا ئابدۇللا روزىباقىيېۋ باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئېلىش ئارزۇلىرى پەيدا بولغان ئىدى. بىراق سوۋېت ھۆكۈمىتى بۇ تەلەپكە قەتئىي يول قويمايلا قالماستىن، ئۇيغۇرلارنى ئۆزبېكلەرگە قوشۇۋېتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ نوپۇس سانىنى ئازايتىش ئۇسۇلىنى قوللاندى. سىياسىي جەھەتتىكى مەجبۇرلىنىشتەك بۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ دەسلەپكى چاغلاردىلا ئۆز كىملىكىنى ئۆزگەرتىشىدىكى مۇھىم تاشقى ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

B ئىچكى ئامىل (سەۋەب)

بۇ يەردە تارىخىي ساۋاق قىلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە بىر مۇھىم نۇقتا شۇكى، دەسلەپكى چاغلاردا پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئۇيغۇر مىللىي كىملىكى ئىدىيەسى تېخى تىكلەنمىگەن ئىدى. «مىللىتىم ــ تۈرك،

دىنىم ــ ئىسلام» دېگەن ئەنئەنىۋى مەۋھۇم ئەقىدىنىڭ ئىسكەنجىسىدە ئۆزلىرىنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن ئېتىنىڭ نامىنى بىلمەيدىغانلار ياكى ئۇنۇتقانلارمۇ خېلى كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلاتتى. سوۋېت كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، 3 ـ ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئەزاسى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارمىقىدىكى مىللەتلەر سېكسىيەسىنىڭ باشلىقى، تۈركىستان ئىنقىلابىي ئۇيغۇر ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى، تونۇلغان سىياسىيون ئابدۇللا روزىباقىيېۋ باشچىلىقىدا 1921 ـ يىلى ئېچىلغان تاشكەنت قۇرۇلتىيىدا پەرغانە ۋادىسىدىكى «قەشقەرىيەلىكلەر» بىلەن يەتتىسۇ رايونىدىكى «تارانچىلار» بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ، دېگەن ئىدىيە قارارلاشتۇرۇلۇپ، «ئۇيغۇر» نامى بۇ ئىككى «گۇرۇپپا»نىڭ ئورتاق ئېتىنىڭ نامى ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن ۋە قانۇنلاشتۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىككى گۇرۇپپىنىڭ زىيالىيلىرى ۋە ئاۋامىلىرى ئارىسىدا تاكى 1930 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە مىللىي كىملىك زىددىيىتى كەسكىن داۋاملاشتى، ھەتتا ئەينى ۋاقىتتىكى بۇنداق مىللىي پاجىئەلەرنىڭ شاھىدلىرىدىن بىرى بولغان مەنسۇر ئەپەندى (1935 ــ 1937 ـ يىللىرى سوۋېت كومپارتىيەسى تەرىپىدىن شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتىلگەن مەسلىھەتچى) ئۆز ئەسلىمىسىدە يازغاندەك، بۇ ئىككى گۇرۇھ ئارىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلار تىللاش ـ ھاقارەتلەش، كوچىلاردا مۇشتلىشىش، كالتەكلىشىش دەرىجىسىگە يەتكەن. ئىككى گۇرۇھ ئارىسىدىكى بۇنداق بىھۇدە زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلار ئۇيغۇر مىللىي روھىنىڭ ئىچكى ئىنرېتسىيەلىك كۈچىنى زور دەرىجىدە خورىتىۋەتكەن.

دېمەك، ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىي نەسەپنامىسىنى ئۇنتۇپ، مىللەت شەجەرىسىنى داۋاملاشتۇرالمىغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنى ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قىلالماسلىكتەك مىللىي كىملىك تۇيغۇلىرىدىكى ئاجىزلىق خاھىشلىرى پەرغانە ۋادىسىدىكى خېلى كۆپ سانلىق قەشقەرىيەلىكلەرنىڭ ئۆز كىملىكىنى ئۆزبېك ياكى باشقا مىللىي كىملىككە ئۆزگەرتىشىدىكى ئىچكى ئامىلغا ئايلانغان ئىدى. ھەر خىل سىياسىي، ئىجتىمائىي بېسىملار، زورلۇق ۋە مەجبۇرلاش قاتارلىق تاشقى ئامىللار ئەنە شۇ ئىچكى ئامىل ئارقىلىق نىشانىغا يەتكەن.

پەرغانە ۋادىسىدىكى بىر مىليونغا يېقىن قەشقەرىيەلىك كۆچمەنلەرنىڭ بىر - ئىككى ئەسىر ئىچىدىلا يوقىلىپ كەتكەنلىكىدەك تارىخىي رېئاللىق بىلەن نوپۇس جەھەتتە 6000 ئەتراپىدىكى تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرى ۋە ئاناتولىيەدىكى «ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى»نىڭ 800 يىللىق تارىخىي مۇساپىلىرىدە مىللىي كىملىكىنى يوقاتماي زامانىمىزغا ئۇلاشقانلىقىدەك رېئاللىقنى ئۆزئارا سېلىشتۇرساقلا، ئۆزلۈك نەسەپنامە ئاساسىدا مىللىي كىملىك ئېڭىغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ قانچىلىك زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

بىرىنچى بۆلۈم

يۇرت شەرىپى، ھايات تەرىپى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى باب

يۇرت شەرىپى

«ئانا ۋەتىنىمىزگە بولغان سۆيگۈ مۇھەببىتىمىزنى ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلەمىزگە، يۇرتداشلىرىمىزغا بېغىشلىشىمىز لازىم. چۈنكى، بۇنداق مۇھەببەت يۇرتىمىزنىڭ ئىسمىنى ئۈستۈن تۇتۇپ، كۆپكە ئۈلگە بولىدۇ. بىمەنە، ئالدامچىلىق ئەمەسمۇ؟!»

ـ (قىيادىكى ئۇۋچىنىڭ ئاھۇ ـ زارى» دىن)

قەشقەر كوناشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىكى «خانئۆي»نىڭ باغرىغا جايلاشقان «مېۋە ـ چېۋە ماكانى» دەپ ئاتالغان بەشكېرەم يۇرتىنىڭ قەشقەر شەھىرىگە تۇتىشىدىغان غەربىي پاسىلىدا سۆيى ئەلۋەك، زېمىنى تاۋارنىڭ كېسىكىدەك، ئۇرۇك، ئامۇتلۇق باغلىرى كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان، قاتار ـ قاتار سۆۋادان تېرەكلىرى كوچىلىرىغا سايە تاشلاپ تۇرىدىغان، ھەر بىر ئائىلىدىن بىرەر ھۈنەر ـ كەسىپنىڭ شەپىسى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بىر بوستانلىق يۇرت بار. قان قېرىنداشلىق بىرلىكىدىن قۇرۇلغان مىڭغا يېقىن ئائىلىسى بار بۇ يۇرت ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكى بىلەن قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزا ـ مەھەللىلەرنىڭ «نۇرلۇق كۆزى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. بۇ يۇرتنىڭ شىمالىي قىسمى ئۈچ مىرۋان (ھازىرقى ئايرودۇرومنىڭ ئورنى) سايلىقى ئارقىلىق چاقماق دەرياسىغا، غەربىي قىسمى باغ يېزىلىرىغا، شەرقىي قىسمى

قازىرىق كەنتىگە، جەنۇبىي قىسمى بورۇنقى قەشقەر ــ بەشكېرەم چوڭ يولى ئارقىلىق ھەزرەت يېزىسىغا تۇتىشىپ تۇرىدۇ. شۇڭا بۇ يۇرت 1954 ـ يىلىدىن بۇرۇن بەشكېرەم يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، 1954 ـ يىلىدىن 1998 ـ يىلىغىچە كوناشەھەر ناھىيەلىك قوغان يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، 1998 ـ يىلىدىن باشلاپ قەشقەر شەھەرلىك نەزەرباغ بازارلىق ھۆكۈمەتكە تەۋە بولۇپ كەلگەن. بۇ كەنت ئىچىدە 1960 ـ يىللارغىچە خۇددى ئادەم بەدىنىدىكى قان تومۇرلاردەك گىرەلىشىپ كەتكەن بەش ئۆستەڭنىڭ ئەلۋەك سۈيى ئۈچ پەسىل ئۈزۈلمەي ئېقىپ تۇرىدۇ. بۇ ئۆستەڭلەرگە 16 تاشلىق سەككىز سۇ تۈگمىنى قۇرۇلغان بولۇپ، مۇشۇ يۇرتنىڭ ھەمدە قوشنا يۇرتلارنىڭ ئۇن ئېھتىياجىنى تولۇق قامدايتتى. شۇڭا، يۇرت ئەھلى ئىچىدە «غۇر ـ غۇر شامال، پاشا يوق، تۈگمەن تولا، قورساق توق» دېگەن تەمسىل بار. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى تەڭرىتاغ ۋە پامىرنىڭ مۇزلۇق چوققىلىرىدىن ئېقىپ كېلىدىغان «ئەركەك سۇ»نى ئىچىپ چوڭ بولغان، شىمالدىن سوققان ساپ ھاۋادىن نەپەسلىنىپ، پېشانىسى ئوچۇق بولغان. مانا بۇ قەدىمىي تەلەيلىك يۇرتنىڭ نامى ــ «بۇچى» دەپ ئاتىلىدۇ. 11 ـ ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى، دۇنياغا مەشھۇر سېلىشتۇرما تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىتتۈرك» «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق قامۇسىدا: «بۇچى ــ ئاۋازى مۇڭلۇق بىر خىل ئۇد» (ئۇد ــ بىر خىل چەكمە چالغۇنىڭ ئىسمى. ئاپتوردىن) دەپ ئىزاھلىغان («دىۋان» ئۇيغۇرچە نەشرى، III ـ توم، ـ302 بەتكە قاراڭ). بۇ مەلۇمات بىزگە ئىككى يىپ ئۇچىدىن بىشارەت بېرىدۇ: بىرى، تۈرك چالغۇلىرىنىڭ ئېتىنىك تارىخىدىن قارىغاندا، «ئۇد» چالغۇسىنىڭ «بۇچى» دېگەن يەنە بىر نامى ناھايىتى قەدىمىي ئاتالغۇ بولۇپ، 11 ـ ئەسىرلەردە ئاللىقاچان ئىستېمالدىن قالغان. بۇنىڭدىن قارىغاندا، «بۇچى» دېگەن بۇ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

يۇرت ئىسمى ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەرگە تۇتىشىدىغانلىقى مەلۇم. ئىككىنچىدىن، چالغۇ ئەسۋابىنىڭ نامىنى يۇرت ئىسمى قىلغانلىقىدىن قارىغاندا، بۇ يۇرتتا چالغۇچىلىقتا ماھىر خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ كۆپ بولغانلىقى مەلۇم. چۈنكى، يەر ـ جاي ناملىرى مەلۇم نۇقتىدىن شۇ يۇرتنىڭ ئۆزگىچە خاس ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دەرۋەقە، مەن ئەقلىمنى تاپسام، يۇرتىمىزدىن چىققان روزەك باشى[1] دېگەن راۋاپچى قەشقەردە داڭ كۆتۈرگەن ئىكەن. يۇرت ئىچى ۋە قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى توي ـ تۆكۈن، ھېيت ـ بايراملار، مەشرەپ ـ سەيلە پائالىيەتلىرى روزەك باشىنىڭ ناخشا ـ مۇزىكا ئەترىتىسىز قىزىمايدىكەن. بۇ قەدىمكى ئەنئەنىنىڭ داۋامى، ئەلۋەتتە.

قەدىمكى چالغۇنىڭ نامىنى ئۆزگە ئىسىم قىلغان بۇ يۇرت يۈز يىللار ئىلگىرى ھازىرقى قازىرىق، چۈمبۈس، شاھ پادشاھ («شاھپاچچا» دەپمۇ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ) كەنتلىرى بىلەن بىرگەۋدە بولۇپ، 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئايرىم تۆت كەنتكە ئايرىلىپ كەتكەن. ئەمما تۆتاش كەتكەن بۇ كەنتلەرنىڭ ئارىلىقى بەك يېقىن بولۇپ، ئاھالىلىرى ئارىسىدا تۇغقاندارچىلىق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت ناھايىتى قويۇق، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئالاقىلىرىمۇ خېلى بۇرۇنلا بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن. بولۇپمۇ قازىرىق بىلەن بۇچىنىڭ يەر ـ زېمىنلىرى تۇتاش بولۇپ، ئىككى بۆلەكتىن تەركىب تاپقان:

[1] روزەك باشى تەخمىنەن 1897 ـ يىلى قەشقەر شەھىرى نەزەرباغ يېزىسىنىڭ بۇچى كەنتىدە بىر تۆگمەنچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1973 ـ يىلى 76 يېشىدا قەشقەر شەھىرىدىكى ئۆيىدە ۋاپات بولغان. روزاخۇن بالىلىق دەۋرىدىن باشلاپ دادىسى مۇھەممەت تۆگمەنچىنىڭ تەسىرىدە راۋاپقا ئىشتىياق باغلاپ، 30 ياشقا كىرگەندە قەشقەردىكى داڭلىق راۋاپچى بولۇپ يېتىلگەن، ئۇنىڭدىن بۇرۇن قەشقەردە يەنە بىر «روزى باشى» (1864 ـ 1933) ئىسىملىك مەشھۇر راۋاپچى ۋە مۇقامچى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىنى باسقان بۇ راۋاپ ماھىرىنى قەشقەر خەلقى ئىززەتلەپ، «روزەك باشى» دەپ ئاتاشقان.

مەركىزىي قىسمى قەشقەر ئايرودۇرومىنىڭ جەنۇبىغا (ئايرودۇروم بىلەن پويىز ئىستانسىسىنىڭ ئارىلىقىغا)، شىمالىي قىسمى «تۇتۇرۇك» (تۇتۇرگە، تېتىرگە دەپمۇ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ) دەپ ئاتىلىپ، چاقماق دەرياسىنىڭ شىمالىي لېۋىدىكى قۇمالتاغ ئارقىلىق ئۈستۈن ئاتۇش يېزىسىنىڭ تاقۇت كەنتى بىلەن چېگرالىنىپ، تا «ئۇچبۇرھان مىڭئۆيى»، يەنى «توققۇز ھۇجرا»[1] غىچە بولغان يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۇتۇرۇكتە «ئۇچبۇرھان مىڭئۆيى» ۋە «ياۋۇلۇق قەدىمكى ئىزى» قاتارلىق يادىكارلىق ئورۇنلىرى بار بولۇپ، بۇلار تەخمىنەن 2000 يىللىق تارىخقا ئىگە. بۇلاردىن باشقا تۇتۇرۇكتىكى قەدىمكى ئىزلارنى كىشىلەر «دەقىيانوس شەھىرى» («ئەفراسىياپ شەھىرى»)، «ئالتۇن توغ قاراخان پادىشاھىم شەھىرى»، «رابات مەسچىت»، «قاراخان پادىشاھىم مازىرى» دەپمۇ ئاتاپ كەلگەن. كەنتنىڭ مەركىزىي قىسمىدا يەنە «زەنجىرماجى غوجام» («سەنجىر مازى خوجام») مازىرى، «سۇلتان سىدىق بۇغراخان مازىرى»، «ئابدۇللا بۇغراخان مازىرى»، «ئوسمان بۇغراخان مازىرى» قاتارلىق ئاسار ئەتىقە ئورۇنلىرى بار. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «قاراخان» ۋە «بۇغراخان» دېيىلگەنلەر قاراخانىيلار زامانىسى (مىلادى 870 ـ 1212 ـ يىللار) بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

يۇرت ئىچىدىكى «سەنجىرمازى خوجام مازىرى»غا دەپنە قىلىنغان كىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ بىر قىسىم ئالىملىرى تەرىپىدىن دەلىللەنگەندەك، ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئۇستازى بولۇشى مۇمكىن. تارىخىي دەلىللەردىن قارىغاندا، تۇتۇرۇكتىكى

[1] «توققۇز ھۇجرا» ـ سىرتى تۆت چاسا ھالەتتىكى بىر بۇددا خارابىلىكى. فىرانسىيەلىك پائول پېللىئوت 1906ـ يىلى 9ـ ئايدا بەشكېرەمنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى خانئۆيى قەدىمكى شەھىرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا، مۇراتىم بۇددا ئىبادەتخانىسى بىلەن «توققۇز ھۇجرا» بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىلىرىنىمۇ تەكشۈرۈپ، بۇ جايدىن نۇرغۇنلىغان بۇددا يادىكارلىقىنى تاپقان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«رابات مەسچىد» سۇتۇق بۇغراخان (مىلادى 887 ــ 956 ـ يىللار) زامانىسىدا سېلىنغان بولۇپ، شىنجاڭدىكى ئەڭ بۇرۇنقى مەسچىدلەرنىڭ بىرى، دەپ قارىلىدۇ.

دىمەك، جۇغراپىيەلىك ئەۋزەللىكىدىن قارىغاندا، بۇ يۇرت شىنجاڭدىكى ئىسلام مائارىپىنىڭ تۇنجى ئۇچقى بولغانلىقى مەلۇم. بۇ ئەنئەنە ئىزچىل داۋاملىشىپ، قەشقەرنىڭ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىمۇ بۇ يۇرت مائارىپ مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ كەلگەن. بۇ يۇرتنىڭ يېڭىچە پەننىي مائارىپى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدىن باشلاپ رەسمىي يولغا قويۇلغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ بۇ يۇرتتىن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپاغا سودا ئىشلىرى بىلەن بېرىپ، زامانىۋى سانائەت ۋە يېڭىچە مەكتەپلەر بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشقان قاسىم ھاجى بۇچى (پېقىرنىڭ چوڭ دادىسى)، ئىسمائىل ھاجى، نىياز ھاجى (قازىرىقتىن)، زاھىد ھاجى (بۇچىدىن)، ئىساھاجىم شېرىپ (چومبۇستىن) قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر بايلار ئۆز يۇرتىدا ئەنئەنىۋى دىنىي مەكتەپلەردىن پەرقلىنىدىغان يېڭىچە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىغا ئىگە مەكتەپلەرنى ئېچىشقا باشلىغان، ھەقىقىي مەنىدىكى ھازىرقى زامان يېڭى مائارىپنىڭ دەسلەپكى ئۇندۇرمىسى بولغان بۇنداق مەكتەپلەر 1870 ـ، 1885 ـ، 1913 ـ ۋە 1922 ـ يىللىرى تەكرار ـ تەكرار يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئارىلىقتا گاھ ئۈزۈلۈپ، گاھ تەكرارلىنىپ كۆلەملىشەلمىگەن. پەقەت 1934 ـ يىلى قەشقەر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن، مائارىپ جەھەتتە بەلگىلىك ئاساسقا ئىگە بولغان بۇ يۇرتتا ھاشىم ھاجىم ئوغلى ئابدۇقادىرھاجى (1900 ــ 1989) نىڭ باشلامچىلىقى بىلەن ئابدۇراھمان قاسىم ھاجى (پېقىرنىڭ دادىسى)، ئۆمەرھاجى، ئىبراھىم ئىمام، سىدىق ھاجى، ئىسمائىل ھاجى، سادىق ھاجى، ھىدايەت ھاجى، موللا قوناجىم،

سىدىق خەتىپ قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەنىۋى ياردىمى بىلەن بۇچى، قازىرىق، چۇمبۇستىن ئىبارەت ئۈچ قوشنا يۇرتنىڭ مەركىزى بولغان قازىرىقتا 1934 - يىلى 8 - ئايدا ئۆز دەۋرىگە يارىشا زامانىۋى ئازادە سېلىنغان ئالتە سىنىپلىق بىر ئوغۇللار مەركىزىي مەكتەپ ۋە ئۇنىڭ قىيپاش ئۇدۇلىدا تۆت سىنىپلىق بىر قىزلار مەكتىپى قەد كۆتۈرگەن. بۇ مەكتەپلەرنىڭ سىنىپ بىناسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشلىرىغا ئوخشاش لايىھەلەنگەن بولۇپ، سىنىپلارنىڭ ئاستىغا پول ياتقۇزۇلغان، ئاستى ئامبار بولۇپ، كارىدورغا ۋە سىنىپلارنىڭ بۇلۇڭىغا تورۇس بىلەن تەك قىلىپ چەمبەر شەكلىدە قاڭالتىرلىق تام مەش ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە كاتتا قىشلىق كۇلۇپ سېلىنغان بولۇپ، كۇلۇپ زالىغا 500 كىشىلىك ئورۇندۇق قويۇلغان. زالنىڭ ئالدى تەرىپى پوللۇق سەھنە، ئارقا تەرىپى كىنو ئاپپاراتى قويۇش ئۆيى، سول تەرىپى كارىدور ئارقىلىق گىرىمخانا، ئىسكىلات، كۇتۇپخانا، ئالتە كىشىلىك ھاممام (مۇنچا)، دەم ئېلىش ئۆيى، زالنى باشقۇرۇش ئىشخانىلىرىدىن تەركىپ تاپقان. ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە مەكتەپ مەمۇرىيىتىنىڭ ئىشخانىلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پائالىيەت ئىشخانىلىرى سېلىنغان. ئوقۇتۇش بىناسىنى ئالدى ۋە سول تەرىپى كەڭ مەيدان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەنتەربىيە ۋە دەم ئېلىش پائالىيەتلىرى شۇ مەيداندا ئېلىپ بېرىلاتتى. مەكتەپ دەرۋازىسى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ يول (قەشقەر - بەشكېرەم يولى) تەرەپكە قارايتتى. يولنىڭ ئۇ قېتى كىچىك بازار بولۇپ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ بازاردىن تېپىلاتتى. مەكتەپنىڭ ئالدى ۋە غەربى يان تەرىپىگە سىرلانغان ياغاچ رىشاتكىلىق تام قوپۇرۇلغان بولۇپ، ئىچ تەرىپىگە بىرنەچچە قاتار سۆۋادان تېرەك قويۇلغان، قىزلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەكتىپى بولسا ئوغۇللار مەكتىپى دەرۋازىسىنىڭ قىيپاش قارشى تەرىپىدە بولۇپ، چوڭ ئىككى تۈپ رىدە سايە تاشلاپ تۇرىدىغان مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا چوڭ بىر كۆل بار ئىدى. بۇ كۆلنىڭ سۇ ئالىدىغان ئېغىزىدىن باشقا ھەممە ئەتراپىغا ياغاچ رىشاتكا بېكىتىلگەن. ئوغۇللار مەكتىپىنىڭ ئورنى ئون مودىن چوڭراق بولۇپ، ئۇ يەر ئابدۇقادىرھاجىنىڭ شەخسىي مۈلكى زېمىنى ئىدى. مەكتەپ قۇرۇش پىلانلانغاندا، بۇ زات مەزكۇر يېرىنى ئۆزلۈكىدىن مەكتەپكە ئىئانە قىلغاندىن تاشقىرى، يەنە ئۆز يېنىدىن 1000 سەر كۈمۈش تەڭگە[1] ياردەم قىلغان. ئۇ يەنە يۇرت ئىچىدىكى مەرىپەتپەرۋەر بايلارنى، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىشەھەر، يېڭىسار، ھەتتا ئاقسۇدىكى يۇرت كاتتىلىرىنى، ھۆكۈمەتنىڭ مەمۇرىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن زور مىقداردا ئىقتىساد توپلاپ، زامانىسىغا يارىشا كاتتا مەكتەپ سېلىشتا ئۆچمەس ئەجىر سىڭدۈرگەن. مۇشۇنچىۋالا چوڭ قۇرۇلۇشنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى يېتەكچىسى ھاشىم مەنسۇرھاجى ئوغلى ئابدۇقادىرھاجى ئەسلىي قارىرىقتىن بولۇپ، سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئالدىدا ئۆزبېكىستانغا چىقىپ، دەسلەپ تاشكەنتتە، كېيىن تۈركىيەدە ئوقۇغان. 1920 - يىلىدىن 1925 - يىلىغىچە موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇش جەريانىدا سوۋېت بولشېۋىكلەر پارتىيەسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن تاشكەنتكە قايتىپ كېلىپ، بىر مەزگىل خىزمەت قىلغان. ئىككى يۈزلىمچى جاللات شېڭ شىسەي شىنجاڭنىڭ «يەرلىك خاقانى» بولۇۋالغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش» سىياسىتىنى يولغا قويغان ۋە بىر مەزگىل ئۆزىنى ستالىننىڭ قوينىغا ئاتقان. ئۇ

[1] ئەينى ۋاقىتتا ئىككى تەڭگىگە بىر تاغار (12 چارەك) بۇغداي بېرەتتى. 1000 سەر تەڭگە 6000 چارەك بۇغداي قىممىتىگە ئىگە ئىدى.

ئۆزىنىڭ مىللىتارىستلىق ھۆكۈمىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش مەقسىتىدە، 1937 - يىلى ئاتالمىش «توپىلاڭ كۆتۈرۈش ئەنزىسى»نى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، گومانلىق دەپ قارىغان ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى، تەرەققىيپەرۋەر زاتلار ۋە بايلارنى مەخپىي تۇتقۇن قىلىپ، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشكە باشلىغان. مۇشۇنداق كەسكىن ۋەزىيەتتە، ئابدۇقادىرھاجى قەشقەردىن ئايرىلىپ تاشكەنتكە كەتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتى ھەققىدە قولىمىزدا ئېنىق مەلۇمات يوق. يۇرت - جامائەت ئارىسىدا «ئابدۇقادىرھاجىم مەكتىپى» دەپ ئاتىلىدىغان قازىرىق مەركىزىي مەكتەپ 1934 - يىلى قەد كۆتۈرگەندىن كېيىن، بىرىنچى تۈركۈمدە يۇرت ئىچى ۋە ئەتراپتىكى قوشنا يۇرتلاردىن، ھەتتا يېڭىسار، قاغىلىق قاتارلىق ناھىيەلەردىن 300 نەپەر ئوغۇل ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغان. تۇنجى قېتىملىق ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىغا قەشقەرنىڭ مەمۇرىي، ھەربىي ئەمەلدارلىرى، ھەر ساھەدىكى يۇرت كاتتىلىرى تەكلىپ بىلەن قاتناشقان، جۈملىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر گارنىزونىنىڭ باشلىقى مەھمۇد سىجاڭمۇ قاتنىشىپ، تەبرىك سۆزى سۆزلىگەن. شۇ كۈنى ھۆججەت تەييارلىنىپ، ئۇنىڭغا گۇۋاھ بولغۇچى سەككىز ئورۇننىڭ تامغىسى بېسىلىپ، ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ تورۇسى ئۈستىدىكى لىم ياغاچقا مىخلىۋېتىلگەن. بۇ گۇۋاھلىق ھۆججىتىدە، مەزكۇر مەكتەپ پۈتۈنلەي ئاۋامنىڭ ئىئانىسى بىلەن سېلىنغانلىقى، كەلگۈسىدە ھەرقانداق ئورۇننىڭ ياكى شەخسنىڭ ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنىڭ يوقلۇقى، ئومۇمنىڭ ئىشلىتىشىگە تاپشۇرۇلغانلىقى ئېنىق بايان قىلىنغان. مەركىزىي مەكتەپنىڭ قارمىقىدىكى تۆت سىنىپلىق قىزلار مەكتىپىگە 1935 - يىلى 200 نەپەر قىز - چوكانلار قوبۇل قىلىنىپ، رەسمىي ئوقۇش باشلىغان. بۇ ئىككى مەكتەپ بىر باشقۇرۇش سىستېمىسىدا بولۇپ، 1937

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

- يىلىغىچە قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان «خۇيلى» مەكتەپ بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكى «شەنلى» مەكتەپ قىلىنىپ، تاكى 1949 - يىلىغىچە قەشقەر دارىلمۇئەللىمىندىن قالسىلا باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچى تەربىيەلەيدىغان مەكتەپ قىلىنغان. مەكتەپ تۆت يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئاساسىدا يازلىق، قىشلىق تەتىل، ھېيت - بايراملاردا ۋە ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىش تۈزۈمىنى يولغا قويغان. دەرس سېتكىسى تۈزۈلۈپ، تىل - ئەدەبىيات، ھېساب، تەبىئەت، جۇغراپىيە، تارىخ، تەنتەربىيە، غەزەل، ماتېماتىكا، بىرزانىسكى، گېگىنا، گېئومېتىرىيە، قول ھۈنەر - سەنئەتتى قاتارلىق دەرسلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن باشقا، يەنە قوشۇمچە دىنىي دەرسمۇ تەسىس قىلىنغان. چارەكلىك، مەۋسۇملۇق ۋە يىللىق ئىمتىھان تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. مەكتەپ قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ خەنزۇچە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلغان بولۇپ، مەكتەپتە بىر خەنزۇ ئوقۇتقۇچى ۋە شۆتاڭنى پۈتتۈرگەن ما جىڭشيا (ئەسلى ئىسمى مەمەتخان) ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇلار خەنزۇچە ئوقۇتۇشقا مەسئۇل بولغان. يىراق رايونلاردىن خەنزۇچە ئۆگىنىش كۇرسىغا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق ۋە تاماقىنى مەكتەپ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرغان. قەشقەردە تۇنجى قېتىم قىزلارنىڭ ئاممىۋى تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە قاتنىششى قازىرىق مەكتەپتىن باشلانغان. 1937 - يىلى قىزىل دەرياسىنىڭ شەرقىي جەنۇبى لىۋىدىكى كەڭ چىملىق مەيداندا ئۆتكۈزۈلگەن قەشقەرنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك تەنتەربىيە مۇسابىقىسىدە قازىرىق مەكتەپنىڭ قىزلار كوماندىسى يۈگۈرۈش تۈرىدە بىرىنچى بولۇپ، شەخسىي ۋە كوللېكتىپ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

مەكتەپنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىمۇ كۆڭۈل قويۇپ

ئورۇنلاشتۇرۇلغان، مەكتەپ مەمۇرىيىتىدە مۇدىر ئىشخانىسى، ئىلمىي بۆلۈم، سىياسىي يېتەكچى بۆلۈم، خوجىلىق بۆلۈم، تەنتەربىيە بۆلۈمى قاتارلىق باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىنغان. تۇرغۇن ئىيسا (تۇرغۇن ئاخۇن خەلپىتىم 1890 ــ 1951 ـ يىللاردا ياشىغان، ئەسلىي ھەززەتلىك ئۆلۈما بولۇپ، چۇمبۇستىكى دىنىي مەكتەپتە خەلپەتلىك قىلغان)، ئابدۇرېھىم خەتىپ ئاخۇنۇم سوپى ھاجى ئوغلى (1897 ــ 1954 ـ يىللار) ئارىلىقىدا ياشىغان، قازىرىقتا بىر ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ قەشقەر شەھىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئوقۇغان). 1933 ـ يىلىدىن باشلاپ ئابدۇقادىرھاجىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا كونكرېت مەسئۇل بولغان)، ئابدۇرەھمان قاسىم ھاجى (1897 ــ 1968 يىللار) ئارىلىقىدا ياشىغان. بۇچى كەنتىدىن بولۇپ، بالىلىق چاغلىرىدا، قەشقەر شەھىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئوقۇغان. دادىسى قاسىم ھاجىم ئۆز دەۋرىنىڭ ھاللىق مەرىپەتپەرۋەر بايلىرىدىن بولۇپ، چەت ئەللەردە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. 1914 ـ يىللىرى قاسىم ھاجىم قازانغا تىجارەت بىلەن بارغاندا چوڭ ئوغلى ئابدۇرەھماننىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىپ، قازاندىكى تاتار مەكتىپىدە ئىككى يىل ئوقۇتقان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە قەشقەر خانلىق مەدرىسەدە ئۈچ يىل ئوقۇغان. قازان، پېتىربورگ، ئالمۇتا، شەمەي قاتارلىق شەھەرلەردە تىجارەت قىلغان مەزگىللىرىدە شۇ جايلاردىكى ئىلغار مائارىپنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان. 1920 ـ يىللاردىن كېيىن يۇرتى بۇچىدا قوشۇمچە دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشتىن تاشقىرى، دىنىي مەكتەپ ئاچقان ھەمدە بىر ئۆيىنى كۇتۇپخانا قىلىپ، نۇرغۇن كىتابلارنى جەملىگەن. 1934 ـ يىلى قازىرىق مەكتەپ ۋە ئۇنىڭ بۇچىدىكى شۆبىسىنى قۇرۇشقا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن كۆپ ياردەم بەرگەن)، ساۋۇت خەلپەت (1895 ــ 1958 ـ يىللار)

ئۇيغۇر كىتاب تورى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئارىلىقىدا ياشىغان. قازىرىقتا بىر ھاللىق ئائىلىدە تۇغۇلغان. دېھقانچىلىقتىن باشقا تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئوتتۇرا ئاسىياغا كۆپ قېتىم چىققان. ئابدۇقادىرھاجى بىلەن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن قازىرىق قورۇلۇشىغا مەسئۇل كىشىلەردىن بىرى بولۇپ ئىشلىگەن) قاتارلىق تۆت كىشى بۇ مەكتەپنىڭ تۇنجى مۇدىرلىرى بولغان. شۇنداق قىلىپ، بۇ مەكتەپ قورۇلغاندىن باشلاپ ھازىرغىچە قەشقەرنىڭ مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان.

1950 ـ 1951 ـ يىلىدىكى «ئىجارە كېمەيتىش ھەرىكىتى ۋە 1952 ـ 1953 ـ يىلىدىكى يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى مەزگىلىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي قىسمىنىڭ رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ جېن، ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوپ، ئىمىنوف، سەۋدانوف قاتارلىقلار بۇچى ۋە قازىرىقتا ئىلگىرى ـ كېيىن بىر يىلچە تۇرۇپ، بۇ يۇرتنى سىناق نۇقتىسى قىلىپ ئىشلىگەن. مۇشۇ سىناق ئاساسىدا ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھات خىزمىتىنى شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرغان. مۇشۇ مەزگىللەردە بۇ رەھبەرلەر قازىرىق مەكتەپنى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلىپ، بۇ مەكتەپنىڭ مائارىپ ساھەسىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئالاھىدە مۇئەييەنلەشتۈرگەن. بۇ مەكتەپنىڭ تارىخىي تەپسىلاتىنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە مۇشۇ مەكتەپتە مۇئەللىم ۋە مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن پېشقەدەم مائارىپچى مەرھۇم ئوسمان قاسىم، ئايالى ياقۇتخان خانىم ۋە ئۇلارنىڭ ئوغلى غەيرەتجان ئوسمان (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى)لار بىرلىشىپ يازغان «قازىرىقتا مائارىپ ۋە سەنئەت» («قەشقەر تارىخ ماتېرىياللىرى» 1999 ـ يىل، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە 4 ـ سان) دېگەن ماقالىسىدىن كۆرۈڭ.

مەن تۇغۇلغان بۆچى كەنتى يۇقىرىقىدەك جۇغراپىيەلىك ۋە گومانتارلىق ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە گۈزەل يۇرت. شۇڭا، ئۆتمۈشتە قەشقەردىكى نامدار بايلارنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ يۇرتتىن ماكان تۇتقان. شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا تونۇلغان ئەڭ كاتتا باي ــ ئۆمەرباي (ئۆمەرباي ئاخۇنبايوف 1870 ـ يىلى مۇشۇ يۇرتتىكى بوۋىسى ئىسمائىل ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1937 ـ يىلى مىللەتچى شىڭ شىسەي ئېلىپ بارغان 1 ـ قېتىملىق ئاتالمىش «چوڭ تازىلاش» ھەرىكىتىدە تۇتقۇن قىلىنىپ، شۇ يىلى تۈرمىدە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەن) ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان جەمەتلىرىدىن ئىسمائىل ئاخۇنۇم (ئابدۇراخمان ئاخۇنۇم)، ئابدۇخالىق ئاخۇنۇم قاتارلىق تونۇلغان بايلارنىڭ بۆچىدا كاتتا قورۇ ـ جاي، باغ ھويلىسى ۋە يەر ـ زېمىنى بولۇپ، بۇ بايلار ياز پەسلىنى بۆچىدا، قىش پەسلىنى قەشقەر شەھىرىدىكى ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزەتتى. يەر ـ زېمىنلىرىگە ئۇلارنىڭ بۆچىدىكى ئوتاقچىلىرى ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. بىزنىڭ باغنىڭ يېنىدىلا ئۆمەر باينىڭ 20 مو ئەتراپىدىكى كاتتا باغ ھويلىسى بار ئىدى. بىر ئەنجان تام بۇ ئىككى باغنى ئايرىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بېغىدا مېۋە ـ چېۋىنىڭ ھەممە تۈرلىرى تېپىلاتتى. بۇ باغنىڭ تۆت ئەتراپى 11 قاتارلىق ئەنجان تام بىلەن قورشالغان بولۇپ، ئات ھارۋىلىرى بىمالال كىرەلەيدىغان قوش قاناتلىق چوڭ دەرۋازىسى بۆچى كەنتىنىڭ ئاساسلىق چوڭ يولى تەرەپكە قارايتتى. دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلىدا باغقا قارىتىپ سېلىنغان كارىدورلۇق ۋە قوش قانات دېرىزىلىك زامانىۋى تۇرالغۇ ئۆيى بولۇپ، ئۆينىڭ ئارقا تەرىپىدە مەخسۇس ئانارلىق ۋە ئەنجۈرلۈك بىر باغچىسى بار ئىدى. ئىمارەتنىڭ ئالدى تەرىپىدە بىر كۆل بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا 50 ـ 60 كىشى بىمالال سىغىدىغان ياغاچ لەمپىلىك ياغاچ رىشاتكا ئورنىتىلغان، شىپائىنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىككى قاتار ئۆزۈم تىكىلگەن بولۇپ، تەكلىرى ئېگىز بىدىشكە يامىشىپ تۇراتتى. باغنىڭ سەرخىل مېۋىلىرى تۆكمە بولغان ياز پەسلىدە 10 ـ 15 كۈندە بىر قېتىم ئۆمەر باينىڭ جەمەتلىرى ۋە شەھەرنىڭ كاتتىلىرى ئاشۇ شىپاڭدا بەزمە ئوينايتتى. مەن ئاكىلىرىم بىلەن بېغىمىزنىڭ تېمىغا چىقىۋېلىپ، بۇ بايۋەچچىلەرنىڭ تاماشاسىنى كۆرەتتۇق. ئېسىمدە قېلىشىچە، شىپاڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چەت ئەل پاسونىدىكى ئۇزۇن شىرە مېۋە ـ چېۋە، ھەر خىل نازۇنېمەت، گېزەكلەر بىلەن توشۇپ كېتەتتى، ھەتتا بىز كۆرۈپ باقمىغان غاز بويۇنلۇق بوتۇلكىلارمۇ شىرە ئۈستىدە تۇراتتى. بىر تەرەپتە كاۋاپدان، ئۇنىڭ يېنىغا ئېسىلغان قازانلاردا شورپا، جەركوپ (قورداق)، پولو ۋە باشقا تائاملار قايناپ تۇراتتى. ئۇلار خىرۇستال قەدەھلەرنى كۆتۈرۈشۈپ «خوشە!» دەپ ئىچكىنىگە قارىغاندا، بۇ بوتۇلكىلار چەت ئەلدىن كىرگۈزۈلگەن كىنياك، شامپانىسكى ماركىلىق ۋىنولار بولسا كېرەك. بۇ ئىچىملىكلەر ئاشۇ يىللاردا تىجارەت ياكى باشقا ئىشلار بىلەن چەت ئەللەرگە كۆپ قېتىم چىققان بىر قىسىم ياش بايۋەچچىلەر ئۈچۈن تەييارلانغان بولسا كېرەك. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يەنە بىر قىسىم بەزمىداشلار بۇنداق پەيتلەردە شىرە ئەتراپىدىن ئاستا سۇغۇرۇلۇپ باغنى ئارىلاپ سەيلە قىلاتتى ياكى تاھارەت ئېلىشىپ، ئۆينىڭ ئالدىدىكى پېشايۋاندا جامائەت بولۇپ ناماز ئوقۇشاتتى. بۇ سورۇندا يەنە بىرقانچە سازەندىلەرمۇ بولۇپ، ئۇلار ناخشا ـ مۇزىكا بىلەن بەزمىنى ئەۋجىگە كۆتۈرەتتى. ئۇلار شۇ يوسۇندا بىر كۈن باغ سەيلىسى قىلىپ، كەچتە ئات ياكى مەپىلىرىگە ئولتۇرۇپ شەھەرگە قاراپ يول ئالاتتى. بۇ مېنىڭ يەتتە ـ سەككىز ياش ۋاقتىلىرىمدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن رېئاللىق ئىدى. ئادەم قېرىغانسېرى تۈنۈگۈنكى ئىشلارمۇ ئېسىدىن چىقىپ كېتىدىكەنۇ، ئەمما بالىلىقتىكى ئەسلىمىلەر

خۇددى تاشقا موھۇر باسقاندەك ئەستە ساقلىنىدىكەن. يۇقىرىقى ئەسلىمە ئۆتمۈشنىڭ خاتىرىسى. بۈگۈنكى كۈندە بۇچى يېڭىچە روھ، يېڭىچە قىياپەت بىلەن تېخىمۇ مەپتۇنكار يۇرتقا ئايلاندى. بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ناھايىتى تىرىشچان ۋە جەسۇر بولۇپ، ھەممە ئائىلە ئۆزىگە چۇشلۇق بىرەر ھۈنەر - كەسىپ بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇنداق تۇرمۇش ئەندىزىسى ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. «قەشقەر گېزىتى»نىڭ پېشقەدەم مۇخبىرى توختىھاجى تۇرسۇن (يۇرتى بۇچىدىن)نىڭ 2007 - يىلى يازغان «بۇچىدىن چىققان ‹لاچىن›لار» (توختىھاجى تۇرسۇننىڭ «ئانا يۇرتتىن ئالتۇن پۇتۇكلەر» ناملىق كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2008 - يىل نەشرى) ناملىق زىيارەت خاتىرىسىدە بايان قىلىنىشىچە، «ئەزىز يۇرتۇڭنى باغ ئەتسەڭ، مەرتىۋەڭ تاغ بولۇر» دېگەن تەمسىلنى كۆڭلىگە پۈككەن بۇچى دېھقانلىرى ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، يۇرتىنىڭ قىياپىتىنى تېخىمۇ يېڭىلاشقا ئاتلانغان. ئۇلار جاپالىق تىرىشىش، ئىزدىنىش ئارقىلىق 21 - ئەسىرگە قەدەم قويغاندا، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغ - ئورمانچىلىق، قوشۇمچە ھۈنەر - كەسىپتىن قىلىنغان ئىقتىسادىي كىرىمىنى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغا سېلىشتۇرغاندا بىر نەچچە ھەسسە قاتلىغان. بۇ يۇرتنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 4800 مو بولۇپ، نوپۇس بېشىغا 1.2 مودىن توغرا كېلىدۇ. شۇڭا كۆپچىلىك دېھقانلار قوشۇمچە كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. تېرىقچىلىقتا تايىنىپلا باي بولۇش مۇمكىنچىلىكى يوقلۇقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان بۇچى دېھقانلىرى قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا خېلى بۇرۇنلار بەل باغلىغان. 2000 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى بۇ يۇرتتا ياشايدىغان 815 ئائىلە ئىچىدە 132 كىشى ياغاچچىلىق، تامچىلىق كەسپى بىلەن، 95 كىشى موزدوزلۇق، ۋاپۇرۇچىلۇق كەسپى بىلەن، 110 كىشى قورۇلۇش

ماتېرىياللىرى تىجارىتى بىلەن، 345 كىشى دوپپىچىلىق ۋە كەشتىچىلىك بىلەن، 50 تىن ئارتۇق كىشى يۇرت ئىچىدىكى ۋە شەھەرلەردىكى زاۋۇت - كارخانىلاردا ئىشچى - خىزمەتچىلىك بىلەن، 20 دىن ئارتۇق كىشى قاتناش - ترانسپورت ۋە باغ - ئورمانچىلىق كەسپى بىلەن، 15 تىن ئارتۇق كىشى يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا مۇلازىمەت كەسپلىرى بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىدىكەن. يۇرت ئىچىدە يەنە بىر ئوتتۇراھال يۇقىراۋى پولات - تۆمۈر پىششىقلاپ ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتى، بىر ئۈن زاۋۇتى، بىر موزدوزلۇق كارخانىسى (شىنجاڭنىڭ لاسا شەھىرىدە بۇ كارخانىنىڭ شۆبە سېتىش مەركىزى بار)، بىر باغۋەنچىلىك مەيدانى، بىر ئۇرۇقچىلىق تېخنىكا مەيدانى ھەمدە بۇچېدىكى دېھقان كارخانىچىلار قۇرغان «قەشقەر غەربىي يۇلتۇز مېتال ماتېرىياللىرى سودا چەكلىك شىركىتى»، «قەشقەر سەندەل ماددىي ئەشيا چەكلىك شىركىتى»، «ئانا دىيار دوختۇرخانىسى»، «قەشقەر كىرورەن پولات چىۋىق ھەسسىدارلىق شىركىتى»، «ئوردا پولوخانىسى» قاتارلىق زاۋۇت، كارخانا، شىركەت، دوختۇرخانا، رېستورانلارنى قۇرغان ۋە بىرقانچە باي بولغان بۇچې دېھقانلىرى شەھەر ئاتلاپ چوڭ ئۆي - مۈلۈك شىركەتلىرى قاتارلىق كارخانىلار بىلەن پاي ھەسسىدارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتقان. ھازىر بۇ كىچىككىنە كەنتتە 25 ئائىلىنىڭ يۈك ئاپتوموبىلى، ئۈزۈن يوللۇق ئۈچ ئاپتوبۇسى، 30 غا يېقىن ئائىلىنىڭ 30 نەچچە ئالىي پىكاپى، 33 ئائىلىنىڭ قول تراكتورى ... بار. يۇرت ئىچىدە 60 تىن ئارتۇق دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ 500 مىڭ يۈەندىن بىر مىليون يۈەنگىچە پۇل خەجلەپ سالغان ئازادە ۋە كۆركەم داچا (ئارامگاھ) لىرى بار. باشقا ئادەتتىكى ئائىلىلەرمۇ ئۆيلىرىنى قايتىدىن يېڭىلاپ، يەر تەۋرەشكە چىداملىق ئۆيلەرنى سېلىۋالغان، ھەتتا قەشقەر شەھىرى ئىچىدىن قىممەت باھالىق قەۋەتلىك

تاۋار ئۆي سېتىۋالغان ئائىلىلەرمۇ خېلى بار.

ماددىي شارائىتنىڭ ياخشىلىنىشى، يۇرت ئىقتىسادىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، مائارىپ، مەدەنىيەت، ساقلىقنى ساقلاش، تەنتەربىيە ئىشلىرىمۇ راۋاجلانغان. يىلىغا 100 گە يېقىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ھەر يىلى يەنە شۇنچىلىق ئوقۇغۇچىنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ بېرىدىغان، 31 ئوقۇتقۇچىسى، 12 سىنىپى، 500 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار بۇچى باشلانغۇچ مەكتىپى كەنت ئىچىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. بىرنەچچە ئون يىلدىن بۇيان، چەت ئەل، ئىچكىرى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت، شەھەر تەۋەسىدىكى ھەرقايسى ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنستىتۇت ۋە كەسپىي تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە بۇچى كەنتىدىن بېرىپ ئوقۇپ، ھەرقايسى جايلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان ھەمدە ئوقۇۋاتقانلارنىڭ سانى 500 دىن ئاشىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا تونۇلغان ئالىملار، يازغۇچىلار، دوختۇرلار، مۇھەررىرلەر ۋە رەھبىرىي كادىرلار بار. جەمئىيىتى مۇقىم، خەلقلىرى ئىناق، ئىجىل ياشايدىغان بۇ يۇرتتا، مەكتەپ، دوختۇرخانا سېلىش، يول، كۆۋرۈك ياساش قاتارلىق جامائەت ئەسلىھەلىرىگە خالىس ياردەم بېرىدىغان، يېتىم - يېسىرلار، ئاجىزلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان، يەر تەۋرەش، كەلكۈن قاتارلىق تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن جايلارغا ماددىي ياردەم بېرىدىغان ياخشى ئىستىل، ياخشى كەيپىيات يىلسېرى كۆپەيگەن. ھازىر كەنت ئىچىدىكى يوللارنىڭ ھەممىسى ئاسفالتلانغان بولۇپ، بۇ يوللارنى يۇرتتىكى ساخاۋەتلىك بايلار مەبلەغ چىقىرىپ ياساپ چىققان. ئەتراپتىكى يۇرتداشلار: «بۇچىلىقلار باي بولدى، قازان - چۆمۈچى ماي بولدى» دەپ بۇ يۇرتنى تەرىپلىشىدۇ، دەرۋەقە، بۇ كىچىككىنە يۇرتتىكى كىشىنى قايىل قىلىدىغان ئالەمشۇمۇل

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئۆزگىرىشلەر «جاپانىي كىم تولا چەكسە، گۆھەرنى شۇ ئالۇر تاشتىن»، «جاپانىڭ تېگى راھەت» دېگەن ھېكمەتلەرنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىدۇ. مانا بۇ مەن تۇغۇلغان ئانا يۇرتىنىڭ تەرىپى، ئۆزۈم ھەر جايدا بولسامму، قەلبىمنى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدىغان يۇرت شەرىپى. شۇڭا بۇ كىچىككىنە يۇرتۇمنىڭ نامىنى ئۆزۈمگە تەخەللۇس قىلىۋالدىم.

ئىككىنچى باب

گۆدەكلىك تىۋىشلىرى

تۇغۇلدۇم ئالەمدە سۇرنىتىم بولدى.
قۇتۇلۇپ تولغاقتىن ئانام شاد كۈلدى.
«ئىڭگە»دىن باشقىنى مەن نەدىن بىلەي.
تەبىئەت خۇش ھىدى دىماغقا ئۇردى.

دادام ئۆزىنىڭ «كۇتۇبخانا»[1]سىدىكى «دىۋانىي ھېكمەت» (قول خوجەئەھمەد يەسەۋىنىڭ ئەسىرى)نىڭ بىرىنچى ئاق بېتىگە يېزىپ قويۇشىچە، مەن ھىجرىيەنىڭ 1359 - يىلى زۇلھەججىنىڭ (12 - ئاي) - كۈنى (مىلادىيە - 1940 يىل 12 - ئاينىڭ - 18 كۈنى) چارشەنبە سەھەردە قوغاننىڭ باغئېرىق كەنتىدىكى ئانا جەمەت چوڭ ئانام ھەزرىخېنىم (ئەزىزەخېنىم)نىڭ ئۆيىدە تەۋەللۇت بولغان ئىكەنمەن. شۇ كۈنلەردە سەييارە تىجارەت بىلەن چۆچەككە كەتكەن دادامنىڭ قايتىپ كەلگىنىگە بەش كۈن بولغان ئىكەن. باغئېرىقتىكى چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ بۇچىدىكى ئۆيىمىزنىڭ

[1] مەن ئەقلىمگە كەلسەم، ئۆيىمىزنىڭ 2- قەۋىتىدىكى ئاددىي پېشايۋانلىق بالىخانا ئۆي دادامنىڭ كىتاب ساقلايدىغان كۇتۇپخانىسى ئىكەن. ئانامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، «تۇڭگان يىغىلىقى» (1933- يىلى) دەۋرىدە بىر توپ قاراقچىلار ئۆيىمىزدىكى يارامىلىق مال- مۈلۈكلەر بىلەن بىللە كۇتۇپخانىدىكى كىتابلارنىڭ كۆپ قىسمىنى بۇلاپ كەتكەن ئىكەن. قالغان كىتابلار 1966- يىلى ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىدە «قىزىل قوغدىغۇچى»لار تەرىپىدىن تالان- تاراج قىلىنغان.

ئارىلىقى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر كېلەتتى. مەن تۇغۇلۇپ 3 ـ كۈنى دادام ۋە بىر قورساق ئىنىسى ئابدۇرېھىم ئاخۇن ئاكام، تاغام (ئانام مەرەمنىساخېنىمنىڭ ئاكىسى) سەلەي ئاخۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئەزان چىللاپ ماڭا «ئابدۇل كەرىم» («كەرەملىك ــ سېخى ئاللاھنىڭ بەندىسى» مەنىسىدە) دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. 40 كۈندىن كېيىن مەن تۇغۇلغان باغئېرىقتىكى ئۆيدە مەخسۇس ساتىراچ چاقىرىپ ئىشلەتمىگەن يېڭى ئۇستۇرا بىلەن چېچىمنى ئالدۇرغاندىن كېيىن، ئاكىلىرىمنى ۋە يەتتە ـ سەككىز ياشلىق باللارنى يىغىپ «قىرق سۇيى مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈپتۇ. بىزنىڭ يۇرتتا تۇغۇلۇپ 40 كۈنگە توشقان بالىنىڭ «قىرق سۇيى مۇراسىمى» مۇنداق ئۆتكۈزۈلىدىكەن: مەھەللىلەردە يېشى چوڭراق، قولى ئۇدۇملۇق «كىندىك ئانىسى» بولىدىكەن، «قىرق سۇيى مۇراسىمى»غىمۇ شۇ بوۋاقنىڭ كىندىكىنى كەسكەن ئاشۇ پېشقەدەم ئانا تەكلىپ قىلىنىدىكەن. مۇراسىمنىڭ ئالدىدا مۇنداق يەتتە خىل ئىرەملىك سۇ تەييارلىنىدىكەن: بالا ئېتىقادلىق، ئىمانلىق ئادەم بولسۇن دەپ ئازنا مەسچىتىنىڭ كاكۇل لېيى چىلانغان سۇ، قىلغان ئىش ـ ئەمگىكى، تاپقان بايلىقى ئەل ـ يۇرتقا پايدىلىق بولسۇن دەپ، يەتتە خىل مېۋىلىك دەرەخنىڭ يوپۇرمىقى چىلانغان سۇ، نەدە بولسا شۇ يەردە باشقىلارغا سايىۋەن بولسۇن دەپ، يەتتە خىل مېۋىسىز دەرەخنىڭ شاخچىسى سېلىنغان سۇ، سەپىرى بىخەتەر، ئوڭۇشلۇق بولسۇن دەپ، كۆۋرۈك ياغىچىنىڭ شېشىقى سېلىنغان سۇ، «يامان سۆز، يامان كۆز»دىن ساقلىنسۇن دەپ، ئادراسمان چېچىكى چىلانغان سۇ، مېھرى ئىسسىق بولسۇن دەپ، يېڭى پىشۇرۇلغان بىر زىخ قوي گۆشى كاۋپى چىلانغان سۇ، شېرىن سۇخەن، شېرىن سۆزلۈك بولسۇن دەپ، بىر كاللەك نوكچا ناۋات سېلىنغان سۇ ئايرىم ـ ئايرىم قاچىلاردا تەييارلىنىدىكەن.

مۇراسىمنى باشقۇرغۇچى ئانا قىرقىنى چىقىرىدىغان بوۋاقنى يالىڭاچلاپ، ئالدىن تەييارلانغان ئىشلەتمىگەن يېڭى كىر يۇيىدىغان تەشتەككە دۈم قىلىپ پەپىلەپ تۇتۇپ تۇرىدىكەن ۋە «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم! مېنىڭ قولۇم ئەمەس، ھاۋا ئانىمىزنىڭ قولى ...» دەپ دۇرۇت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، قىرق سۈيىگە قاتناشقان بالىلار ئىچىدىن يەتتە ئوغۇل بالىنى تاللاپ، ھەر بىرىگە ئۆرۈك ياغىچىدا ياسالغان بىر تالدىن قوشۇقنى تۇتقۇزۇپ، يىلمان تەڭشەلگەن يەتتە قاچىدىكى ئىرەملىك سۇنى بوۋاقنىڭ ئۈستىگە تەرتىپلىك قويۇشقا بۇيرۇلىدىكەن. «قىرق سۈيى» قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن. «قىرق ئانىسى» بوۋاقنىڭ بېشىدىن تارتىپ تاپىنىغىچە يىلمان سۇدا چايقاپ، يۇمشاق لۆڭگە بىلەن سۈرتىدىكەن. ئاندىن ئۇندەك سوقۇلغان سېغىز بىلەن ئۇپىلاپ بولغاندىن كېيىن، «قىرق تويى»غا ئاتاپ تىكىلگەن ئىشتان - پايپاقلىرىنى كىيگۈزۈپ، «قىرق سۈيى مۇراسىمى»غا چاقىرىلغان چوڭ ئاياللار (ئاساسەن ئۇرۇق - تۇغقانلار) ئولتۇرغان ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ، چوڭ ئانىسى ياكى ئۆز ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدىكەن. ئاندىن مۇراسىمغا قاتناشقان ئاياللار بوۋاقنى قولدىن - قولغا ئېلىشىپ، ياخشى تىلەكلەر بىلەن مۇبارەكلىشىدىكەن. قىرق سۈيى قويۇشقا قاتناشقان بالىلارغا ئۈستىگە بۇلىماق سۈۋالغان «قىرق توقىچى» تارقىتىپ بېرىلىدىكەن. بوۋاق ئوغۇل بولسا «قىرق سۈيى مۇراسىمى»غا ئوغۇل بالىلار، قىز بولسا قىز بالىلار قاتنىشىدىكەن. ئاخىرىدا «قىرق ئانىسى»نىڭ دۇئا - تەكبىرىدىن كېيىن، بۇ مۇراسىم ئاخىرلىشىدىكەن. مۇراسىمنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى ئورۇنلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئانا بولغۇچىنى ئۇرۇق - تۇغقانلار ھەمراھلىقىدا ئۆز ئۆيىگە كۆچۈرۈپ قويىدىكەن.

بىز بىر ئاتا، بىر ئانىدىن تۇغۇلغان يەتتە پەرزەنت بولۇپ،

مەن ئالتىنچىسى ئىكەنمەن. ئەڭ چوڭ ئاچامنىڭ ئىسمى سەبرىنىساخېنىم بولۇپ، تەخمىنەن 1925 ـ يىلى تۇغۇلغان، 1935 ـ يىلىدىن 1938 ـ يىلىغىچە قازىرىقتىكى قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇپ، شۇ يىلى قەشقەر شەھىرى ھېكىم ئاغچام كوچىسىدىكى تۇغقىنىمىز ... نىڭ ئوغلى ئىسمائىل ھاجىمغا ياتلىق قىلىنغان. ئىككىنچى ئاچامنىڭ ئىسمى پاشاخېنىم بولۇپ، 1928 ـ يىلى تۇغۇلغان، 1936 ـ يىلىدىن 1940 ـ يىلىغىچە قازىرىق قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1941 ـ يىلى قازىرىقتىكى چوڭ ھاممام ھېلىمخان (دادامنىڭ 2 ـ چوڭ ئاچىسى)نىڭ ئوغلى موللا ئابدۇللاغا ياتلىق قىلىنغان. موللا ئابدۇللا ئاكىمىز شۇ يىلى ئالتاي ۋە چۆچەكتە تىجارەت قىلىۋاتقان تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇن (دادامنىڭ ئىنىسى)نىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىپ، قەشقەرگە قايتىپ كەلمىگەچكە، ئاچام ئىبرالىشىپ كەتكەندىن كېيىن، 1948 ـ يىلىغىچە تۇل ئولتۇرغان. شۇ يىلى قوغاننىڭ يىخسىن كەنتىدىكى 1 ـ چوڭ ھاممام راھىلەخېنىم (دادمنىڭ بىرىنچى چوڭ ئاچىسى)نىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇرېشىت ئەھمەدشاھقا ياتلىق قىلىنغان (ئابدۇرېشىت ئاكامنىڭ 1 ـ ئايالى تۇغۇتتا قازا بولغان) ئابدۇرېشىت ئاكام كونا مائارىپچى بولۇپ، دەسلەپ يىخسىن باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1952 ـ يىلى قوغان موللازەدە باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى بولغان. شۇ يىللاردا پاشا ئاچاممۇ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1953 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئابدۇرېشىت ئاكام قەشقەر شەھىرى ئوردا ئىشىكى 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپكە مۇدىر بولغاندىن كېيىن پاشا ئاچاممۇ يۆتكىلىپ، قەشقەر شەھىرى قوناق بازىرى 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، تاكى پېنسىيەگە چىققۇچە شۇ مەكتەپتە خىزمەت قىلىپ، ... ـ يىل ... ـ ئاينىڭ ... ـ كۈنى سەكتە كېسەللىكى بىلەن قەشقەر

شەھىرى چاسا باشقارما ئازات كوچىسىدىكى ئۆيىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئابدۇرېشىت ئاكام 1958 - يىلىدىكى «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتىدە «ئوڭچى ئۇنسۇر» قىلىنىپ، سەمەننىڭ تىكەنلىك يېزىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپكە چۈشۈرۈۋېتىلگەن. بىرقانچە يىل نازارەتتە ئىشلىگەندىن كېيىن، نامى ئەسلىگە كەلگەن ۋە ئىزچىل مەكتەپتە ئىشلەپ، ... - يىلى پېنسىيەگە چىققان. ئۇزۇن ئۆتمەي .... يىل .... ئاينىڭ ... - كۈنى دوختۇرخانىدا داۋالىنىش ئۈنۈم بەرمە ۋاپات بولغان.

بىر تۇغقانلارنىڭ تۆتىنچىسى ئاكام ئابدۇشۇكۇر بولۇپ، 1936 - يىلى تۇغۇلغان. يەتتە يېشىدا قازىرىقتىكى داڭلىق ئۆلىما قادىرقارىمنىڭ قارىلىق مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرگەن. قادىرقارىمنىڭ قولىدا تۆت يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، يەنە ھەزرەت چوڭ كۆلىنىڭ ئالدىدىكى ئابدۇرېھىم قارىمنىڭ دىنىي مەكتىپىدە ئۈچ يىل ئوقۇپ، 30 پارە قۇرئاننى تولۇق يادقا ئالغاندىن كېيىن، ئۆلىمالاردىن تەشكىل تاپقان دىنىي كومىسسىيەنىڭ ئالدىدا خەتمىدىن ئۆتۈپ، «قارىي» ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن (كونا دىنىي مەكتەپلەرنىڭ قائىدىسى بويىچە، 30 پارە قۇرئاننى ئۆز تەلەپپۇزى بىلەن يادلاپ تولۇق ئوقۇپ بېرەلىگەن تالىپلار «قارىي» دېگەن نامغا ئېرىشەتتى. بۇ نامغا ئېرىشىش خۇددى ھازىرقى ئاسپىرانتلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش دېسسېرتاتسىيەسىنىڭ مۇراسىم شەكلىدە ئېلىپ بېرىلاتتى). شۇنداق قىلىپ قارىيلىققا ئۆتكەن بۇ ئاكىمىز تىككۈچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن قەشقەر شەھىرىدىكى بىر نەۋرە ئاكىمىز قاسىم ھاجىم (دادامنىڭ سىڭلىسى گۈلسۈن خېنىم ھامامنىڭ چوڭ ئوغلى)غا شاگىرتلىققا بېرىلدى. ماشىنىچىلىقنى ئۆگىنىپ دۇكان ئايرىغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئۆز ئالدىغا تىككۈچىلىك قىلدى. 1955 - يىلى قاراماي نېفىتلىكىگە ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنىپ، دەسلەپ

قاراماي نېفىت ئىشچىلار تېخنىكومىدا، ئۇنىڭدىن كېيىن قاراماي ماشىنىسازلىق زاۋۇتىدا ئىشلەپ، ... - يىلى شۇ زاۋۇتتىن پېنسىيەگە چىقتى. ھازىرمۇ قارامايدا بالا - چاقا، نەۋرىلىرى بىلەن بىللە ياشاۋاتىدۇ.

بىر تۇغقانلارنىڭ بەشىنچىسى ئاكام مۇھەممەت تۇرسۇن بولۇپ، 1938 - يىلى تۇغۇلغان. تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇننىڭ پەرزەنتى بولمىغاچقا، شۇ ئاكام تۆت ياشقا كىرگەندە ئابدۇرېھىم ئاخۇن تاغام بالىچىلاپ بېقىۋالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ تاغام تىجارەت بىلەن ئالتايغا كېتىپ، قەشقەرگە قايتىپ كېلەلمىگەچكە، دادام بۇ ئاكامنى ئۆيىمىزگە ياندۇرۇپ كەلگەندىن كېيىن، دەسلەپ قادىر قارىمغا، ئۇنىڭدىن كېيىن 1950 - يىلى قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرگەن. 1954 - يىلى قاراماي نېفىتلىكى ئىچى ئېچىلمىغان پەيتتە، مايتاغ نېفىت ئىدارىسى تۇنجى تۈركۈمدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەرلىرىدىن ئىشچى قوبۇل قىلىشقا باشلىغان. ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇنمۇ شۇ قاتاردا تاللىنىپ مايتاغقا بارغاندىن كېيىن، ئالتە ئاي نېفىت تېخنولوگىيە مەكتىپىنىڭ مانتيورلۇق (ئېلېكتىر تېخنىكىسى) كەسپىدە ئوقۇغان، ئۇنىڭدىن كېيىن خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن مايتاغ نېفىت قېدىرىش باشقارمىسىنىڭ مانتيورى بولۇپ، مايتاغ، ئۇرۇمچى، قىزىلتاغ قاتارلىق نېفىت قېدىرىپ تەكشۈرۈش شۆبىلىرىدە 1961 - يىلغىچە تېخنىك ئىشچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961 - يىلىنىڭ ئاخىرى قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ جەرەنبۇلاق بۆرۈۋاي باشقارمىسىدا ۋە جەرەنبۇلاق دوختۇرخانىسىدا ئېلېكتىر تېخنىكى بولۇپ ئىشلەپ، 1998 - يىلى پېنسىيەگە چىققان، 2000 - يىلى دىئابىت ۋە قان بۇزۇلۇش كېسىلى بىلەن ۋاپات بولغان. بىر تۇغقانلارنىڭ ئەڭ كىچىكى سىڭلىم خالىدە بولۇپ، 1946 - يىلى تۇغۇلغان، 1958 - يىلى قازىرىق باشلانغۇچ

مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قەشقەر شەھىرىدە تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇپ، 1964 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان. ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ، ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش توختىتىلغان. 1968 - يىلىدىن 1969 - يىلىغىچە كۈيتۇڭنىڭ شايادى دېگەن جايىدىكى ھەربىي يېزا ئىگىلىك مەيدانىدا «قايتا تەربىيە» ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىلى ۋىلايىتى سۈيدۈڭ ناھىيەسىنىڭ لوسىگو يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە تەقسىم قىلىنغان (دەسلەپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنغان بولۇپ، لوسىگودىكى تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇننىڭ ئوغلى ئابدۇمىجىت بىلەن توي قىلغاچقا، ئۆزىنىڭ تەلىپى بويىچە خىزمەت تەقسىماتىنى ئالماشتۇرغان). خالىدەم دەسلەپ بۇ مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلمىي مۇدىرى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1995 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، بېيجىڭغا بېرىپ، «ئەمگەك مېدالى»غا ئېرىشكەن. 2004 - يىلى شۇ مەكتەپتىن پېنسىيەگە چىقىپ، ... - يىل ... - ئاينىڭ ... - كۈنى دىئابېت ۋە يۈرەك تىقىلمىسى كېسىلى بىلەن دوختۇرخانىدا قازا بولغان. ئانامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، بىز ئەسلىي توققۇز بىر تۇغقان بولۇپ، 1933 - يىلى ۋە 1944 - يىلى ئىككى ئوغۇل بىر تۇغقىنىمىز ئۈچ ياش ۋە بىر يېرىم ياش مەزگىلىدە چەتنەپ كەتكەن ئىكەن. بىر تۇغقانلىرىمنىڭ ھايات شەجەرىسىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇش مەزكۇر ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسى بىلەن ئانچە ئالاقىسى بولمىغاچقا، گەپنى ئۆزۈمنىڭ گۆدەكلىك دەۋرىمدىن باشلاي: مەن چوڭ بولسام

www.uyghurkitap.com

سول بوغۇزۇمدا بىر تاتۇقنىڭ ئىزى بار ئىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئانامدىن سورىدىم.

— ئانا، بويۇنۇمدىكى بۇ تاتۇق قاچان پەيدا بولغان؟

— ۋاي بالام! — دېدى ئانام ئىچىگە ئۇھ تارتىپ: ئىككى ياش ۋاقتىلىرىڭىز ئىدى، تېخى سىز ئەمچەكتىن ئايرىلمىغان، شۇ ئەنسىز يىللارنىڭ يالدامىسى بۇ، بالام.

مەن ئانامنىڭ گېپىگە تېخىمۇ قىزىقىپ يەنە چۇخچىلاپ سورىدىم.

— ئانا، ئەسلىرىدە بولسا نېمە بولغانلىقىنى تەپسىلىيرەك دەپ بېرەملا، — دېدىم سوئال نەزىرى بىلەن:

— سىز تۇغۇلغان يىللاردا قەشقەردە نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى ئېنىق بىلمەيمەن. ئىشقىلىپ بىر ئەنسىزچىلىك ئىچىدە قالغان ئىدۇق. دادىڭىز شەھەردىكى دۇكىنىنى تاقاپ، ئۆيدىن تالاغا چىقمايدىغان بولۇۋالدى. كەچكىچە ئۆگزىدىكى بالىخانا ئۆيدە كىتاب ئوقۇيدۇ، زېرىكسە باغقا كىرىپ كېتىدۇ، تامىقىمۇ ئازلاپ كەتتى. «نېمە بوللا، مىجەزلىرى يوقمۇ؟» دېسەم، «كۆڭلۈم تازا ئارامىدا ئەمەس، مەندىن تولا گەپ سورىماڭلار» دەپ يەنە شۈك بولۇۋالاتتى. مەن: «زادى نېمە بولدى؟» دەپ كوچىلاپ سورىدىم. دادىڭىز مەيۈس قىياپەتتە: «قەشقەردە يوشۇرۇن ئادەم تۇتۇش تېخى تۈگىمەپتۇ. يېقىندا بىزنىڭ بىرقانچە بۇرادەرلەرنى ساقچىلار تۇتۇپ كېتىپتۇ، ئالتايدا ئېلىم-بېرىم مۇئامىلەم بار ئىدى، بېرىپ كېلەي دېسەم، جاھان تىنچ ئەمەسكەن. ئالتايدىمۇ توپىلاڭ چىقىپ قالايمىقانلىشىپ كېتىپتۇ. بازار باھاسى ئادەمنى چۆچۈتكۈدەك دەرىجىدە كۈندە نەچچە قېتىم ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتىدۇ. تۈنۈگۈن بىر تەڭگىگە بىر چارەك ئاش كېلەتتى. بۈگۈن بىر خالتا تەڭگىمۇ بىر چارەك ئاش تېپىلمايدۇ. «شامال» ئۆتۈپ كەتكىچە ئۆزىمىزنى دالدىغا

ئالمىساق بولمىغۇدەك.

— «سىلەر بىرەر يامان ئىش قىلمىغان تۇرۇپ يەنە نېمىدىن ئەنسىرەيلا. ‹جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان› دېگەندەك، سالامەت بولساق بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇيەدە ھەر ھالدا يەتكۈدەك روزىغارىمىز بارغۇ! باللارنىڭ ئامان - ئېسەنلىكىگە دۇئا قىلسىلا. ‹ھاسىسىدىن ئايرىغان خۇدايىم كۆزىدىن ئايرىمايدۇ›» دېدىم، — دادىگىزغا تەسەللى بېرىپ.

— دېگىنىڭلار بەرھەق، شۇنداق بولسىمۇ تۆت - بەش كۈن باللارنى ئېلىپ ياپچانغا بېرىپ كېلەيلى.

مەن دادىگىزنىڭ كۆڭلىنى چۈشەندىم. ئۇ بىرقانچە كۈن بولسىمۇ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشنى ئويلىغان بولسا كېرەك. دەرۋەقە، يېڭىشەھەرنىڭ ياپچان دېگەن يېرىدە دادىگىزنىڭ «سۇلتانباي» ئىسىملىك يېقىن بىر تۇغقىنى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ باغ - ھويلىلىرى كەڭ بولۇپ، دېھقانچىلىق ۋە ئائىلە باقمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىناتتى. تۇخۇم، سۈت، قايماقلىرى مول ئىدى. بېغىنىڭ ئەتراپى قويۇق تىكىلگەن جىگدە كۆچەتلىرى ۋە چاتقال بىلەن قاپلانغان بولۇپ، نەچچە ئون توخۇلىرى چاتقاللىقلار ئارىسىدا تەبىئىي ئۇۋا ياساپ، شۇ يەرگە كاكىلايتتى. بىز باللار بىلەن ھەر قېتىم بارغاندا بىردەمدىلا نەچچە سېۋەت تۇخۇم يىغىۋالاتتۇق. بۇ ئائىلىدىن سەھرانىڭ گۈزەل مەنزىرىسى جىلۋىلىنەتتى. شۇڭا يازنىڭ ئەلۋەك ئايلىرىدا ھەممىمىز ياپچانغا بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتۇق. ھازىرمۇ ياپچاننىڭ «قازىنى ماي» مەزگىلى بولغاچقا، مەن دادىگىزنىڭ ئوي - پىكرىنى قۇۋۋەتلەپ، ياپچانغا بېرىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلدۇق. ئەتىسى سەھەردە دادىگىز ئۆزىنىڭ ئېتىغا، ئىن سىزنى قۇچىقىمغا ئېلىپ بىر ئېشەككە، ئابلىمىت ئاكىگىز بىلەن ئابدۇشۈكۈر ئاكىگىز يەنە بىر ئېشەككە مىنىپ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاۋات، يېڭىئۆستەڭ يولى ئارقىلىق تەلۋۈچەك دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، تازغۇندا بىرئاز دەم ئالغاندىن كېيىن، ناماششامغا يېقىن ياپچانغا يېتىپ كەلدۇق. سۇلتان ئاخۇن تاغىڭىز بالا ـ چاقىلىرى بىلەن بىزنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى. ئەتىسىدىن باشلاپ سەھرا سەيلىسى باشلىنىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بېغىدىكى قوغۇن ـ قاپاق، قوتۇر ئامۇت تازا مەي باغلىغان مەزگىل بولغاچقا، ئىككى ئاكىڭىزغا ئەگىشىپ باغدىن چىقماي ئويناتتىڭلار. سىز ئەمدى تەمتىرەپ ماڭغان چاغلىرىڭىز ئىدى. تاماق يېگىلى ئۇنىماي كەچكىچە قوغۇن ـ تاتاۋۇز يەيتتىڭىز. ئۈچ كۈندىن كېيىن بىرئاز قىزىپ قېلىپ، يىغلاڭغۇ بولۇپ قالدىڭىز. ئېمىتسەم ئەمگىلى ئۇنىمىدىڭىز. قارىسام بوغۇزىڭىز قىزىرىپ ئىششىپ قاپتۇ. ھەممىمىز پاتپاراق بولۇپ كەتتۇق. نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي، بىر كېچە يېنىڭىزدا ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدۇق. سۇلتان ئاخۇن تاغىڭىز بامداتتىن يېنىپلا ئېغىلدىن بىر ئوغلاقنى ئېلىپ چىقىپ قان قىلماقچى بولدى، «بالىغا ئوچۇق تەگكەن ئوخشايدۇ، ئىممە داۋاسىنى قىلىپ قويايلى»، ـ دەپ، ئوغلاقنىڭ گېلىغا پىچاق سۇردى ـ دە، قىزىق قان يۇقى پىچاقنىڭ بىسىنى بوغۇزىڭىزدىكى ئىششىقنىڭ ئۈستىگە بىرقانچە قېتىم سۈۋاپ قويدى. لېكىن بوغۇزىڭىز بىر كېچە ـ كۈندۈز قان يۇقى ئىچىدە تۇرسىمۇ، ئىششىق زادى يانمىدى. ئاخىرى ئۇلار مۇشۇ مەھەللىدىكى «قولىنىڭ شىپالىق ئۇدۇمى بار» سالاپەتلىك بىر بۇۋۇمنى چاقىرىپ كەلدى. بۇۋۇم سىزنى قولىغا ئېلىپ، «سۇفكۇچ» قىلغاندىن كېيىن، بوينىڭىزنى ئۆينىڭ بوسۇغىسىغا توغرىلاپ ياتقۇزۇپ، ئوڭ پۇتى بىلەن ئىششىپ قالغان سول بوغۇزىڭىزغا ناھايىتى يەڭگىل ئۈچ قېتىم دەسسەپ قويۇپ، دۇرۇت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سىزنى مېنىڭ قولۇمغا تۇتقۇزدى، لېكىن بۇ «ئىرەم»مۇ سىزگە شىپالىق بەرمىدى. ھېلىقى بۇۋۇم

تەجرىبىلىك ۋە ئىنساپلىق ئايال ئىكەن، ئەتىسى سەھەردە سىزنى يوقلاپ كېلىپ، ئىششىقنىڭ ئېغىز ئالمىغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، باغدىكى ئېرىقتىن بىر تال تىرىك پاقا تۇتۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى. ئۆزى قازاندا ئازراق كېپەك قورىدى. ھايال ئۆتمەي بالىلار بىر پاقىنى تۇتۇپ كەلدى. بۇۋۇم ئۆز قولى بىلەن پاقىنىڭ قورسىقىنى يېرىپ، ئىچىنى تازىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا قىزىق كېپەكنى سېلىپ، ئىششىقنىڭ ئۈستىگە چاپلاپ تېڭىپ قويدى. ئەتىسى تېڭىقنى يېشىپ قارىساق، بوغۇزىڭىزدىكى ئىششىقنىڭ كۆزى يېرىلىپ، قان ئارىلاش زەردەپ سۇ ئېقىشقا باشلاپتۇ. سىزمۇ خېلى ئارام تېپىپ قالدىڭىز، ئەمما يارا خېلى چوڭ ئىدى. شۇنداق قىلىپ ياپچاندا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن ھەممىمىز ئۆيگە قايتىپ كەلدۇق. سىزنىڭ يارىڭىز بىر ئايدا ئاران ساقايدى. بوينىڭىزدىكى تاتۇق ئىككى ياش ۋاقتىڭىزدىكى ئاشۇ يارىنىڭ ئىزى، — دېدى ئانام ھېكايىسىنى تاماملاپ.

— ئانا، بۈگۈنكى كۈندە بۇنچىلىك يارىنى دوختۇرلار بىردەمدە ساقايتىدۇ، — دېدىم ئانامغا كۈلۈمسىرەپ.

— شۇنداق بالام! ھازىر دوختۇرلار بۇنداق بوغۇزدىكى ئىششىقنى ئوپېراتسىيە قىلىدىكەن.

يارىغا پىچاق تەگكەندىن كېيىن ئوخشاشلا ئىزى قالىدۇ، — دەڭە بالام.

بۇ گۈزەل ئەسلىمىلەر مېنى يەنە بالىلىق دەۋرىمگە قايتۇردى. ئادەم بالىسى يورۇق ئالەمگە كۆز ئاچقاندىن كېيىن مېھرىبان ئانىسىنىڭ «ئەللەيلىشى»، سېخى تەبىئەتنىڭ ئەركىن نەپەسلەندۈرۈشى بىلەن مۇدۇرۇپ - سوقۇلۇپ چوڭ بولىدىكەن. مەنمۇ شۇ يوسۇندا بەش — ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالدىم. بەش يېشىمدا كىچىك مېھمانخانا ئۆيىمىزگە يېڭى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تىككەن يوتقان ـ كۆرپىلەر بىلەن ئورۇن راسلاپ خەتنەمنى قىلغانلىقى غۇۋا ئېسىمدە، لېكىن بۈگۈنكىدەك ھەشەمەتلىك «خەتنە توي مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈش پۇرسىتى بولمىغان ئىكەن.

ئائىلە نەسەبىمىز ئەسلىدە بۆچىدىكى «بايلار تەبىقىسى»گە مەنسۇپ بولسىمۇ، مەن تۆرەلگەن يىللارغا كەلگەندە ئاستا ـ ئاستا سۇنۇشقا باشلاپتۇ. چوڭ دادام قاسىم ئاخۇنباي («ھەج» قىلغاندىن كېيىن «قاسىم ھاجىم» دېيىلگەن) 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ چەت ئەلدە تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولغان ئىكەن. بىر مەزگىل چارروسسىيە تەۋەلىكىدىكى قازان شەھرىدە دۇكان ئېچىپ روناق تاپقاندىن كېيىن، «رابىيە» ئىسىملىك بىر نوغاي (تاتار)نى نىكاھىغا ئاپتۇ. ئىككى يىلدىن كېيىن نوغاي ئايالىنى ئېلىپ يۇرتى قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ. بۇ ئايالدىن قەشقەردە يەتتە پەرزەنتلىك بوپتۇ. چوڭى راھىلەخېنىم، ئىككىنچىسى ھېلىمخان، ئۈچىنچىسى دادام ئابدۇرەھمان، تۆتىنچىسى تۇرسۇنخان، بەشىنچىسى ئابدۇرېھىم ئاخۇن، ئالتىنچىسى گۈلسۈمخان، يەتتىنچىسى زۇمرەتخان بولۇپ، ئۇلار بىر ـ بىرىدىن ئىككى ــ ئۈچ ياش پەرق قىلىدىكەن. چوڭ دادام قاسىم ھاجىمنىڭ بۇ ئايالدىن باشقا بۇرۇن قەشقەردىن ئالغان «مۆمىنخان» ئىسىملىك يەنە بىر ئايالى بار ئىكەن. بۇ ئايالدىن «سىدىق» ئىسىملىك بىر ئوغۇل پەرزەنتى بولۇپ، دادامدىن بىر يىل بۇرۇن تۇغۇلغان ئىكەن. دادام 15 ياشقا كىرگەن مەزگىللىرىدە چوڭ دادام يەنە تىجارەت بىلەن روسىيەگە سەپەر قىلماقچى بولۇپ، دادامنى بىرگە ئېلىپ مېڭىپتۇ. قازانغا بارغاندىن كېيىن دادامنى تاتار مەكتىپىگە ئوقۇشقا بېرىپتۇ، ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ خانلىق مەدرىستە يەنە بىر مەزگىل ئوقۇپ، دىن ۋە ئىلىم ـ پەن ساھەسىدە خېلى يۇقىرى مەلۇماتلىق ئادەم بوپتۇ. ئىگىلىك ئىشلىرى تازا

راۋاج تېپىۋاتقان چاغلاردا چوڭ دادام ھەج قىلىش نىيىتى بىلەن جىددىي تەييارلىق قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇ زامانلاردا مەككە، مەدىنىگە بېرىپ ھەج قىلىش «شە ئالماق»تىنمۇ مۇشكۇل ئىش بولۇپ، زور ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەشكە مەجبۇر بولىدىكەن. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن چوڭ دادام قەشقەردىن قاغىلىققا ماڭىدىغان بىر كارۋانغا قېتىلىپ سەپەرنى باشلاپتۇ. تاغام سىدىق ئاخۇن بىلەن دادام تۇغقانلارغا ۋاكالىتەن چوڭ دادامنى ئۇزىتىپ قاغىلىققىچە بىللە كەپتۇ. ئۇ چاغلاردا ھەجگە بېرىش ئۈچۈن قاغىلىقتىن ئۆتۈپ لاداخ كارۋان يولى ئارقىلىق كەشمىر، ھىندىستانغا كەلگەندىن كېيىن. پاراخوت بىلەن ھىندى ئوكيان، قىزىل دېڭىز («شور دەريا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نى بېسىپ، ئاندىن سەئۇدىي ئەرەبىستانغا بارىدىكەن. چوڭ دادام قاغىلىقتا چېگرادىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرمەكچى بولۇۋاتقاندا، سىدىق ئاخۇن تاغىمىز «دادا، سەپەردە مەن خىزمەتلىرىنى قىلاي، ساۋابلىق ئۈچۈن مېنى بىرگە ئېلىۋالسىلا» دەپ يالۋۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇۋاپتۇ. چوڭ دادام ئىلاجسىزلىقتىن «ماقۇل» بولۇپ، دادامغا قاراپ شۇنداق دەپتۇ: «بالام، ئۆينىڭ پۈتۈن يۈكى سىزنىڭ ئۈستىڭىزگە يۈكلەندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئانىڭىز ھەمدە ئايالىڭىز ئېغىر ئۈستىخان، ئاي - كۈنلىرىمۇ يېقىنلىشىپ قالدى. خۇدا خالىسا بىز ھەجدىن سالامەت قايتىپ كەلسەك، كېلەر قېتىمدا سىزنى ھەجگە يولغا سالىمەن. ئاللاھ ھەممىمىزنى ئامان قىلسۇن!» ئۇلار قاغىلىقتا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ، تاغامنىڭ رەسمىيەتلىرىنى تولۇقلاپ بېجىرگەندىن كېيىن، كەشمىرگە ماڭىدىغان كارۋاننى كىرا قىلىپ بەيتۇللاھقا قاراپ يول ئاپتۇ. ئۇلارنى يولغا سېلىۋېتىپ، دادام قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ. چوڭ داداملار ھەج پائالىيىتىنى تۈگىتىپ، بارغان يولى بىلەن كەشمىرگە بىر سارايغا چۈشۈپتۇ. ئۇ يەردە بىرقانچە كۈن تۇرۇپ،

www.uyghurkitap.com

سوۋغا - سالام ئۈچۈن يەنە ئىككى ــ ئۈچ تاي كەلگۈدەك لازىمەتلىك بۇيۇملارنى سېتىۋاپتۇ. ۋەتەنگە قايتىمىز دەپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، چوڭ دادامنىڭ كەشمىردە تىجارەت قىلىۋاتقان كونا بىر بۇرادىرى چوڭ دادامنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيى چوڭ دادام چۈشكەن سارايدىن خېلى يىراق ئىكەن. مېھماندارچىلىق بەك كەچ ئاخىرلاشقاچقا، ئۆي ئىگىسى چوڭ دادام بىلەن سىدىق ھاجىم تاغامنى ئۆيىدە قوندۇرۇپ قاپتۇ. ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن سارايغا قايتىپ كېلىپ ھۇجرىسىغا كىرسە، ئىشىك داغدام ئۇچۇق تۇرغۇدەك، ھۇجرىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېسىپ قويغان يۈك - تاقلىرىنى كېچىسى ئوغرى بۇلاپ كېتىپتۇ. سارايۋەنمۇ ئىگە بولماپتۇ. ئاخىرى يەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلغان ئىكەن، ئۇلارمۇ بىر نەرسە دېيەلمەي: «ناۋادا ئوغرى تۇتۇلسا سىلەرگە خەۋەر بېرىمىز» دەپ يولغا ساپتۇ. «بالا كەلسە قوشلاپ كەپتۇ» دېگەندەك، چوڭ دادامنىڭ ئۆپكىسىگە سوغۇق تېگىپ يېتىپ قاپتۇ. ئون كۈن ئەتراپىدا داۋالىنىپ بىرئاز ساقايغاندىن كېيىن ھېلىقى تىجارەتچى بۇرادىرىدىن ئىككى سەر ئالتۇن قەرز ئېلىپ مىڭ بىر تەسلىكتە قاغىلىققا كېلىۋاپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان دادام دەرھال قاغىلىققا كېلىپ بۇ ئىككى «ھاجىم»نى ساق - سالامەت قەشقەرگە ئېلىپ كەپتۇ. بۇ قېتىمقى «ھەج سورۇقچىلىقى» بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتە ئائىلىمىزنىڭ بېلى ئۈشتىلىپتۇ. «ھەسەل ئالغان قاچىنىڭ يۇقى» بولغاندەك، دادام قولىدىكى دەسمايىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ، چوڭ دادىمىزنىڭ ھەج سەپىرىدىكى چىقىم، قەرزلىرىنى تۈگىتىپتۇ. سودىگەرچىلىك بىلەن تاپقان پۇل «چېكىتى يوق جىلىڭ»دەك بىر ئىزىدا تۇرمايدىكەن، ئاخىرقى ھېسابتا جانغا ئەسقاتىدىغىنى يەنىلا مۈلۈك، يەر - زېمىن ئىكەن، «يەر ــ ئالتۇن قوزۇق»تە. شۇ زامانلاردا ئائىلىمىزنىڭ ئىلكىدە 25

مۇ ئىكەن يەر، 15 مولۇق مېۋىلىك باغ بار ئىكەن. بېغىمىزدا ئائىلىگە يېتىپ ئاشقۇدەك ئۈزۈم، ئانار، ئەنجۈر، شاپتۇل، گىلاس، قارا ئۆرۈك، شاتۇت قاتارلىق سورتلۇق مېۋىلەردىن باشقا، مۇتلەق كۆپ قىسمى ھەر خىل سورتلۇق ئۆرۈكزارلىق بولۇپ، بىزنىڭ باغنىڭ ئەنجان ئۆرۈكى قەشقەر بويىچە داڭلىق ئىكەن. ئۆرۈك پىشقان مەزگىللەردە ئائىلىمىزدىكىلەر ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كېتىدىكەن. ئەنجان ئۆرۈكنى يا قاق قۇرۇتۇشقا، يا ساقلاشقا بولمىغاچقا، بۇ ئۆرۈك پىشقان مەزگىلدە ھەر كۈنى كەچتە بەش ـ ئالتە سۈكەن ئۆرۈك قاچىلاپ، ئەتىسى سەھەردە ئۈچ ئېشەككە سۈكەننى ئارتىپ، قەشقەر شەھىرى تۆشۈك دەرۋازا دوقمۇشىدىكى ئەڭ چوڭ باققالنىڭ دۇكىنىغا يەتكۈزۈپ بېرىدىكەن (دادام ئۆرۈكنىڭ باھاسىنى ئالدىنئالا دۇندۇر سۆزلىشىپ قويىدىكەن). خۇۋەينە ئۆرۈكنى سېۋەتلەرگە قاچىلاپ، باغدىكى ئىككى چوڭ خۇمداندا گۈڭگۈرت پوقى بىلەن ئېسىلغاندىن كېيىن ئۆگزىدىكى بورا ئۈستىگە يېيىپ، ئۈچكىسىنى ئاجرىتىۋېلىپ، سېرىق خورما قۇرۇتىدىكەن. بۇ خېلى كۆپ ئەمگەك كۈچى تەلەپ قىلىدىغان، سۈپەت ئۆلچىمى يۇقىرى ئەمگەك بولغاچقا، ھەر كۈنى كەچتە مەھەللە، قولۇم ـ قوشنىلار (ئاساسەن ئاياللار) كېلىپ خالىسانە ياردەم بېرىدىكەن. ئاجراتقان ئۈچكىسى (مېغىزى) ئۇلارنىڭ ئۆزىگە قالىدىكەن. شۇ يوسۇندا ھەر يىلى 20 ـــ 30 تاغار خورما قۇرۇتىدىكەن. بۇ خورمىلارنى قىشلىقى ئۈرۈمچى، ئالتاي، چۆچەك، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىگە يۆتكەپ ساتىدىكەن. بۇچىنىڭ زېمىنلىرى ناھايىتى سۇلۇق ۋە مول ھوسۇللۇق بولغاچقا، تېرىقچىلىقتىن ئالغان ھوسۇل ئائىلىمىزگە يېتىدىكەن. كىيىم ـ كېچەك، ياغ، گۆش ۋە باشقا ئائىلە لازىمەت چىقىملىرىنى باغنىڭ كىرىمى كۆتۈرىدىكەن. شۇ يوسۇندا دادام تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئائىلە ئىگىلىكىنى قايتا تىكلەۋاتقان مەزگىللەردە چوڭ دادام

قاسىم ھاجىم مېكىسىكىگە قان چۇشۇش كېسەللىكى بىلەن 1930 - يىلى قازا بوپتۇ. شۇندىن كېيىن دادامنىڭ يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپتۇ. 1933 - يىللىرى قەشقەردە «تۇڭگان يېغىلىقى» يۈز بېرىپ، قەشقەر ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلاپتۇ. ھەممە كىشى ۋەھىمە ئىچىدە قالغان ئاشۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردە بىر توپ قاراقچىلار بىزنىڭ ئۆيىنى بۇلاپ، ئېغىلدىكى ئات، ئېشەك، كالا - قويلارنى، ئۆيدىكى قولغا چىققۇدەك مۈلۈكلەرنى ئېلىپ ئائىلىمىزنى قۇرۇقداپ قويۇپتۇ. «بارنى ئوغرى ئالدى، قالدى قېتىقنىڭ بەش پولى» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. پۇقرا دېگەن نېمە قىلالىسۇن! ئائىلىمىزدىكىلەر ھايات قالغىنىغا شۈكرى قىلىپ، يەنە تىرىكچىلىكنى باشلاپتۇ. ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بولىدىكەن، دادام بۇنداق سورۇقچىلىقلارنى كۆپ كۆرگەچكە بەل قويۇۋەتمەي، بىر تەرەپتىن ئائىلە ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدا ھارماي - تالماي ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئابدۇقادىر ھاجىم باشچىلىقىدىكى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قازىرىقتا بىر يەنىي مەكتەپ قۇرۇش پىلانىغا ئاكتىپ ماسلىشىپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا قولىدىن كەلگىنىچە ياردەم قىپتۇ. بۇ مەكتەپ پۈتكەندىن كېيىن 1934 - يىلى 9 - ئايدا دادام قاتارلىق تۆت ئۆلىما مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ تەيىنلىنىپتۇ (ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋاللار كىتابىمىزنىڭ 1 - بابىدا بايان قىلىندى).

مەن تۇغۇلغان يىللار شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى، جۈملىدىن خەلقئارا ۋەزىيەت ئىنتايىن كەسكىنلىشىپ كەتكەن مەزگىللەر ئىكەن.

جۇڭگودا ياپونغا قارشى ئۇرۇش تىركىشىش باسقۇچىغا كىرگەن 1940 - يىللىرىدا شىنجاڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى. شىنجاڭنىڭ «يەرلىك خاقانى»

شېڭ شىسەي كۆنسېرى كۆچىيىۋاتقان بۇنداق تەسىرنى ئۆزىنىڭ مىللەتچىلىك ھاكىمىيىتى ئۈچۈن خەۋپ دەپ قورقتى. ھېلىنگەر شېڭ شىسەي جۇڭگو كومپارتىيەسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈچۈق - ئاشكارا ئۈزۈشكە پېتىنالماي، سۈيىقەستلىك ئۇسۇل بىلەن ئاتالمىش «سۈيىقەستلىك توپىلاڭ ئەندىزىسى»نى يەنە بىر قېتىم ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، كومپارىيەنى قوللايدىغان شىنجاڭدىكى نوپۇزلۇق ئەربابلاردىن دۇجۇڭيۈەن (شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى)، جاڭ خۇڭيۇ (مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى)، ۋاڭ ياۋچىڭ (شەھەر مۇداپىئە يىغجاگى)، ياۋ شىيۇڭ (ئىلى گارنىزون قىسىملىرىنىڭ قوماندانى)، قوشۇمچە ئىلىنىڭ ۋالىيسى)، ئابلا داموللا (تەمىرات نازىرى)، قۇربان نىياز (ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)، شەرىپخان (ئالتاينىڭ ۋالىيسى) قاتارلىق نەچچە ئون ئاساسلىق باشلىقلار ۋە ئۇلارغا چېتىلغان نوپۇزلۇق ئەربابلارنى تۇتقۇن قىلدى. شۇ قېتىملىق ئاتالمىش «تازىلاش»تا شېڭ شىسەينىڭ سۈيىقەستىگە ئۇچرىغانلار 1200 دىن ئېشىپ كەتتى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن باشلاپ تاكى شىنجاڭدىن قوغلانغا قەدەر جەمئىي تۆت قېتىم چوڭ «تازىلاش» ئېلىپ بېرىپ، تەخمىنەن 5000 دىن ئارتۇق بىگۇناھ خەلقنى قىرىپ، شىنجاڭنى قانغا بويىدى، ئىقتىسادىنى خانىۋەيران قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ئېغىر پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىپ، مال باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتتى. مەسىلەن، 1945 - يىلى 100 كىلوگىرام كۆمۈرنىڭ باھاسى ئىلگىرىكى 30 يۈەن (شىنجاڭ پۇلى)دىن بىراقلا 200 يۈەنگە كۆتۈرۈلۈپ، 6.6 ھەسسە، بىر كۆرە گۈرۈچ 80 يۈەندىن 1800 يۈەنگە ئۆسۈپ، 22.5 ھەسسە، 100 جىڭ ئۇن 80 يۈەندىن 450 يۈەنگە چىقىپ، 5.6 ھەسسە، بىر جىڭ ياغ 18 يۈەندىن 160 يۈەنگە ئۆسۈپ، 8.9

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھەسسە ئۆرلەپ كەتتى. بۇ مەزگىلدە ئادەتتىكى 3 ـ دەرىجىلىك ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئايلىق مائاشى 600 يۈەندىن ئاشمايتتى («شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» ئۈچ كىتاب، 640 ـ بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 ـ يىل، ئۇيغۇرچە) بۇنداق سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى قاتمۇقات بېسىم ئاستىدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ناھايىتى ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.

خەلقئارا ۋەزىيەتمۇ ناھايىتى جىددىيلەشتى. 1941 ـ يىلى گېتلېر باشچىلىقىدىكى گېرمان فاشىزمى چاقماق تېزلىكىدە ياۋروپا قىتئەسىنىڭ كۆپ قىسمىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى يېقىن قوشنىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن رەسمىي ھالدا 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىدى. 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ۋەھىمىسى پۈتۈن دۇنيانى قاپلىغان بۇ يىللاردا نېمىسلار دەسلەپ موسكۋا بوسۇغىسىدا، ئاندىن ستالىنگرات يېنىدا سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچراپ، گېرمانىيە ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولۇش ئاقىۋىتىگە دۇچ كەلدى. نەتىجىدە 1944 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا سوۋېت خەلقىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسى بىلەن 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى. 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى تۆت يىل ئۈچ ئاي داۋام قىلىپ، ئۇنىڭغا 35 دۆلەت ۋە رايوندىن بىر مىليارد 500 مىليون ئادەم قاتناشقان، ئۇرۇش چىقىمى سەككىز مىليون 130 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتكەن. 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىغا بولسا 61 دۆلەت ۋە رايون قاتناشتى، دۇنيا ئاھالىسىنىڭ 80% تىن كۆپرەكى ئۇرۇش قاينىمى ئىچىدە قالدى، 51 مىليون 200 مىڭ ئادەم ئۆلدى، ئۇرۇش چىقىمى بىر تىرىليون 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى. مانا بۇ دۇنيا كۆلەملىك ئۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى! ئۇرۇشنىڭ ئازابىنى

پۈتۈن دۇنيا خەلقى، جۈملىدىن ئۇرۇش جەڭگاھى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېقىن قوشنىسى ــ شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقى بولۇشىچە تارتتى. دەرد ئۈستىگە دەرد قوشۇلۇپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئېغىر دەرىجىدە خارابلاشتى. بالىلىقىمدا يۈز بەرگەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى گەرچە چۈشەنمىسەممۇ، لېكىن جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك ھۈجەيرىسى بولغان ئائىلىمىزدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەردىن كۈنلەرنىڭ بارغانسېرى يامانلىشىۋاتقانلىقىنى ئاز - تولا ھېس قىلالايتتىم.

مەن زامانىنىڭ مۇشۇنداق غادىركۇسۇن چاغلىرىدا تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ، ئالتە ياشقا كىرگەندە ئىككىنچى ئاكام ئابدۇشۈكۈرگە ئەگىشىپ قازىرىقتىكى قادىرقارىم (1895 ــ 1958) دېگەن خەلپەتنىڭ قارىلىق مەكتىپىگە باردىم. بۇ مۆھتەرەم زات تۇغما ئەما بولۇشىغا قارىماي، ناھايىتى زېرەك ۋە بىلىملىك كىشى ئىدى، ئۇ نەچچە يېشىدىلا «قۇرئان» خەتمىسىدىن ئۆتكەن بولۇپ، «قارىم» نامى بىلەن يۇرت ئىچىدە يۇقىرى ئابرۇي قازانغان. ئۇ يىگىتلىك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ۋە «زەنجىرھاجى خوجام جامەسى» يېنىدىكى قارىخانىدا دىنىي مەكتەپ ئېچىپ، تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە دىنىي مائارىپتا بالا تەربىيەلىگەن. ئېسىمدە قېلىشىچە، مەن قادىرقارىمنىڭ تالىپى يېزىپ بەرگەن «ئەلىف، بە، تە، سە ...» تاختىسىنى بويىنۇمغا ئېسىپ، ئىككى يىل بۇ «قارىخانا»دا ئەگىپ يۈرسەممۇ، تېخىچە «ھەپتىيەك»نى ئۆگىنىپ بولالماپتىمەن. سەييارە تىجارەت بىلەن بىر ــ ئىككى يىل ئالتايدا تۇرۇپ قالغان دادام قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن: «ئىككى يىلدا ئېلىپىنىڭ سۇنىقىنىمۇ ئۆگىنەلمەپسەن، ھۇ كالۋا!» دەپ ماڭا كايىپ كەتتى. مەن يىغلاپ تۇرۇپ: «ئەمدى قارىخانىغا بارمايمەن» دېگەندىن كېيىن، دادام: «ئۇنداق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۈچىنچى باب

تورنىلار سېپىدە

«ئوقۇما» بولۇپلا قېتىملىدىم سەپكە،
— «سەن قايان؟» سورىساڭ،
— كىتابقا — بەتكە.
بىر ئىللىق دۇنياغا كۆز ئاچتىم شۇ تاپ،
ھاياتنىڭ لەززىتى ئارزۇ — ھەۋەستە.

1949 — يىلىنىڭ سىنتەبىر ئايلىرى، مېنى دادام يېتىلەپ قازىرىق مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. دادام بۇ مەكتەپ بىلەن خېلى بۇرۇنلا تونۇشلۇق بولغاچقا، تەمتىرىمەي ئۇدۇللا شاۋجاڭ (مۇدىر) ئىشخانىسىغا مېنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دەپ سالام بەردى دادام، ئۇستەلدە ئولتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈرمەي بىر نەرسە يېزىۋاتقان بۇغداي ئۆڭلۈك، دوغىلاق كەلگەن ئەپەندىگە قاراپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! ھوي، ئابدۇرەھمان ئىماماخونۇمغۇ بۇ! — دېدى ھېلىقى ئەپەندى چاققانلىق بىلەن دادامغا قول ئۇزىتىپ. بۇ ئىككىيلەن كونا قەدىناسلاردەك بىر — بىرىدىن ھال — ئەھۋال سوراشتى.

— سىلەر بىلەن يۇرتداش تۇرۇپ، بىر — ئىككى يىلدىن بۇيان كۆرۈشەلمىدۇق. يەنە رىسمي (روسىيەنى قەشقەرنىڭ

بۇلسا، قازىرىق مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرەي، بۇندىن كېيىن كەپسىزلىك قىلماي ياخشى ئوقۇ» دېدى. ئىچىمدە دادامدىن كۆپ مىننەتدار بولدۇم. چۈنكى، قازىرىق مەكتەپ مەن قاتىراپ يۈرگەن «قارىخانا»نىڭ يېنىدا بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى دېگۈدەك بۇ مەكتەپنىڭ ئالدىغا ئوينىغىلى باراتتىم. مەكتەپ قورۇسىنىڭ چۆرىسىدىكى ياغاچ رىشاتكىغا ئېسىلىۋېلىپ، ئازادە مەيداندا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئويناۋاتقان، غەزەل ئوقۇۋاتقان، ياغاچ تورنىككە چىقىپ پىلدىرلاتقان ئوقۇغۇچى باللارنىڭ شوخ ھەرىكەتلىرىدىن زوقلىنىپ، مەنمۇ شۇلارنىڭ سېپىگە قېتىلىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. بالىلىق دەۋرىكى قىزىقىش، ھەۋەس گويا كى باش باھارنىڭ ئاپتىپىدەك بىردەمدە قىزىپ، بىردەمدىلا سوۋۇيدىكەن، ئەمما بالىلىق ھەۋەس ئىشقا ئاشسا، ئۇلار ئۇچۇن ئەڭ زور خۇشاللىق ۋە بەخت ئىكەن. شۇڭا دادامنىڭ: «سېنى قازىرىق مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرەي» دېگەن سۆزى ماڭا ياغدەك يېقىپ، چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈرگەن ئىدى.

مەن شۇندىن كېيىن مەرىپەت بۆشۈكىگە بۆلىنىپ، ھاياتلىق سەھىپەمنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچتىم. خەير - خوش گۈدەكلىك چاغلار.

ئامىباب تىلىدا «رىسمىي» دەپ ئاتايدىكەن) تەرەپلەردە تۇرۇپ قالىلىمۇ - يە؟

— يوقسۇن، بارات ئەپەندىم! — ھازىر ئۇياقلارغا بېرىش تەس بولۇپ قالدى. يېقىندا ئالتايغا بېرىپ، ئىنىمنىڭ قېشىدا ئۇزۇنىراق تۇرۇپ قالدىم.

— ھە، مۇنداق دېسىلە. ئۆزلىرىنى بوگۈن قايسى شامال مەكتەپكە ئۇچۇرۇپ كەلدى؟

— ئۆزلىرىگە سالام بەرگەچ، مۇنۇ كىچىك ئوغلۇمنى سىلىگە تاپشۇراي، دېگەن نىيەت بىلەن يانلىرىغا كەلدىم، — دېدى دادام مېنى كۆرسىتىپ. ئاز - تولا ئىمان ئۆگەنسۇن دەپ، بۇ بالىنى قادىرقارىمغا تۇتۇپ بەرسەك ئوقۇغىلى ئۇنىماي، ئىككى يىلنى بىكار ئۆتكۈزدى. ئۆزىنىڭ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇغۇسى بار ئىكەن.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. بۇ مەكتەپ ھەقاسىلىرىدەك يۇرت كاتتىلىرىنىڭ بەرەكاتى بىلەن قۇرۇلغان، بىز ھەر ۋاقىت ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىگە تەييار.

— ئىنشائاللاھ، سىلىگە كۆپ رەھمەت، بۇ تەنتەكنىڭ قۇلىقىنى پات - پات چوجۇپ تۇرالا.

— خاتىرجەم بولسىلا، پېشانىسىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ئوغۇلكەن بۇ. خۇدا خالىسا مۇشۇ ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىدۇ. مەن سىلىنىڭ تۇغقانلىرى ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمانىنىڭ سىنىپىغا كىرگۈزۈپ قويىمەن. مۇشۇ شەنبە كۈنى بوخچىسىنى ئېلىپ كەلسە بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۇ كىشى بىزنى مەكتەپ دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. مەكتەپ بىلەن بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقى ئىككى كىلومېتىرغىمۇ يەتمەيتتى. دادامنىڭ ئېيتىشىچە، بىز ئۇچراشقان ھېلىقى ئەپەندىمنىڭ

ئىسمى بارات مۇھەممەد بولۇپ، قازىرىقلىق ئىكەن. قازىرىق مەكتەپ يېڭى قۇرۇلغاندا چوڭ ئاچام سەبىرنىسا خېنىم بىلەن 1 ـ قاراردا ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەر دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇپتۇ. ئۇندىن كېيىن مۇشۇ قازىرىق مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى بولۇپ ئىشلەپ، بىرقانچە يىلدىن بۇيان مەكتەپ مۇدىرى بوپتۇ. ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمان بوچىلىق بولۇپ، ئاكام ئابلىمىت ئاخۇننىڭ ئايالى ئامىنەخان يەڭگىمىزنىڭ ئاكىسى ئىكەن. ئابدۇرۇسۇل ئەپەندىمۇ قازىرىق مەكتەپنى تۇنجى قاراردا پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىدە ئوقۇپ مۇشۇ مەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىگەن ئىكەن. مەن ئۆزۈم ئارزۇ قىلغان مەكتەپكە باردىغان بولغاچقا، شۇ كۈنلەردە ناھايىتى خۇشال ئىدىم. ئىككى كۈندىن كېيىن ئانام تىكىپ بەرگەن بوخچىنى بوينۇمغا ئېسىپ، قادىرقارىمدا ئوقۇۋاتقان ئىككىنچى ئاكامنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىردىم. سىنىپقا كىرىپ تەڭتۇش تورنىلارنىڭ سېپىگە قېتىلدىم، سەبىيلەرنىڭ ھايات قايىنىمىغا ئېتىلدىم.

بىرىنچى دەرس، ئېگىز بويلۇق، كۆزى كۆكرەك، ئۆڭى ئاق ـ سېرىق، تۆت يانچۇقلۇق كەمزۇل كىيگەن بىر مۇئەللىم سىنىپقا كىرىشى بىلەن تەڭ قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك ھەممىمىز جىمىدۇق. بۇ مۇئەللىم ئۆز يۇرت تۇغقان بولغاچقا، مەن تونۇيدىكەنمەن.

ـ ئەسسالامۇئەلەيكۇم بالىلىرىم! ـ دەپ سۆزىنى باشلىدى بۇ مۇئەللىم:

مېنىڭ ئىسمىم ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمان، مەن سىلەرنىڭ سىنىپ مۇدىرىڭلار بولىمەن. سىلەر بۈگۈندىن باشلاپ مۇشۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولدۇڭلار. مەن ھازىر يوقلىما قىلىمەن، ئىسمى چىققانلار «بار» دەپ ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

- تەۋەككۇل مامۇت؟

- بار، - دەپ ئارقا پارتىدا ئولتۇرغان ئىگىزرەك بويلۇق بىر بالا ئورنىدىن تۇردى.

- ئابدىكېرىم ئابدىرەھمان؟

- بار- دېدىم - دە، ئاستا ئورنۇمدىن تۇردۇم. شۇنداق قىلىپ مۇئەللىم يوقلىما دەپتەرگە ئىسمى يېزىلغان بالىلارنىڭ ئىسمىنى بىر - بىرلەپ تۇۋلاپ چىقتى.

- خوش! ھازىر 45 نەپەر بولدۇڭلار، ئەمدى سىلەر ئوقۇغۇچى بولدۇڭلار.

ئەتىگەن ئاچقان ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىدا. مەكتەپ مۇدىرى بارات مۇھەممەد مەكتەپنىڭ ئوقۇش تۈزۈمى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە - نىزاملىرىنى سىلەرگە تەپسىلىي تونۇشتۇردى. بۇ تەلەپلەر قۇلۇقۇڭلاردا مەھكەم تۇرسۇن.

- يەنە بىر گەپ، - دېدى ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

تەۋەككۇل مامۇت سىلەرگە ۋاقىتلىق سىنىپ باشلىقى بولىدۇ. ھەر قېتىم مۇئەللىم دەرسكە كىرگەندە، سىنىپ باشلىقى «ھۆرمەت!» دەپ كوماندا بەرگەندىن كېيىن، ھەممىڭلار ئورنۇڭلاردىن تۇرسىلەر، مۇئەللىم «ئولتۇرۇڭلار!» دېگەندىن كېيىن ئولتۇرىسىلەر. ئىككىنچىدىن، دەرس ۋاقتىدا بىر نەرسە يېيىشكە، پاراڭ سېلىشقا، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ئۈچىنچىدىن، ھەر ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى دەرسكە كىرىشتىن بۇرۇن مەيداندا بايراق چىقىرىلىدۇ. شۇ كۈنى يېرىم سائەت بۇرۇن كېلىپ، سىنىپ بويىچە مەيدانغا تىزىلىپ تۇرىسىلەر. تۆتىنچىدىن، ھەر كۈنى

دەرس تۈگىگەندىن كېيىن، تۆت بالا نۆۋەت بىلەن دىژۇرنى بولۇپ سىنىپنى تازىلايدۇ. بۇنىڭغا سىنىپ باشلىقى مەسئۇل بولىدۇ. بەشىنچىدىن، دەپتەر - قەلەمنى تولۇقلاپ، پاكىز تۇتۇڭلار. ھەر كۈنى بېرىلگەن تاپشۇرۇقنى ۋاقتىدا ئىشلەپ، مۇئەللىمگە ۋاختىدا تاپشۇرۇڭلار. ئالتىنچىدىن، ھەر ھەپتىسى پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن، سىنىپتا تۇرمۇش تەكشۈرۈش يىغىنى ئېچىلىدۇ. مەن شەخسى تازىلىقىڭلارنى تەكشۈرىمەن، يۈز - قولۇڭلارنى پاكىز يۇيۇپ، رەتلىك كىيىنىشنى ئۆگىنىڭلار، «چۈشەندىڭلارمۇ؟»- دەپ سۆزنى توختاتتى مۇئەللىم.

- چۈشەندۇق، - دەپ ھەممىمىز تەڭ چۇرقىراشتۇق.

ماﻧا، شۇ سائەتتىن باشلاپ پۈت - قولۇم، ياق، پۈتۈن جىسمانىيىتىم ۋە روھىيىتىم «تۈزۈم كىشەنلىرى» بىلەن مەھكەم باغلاندى. بۇ «كىشەن»دىن قاچان «ئازات» بولىدىغانلىقىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئەقىل تاپقاندىن كېيىن ئويلاپ باقسام، ئەقلىيە سۈيىدە يۇغۇرۇلغان ئادىمىزات نەسلى دۇنياغا ئاپىرىدە بولغاندىن باشلاپ، «ئەركىنلىك» ئىزدەپ بارلىقىنى تەقدىم قىلىدىكەنۇ، لېكىن، «ئەركىنلىك» گوياكى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ يىرىق چېتىدە كۆرۈنىدىغان ئالۋۇندەك مەۋھۇم نەرسە بولغاچقا، ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدىكەن. بۇنداق ئاقىۋەتكىمۇ تەن بەرمىگەن ئىنسان جان ئالغۇچى ئەزرائىلنىڭ ئالقىنىدا تۇرۇپمۇ، يەنە «ئەركىنلىك» ئىستىكىدە «جەننەت» كە كىرىشنى ئاللاھتىن ئىلتىجا قىلىدىكەن. چۈنكى ئىنسان نەزىرىدە «جەننەت» ھەقىقىي مەنىدىكى «ئەركىنلىك ئالىمى» ئىكەن. ئەنە شۇنداق ئەركىنلىك ئالەمگە ئېرىشىش يولىدىكى ئۈزلۈكسىز تىرىشىش ۋە ئىزدىنىش قانچىلىك ئازاپلىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئىنساننىڭ قەدىر - قىممىتىگە پۈتۈلگەن تەبئىي ئىقتىداركەن. مەڭگۈ نىسىپ بولمايدىغان بۇنداق ئىنسانى كامالەت مېنى، سىزنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

جۇملىدىن بارلىق ئەجداد - ئەۋلادلىرىمىزنى مۇئەييەن «تۈزۈم» ۋە «قائىدە» رامكىسى ئىچىدە ياشاشقا مەجبۇرلايدىكەن. شۇڭا «تۈزۈم - قائىدە» دىن ۋايساشنىڭ ئۆزىمۇ ئىنسان تەبىئىتىگە يات بولغان بىھۇدە ئەخمىقانىلىق ۋە ئاۋارىچىلىق ئىكەن.

مەن ئەتراپىمدىكى «ئاق ياقىلىق» لار (مائاشلىقلار) نىڭ ۋايساشلىرىنى داۋاملىق ئاڭلاپ تۇرىمەن:

- ۋاي-ۋۇي! نېمىدېگەن تۈگىمەيدىغان ئىشلار بۇ؟ قوشتىن چىقساق، سۆرەم تەييار، تۈزۈم - پۈزۈمنىڭ كۆپلىكىدىن «ئۇھ!» دېگۈدەك ھالىمىز قالمىدى. ئۈچ يېشىڭدا يەسلىگە تۇتۇلۇپ، ئاتمىش يېشىڭدا ئارامغا چىققۇچە ئۆز ئەركىڭ بويىچە ياشاش ساڭا نېسىپ بولمايدىكەن!

- بەرىبىر ئوخشاش، ئارامغا چىقساڭمۇ يەنىلا كۆزۈڭگە كۆرۈنمەيدىغان «تۈزۈم» ئىچىدە ياشايسەن. ماڭا قارا! ئارامغا چىققانلارنىڭ كۈنلۈك ھايات مەشغۇلاتىنى ساڭا ئېيتىپ بېرەي: ئەتىگەندە سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇش، ئاندىن سىرتقا چىقىپ جانسىز پۇتلىرىڭنى مەجبۇرلاپ، بىرەر سائەت «پو - پو»غا يۈگۈرۈش ياكى ئۆگىنىۋالغان ھەرىكەتنى تەكرارلاپ گىمناستىكا ئويناش؛ ئۇنىڭدىن كېيىن چالا - پۇچۇق ناشتا قىلىۋېلىپ، نەۋرەڭنى يەسلى ياكى مەكتەپكە توشۇش؛ سەي - كۆكتات، گۆش - پۆش سېتىۋېلىش ئۈچۈن، تاللا بازىرىغا يۈگرەش؛ سېنى ئاتمىش يىل كۆتۈرۈپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەن پۇتلىرىڭغا شىپالىق ماي سۈرتۈپ، ماگنىتلىق توك ياكى كۈنگە قاقلىنىش؛ چۈشلۈك تامىقىڭنى ھاپىلا - شاپىلا يەپ، «مەنشىڭ بىڭ» (ئاستا خاراكتېرلىك كېسەل) دەپتىرىڭنى ئېلىپ، دوختۇرخانىنى تاۋاپ قىلىش: «ئۆگەنگەن كۆڭۈل ئۆجمە پىشقىچە» دېگەندەك، ئادىتىڭ بويىچە ئۆيۈڭدە ياكى «پىشقەدەملەر قىرائەتخانىسى»دا مۇكچىيىپ

ئۆلتۈرۈپ، گىزىت - ژۇرنال كۆرۈش؛ ئالدىراپ - سالدىراپ نەۋرەڭنى ئەكىلىش ئۈچۈن، يەسلى ياكى مەكتەپكە يۈگۈرۈش؛ «قەيەردىن ئازات بولغان قۇشتەك» يۈگۈرۈپ ئويناۋاتقان نەۋرەڭنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرۈش؛ نەۋرەڭگە كەچلىك تاماق يېگۈزۈش؛ تېلېۋىزورنى ئېچىپ كۈندىلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلاش، ئەتراپىڭدىكى ۋە دۇنيادىكى قىسمەتلەردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش؛ ئۇنتۇپ قالغان دورا - دەرمەكلىرىڭنى ئىچىش، ئايىغى چىقمىغان يازمىلىرىڭنى پۈتتۈش؛ دۆۋلىنىپ كەتكەن توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراق باغاقلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش؛ ئۇيقۇسىزلىق ئازابىدا ئۇياق - بۇياققا نەچچە قېتىم ئۆرۈلۈپ - چۆرۈلۈپ، ئاخىرى ئۇيقۇ دېڭىزىغا غەرق بولۇش... مانا بۇ «ئارامغا چىققانلار»نىڭ رىتىمى، «تۈزۈم»لەشكەن تۇرمۇش مەزمۇنى. شۇڭا ئارامغا چىققانلارنى «ئەركىنلىك ئالىمى»گە ئېرىشكەنلەر دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟! تۈزۈم، تۈزۈم يەنە شۇ تۈزۈم!

- ئوھوي، مۇنداق دەڭ. - ئاراملىق كۈنلەرمۇ ھاراملىق تۈنلەردەك ئۆتۈدىكەندە!

- مەلۇم مەنىدە شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇ. چۈنكى ئەجدادلىرىمىز: «ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل، مەڭگۈ ياشايدىغاندەك تىرىكچىلىك قىل» دېگەندەك ئىنسان بالىسى ياشاش يولىدا مەڭگۈ تىنىم تاپمايدۇ.

- دېھقانلارنىڭ تۈزۈم - پۈزۈم دېگەنلەر بىلەن ئانچە كارى يوق، شۇڭا ئۇلار بىزگە قارىغاندا ئەركىنرەك ياشايدىغۇ دەيمەن؟

- سەن «دېھقان كۈيچىسى» مەرھۇم شائىر روزى سايىتنىڭ «دېھقان بولماق تەس» دېگەن شېئىرىنى ئوقۇغانمۇ؟ ئەگەر ئوقۇغان بولساڭ، «ھەممىدىن ئۇلۇغ» دەپ تەرىپلىنىدىغان دېھقاننىڭ پۈت - قوللىرى «تۈزۈم كىشەنلىرى» بىلەن ھەممىدىن چىڭ باغلانغانلىقىنى ھېس قىلىسەن. بەرھەقكى،

تۇزۇمسىز ياشاشنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمايدۇ. بۇ قانۇنىيەت دۇنيادىكى ھەممە جانىدارلارغا ئورتاق. پەقەت ئادەملەرلا «تۇزۇم»نى ئاڭلىق ھېس قىلالايدىغان ئەقلىي مەخلۇقات. شىمالىي قۇتۇپنىڭ قار - مۇزلۇقلىرىنى پاناھگاھ قىلغان يىرتقۇچ ھايۋانلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ياشاش تەرزىگە ئەمەل قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇمۇ دەماللىققا ھېس قىلغىلى بولمايدىغان تۇزۇمدە!

دىمەكچىمەنكى «تۇزۇم» - بىر خىل ئىككىلوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق، ئازاپ ئىچىدىكى شاكىلات. ئىنسان ئەينەك بولمىسا ئۆز چىرايىنى كۆرەلمىگەندەك، «تۇزۇم» بولمىسا ئۆزىنىمۇ بىلەلمەيدۇ، ھەقنى كۆرەلمەيدۇ. ۋاھالەنكى، «بىر غاردا ئىككى ئارسلان بىللە تۇرالمىغان» دەك «تۇزۇم» بىلەن «ئەركىنلىك» بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان «رەقىپ»لەر.

«قەلبىنىڭ قايناق قازىنىدىن قانلىق كۆپۈك چاچقايمەن.

ئىككى ئالەم سىرىنى بىر سۆز بىلەن ئاچقايمەن» دەپ خىتاب قىلغان بۈيۈك تەسەۋۋۇپچى شائىر مەۋلانا جالالىددىن رۇمى ئۆزىنىڭ ئوتوخىيلىك مەسنەۋىسىدە:

ئالدىمدا تۇرسا قاچامدا قېتىق،
جاھان شەربەتلىرى نە كېرەك ماڭا.
گەرچە مەن ئاچ قىنىنار ئۇ مېنى،
تېگىشمەسمەن ئەركىمنى قۇللۇق ساڭا.

دەپ «مۇتلەق ئەركىنلىك» نىڭ «ۋاكالەتچىسى» سۈپىتىدە مەيدانغا چىقسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى ھېساباتا يەنە رېئال دۇنياغا يۈزلىنىپ، «ئېرىشكىنىڭلا قانائەت قىلىش - مەڭگۈ ئۇلۇم، زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بىرلىكتە قەدەم تاشلاش - ھاياتلىق.» ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. جالالىددىن

روْمى تەسەۋۋۇپىدىكى «ھەممەنپەس بولۇش» «بىرلىكتە قەدەم تاشلاش» لارنىڭ ئىچكى مەنىسى يەنىلا «تۈزۈم» دېمەكتۇر.

شۇڭا تۈزۈمدىن زارلانما، ئۇ ئەركىنلىكنىڭ كاپالىتى.

ئوقۇرمەنلىرىم مېنى كەچۈرۈڭلار! تېمىدىن چەتنەپ كېتىپتىمەن. يەنە شۇ بىرىنچى دەرسكە قايتىپ كېلەي.

سىنىپقا ئاق سېرىق يۈزلۈك، زىلۋا بويلۇق، بۇرنى قاڭشارلىق بىر مۇئەللىم كىردى. ھەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ سالام بەردۇق. ئورنىمىزدا ئولتۇرغاندىن كېيىن، مۇئەللىم ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ئىسمىنىڭ ياسىن ئابدۇراخمان ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدۇق. چىرايىدىن قارىغاندا ئاچچىقى يامانىدەك قىلىدۇ.

- ھازىر ئانا تىل دەرسىنى باشلايمىز. بۇ سىلەرگە نىسبەتەن ساۋات چىقىرىش دەرسى. ئۇيغۇر تىلىدا جەمئىي 32 ھەرپ بار، ھەر سائەتلىك دەرستە تۆت ھەرپنى ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىنىسىلەر، - دېدى مۇئەللىم قولىغا بور ئېلىپ، دوسكىغا يېزىشقا باشلىدى.

- ئا، «ئالما»دىكى ئا، «ئاداش»تىكى ئا، «ئات»تىكى ئا...

ھەممىڭلار ماڭا ئەگىشىپ ئۈنلۈك ئوقۇڭلار، ئا، ئا، ئا...

ئاندىن «ئا»نىڭ ئۈچ خىل يېزىلىشىنى ئۆگەتتى. باش «ئـا»، ئوتتۇرا «ـئـا» ئاياق «ا»...

شۇ يوسۇندا تۆت ھەرپنى ئۆگىتىپ بولۇپ، ھەر بىر ھەرپنى ئون قېتىمدىن يېزىپ كېلىشنى تاپشۇردى. مەن قارىغاندا بۇ ھەرپلەرنى ئۆگىنىپ بولغاچقا، بۇ دەرس ماڭا ئانچە قىيىن تويۇلمىدى.

كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ بىر ئاي توشقاندا، ھەرپ (فونېما) لارنى پەرقلەندۈرۈپ ئوقۇيالايدىغان، ھەرپ بىلەن ھەرپنى قوشۇپ بوغۇم ياسىيالايدىغان، ھېساپ دەرسىدە ئىككى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

خانىلىق سانلارغىچە ئوقۇپ يازالايدىغان ھالەتكە يەتتىم. باشقا بالىلارغا قارىغاندا ساۋادىمنىڭ خېلى تېز چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سىنىپ مۇدىرىمىز مېنى سىنىپقا ئۆگىنىش باشلىقى قىلىپ قويدى. ۋەزىپەم ھەركۈنى ساۋاقداشلىرىمنىڭ تاپشۇرۇق دەپتىرىنى يىغىپ مۇئەللىمگە تاپشۇرۇپ بېرىش ئىدى. مەن تۇنجى ئېرىشكەن بۇ «مەنسەپ»تىن ناھايىتى خۇش بولدۇم. شۇ «مەنسەپ»نىڭ ھىدايىتى بىلەن ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىمدا ئىزچىل مەنسەپدار بولۇپ ئۆتتۈم.

ھاياتىمدىكى ئەڭ ئۇنتۇلماس مىنۇتلار، ئېھتىمال 1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسا كېرەك، بىز دەرسنى تۈگىتىپ ئۆيگە قايتىش ۋاقتىدا ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم سىنىپقا كىرىپ:

- ھازىر رەتلىك تىزىلىپ مەيدانغا چىقىڭلار، شوجاڭ (مەكتەپ مۇدىرى) مۇھىم خەۋەر يەتكۈزىدۇ، دېدى - دە، ئۆزى باش بولۇپ بىزنى قاتار تىزىپ مەيدانغا ئېلىپ چىقتى. مەيدانغا ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار لىق تولۇپتۇ. مەيداننىڭ ئالدىدىكى ئاددى سەھنىگە مەكتەپ مۇدىرى بارات مۇھەممەد چىقىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

- ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلماي، ھەممىڭلار تىنچلىنىڭلار، مەن ھازىر سىلەرگە بىر خۇشخەۋەر يەتكۈزىمەن. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭ، باش قوماندان جۇدې باشچىلىقىدىكى جوڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى قان كېچىپ كۈرەش قىلىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتىپ، پۈتۈن جۇڭگونى ئازات قىلدى. جۈملىدىن ئۆلكىمىز شىنجاڭمۇ تىنچلىق بىلەن ئازات بولدى. بۇ ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش ھەممىمىزنى چەكسىز خوشال قىلىدۇ. ئەتە چۈشتىن بۇرۇن جوڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تەركىبى قىسمى

بولغان ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇس ئاتلىق پولكى مەكتىپىمىز ئالدىدىكى مۇشۇ چوڭ يول بىلەن شەھىرىمىزگە كىردى. پۈتۈن قەشقەر خەلقى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن قارشى ئالدى. مەكتىپىمىزدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارمۇ بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇندا رەتلىك تىزىلىپ گۈلدۈراس ئالقىشلار بىلەن بۇ ھەيۋەتلىك قوشۇننى قارشى ئالدىمىز. شۇڭا ئەتە سەھەر ھەممىڭلار ھېيت - بايراملىق كىيىملىرىڭلارنى كىيىپ مەكتەپكە كېلىڭلار. قالغان كونكرېت تەييارلىق ئىشلىرىغا سىنىپ مۇدىرلىرى مەسئۇل بولىدۇ. ئەمدى سىنىپىڭلارغا قايتىپ قارشى ئېلىش مەشىقىنى قىلىڭلار، - دېدى. بىز سىنىپقا كىرگەندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم ئەتە ئۆتكۈزۈلىدىغان قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا توۋلايدىغان شوئارلانى ئۆگىتىشكە باشلىدى.

- ياشىسۇن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى!

- ياشىسۇن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى!

- ياشىسۇن رەئىس ماۋزېدۇڭ!

- ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە كىرگەنلىكىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز!

بىز گەرچە بۇ شوئارلارنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمىسەكمۇ، مۇئەللىمگە ئەگىشىپ قايتا - قايتا توۋلاپ ئاخىرى ئۆگىنىۋالدۇق.

ئۇنىڭدىن كېيىن مۇئەللىم بىزنى مەيدانغا باشلاپ چىقىپ، تۆتتىمىزنى بىر قاتار قىلىپ تىزدى، «بىر، ئىككى، ئۈچ، بىر، ئىككى، ئۈچ...» دەپ كوماندا بېرىپ ماس قەدەم بىلەن رەتلىك مېڭىشنى تەكرار مەشىق قىلدۇردى. ھەممىمىزنىڭ پۈتى رىتىمغا چۈشكەندىن كېيىن، مۇئەللىم سۆز باشلاپ:

- ئەتە سائەت سەككىزدىن بۇرۇن چىرايلىق كىيىنىپ،

مەكتەپكە كېلىپ بولىشىۋالار كېرەك. ئاندىن مەيدانغا مۇشۇ رەت بويىچە تىزىلىسىلەر، بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇنغا چىققاندىن كېيىن، تاكى قارشى ئېلىش ئاخىرلاشقۇچە سەپتىن قەتئىي ئايرىلمايسىلەر. ئۇياق ـ بۇياققا كېتىشكە رۇخسەت يوق، ئەمدى ئۆيۈڭلارغا قايتىڭلار، دېدى.

بىز تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن مىنوتلار ئاخىرى يېتىپ كەلدى.

بۈگۈن سەھەردىلا قازىرىق مەكتەپنىڭ ئالدى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان ئىدى.

چوڭ يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئادەملەر توپىنىڭ قىستاڭچىلىق ۋە قالايمىقانچىلىقلىرىنى تەرتىپكە سالىدىغان ساقچىلار ۋە ئەسكەرلەر باپكانىڭ موكىسىدەك ئۇياندىن ـ بۇيانغا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. ھۆكۈمەت تەشكىللىگەن قارشى ئېلىش سېپىنىڭ بېشى قازىرىقنىڭ يۇقىرىسىدىكى شامپاچچا (شاھ پاشا) دىن باشلىنىپ، قەشقەر شەھىرىگىچە تۇتاشقانىكەن. بىزنى سىنىپ مۇدىرلىرى يېتەكلەپ مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ھەممىمىزنىڭ قولىدا مەكتەپ تارقىتىپ بەرگەن ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدىكى كىچىك قەغەز بايراق بار ئىدى. ئالدى رەتكە كىچىك ئەپەندىم (ئابدۇقادىر ئابدۇللا مۇئەللىم ياش جەھەتتە باشقا مۇئەللىملەردىن كىچىك بولغاچقا، ئۇ كىشىنى كىچىك ئەپەندىم دەپ ئاتايتتۇق) باشلامچىلىقىدا مەكتىپىمىزنىڭ مىزگان ـ دۇمباقچىلار ئەترىتى تىزىلدى. شۇ ئارىدا شەھەر تەرەپتىن ھەربىيچە كىيىنگەن دوخۇي مۇزىكا ئەترىتى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا تۆتتىن قاتار تىزىلغان ئوفىتسىر جەڭچىلەر كاماندىرىنىڭ «يى، ئېر، سەن...» دەپ توۋلىغان ئاۋازىغا جور بولۇپ، ئالدىمىزدىن ئۆتتى. ئۇلار بىز تۇرغان دەرۋازىنىڭ

قىيپاش ئۇدۇلىدىكى قىزلار شۆبە مەكتىپىنىڭ ئالدىدىكى كۆل بويىغا ئورۇنلاشتى.

- شەھەردىن باشلىقلار چىقىپتۇ، - دېيىشتى ئەتراپىمدىكىلەر چوڭ يولنىڭ شەھەرگە سوزۇلغان تەرىپىگە باشلىرىنى سوزۇشۇپ.

راس دېگەندەك شەھەر تەرەپتىن كەلگەن ئىككى لاتا پىكاپ ئالدىمىزدىن ئۆتۈپ مەكتەپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئارقىدىن ئات قوشقان ئۈچ - تۆت مەپە چىقىپ، ئۇلارمۇ مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرىپ، مەيداندا توختىدى. مەكتەپ ئىچىدىمۇ سېرىق شەپكىلىك ئەسكەرلەر بىلەن قارا كۆك كىيىملىك ساقچىلار پوسقا تۇرۇپتۇ. شۇ ئەسنادا ئىككى ئاتلىق ئەسكەر شامپاچچا تەرەپتىن ئۇچقاندەك كېلىپ:

- ئۇلار سايغا (شامپاچچانىڭ ئۇ يېقىدا كەڭ سوزۇلغان تاشلىق جىلغىنى كىشىلەر ساي دەپ ئاتايتتى) كەلدى. يەنە 15 مىنۇتقا قالماي بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. شۇ ئەسنادا ئون نەچچە ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدارلار قوغدىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن چىقىپ، قىزلار مەكتىپىنىڭ ئالدى تەرىپىگە قۇرغان چاچاڭ (قارشى ئېلىش سۇپىسى) تەرەپكە ماڭدى.

ھەربىي دۇخۇي ئەترىتى كاناي، مىزگانلىرىنى چېلىشقا باشلىدى. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىن دۇمباق، ناغرا - سۇنايلارنىڭ ئاۋازى ياڭراپ، كۆكنى لەرزىگە كەلتۈردى.

- ئەنە، ئەنە، - كەپتۇ - كەپتۇ دېيىشىپ ھەممىمىز بېشىمىزنى چاچاڭ تەرەپكە سوزۇشتۇق. قولىمىزدىكى ئۈچبۇرجەكلىك قەغەز بايراقلارنى لەپىلدىتىپ «قارشى ئالىمىز»، «ياشىسۇن، ياشىسۇن!» دەپ شوئار توۋلاشتۇق.

تېخى چۈشىمىزدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ھەيۋەتلىك ۋە جاسارەتلىك ئاتلىق ئەسكەرلەر كۆز ئالدىمىزدا نامايەن بولدى. «ئىزچىلار» بىزنى تەرتىپلىك بولۇشقا چاقىراتتى.

سەپنىڭ ئالدىدا ئېگىز چىپار ئارغىماق مىنگەن، بېشىغا كۆك رەڭ ئاركولدىن تىكىلگەن، پېشانىسىگە بەش يۇلتۇز تاقالغان قولاقچا، ئۈچىسىدا ھەربىيچە نىلرەڭ سوكنا پەلتو، مۈرىسىدە ئالتۇن ھەللىك پاگون، كەلەپ شىم، پۇتىغا كاپكارچە چىگىرىن ئۆتۈك كىيگەن، بىلىدىكى جىگەررەڭ خۇرۇم كەمەرنىڭ سول تەرىپىگە قىزىل خۇرۇم قاپلىق ناگان (تاپانچا)، ئوڭ تەرىپىگە ئۇزۇن قىلىچ ئاسقان سۇرلۇك بىر قوماندان كېلىۋاتاتتى. (كېيىن ئاڭلىساق بۇ كىشى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان 13 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى مەتىمىن ئىمىنوپ ئىكەن) ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بەش يۇلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقى كۆتۈرگەن، جەدە ئارغىماق مىنگەن، كىيىنىشى ئالدىمدىكى قوماندانىنىڭكىگە ئوخشايدىغان ئاق پىشماقراق، ئوتتۇرا بويلۇق بىر ھەربىي (ئۇقۇشىمىزچە بۇ كىشى ئاشۇ ئاتلىق قىسىمنىڭ سىياسى كومىسسارى ماموتوپ قۇربان ئىكەن) ئۇنىڭ كەينىدە قارا ئارغىماق مىنگەن ئۈچ ھەربىي سول قولىدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىدا قىلىچىنى كۆتۈرگەن ھالەتتە كەلمەكتە. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاق ئاتلىقلار، قارا ئاق قاشقىلىق جەدە ئارغىماقلىقلار... ئۆز رىتى بويىچە تۆتتىن قاتار بولۇپ ئاتلىرىنى تەكشى قەدەمگە سېلىپ پاراتتىن ئۆتمەكتە. بۇ ئۇيغۇر جەڭچىلەرمۇ ئوخشاش كىيىنگەن بولۇپ، كۆكرىكىگە تەخسىلىك ئاپتومات ئېسىۋالغان ئىدى. بەزىلىرى مەيدىسىگە قەھرىمانلىق ئوردىنلىرىنى تاقىۋالغان بولۇپ، تولىمۇ ھەيۋەتلىك بۇ ئاتلىق ئەسكەرلەر توپى چىراي ـ شەكلى، كىيىۋالغان كىيىم ـ كېچەكلىرى، ناخشا ـ مارشلىرى مۇندىن بىر ئاي بۇرۇن زوڭقۇرۇل (قەشقەر

ئايرىدۇرومىنىڭ ئورنى) تەرەپتىن قەشقەرگە كىرگەن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ كاماندىرى، جەڭچىلىرىگە ئوخشىمايتتى.

بۇ ئاتلىق چەۋەندازلار ناھايىتى روھلۇق ۋە جاسارەتلىك ئىدى. ھەممىمىز ئۇلارنى ئېنىقراق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، بىر - بىرىمىزنى قىستاپ، سەپنىڭ ئالدىغىراق ئۆتۈشكە تىرىشاتتۇق. تەرتىپ ساقلىغۇچى ساقچىلار ۋە يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن تەشكىللەنگەن «ئىزچىلار» قالايمىقانچىلىق چىقىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، قارشى ئالغۇچىلارنىڭ چوڭ يولغا كىرىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلمايتتى. ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا يېتىپ كەلگەندە، ئەتراپنى زىلزىلىگە سالغۇدەك بىر مارشنى توۋلىدى.

كۆچلۈك قوللاردا مەدەنىي قۇرال،
كاڭغا ئايلاندى مۇشتۇملارىمىز.
بىزدە يېڭىلىش يوق، ھەرگىز قايتمايمىز،
يەكسان بولمىغىچە دۈشمەنلەرىمىز.

ئۇلارنىڭ ئارغىماقلىرىمۇ ئۇزۇن مۇددەت مەشقلەندۇرۇلگەن بولسا كېرەك، ئاتلارنىڭ تەكشى قەدىمى ناخشىنىڭ رىتىمىغا ماس ئىدى. ئۇلار ئاستا - ئاستا قازىرىق مەكتەپ ئالدىدىن يىراقلىشىپ، ئايىغى ئۈزۈلمىگەن قارشى ئالغۇچىلارنىڭ سېپىگە سىڭىپ كەتتى.

كېيىنچە چوڭ بولۇپ ئەقىل تاپقاندا، بۇ مىللىي ئارمىيىنىڭ تەكتىنى ئاندىن چۈشەندۇق. 1940 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قېنىنى شورىغان جاللات شىڭ شىسەي مۇستەبىت ھاكىمىيىتى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ قويىنىغا ئۆزىنى ئاتقاندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى زۇلمى تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىغان. 1944 - يىلى 3 - ئايدا گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىغا، گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئون مىڭ تۇياق ھەربىي ئات ئىئانە قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈرگەنىدى. بۇ بۇيرۇق باج - سېلىقنىڭ ئېغىرلىقىدىن ھالى قالمىغان چارۋىچىلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ، ئالدى بىلەن ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە ئات ئىئانە قىلىشقا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ پارتلىدى. قوزغىلاڭچىلار بارغانسېرى كۆپىيىپ، ئۈچ چوڭ پارتىزان ئەترىتىگە تەرەققى قىلدى. 1944 - يىلى 10 - ئايدا ھەر مىللەتتىن تەشكىللەنگەن پارتىزانلار ئەترىتى نىلقا بازىرىنى ئىشغال قىلىپ، شىنجاڭ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوراللىق كۈرەشنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچتى. 1945 - يىلى 4 - ئايدا ھەر قايسى جايلاردىكى پارتىزانلار ئەترەتلىرى بىر تۇتاش تەشكىللىنىپ، مىللىي ئارمىيە بولۇپ قۇرۇلدى. 1945 - يىلى 9 - ئايدا بۇ مىللىي ئارمىيە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازات قىلىپ، مۇنتىزىم قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا ئايلاندى. 1945 - يىلى قىشتا ھەر قايسى ۋىلايەتلەردىكى مىللىي ئارمىيە ۋەكىللىرى ئىلىدا ۋەكىللەر يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بارغانسېرى كۈچىيىپ، پۈتۈن شىنجاڭغا كېڭىيىۋاتقان ھالقىلىق مەزگىلدە گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى» ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە 1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 6 - ئايغىچە ئىككى تەرەپ رەسمىي 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ۋە قوشۇمچە ئىككى

ھۆججەت ئىمزالىدى. تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭ غەربىي شىمال ئارمىيىسى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ باش ئەمەلدارى جاڭ جىجوڭ قوشۇمچە رەئىسلىكىدىكى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار مۇئاۋىن رەئىسلىكىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1947 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تىنچلىق بىتىمىگە خىلاپلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقى تۈپەيلى، بىرلەشمە ھۆكۈمەت پارچىلىنىپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى تەرەپنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىدىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي بازىسى ئىلىغا قايتىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئىككى تەرەپ ماناس دەرياسىنى چېگرا قىلغان ھالدا ئۆزئارا تىركىشىشتەك ۋەزىيەت شەكىللەندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى بىرىنچى نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، گېنېرال ئىسھاق بېك قاتارلىق بەش كىشى تەكلىپىگە بىنائەن يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭغا كېتىۋاتقان سەپەردە بەختكە قارشى ئايروپىلان ۋەقەسىگە ئۇچراپ قازا بولدى. ئۇلارنىڭ ئورنىدا سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق ئۈچ كىشى ۋەكىل بولۇپ، بۇ يىغىنغا قاتناشتى.

9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن «ئازات» بولغاندىن كېيىن، 10 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بۇيرۇققا ئاساسەن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا كىرىشكە باشلىدى. 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت

ئىنقىلابىنىڭ قوراللىق مىللىي ئارمىيىسى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئۇچراشتى ھەمدە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 ـ جۇنى (كورپۇسى) قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئىستىبدات تۈزۈمىگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولۇشىغا زور تۆھپە قوشتى. شۇڭا رەئىس ماۋزېدۇڭ ئەخمەتجان قاسىمى ۋە سەبداشلىرىغا يازغان خېتىدە: «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو خەلق دېموكراتىيە ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى» دەپ باھا بەرگەن.

مەن تۇنجى قېتىم قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان ئاتلىق ھەربى قىسىم ئاشۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىلگىرى بىۋاسىتە مۇز داۋان ئارقىلىق قەشقەرگە كىرگەن جەڭگىۋار ئاتلىق قىسمى ئىكەن. يەنە ئون ـ ئون بەش كۈنلەردىن كېيىن، باغئېرىقتىكى ھەززىخان (تولۇق ئاتىلىشى ئەزىزخېنىم) چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىدە ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، ئۆتكەنكىدىنمۇ داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش پائالىيىتىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. ئېھتىمال 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك، چوڭ ئانامنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن باغئېرىققا كەلگەن ئىدۇق. چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى ئۈرۈمچى قەشقەر تاشيولىنىڭ بويىدا بولۇپ، ئۆيىنىڭ قارشىسىدا مۇيدىن بەگنىڭ چوڭ مەسچىتى بار ئىدى. ئوتتۇرىدىكى تاشيولدا ماشىنىلار گۈركىرەپ ئۆتۈپ تۇراتتى. مەسچىتتىن بەش يۈز قەدەم يىراقلىقتا گومىنداڭنىڭ بىر ھەربى گازارمىسى بار ئىدى. مەن ھەر قېتىم باغئېرىققا كەلگەندە، مەھەللىدىكى ئاداشلىرىم بىلەن بۇ گازارما تېمىنىڭ يوچۇقلىرىدىن مارىشىپ، ئەسكەرلەرنىڭ ھەرخىل ھەربى مەشىقلىرىنى قىزىقىپ كۆرەتتۇق. ناۋادا بىزنى كۆرۈپ قالغان

ئەسكەرلەردىن بىرەرسى «گۇن...» دەپ ۋارقىرىسا، ھەممىمىز ئارقىمىزغا بەدەر قاچاتتۇق. بۇ بىزگە ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئويۇن بولۇپ تۇيۇلاتتى.

بۈگۈنمۇ يەنە شۇ ئويۇننى ئويناش مەقسىتىدە ئۈچ - تۆت ئاداشلىرىم بىلەن تاشيولغا چىقساق، مەسچىتنىڭ ئالدىدا قاتار تۇرغان مىلتىقلىق ئەسكەرلەر بىزنى توسۇۋالدى. بىلىكىگە ئالقاندەك كەڭلىكتە قىزىل لاتا چىگىۋالغان بىرسى يېنىمىزغا كېلىپ خەنزۇچە بىر نېمىلەرنى دېدى. لېكىن نېمە دېگەنلىكىنى بىز بىلمىدۇق. ئۇلارنىڭ ئىشارىتى بويىچە بىز ئارقىمىزغا قايتىپ ئىشىك ئالدىغا كەلسەك، سەلەي تاغام (ئانامنىڭ ئاكىسى) ھويلىدىن چىقىپ:

-بالىلىرىم، ئەمدى يولغا چىقماڭلار، ئەتە مۇشۇ يول بىلەن ئازاتلىق ئارمىيە قەشقەرگە كىرىدىكەن. ئۇلارنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق قىلىۋېتىپتۇ. شۇڭا سىلەر باغقا كىرىپ ئويناڭلار، دېدى. ئەتە مەھەللىمىزدىن ئۆتىدىغان ئازاتلىق ئارمىيىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ، بۈگۈن بوچىدىكى ئۆيگە كەتمەي چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدىم. ئەتىسى سەھەردىلا باشلانغان ناغرا - دۇمباق، كاناي - سۇنايلارنىڭ ھەيۋەتلىك ئاۋازىدىن ئويغىنىپ ئورنۇمدىن تۇردۇم.

ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىدىكى تاشيولنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگىچە ئادەملەر سانجاق - سانجاق بولۇپ تىزىلىپتۇ. مەسچىتنىڭ ئۆگزىسىدە ناغرا - سونايلار ياڭرىماقتا. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئەسكەرلەر قاتار تىزىلىپ تەرتىپ ساقلىماقتا. بىزدەك كىچىك بالىلارنىڭ بۇ توپنىڭ ئارىسىغا كىرىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەسكەن. مەن بىر قانچە ئاداشلىرىم بىلەن ئۆيىمىزنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالدىم. كۈن نەيزە بويى

ئۆرلىگەندە شەرق تەرەپتىن ئىككى جىپ ماشىنا چىقىپ، ئۇدۇل زۇڭقۇرۇل تەرەپكە ماڭدى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن يەنە ئىككى لاتا پىكاپ، ئىككى ئۈچ مەپە چىقىپ، مەسچىد يېنىدىكى كۆلنىڭ بويىدا توختىدى.

پىكاپ ۋە مەپىدىن بىر قانچە سالاپەتلىك ھەربىي باشلىقلار ۋە مۆلكى ئەمەلدارلار، يوغان سەللە ئورىغان يۇرت كاتتىلىرى چۈشۈپ مەسچىت قارشىسىدىكى مۆيدىن ھاجىمنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى. مەسچىد دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە «ياشىسۇن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى» دەپ يېزىلغان قىزىل لوزۇنكا ئېسىلغان ئىدى. تاشيولنىڭ ئىككى قېتىغا ئىككى ئىگىز تۈۋرۈك قادالغان بولۇپ، «جوڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە كىرگەنلىكىنى قارشى ئالىمىز» دەپ يېزىلغان چوڭ لوزۇنكا ئىككى تۈۋرۈككە مەھكەم ئېسىلغان ئىدى. قارشى ئالغۇچىلارنىڭ سېپى ئۆچمىرىۋان (قەشقەر ئايرىدورۇمىنىڭ ئۈستى تەرىپى)دىن قەشقەر شەھىرىگىچە سوزۇلغان بولۇپ، قارشى ئالغۇچىلارنىڭ قولىدىكى بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايراقلار لەپىلدەپ تۇراتتى.

زۇڭقۇرۇل تەرەپتىن ئۇچقاندەك كەلگەن بىر لاتا پىكاپتىن ئىككى خەۋەرچىنىڭ «كەلدى، كەلدى...!» دېگەن ئاۋازلىرى بىلەن تەڭ داقا ـ دۇمباق، شوئار سادالىرى ياڭراشقا باشلىدى. مۆيدىن ھاجىمنىڭ ھويلىسىدىن ھېلىقى سالاپەتلىك باشلىقلار، يۇرت كاتتىلىرى چىقىپ، لوزۇنكا ئالدىدا ئۇلارنى كۈتۈپ تۇردى.

يىراقتىن ھەيۋەتلىك ناخشا ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. ناخشىغا جور بولۇپ رەتلىك قەدەملەر بىلەن سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولدى.

سەپنىڭ ئالدىدا ماش رەڭلىك ھەربىي شىنىل كىيگەن

ئۈچ نەپەر كوماندىر ھەربىيچە سالام بىلەن مەزمۇت قەدەم تاشلاپ يېتىپ كەلدى. قارشى ئېلىشنى كۈتۈپ تۇرغان ھەربىي باشلىقلار، قەشقەرنىڭ ۋالىيلىرى، يۇرت كاتتىلىرى ۋە دىنىي زاتلارنىڭ ۋەكىللىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. شۇ ئەسنادا ئۈچ قىز ئوقۇغۇچى بىر دەستىدىن گۈل كۆتۈرۈپ كېلىپ، قەشقەر خەلقىنىڭ كۆڭۈل سوۋغىسى سۈپىتىدە ئۇلارغا سوۋغا قىلدى. بۇ ئۈچ گېنېرالنىڭ ئارقىسىدىن بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى ئېگىز كۆتۈرگەن بىر بايراقچى، كەينىدە ئۈچ مىزگانچى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بوينىغا يىپنىڭ ئاپتومات ئاسقان جەڭچىلەر تۆتتىن قاتار بولۇپ، «سەندا جىلۇ باشاڭ جۇيى» (ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت) دېگەن قىزىل ئارمىيە مارشىنى ياڭرىتىپ ئالدىمىزدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاپتوماتلىق ئەترەتنىڭ ئارقىسىدىن ئېغىر پىلىموت ئەترىتى (ئېغىر پىلىموتنى تۆت جەڭچى، يېنىك پىلىموتنى ئىككى جەڭچى مۈرىسىگە ئالغان) ئۇلارغا ئۇلىشىپ يەنە باشقا ئىككى قورallىق ئەترەت خۇددى باھاردا ئۇچۇپ كەلگەن تورنىلاردەك سەپ تۈزۈپ ئالدىمىزدىن ئۆتمەكتە. ھەربىر ئەترەتنىڭ ئارقىسىدا قازان ـ قومۇچ، داس ـ چىلەك، قاسقان قاتارلىق تاماق ئېتىش قوراللىرىنى ئەپكەش بىلەن كۆتۈرگەن ئارقا سەپ جەڭچىلىرى سەپ تۈزۈپ ئۆتتى. ئالاھىزەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. سەپنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا بىر نەچچە كوزۇپلۇق ماشىنا يول ئۈستىدە پۈتى يارىلىنىپ ماڭالماس بولۇپ قالغان ھەمدە تويۇقسىز ئاغرىپ ھالىدىن كەتكەن بىمار جەڭچىلەرنى سېلىپ كالا ھارۋىسىدەك ئاستا ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ جەڭچىلەر چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، باش ـ كۆزلىرى توپا ـ چاڭغا مىلەنگەن ھالدا ناھايىتى ھارغىن كۆرۈنسىمۇ، لېكىن روھى ئىنتايىن كۆتۈرەڭگۈ، جۇشقۇن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى

www.uyghurkitap.com

ئۇچىسىغا بىر قىلىپتا تىكىلگەن تۆت يانچۇقلۇق ماشىرەڭلىك كىيىم، چىكىلىكىنىڭ ئۈستىگە نۇر چېچىپ تۇرغان بەش يۇلتۇزلۇق كاكار تاقالغان ئۇزۇن قولاقلىق پاختىلىق شەپكە، پۇتىغا پاختىلىق لاتا خەي ياكى چۇخەي كىيىپ، پاچىقىغا تىزىغىچە «گودەيزى» باغلىۋالغان ئىدى. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا سەپراس تۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى جەڭچىلەرگە قوللىرىدىكى ئالما، ئانار، ئامۇت، تۇخۇم قاتارلىقلارنى سوناتتى... سەپنىڭ ئاخىرى ئۈزۈلگەندىن كېيىن، قارشى ئالغۇچىلار توپى ئۇلارغا ئەگىشىپ، شەھەر تەرەپكە ئاقتى. تەرتىپ ساقلىغۇچىلارمۇ قايتىشقا باشلىدى. ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان مەن دېمەتلىك باللارمۇ ئۆگزىدىن چۈشۈپ كوچىغا قاراپ ئېتىلدى. بۈگۈنكى بۇ ھاياجانلىق مىنۇتلار باللىق قەلبىمنى لەرزىگە سالغان ئىدى. شۇڭا مۇشۇ خاسىيەتلىك كۈندىكى تەسىراتىم ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. ئەقىل تېپىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ قەشقەرگە كىرىشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئىشلارغا شاھىد بولغان پىشقەدەملەرنىڭ تارىخي ئەسلىمىلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن باللىقىمدا ئۇچراشقان ئاشۇ جەڭچىلەرنىڭ كىملىكى ھەققىدە ئۇچۇرلارغا ئىگە بولدۇم. ئۇنىڭ جەريانى مۇنداق ئىكەن.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھەربىي گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن مۇئاۋىن باش قوماندانى، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ جوڭجىياڭ دەرىجىلىك قوماندانى جاۋ شىڭۋاڭ بىرلىكتە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە خەلق ئىنقىلابى ھەربىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭغا، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جۇدېغا تېلېگىراممىا يوللاپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى 100 مىڭ كوماندىر -

جەڭچىلەرنى يېتەكلەپ، ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىقىنى، شۇ كۈندىن باشلاپ گومىنداڭ قالدۇق ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن ئۈزۈل - كېسىل ئالاقىنى ئۈزۈپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى خەلق دېموكراتىيە لاگېرىغا ئۆتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئەتىسى 26 - سېنتەبىر شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدىمۇ يۇقىرىقى مەزمۇندا باياناتى ئېلان قىلىپ، مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تېلېگرامما يوللىدى. ماۋزېدۇڭ بىلەن جۇدې بۇ تېلېگراممىلارنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۇلارغا جاۋاب تېلېگرامما يوللاپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولغانلىقىنى جاكارلىدى ھەمدە شىنجاڭغا قاراپ يول ئالغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ، خەلق دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى تىكلەپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى.

شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، نەتىجىلەرنى مۇستەھكەملەپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى تېزرەك ئازاپ - ئوقۇبەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، باش قوماندان جۇدې بىلەن مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەينىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى 1 - بېڭتۈەننىڭ قارمىقىدىكى 2 - ۋە 6 - جۈن (كورپۇس) نى باشلاپ شىنجاڭغا قاراپ يول ئالدى. ئۇلار قومۇلغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىككى سەپكە ئايرىلدى. 2 - جۈننىڭ قوماندانى گوفېڭ، سىياسى كومىسسارى ۋاڭ ئېنماۋلار بۇيرۇققا بىنائەن 2 - جۈننى باشلاپ قومۇلدىن ئۇدۇللا قەشقەرگە، لويۋەنغا، جاڭ شىيەنيۆلەر باشچىلىقىدىكى 6 - جۈن ئۈرۈمچىگە ۋە شىمالى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.

2 - جۈننىڭ كوماندىر جەڭچىلىرى ئەبجەق چىقىپ كەتكەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كونا يۇك ماشىنىلىرىدا بەزىدە ئۇلتۇرۇپ، بۇزۇلغان ماشىنىلارنى مۇرىسىدە ئىتتىرىپ مېڭىپ مۇشەققەتتە قاراشەھەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇيرۇقتا بىنائەن قالغان يولنى پىيادە بېسىشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى كۆپ ماشىنىلار يولدا كېرەكتىن چىققان. رېمونت سايمانلىرى كەمچىل، ماي يېقىلغۇلار يېتىشمەسلىك قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئاپتوموبىل ترانسپورتى بىلەن يول يۈرۈش مۇمكىنچىلىكى بولماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن 2 - جۇندىن ئالدىن ئەۋەتىلگەن 4 - دېۋىزىيىنىڭ كەڭ كوماندىر جەڭچىلىرى تولۇپ تاشقان يۇكسەك ئىنقىلابىي جاسارەت، پولاتتەك ئىنقىلابىي ئىرادە بىلەن 26 كۈن پىيادە يۈرۈش ئارقىلىق 2390 چاقىرىم (1195 كىلومېتىر) ئۇزۇن سەپەرنى بېسىپ، 1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مەركىزى شەھەر قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، يۈز مىڭغا يېقىن ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. ئەنە شۇنداق داغدۇغىلىق قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەن خەلقنىڭ بۇ پەرزەنت قوشۇنلىرى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ گۈلدۈرمامىدەك ياغدۇرغان ئالقىشلىرى، كۆككە ياڭرىغان ناغرا - سۇناي سادالىرى ئىچىدە مەزمۇت قەدەم تاشلاپ، قەشقەرنىڭ يۇرىكى ھېيتگاھ مەيدانىغا يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شەھەرگە كىرىش مۇراسىمى باشلاندى. شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى، جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق تەرتىپكە سېلىنغان 42 - دېۋىزىيىنىڭ باشلىقى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن بىرلىكتە ھەقىقەتكە قايتىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇشىدا ئۆچمەس خىزمەت كۆرسەتكەن گېنېرال جاۋ شىڭۋاڭ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى

2 - جۇن (كورپۇس) نىڭ قوماندانى گوفىڭ، سىياسى كومىسسارى ۋاڭ ئىنماۋ، مۇئاۋىن جۇن باشلىقى دۇن شىڭيۈەن، مۇئاۋىن سىياسى كومىسسارى زېڭ گۇاڭمىڭ قاتارلىق ھەربىي باشلىقلار، 2 - جۇندىن ئون نەچچە كۈن بۇرۇنراق قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن مىللىي ئارمىيە 5 - كورپۇس 13 - دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى مەتتىمىن ئىمىنوپ، سىياسى كومىسسارى ماموتوپ قۇربان، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم قاتارلىق باشلىقلار بىلەن بىرلىكتە قىسىمنىڭ ئالدىدا ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا («八一» 1 - ئاۋغۇست) خېتى يېزىلغان ئازاتلىق ئارمىيە بايرىقى ۋە بەش يۇلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقىنى كۆتۈرگەن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ ئوفېتسىر - جەڭچىلىرى، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ۋە گومىنداڭنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملىرى، ئاخىرىدا ھەر مىللەت خەلقىدىن تەشكىللەنگەن قارشى ئېلىش قوشۇنى ئايرىم سەپ بولۇپ تىزىلدى. يۇقىرىقى باشلىقلار ھېيتگاھ ئالدىدىكى رەئىس سەھنىسىگە چىقىپ بىر - بىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ۋاڭ ئېنماۋ، جاۋ شىڭۋاڭ ۋە ئابدۇكېرىم مەخسۇملار ناھايىتى قىسقا ئەمما تەسىرلىك قارشى نۇتقى سۆزلىدى. سەپ بولۇپ تۇرغان ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى قىزىل ئارمىيە مارشى «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام سەككىز دىققەت»نى كۆككە ياڭرىتىپ، رەتلىك ھالدا يېڭىشەھەر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. شۇ كۈنى كەچتە گېنېرال جاۋ شىڭۋاڭ يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدىكى كولۇپتا ئازاتلىق ئارمىيە بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ بىرلەشمە دوستلۇق يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئىنماۋ پارتىيە مەركىزىي كومىتىتى، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدېگە ۋاكالىتەن ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملاردىكى كوماندىر - جەڭچىلەردىن

www.uyghurkitap.com

ئەڭ سەممىي ھال سورىدى ھەمدە ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەتىسى گېنېرال جاڭ شىڭۋاڭ ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ۋەكىللىرىنى يېتەكلەپ، ئازاتلىق ئارمىيە قوشۇنلىرىغا قوغۇن - تاۋۇز، سەي - كۆكتات، ئۇن - گۈرۈچ قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئاپىرىپ بېرىپ، ئۇلاردىن سەممىي ھال سورىدى. كېيىن 2 - جۇننىڭ 4 - دىۋىزىيىسىگە قاراشلىق ئارمىيە ئورگانلىرى ۋە ئۇنىڭ 12 - پولك مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇرغا قاتارلىق ناھىيىلەرگە، 11 - پولك يەكەنگە جايلاشتى. بۇنىڭغا ئۇلىشىپلا 2 - جۇننىڭ قوماندانلىق شىتابى ۋە جۇنگە بىۋاسىتە قاراشلىق 1 - بۆلۈمى، 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن 2 - جۇننىڭ قەھرىمان پەرزەنت قوشۇنلىرى قارلىق تاغ، شىۋىرغانلىق چۆل - جەزىرىلەرنى پىيادە بېسىپ، ئارقا - ئارقىدىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى شەھەر، ناھىيىلىرىگە يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشقا باشلىدى. 1950 - يىلى ئەتىيازدا گېنېرال جاۋ شىڭۋاڭ قەدىمكى شەھەر قەشقەردىن ئايرىلىپ، شىمالىي شىنجاڭغا بېرىپ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 22 - دالا ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە 9 - جۇننىڭ باشلىقى بولدى. (يۇقىرىقى قىستۇرما بايانلار جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى تۈزگەن «قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى»نىڭ بىرىنچى توپلىمىدىكى مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردىن ئېلىندى. 1986 - يىل نەشرى.)

ئازاتلىق ئارمىيە ئەنە شۇنداق داغدۇغا بىلەن قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ مەكتىپىمىزنىڭ

مەيدانىغا قادالغان ئېگىز خادىنىڭ ئۈستىدىكى ئون ئىككى بايراقلىق كۆك يۇلتۇزنىڭ ئورنىنى بەشيۇلتۇزلۇق قىزىل بايراق ئىگىلىدى. بايراق چىقىرىش مۇراسىمىدا بورۇنقى «سەنمىنجۇيى» نى ئېيتماي، دۆلەت گىمنىنى «قوزغال قۇل بولۇشنى خالىمىغانلار، گۆش ۋە قېنىمىز بىلەن مەھكەم ئىستىھكام قورايلى!...» دېگەن ناخشىنى ئېيتىدىغان بولدۇق. مۇئەللىملىرىمىز دەرس باشلاشتىن بۇرۇن بىر نەچچە مىنۇت ۋاقىت ئاجرىتىپ، دەۋرنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىنى، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئازات بولغانلىقىنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئىشچى - دېھقانلارنى ئاساس قىلغان كەڭ جۇڭگو مېھنەتكەشلىرىنىڭ پەرزەنت قوشۇنى ئىكەنلىكىنى، بىزنىڭ ئەمدى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىگە كىرگەنلىكىمىزنى... ناھايىتى ئاددى، چۈشىنىشلىك ھالدا سۆزلەپ بېرىدىغان بولدى. غەزەل مۇئەللىمىمىز ئابدۇقادىر ئابدۇللا بىر ھەپتە ئىچىدىلا «دۆلەت مارشى - «قوزغال» ناخشىسى بىلەن ئازاتلىق ئارمىيە مارشى - «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» دېگەن ناخشىنى ئۆگىتىپ قويدى. تەنتەربىيە دەرسىدە بۇ ناخشىلارنىڭ رىتىمىغا پۈتىمىزنى كەلتۈرۈپ قەدەم تاشلاشنى مەشىق قىلاتتۇق. دەرۋەقە شۇ كۈنلەردىن باشلاپ بىزدەك مەكتەپ بالىلىرىدىن تارتىپ، مەھەللىمىزدىكى چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىياپىتىدە يېڭى ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. ھەر كۈنى سەھەر ۋە كەچتە مەن باغئېرىقتىكى ئۆيىمىزنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، قارشى ئالغان ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى ئۈچ - تۆتتىن بولۇپ مەكتىپىمىز ئالدىدىكى چوڭ يولدا، يۇرتىمىزدىكى كوچا - كوي، مەھەللىلەردە سۆگەت تېلىدا توقۇلغان ئىككى

سىۋەتنى ئەپكەش قىلىپ مۈرىسىگە ئارتىپ تېزلا تېرەتتى. بىز قىزىقىپ ئۆلارنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىۋالاتتۇق. ئۆلار بىزنى كۆرۈپ خۇش تەبەسسۇم بىلەن «بالاگىزا، لەي،لەي...» دەپ قولىنى بىزگە ئۇزىتاتتى. بىز دەسلەپ بىر ئاز ھىيىقىپ ئۆلاردىن ئۆزىمىزنى قاچۇراتتۇق. كېيىنچە ئاستا ـ ئاستا ئۆلارغا يېقىنلىشىدىغان بولدۇق. ھەتتا ئۆلارنى مەھەللىمىزدە كۆرۈپ قالساق، ھويلىمىزغا باشلاپ كىرىپ، گۆلە ـ قاق، جىگدە ـ ياڭاقلارنى ئۆيدىن ئەچىقىپ بېرەتتۇق. لېكىن ئۆلار «راكېمەت، راكېمەت» دەپ بىزگە بېشىنى ئېگىپ تازىم قىلىپ، ھېلىقى قورۇق يېمىشلەرنى زادى ئالغىلى ئۇنىمايتتى.

بىز ئۆلارنىڭ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي بۇ قورۇق يېمىشلەرنى چاڭگاللاپ ئۆلارنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قوياتتۇق. ئىلاجسىز قالغان بۇ جەڭچىلەر يانچۇقلىرىنى كولىشىپ، ھەر بىرىمىزگە ئۈچ، تۆت مىڭ كوي (ھازىرقى بىر موچەن مىڭ كوي دېيىلەتتى) دىن قەغەز پۇل بېرەتتى. بىز ئالمىساق كۆزىمىزنى غەلەت قىلىپ، كۆپىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپ خوشلىشىپ چىقىپ كېتەتتى.

مەن شۇ تاپتا بۇندىن ئۈچ ئاي بۇرۇن بېشىمدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەپ قالدىم. بۇچىدىن باغئېرىققا بارىدىغان يولنىڭ يېقىدا «دۆڭ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار ئىدى. بۇ مەھەللىنىڭ چېتىدەرەك بىر ھەربىي گازارما بار ئىدى. ئەسكەرلەر گازارمىنىڭ ئەتراپىغا تىكەنلىك سىم بېكىتىپ، ئىچىگە سەي ـ كۆكتات تېرىيتتى، ئات ۋە خېچىر باقاتتى. بۇندىن ئۈچ ئاي بۇرۇن دادام ئىشىك ئالدىدىكى قوغۇنلۇقتىن تۆت قارا كۆكچىنى ئۈزۈپ، چوڭ خورجۇنغا قاچىلاپ، مېنى ئېشەك بىلەن باغئېرىقتىكى چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىشنى بۇيرىدى. مەن ئېشەككە مىنىپ ئۇدۇل باغئېرىققا قاراپ يول ئالدىم. ئەمدى «دۆڭ» دېگەن

مەھەللىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ھېلىقى گازارما تەرەپتىن كەلگەن ئىككى ئەسكەر يېنىمغا دۈەيلەپ كەلدى. مەن ئۇلارنىڭ سۆرۈن چىرايىدىن قورقۇپ كېتىپ، «ۋايجان» دەپ ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشتۈم ـ دە، ئارقامغا بەدەر قاچتىم. ئۇلار ئېشەكنىڭ ئۈستىدىكى قوغۇننى خورجۇنى بىلەن ئېلىۋېلىپ، قولىدىكى كالتەك بىلەن ئېشىكىمنى ئۇرۇپ مەن قاچقان تەرەپكە ھەيدىۋەتتى. ئۇلار ئولجىنى كۆتۈرۈشۈپ گازارمىغا قاراپ يول ئالدى. تاياقنىڭ زەربىسىدە چىپىپ كېلىۋاتقان ئېشەك مېنى تونىغاندەك يېنىمغا كېلىپ توختىدى. دېمىسىمۇ مەن بۇ ئېشەككە بەك ئامراق بولغانلىقىم ئۈچۈن. بۇ ئېشەكمۇ مەندىن ياتسىرىمايتتى. مەن دادامنىڭ يېنىغا يىغلاپ كىرىپ، ئەھۋالنى ئېيتىپ بەردىم.

ـ بوپتۇ بالام، ھېچ ۋەقەسى يوق. ئۇ كاپىرلار ناھايىتى ئەسكى، نەچچە قېتىم كېچىسى كېلىپ، ئېغىلدىكى قويلىرىمىزنى بۇلاپ كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ ئۇلار ئوچۇق ـ ئاشكارا بۇلاڭچىلىق قىلىدىغان باندىتلار. ھېلىمۇ ساڭا خەۋپ ـ خەتەر يەتمىگىنىگە مىڭ شۈكرى، ئۇلار ھامان بىر كۈنى جاجىسىنى يەيدۇ، ـ دەپ تەسەللى بەردى، دادام. دەرۋەقە ئۈچ ئايدىن كېيىن، مەن كۆرگەن جەڭچىلەر بىلەن ئۇلار زادىلا ئوخشىمايتتى. ئالدىنقىسى چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان ئاشكارا بولاڭچىلار بولغاچقا، ئۇلاردىن ھەممە ئادەم قاچاتتى. تېخى يېقىندىلا يۇرتىمىزغا يېتىپ كەلگەن ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى ئالدىغا ئالتۇن ئۇچراپ قالسىمۇ كۆز قىرىنى سالمايدىغان ھەقىقىي پەرزەنت قوشۇن بولغاچقا، ھەممە كىشى ئۇلارغا كەڭ قۇچاق ئاچاتتى. «ياشىسۇن ئازاتلىق ئارمىيە» دەپ قوشاق قاتاتتى. ئۇلار شۇ يوسۇندا ئاددى ـ ساددىلىق، كەمتەرلىك، ئىشچانلىق، سەمىمىيلىك، جاسارەتلىك بولۇشتەك خىسلەتلىرى بىلەن ناھايىتى تېزلا خەلقنىڭ قەلبىگە سىڭىپ

كەتتى. ئازاتلىق ئارمىيە شەنگە ئوقۇلغان مەدھىيەنامىلەر ھەممە جاينى قاپلىدى:

خەلقىم بىلەن چىن قەلبداش ئىناق ئارمىيەم،
ساڭا مەڭگۈ چىن مېھرىمىز قايناق ئارمىيەم.
خىسلەتلىرىڭ تا ئەبەتكە پارلاق ئارمىيەم،
سېنى دىلدىن سۆيگەن ئۇلۇغ خەلقىمدىن سالام.

بىزنىڭ يۇرتتا ئەزەلدىن يوللاردا تېزەك تېرىپ، ئوغۇت توپلايدىغان ئادەت يوق ئىدى. ئەتراپىمىزدىكى جەڭچى ئاكىلىرىمىزنىڭ ھەر كۈنى تېزەك تېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىزمۇ ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەھەللىمىزدىكى تەۋەككۇل قادىر، روزاخۇن، ھېكىم ئاخۇن (ھەر ئۇچەيلەن باقى ئالەمگە كېتىپ قاپتۇ) قاتارلىق تەڭتۇش ئاداشلىرىم بىلەن مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن، بىردىن سېۋەت، بىردىن كىچىك كۈرەكنى كۆتۈرۈپ، تاكى «قاسساپ مەھەللىسى» گىچە بېرىپ تېزەك تېرىدىغان بولدۇق. بۇ تېزەكلەرنى بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى يارنىڭ لېۋىگە كۆمۈپ قوياتتۇق. بۇ يارلىق ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىدىن ئاقىدىغان «تۆۋەن قازىرىق ئۆستىڭى» يېنىدا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستى تەكشى ئېكىنزارلىق يەر ئىدى. يارنىڭ ئېتىزلىق تەرەپتىكى لېۋى بىلەن ئۆستەڭنىڭ بويىغىچە ئون نەچچە غولاچ كەڭلىكتە ئېگىز - پەس بىر بوشلۇق بولۇپ، ھازىرغىچە ھېچكىم كۆز قىرىنى سالماي كېلىۋاتقان تىتىرلىق يەر ئىدى. ئاداشلىرىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مۇشۇ بىنەم يەرنى تۈزلەپ سەي - كۆكتات ياكى كۆكباش قوناق تېرىماقچى بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن ئەتىگەن - ئاخشاملىرى كەتمەن بىلەن يارنىڭ لېۋىنى يوناپ بۇ يەرنى تۈزلەشكە باشلىدۇق. مەقسىتىمىزنى چۈشەنگەندەك ھەر كۈنى مەھەللىمىزگە ئوغۇت توپلاشقا

كېلىدىغان ئەسكەر ئاكىلىرىمىز يېنىمىزغا كېلىپ، بىزگە ياردەم قىلدى. ئۇلار يەر تۈزلەشكە ناھايىتى ماھىر ئىكەن. بىز ئۇلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۈچ - تۆت كۈن ئىچىدىلا يېرىم مو ئەتراپىدا تۈپتۈز بىر ئېتىز بەرپا قىلدۇق. ئەسكەر ئاكىلىرىمىز بىلەن بىللە توپلىغان ئۇغۇتلىرىمىزنى تەكشى يېيىپ، يارنىڭ ئۈستىدىكى ئېرىقتا ئۇلانغان ياغاچ ئارقىلىق سۇ باشلىدۇق. ئۇسسى كېلىشكەندىن كېيىن، بۇ ئېتىزغا سەۋزە تېرىماقچى بولۇپ، مەن ئۆيدىن سەۋزە ئۇرۇقىنى ئېلىپ چىقتىم. يېنىمىزدىكى جەڭچى ئاكىلىرىمىز بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، قوللىرىنى ئوڭ - سولغا پۇلاڭلىتىپ بىر نېمىلەرنى دېدى. بىز «بۇشىڭ» دېگەن سۆزدىن باشقىسىنى چۈشەنمىدۇق. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئىشارىتىدىن «بۇ يەر سەۋزە تېرىشكە ماس كەلمەيدۇ» دېگەن بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدۇق. نېمە قىلىشىمىزنى بىلمەي بېشىمىزنى تاتىلاپ تۇردۇق. شۇ ئەسنادا ئۇلاردىن بىرسى «دۆڭ» تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى. قالغان ئۈچەيلەن بىزنى يېتەكلەپ يەرنى كەتمەن بىلەن ئاغدۇرۇشقا باشلىدى. ھايال ئۆتمەي ھېلىقى جەڭچى گازارمىسىغا بېرىپ بىر خالتا ئۇرۇقلۇق خام گازىرنى كۆتۈرۈپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يېرىمىزگە ئاپتاپپەرەس تېرىدۇق. شۇندىن كېيىن توپلىغان ئوغۇتلىرىمىزنى ئۇدۇللۇق ئاپتاپپەرەسنىڭ تۈۋىگە تۆكىدىغان بولدۇق. بۇ ئاپتاپپەرەس ناھايىتى ئوخشىدى، ئۈچ ئايدىن كېيىن ھەر بىر تۈپ ئاپتاپپەرەس سېرىق ئالتۇندەك چېچەكلەپ، كاكچا توقاچ چوڭلۇقىدىكى باشلىرىنى كۆتۈرەلمەي، كۈنگە قاراپ ئېگىلىشكە باشلىدى. بىزنىڭ يۇرتتا ئەزەلدىن باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئوغرىلىۋالىدىغان ئوغرى - يوغرىلار بولمىغاچقا، بۇ ئاپتاپپەرەسلەر زىيان - زەخمەتسىز پىشتى. بىز ئۇلارنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ، خامانلىقتا قۇرۇتقاندىن كېيىن، دىنىنى ئايرىپ ئاداشلىرىم بىلەن تەڭ بۆلۈشتۇق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بىر قىسمىنى ئۆيلىرىمىزدە قالدۇرۇپ، قالغىنىنى مەكتىپىمىز ئالدىدىكى ھوسەيىن گازىرچىغا ساتتۇق. ھەر بىرىمىز بەش يۈز مىڭ كوي (ھازىرقى بەش يۈەن) دىن پۇل تەگدى. بۇ پۇلنىڭ بىر قىسمىغا دەپتەر ـ قەلەم دىگەندەك ئوقۇش قوراللىرىنى سېتىۋالدۇق. قالغىنىنى ھەر كۈنلىكى «گوپەي مۇللاخۇن» نىڭ لەڭپۇڭىنى يەپ تۈگەتتۇق. شۇ زامانلاردا غالتىكى بىلەن يۇرت مەھەللىنى ئارىلاپ لەڭپۇڭ ساتىدىغان ناھايىتى سېمىز، قارىمۇتۇق بىر لەڭپۇڭچى بار ئىدى. كىشىلەر ئۇنى «گوپەي مۇللاخۇن» دەپ ئاتىشاتتى. مەھەللىدىكى باللار بەزىدە ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىۋېلىپ: «لەڭپۇڭنى يېمەيمىز گوپەي مۇللاخۇن» دەپ ۋارقىرىشىپ ئۇنىڭ چىشىغا تىگەتتۇق. ئۇ غالتىكىنى توختىتىپ قويۇپ بىزنى قوغلايتتى. بۇ بىزگە ناھايىتى قىزىق ئويۇن تۇيۇلاتتى. باللىق دىگەن ساراڭلىقتە!

بىزنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشايىمىز قوشنا يۇرت ھەزرەتتە ھەپتىدە بىر قېتىم ئۆتكۈزىلىدىغان «ھەزرەت سەيلىسى» («ئاپاق خوجام سەيلىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گە بېرىش ئىدى. ئۇجمە پىشقاندا باشلىنىپ، كەچكۈزدە ئاياقلىشىدىغان بۇ ھەشەمەتلىك سەيلە پائالىيتىگە شەھەرلىكلەر، شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلىقلار ھەتتا چەت ناھىيە ـ بازارلاردىن كەلگەن نەچچە تۈمەن كىشى قاتنىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتلىق مەيلەرگە ئولتۇرۇپ، شەھەردىن چىققان بايۋەتچىلەر، ھۈنەرۋەن كاسىپ، ھۈپىگەرلەر، ئۆلىمالار، مەدداھلار، سىرىكچىلەر، داپ، راۋاپلىرىنى كۆتۈرۈشكەن ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى، رەمباللار، غېرىپ ـ مۇساپىرلار، دوغچى، لەڭپۇڭچى، ناۋاي، سامسىپەز، كاۋاپچى، يەل ـ يېمىشچى، كۆللچى... قىسقىسى جەمئىيەت ھوجەيرىسىدىكى ھەممە ساھەنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئەزالىرى تېپىلاتتى. بۇنداق كۆلىمى چوڭ، داغدۇغىسى ھەيۋەتلىك، توخۇنىڭ سۈتىدىن باشقا ھەممە نىمە تېپىلىدىغان ، ئۇسسۇل

بىلەن رۇسۇل ئۆز ئارا بىرىكىپ كەتكەن سەيلىنى دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا ئۇچرىتىش قىيىن بولسا كېرەك. دېمىسىمۇ ئەزىزانە قەشقەرنىڭ كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت كارامىتى مۇشۇ سەيلىگە مۇجەسسەملەشكەن ئىدى.

ئەنە، ئاپپاق خوجا گۇمبىزىنىڭ ئەتراپىدا مىڭلىغان ياشانغان ئايال تاۋاپچىلار گۇمبەزنىڭ كاھىشلىرىغا مەڭزىلىرىنى يېقىشىپ يىغا - زار قىلماقتا. ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ دۇئا - تىلاۋەت قىلماقتا. ئەنە شەربەتكۆل (كىشىلەر شەۋەتكۆل دەپ ئاتىشىدۇ) بىلەن چوڭكۆلنىڭ ئەتراپى تېخىمۇ قىزىپ كەتكەن. كۆلنىڭ بويىغا شال بىلەن لەمپە قىلىپ، سۇ يۈزىدىن كۆتۈرۈپ ياسالغان قاتار - قاتار چايخانىلار ناھايىتى ئاۋات بولۇپ، تاۋاپچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئەنە ھەزرەت جامەسىنىڭ ئوڭ قېتىدىكى ھەزرەت مەكتەپىنىڭ يېنىغا جايلاشقان ئۈجمىلىك باغقا كىرسىڭىز گوياكى ئامېرىكىنىڭ ۋوللىۋوت كوچىسىغا كىرىپ قالغاندەك ھەيرانۇ - ھەس بولىسىز: بىر تەرەپتە يۇرت - يۇرتلاردىن كەلگەن ئەل ئىچى سەنئەتكارلار بىر - بىرى بىلەن مۇسابىقىلەشكەندەك راۋاپلىرىنى جاراڭلىتىپ ناخشا - قوشاق ئېيتسا، يەنە بىرلىرى مۇقام توۋلىماقتا. يەنە بىر سورۇندا قەشقەر خەلقىگە تونۇش ئاۋۇت راۋاپ «يۇسۇپ ئەھمەد» ۋە «سېيىت نوچى» داستانىدىن ئارىيە ئېيتماقتا. بىزنىڭ مەلىلىك روزەك باشىمۇ ئايرىم بىر سورۇن تۈزۈپ «ئاتۇشۇڭغا بارغۇنچە، چەكمەنىمنى سايە ئەتتىم، سايىسىدا ئۆزۈم يېتىپ، سەن يارىمنى ياد ئەتتىم» دېگەن ناخشىسىنى ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن ياڭراتماقتا. باغنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە داڭلىق مەدداھلار سورۇن تۈزۈپ ئاجايىپ ماھارەت بىلەن ۋائىزلىق قىلماقتا. ئۇلارنىڭ يېنىدا مەمەتتاز دېگەن قىزىقچى قولىدىكى يۇمىلاق سوزۇق تاشنى ئاغزىغا سېلىپ يۇتىۋىلىپ، سورۇندىكى بىرسىنىڭ ئارقىسىدىن سۇغۇرۇپ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ئالىدىغان سىرىك ئويۇنلىرىنى كۆرسىتىپ ھەممە كىشىنى كۈلدۈرۈۋەتتى. بۇ ئويۇنلار بىر - بىرىدىن قىزىقارلىق ئىدى.

ئەنە باغنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانغا تۆت تەگشەكلىك ئېگىز دار باغلانغان، شىنجاڭدىن ئوتتۇرا ئاسىيا ھەتتا ئەرەب دۇنياسىغىچە تونۇلغان داڭلىق دارۋاز ھاشىم ھاجىمنىڭ ئوغلى سىدىق ھاجى داۋاز دار ئۈستىدە كىشىنى چۆچۈتىدىغان ھەرىكەتلەر بىلەن ماھارەت كۆرسەتمەكتە.

ئەنە، ئۈجمىلىك باغنىڭ بۇلۇڭ تەرىپىدە قوچقار، خوراز سوقۇشتۇرۇلماقتا، ئىت تالاشتۇرۇلماقتا. بىر تەرەپتە ياشلار ۋە باللار يىغىلىشىپ تۇخۇم چېكىشتۈرمەكتە. دەرۋەقە «ھەزرەت سەيلىسى» دىكى ئويۇنلارنىڭ تۈرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەنمۇ ئاكامغا ئەگىشىپ، مەھەللىدىكى باللار بىلەن بىللە ھەر ھەپتىسى دېگۈدەك «ھەزرەت سەيلىسى»گە بېرىپ، قانغۇچە ئويناپ كەچتە قايتىپ كېلەتتۇق. ھازىر ئويلىسام ئاشۇ باللىق دەۋرىمدىكى سەيلە تەسىراتلىرى مېنى فولكلور تەتقىقاتىغا سۆرەپ كىرگەن بولسا كېرەك، ھەقىقەتەن شۇنداق.

سەيلە دېسەم ئەجدادلىرىم ئۇدۇمى،
نامايان‌دۇر كۆرمىگەننى كۆيدۈرۈپ.
مۇجەسسەمدۇر ئۇندا جېمى كارامەت،
روھلاندۇرار ئەل - يۇرتۇمنى سۆيدۈرۈپ.
ئۈزۈلمەيدۇ مۇھەببەتنىڭ رىشتىسى،
چاچقۇسىدىن بۇخۇتلارنى ئۇندۇرۇپ.

ئاي - كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ، ئىككىنچى سىنىپنى پۈتتۈرگەندە خېلى ئوبدانلا خەت ساۋادىم چىقىپ قالدى. بىزنىڭ ئوسمان قاسىم ئىسىملىك بىر مۇئەللىمىمىز

بارئىدى. بىر ئاز ئاچچىقى يامانراق بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇغۇچىلىرىغا بەك مېھرىبان ئىدى. بولۇپمۇ ماڭا ناھايىتى كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى. ئۆيىدىن ماڭا ئاددى كىتابلارنى ئەكىلىپ بېرەتتى. تىل دەرسىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى كۆرۈپ، خاتا جۈملىلەرنى تۈزىتىپ بېرەتتى. بۇ مۇئەللىم بىزدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغاچقا، ھازىرغىچە زادى ئۇنۇتمىدىم. ئۇ قازىرىق مەكتەپىنىڭ قۇرۇلۇشىدىن تارتىپ، تاكى 1994 - يىلى ۋاقىتسىز ئەجەل ئۆز قوينىغا ئالغۇچە يۈرەك قىنىنى مىللىي مائارىپ ئۈچۈن سەرپ قىلغان بولۇپ، بۇ مۆھتەرەم ئۇستاز نەچچە ئون مىڭ ياش بوغۇنلارنى تەربىيەلەپ ئۇچۇرما قىلغان قازىرىق مەكتەپىنىڭ تارىخى شەجەرىسىنىڭ بىردىنبىر گۇۋاھچىسى. ئۇ ھەقىقەتەن ئەل سۆيگەن ئۇستاز، ياراملىق پېداگوگ بولغاچقا، ئالتە پەرزەنتىنى ئالىي مەكتەپ بىلىم سەۋىيەسىگە ئىگە ئىختىساس ئېگىلىرى قىلىپ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى مىجىت ئوسمان ئۇزۇن مۇددەت قەشقەر شەھەرلىك قوغان ئوتتۇرا مەكتەپىنىڭ مۇدىرى بولۇپ، 2012 - يىلى كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولدى. ئىككىنچى ئوغلى مۇختەر ئوسمان ئون نەچچە يىلدىن بۇيان چۇمبۇس باشلانغۇچ مەكتەپىنىڭ مۇدىرى، 3 - ئوغلى ئەنۋەر ئوسمان قارىماي جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارمىسىدا، 4 - ئوغلى غەيرەتجان ئوسمان شىنجاڭ ئونىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ياش پروفېسسورى، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ مول ھوسۇللۇق تەتقىقاتچىسى، بەشىنچى قىزى ھاجىگۈل ئوسمان قەشقەر شەھەرلىك 4 - ئوتتۇرا مەكتەپىنىڭ پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىسى، ئالتىنچى پەرزەنتى ئايگۈل ئوسمان ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى «بۈگۈنكى شىنجاڭ» نىڭ باش مۇھەررىرى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. ئالتە پەرزەنتىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئەلگە سايە تاشلايدىغان ياراملىق ئىزباسارلاردىن قىلىپ يېتىشتۈرۈش ھەممىلا كىشىگە نېسىپ بولىۋېرىدىغان ئامەت ئەمەس، ئەلبەتتە. «ئەجىرنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن شۇدە. بۇ تەلەپچان باغۋەننىڭ يەنە بىر ئۇنتۇلماس ئەجرى بار، ئۇ قازىرىق مەكتەپنىڭ قورۇلىشىغا ئائىت تەۋەرۈك تارىخى شەجەرىسىنى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ زامانىمىزغا يەتكۈزۈپ بېرىش بىلەن بىللە مۇشۇ يۇرتنىڭكى ئەھمىيەتلىك تارىخىي ئابىدىلەر توغرىسىدا ئەل ئىچىدە ئاغزاكى داۋاملىشىپ كەلگەن كۆپلىگەن رىۋايەت ۋە ھېكايىلەرنى توپلاپ ۋە ساقلاپ، تارىخىمىزنىڭ كەم بەتلىرىنى تولۇقلىغان ۋەقەشۇناستۇر. بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ ئىزباسارى پروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ئۇستىگە ئالغان دۆلەتلىك ئىجتىمائى پەن تەتقىقات تۈرى — «قازىرىقنىڭ ئىجتىمائىي، تارىخى ۋە مەدەنىيىتى» ناملىق يېرىك تەتقىقاتنىڭ روياپقا چىقىشىدا دادىسى ئوسمان قاسىم بىلەن ئانىسى ياقۇتخان يۈنۈس (قازىرىق مەكتەپنىڭ تۇنجى ئوقۇغۇچىسى ھەمدە تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچىسى، بىر ئۆمۈر مائارىپ سېپىدە ئىشلەپ 1998 - يىلى ۋاپات بولغان) خانىمنىڭ قىممەتلىك ئەجىر - مېھنىتى بار، بۇ ئاددى بىر جۈپ يېزا مۇئەللىملىرىنىڭ قەلبلىرىگە پۈتۈلگەن ئەزىز يۇرتنىڭ خاتىرىلىرى يۇقىرىقى يېرىك تەتقىقات تۈرىنىڭ ئىلھام بۇلىقى ۋە ماتېرىيال مەنبەئى بولغان. شۇڭا بۇ قەدىردان ئۇستازنى پەرزەنتلىرىگە ئوخشاشلا مەنمۇ ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيمەن. مەن ئادىمىيلىك قىممەت، روھى مەدەت، ئىلىم - مەرىپەت ئاتا قىلغان ئوسمان قاسىم كەبى تۇنجى ئۇستازلىرىمدىن ئابدۇرۇسۇل ئابدىراخمان، بارات مەمەت، مامۇت قوربان، ئىيسا مامۇت، داۋۇت مامۇت، زۇنۇن ھاشىر، ئىدرىس قادىر، ئابدۇقادىر ئابدۇللا، تۇرغۇن ھېكىم، ياسىن ئابدۇراخمان، ياقۇتجان يۈنۈس، ھاۋاخان سەلەي، ئايشەم تۇردى، ئاسىم ئىلى، ھاۋاخان ئىمىن (ئۇلارنىڭ ھەممىسى

قازا بولۇپ كەتتى) قاتارلىق مۇئەللىم ۋە مۇئەللىملىرىمنىڭ پەرۋىشى بىلەن قازىرىق مەكتەپنىڭ خېلى غوللۇق ۋە ئەتىۋارلىق ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى ئىدىم. بىراق بۇ كۈنلەر ئۇزۇنغا بارمىدى.

1951 ـ يىلى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى باشلاندى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا 1952 ـ يىلى كۈزدە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى قانات يايدى. ھەر ئىككى سىياسىي ھەرىكەتنىڭ نىشانى ئۇزۇن مۇددەت ھۆكۈم سۈرگەن فېئوداللىق تۈزۈمنى ئۈزۈل ـ كېسىل بىكار قىلىپ، تەڭلىك ـ باراۋەرلىك ئاساسىدىكى يېڭى دېموكراتىك تۈزۈمنى بەرپا قىلىش. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، دېھقانلارنى زومىگەرلەرنىڭ زۇلمىدىن ئازات قىلىش، يېزا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېھقانلارنى سىنىپىي تەرتىپكە ئايرىپ، يەر ئىسلاھاتىنى يۈرگۈزۈش، يېزىلاردىكى بەگ ـ بوجاڭلىق ھاكىمىيەت شەكلىنى بىكار قىلىپ، بارلىق ھوقۇقنى دېموكراتىك ئاساستا كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلاردىن قۇرۇلغان «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»گە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي رەھبەرلىك ئورگانلىرىدىن نۇرغۇنلىغان كادىرلاردىن خىزمەت ئەترىتى تەشكىللىنىپ ھەر قايسى يېزا ـ كەنتلەرگە چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇ چاغلاردا مەركىزى مەكتەپ ئەتراپىدىكى بوچى، قازىرىق، چومبۇس، سۇزاق، قاراساقال، شاھ پاشا قاتارلىق يۇرتلارمۇ بەشكېرەم رايونىغا تەۋە بولۇپ، قازىرىق مەكتەپنىڭ يېنىدىكى ئابدۇقادىر ھاجىمنىڭ قورۇسى بەشكېرەم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت ئورنى ئىدى. بۇ رايون قەشقەر كونا شەھەرنىڭ ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ نۇقتىسى قىلىنغاچقا، ئەينى ۋاقىتتىكى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرى مەھكىمىنىڭ باشلىقى

سەيدۇللا سەيپۇللايوف بىۋاسىتە مۇشۇ نۇقتىدا تۇرۇپ بۇ خىزمەتكە رەھبەرلىك قىلغان، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، پارتكوم ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ جىن، ۋاڭ ئىنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، ساۋدانوپ، مامۇتوپ قۇربان قاتارلىقلارمۇ يېزا - كەنتلەرگە بىر قانچە قېتىم چىقىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەن ۋە مۇھىم يوليورۇقلارنى بەرگەن. ئەل سۆيگەن تالانتلىق شائىرىمىز مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيوفمۇ ئىجارە كېمەيتىش ھەرىكىتىدە بۇچى كەنتىگە چۈشكەن «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ تەركىبىدە بىر مەزگىل ئىشلەپ، بەشكېرەمگە بەگ بولغان بوچىلىق شىرىپبەگنىڭ زالىملىقىنى پاش قىلىدىغان «شىرىپبەگ» ناملىق داستانىنى يازغان. «خىزمەت ئەترىتى» ھەر كۈنى كۈندۈزلىرى كەمبەغەل تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، ئۇلارنى ئويغىتىشقا، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ باي دېھقان، پومىشچىكلار بىلەن دادىل كۈرەش قىلىشقا دالالەت قىلسا، كەچلىرى ھەممە دېھقانلارنى يىغىپ، ئەزگۈچى سىنىپلارنى پاش قىلىش، ئۇلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش يىغىنلىرىنى ئويۇشتۇراتتى. ھەتتا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىمۇ خىزمەت ئەترىتىگە ياردەملىشىپ، ئاتا - ئانىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا تەشۋىق - تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللىگەن ئىدى.

ئىجارە كېمەيتىش ھەرىكىتى باشلانغاندىن بۇيان دادام بىر ئاز غەمكىن بولۇپ قالدى. شەھەردىكى دۇكىنىغىمۇ كىرمەي، باغۋاران، ئېتىز - ئېرىق ئەمگەكلىرى بىلەن بەند بولدى. مەسچىتنىڭ ئىماملىقىنىمۇ تاشلاپ، نامازنى ئۆيدە ئۆتەيدىغان بولىۋالدى. دادام ئىچ مىجەزلىك ئادەم بولۇپ، ئادەتتە خوشلىقىنىمۇ، خاپىلىقىنىمۇ بىزگە ھەتتا ئانامغىمۇ دېمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز دادامدىن قاتتىق ئەيمىنەتتۇق. ئاخىرى ئانامدىن سورىدىم:

- ئانا دادام بەك شۈك بولۇپ قاپتۇ. زادى نېمە بولدى؟

- مەنمۇ ئېنىق بىلمىدىم بالام، - دېدى ئۇ ھ تارتىپ، يۇرت - مەھەللىدە داداڭلار بىر ئاز يەكلىنىپ قاپتۇ. كادىرلار ۋە يېزا ئاكتىپلىرى داداڭلارنى چاقىرىپ مەسىلىنى تولۇق تاپشۇرۇشقا قىستاۋېتىپتۇ. دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ يىغىنلىرىغا قاتناشتۇرماپتۇ. قارىغاندا داداڭلارنىمۇ ھېلىقى باي دېھقان، پومىشچىك دېگەن دۈشمەن سىنىپلارنىڭ ئىچىگە قېتىۋالغاندەك قىلىدۇ.

- ياق، ئانا ئۇنداق بولىشى مۇمكىن ئەمەس. مەكتەپكە كادىرلار كېلىپ، مەركەزنىڭ يەر ئىسلاھاتى ھەققىدىكى ھۆججەتلىرىنى بىزگە قايتا - قايتا چۈشەندۈرۈپ بەردى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆزىگە تەۋە يەر - زېمىن قىرىق مودىن ئاشسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزى ئىشلىمەي ئۆيدە يىللىقچى يالاپ، ئۇلارنى ئەزگەن بولسا، ياكى كەمبەغەل دېھقانلارنى خالىغانچە بوزەك قىلغان بولسا، ئاندىن دۈشمەن سىنىپقا ئايرىيدىكەن. بۇ ھەرىكەتتە «بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلماسلىق، بىرمۇ يامان ئادەمنى توردىن چۈشۈرۈپ قويماسلىق» دېگەن سىياسەت باركەن. دادام ھازىرغىچە ئاكاملار بىلەن بىللە ئۆز كۈچىگە تايىنىپ تېرىقچىلىق قىلىۋاتىدۇ، ئۆيىمىزدە ياللىغان يىللىقچىمۇ يوق، يەر - زېمىنىمۇ كۆپ ئەمەس، ئەھۋال ئېنىق تۇرسا يەنە نېمىدىن ئەنسىرەيدۇ؟

- ئاڭلىسام ئىككى ھاماڭلارنىڭ مىراس يېرىنىمۇ داداڭلارنىڭ نامىغا تېزىملاپ، جەمئىي 38 مو دەپ بېكىتىپتۇ. ئەگەر ھاماڭلارغا تەۋە سەككىزمو باغ يېرىنى چىقىرىۋەتسە، بىزگە تەۋە يەر - زېمىن 30 مو قالىدۇ. «بەگكە بارغۇچە بېلىڭ ئۇشتۇلار» دېگەندەك، بۇ تۇگۇن يېشىلگىچە داداڭلار ئازاپ چېكىدىغاندەك قىلىدۇ.

- مۇئەللىم بىزگە «ھەق ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ» دەپ ئۆگەتكەن. شۇڭا دادام ئەنسىرىمىسۇن. دادام قانداق مەسىلە بولسا يوشۇرماي ئەينەن تاپشۇرسۇن. بىز ئەزەلدىن باشقىلارنى دوستىمىز دەپ ياشاپ كەلگەن، شۇڭا ھۆكۈمەتمۇ بىزنى دوست قاتارى كۆرىدۇ، ھەرگىزمۇ دۈشمەن سېپىگە ئىتتىرىۋەتمەيدۇ.

- ئىلاھا، دېگىنىڭدەك بولا بالام! لېكىنزە، يۇقىرا دېگەن قويغا ئوخشايدىكەن، قاياقفا ھەيدىسە شۇ ياققا كېتىۋېرىدىكەن ئەمەسمۇ بالام، ماۋۇ قوشنىمىز ھۇسەيىن ئەسكەرنىڭ خوتۇن، بالا - چاقىلىرىنىمۇ «ئىشپىيوننىڭ باللىرى» دەپ يەكلەۋاتىدۇ ئەمەسمۇ.

- ئانا ھۇسەيىن ئەسكەر راست ئىشپىيونمىتى؟

- بالام، ئىشپىيون - پىشپىيون دېگەننى مەن بىلمەيمەن. مەن داداڭغا ياتلىق بولۇپ بۇچىغا كەلسەم، ئۇ كىشىنى مەھەللىدىكىلەر ھۇسەيىن لەنجاڭ دەپ ئاتايدىكەن. ئۇ كىشىنى بىز كۆپ ئۇچراتمايتتۇق. ئايدا - يىلدا بىر قېتىم بۇچىغا ئات بىلەن چىقىپ بالا - چاقىلىرىنى يوقلاپ كىرىپ كېتەتتى. ئايالى ئايشەم خانىمنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇ كىشى يېڭىشەھەرنىڭ سوخۇ دېگەن يېرىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ باشلىقى ئىكەن. دەرۋەقە ئۇ كىشى دائىم ھەربىي كىيىم بىلەن يۈرەتتى. ئۆزى ناھايىتى كېلىشكەن، ئېگىز بويلۇق، سۈرلۈك ئادەم ئىدى. مېنىڭ بىلىشىمچە ئۇ كىشى نۇرغۇن قېتىم تۇرمىگە ئېلىنغان ئىكەن. ئازاتلىق ئارمىيە قەشقەرگە كېلىشتىن بىر يىل بۇرۇن ئۇ كىشىنى يەنە تۇتۇپ كەتكەن ئىدى. ئۆتكەن يىلى يېڭى ھۆكۈمەت تۈرمىدىن ئازات قىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خىزمەت كۆرسەتكەن دەپ مۇكاپاتلاپتۇ. ئۇلارنىڭ مۇشۇ باغ - ھويلىسىدىن باشقا يەر - زېمىنى يوق ئىدى. ئۆتكەن يىلى بۇ باغ - ھويلىسىنى چوڭ ئايالى ئايشەم خانىمغا قالدۇرۇپ،

ئىككىنچى ئايالى بۇھەجەر خېنىم ۋە ئۇنىڭدىن بولغان بالىلىرىنى ئېلىپ سۈيدۈڭنىڭ كۆكدالا دېگەن يېرىدىكى ھەربىي ئورۇنغا ماكانلىشىپتۇ. ئەمدى ئايشەم خانىممۇ ئىككى بالىسىنى ئېلىپ ھۈسەيىن ئەسكەرنىڭ يېنىغا كەتكۈدەك. «قازان يالىغان قۇتۇلۇپ، چۆمۈچ يالىغان تۇتۇلدى» دېگەندەك ئەمدى ھەممە دەرت - ئەلەم ئايشەم خانىمغا قالىدىغان ئوخشايدۇ، - دېدى ئانام ئىچىگە تىنىپ.

شۇ ھامان ھۈسەيىن ئەسكەرنى تۇتۇپ كەتكەن مەنزىرە كۆز ئالدىمغا كەلدى. تېخى قازىرىق مەكتەپكە كىرمىگەن مەزگىلىم ئىدى. ھۈسەيىن ئەسكەرنىڭ مەن دېمەتلىك ئوغلى مۇھەممەد تۇردى بىلەن ئۇنىڭ ھويلىسىدا داچەن ئويناۋاتاتتۇق. تويۇقسىز دەرۋازا ئالدىدا ھارۋىنىڭ شەپىسى ئاڭلاندى. بىز داچەنلىرىمىزنى يانچۇقىمىزغا سېلىپ دەرۋازىغا يۈگۈردۇق. ئاڭغىچە قوشقاناتلىق دەرۋازىنى تاراك - تۇرۇك قىلىپ ئېچىپ، تاپانچىسىنى بەتلىگەن تۆت ئەسكەر ھۈسەيىن لەنجاڭنى يالاپ ھويلىغا كىردى. ئادىشىم مۇھەممەد تۇردى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ «دادا» دەپ ئالدىغا يۈگۈرگەن ئىدى. ئۇنى بىر ئەسكەر «گۇن» (يوقال) دەپ ئىتتىرىۋەتتى. مەن قورققىنىمدىن ھويلىدىكى ئۈزۈم بارىڭىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنىۋالدىم. تالنىڭ ئاراچلىرىدىن قارىغۇدەك بولسام، ھۈسەيىن لەنجاڭنىڭ قولىغا ئىشكەل (كويزا) سېلىپ قويۇپتۇ. ھېلىقى تۆت ئەسكەر ئۇ كىشىنى ئالدىغا سېلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئاندىن ھەممە ئۆيلەرنىڭ پىشايۋانىغا قارايدىغان دېرىزىلىرىنىڭ قوش قاناتلىرىنى ئېچىۋەتتى. ئۆي ئىچىدىن ئەسكەرلەرنىڭ ھۈسەيىن لەنجاڭنى دۇشكۇشلەپ سوراق قىلىۋاتقان غەلىتە ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ تىلىنى ئۇقمىغاچقا، نېمە دېگەنلىكىنى بىلمەيتتىم. شۇ ئەسنادا ئۇلار بۇ ھەجەر خېنىم ئاچامنى چاقىرىپ ئۆيدىكى ساندۇقلارنى ئېچىپ بېرىشكە بۇيرۇدى. ساندۇقتىكى كىيىم -

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېچەك ۋە باشقا نەرسىلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئېلىپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ يايمىچىنىڭ دۈكىنىدەك قىلىۋەتتى. بىر ئەسكەر ھوسەيىن لەنجاڭغا قورال تەڭلەپ يېنىدا قالدى. قالغان ئۈچ ئەسكەر ھەممە ئۆيلەرنى ھەتتا قازناق، ئاشخانىغىچە، ئوچاق مورىدىن تارتىپ، ئاشلىق ساقلايدىغان كاتىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە، مەرەپتىكى يوتقان كۆرپىلەردىن تارتىپ، تەكچىلەردىكى لىگەن، قاچا ـ قومۇچ، گۈل تەشتەكلىرىنىڭ ئارىسىغىچە، ئۆينىڭ ئاستىدىكى ئامبار ئۆيدىن تارتىپ، ئات ـ ئېشەك ئېغىللىرىغىچە، ئۆگزىدىكى بالىخانىدىن تارتىپ كەپتەرخانىغىچە... ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ قىزىۋەتتى. ئۇلار ئىزدىگەن نەرسىسىنى تاپالماي، ھويلىغا چىقىپ ئۇياق ـ بۇياقا زەڭ سېلىشتى. ئۇلار ئۆزئارا كاراڭلىشىپ، پەشايۋاننىڭ ئالدىدىكى شاتۇت، ئانار، ئەنجۈر، ئۆرۈك، ئامۇت، شاپتۇل قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان باغنى سىنچىلاپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ھەتتا باغنىڭ ئايىغىدىكى ئېگىز ئۆسكەن بىر تۈپ ئامۇتنىڭ ئاچىمىقىغا ياساپ قويغان قارا قۇچقاچنىڭ ئۇگىسىنىمۇ چۇۋۇۋەتتى. ھويلىدىكى ئۈزۈم بارىڭىنىڭ ئارقىسىدا بىر كۆلچەك بار ئىدى. كۆلنىڭ تۆت ئەتراپى قىزىلگۈل بىلەن قاپلانغانىدى. شۇڭچە ئاقتۇرۇپ بىر نەرسە تاپالمىغان بۇ ئەسكەرلەر كۆلنىڭ بويىغا كېلىپ، قويۇق ئۆسكەن بۇ گۈللەرنىڭ ئارىسىنى بىر بادرا ياغاچ بىلەن مالتىلاشقا باشلىدى. ئۇ يەردىنمۇ ھېچنىمە تاپالمىدى. ئاخىرى ناھايىتى خاپا بولغان قىياپەتتە ھوسەيىن لەنجاڭغا تاپانچىلىرىنى تەڭلەپ، ئالدىغا سېلىپ ھويلىدىن تالاغا چىقتى. بۇ «مەھپۇس»نى ئىككى چاقلىق مەپە ھارۋىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئىككى يېنىدىكى تار ئورۇندۇقتا ئىككىدىن ئەسكەر ھوسەيىن لەنجاڭنى يالاپ كەلگەن يولى بىلەن شەھەر تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. كېيىن مۇھەممەدتۇردىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، دادىسىنى «ئېسيان كۆتۈرمەكچى بولغان» دېگەن گۇناھ بىلەن

ھەربىي تۈرمىگە قامىغاندىن كېيىن، «ئۆيىگە قۇرال يوشۇرۇپ قويغان بولىشى مۇمكىن» دەپ گۇمانلىنىپ ئۇلارنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرغان ئىكەن. بالىلىقىمدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن بۇ ئەھۋالنى ھازىرغىچە ئۇنۇتمىدىم. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بۇ كىشىنىڭ ھايات مۇساپىسىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ھۈسەيىن لەنجاڭنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان 300 نەچچە بەتلىك «ئۆمۈر خاتىرىسى» نى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. بۇ خاتىرىنى يۇرتدىشىم ۋە كەسپدىشىم پروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ھۈسەيىن لەنجاڭنىڭ چوڭ قىزى ھەنىپە (مەندىن بىر - ئىككى ياش چوڭ بولۇپ، قەشقەر شەھىرىدىكى گىراژدانلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ تېببىي ئالىي تېخنىكومىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن نەنسەندە ۋە كادىرلار ساناتورىيىسىدە دوختۇر بولۇپ ئىشلەپ، پېنسىيىگە چىققان. ھازىر ئۈرۈمچى تەڭرىتاغ رايونى غالىبىيەت يولىدا ئولتۇرىدۇ.) دىن سوراپ ئېلىپ بىر نۇسخا كۆپەيتىۋالغان. بۇ «خاتىرە» دىن قارىغاندا، ھۈسەيىن تۇردى (ھۈسەيىن لەنجاڭ) 1910 - يىلى ھازىرقى چۆچەك ۋىلايىتىگە قاراشلىق شىخو ناھىيىسىنىڭ كويتۇن قىشلىقىدا تۇغۇلغان. دادىسى تۇرى بالا (بالادىن قورقمايدىغان باتۇر كىشى بولغاچقا «تۇردى بالا» دەپ ئاتالغان) ۋە ئۇنىڭ كىچىك ھاجى، ئىسلام كالتەك، مۇھەممەد باقى، مۇھەممەد كامال، مۇھەممەد ھېكىم، خالىدىخان قاتارلىق يەتتە ئەۋلادى ئەسلىدە قەشقەر كونىشەھەر بەشكېرەم رايونىنىڭ بۆچى يېزىسىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز دەۋرىنىڭ لەشكىرى قىسىملىرىدا ھەربىي سەركەردىلەردىن بولۇپ نوپۇسلۇق نەسەبلەردىن ئىكەن. دادىسى تۇردى بالا ياڭزىڭشىن زامانىسىدا ئۈرۈمچىدىكى كاتتا بايلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھەربىي ئىشلار جەھەتتە بىر مەزگىل ياڭ زىڭشىنغا مەسلىھەتچى بولغان. ھۈسەيىن لەنجاڭ بالىلىق دەۋرلىرىدە ئۈرۈمچىدىكى

دىنىي ۋە پەننى مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1925 ـ يىلى ئۇ ياڭ زىڭشىن ئاچقان ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەندىن باشلاپ تاكى 1962 ـ يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان رېسپوبلىكىسىغا چىقىپ كەتكەنگە قەدەر ئازغىنە كام 40 يىل ھەربىي قىسىملاردا ئەسكەر، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لىيەنجاڭ، تۇەنجاڭ دەرىجىلىك خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن، شۇ دەۋرلەردە يۈز بەرگەن 60 نەچچە قېتىملىق ئۇرۇشقا قاتناشقان ۋە بۇ جەريانىدا 20 نەچچە قېتىم تۇرمىگە ئېلىنغان، شىڭ شىسەي دەۋرىدىن تاكى 1949 ـ يىلىغىچە گومىنداڭنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 ـ جۇن (بېرىگادا) دە ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن «ئازات» بولغاندىن كېيىن ھەقىقەتكە قايتقانلار قاتارىدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيىسى (بىڭتۇەن)نىڭ قورغاس كۆكدالادىكى 4 ـ دىۋىزىيىسىدە لىيەنجاڭ دەرىجىلىك خىزمەت ئىشلەپ، 1962 ـ يىلى سوۋېت گراژدانلىق پاسپورتى بىلەن ئىككىنچى ئايالى بۇھەجەر خېنىم ۋە ئۇنىڭدىن بولغان ئىككىنچى پەرزەنتىنى ئېلىپ ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنت شەھىرىگە چىقىپ ماكانلاشقان، 1990 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا ۋاپات بولغان. «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» نىڭ قەھرىمانى سوپاخون سوۋۇروپ يازغان «مەن كەچكەن كېچىكلەر» ناملىق بېيلوگرافىك رومانىدا بايان قىلىنىشىچە، سوپاخون مامۇت سىجاڭ قىسىملىرى بىلەن قەشقەردە ھەربىي ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىللەردە ھۇسەيىن لەنجاڭنىڭ قول ئاستىدىكى پەيجاڭ دەرىجىلىك ئوفىتسېر ئىكەن. يۇقىرىقى ئارتۇقچە «ئەسلىمە» دىن مەن يەنە ئۆزلۈكۈمگە قايتىپ كېلەي. شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ يۇرتتا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى قىزغىن داۋاملىشىۋاتىدۇ. ھەر كۈنلىكى كەچتە بۇچىننىڭ تېتىرباغ مەھەللىسىدىكى ھېبىبۇللا ئاكامنىڭ ھويلىسىدا «دېھقانلار ئويۇشمىسى» باشچىلىقىدا دېھقانلارنىڭ «شىكايەت قىلىش ـ دەرت تۆكۈش» يىغىنلىرى

ئىچىلاتتى. لېكىن بۇ يىغىنلارغا بىزنىڭ ئائىلىلەردىكىلەرنى قاتناشتۇرمايتتى. 1952 ـ يىلىنىڭ دەسلەپكى كۈز ئايلىرىدا مەكتەپ رەھبەرلىكى 3 ـ ۋە 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئايرىپ، كەنتلەر بويىچە يەر ئىسلاھاتى ھەققىدە تەشۋىق ـ تەربىيە ئىشلىرىغا ياردەملىشىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. مەنمۇ شۇ قاتاردا بار ئىدىم. ئابدۇقادىر ئابدۇللا مۇئەللىم بىزگە قەشقەر پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتىنى ئوقۇپ بەردى ھەمدە بۇ ئىككى پارچە خەتنى يېزىپ بېرىپ ئىككى كۈن ئىچىدە ھەممىمىزنىڭ تولۇق يادلاپ كېلىشىنى تاپشۇردى. پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتى شېئىر بولغاچقا ئۇنىڭ ئىچىدىن بەش كوپلېتىنى تاللاپ، ئۇنى دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇش قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى. مۇئەللىمنىڭ چۈشەندۈرۈشىچە، شېئىر شەكلىدىكى بۇ خەتنى پاختەكلە يېزىسىغا چۈشكەن «خىزمەت ئەترىتى» نىڭ ئەزاسى شائىر تېيىپجان ئېلىيوف دېگەن شائىر ئاكىمىز دېھقانلار نامىدىن يازغان ئىكەن. بۇ «خەت»كە پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلار ئىمزا قويۇپ 1952 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ماۋجۇشىغا ئەۋەتىپتۇ. ماۋجۇشى بۇ خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئۆز ئىمزاسى بىلەن «جاۋاب خەت» يېزىپ پاختەكلە دېھقانلىرىغا تېلېگرامما ئارقىلىق يوللاپ بېرىپتۇ. بۇ «جاۋاب خەت»نى ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مائاۋىن رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى پاختەكلە يېزىسىغا كېلىپ ئۆز قولى بىلەن دېھقانلارغا يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. بۇ «خەت» ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنى چەكسىز خوشاللىققا چۆمدۈرگەن ۋە ئىلھاملاندۇرغان، بولۇپمۇ جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە مىللىي زۇلۇم دەستىدىن دىلى سۇنغان، بىلى مۈكچەيگەن چەت چېگرا رايوندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئەمگەكچىلىرىنىڭ ماۋجۇشى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

باشچىلىقىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە بولغان ئوتتەك مۇھەببىتى ۋە چەكسىز مىننەتدارلىقى روشەن ئەكس ئېتىلگەن.

پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتى مۇنداق باشلانغان:

سالام ساڭا ماۋجۇشى،
پاختەكلە دېگەن يەردىن.
زامانەڭدە كۆچ تاپقان،
ئازات دېھقان خەخلەردىن.

بىزنى دەرتتىن قۇتقۇزۇپ،
ئازاتلىقنى سەن بەردىڭ.
سەن بولمىساڭ بۇ كۈننى،
تاپالايتتۇق بىز نەدىن؟...

بۇگۈن سېنىڭ دەۋرىڭدە،
يېزىمىزدە توي بولدى.
بىزلەر كۈلدۇق، دۈشمەنلەر،
بىتچىت بولدى، خوي بولدى.

بۇ ئازاتلىق زاماندىن،
ھوزۇر ئالدى يۈرەكلەر.
تېرىكتاپنى بېقىشتىن،
ئازات بولدى بىلەكلەر.

ئازات قولدا يازدۇق بىز،
ساڭا ئاتاپ بۇ خەتنى.

دەردىمىز ھەم بەختىمىز،
پۈتۈلگەن شۇ ھۆججەتنى.

....

بۇ خەتنىڭ ئاخىرقى كوپلىتى مۇنداق تاماملانغان:

سەن يارانقان بۇ زامان،
ھۆر زامانە كەڭتاشا.
داھىمىز ماۋجۇشىمىز،
بول ئامان، مىڭ - مىڭ ياشا.

يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ پاختەكلە يېزىسى دېھقانلىرىغا يازغان «جاۋاب خېتى» مۇنداق:

قەشقەر كونىشەھەر پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلار يولداشلار: بۇ يىل 3 - ئايدا يەر ئىسلاھاتى غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلىشقاننىڭلاردا ماڭا خەت يازغىنىڭلارغا رەھمەت. سىلەر يوميشچىكلار سىنىپىنىڭ فېئوداللىق يەر مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ئاسارىتىدىن ئازات بولدۇڭلار، سىلەرنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، مول ھوسۇل ئېلىش شوئارى ئاستىدا تېخىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىپ، ماددى تۇرمۇشۇڭلارنى ياخشىلىشىڭلارنى ھەمدە شۇ ئاساستا مەدەنىيەت سەۋىيەڭلەرنى قەدەممۇ قەدەم يۇقىرى كۆتۈرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

ماۋ زېدۇڭ
1952 - يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

بۇ ئىككى پارچە خەت تارىخنىڭ ئۇنتۇلماس يالدامىسى، شۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دەۋرنىڭ مېلودىيىسى ئىدى. بىز مۇئەللىمنىڭ ئورۇنلاشتۇ-
رۇشىغا ئاساسەن، ئىككى كۈن ئىچىدە بەلگىلەپ بەرگەن بەش كوپلېت شېئىرنى يادلاپ بولدۇق. مەن قارىخانىدا ئاز - تولا ئوقۇغاچقا يادلاش ماڭا ئانچە قىيىن تۇيۇلمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇئەللىم بىزنى كەنت - مەھەللىلەر بويىچە گۇرۇپپىلاپ ئايرىم - ئايرىم دېكلاماتسىيە قىلدۇردى. بىزنىڭ كەنتىمىز يۇقىرىقى بۆچى، تېتىرباغ، پارچە بۆچى (جانلىق تىلدا «پاچۇچا» دېيىلىدۇ) دەپ ئۈچ بۆلەك (هازىرقى «شياۋدۈي» گە تەڭ) كە بۆلۈنەتتى. مېنىڭ ئۆيۈم تېتىرباغقا تەۋە بولۇپ، بۇ گۇرۇپپىدا 3 - ۋە 4 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقانلاردىن سەككىزىمىز بار ئىدۇق. ئەتە كەچتە مەھەللىمىزدە ئېچىلىدىغان «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»نىڭ يىغىنىدا سەككىزىمىز سەھنىگە چىقىپ ئالدى بىلەن دۆلەت شېئىرى - «قوزغال»نى ئوقۇپ بولۇپ، ئاندىن بىزگە مەشىق قىلدۇرغان «خەت»نى دېكلاماتسىيە قىلىدىغان بولدۇق. «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ كادىرى ماۋجۇشىنىڭ يۇقىرىقى «جاۋاب خېتى»نى ئوقۇپ بېرىپ، ئۇنى دېھقانلارغا چۈشەندۈرىدىغان بولدى. ئەتىسى مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ، دادامنىڭ «بارمىغىن» دەپ توسقىنىغىمۇ پەرۋا قىلماي، ساۋاقداشلىرىم بىلەن يىغىن ئاچىدىغان هويلىغا قاراپ ماڭدۇق. هويلىغا دېھقانلار تولۇپتۇ. مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە يىغىن باشلىنىشتىن بۇرۇن سەككىزىمىز قاتار بولۇپ سەھنىگە چىقتۇق. ئەمدى ناخشىنى باشلايلى، دەپ تۇرساق يىغىننى باشقۇرۇۋاتقان مۇسا ئەمەت دېگەن تۈگمەنچى مېنى كۆرۈپ قېلىپ زەردە بىلەن: «سەن بۇ يەردە نېمە قىلىسەن، دەرهال چىقىپ كەت!» دەپ مېنى قوغلىدى، تۆۋەندە ئولتۇرغان بىر قانچە ياش ئاكتىپلارمۇ «چىقىپ كەتسۇن» دەپ تەڭ ۋارقىراشتى. مەن قاتتىق ئىزا تارتقىنىمدىن ئوقتەك يۈگرەپ دەرۋازىغا ئۆزۈمنى ئاتتىم. كۆزۈمدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلاتتى.

يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك گۈپۈلدەپ سوقاتتى. ھېچنېمىگە قارىماي، مەس ئادەمدەك دەلدەڭشىپ مېڭىپ ئۆيۈمگە كەلدىمدە، ھويلىغا كىرىپلا ھۆكىرەپ يىغلاپ كەتتىم. ئۆيدىن ئانام ۋە ئاكىلىرىم يۈگرەپ چىقىپ مېنىڭ ھالىتىمنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى.

-نېمە بولدۇڭ بالام؟- دەپ ئانام بېشىمنى سىلاپ يېشىمنى سۈرتتى.

-سېنى كىم ئۇردى؟-دەپ سورىدى ھېمىت ئاكام.

-ئېيتە! سېنى كىم بوزەك قىلدى؟ زادى كىم؟؟...

ئىچ - ئىچىمدىن چىقىۋاتقان يىغا بوغۇزۇمغا قاپلىشىپ قالغاندەك گەپ قىلىشقا مادارىم يوق ئىدى. شۇ ئەسنادا دادام ئۆگزىدىكى كىتابخانا قىلغان مەنزەر ئۆيدىن چۈشۈپ يېنىمغا كەلدى- دە:

ھە، نېمىشكە يىغلاۋېرىسەن! كۆزۈڭنىڭ يۇندىسىنى ئاقتۇرۇۋەتمەي گەپ قىلمامسەن!- دېدى دادام ئاچچىقلىنىپ.

مەن ئىسەكەپ تۇرۇپ ناھايىتى تەسلىكتە:

-مېنى مۇسا تۆگمەنچى يېغىندىن قوغلاپ چى... چىقىرىۋەتتى.

-ھە، خوپ بوپتۇ. مەن شۇنداق بولۇشىنى بىلەتتىم. شۇڭا «بارما» دەپ يولۇڭنى توسسام بېشى چوڭلۇق قىلىپ چىقىپ كەتتىڭ. ھېچ ۋەقەسى يوق، بۇ كۇنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ماڭ، تامىقىڭنى يەپ ئۇخلا!- دېدى دادام ماڭا بۇيرۇق قىلىپ.

- سەن تېخى كىچىك، ئاقساقاللىق قىلماي ئوقۇشۇڭنى ئوقۇ. يۇر، ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى،- دەپ، ئانام قولۇمدىن تۇتۇپ ئۆيگە باشلاپ ماڭدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بۇ كىچە زادى ئۇخلىيالمىدىم. چىكى يوق خىياللار مېنى چۇلغىۋالغان ئىدى. ئاخشامقى ئىش ئۇمرۇمدە دۇچ كەلگەن ئەڭ ئېغىر زەربە ئىدى. «توۋا» دەيتتىم ئۆز- ئۆزۈمگە پىچىرلاپ، - ئادەملەر نېمىشقا بىر - بىرى بىلەن دۈشمەنلىشىدىغاندۇ؟ مەنمۇ چوڭ بولسام ھېلىقى مۇسا تۈگمەنچىگە ئوخشاش ئەتراپىمدىكى كىشىلەرنى «دۈشمەن» دەپ قارايدىغان بولۇپ قالارمەنمۇ؟ چوقۇم شۇنداق بولىدۇ. ئانام بىر كۈنى ماڭا «ئوتتۇرىدا بۇرۇن بولمىسا ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەۋېتىدۇ.» دېگەن ئىدى. بۇ گەپ راست ئوخشايدۇ. ئىنساننىڭ ماھىيىتى شۇكەندە! ياق، ئۇنداق ئەمەس! بۇ جاڭگال، تاغ - جەزىرىلەردە ياشايدىغان يولۋاس، شىر، بۆرە قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ماھىيىتى. ئادەم ئاتام بىلەن ھاۋا ئانامدىن تۆرەلگەن ئىنسانلار ئاشۇ ياراتقۇچىسىدەك مېھرى - شەپقەتلىك، مۇھەببەت - مۇرەۋۋەتلىك، سىخى - ساخاۋەتلىك بولۇشى كېرەكتە. مەن چوقۇم شۇنداق بولىمەن. ئىنسانلىقنىڭ قىممىتىمۇ شۇدە! مېنىڭدەك تېخى ئاغزىدىن سۈت تېمىپ تۇرىدىغان سەبىي بالىلارنىڭ خەلقى - ئالەم ئالدىدا «قوغلاندى» قىلىنىشى بەلكىم دادامنىڭ «كاساپىتى» دىن بولسا كېرەك. چۈنكى دادام مەھەللىمىزدىكى باشقىلارغا قارىغاندا باياشاتراق ياشىغان. ئاڭلىسام ھۆكۈمەتنىڭ بايلار بىلەن خوشى يوق ئىمىش. شۇڭا سىياسەتمۇ بايلارنى يەكلەيدىكەن. «سىياسەت» دېگەن مەيلى توغرا ياكى خاتا بولسۇن، بەربىر ھۆكۈمەتنىڭ قورالى- دە. دادامنىمۇ ئاشۇ باي - پومشىچىك دېگەنلەرنىڭ سېپىگە قېتىۋېتىسە، بىز قانداق قىلارمىز؟ شۇنداق بوپقالسا ئۇ چاغدا مېنىمۇ مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىدۇ- دە. ياق- ياق! ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دادام ھازىرغىچە ئۆزى ئىشلەپ ئۆزى تېپىپ يېدى، باشقىلارغا زۇلۇم سالمىدى، باشقىلارنىڭ ھەققىنى يېۋالمىدى. ئىتتىز - ئېرىقىنىڭ ئەمگىكىنى ئۆز

كوچىگە تايىنىپ ئىشلىدى. شۇنداق تۇرسا يەنە نېمىگە «دۈشمەن» بولۇپ قالىدىكەن؟... شۇنداق ئايىغى چىقماس خىياللار بىلەن بىر كىچىنى ئەنسىزلىك ئىچىدە ئۆتكۈزدۈم.

سەھەردە ئانام مېنى ئويغىتىپ، «چېيىڭنى ئىچىپ مەكتەپكە ماڭ»- دېدى.

مەن «مەكتەپكە بارمايمەن» دەپ ئورنۇمدىن تۇرمىدىم.

-نېمىشقا بارمايسەن؟

-ئەمدى مېنى ساۋاقداشلىرىمۇ يەكلەيدۇ.

-ياق، ئۇنداق قىلمايدۇ. ئىشەنمىسەڭ ئالدى بىلەن مەكتەپكە بېرىپ باق.

بارمايمەن دېدىم، بارمايمەن. دادام بىلەن ئەمگەك قىلىمەن،- دېدىم دە، ئۈچ كۈنگىچە باغنىڭ ئىچىدىن چىقمىدىم. ئۈچىنچى كۈنى ئوسمان قاسىم مۇئەللىم مېنى ئىزدەپ ئۆيىمىزگە يوقلاپ كەپتۇ. دادام بىلەن كۆڭلى يېقىن بولغاچقا ئۇزۇن هال مۇڭدىشىپ، مېنى باغدىن چاقىرىپ چىقتى. مۇئەللىم ماڭا ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن:

-سېنى ئاغرىپ قاپتۇ، دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ كەلدىم. ساقايغان بولساڭ ئەتىدىن باشلاپ مەكتەپكە بارغىن. سەن دېگەن سىنىپىڭنىڭ ئۆگىنىش باشلىقى،- دېدى.

يۈزۈم ۋىللىدە قىزاردى- دە، ھېچنەرسە دېيەلمەي دېلىغۇل بولۇپ قالدىم. ئەتىسى دادام: «مەكتىپىڭگە ماڭ» دېۋىدى، غىڭ - پىڭ قىلماي بوخچامنى ئېسىپ مەكتەپكە يول ئالدىم. لېكىن ھەممە كىشى مېنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك كۆڭلۈم بىئارام. راستىنى ئېيتسام بۇ يۇرتتىن كۆڭلۈم بەك سوۋۇپ كەتكەندەك قىلىدۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككىنچى چوڭ ئاچام پاشاخېنىم دادام ۋە ئانام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ،

مېنى مەكتەپكە يۆتكەپ كەتمەكچى بوپتۇ. پاشاچام شۇ يىللىرى چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە يېقىن ماللازادە («موللازادە» بولسا كېرەك) مەركىزى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. يولدىشى ئابدۇرېشىت ئەھمەتشاھ (مەن بىلەن بىر نەۋرە تۇغقان) شۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولۇپ، ئاشۇ يىلى خارىبىندا ئېچىلغان بىر قىسىم مەكتەپ مۇدىرلىرىنى تەربىيەلەيدىغان بىر يىللىق كۇرسقا ئەۋەتىلگەن. بىلىشىمچە مېنى ماللازەدە مەكتەپكە يۆتكەشتىكى سەۋەب ئىككى ئىكەن: بىرى، ئۆتكەنكى ئىشتىن كېيىن مېنىڭ روھىم چۈشۈپ قارىزىق مەكتەپكە بېرىشتىن رايىم قايتىپ قاپتۇ، ئىككىنچىسى، ئابدۇرېشىت ئاكام ئوقۇشقا كەتكەچكە، پاشاچام تۆت قىز بالىسى بىلەن ئۆيدە يالغۇزلۇق تارتىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خىزمىتى ئالدىراش بولغاچقا، مەن بىر تەرەپتىن ماللازەدە مەكتەپتە ئوقۇپ، ئەتىگىنى ـ ئاخشىمى ئاچامغا ھەمرا بولۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلۇپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مەن ئىچ ـ ئىچىمدىن خوش بولدۇم. چۈنكى مەن پاشاچامغا بەك ئامراق ئىدىم. شۇنداق قىلىپ 4 ـ سىنىپقا چىققاندا ماللازەدە مەكتەپكە يۆتكەلدىم. بۇ مەكتەپكە ناھايىتى تېزلا سىڭىشىپ كەتتىم. يېڭى ساۋاقداشلىرىمنىڭ ھەممىسى مېنىڭ «پاشاخانىمنىڭ ئۇكىسى» دەپ ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى، باغلىرىغا باشلاپ ئوينىتاتتى. ئاچام مەكتەپنىڭ يېنىدىن بىر دېھقاننىڭ ئارتۇق ئۆيىنى ئىجارە ئېلىپ ئولتۇرغان ئىكەن. مەن دەرستىن بىكار بولغاندا ئۇكىلىرىمنى يېتىلەپ مەكتەپنىڭ كەڭ سەيناسىدا ئوينىتاتتىم. شۇ كۈنلەردە دادام ۋە ئاناملارمۇ خېلى خاتىرجەم بوپقاپتۇ. يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە سىياسەت بويىچە يېزا ئاھالىلىرىنى كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان، ئوتتۇرا دېھقان، ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى، ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى، باي دېھقان، پومىشچىك دەپ ساككىز

خەلـق سـىنىپى تەركىبىگـە ئايرىپتـۇ. كەمبەغـەل دېھقـان، تۆۋەن ئوتتـۇرا دېھقانـلار يـەر ئىسـلاھاتىدىكى تايانچـى كـۈچ، ئوتتـۇرا ۋە ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلار ئىتتىپاقلىشىدىغان كۈچ، باي دېھقان، پومىشـچىكلەر سـىنىپى يوقىتىـش ئوبيېكتى ئىكەن. ئاز يېرىنى ئىجارىگـە بەرگۈچـى بىلەن ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى سـىنىپلار ئىككىسـىنىڭ ئوتتۇرىسـىدىكى كـۈچ بولۇپ، ئىتتىپاقلىشىشقا مايىلـراق سـىنىپ ئىكـەن. بىزنىـڭ ئائىلىمىـز «ئـاز يېرىنـى ئىـدارە قىلغۇچـى» دېگـەن سـىنىپقا ئايرىلىپتـۇ. شـۇڭا ئـاز ـ تـولا ئارتـۇق ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى ئىختىيارى ھالدا «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»غا تاپشۇرغاندىن باشقا ئۆي ـ زېمىنلارنى مۇسادىر قىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئائىلىمىزنىڭ ئەندىشىسى تۈگەپتۇ. يۇقىرىدىـن كەلگـەن «خىزمەت ئەترىتى» دىكىلەرنىڭ خىزمەتتىكى ئادىللىقىدىن ھەممە كىشى مىننەتدار بولۇپتۇ. كەمبەغـەل دېھقانلارنىـڭ قـەددى روسـلىنىپ، قەلبـى شـادلىققا تولۇپتـۇ. خاتىرجەملىـك ئـەڭ زور بايلىـق ئىكـەن. ئىجـارە كېمەيتىش، يـەر ئىسـلاھاتى تارىختـا مىسـلى كۆرۈلمىگـەن بىـر ئىنقىـلاپ سۇپىتىدە فېئوداللىـق تۈزۈمنـى يىمىرىـپ تاشلاپ، بـۇ چىرىـك تۈزۈمنىـڭ يۆلەنچۈكى بولغان پومېشچىك، زومىگەرلـەر يوقىتىلغاندىـن كېيىـن، ھـەر دەرىجىلىـك خەلـق ۋەكىللـەر قۇرۇلتىيـى تەشـكىللىنىپ، كـەڭ خەلـق ئاممىسـى دۆلەتنىـڭ ھەقىقىـي خوجايىنلىرىغا ئايلانغـان، شـۇنىڭ بىلـەن ئىشـلەپچىقىرىش كۈچلىـرى ئـازات بولـۇپ، خەلـق ئىگىلىكـى يۈكسـىلىشكە باشلىغان. مەسىلەن، 1950 ـ يىلى شىنجاڭنىڭ يەرلىـك مالىيەسـى 22 مىليـون 180 مىـڭ يـۈەن ئىدى، 1952 ـ يىلىغـا كەلگەنـدە 73 مىليـون 600 مىـڭ يـۈەن گـە يېتىـپ، 3.3 ھەسسـە ئاشـقان. مانـا بـۇ تىنچلىـق، ئىناقلىـق، باراۋەرلىكنـى نىشـانلىغان يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپنىڭ تۇنجى غەلىبىسـى ـ دە، شـۇنداق! ئالدىمىزدا بىز ئاشـىدىغان داۋانلار تېخىمۇ ئېگىز،

تېخىمۇ مۇشكۈل.

داۋان ئاشتۇق داۋانلار،
بىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا.
بورانقۇشى يۈرەككە،
يېڭى چاڭگا قۇرماقتا.

مەنمۇ ئاشۇ بوران - چاپقۇن ئىچىدە بىرىنچى داۋان - باشلانغۇچ مەكتەپنى «ئەلىيۇلئەلا» پۈتتۈرۈپ، ئىككىنچى داۋان - ئوتتۇرا مەكتەپكە ئۆتۈشكە ئۈچۈرما بولۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن. مېنى يەنە قايسى ياڭلىغ قىسمەتلەر كۈتمۇاتىدىكىن؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئونىنچى باب

ئۇچقۇر خىياللار

«ئىرىشكىنىڭگىلا قانائەت قىلىش ـ مەنىۋى ئۆلۈم، زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بىرلىكتە قەدەم تاشلاش ـ ھاياتلىق.»

ـ جالالىدىن رومى

خىياللار ئىلكىدە «ئۇچار گىلەم» مەن،
«ئىچىل سۇپرام» غا يۈگەلدى تېنىم.
قانائەت ـ ئۆلۈمدۇر،
يىراقمەن ـ يىراق،
تىزگىن سىرىيدۇ ئون ئىككى يېشىم.

مەن نازو ـ نېمەتلەرگە تولغان سىخى يازنىڭ ئاخىرقى ئېيىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇنجى قۇرۇلغان قەشقەر 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ (ئادەتتە «سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپ» دەپ ئاتىلاتتى) كە قوبۇل قىلىنىغانلىقىم ھەققىدە ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ چەكسىز خوشاللىققا چۆمۈلدۈم. ئەمدىلا ئون ئىككى باھار، ئون ئىككى ياز، ئون ئىككى كۈز، ئون ئىككى قىشنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن سەبى قەلبىم گوياكى «ئۇچار گىلەم» دە ئۇچقاندەك ھاياجان ئىلكىدە تىپچەكلەيتتى. چۈنكى، مەن ئوتتۇرا مەكتەپنى ھاياتلىقنىڭ بوسۇغىسى، ئادەم بولۇشنىڭ بىرىنچى

پەلەمپىيى، كىشىلىك قەدىر ـ قىممەتنىڭ مۇقەددىمىسى، ئەقىل ـ ئىدراكنىڭ ھامىلىسى دەپ چۈشىنەتتىم. شۇڭا بۇ مەكتەپكە بۇرۇنراق بېرىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتۈم.

كۈتكەن كۈنلەر يېتىپ كەلدى. 1953 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى دادام يېڭى تىكتۈرتىپ بەرگەن تۈت يانچۇقلىق چىپەرقۇت شىم ـ كەمزۇلنى كىيىپ، مورەمگە بوخچامنى ئېسىپ مەكتەپكە مېڭىشقا تەييار بولدۇم.

ـ توختا بالام،ـ دەپ چاقىردى ئانام،ـ ماۋۇ بادام دوپپىنى سەبرىنىسا خېنىم ئاچاڭ ساڭا ئاتاپ تىكىپ قويۇپتۇ، ھېممىت ئاكاڭ ئۆز قولى بىلەن تىككەن ماۋۇ سەندەل كەشمۇ بار. بۇلارنىمۇ كىيىۋال. بۈگۈن ساڭا ھېيت بولدى ـ دە.

مەن كىيىنىپ تەخ بولدۇم. بىزنىڭ كەنتتىن ئۈتتۈرا مەكتەپكە چىققان ئىككىلا ئوقۇغۇچى بار ئىدى. بىرى مەن، يەنە بىرى مەندىن بىر يىل بۇرۇن قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئۈتتۈرا مەكتەپكە تاللانغان بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئىلاخون ئۇستام (موزدوز) نىڭ قىزى ھەمراگۈل ئىدى (1952 ـ يىلى قەشقەر سەمەن 1 ـ ئۈتتۈرا مەكتەپ ۋىلايەت بويىچە ئالدىنئالا بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان ئىكەن. مەكتەپنىڭ قورۇلۇشى تېخى پۈتمىگەچكە، ئۇلار ۋىلايەتلىك مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئاق ئوردىدا ۋاقىتلىق ئوقۇپ تۇرغان. ئالدىن كېلىشىپ قويغاچقا، ھەمراگۈل بىلەن ئىككىمىز كېرەمباغقا تۇتىشىدىغان يول بىلەن پىيادە ئۇدۇل مەكتەپكە يول ئالدۇق. بىزنىڭ ئۆيى بىلەن بۇ مەكتەپنىڭ ئارىلىقى تەخمىنەن ئون چاقىرىم (5 كىلومېتىر) كېلەتتى. بىز ئىگىز سۇۋادان تېرەكلەر سايە تاشلاپ تۇرغان سەمەن يولى بىلەن مېڭىپ مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدۇق. دەرۋازا ئۇستىگە «يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى قىزغىن قارشى ئالىمىز» دەپ

يېزىلغان چوڭ قىزىل لوزۇنكا ئېسىلغان. بىز دەرۋازىدىن كىرىشىمىزگە ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى ئالدىمىزغا كېلىپ:

-سىلەر مەكتەپكە تىزىملاتقىلى كەلدىڭلارمۇ؟- دەپ سورىدى.

-ھەئە،- دەپ جاۋاب بەردۇق.

-ئۇنداق بولسا يۈرۈڭلار، مەن تىزىملاش ئورنىنى كۆرسىتىپ قوياي.

بىز ئۇ كىشىگە ئەگىشىپ سەمەن يولغا پاراللېل سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك چوڭ بىنانىڭ ئىچىگە كىردۇق. 1 - قەۋەتتىكى ئۇدۇل ئۆيگە باشلاپ كىردى. بۇ يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاش ئىشخانىسى ئىكەن. ئىشخانىنىڭ دېرىزە تەرىپىگە قاتار ئۈچ ئۈستەل قويۇلغان بولۇپ، بىر ئەر ئىككى ئايال مۇئەللىم يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاۋېتىپتۇ.

ئۇلارنىڭ ئالدى بوشىغاندىن كېيىن مەن ئەر مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا كەلدىم.

-ھە، تىزىملىتامسەن؟- دېدى مۇئەللىم ماڭا تىكىلىپ قاراپ.

-ھەئە،- دەپ جاۋاب بەردىم.

-مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇش قېنى؟

-مانا،- دەپ بوخچامدىكى «ئۇقتۇرۇش» نى ئېلىپ مۇئەللىمگە سۇندۇم. مۇئەللىم بۇ «ئۇقتۇرۇش» نى كۆرۈپ، ئالدىدىكى تىزىملىككە سېلىشتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر ۋاراق گىراپلىق جەدۋەلنى ئۈستەل تارتمىسىدىن ئېلىپ، مەندىن سوراشقا باشلىدى.

-ئىسمىڭ فامىلەڭ نېمە؟

-ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان.

-قانچە ياش؟

-ئون ئىككى ياش.

-مىللىتىڭ نېمە؟

-ئۇيغۇر.

-داداڭنىڭ سىنىپى تەركىبى نېمە؟

-ئاز يېرنى ئىدارە قىلغۇچى.

-ئۆيۈڭدە قانچە جان بار؟

-توققۇز جان.

-سەن قەيەردىن؟

-بۇچىدىن.

مۇئەللىم كۈلۈپ كەتتى.

-«بۇچى» دېگەننى بىز ئۇقمايمىز. قايسى ناھىيە، قايسى رايون، قايسى كەنت ئىكەنلىكىنى تولۇق ئېيتىپ بەر.

-قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى بەشكېرەم رايون بۇچى يېزىسى.

-ھە، ئەمدى تولۇق بولدى. سەن قازىرىق مەكتەپتە ئوقۇپسەندە.

-ھەئە، 3 - سىنىپقىچە قازىرىق مەكتەپتە ئوقۇدۇم، 4 - سىنىپنى موللازەدە مەكتەپتە پۈتتۈردۈم.

-ھە، بولدى. سەن ماۋۇ جەدۋەلنى ئېلىپ، رەتلىك تولدۇرغاندىن كېيىن، كەنت «دېھقانلار ئۆيۈشمىسى» نىڭ

تامغۇسىنى باستۇرۇپ، بىزگە ئەكىلىپ بەر. ئۆگۈنلۈككە، يەنى 3 ـ چىسلا چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا مەكتەپ ئوقۇش باشلاش مۇراسىمى ئېچىلىدۇ. چوقۇم ۋاقتىدا كەل. ئۇقتۇڭمۇ؟

ـ ئۇقتۇم.

ـ ھە، راس، تاس قاپتىمەن ئۇنتۇپ قالغىلى.ـ يوتقان ـ كۆرپەڭنى ئەكەلدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ـ مەكتەپتىن ساڭا ياتاق، تاماق بېرىدۇ. مەكتەپتە يېتىپ ئوقۇيسەن. شۇڭا ئۆيۈڭدىكىلەر ساڭا يوتقان ـ كۆرپە، كىگىز ياكى ئەديال، قاچا ـ قۇمۇچ، لۆڭگە ـ سوپۇن قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەييارلىپ بەرسۇن. مۇراسىمدىن كېيىن سىلەرنى سىنىپلارغا ئايرىپ ياتاققا ئورۇنلاشتۇرىمىز. شۇڭغىچە لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاپ داداڭ ياكى ئاكاڭ سەن بىلەن بىللە كەلسۇن. بۈگۈن باشقا ئىش يوق، ئۆيۈڭگە قايتساڭ بولىدۇ.

مەن مۇئەللىمگە رەھمەت ئېيتىپ، ئىشخانىدىن چىقتىم. كارىدوردا ھەمراگۈل مېنى ساقلاپ تۇرغان ئىكەن. بىز مەكتەپ قورۇسىغا چىقىپ ئەتراپنى كۆزەتتۇق. مەكتەپ قورۇسى ناھايىتى چوڭ ئىدى، يولغا قارىتىپ سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك ئوقۇتۇش بىناسى ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن قەشقەردىكى ئەڭ چوڭ، كۆركەم بىنا بولۇپ، ئىككىنچى قەۋىتى تېخى تولۇق پۈتمىگەچكە، قورۇلۇش ئىشچىلىرى ناھايىتى جىددى ئىشلەۋېتىپتۇ. بىنا بىلەن چوڭ يول ئارىلىقى 50 مېتىرچە كەڭلىكتىكى بوشلۇققا گۈل ـ گىياھ ۋە دەل ـ دەرەخلەر تىكىلگەن بولۇپ، يول تەرىپى ئىككى مېتىر ئېگىزلىكتىكى مەزمۇت ياسالغان ياغاچ رىشاتكا بىلەن قاشالانغان، يول بويىدا ئېگىز ئۆسكەن سوۋادان تېرەكلەر ئىككى تەرەپكە سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. بىنانىڭ ئالدى تەرىپى 20 ـ 30 مو چوڭلۇقتىكى

ئەڭ كەڭ مەيدان بولۇپ، تېخى تولۇق تۈزلەنمىگەن، مەيداننىڭ كۈن چىقىش تەرىپىگە ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسى ۋە بىر زال سېلىنغان، كۈن پېتىش تەرىپىگە بىر قەۋەتلىك بىر قانچە كورپۇس ياتاق بىناسى سېلىنغان بولۇپ، تېخى ئۈستى يېپىلمىغان ھالەتتە تۇرۇپتۇ. مەيداننىڭ ئاياغ تەرىپى شامالباغ يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ئېكىن يەرلىرى ئىكەن. بۇ تەرەپكە بىر ئارقا دەرۋازا قويۇلغان بولۇپ، دەرۋازىنىڭ ئۇ قېتىمدا بىر ئۈستەڭ سۇ ئېقىپ تۇرىدىكەن. ئۇ يەردىن قارىسا مەجنۇن تاللار ئارىسىدىن يىلاندەك تولغىنىپ ئېقىۋاتقان تومەن دەرياسى كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن. مەكتەپنىڭ ئارقا ئىشىكى بىلەن زالنىڭ ئارىسىغا ئوتتۇراھال بىر كۆل كولانغان بولۇپ، سۈپسۈزۈك سۈيى مەيىن شامالدا ھالغىنىپ تۇراتتى. بىر مەكتەپنىڭ ئالدى دەرۋازىسىدىن چىقىپ، مەكتەپنىڭ قىپاش ئۇدۇلىدىكى ئۇرۇس كونسۇلخانىسىغا كۆزىمىز چۈشتى، ئاپپاق ئاقارتىلغان كونسۇلخانا تېمىنىڭ ئىچىدە رىدە، ئاكاتسىيە، سۆۋادان تېرەكلەر باراقسان ئۆسكەن بولۇپ، قارا قۇچقاچ، تورغاي، تېۋىلغا، پاختەك، كەپتەر قاتارلىق قۇشلار ۋىچىرلىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. دەرەخلەر ئارىسىدا ئۈستى كۆندىلەڭ شەكىللىك قىزىل قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان دوم ئۆيلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قارىغاندا سۆۋادان تېرەك بۇ يۇرتنىڭ سىمۋولى ئوخشايدۇ، دەرۋەقە، يول بويىدىن تارتىپ كوچا - كويلەرنىڭ قاناقلىرىغىچە ئەلنى قوغداۋاتقان جەڭچىلەردەك تىك ئۆسكەن سۆۋادان تېرەكلەر كۆزگە تاشلىنىدۇ.

شامال چىقسا لىڭشىيدۇ،
سەمەن يولىدا تېرەك.
ئانچە - مۇنچە كەپ تۇرسىلا،
چىدىمايدىكەن يۈرەك.

دېگەن خەلق ناخشىسى بىكار ئېيتىلمىغان ئىكەن ـ دە!

شۇنداق قىلىپ مەن سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تۇنجى قارارلىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدىم. ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىدىن كېيىن، بىزنى سىنىپلارغا تەقسىم قىلدى. بۇ يىل مەكتەپكە 200 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان بولۇپ، ئۇلارنى بەش سىنىپقا ئايرىپتۇ. مەن بىرىنچى يىللىق بىرىنچى سىنىپقا تەقسىم قىلىندىم. بىزدىن بۇرۇن ۋاقىتلىق ئاق ئۇردىدا ئوقۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلار بىر سىنىپ بولۇپ، «ئىككىنچى يىللىق» دېيىلىدىكەن. بىزگە ئابدۇرشىت قاسىم دېگەن مۇئەللىم سىنىپ مۇدىرى بوپتۇ. 40 ياشلار ئەتراپىدىكى ئوتتۇرا بوي، دومىلاق يۈزلۈك، بوغداي ئۆڭلۈك بۇ مۇئەللىم ناھايىتى خۇشخۇي كۆرۈنەتتى. ئۇ ئالدى بىلەن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنى بىر ـ بىرىمىزگە تونۇشتۇردى. سىنىپىمىزدا قەشقەر شەھەر ئىچى، كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، يېڭىسار، ئاقتۇ، ئاتۇش، مارالبېشى ھەتتا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كەلپىن ناھىيىسىدىن كەلگەن ئوغۇل ـ قىز ئوقۇغۇچىلار بار ئىكەن. ياش پەرقىمىزمۇ ئوخشىمايدىكەن. كەلپىنلىك ياسىن خوداقۇل، يېڭىسارلىق ئابلىز غازى، كونىشەھەر سوغانلىق مىجىت مۇسا، دۆلەتباغلىق ھېسامىدىن، قوغانلىق رەھمىتۇللاھ قاتارلىق ساۋاقداشلىرىمىزنىڭ بۇرۇتلىرى خەت تارتقان بولۇپ، بوي تۇرقى ۋە كىيىنىشلىرىدىن قارىغاندا باشقىلىرىمىزدىن خېلى چوڭ كۆرۈنەتتى. مەن غولام ھىدايوف ئىسىملىك بىر ئۆزبېك بالا بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇراتتىم. بويى ۋىجىكرەك، قاش ـ كىرپىكلىرى يارىشىملىق، قوش بۇرۇن بۇ ساۋاقدىشىم كىشىنىڭ مەسىلىكى كەلگىدەك رەتلىك كىيىنەتتى. ئۇنىڭ دادىسى تاموژنا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىكەن. ئۇ كىشى بۇرۇن ئورۇس كونسۇلخانىسىنىڭ خادىمى بولغاچقا، ئۇلار كونسۇلخانا قورۇسىدا تۇرىدىكەن. مەكتەپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شەھەر ئىچىدە ئۆيى بار ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا ھەممىمىزنى ياتاقتا ئورۇنلاشتۇردى. ئوقۇتۇش ۋە ياتاق بىنالىرى تېخى پۈتمىگەچكە، ياتاقتا ياتىدىغانلار چوڭ زالغا سېلىپ قويغان بىرزىن ئۈستىگە كېگىز ـ كىچەكلىرىمىزنى يېيىپ، 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئالتە رەت بولۇپ ياتاتتۇق. ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى ھەربىيچە رەتلىك قاتلاشنى ئۆگەتتى. ئەتىگىنى سائەت ئالتىدە چېلىنغان قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، مەيداندا سىنىپ بويىچە تىزىلاتتۇق. تەنتەربىيە مۇئەللىمىنىڭ قوماندانلىقىدا گىمناستىكا ئويناپ بولۇپ، بىزنى «پو ـ پو» غا دەسسىتىپ تۇمەن دەرياسى بويىغا يۈز يۇيۇشقا ئېلىپ باراتتى. ئاشۇ كۈنلەردىن باشلاپ تۇمەن دەرياسى بىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. بىز ھەر كۈنى يۈز يۇيۇشقا بارىدىغان دەريانىڭ بۇ بۆلىكى شامالباغ يېزىسىنىڭ سىركىچى كەنتىگە تۇتىشىدىغان بولۇپ، دەريانىڭ لېۋىدىكى دوڭغاق سۆگەتلەرنىڭ تاللىرى سۇ ئىلاھىغا سېغىنغان ئوماي ئانىمىزدەك دەرياغا تازىم قىلىپ تۇراتتى. دەريانىڭ سۈيى كۆل سۈيىدەك تېنىق ۋە سۈپسۈزۈك بولۇپ، شاۋقۇنسىز ھالدا يېيىلىپ ئاقاتتى. بىز تېخى دېڭىزنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، بالىلىق دەۋرىمىزدە مۇشۇ دەريا ئېقىنىنى «دېڭىز» دەپ ھېس قىلاتتۇق. ئۇنداق دېسەم بەلكىم بۇ دەريانىڭ ئۆتمۈشتىكى ئېقىن مىقدارىنى كۆرمىگەنلەر مېيىقىدا كۈلىشى مۇمكىن. دەرۋەقە، بۈگۈنكى دەۋرىمىزگە كەلگەندە تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي بۇزغۇنچىلىقلار تۈپەيلىدىن بۇ دەريانىڭ سۈيى قۇرۇپ، ئايىغى چىقمايدىغان يۇندە ئېرىقىغا ئايلىنىپ قالدى. باشقا يۇرتلاردىن قەشقەرگە كەلگەن زىيارەتچىلەرنىڭ «ئېرىقنى دەريا دەيدىغان قەشقەرلىكلەر» دەپ مەسخىرە قىلىشلىرىدىن ئانچە ئەجەپلىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئەسلىدە قەشقەرنى ھالقىسىمان ئوراپ تۇرغان تۇمەن دەرياسى بىلەن قىزىل دەرياسى قەشقەر بوستانلىقىنىڭ قېنى ۋە جېنى

سۈپىتىدە بۇ سېھىرلىك زېمىننى يىپەك يولى بويىدىكى «يېشىل مەرۋايىت» قا ئايلاندۇرغان. تۈمەن دەرياسى بولاق سۈلىرىدىن ھاسىل بولغان دائىملىق دەريا ئېقىنى بولۇپ، ئۇ قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ لەڭگەر يېزىسىنىڭ ئاقتام كەنتىدىن باشلىنىپ، قەشقەر شەھەر رايونىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى شامالباغ يېزىسى ئارقىلىق شەھەر رايونىغا كىرىدۇ. ئاندىن يارۋاغ كۆۋرۈكى ۋە تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكلىرىدىن ئۆتۈپ، گاھ جەنۇبقا، گاھ شەرققە بۇرۇلۇپ، ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كالا فېرمىسىغا بارغاندىن كېيىن قىزىل دەرياغا قۇيۇلىدۇ. «تۈمەن دەرياسى» دېگەن ئاتالغۇ ناھىيە دەرىجىلىك بىر مەمۇرى ئورۇننىڭ دەرياسى، دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان. دېمىسىمۇ بۇ دەريانىڭ سۈيى بۇرۇنقى قەشقەرنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى مىڭلىغان قۇرىماس بۇلاقلاردىن ھاسىل بولغان. ئەينى يىللاردا بۇ دەريانىڭ سۇغىرىش مەيدانى ئىككى مىليون 200 مىڭ مودىن ئاشاتتى، نەچچە يۈزمىڭ ئاھالىنىڭ ئىچىملىك سۇ مەنبەئى ئىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۇ دەريانىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا 32 مىڭ كىلوۋات سائەت توك بېرەلەيدىغان تۆت سۇ ئېلېكتىر ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، دەريا ۋادىسىدىكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات ناھىيىسى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ئاتۇش، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنى توك بىلەن تەمىنلىيەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولغان.

قەشقەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىنى ئوراپ تۇرغان قىزىل دەرياسى قىرغىزىستاننىڭ ئالاي تېغى (تەڭرىتاغنىڭ غەربىي جەنۇبىي ئۇچى) دىن باشلىنىدۇ. بۇ غول ئېقىن مەملىكىتىمىز تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، غەربتىن شەرققە قاراپ ئېقىپ، ئۇلۇغچات، قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر شەھىرى، يېڭىشەھەر،

پەيزاۋات قانارلىق ناھىيە ـ شەھەرلەردىن ئۆتۈپ، ئاۋات ناھىيىسىدىكى ماتان دېگەن جايغا بارغاندا يەكەن دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ ئانا دەريا ـ تارىم دەرياغا قۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 778 كىلومېتىر، دۆلىتىمىز چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمى 600 كىلومېتىر بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مەشھۇر دەريالارنىڭ بىرى. قىزىل دەرياسى تەڭرىتېغىنىڭ ئېگىز ئۆتكەللىرىدىن بىرى بولغان مەشھۇر تېرەك داۋان (دېڭىز يۈزىدىن 3962 مېتىر ئېگىز) دىكى قار ـ مۇزلاردىن ھاسىل بولۇپ، شەرققە سوزۇلغان شىددەتلىك ئېقىنى قىزىل تۇپراق قاتلىمىنى يالاپ ئېقىتىپ كەلگەچكە «قىزىل دەريا» دەپ ئاتالغان. بۇ ئىككى دەريا بىزنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمىز بىلەن بىۋاسىتە باغلانغاچقا، بىزدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرغان. شۇڭا بۇ ئىككى دەريانىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا، 1950 ـ يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى قاينام ـ تاشقىنلىققا تولغان ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمىز كۆز ئالدىمىزدا ئىكراندەك نامايەن بولىدۇ. چۈنكى بىز ئاشۇ ئىككى دەريا سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان، سۈيىگە قانغۇچە چۆمۈلۈپ پىشانىمىز ئوڭ بولغان، قەلبىمىز دەريا سۈيىدەك مەۋج ئۇرۇپ، شاتلىققا تولغان.

قەشقەرلىقنىڭ قەلبىدە پەرھات قازغان، ئەي تومەن،
ساھىلىڭدا گۈل ـ چىمەن ئىتەك يايغان، ئەي تومەن.
رابىئە ھەم سەئىدنىنىڭ لەبزى تامغان، ئەي تومەن،
مەجنۇن تىلىڭ ئېگىلىپ ساما سالغان، ئەي تومەن.
بۇلبۇللىرىڭ سايرىشىپ ھوزۇر ئالغان، ئەي تومەن،
تومۇرۇمدا سۈيىڭنىڭ تەمى قالغان، ئەي تومەن.

دەرۋەقە، دەريا دېگەن شەھەرنىڭ زىننىتى ئىكەن. شۇڭا

تارىختىكى مەدەنىيەتلىك شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى دەريا بويىغا قۇرۇلغان بولۇپ، دۇنيادىكى قەدىمكى يىرىك مەدەنىيەت تىپلىرى ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان دەريا ناملىرىنى سىمۋول قىلغان ھالدا «نىل مەدەنىيىتى»، «مىسسوپوتامىيە مەدەنىيىتى»، «ماۋەرائۇننەھر مەدەنىيىتى»، «خۇاڭخې - چاڭجياڭ مەدەنىيىتى»، «ھىندۇ- گانگې مەدەنىيىتى»، «ئورخۇن - يىنسەي مەدەنىيىتى» دەپ ئاتالغان. دېمەك، بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت تىپلىرى دەريانى بەلگە قىلغان. قەشقەرمۇ ئىككى دەريا ئارىلىقىدا بىنا بولغاچقا، ئۆزگىچە مەدەنىيەت ئەۋزەللىكىگە ئىگە بولغان. بەلكى ئەجدادلار ئۇدۇمىدىن ئۈلگە ئالغان بولسا كېرەك، ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرگە نىسبەتەن ئالىي بىلىم يۇرتلىرى دەپ سانىلىدىغان قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن، قەشقەر سەمەن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارلىق ئۈچ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەر تۈمەن بىلەن قىزىل دەريا بويىدا قۇرۇلغان.

ئەۋرىشىم ياشلىق چېغىم، گۈللەش چېغىم، ئۆرلەش چېغىم،
ئىلمۇ - ئىرپان بۆشۈكى ئول - مەكتەپ دېگەن گۈلگۈن بېغىم.
بىلىمگەننى بىلدۈرەر ھەم ئەما - نادانىنى كۆلدۈرەر،
زەر جاۋاھىر كانىدۇركى - پەللىسى يۈكسەك تېغىم.

ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتى مېنى چەكسىز خوشاللىققا چۆمدۈردى. چۈنكى مەن تېخى چۈشىنىشكە قادىر بولالمىغان «ئىجارە كېمەيتىش»، «يەر ئىسلاھاتى» دېگەن ھەرىكەتلەرنىڭ سەۋەبى قەلبىمدە قالدۇرغان يارىلىرى ساقايغان ئىدى. ئۇنىڭ ئورنىنى كوللېكتىپ ھاياتىنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىرى ئىگىلىدى. ئوقۇتۇش بىناسى تېخى تولۇق پۈتمىگەچكە،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەكتەپنىڭ كەڭرى مەيدانىغا خام كىسەكتىن ۋاقىتلىق تام قوپۇرۇپ ئۇنى «سىنىپ» قىلدۇق. «ئورۇندۇق»، «پارتىلار» مۇ خام كىسەكتىن ياسالغان ئىدى. لېكىن دەرسلەر ناھايىتى قىزغىن ۋە جەلپكار بولغاچقا، بۇ ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقلار كۆزىمىزگە كۆرۈنمىدى. بىز دەريا ـ كۆللەر قەغەزدەك مۇز تۇتۇشقا باشلىغان نويابىر ئايلىرىنىڭ باشلىرىغىچە ئۆزىمىز ياسىۋالغان كەپىلەرنى «سىنىپ» قىلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرغاندىن كېيىن، ئازادە ۋە كۆركەم ياسالغان يېڭى ئوقۇتۇش بىناسىغا كۆچتۇق. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپنىڭ پۈتۈن خىزمەتلىرى تەرتىپكە سېلىنىدى، مەكتەپ قىرائەتخانىسى ۋە دوختۇرخانىسىمۇ ئىشقا چۈشتى. مەكتەپنىڭ مۇدىرى غۇلامجان ئاكا ۋە ئىلمىي مۇدىر ھامىت سابىر ئەينى يىللاردا قەشقەردە يۇقىرى يۈز ـ ئابرويلۇق پېشقەدەم پىداگوكلار بولغاچقا، ئەتراپىغا ناھايىتى ئىقتىدارلىق ۋە سالاپەتلىك سەرخىل مۇئەللىملەرنى توپلىغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپ كەلگەن «تاشكەنتچىلەر»، سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ ھەرقايسى كەسىپلىرىنى پۈتتۈرگەن ياش ئوقۇتقۇچىلار، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى مائارىپ تارماقلىرىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن تايانچىلار، قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ تولۇق كۇرسلىرىنى پۈتتۈرگەن ئەلاچىلار، مۇھەممەد رېھىم ئاكا، مۇھەممەتجان سادىقوف قاتارلىق داڭلىق شائىرلار، خالىس خانىم، مۇھەممەد رېھىم قاتارلىق مەشھۇر سەنئەتكارلار قاتارلىق دوختۇرلار، ئارقا سەپ ساھەسىدىكى كەسپلەشكەن تەجرىبىلىك بوغالتىر ـ كاسسىرلار... بار ئىدى.

دەرۋەقە، سەرخىل ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ ھازىرلىنىشى مائارىپىنىڭ گۈللىنىشىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىكەن.

مەكتەپنى بىر مەرىپەت بېغى دېسەك، ئوقۇغۇچى ئۇنىڭدىكى كۆچەتلەردۇر، كۆچەتلەرنىڭ ياخشى ئايىنىشى، جەلپ قىلارلىق

دەرىجىدە سورتلۇق مېۋىلىشى باغۋەن بولمىش ئوقۇتقۇچىنىڭ كەسپى ماھارىتىگە باغلىق. مانا بۇ ھەقىقەتنى سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى ئوقۇتۇش ئەمەلىيىتى تولۇق ئىسپاتلىغان ئىدى. بۇ ۋاقىتلاردا تېخى رايونىمىزدا ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مىللىي دەرسلىكلىرى تۈزۈلمىگەن بولۇپ، ئاساسەن ئۆزبېكىستان ۋە قازاقىستان س س ر ئوقۇش - پىداگوگىكا تەركىبىدىكى ئۇيغۇر بۆلۈمى ئىشلىگەن دەرسلىك قوللانمىلار قوللىنىلاتتى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، تاشكەنت ۋە ئالمۇتا «دۆلەت ئوقۇش - پىداگوگىكا نەشرىياتى» ئۇيغۇر كونا يېزىقى ۋە سىلاۋيان ئۇيغۇر يېزىقىدا نەشر قىلىنغان «بوتانىكا»، «تەبىئەت»، «ھېساب»، «بىرزانىسكى»، «ئالگىبرا»، «زوئولوگىيە»، «تارىخ»، «جوغراپىيە»، «ئۇيغۇر تىلى»، «ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى»، «ئەدەبىيات ئوقۇشلۇقى»، «ئەدەبىيات خروستوماتىيىسى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خرىستوماتىيىسى» ... قاتارلىق قاتتىق مۇقاۋىلىق دەرسلىكلەر بىزنىڭ ئوقۇش قورالىمىز ئىدى. مۇشۇ دەرسلىكلەرنىڭ بىر قىسمىنى 60 يىلدىن بۇيان كىتاب ئامبىرىمدا «تەۋەررۇك» قىلىپ ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. «ئۇنتۇش ئۇچۇن ئەسلەش» مەقسىتىدە مۇنداق ئىككى دەرسلىكنىڭ مۇندەرىجىسىنى ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەرگە سۇنغۇم كەلدى. بىرى، 5 - سىنىپ ئۇچۇن تۈزۈلگەن «ئەدەبىيات خرىستوماتىيىسى» (قازاق س س ر ئوقۇش - پىداگوگىكا نەشرىياتى، 1955 - يىل تۆتىنچى نەشرى. قادىر ھەسەنوف تۈزگەن) مۇنداق مەزمۇنلاردىن تەركىب تاپقان:

1 - خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتىدىن ئۆرنەكلەر

ئاكا - ئۇكا ئۇچ باتۇر (چۆچەك)

بوۋاي بىلەن موماي (چۆچەك)

ئولا بىلەن قاغا
چۆچەكلەر ھەققىدە
تېپىشماقلار (ئۆرنەك)
تېپىشماقلار ھەققىدە
ماقاللار (ئۆرنەك)
ماقاللار ھەققىدە
خەلق ئېغىز پوئېزىيىسى
جامبۇل ھەققىدە
جامبۇل قوشاقلىرى
سادىر پالۋان قوشاقلىرى

2 ـ تۇس ۋە سوۋېت ئەدەبىياتى (ۋەتىنىمىزنىڭ ئۆتمۈشىدىن)

ئا. س. پۇشكىنىنىڭ تۇرمۇش ھاياتى
دىرژاۋىن بىلەن ئۇچرىشىش (پۇشكىن خاتىرىسىدىن)
پۇشكىنىنىڭ مخايلوۋسكى يېزىسىدىكى ئۆيىدە (پۇشكىن خاتىرىسىدىن)
پۇشكىنىنىڭ شېئىرىي چۆچەكلىرى توغرىسىدا ـ ئا. م. گوركىي
دالىدىكى شىۋىرغان (پۇشكىنىنىڭ «كاپىتان قىزى» پوۋېستىدىن پارچە)
رىۋايەت، تەسۋىر ۋە دىئالوگ توغرىسىدا
تۇتقۇن (پۇشكىن)
ئى. ن. تۇرگېنېفنىڭ تۇرمۇش ـ ھاياتى
مومۇ (تۇرگېنېف)
تۇرگېنېفنىڭ ھېكايىلىرى ھەققىدە
ئوخشىتىش ھەققىدە
ئى. ئا. كىرىلوۋ ھەققىدە
بۆرە بىلەن قوزىچاق (مەسەل)

مەسەل ھەققىدە
ت. گ. شېۋچېنكونىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
شېۋچېنكو - رەسسام ۋە شائىر
سۈرگۈندە (خاتىرە)
ۋەسىيەت (شېئىر، شېۋچېنكو)
ئۆتەر كۈنلەر (شېئىر، شېۋچېنكو)
ئى. ئا. گونچاروف
ئوبلوموۋنىڭ كىچىك ۋاقتى (ھېكايە، گونچاروف)
ن. ئا. نېكراسوۋ
سولدات ئانىسى (ھېكايە، نېكراسوۋ)
باھار (شېئىر، ھ. ھېزىموف)
ل. ن. تولستوي
ئەتىياز (ھېكايە)
كاككۇك بىلەن خوراز (كىرىلوف، مەسەل)
ئەينەك بىلەن مايمۇن (كىرىلوف، مەسەل)
تەمسىل ھەققىدە چۈشەنچە
ئا. پ. چېخوۋنىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
كاشتانكا (چېخوۋ، ھېكايە)
ئا. م. گوركىنىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
كىشىلەر ئىشىكىدە (ھېكايە)
قۇش ئوۋلاش (ھېكايە)
سەدىردىن ئەينى
كونا مەكتەپ (ھېكايە)
ئۆمەر موھەممىدى
ئېغىر كۈنلەردە (ھېكايە)
ئىسمائىل ساتتاروۋ
ئايدىڭ كېچە (شېئىر)
گۈللەر تېرىدۇق (ئۆمەر موھەممىدى، شېئىر)

جامبۇل (ئالا ـ تاغ، شېئىر)
پارتىزانلار ناخشىسى (شېئىر)
ئالېكساندىر فادىيېۋ
«ياش گۋاردىيە» رومانىدىن پارچە
ئىليا بەختىيار
ئۆكتەبىر تىڭى (شېئىر)
خىزمەت ئابدۇللىن
تىنچلىق يېڭىدۇ (شېئىر)
شېئىر توغرىسىدا چۈشەنچە
ئىسمائىل ساتتارۇۋ
كەل يېڭى يىل (شېئىر)
ئىستىئارە (مېتافورا) توغرىسىدا
بارىس پولېۋوي
ھەقىقىي ئىنسان توغرىسىدا ھېكايە (پارچە)
باتۇر يىللار (ئۆمەر مۇھەممەدى، ھېكايە)
كولخوز قىزى (ر. يونۇس، شېئىر)
ئەمگەك تويى (ئىليا بەختىيار، شېئىر)
ب . كاتانوۋ
پولك ئوغلى (پوۋېستتىن پارچە)
لېنىن بوۋام (خىزمەت ئابدۇللىن)
(ئەسكەرتىش: ھەر بىر ماۋزۇنىڭ ئاخىرىغا تەكرارلاش سوئاللىرى قوشۇمچە قىلىنغان)
ئىككىنچى دەرسلىك ـ 6 ـ سىنىپ (تولۇقسىز 2 ـ يىللىق) ئۈچۈن
«ئەدەبىيات ئوقۇشلۇقى» (ق. ھەسەنوۋ تۇزگەن، قازاق س س ر ئوقۇش ـ پېداگوگىكا نەشرىياتى، ـ1995 يىل)
خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى
چۆچەكلەر (ئۈچ پارچە چۆچەك ئۈرنەك قىلىنغان)

ناخشا ۋە قوشاقلار
ماقال ھەم تەمسىللەر
1916 - يىل قوشاقلىرى
سادىر پالۋان قوشاقلىرى
خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى توغرىسىدا چۈشەنچە
ئا. سادىروف، ج. ئاسمون- «ئانارخان» (دراما، پارچە)
XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى
ئى. ئا. كىرىلوف
يىڭناغۇچ بىلەن چۈمۈلە (مەسەل)
ئا. س. پۇشكىن
«دوبروۋىسكى» پوۋىستىتىن پارچە
پوۋىست توغرىسىدا چۈشەنچە
ت. گ. شېۋچېنكونىڭ تەرجىمىھالى
ۋەسىيەت (پارچە)
ئى. س. تورگېنېۋ
ئۆۋچىنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىن
ن. ۋ. گوگول
تاراس بولبا (پارچە)
پېزاژ توغرىسىدا چۈشەنچە
خاراكتېرىستىكا توغرىسىدا چۈشەنچە
ئا. ف. چېخوۋنىڭ تەرجىمىھالى
خامېلېيون (ھېكايە)
كومپوزىتسىيە ھەققىدە چۈشەنچە
سوۋېت ئەدەبىياتى
ئا. م. گوركىينىڭ تەرجىمىھالى
مېنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتلىرىم (پارچە)
جامبول ۋە ئۇنىڭ تەرجىمىھالى
ياز (شېئىر)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ن. ئا. ئوستروۋىسكى
پولات قانداق تاۋلاندى (پارچە)
مۇختەر ئاۋىزوف
ئابايىنىڭ بالىلىق چېغى («ئاباي» رومانىدىن پارچە)
ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ تەرجىمىھالى
گۈللەر تېرىدۇق (شېئىر)
مۆڭلانما سىڭلىم (شېئىر)
ئۆمەر ئۆلدى (شېئىر)
يەنە يانارمەن (شېئىر)
ئۆكتەبىر تېڭى (شېئىر)
قادىر ھەسەنوف
ۋەتەن تۇيغۇلىرى (شېئىر)
رىزۋانگۈل (پوئېمىدىن پارچە)
بىزنىڭ ياشلىق (شېئىر)
شائىر دوستۇمغا (شېئىر)
ئىسمائىل ساتتاروف
ئۆكتەبىر تېڭى (شېئىر)
لېنىن خاتىرىسى (شېئىر)
ئۆمەر مۇھەممەدى خاتىرىسى (شېئىر)
لوتفۇللا مۇتەللىپ
يىللارغا جاۋاپ (شېئىر)

گەرچە مۇندىن 60 يىل بۇرۇن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى يىللىقلىرى ئۈچۈن تۈزۈلگەن بۇ دەرسلىكلەرنى ھازىر ئۆزىمىز تۈزگەن ۋە تۈزىۋاتقان مۇناسىپ دەرسلىك قوللانمىلارغا سېلىشتۇرغاندا ئۇنچىلىك مۇكەممەل ۋە سىستېمىلىق دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۆزگە خاس ئالاھىدىلىكى ۋە ئەۋزەللىكى بىلەن ھازىرمۇ بىزنى

جەلپ قىلىدۇ. ئۇنىڭدىكى جەلپكارلىق مېنىڭچە تۆۋەندىكى نۇقتىلاردا ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇ دەرسلىكلەر ئەينى يىللاردا دۇنيا ئېتىراپ قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار پېداگوگىكىلىق قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەچكە، مەزمۇن قۇرۇلمىسى ۋە سىستېمىسى ئوبيېكت (ئوقۇغۇچى) نىڭ ياش ئالاھىدىلىكى، پسىخىك ئۆزگىچىلىكى، بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى قاتارلىقلارغا ماس كەلگەن.

ئۇ دەرسلىكلەر مەۋھۇم ئابستراكت چۈشەنچىلەردىن خالىي بولۇپ، كونكرېت مىساللار ئارقىلىق سىرلىق نەزەرىۋىي چۈشەنچىلەرنى تەبىئىي ھېس قىلغىلى بولىدىغان ئەمەلىي بىلىم قىممىتىگە ئىگە قىلغان.

ئۇ دەرسلىكلەرنىڭ قىزىقتۇرۇش ۋە جەلپ قىلىش كۈچى ئالاھىدە يۇقىرى بولغاچقا خۇددى قۇمغا سۇ سىڭگەندەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ كاللىسىغا تەبىئىي سىڭىپ كېتىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، مەن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان دەرسلىرىمنى ئانچە كۆپ ئەسلەپ كېتەلمىسەممۇ، لېكىن ئاشۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكلىرىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۆرنەكلىرى، پۇشكىننىڭ شېئىرىي چۆچەكلىرى، تورگېنېفنىڭ «مومو» قاتارلىق ھېكايىلىرى، كىرىلوۋنىڭ «بۆرە بىلەن قوزىچاق» قاتارلىق مەسەللىرى، چىخوپنىڭ «خامېلېيون» ناملىق ھېكايىسى، گوگولنىڭ «تاراس بولبا» سى، لېۋ تولىستوينىڭ «ئاننا كارېنىنا» سى، گوركىنىڭ «مېنىڭ دارىلفۇنۇم» مى، فورمانوۋنىڭ «چاپايوف»ى، ئوستروۋسكىنىڭ «پولات قانداق تاۋلاندى» سى، مۇختەر ئەۋېزوفنىڭ «ئاباي» رومانى، ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئۆمەر ئۆلدى» شېئىرى بىلەن «ئېغىر كۈنلەردە» ناملىق ھېكايىسى، ق. ھەسەنوف، ئى.

ساتتاروف، ئىليا بەختىيار، خ. ئابدۇللىن، خ. ھەمرايوۋ، ھ. ئىسكەندەروۋ قاتارلىق سوۋېت ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ تاللىسىق شېئىرلىرى ھازىرغىچە ئىسىمدىن كۆتۈرۈلمەيدۇ. دەرۋەقە «ياشلىقتىكى تەسىرات تاشقا موھۇر باسقاندەك» ئەبەدىي ئىز قالدۇرىدىكەن. مېنىڭچە، مائارىپنىڭ ئۆزىكى ـ دەرسلىك قۇرۇلمىسى بىلەن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت. ئەگەر مۇشۇ ئىككى ھالقا پېداگوگىكىلىق قانۇنىيەتلەرگە ئۇيغۇنلاشالىسا مائارىپ مىسلىسىز كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە بولىدۇ ۋە بىز تەكىتلەۋاتقان ساپا مائارىپىمۇ كۆتكەن نىشانغا يېتەلەيدۇ. بولۇپمۇ ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپ باسقۇچى ئەقلىي، ئەخلاقىي ۋە جىسمانىي جەھەتلەردىن تەڭ يېتىلگەن ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەشنىڭ ئەڭ ئەۋزەل، نىگىزلىك باسقۇچى، ئونىۋېرسال ئەمەلىي بىلىم ئىقتىدارىغا ئىگە قىلىشنىڭ ھالقىلىق پەيتى بولغاچقا، بۇ مەزگىللىك مائارىپنىڭ ئۇنۇمىگە ھەرگىز سەل قارىماسلىق كېرەك. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرى دۇنيادىكى مائارىپ ئەندىزىسىدە سابىق سوۋېت مائارىپىنىڭ ئۈلگىلىك تىپ بولۇپ قېلىشى ئاشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك. دەرۋەقە، زامانىمىزدا ئىلىم ـ پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە شۆھرەت تاپقان مەشھۇر شائىرلار، ئەدىپلەر، ھۆرمەت ۋە ئىناۋەتكە سازاۋەر ئالىملار، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۆپچىلىكى 1950 ـ يىللاردىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىنىڭ شېرىن بولىقىدىن سۈ ئىچكەنلەر، بولغانىمىغان ئىلىم ھاۋاسىدىن نەپەسلەنگەنلەردۇر. ھازىرمۇ قەلبىپ ئىكرانىمدا نامايانكى، بىز 1953 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مائارىپ ئىدارىسى باشقۇرىشىدىكى سەمەن 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇما بولغان مەزگىلىمىزدە تېخى سەبىي باللار بولساقمۇ، لېكىن «خورىكىمىز» خېلىلا چوڭ ئىكەن. گەرچە 1950 ـ يىللارنىڭ دەسلەپىدە يېڭىچە ئىجتىمائىي ـ ئىقتىسادىي

تەرتىپلەر تولۇق تۈرغۇزۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن مەكتەپنىڭ ئىلمىي ھاۋاسى قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن ئىدى. ئاشۇ يىللاردىلا سەرخىل ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ باشلامچىلىقىدا ئەدەبىيات كۇرژىكى، فىزىكا - ماتېماتىكا كۇرژىكى، بىئو-خىمىيە كۇرژىكى، تارىخ - جۇغراپىيە كۇرژىكى، سەنئەت كۇرژىكى، رەسىم كۇرژىكى، تەنتەربىيە كۇرژىكى قاتارلىق سالونلار قۇرۇلۇپ، «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى ھەۋەس قىلغان ئىلمىي كۇرژىكلەرگە قاتنىشىش پۇرسىتى يارىتىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەسىرى ھەممىدىن چوڭ بولغىنى ئەدەبىيات كۇرژىكى بولۇپ، مۇھەممەدئەلى زۇنۇن، مىرزاھىت كېرىم، مىركامىل ياقۇپ، ئۆمەر ئوسمان، ئابدۇكېرىم ئەھمەد قاتارلىق بىزدىن بىر سىنىپ يۇقىرى ئوقۇيدىغان ئاكا ساۋاقداشلار بۇ كۇرژىكنىڭ غوللۇق ئەزالىرى ئىدى. كېيىنچە ئۇلارنىڭ سىپىگە ئەھەت تۇردى، ھوشۇر ئەھمەت، ئابلىمىت ئىسمايىل، ئابلىز ئۆمەر، ئىمىن ئەھمىدى، ئابدۇقادىر (گاۋشەن)، ئىزىز مەتىلى قاتارلىق ساۋاقداشلىرىم قېتىلدى. بۇ كۇرژىكنىڭ كەسپىي پائالىيەتلىرىگە تونۇلغان ئەدەبىياتشۇناس مۇھەممەد رېھىم، مۇھەممەتجان سادىقوپ، ئابلىمىت ئابلىز قاتارلىق ئۇستازلار يېتەكچىلىك قىلاتتى. ئىنسان ئۆزىنىڭ ھايات تەقدىرىنى ئالدىنئالا بەلگىلىيەلمىسىمۇ، لېكىن بالىلىق دەۋرىدىكى ئىنتىلىش ۋە ھەۋەس بىر پۈتۈن ئۆمۈر داستانىنىڭ ھەم مۇقەددىمىسى ھەم خاتىمىسى بولالايدىكەن. «ئىرادىدىن سىپىل ھاسىل قىلىش» دېگەن ئىدىيومنىڭ مەنىسى شۇ بولسا كېرەك. ھاياتنىڭ مانا شۇنداق رەھىمسىز، ئەمما تولىمۇ شېرىن دەقىقىلىرىنى ئويلىسام قەدىناس بۇرادىرىم مەرھۇم مۇھەممەد ئەلى زۇنۇن كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. مەن مۇھەممەد ئەلى زۇنۇن بىلەن 1953 - يىلى تونۇشقان، ئۇ گەرچە مەندىن بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سىنىپ يۇقىرى ئوقىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىكى سەمىمىلىك، كەمتەرلىك، ساداقەتمەنلىك، كەمسۆزلۈك، ئاددى - ساددىلىق، ھېس - تۇيغۇغا باي بولۇشتەك ئادىمىي خىسلەتلىرى مېنى رام قىلىۋالغان، ئۇنىڭ قەشقەر شەھىرى ئەۋرىشىمكا كوچىسىدىكى ئۆيىدە تالاي قېتىم مۇڭداشقان، زىكرى - سۆھبەتلەردە بولغان، ئۇنىڭغا بولغان ئەقىدەم تۇپەيلىدىن 1955 - يىلى ئۆزىنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا ئاتاپ يازغان «خوشلىشىش» ناملىق ئالتە كوپلېتلىق قەلپ قەسىدىسىنى ھازىرغىچە ئوقۇپ كېلىۋاتىمەن.

ئانا مەكتەپ ھەم ئۇستازىم دائىم مېنىڭ دىلىمدا،
ھەر مۇشكۈللەر باشقا كەلسە مەدەت بېرەر يېنىمدا.
سىز چوقۇم بار ۋۇجۇدۇمدا ھەر خوشاللىق چېغىمدا،
ھەم سۆزىڭىز يەلكەن بولۇپ ئۈزەر قىزىل قېنىمدا.

سىزگە مەھكەم رىشتە باغلاپ ھەممىنىڭ پاكىز دىلى،
ئايرىلىش چاغ سۆزلىيەلمەس مېھرىنى كۆپلەر تىلى.
تەربىيەلەپ سىز ئۇستۇرگەن بىز ۋەتەن پەرزەنتلىرى،
تەندە جان سىزنى يادلار ئوغلىڭىز مۇھەممەدئەلى.

«بولغۇسى ھوسۇل كۆكىدىن مەلۇم» بولغىنىدەك، ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن سەبى قەلبتىن ئەنە شۇنداق شېئىرى دوردانىلەر تۆكۈلگەن. ئۇ شۇندىن باشلاپ شېئىرىيەتنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۇيىدە ئاقتى، ئۇ بىر ئۆمۈر پەقىرلىق ۋە ھەقىرلىق ئىچىدە ياشىغان بولسىمۇ، لىكىن شېئىرىدىن خۇشاللىق تاپتى، شېئىرنىڭ سۆز بىلەن ئىپادىلەش قېيىن بولغان سېھرى كۈچى ئۇنىڭ قەلب ئاسمىنىنى يورۇتتى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۇلغىغان شېئىرىي مۇھەببەت - ئىشىق ئالدىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان شىددەتلىك بوران - چاپقۇنلار،

تۇرمۇش مۇشكۇلاتلىرى ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. ھەتتا ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى پەسىللىرىدە رەھىمسىز كېسەل ئۇنىڭ جىسمىغا نەشتىرىنى سانجىغان بولسىمۇ قىلچە ۋايسىماي دۇنياغا ئۈمىد بىلەن قارىدى. ھەقىقىي ئىشق - مۇھەببەت ئىنسانغا يېڭىلمەس كۈچ ئاتا قىلىدىغان گۈزەللىك ئىلاھى ئىكەن. مانا، ئەلسۆيەر شائىرىمىز مۇھەممەدئەلى ھاياتتا تەشنالىق بىلەن ياشىغاچقا ناھايىتى ئوبرازلىق ھالدا «تەشنائى» تەخەللۇسىنى تاللىغان. كۆڭۈللەر قىيامىنى مەستخۇش قىلىدىغان تېتىملىق غەزەللىرىمۇ ئۇنىڭ جان ھەلقۇمىغا يەتكەن مەزگىللىرىدە كۆككە ياڭرىغان. ئۇ يازغان «مەشرەپ» ناملىق غەزەل ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاپىرىدەگاھى بولمىش ئۇيغۇر مەشرىپىنىڭ بايراق چىقىرىش مارشى سۈپىتىدە تېلېۋىزىيە «مەشرەپ» پروگراممىسىنىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدىغان مۇقەددىمىسىنى ئاچقان. ئۇن نەچچە يىلدىن بويان ئۇزۇلمەس دولقۇندەك ئۆركەشلىگەن 150 قىسىملىق «مەشرەپ» ئاشۇ غەزەل بىلەن كامالەت تاپقان ۋە بۇ غەزەلنىڭ ساھىبى - «تەشنائى» نىڭ نامى مەشرەپكە باغلىنىپ مەڭگۈ ئۆلمەس ئابىدىگە ئايلانغان. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ غەزەلنى ھەممىمىز بىرلىكتە يەنە بىر قېتىم ئوقۇيلى:

ئانا يۇرتۇم ئارا تۆھپە - مىراس بىباھا، مەشرەپ،
بوغۇلغان دەم - نەپەسلەرگە شىپالىق ساپ ھاۋا، مەشرەپ.

كامالەت تاپتى قوينۇڭدا مۇقام - ئەلنەغمە، جانبازلىق،
ئەزەلدىن زاتى ئۇيغۇرغا ئىجازەتسىز راۋا، مەشرەپ.

بىغى سەن قان قېرىنداشلىق، ئىناقلىق قان كۆيەرلىكنىڭ،
ھوسۇل - بەھرىڭ ئاداۋەتلىك جاراھەتكە داۋا، مەشرەپ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەنە سەن كاتتا سەيناسى ئۇلۇغ ئىنساني خسلەتنىڭ،
سېنىڭدە ئەنئەنە رەسمى ـ يۇسۇن، شەرمى ـ هايا، مەشرەپ.

يەنە يۈكسەل، قوياشتەك پارلىسۇن پاك روهى مىللەتنىڭ،
باغاش ئەتسۇن بۇ ئالەمنى ئىسىل نەغمە ـ ناۋا، مەشرەپ.

مەن هەر قېتىم «مەشرەپ» پروگراممىسىنى كۆرگەندە، بۇ 60 يىللىق قەدىناس دوستۇمنىڭ هاياتىدا ئۆزگە مۇناسىپ يارىشىقىنى قىلالمىغانلىقىم ئۈچۈن پۇشايمان ئىلكىدە پۇچۇلىنىمەن. بەلكىم بۇ ئەپسۇسلۇق هېسسىيات هەممىمىز ئۈچۈن ئورتاق بولۇشى تەبىئىي. «ئۆلگەندىن كېيىن ياسىن ئوقۇش» ئۇيغۇر پىسخىكىسىنىڭ «ئەجەللىك ئەزەلىيىتى» بوپقالغىنىغا مىڭ لەنەت! ۋاھالەنكى، مەشرەپ، مۇقام پىرچەڭگىلىرى هامان سەن بىلەن مەڭگۈلۈك هەمرا. بۇنىڭغا ئورپاقلىرىڭ گۇۋاھ. سىنىڭ مۇزىكىغا جان بەرگەن شېئىر ـ تېكىستلىرىڭ سادىر پالۋان ناخشىلىرىدەك ئەل ئىچىدە مەڭگۈ جاراڭلايدۇ. سەن ۋە بىز ئىلىم ـ مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچقان، تومەن دەريا بويىدا قانات قاققان سەمەن 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ سەندەك ئەلگە نەپ بەرگەن ئوغلانلىرىدىن پەخىرلىنىدۇ.

ئوتتۇرا مەكتەپ هاياتىدا مەنمۇ ئەدەبىياتقا هەۋەس قىلغۇچىلاردىن بىرى بولساممۇ، لېكىن بوتانىكا بىلەن زوئولوگىيە دەرسلىرى مېنى ئۆزگە جەلپ قىلىۋالغان ئىدى. بۇ دەرسلىكلەرمۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىدا بىر تۇتاش قوللىنىلىدىغان دەرسلىك قوللانما بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر كونا يېزىقتىكى نۇسخىسى قازاق س س ر ئوقۇش پىداگوگىكا نەشرىياتى (ئالموتا) تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. بۇ دەرسلىكلەر دونيادىكى ئۆسۈملۈكلەر ۋە هايۋاناتلارنىڭ بىئولوگىيىلىك ئالاهىدىلىكلىرىنى هېكايىلەشتۈرۈش ئۇسۇلى بىلەن تۈزۈلگەچكە، هەرقانداق كىشىنى ئۆزگە مايىل قىلىۋالاتتى.

يارامـلىق باغۋەندىن يارامـلىق كۆچەت يېتىشىپ چىقىدىكەن. دەرۋەقە، ئاشۇ يىللاردا قەشقەردىكى سەرخىل مائارىپچىلار، كەسپى تايانچىلار، ھۆرمەتكە سازاۋەت ئۇستازلار مۇشۇ مەكتەپكە توپلانغان ئىكـەن. شـۇڭا 60 يـىلدىـن بويـان مەكتـەپ مۇدىـرى غـولامجـان مىرزا، ئىلمىي بۆلۈم باشـلىقلىرى ھامىت سابىرى، ئابدۇسوپۇر سەئىدى، ئۆز كەسـپىنىڭ ئىخلاسـمەن ئىختىساسـلىقلىرىدىن بولغان سـامىت كەنجى، ئوبۇلقاسىم ئىمىن ھاجى، ئابدۇرشـىت قاسـىمھاجى، ئەخمەتجان خـوداۋەردى، رشـات مۇسـا، غوجەخمەت ئابدۇرېھـىم شـاھابىدىن، رەھـىم كېرىم، مىجىـت ئىسـمائىل، تۇنىسا ئۆمـەر، ئابلىـز ھوشـۇر، لىيوۋمـىـن، گوشـاۋجۇ، ئەمەت بەختـى، مۇھەمـمەت رېھـىم، سـۇلتان مامـۇت، سـاره تۇردىيىۋا، ھامىتجـان خوجايـوف، ئابلىمـىت ئابلىـز، زىلەيىۋۋى، زولھايات، ئاتىكـەم ئابباسـىۋا، ئايشـەم سـىدىقىۋا، خالـىس قادىرىۋا، ئابدۇسالام داۋۇت، مامۇت قاسـىم، مۇھەممەتجان سادىق قاتارلىق مەرىپەتچـى باغۋەنلـەر قەلب تۆرىمىزدە نامايان بولىدۇ. ئەپـسۇس، ئۇلارنىـڭ كۆپچىلىكى ئۇ دۇنياغا سـەپەر قىلدى، «ياتقان يېرىڭلار جەننەتتە بولسۇن!» دېگـەن ياخشـى تىلـەكـىمىـزلا قالدى.

«سىزگە مەھكەم رىشتە باغلار ھەممىنىڭ پاكىز دىلى،
سىزنى يادلار تائەبەتكە يۇرتىڭىز ئۇيغۇر ئېلى.»

بىـز تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىـڭ ئىككىنچى يىللىقىغا ئەمدىلا قـەدەم تاشلىغان 1954 - يىلىنىـڭ ئالتۇن كـۈز پەسلىدە «يـەر ئىسلاھاتى» ھەرىكىتىدىـن كېيىنكى 2 - قېتىملىـق چوڭ ئىنقىلاب، يەنى مەملىكەت مىقياسىدا «سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش» دولقۇنى قوزغالـدى. شـەھەر، يېزىلاردىكى قـول سانائەتچىلەر، ھۈنەرۋەن كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلـەر ئۆزگەرتىلـىپ دۆلـەت ياكى كوللېكتىـپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىگىلىكىدىكى ھەمكارلىق كوپېراتىپى بولۇپ تەشكىللەندى. بۇ ساھەدىكىلەر بارلىق دەسمايىسىنى ھەتتا ئۆي - جاي قاتارلىق مۇقىم مۈلۈكلىرىنى پايغا ھېسابلاپ، ھەسسىدارلىق شىركەتلەرنى قۇردى. بۇ ئاتالمىش «كاپىتالىستىك ئىگىلىكنى سوتسىيالىستىك ئىگىلىككە ئۆزگەرتىش» دولقۇنى ئۇششاق تىجارەت ۋە ھۈنەر - كەسىپكە تايىنىپ جېنىنى باقىدىغان قەشقەرنىڭ نامرات تىجارەتچىلىنى قېيىن ئەھۋالغا دۇچار قىلدى. شەخسى ئىلىم - سېتىمنىڭ ھەممىسى چەكلەنگەچكە، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات بازارلىرى چۆلدەرەپ قالدى. بۇ «شامال» دىن داداممۇ چەتتە قالمىدى. ئاشۇ يىللاردا دادام يېزا بازارلىرىدا سەييارە يايما ئېچىپ رەخت تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى. بارلىق دەسمايىسىنى يىغسا ھازىرقى بەش مىڭ يۈەنگىمۇ يەتمەيتتى. لېكىن كونىشەھەرنىڭ «سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش»كە رەھبەرلىك قىلىش ئورگىنى دادامغا ئون مىڭ يۈەن سەرمايە قوشۇشنى بەلگىلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دادام بارلىق دەسمايىسىنى تاپشۇرۇپتۇ. لېكىن ھۆكۈمەت بەلگىلەپ بەرگەن ئۆلچەمگە يەتمىگەچكە ئىلاجسىز بىر ئىشەك، بىر سېغىن كالىسىنى ھەمدە شەھەر ئىچى ئەگلەكچى كوچىسىدىكى ئانامغا مىراس قالغان تۆت ئېغىزلىق ئۆيىنى سېتىپ ئاران تەسلىكتە يۇقىرىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئادا قىپتۇ. ئاشۇ سەرمايە ھېسابىغا دادۇيدە كوللېكتىپ ئىگىدارچىلىقىدىكى كىچىك بىر چەرچىن ماللار دۇكىنى ئېچىشقا ئىجازەت بېرىلىپتۇ. لېكىن سودا يۈرۈشمىگەچكە بىر - ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ دۇكاننى تاقاشقا مەجبۇر بوپتۇ، قاتقان سەرمايىسىمۇ «سوتسىيالىزمنىڭ چوڭ قازىنى» دا كۆيۈپ تۈگەپتۇ.

سودا - سانائەتچىلەرنى «سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش» دولقۇنىغا ئەگىشىپ، 1955 - يىلى يېزا - قىشلاقلاردا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق كوپېراتىپى قۇرۇش

دولقۇنى قوزغالدى. 1956 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا دېھقانلارنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش تولۇق ئەمەلگە ئېشىپ، نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن خۇسۇسىي دېھقانچىلىق ئىگىلىكى يىمىرىلىپ، سوتسىيالىستىك كوللېكتىپ ئىگىلىك سىستېمىسى بارلىققا كەلدى. بۇ ئىلىمىزگە نىسبەتەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بۈيۈك سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ئىدى. 1955 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قەشقەردە يەنە بىر خۇشاللىنارلىق ئۆزگىرىش بولدى. يەنى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 6 ـ يىللىقىنى تەنتەنە قىلىۋاتقان 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى دۇنيادىكى تۆت چوڭ مەدەنىيەتنىڭ گىرەلەشكەن ئېغىزى قەشقەرنىڭ سوتسىيالىستىك شەھەر بولۇپ قۇرۇلغانلىق خوشخەۋىرى تارقالدى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن قەشقەر خەلقى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار قەشقەر خەلق باغچىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانغا جەم بولۇپ، ئىككى بايرام بىرلىكتە داغدۇغىلىق قارشى ئېلىندى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سەيدۇللا سەيپۇللايوف مەركەزنىڭ قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇش توغرىسىدىكى تەستىقىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەبرىك خېتىنى ئوقۇدى. مەيداندىكى نەچچە ئون مىڭ كىشىنىڭ گۈلدىراس ئالقىشلىرى ئىچىدە بۈگۈندىن باشلاپ سوتسىيالىستىك قەشقەر شەھىرى قورۇلغانلىقى جاكارلاندى. ئارقىدىن ھەيۋەتلىك ھەربىي پارات باشلاندى. مىڭلىغان ئىنچىلىق كەپتەرلىرى ئۇچۇرۇلۇپ، قەشقەر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدى. قەشقەر ئۈرۈمچى شەھىرىدىن كېيىنلا ئاپتونوم رايونىمىزدا قورۇلغان ئىككىنچى چوڭ شەھەر بولغاچقا، داغدۇغىسى ھەقىقەتەن چوڭ بولدى. شۇندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى بىۋاستە باشقۇرىدىغان

سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ نامى «قەشقەر شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ»كە ئۆزگىرىپ، شەھەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. بىز ئەمدىلا تولۇقسىز 3 ـ يىللىقتا قەدەم قويغان مەزگىلىمىزدە بىر قىسىم «ئۇزۇن قولاق» ئوقۇغۇچىلاردىن «مايتاغ نېفىت ئىدارىسى ئىشچىلار تېخنىكومىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغان، بىر يىل ئوقۇتۇپ يۇقىرى مائاش بىلەن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرىدىكەن» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدۇق. بۇ خەۋەر مېنىمۇ قىزىقتۇردى. ئۆتكەن يىلى 3 ـ ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇن شۇ مەكتەپكە تاللىنىپ مايتاغقا ماڭغان. ئالتە ئاي مانتىيورلۇقنى ئۆگەنگەندىن كېيىن، نېفىتلىكنىڭ تېخنىك ئىشچىسى بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا ئىچىمدە «ئاكامنىڭ قېشىغا بېرىپ ئوقۇسام ھېچنەرسىدىن قىينالمايمەن.» دەپ ئويلاپ، شۇ مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىشنى قارار قىلدىم. ئاتا ـ ئانامغىمۇ ۋە مەكتەپكىمۇ ئېيتماي بىر قانچە ساۋاقداشلىرىم بىلەن بىللە ئۇلارنىڭ ئىمتىھان ئورنى بولغان قوناق بازىرىدىكى شەھەرلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپكە بېرىپ ئاران تەستىكتە ئىمتىھانلاتتۇق. ئىمتىھان ئورنىدىكى مايتاغدىن كەلگەن سالاپەتلىك بىر رەھبەر بىزگە 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «مەدەنىيەت دەرسى» (تىل ئەدەبىيات) ۋە فىزىكا ـ ماتېماتىكىدىن ئىمتىھان ئالىدىغانلىقىنى، نەتىجىسىگە قاراپ تاللاپ قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. «ئىمتىھان» دېسە، قورقمايدىغان كىشى يوق. بىزمۇ بىرئاز چۆچىدۇق. ئەمما ئىمتىھانلاتقانلار ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇيالمىغانلارنىڭمۇ بارلىقىنى بىلىپ، «بىز چوقۇم ئىمتىھاندىن ئۆتەلەيمىز» دەپ ئۆزىمىزگە ئىشىنەتتۇق. ئۇلار ئورۇنلاشتۇرغان ئىمتىھان ۋاقتىمۇ يېتىپ كەلدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئىمتىھان مەيدانىغا كىرىپ مەدەنىيەت دەرسىدىن قەغەزچە يېپىق ئىمتىھان بەردۇق. چىقىرىلغان سوئاللار بىز

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 ـ ، 2 ـ يىللىقلىرىدا ئوقۇغان دەرس مەزمۇنلىرىدىن يىراقلاشمىغاچقا، ھېچقانداق قىينالمايلا ئىمتىھاننى ياخشى بەردىم. فىزىكا ـ ماتىماتىكا ئىمتىھاننى چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىگە ئورۇنلاشتۇرغاچقا، مەن شەھەردىكى چوڭ ئاچامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپلا، ئىمتىھان مەيدانىغا كەلدىم. ئىمتىھان ئەمدى باشلىناي، دېگەندە تۇيۇقسىز مەكتىپىمىزنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ھامىت سابىر سىنىپقا كىردى. بىز بۇ سالاپەتلىك ئىلمىي مۇدىرىمىزدىن بەك ھېيىقاتتۇق. شۇڭا سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپتىن بۇ مەيداندا ئىمتىھانغا قاتنىشىۋاتقان سەككىزىمىز دەرھال بېشىمىزنى جوزىغا قويۇۋېلىپ ئۆزىمىزنى يوشۇرۇشقا تىرىشتۇق. چۈنكى بىز مەكتەپنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي مەخپىي ھالدا ئىمتىھانغا تىزىملاتقان ئىدۇق. شۇئاندا مايتاغدىن كەلگەن رەھبەر: «سەمەن 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى دەرھال سىرتقا چىقىڭلار.» دېدى. بىز بىر ـ بىرىمىزگە قارىشىپ خوشياقمىغان ھالدا ئىمتىھان مەيدانىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. ئىلمىي مۇدىرىمىز ھامىت سابىر سەككىمىزنى باشلاپ بىر بوش ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى. بىز گۇناھكاردەك بېشىمىزنى ساڭگىلىتىپ جىم ئولتۇردۇق. «بىزنى مەكتەپتىن چىقىرىۋېتەمدۇ؟» دېگەن ئەندىشە ئىچىدە تۇرساق ئىلمىي مۇدىرىمىز سىپايىلىق بىلەن سۆز باشلىدى:

ـ ساۋاقداشلار! ھازىر نېمە ئويلاۋاتىسىلەر؟ بىز بۇ سوئالغا ھېچقايسىمىز زۇۋان سۈرمەي يەرگە قاراپ جىم تۇرۇۋدۇق.

ـ شۇنداق، ھېسسىياتىڭلارنى چۈشىنىمەن، دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئىلمىي مۇدىرىمىز. سىلەرنىڭ بۇرۇنراق خىزمەتكە چىقىپ نېفىت ئىشچىسى بولۇش ئارزۇيۇڭلارنى خاتا دېگىلى بولمايدۇ. ئەمما سىلەر تېخى كىچىك، ئوتتۇرا مەكتەپنىمۇ تېخى پۈتتۈرمىدىڭلار. سىلەر كېلەچەكنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۆمىدى. جەمئىيەت يۇقىرى بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان ئىختىساس ئىگىلىرىگە موھتاج. شۇڭا ياشلىقىڭلاردا پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ داۋاملىق يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇشنى نىشان قىلساڭلار ئىستىقباللىڭلار تېخىمۇ پارلاق بولىدۇ. بىز ياشىغان دەۋرلەردە ئوقۇش شارائىتى بولمىغاچقا كۆپ ئوقۇيالمىغان. سىلەر مەكتىپىمىزنىڭ ئەلاچى ئوقۇغۇچىلىرى. مەكتەپ سىلەردىن چوڭ ئۈمىدلەرنى كۈتىدۇ. شۇڭا مەكتەپ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مايتاغدىن ئوقۇغۇچى ئېلىشقا كەلگەن خادىملار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سىلەرنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپتە داۋاملىق ئوقۇشىڭلارنى مۇۋاپىق تاپتۇق. مەكتەپ ۋە مائارىپ ئىدارىسىنىڭ قارارى بويىچە سىلەرنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن، بۈگۈن مەن بۇ يەرگە كەلدىم. قالغان گەپلەرنى مەكتەپكە قايتقاندىن كېيىن سۆزلىشەيلى. ھازىر سىلەر دەرھال مەكتەپكە قايتىپ دەرسكە قاتنىشىڭلار. ئىلمىي مۇدىرىمىزنىڭ بۇ سەممىي نەسىھىتى بىلەن كۆڭلىمىز يورۇپ قالدى، يەنە بىر تەرەپتىن دەسلەپكى ئارزۇلىرىمىز كۆپۈككە ئايلانغاچقا بىرئاز بىئاراملىق ھېس قىلدۇق. نېمىلا دېگەن بىلەن «تەشكىللىسىزلىك قىلدىڭ» دەپ مەكتەپتىن چىقىرىۋەتمىگەنگە شۈكرى قىلىپ مەكتەپكە قايتتۇق.

شۇنداق قىلىپ، 1956 ـ يىلى سېخى يازنىڭ ئالتۇن پەسلىدە بەش سىنىپ ئوقۇغۇچى سەمەن تولۇقسىز ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ، كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا بۇك باراقسانلىق ئۇ ئانا مەكتىپىمىزدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. بۇ يىللاردا خىزمەت قىلىش ياكى ئىنىستىتۇت، تېخنىكوملاردا ئۆرلەپ ئوقۇش پۇرسىتى خېلى كەڭ ئىدى. بىز ئۆزىمىزنى تاللا بازىرىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. مەكتەپ يەنە 15 كۈندىن كېيىن بىر تۇتاش تەقسىماتنى ئېلان قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. دېگەن قەرەلدە مەكتەپكە كەلسەك، تەقسىمات تىزىملىكىنى

ئۇقتۇرۇش تاختىسىغا چاپلاپ قويۇپتۇ. %60 ئەتراپىدىكى ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەر قەشقەردە تۇنجى قۇرۇلىدىغان ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە تەقسىم قىلىنىپتۇ. ياش قورامى چوڭراق، چەت يېزا - قىشلاقلاردىن كەلگەن ھەمدە ئائىلە قىيىنچىلىقى بار، دەپ قارالغان ساۋاقداشلارنىڭ تەقسىمات تىزىملىكى تېخى ئېلان قىلىنمىغان بولۇپ، ئىچكى جەھەتتىن ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسمىنى مائارىپ ياكى مەمۇرلۇق خىزمىتىگە تەقسىم قىلغان، قالغانلىرىنى شەرقىي شىمالدىكى شىنياڭ، خاربىن ، غەربىي شىمالدىكى شىئەن، لەنجۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى تۆمۈر يول، قاتناش، ئاشلىق كەسپى تېخنىكومىلىرىدىن تارتىپ ئۈرۈمچىدىكى ھەرقايسى كەسپى تېخنىكوم مەكتەپلىرى (4 يىللىق ۋە ئۈچ يىللىق) گە تەقسىملەپتۇ. مېنىڭ ئىسمىم تولۇق ئوتتۇرىغا تەقسىملەنگەنلەر قاتارىدا ئىدى. بۇ تەقسىماتنى ئاڭلاپ ئىچكىرىگە بارالمىغانلىقىمدىن كۆڭلۈم بىرئاز يېرىم بولدى. ئەمما ئەڭ يېقىن ساۋاقداشلىرىم، دوست - بۇرادەرلىرىمنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تولۇق ئوتتۇرىغا ئايرىلغاچقا، مەنمۇ بۇ رىياللىقنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم. قەشقەر ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئورنى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى قىزىل دەرياسىنىڭ چوڭ كۆۋرۈكى يېنىدىكى قەشقەر ئۇن زاۋۇتىنىڭ قارشى تەرىپىدە بولۇپ، زامانىۋى ئۇستىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشى تېخى پۈتمىگەن ئىدى. شۇڭا قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى بىزنى ۋاقىتلىق قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. بىز دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىر قورۇدا تۇرساقمۇ، پائالىيەتلىرىمىز ئايرىم ئىدى. «ئۆي مۈشۈكى تالا مۈشۈكىنى قوغلىغان» دەك. بىز كۆپ ئىشلاردا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن يەكلىنىپ قالاتتۇق. سىنىپ ۋە ياتاقلىرىمىزمۇ مەكتەپنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى كونىراپ

كەتكەن بىر قەۋەتلىك ئەسكى ئۆيلەر ئىدى. ئايرىم تەنتەربىيە مەيدانىمىزمۇ يوق ئىدى. شۇڭا توپ مەيداندا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن گار تالىشىپ جېدەللىشىپ قالاتتۇق. ھەتتا ئىككى تەرەپكە ئايرىلىپ چۆجە ـ خورازلاردەك سوقۇشۇپ قالغان چاغلىرىمىزمۇ بولغان. ياشلىق دېگەن لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت ئىكەن: يېقىن تۇرساڭ كۆيدۈرىدىكەن، يىراق تۇرساڭ سۆيدۈرىدىكەن. «ياشلىق ـ بەخۋاشلىق» دېگەندەك، «غۇرۇر» ئۈچۈن سەبرى ـ تاقەتنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرىدىكەن. كۇنلەرنىڭ بىرىدە توپ تالىشىپ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن يەنە توقۇنۇشىپ قالدۇق. ئۇلار سان جەھەتتە بىزدىن كۆپ بولغاچقا، رەسمى بوزەك قىلدى. ئۇلار: «ھۇ ماكانسىز چۈپرەندىلەر، بۇ مەيداندا سىلەرنىڭ ھەققىڭلار يوق، دەرھال مەكتىپىڭگە كېتىش، بولمىسا كۆرگىلىكىڭنى كۆرىسەن...» دەپ بىزگە پوپوزا قىلدى. بىزمۇ بوش كەلمەي «دارىلمۇئەللىمىننىڭ تازلىرى، ئەسكى چاپاننىڭ مازلىرى» دەپ ئۇلارنىڭ چىشىغا تەگدۇق. شۇنىڭ بىلەن جېدەل چوڭىيىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇدىرى يۇسۇپجان ئاكا بىلەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا مەسئۇل بولۇپ تۇرىۋاتقان روزىھاجىم ئاكا مەيداندا پەيدا بولۇپ، جېدەلنى تەسلىكتە بېسىقتۇردى. روزىھاجىم بىزنى مەكتەپنىڭ بىر يىغىن زالىغا باشلاپ كىرىپ، سىنىپ مۇدىرلىرىمىزنىڭ ھەمراھلىقىدا يىغىن ئاچتى.

ـ ساۋاقداشلار، ـ دەپ سۆز باشلىدى، بىزنىڭ رەھبىرىمىز روزىھاجىم: مۇشۇ مەكتەپكە كىرگەندىن بۇيان بۇگۇنكىدەك كوللېكتىپ جېدەل چىقىرىش بىر قانچە قېتىم تەكرارلاندى. سىلەر كىچىك بالىلاردىن ئەمەس، بەلكى قەشقەردىكى ئاساسلىق بىلىم يۇرتى بولغان تولۇق ئوتتۇرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى. شۇڭا ئاڭلىق ھالدا ئېغىر ـ بېسىق بولۇپ، دارىلمۇئەللىمىن

ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈشىشلار كېرەك. بىز بۇ مەكتەپكە ۋاقىتلىق مېھمان. مېھمان دېگەن ئۆي ئىگىسىگە ھۆرمەت قىلىشى كېرەك. سىلەرنىڭ مەكتەپلىرىڭلارمۇ پۈتۈشكە ئاز قالدى. ھازىر بۇ مەكتەپنىڭ ئۈچ قەۋەتلىك زامانىۋى ئوقۇتۇش ۋە ياتاق بىناسىغا پاراۋاي تۇرۇببا لىنىيىسى ئورنىتىۋاتىدۇ. بۇنداق زامانىۋى مەكتەپ قەشقەردە پەقەت بىرلا. شۇڭا مەكتەپلىرىڭلار پۈتكىچە ئاز ـ تولا جاپا تارتساڭلار ھېچگەپ ئەمەس. «جاپانىڭ تېگى ئالتۇن» ئىكەنلىكىنى چۈشىنىسىلەرغۇ؟

مەن «پاراۋاي تۇرۇببا لىنىيە» دېگەن گەپنى تۇنجى ئاڭلىغاچقا، مەنىسىنى بىلەلمەي يېنىمدىكى ھەبىبۇللا (ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى مۇھەممەد سىجاڭنىڭ ئوغلى) دېگەن ساۋاقدىشىمدىن سورىدىم. شۇنىمۇ بىلمەمسەن، تۇرۇببا ئارقىلىپ ئۆينى ئىسسىتىدىغان قۇرۇلما، دېگەن گەپ.ـ دەپ جاۋاب بەردى ھەبىبۇللا.

ئىلمىي مۇدىرىمىز روزىھاجىم ئاكىنىڭ مۇلايىم تەربىيەسى كۆڭلىمىزنى بىرئاز ئېرىتكەن بولسىمۇ لېكىن ئارىمىزدىكى غۇلغۇلا بېسىقمىدى.

ـ پۈتمىگەن مەكتەپكە بىزنى نېمىشقا قوبۇل قىلىدۇ.

ــ ئەمدى چىدىغۇچىلىكىمىز قالمىدى. بىزنى مۇنداق قىيىنغىچە ئۆيىمىزگە تارقىتىۋەتسۇن.

ــ بىز مۇشۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، ئوقۇش تاشلاپ ۋالىي مەھكىمىسىگە كىرەيلى.

ـ ئۇنداق قىلساق ئىش چوڭىيىپ كېتەرمىكىن.

ــ بالا يىغلىمىسا ئانا ئەمچەك سالمايدۇ. قالايمىقانچىلىق

چىقارماي تەرتىپلىك هالدا يۇقىرىغا ئەرزىمىزنى سۇنساق ھېچ گەپ بولمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا ۋالى مەھكىمىسىگە ۋەكىل سايلاپ ئەۋەتەيلى.

— ياق، ھەممىمىز كىرىمىز...

ئارىمىزدا كۆپ غۇلغۇلا بولدى. ئاخىرى ئەتە سەھەردە ھەممىمىز جەم بولۇپ ۋالى مەھكىمىسىگە بېرىش قارارىغا كەلدۇق. بۇ مەسىلىھەتنى مۇئەللىملىرىمىزدىن سىر تۇتتۇق. ئەتىسى سەھەردە تولۇق ئوتتۇرا تەركىبىدىكى ئۈچ سىنىپ ئوقۇغۇچىلار تۈمەن دەريا بويىدا تىزىلىپ يامول ئالدىدىكى ۋالى مەھكىمىسىگە قاراپ يول ئالدۇق. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ جەنۇبقا قارايدىغان چوڭ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە بىزنى ئىشىك باقار توسىۋالدى. بىز بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنى ئوقتۇرغاندىن كېيىن خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىن بىر خىزمەتچى چىقىپ :

-سىلەر بىرئاز تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار، مەن سىلەر كۆرۈشمەكچى بولغان رەھبەرگە تېلېفون قىلاي،- دەپ تېلېفوننىڭ قولىقىنى چۆرۈشكە باشلىدى.

ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئىككى قەۋەتلىك ئىشخانا بىناسى تەرەپتىن ئېگىز بويلۇق، بوغداي ئۆڭلۈك، 20 نەچچە ياشلىق نەۋقىران بىر يىگىت بىلەن دىقماقىنا كەلگەن، يوغانباش سالاپەتلىك بىر كىشى يېنىمىزغا كېلىپ بىزنى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ بىر قەۋەتلىك يىغىن زالىغا باشلاپ كىردى ۋە رەتلىك ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. بىزنى قوبۇل قىلغان بۇ ئىككى «رەھبەر» نىڭ بىرسى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئىشخانا مەسئۇلى ئىمىنجان ئاكا، يەنە بىرسى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىسمائىل مەقسۇت (كېيىن ئۆرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى، شىنجاڭ قورۇلۇش

بىكىتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن سىياسى كومىسسارى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن) ئاكا ئىكەن.

ھە، نېمە ئىش بىلەن بۇ يەرگە كەلدىڭلار؟ - دەپ سۆز باشلىدى ئىسمائىل مەقسۇت ئاكا. بىزنىڭ ئالدىن بەلگىلەنگەن ۋەكىللىرىمىز ئورغۇپ تۇرغان ياشلىق قىزغىنلىقى بىلەن دەرس تاشلاپ بۇ يەرگە كېلىشتىكى سەۋەبلەرنى تەپسىلى دوكلات قىلدى، ئاخىرىدا تۆۋەندىكى تەلەپلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1. بىزنى دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى «ماكانسىزلار» دەپ ھەممە ئىشتا يەكلەپ كەلدى. شۇڭا تېز ئارىدا بىزگە ئايرىم مەكتەپ ھەل قىلىپ بەرسۇن.

2. ئەگەر ئايرىم مەكتەپ ھەل قىلىپ بېرەلمىسە بىزنى ئۆيىمىزگە قايتۇرىۋەتسۇن.

ئىسمائىل مەقسۇت ئاكا ناھايىتى سورلۇك، كەمسۆز، ئەمما بازغاندەك گەپ قىلىدىغان كىشى ئىكەن. ئۇ كىشى سۆز باشلىدى:

- باللىرىم، مەقسىتىڭلارنى چۈشەندىم. سىلەر دەرۋەقە، نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىۋاتىسىلەر. لېكىن بۇ قىيىنچىلىقلارنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق ھادىسە. پارتىيە، ھۆكۈمەت سىلەردىن ناھايىتى چوڭ ئۈمىدلەرنى كۈتىدۇ. دۆلەت ۋە خەلق سىلەردەك يارامىلىق ئىختىساسلىقلارغا موھتاج. ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقلار ئالدىدا بەل قويىۋەتمەي ياشلارغا خاس جاسارەت بىلەن ئۆزلۈكسىز ئالغا ئىلگىرىلىسەڭلار سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن نى - نى ئالىملار، مۇتەخەسسىسلەر، شائىر - ئەدىپلەر يېتىشىپ چىقىدۇ. بىزمۇ شۇ نىشان ئۈچۈن ۋىلايىتىمىزدە تۇنجى قېتىم تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇۋاتىمىز.

يېڭى، ئازادە مەكتەپنىڭلار پۈتۈش ئالدىدا تۇرىۋاتىدۇ. شۇڭا بىر نەچچە ئاي تەخىر قىلىپ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىناق - ئىجىل ئۆتۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن. بىز دارىلمۇئەللىمىنگە يەنە خىزمەت ئىشلەپ، سىلەرگە تېخىمۇ ياخشى ئوقۇش مۇھىتى يارىتىپ بېرىشكە تىرىشىمىز. بۈگۈنكىدەك دەرس تاشلايدىغان ئىش ئىككىنچى قېتىم تەكرارلانمىسۇن. دەرھال مەكتەپكە قايتىپ ئوقۇشىڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار.

بىز باشلىقنىڭ مۇشۇنداق دەيدىغانلىقىنى بىلەتتۇق. شۇنداق بولسىمۇ مەكتەپ قۇرۇلۇشىنىڭ تېزرەك پۈتۈشىگە ھەيدەكچىلىك بولىدۇ، دەپ ئويلاپ، ئازراق «ھەيۋە» قىلىپ قويغان ئىدۇق. دەرۋەقە، بۇ «ئىسيان»نىڭ بەلگىلىك ئۈنۈمىمۇ بولدى. ئاستا - ئاستا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن دوست - بۇرادەرلەردىن بولۇپ قالدۇق. مەكتەپنىڭ قىرائەتخانا ۋە تەجرىبىخانىلىرىدىن ئورتاق مەنپەئەتلەندۇق. شۇنداق قىلىپ بىرىنچى يىللىق ئوقۇشنى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە تاماملاپ، 1957 - يىلى 9 - ئايدا قىزىل دەريا بويىدىكى ئەسكى ھېساردا قەد كۆتۈرگەن ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىمىزگە كۆچۈپ چىقتۇق.

بۇ مەكتەپنىڭ ئورنى خېلى كەڭرى بولۇپ، ئوقۇتۇش بىناسى، تەجرىبەخانا، تاماقخانا قاتارلىق ئاساسلىق ئەسلىھە قۇرۇلۇشلىرى پۈتكەن بولسىمۇ، مەكتەپ ئىچىدىكى يوللار، گۈللۈكلەر، تەنتەربىيە مەيدانلىرى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆي - ياتاقلىرى تېخى ياسالمىغان ھالەتتە ئىدى. «مېنىڭ ئۆيۈم شادەريا، نەگە بارسام ئىش تەييار» دېگەندەك بىز ئىككى - ئۈچ ئاي نۆۋەت بىلەن خالىس ئەمگەككە قاتنىشىپ، مەكتەپ قورۇسىنى خېلى تەرتىپكە سېلىۋالدۇق. «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خوشلىقى، پۇت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك،

بۇ ئەمگەكلەردىن ھېچقايسىمىز ۋايسىمىدۇق. چۈنكى مۇشۇ يىللاردا ھەممىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىن جۇشقۇنلۇق ۋە جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. كېيىنچە ئويلىسام تولۇق ئوتتۇرا مەزگىلى بىر ئىنساننىڭ بىلىم ئىگىلەش تارىخىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان دەۋر بۆلگۈچ ھالقىسى ئىكەن. دۇنيا قاراش، ھاياتلىق نىشان، ئۇنىۋېرسال ئىقتىدار ئاشۇ تولۇق ئوتتۇرا مەزگىلىدە بىخلىنىدىكەن. ئاشۇ يىللاردا بۇ مەكتەپتە يالغۇز قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە بىر شەھەر، توققۇز ناھىيىدىن تاشقىرى خوتەن ۋىلايىتى، ئاقسۇ، ئاتۇش ئوبلاستلىرىدىن كەلگەن سەرخىل ئوقۇغۇچىلار جەم بولغاچقا، قاينام تاشقىنلىق ئۆگىنىش مەنزىرىسى ھەممىمىزنى جەلپ قىلىۋالغان ئىدى. قەشقەر دائىرىسىدىكى ئەڭ يارامىلىق، مۆتىۋەر ئوقۇتقۇچىلارمۇ مۇشۇ مەكتەپكە توپلانغاچقا، دەرسلەرمۇ ناھايىتى جانلىق، قىزىقارلىق ۋە ئەتراپلىق ئۆتۈلەتتى. بىزنىڭ دەرستىن سىرتقى پائالىيەتلىرىمىزمۇ كۆپ ئىدى. مەكتەپتە سەنئەت كورژىكى، ئەدەبىيات كورژىكى قاتارلىق كورژىكلەرنىڭ تەسىرى قەشقەر دائىرىسىدە خېلى چوڭ ئىدى. مەكتەپ نامىدا بىر پەسىلدە بىر سان خېلى چوڭ ھەجىملىك «بەخت چېچەكلىرى» ناملىق ئەدەبىيات مەجمۇئەسى ئىشلەيتتۇق. ئەينى يىللاردا مەن مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئۆگىنىش باشلىقى ئىدىم. شائىر ئىمىن ئەھمىدى بۇ مەجمۇئەنى ئىشلەشكە مەسئۇل ئىدى. تاللانغان ئەسەرلەرنى ئىككىمىز لازا قەغەزگە مىخ قەلەم بىلەن يېزىپ چىقىپ، شېپىگراپتا بېسىپ كۆپەيتىپ، ژورنال ھالىتىگە كەلتۈرەتتۇق. ماي قەغەزدە خەتنىڭ ئىزىنى قالدۇرۇش ئۈچۈن مىخ قەلەمنى قاتتىق بېسىشقا توغرا كېلەتتى. ھازىرغىچە ئىزى يوقالمىغان ئوڭ قولۇمنىڭ ئوتتۇرا بامىقىنىڭ يېنىدىكى قوناقتەك قاداق ئاشۇ يىللارنىڭ «گۈل تامغىسى» ئىدى. بۇ مەجمۇئەگە ئاشۇ يىللاردىلا پۈتۈن ئىشقى

مۇھەببىتىمنى ئەدەبىياتقا ئاتىغان شىنجائەتلىك ھەۋەسكار ئەدىپلەرنىڭ باشلامچىلىرىدىن ئەخەت تۇردى، ئابلىمىت ئىسمائىل، ھوشۇر ئەھمەد، سادىر قادىر، ئابدۇقادىر ئىلى (ئۇلار مەن بىلەن بىر سىنىپتا ئىدى)، ئابلىز ئۆمەر، ئۆمەر ئوسمان شىپائى، ئىمىن ئەھمىدى، مۇھەممەد تۇرسۇن ئىبراھىمى قاتارلىقلار يازغان شېئىر، ھېكايە، نەسىر، دراما ھەتتا كىنو سىنارىيىلىرى بېسىلىپ تۇراتتى. بۇ مەجمۇئەدىن باشقا يەنە ھەر بىر سىنىپ ھەپتىدە بىر سان تام گېزىتى چىقىراتتى. ئەخەت تۇردىنىڭ 1958 - يىلى شىنجاڭدىكى بىردىنبىر نوپۇسلۇق ئەدەبى ژورنال - «شىنجاڭ ئەدەبىيات- سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») دە ئېلان قىلىنغان تۇنجى ھېكايىسى «گورۇج» مۇ ئاشۇ يىللاردا دەسلەپ «بەخت چېچەكلىرى» دە ئېلان قىلىنغان. بىزنىڭ سىنىپتىكى ئەخەت تۇردى باشلىغان ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى ھەركۈنى دېگۈدەك كەچلىك مۇزاكىرىدىن كېيىن سىنىپتا قېلىپ، ئاتا - ئانىلىرى بەرگەن بىرەر موچەن پۇللىرىنى خەزلىمەي شام سېتىۋېلىپ، شام يورۇقىدا ئوقۇغان يېڭى كىتابلىرىدىن ئالغان تەسىراتلىرىنى مۇنازىرە قىلىشاتتى، يازغان ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ پىكىر ئالماشتۇراتتى. ئۇ چاغلاردا سىنىپنىڭ ئېلېكتىر چىرىغىنى كەچ سائەت توققۇزدا بىر تۇتاش ئۆچۈرىۋېتەتتى. ئۇلار كەچتە ئىككى - ئۈچ سائەتلەپ شام يورۇقىدا ئولتۇرغاچقا، ئەتىگىنى كىمناستىكىغا چىقالماي ئانچە - مۇنچە تەنقىدلىنەتتى. لېكىن بۇنداق «تەنقىد» لەر ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى بوشىتالمايتتى. ياشلىقتىكى ھەۋەسنى ھېچقانداق كۈچ بويسۇندۇرالمايدۇ- دە. مەكتەپنىڭ سەنئەت كورژىكى ئاشۇ يىللاردا قەشقەردىكى كەسپى ئۆمەكلەر بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان دەرىجىدە تەرەققى قىلغان بولۇپ، ئۇلار مەكتەپتىن ھالقىپ قەشقەر ھېتگا خەلق كۇلۇبىدا جەمئىيەتتىكىلەرگىمۇ بىر كېچىلىك ئويۇن

قويۇپ بېرەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە ئىدى. بۇ كورژىككە مەن بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇرىدىغان ئەڭ يېقىن دوستۇم سادىر قادىر باشچىلىق قىلاتتى. سادىر ئوردا ئىشىكى 1 - باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ كەسپى چالغۇچىلىرىغا شاگىرت بولۇپ ئىسكىرىپكا ئۆگەنگەن. ئۇ يالغۇز ئوغۇل بولغاچقا دادىسى قادىر ئاخۇن (شۇ مەزگىللەردە قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ پىشقەدەم ئىشچىسى ئىدى) بىلەن مېھرىبان ئانىسى ئايىمخان ئاپا (كىرەمباغ دوختۇرخانىنىڭ ئىشچىسى) سادىرنى بەكمۇ ئارزۇلاپ باقاتتى، 12 يېشىدىلا ئۇنىڭغا مەخسۇس ئىسكىرىپكا ئېلىپ بەرگەن. سادىر بىلەن مەن سەمەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىمۇ ئۈچ يىل بىر سىنىپتا ئوقۇغان، بۇ جەرياندا ئىككىمىز قوشكېزەك باللاردەك بىر - بىرىمىزدىن ئايرىلمايدىغان يېقىن دوستلاردىن ئىدۇق. سادىرنىڭ ئۆيى شەھەر ئىچى ئەرىشمىكار كوچىسىدا بولغاچقا، دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى ھەپتە ئارىلىقىدا مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە داۋاملىق بېرىپ تۇراتتىم. قادىر ئاخۇن ئاكا ئۆگزىسىدە كەپتەر باقاتتى. بىز ئۆگزىگە چىقىپ كەپتەر ئۇچۇراتتۇق. بىر تەرەپتىن مۇللاقچى كەپتەرلەرنىڭ تاماشىسىنى كۆرگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن سادىر چالغان ئىسكىرىپكىنىڭ مۇڭلۇق ساداسىدىن ھوزۇرلىناتتۇق. مەن سادىرنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىقتىدارىغا قايىل ئىدىم. ئۇ ئۆگىنىشتىمۇ مەكتەپ بويىچە ئەلىيۇلئەلا ئىدى، رەسىم سىزىش، ھۆسنى خەت يېزىش، شېئىر يېزىش، ئىجادىي مۇزىكا ئىشلەش قاتارلىق ماھارەتلىرى بىلەن ئوقۇتقۇچى ئۇستازلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا يۇقىرى ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. 1957 - يىلى قەشقەردە ئومۇمىيۈزلۈك «ئاتېئىزم تەربىيىسى» ئېلىپ بېرىلدى. بىز تولۇق ئوتتۇرا ئوقۇغۇچىلىرى شەھەر ئىچى مەھەللە باشقارمىلاردا «ئاتېئىزم»

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ھەققىدە تەشۋىق، تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ باردۇق. بۇ تەشۋىقات سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1955 ـ يىلى ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان «ئاتېئىزم ھەققىدە» ناملىق كۆك تاشلىق كىتابنى مەزمۇن قىلغان. بۇنىڭ تەسىرىدە دەسلەپكى قەدەمدە قەشقەردە چېكىدىن ئاشقان دىنىي ئەسەبىيچىلىك ئىدىيىلەر ئاشكارا تەنقىدلىنىپ، قەشقەر ئاياللىرى ئاق پېچە ـ پەرەنجىدىن ئازات بولغان. «ئىدىيىنى ئازات قىلىپ، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇش» مەزمۇن قىلىنغان بۇ ھەرىكەتكە بېغىشلاپ سادىر قادىر «خۇراپاتلىققا ئوت ئېچىش» تېمىسىغا بىر خور ئىشلىگەن. خورنىڭ تېكىستىنىمۇ، مۇزىكىسىنىمۇ سادىر يازغان. بۇ خور ئەينى ۋاقىتتا ھېيگا خەلق كۆلۈبىدا ئوينىلىپ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان. ئويلىسام، بۈگۈنكى كۈنىمىزدە بۇنداق رىيال تېمىلاردىن ئۆزىمىزنى قاچۇردىغان بولۇپ قالدۇق. شۇ يىللاردىكى جاسارەت، جەڭگىۋارلىق نەلەرگە كەتتىكىن ـ تاڭ؟!

يېقىندا ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئەلبومىمنى كۆرۈۋېتىپ دوستۇم سادىر يېزىپ قالدۇرغان مۇنداق بىر كۇپلېت شېئىرغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى.

دوست ـ يارەنلەر ئىككى ئالەم ئۇلپىتى،
ساداقەتتۇر ئۇنىڭ زىبۇ ـ زىنىنىتى.
يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى بارۇ، دېڭى يوق،
دوستلۇق بىلەن ئاشار ئۆمۈر قىممىتى.

16 ـ 17 ياش مەزگىلىدە يازغان بۇ پارچىدىكى تىرەن شېئىرىي پىكىرلەردىن سادىرنىڭ كەلگۈسىدە يارامىلىق بىر شائىر بولۇپ قالىدىغانلىقىنى بايقاش مۇمكىن ئىدى. ۋاھالەنكى، ئالىي مەكتەپتىكى ئۆگىنىش مۇھىتى ئۇنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىنى

ئۆزگەرتىۋەتتى. 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندە ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ تەقسىماتى ۋە دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن سادىر قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشقا تەقسىملەنگەن تۆت ئەلاچى ئوقۇغۇچىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئونىۋېرسىتېتى (ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنت شەھرىدە) نىڭ ئاتوم فىزىكا كەسپىگە ئوقۇشقا كىردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىش پۇرسىتى بولمىدى. كەسپچانلىقى كۈچلۈك بۇ يىگىت شۇنىڭ بىلەن ئاتوم فىزىكىسىنىڭ مۇرەككەپ قاينىمىغا شۇڭغۇپ كەتتى. كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ، ئەمەلدارلىق تاجىسىنى كېيگەندىن كېيىن پۈتۈن زېھنىنى شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىياتىغا بېغىشلىدى. ئۇ ھازىرقى ئاراملىق كۈنلىرىدىمۇ كومپيۇتېرنىڭ يېنىدىن كەتمەي فىزىكىلىق مەشغۇلات بىلەن كۈنلىرىنى مەنىلىك ئۆتكۈزمەكتە. بىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ھاياتىمىزنى ئەسلىسەك، سادىرغا «سەن ئەسلىدە ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ماتېرىيالى ئىدىڭ» دەپ چاقچاق قىلىمىز. دەرۋەقە، مۇھىت بەزىدە كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىكەن.

1957 - يىلى 9 - ئايدا يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىش بىلەن تەڭ، مەملىكەت بويىچە قانات يايدۇرۇلغان «ئىستىل تۈزىتىش»، «چوڭ ئېچىلىپ چوڭ سايراش»، چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش» شاملى بىزنىڭ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكىمۇ يېتىپ كەلدى. ئەمما بۇ ھەرىكەتلەر يىپىق ھالەتتە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىپ، ئوقۇغۇچىلار قاتناشتۇرۇلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ «پالانچى مۇئەللىم ‹يەرلىك مىللەتچى› قالپىقىنى كىيىپتۇ.»، «پوستانچى مۇئەللىم

www.uyghurkitap.com

‹ئۇگچى› بولۇپ تەنقىدلىنىپتۇ.»، «XX لار ‹شىيۇجىڭجۇيىچى ئۇنسۇرلار› ئىكەن.» دېگەندەك مىش - مىش پاراڭلارنى ئاڭلاپ قالاتتۇق. «ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرسە ئالا بوپتۇ» دېگەندەك، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىمۇ «چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش» ئارقىلىق ئۆز ئارا بىر - بىرىنى پاش قىلىش باش كۆتۈرۈپ چىقىشقا باشلىدى. شۇنداق ھالقىلىق بىر پەيتتە مەملىكەت مىقياسىدا «كۈچنى ئۇرغۇتۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك ئىشلەپ سوتسىيالىزم تۈزۈش» تىن ئىبارەت «پارتىيەنىڭ باش لۇشيەنى» نى ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغىلىپ كەتتى. بۇ دولقۇن يېزا - قىشلاقلارغىمۇ يامراپ، دېھقانلارنىڭ كوپېراتىسىيىگە قوشقان يەر - زېمىن، قوي - كالا، ئات - ئېشەك، سوقا - سەندەل، ھارۋىلىرىنى ھەتتا ھويلا ئاراملىرىدىكى ئالقانچىلىك كۆكتاتلىرىنىمۇ قالدۇرماي يىغىۋېلىپ «خەلق كوممۇناسى قۇرۇش» تىن ئىبارەت 12 بال «كوممۇنىزم شامىلى» نى چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن «كوممۇنا قۇرۇش» - «كوممۇنىزم قۇرۇش» دېمەكتۇر، دېگەن سەپسەتە كۆككە كۆتۈرۈلدى، ئائىلىنى بىرلىك قىلغان ئوچاق ۋە قازان - قومۇشلار چېقىلىپ، كوممۇنانى بىرلىك قىلغان كوللېكتىپ «كوممۇنا ئاشخانىسى» قۇرۇلۇپ، ھەممە كىشى شىياۋدۈيجاڭنىڭ قولىدىكى چۆمۈچكە سەجدە قىلىدىغان ھالەت شەكىللەندى. گەرچە «كوممۇنا ئاشخانىسى» دا قورساق تويغۇدەك تاماق، ئېغىز تېتىغۇدەك تەم بولمىسىمۇ «كوممۇنىزم - جەننەت، خەلق كوممۇناسى - ئاي، جامائەت ئاشخانىسى - كوممۇنىزم كۆۋرۈكى» (كوممۇنىزم - تيەنتاڭ، خەلق كوممۇناسى - يۆلياڭ، جامائەت ئاشخانىسى - چياۋلياڭ) دېگەن ناخشا ساداسى جاھاننى قاپلىدى. بۇ كۈنلەر كۆڭۈل ئىكرانىمدا ئايان بولسا يا كۈلۈشنى، يا يىغلاشنى بىلەلمەي، ئىچىمدە «تۇۋا!!» دېيىشكە مەجبۇر بولىمەن. مانا بۇ جاھاننى لەرزىگە سالغان

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» نىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى. بۇ دولقۇنغا ئەگىشىپ قەشقەردە «تۆت زىيانداشنى يوقىتىش» (ئەمەلىيەتتە «قۇچقاچ» يوقىتىش) جىڭى باشلاندى. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەركۈنى دەرستىن كېيىن شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلارغا تارقىلىپ قۇچقاچ تۇتاتتۇق. ھەر بىرىمىزنىڭ بەلگىلەنگەن قۇچقاچ نورمىسى بار ئىدى. بۇ نورمىنى تولغۇزۇش ئۈچۈن قۇچقاچ ئۇگىلىرىنى ئوغرى مۈشۈكتەك مارىلاپ ياتاتتۇق، ھەتتا قۇچقاچ تاپالمىساق، دەرەخ كاۋاكلىرىدا ئوگا ياساپ تۇخۇم بېسىپ ياتقان قاراغوجا (قارا قوچقاچ)، پاختەك، ھۆپۈپ قاتارلىق زىيانسىز ئۇچار قاناتلارنىمۇ تۇتۇپ، پۇتىنى كېسىۋېلىپ، «قۇچقاچ» قاتارىدىدا تەشكىلگە ساناپ ئۆتكۈزۈپ بېرەتتۇق (سىنىپىنىڭ تۇرمۇش باشلىقلىرى ھەر بىر ئوقۇغۇچى تۇتۇپ كەلگەن قۇچقاچلارنىڭ پۇتىنى ساناپ تىزىملايتتى ۋە ھەپتىدە بىر قېتىم خۇلاسە چىقىراتتى.). مانا، بىزنىڭ تەبىئەتتىن ياتلىشىپ ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى بۇزۇش جىنايىتىمىز ئاشۇ يىللاردىن باشلانغان. مۇشۇ «گۇناھ» بەدىلىگە بۈگۈنكى ئەۋلادلار تەبىئەتنىڭ جازاسىغا ئۇچراپ ئېغىر بەدەل تۆلەۋاتىدۇ. چۈنكى دۇنيادىكى بارلىق جانلىق ۋە جانسىز شەيئىلەر ھاياتلىق ئېكولوگىيىسىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ھەجەيرىلىرى- دە.

www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

توغراق يىغلايدۇ

توغراق يىغلىدى ئۆكسۈپ ئەلەمدە،
باغرىنى تىلغاچ جوتۇ، قەلەمدە.
كەتمەن سىپىمۇ قالمىدى كۆيۈپ،
پولات ئويقۇدا، داشقال سەنەمدە.
«سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كەسكەچ ئەقىلنى،
باغلار تېپتىرلىق، بولدۇق قەلەندەر.
قاتقانتى باشىنىڭ ئىچى ـ تېشىمۇ،
شوئار پەلەكتە، كۈچ يوق بەدەندە.
شاھىتلىرى بىز ئاشۇ كۈنلەرنىڭ،
ئاشلىق بولمىسا نەدە رەۋەندە؟
داغدام يولنىڭمۇ ئاچىلى باردۇر،
ئىشەنچ ۋە ئۈمىد چاقنار ۋەتەندە.
يېنىش يوق ئەسلا تاللىغان يولدىن،
ئەركەك سىنىلار چىلشتا، جەڭدە.

ـ (خاتىرەمدىن)

1957 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرى باشلانغان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دولقۇنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى پۈتۈن مەملىكەت كۆلەملىك «پولات تاۋلاش جېڭى» بولدى. بۇ جەڭنىڭ نىشانى سانائەتلىشىش ۋە زامانىۋىلىشىش جەھەتتىن

بىزدىن نەچچە ئون يىل ئىلگىرى كەتكەن ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا
بىلەن بەيگىگە چۈشۈپ، «10 يىلدا ئەنگلىيىگە يېتىشىۋېلىپ
ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىش»، «15 يىلدا ئامېرىكىغا يېتىشىۋېلىپ
ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىش» ئىدى. دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش
ئىستىكىدە قوزغالغان بۇ دولقۇننىڭ غايەت زور ئېنېرتسىيە
كۈچى بىلەن مەركەزدىكى چوڭ باشلىقتىن تارتىپ تۆۋەندىكى
ئاددى دېھقانغىچە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، «غەيرىتى زىيادە
ئۇرغۇپ» كېتىپ، «بىر مىنۇتنى بىر سائەتكە، بىر سائەتنى بىر
كۈنگە، بىر كۈننى بىر يىلغا، بىر يىلنى يىگىرمە يىلغا تەڭ»
كەلتۈرىدىغان ئاتالمىش «يۈيگوڭ روھى» دىنمۇ يۈكسەك «روھ»
پەيدا بولدى. بۇ «روھ» بارلىق ئىدارە، جەمئىيەت، ئىشچى،
دېھقان، ئەسكەرلەرنى، ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى،
چوڭ - كىچىك، ياش - قېرى، ئەر - ئايال، ئاقساق - چولاق
دەپ ئايرىماي بىردەك سەپەرۋەر قىلىپ، قوللىرىغا جوتو بىلەن
لوم تۆمۈرنى تۇتقۇزۇپ، تاغ - ئېدىرلاردىكى قورام تاشلارنىڭ
باغرىنى تېلىش «جېڭى» غا سىگنال بەردى. بۇ «جەڭ» دىن
ھېچقانداق كىشى چەتتە قالمىدى. ھەتتا ئات - ئېشەك،
تۆگە، كالا، ماشىنا، تراكتور دېگەندەك «ھەرىكەت ئىقتىدارىغا
ئىگە» پۈتۈن قاتناش ۋاستىلىرىمۇ بۇ «جەڭ» نىڭ پىداكار
قوربانلىرى ئىدى.

بىزدەك «يۈرىكىدە ئوت يېنىپ تۇرغان» ئەزىمەتلەرمۇ
«چىشىمىزنى ئىكەك، قولىمىزنى كۈرەك، پۇتىمىزنى يۈگرەك»
قىلىپ بۇ «جەڭ» گە ھارىزلاندۇق. 2 - يىللىقنى تاماملاپ 3
- يىللىققا چىقىش ئارىلىقىدىكى بىر ئايلىق يازلىق كانىكۇل
مەزگىلىدە بىز بىلەن پاراللېل ئۈچ سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى
مەكتەپ بىر تۇتاش تەشكىللەپ قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ
قىرغىزىستان بىلەن تۇتىشىدىغان چېگرا ئېغىزىدىكى «توپا»
رايونىغا «رودا كولاش» قا ئېلىپ باردى. شۇ مەزگىلدە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئۆزىنىڭ يان قوشنىسى بىڭتۇەن 3 ـ دىۋىزىيىسى مۇستەقىل ماشىنا 3 ـ باتالىيونى (دۇچپەنىڭ) بىلەن «پولات تاۋلاش جېڭى» دە ھەمكارلىق ئورناتقان ئىكەن. بىز 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى، ئۈچ نەپەر يېتەكچى مۇئەللىم، ئىككى نەپەر ئاشپەز قازان ـ قومۇچ، يوتقان ـ كۆرپە ۋە باشقا «جەڭ» قوراللىرىمىزنى بىڭتۇەن ئاجرىتىپ بەرگەن «جىيې فاڭ» ماركىلىق ئۈچ يۈك ئاپتوموبىلىغا بېسىپ، «توفا» دېگەن جايدىكى تاقىرباش «دارا تېغى» باغرىغا يېتىپ كەلدۇق. تاغ باغرىدىكى ئۈچبولۇڭ غەكىللىك جىلغىغا بىڭتۇەندىكى سەپداشلار بىز ئۈچۈن تۆمۈر جازىلىق چېدىر ئۆي تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بىز ئاستىغا بىرزىن سېلىپ قويغان ئاشۇ «ئۆي» لەرگە ئورۇنلاشتۇق. تاغنى تۇنجى قېتىم كۆرگەچكە، بىر ـ بىرگە مىنگەشكەن ئاقۋاش چوققىلار، كۈن نۇرىدا بىلىيارتتەك پارقىراق كۆرۈنىدىغان مۇزلۇقلار، جىلغىلاردىن شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان زىلال سۇلار، ئوتلاقلاردا ئەركىن يايراپ يۈرگەن كالا، قويلار، يىراق ـ يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇرغان قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ «ئىمىر ـ جىمىر» لىرى، قىيا تاشلاردىن ئەگىپ يۈرگەن بۈركۈت، قاراقۇش، لاچىن، ئۇلاش قاناتلىق تاغ قۇشلىرىنىڭ پەرۋازلىرى بىزنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. بىز تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە مەپتۇن بولۇپ، تاغنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قانغىچە نەپەسلەندۇق. بىز بۇ بىر كۈننى «جەڭ» تەييارلىقى بىلەن ئۆتكۈزدۇق. تەشكىلى تۈزۈملەرنى بېكىتتۇق. ئون ئوقۇغۇچى بىر «بەن» بولۇپ ئايرىلدۇق. ھەر بىر «بەن» گە بىر «بەنجاڭ» ۋە بىردىن «فۇبەنجاڭ» سايلىدۇق. بىزدىن بۇرۇن بۇ جىلغىغا ئورۇنلاشقان بىڭتۇەن 3 ـ دىۋىزىيە مۇستەقىل 3 ـ باتالىيونىنىڭ ئوفىتسىر ـ جەڭچىلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەر بىر بەن ئۆزگە تەقسىم بولغان «رودا قىزىش» نۇقتىلىرىنى كۆردۇق. كەچتە

ھەر بىر بەنگە بىر مىتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئىككى لوم تۆمۈر، ئىككى دانە تۆمۈر ساپلىق بولقا، ئىككى جوتو، ئىككى ياغاچ ساپلىق تۆمۈر كۈرەك ۋە ھەر بىرىمىزگە بىردىن پاختىلىق لاتا پەلەي تارقىتىپ بەردى. ئۇلار بىزنىڭ ئەتىۋارلىق «جەڭ» قوراللىرىمىز ئىدى.

بىز بىگۈتۈەن بىلەن ھەمكارلاشقاچقا، ھەر ھالدا تۇرمۇشىمىز ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ يەردىكى بارلىق ھەرىكىتىمىز يېرىم ھەربىي تۈزۈم بىلەن باشقۇرىلاتتى. شۇنداق قىلىپ ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئورنىمىزدىن تۇرۇپلا بەلگىلەنگەن «جەڭ» نۇقتىسىغا باردۇق، تاغ باغرىدىكى قورام تاشلارنى بازغان، جوتۇ بىلەن قومۇرۇشقا باشلىدۇق. بىرەر مېتىر چوڭقۇرلۇقتا «ئېغىز» ئاچقاندىن كېيىن بىزگە ئالدىن كۆرسىتىپ بەرگەن ئۇسۇل بويىچە «رودا» قاتلىمىنى ئىزدىدۇق. ئادەتتىكى تاشلاردىن بىرئاز پەرقلىنىدىغان قارامتۇل رەڭلىك تاش ئۇچراپ قالسا «مانا، رودا چىقتى» دەپ سەكرىشىپ، جەڭدە غالىپ كەلگەن ئەسكەرلەردەك خوشاللىقتا چۇمەتتۇق، بۇ «جەڭنىڭ مېۋىسى» نى گۆھەردەك ئەتىۋارلاپ، ئايرىم جايغا لىفاڭلاپ تىزاتتۇق. كەچتە «جەڭ» دىن قايتىشتىن بۇرۇن «رودا قىزىش قوماندانلىق شتابى» دىكى مەسئۇللار ھەر بىر بەننىڭ بىر كۈنلۈك قازغان رودىسىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۋالاتتى. نورمىغا يەتكۈزەلمىگەن بەنلەر ئىشتىن چۈشمەي ۋەزىپە توشقىچە ئىشلەيتتى. بۈگۈن بىزنىڭ بەن نورمىسىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلىغان بولسىمۇ، لېكىن سۈپەت ئۆلچىمىدىن ئۆتەلمىدى. بىگۈتۈەننىڭ «رودا قىزىش» تېخنىكى بىز قازغان «رودا» لارنى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ: «بۇ رودا ئەمەس، كۆپچىلىكى تاش ئىكەن. سىلەر تېخى رودا قاتلىمىغا كىرەلمەپسىلەر.» دەپ تەنقىدلەپ بىر كۈنلۈك جاپالىق ئەمگىكىمىزنى بىكار قىلىۋەتتى. كېيىن ئاڭلىسام باشقا بەنلەرمۇ بىر كۈنلۈك جەڭدە مەغلۇپ بوپتۇ.

كەچتە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بەنجاڭلارغا يىغىن ئېچىپ بىر كۈنلۈك «جەڭ» ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلدى، ھەمدە «رودا» بىلەن ئادەتتىكى تاشلارنى پەرقلەندۈرۈشنىڭ ئۇسۇللىرى، رودا قاتلىمىنى تېپىش ۋە قېزىشتىكى تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى تەپسىلى چۈشەندۈردى. مەنمۇ 3 ـ بەننىڭ بەنجاڭى بولغاچقا بۇگۈنكى «دەرس»نى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدىم. ئەتىسىدىن باشلاپ ئاشۇ كۆرسەتمە بويىچە تاغ باغرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قېزىشقا باشلىدۇق. ئۆلچەمگە لايىق تاش ئۇچرىسا، ئۇنى ئايرىم دۆۋىلەيتتۇق. «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەندەك، باشقا بەنلەردىن ئارقىدا قالماسلىق ئۈچۈن بارچە ئامال بىلەن تىرىشاتتۇق. تەكشۈرۈشتىن ئۆتكەن رودىلارنى زەمبىل بىلەن پەسكە يۆتكەپ بېرەتتۇق. بۇ «رودا»لارنى بىڭتۇەننىڭ ماشىنىلىرى «دومنا پېچ» كە توشۇيتتى. كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ «جەڭ»نىڭ توققۇزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دىققەتسىزلىكتىن سول پۇتۇمغا بىر قورام تاش چۈشۈپ كەتتى. چۇخەينى تەسلىكتە سېلىپ قارىسام پۇتۇمنىڭ دۈمبىسى كۆكىرىپ ئىششىپ كېتىپتۇ. جوتۇنىڭ سىپىنى ھاسا قىلىپ، سول پۇتۇمدا يەرگە دەسسىمەي پەي - پەي ئېتىپ ئاران تەسلىكتە ياتاققا كېلىۋالدىم. ماڭا ھەمرا بولۇپ كەلگەن ساۋاقدىشىم ئەمەت كەنجى بىڭتۇەننىڭ دوختۇرىنى چاقىرىپ كەلدى. دوختۇر پۇتۇمنى كۆرۈپ «سۆڭەك سۇنماپتۇ، ئەمما دەز كېتىپتۇ. ماڭالماسلىق بولمايدۇ. مەن تېڭىپ قوياي.» دەپ، ئىسپىرت ۋە يوت سۈرتۈپ ئاق بىنت بىلەن تېڭىپ قويدى ۋە بىر نەچچە تال ئاغرىق توختىتىدىغان دورا بەردى. مەن شۇندىن كېيىن «ئالدىنقى سەپ» كە بارالمىدىم. ئۈچ ـ تۆت كۈنگىچە پۇتۇمنىڭ ئىششىقى يانمىدى. 3 ـ يىللىق 3 ـ سىنىپتا بەشكېرەملىك داۋۇت سەلەي ئىسىملىك بىر ئاغىنەم بار ئىدى. ئۇنىڭ قولى ھەممە ئىشقا ناھايىتى

ئەپلىنىڭ بولغاچقا، ئاشپەز ھەسەنجان ئۇستامغا ياردەملىشىپ بىزنىڭ تامىقىمىزغا مەسئۇل «خۇشپېيەن» (تاماق ھەيئىتى) ئىدى. ئۇ پۇتۇمنىڭ ئىششىقىنى كۆرۈپ:

-ئاداش پۇتۇڭنى تۇز ئارىلاشتۇرۇپ تۇخۇمدا تاڭايلى. ناۋادا تۆگە يۇڭى تاپالىساق بىر قانچە قېتىم تۇز بىلەن قاينىتىپ «شور پاختا» دا تاڭساق تېز ساقىيىدۇ» - دېدى.

-تۆگە يوڭىنى تاپقىلى بولارمۇ؟- دەپ ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىمدە قارىدىم.

-تېپىلىدۇ. مەن بۇ تاغدا بىر قانچە قىرغىز چارۋىچىلار بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇلارغا بىر نەچچە تال ياڭيۇ، سەۋزە بەرسەك، تۆگە يوڭىنى ھازىرلا ئەكىلىدۇ. يوڭنى تاپقىچە تۇخۇم بىلەن شاقىداپ تېڭىپ قوياي، دەپ بۇ مېھرىبان ئاغىنەم ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى. راست دېگەندەك، قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ ساخاۋىتى بىلەن تۆگە يۇڭىمۇ تېپىلىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى ساۋاقداشلىرىمنى «ئالدىنقى سەپ» كە يولغا سېلىپ بولۇپ، بۇ ئاغىنەم تۇز بىلەن قاينىتىلغان يۇڭنى قاچىغا سېلىپ يېنىمغا كىردى. پۇتۇمنىڭ تېڭىقىنى يېشىپ؛

- مانا، تۇخۇم پايدا قىپتۇ. تۆنۈگۈنكە قارىغاندا پۇتۇڭدىكى ئىششىق يېنىشقا باشلاپتۇ. ئەمدى ئىككى - ئۈچ كۈن بۇ يۇڭدا تاڭساق ماڭغۇدەك بولىسەن.

ساۋاقداشلىرىمدىن ئايرىلىپ قېلىپ چېدىر ئۆيدە ھوقۇشتەك يالغۇز قېلىش ماڭا بەك زېرىكەرلىك بىلىندى. بىكارچىلىقتا دوستۇم ئەخەت تۇردىنىڭ ياستۇقى ئاستىدىكى قاتتىق مۇقاۋىلىق «پولات قانداق تاۋلاندى» دېگەن رومانىنى قولۇمغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدىم. بەش كۈندىن كېيىن سول پۇتۇم بىلەن يەرگە ئاۋايلاپ دەسسىگۇدەك بولدۇم. سىنىپ مۇدىرىمىز

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھامىتجان خوجايۇفقا: «پۇتۇم خېلى ياخشى بوپقالدى، ئەمدى ساۋاقداشلىرىم بىلەن «رودا قېزىش» مەيدانىغا باراي»- دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

- پۇتۇڭ سەللىمازا ساقايماي تۇرۇپ تاغقا چىقساڭ بولمايدۇ. ئاشخانىغا ئادەم يېتىشمەيدىكەن. ھازىرچە سەن ئاشخانا خىزمىتىگە ياردەملىشىپ، سەي - كۆكتات ئادالىشىپ بەر. بۇمۇ ئالدىنقى سەپكە ئوخشاش مۇھىم خىزمەت.

ھامىتجان مۇئەللىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماسلىققا ھەددىم ئەمەس ئىدى. بىز بۇ مۇئەللىمنى بەك ياخشى كۆرەتتۇق. كەمتەر، چىقىشقاق، سەمىمى، خۇشپېئىل، مەردانە مىجەزى ھەممىمىزنى قايىل قىلاتتى. يۇرتى غۇلجىلىق بولسىمۇ ئۆزىنىڭ ئالىيجاناپ تەبىئىتى بىلەن قەشقەرنىڭ باغرىغا سىڭىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا قەلبىمىز تۆرىدىن ئورۇن ئالغان بۇ مەرھۇم ئۇستازىمىزنى مەڭگۈ سېغىنىمىز، ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن ياد ئېتىمىز، «ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي!» دەپ دۇئا قىلىمىز.

مەن شۇندىن كېيىن ئاشخانىغا چىقىپ ياڭيۇ، سەۋزە، كاللەك سەي ئادالىدىم. ھەسەنجان ئۇستام مېنى ئېغىر ئىشلارغا سالمىدى. ئاشخانا ئەتراپىغا بەزىدە ئەتراپتىكى قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ بالىلىرى پەيدا بولۇپ قالاتتى. بۇ يەردىكى قىرغىزلار تېخى سەي - كۆكتات تېرىشنى بىلمىگەچكە، سەي - كۆكتاتلارنى بەك ئەتىۋا بىلىدىكەن. مەن بۇ بالىلارغا بىر - ئىككى تالدىن سەۋزە، ياڭيۇ بېرىپ قويسام، ئۇلار يانچۇقلىرىدىكى يۇمغاق قۇرت، ئېرىمچىكلەرنى ماڭا بېرەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۆز ئارا بىر - بىرىمىزگە ئۆگىنىپ قالدۇق. بىزنىڭ ئارقا سەپ تەمىناتىمىز ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلغاچقا قول كۈچىگە تايىنىپ رودا قېزىشتەك ئېغىر ئەمگەكمۇ بىزگە

ھېچقانچە بىلىنمىدى. شۇ تەرىقىدە بىر ئاي تاغ بىلەن «جەڭ» قىلىپ، سىنتەبىر ئايلىرىنىڭ بېشىدا مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق. بىر قانچە كۈندىن كېيىن يەنە بىر كۆڭۈلسىز خەۋەر تارقالدى.

«ئالتە ئاي ئاتقان پاختىمىز بىر چاپانغا يارىمىدى» دېگەندەك، بىر ئاي قاتتىق «جەڭ» قىلىپ، دارا تېغىدىن قازغان رودىمىزدىن «پولات» ئەمەس، كېرەكسىز «داشقال» چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇقىرىدىن: «تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ پولات تاۋلاش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىيالمىدى.» دەپ تەنقىدلەپتۇ. نەتىجىدە مەكتەپ رەھبەرلىكى بىزنى يەنە سەپەرۋەر قىلىپ، ئاقتۇ قىرغىز ئاپتونوم ناھىيىسىگە تەۋە «بۇلۇڭ كۆل» گە بېرىپ رودا قېزىشقا تەشكىللىدى. بۇ يەر پامىر ئېگىزلىكىگە جايلاشقاچقا، 9 - ئايدىكى ھاۋاسىمۇ خېلى سوغۇق ئىدى. بىز ئالدىنقى قېتىملىق «جەڭ» تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، بىر ئاي لىۋىمىزنى چىشلەپ قاتتىق ئىشلىدۇق. گەرچە قازغان رودىلىمىز ئازراق بولسىمۇ، سۈپىتى خېلى ياخشى ئىدى. بىز بىر ئايلىق ۋەزىپىنى تاماملاپ بۇلۇڭكۆل قىلىن مۇز بىلەن قاپلانغان 11 - ئاينىڭ باشلىرىدا يەنە مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق. ئىككى قېتىملىق «جەڭ» نىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈپ بېقىش ئىستىكى قوزغالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچىمىز مەكتەپنىڭ غەربىدىكى ئېگىز دۆڭلۈككە سېلىنغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە قورۇسىنىڭ بىكتۇۋەن 3 - دېۋىزىيە مۇستەقىل ماشىنا 3 - باتالىيونى بىلەن تۇتىشىدىغان دۆڭلۈككە كولانغان چوڭقۇر قۇدۇق (دومنا پىچ) لارنىڭ يېنىغا كەلدۇق. تونۇر شەكلىدە قېزىلغان بۇ «دومنا پېچ» لەر ناھايىتى چوڭقۇر ۋە كەڭ كولانغان بولۇپ، ھەر بىر قودۇققا نەچچە يۈز تونىلاپ ئوتۇن، كۆمۈر ھەم قازغان «رودا» لارنى قەۋەتلەپ تېزىپ ئاندىن ئوت ياقىدىكەن. ئىككى - ئۈچ كۈن

كۆيگەندىن كېيىن «رودا» لار ئېرىپ تۆمۈرگە ئايلىنىدىكەن. ۋەھالەنكى بىز بۇ قۇدۇقتا بىرەر پارچە تۆمۈرنى كۆرەلمىدۇق. ھەممىسى دېگۈدەك كۆل. شاخار ۋە داشقاللارنىڭ «غۇژمەك قېتىشمىسى» ئىدى. بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ «قېتىشما مۆجىزات» نى قۇدۇق ئۈستىگە چىقارغىلى بولماي شۇ پېتى يەر ئاستىغا «دەپنە» قىلىۋەتتۇق.

بۇ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن «جەڭ» تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىدى، بەلكى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، تېخىمۇ كۆپ پوقرا بۇ «جەڭ» گە سەپەرۋەر قىلىندى. يېزا ـ قىشلاق، شەھەر ـ بازارلارنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشقان مەجنۇن تاللار، شەھەر قاراۋۇلىدەك كۆككە باش سوزغان سۇۋادان تېرەكلەر، ئۆرۈك ـ ئامۇت، چىلان، ياڭاق، بادام ... قاتارلىق شېرىن شەربەتكە تولغان ساخاۋەتلىك مېۋىلىك دەرەخلەر، تارىم گۈزەللىكىنىڭ سىمۋوللىرى بولغان توغراق، يۇلغۇنلار كېسىلىپ «دومنا پېچ» لارنىڭ كۆلىگە ئايلاندى. بۇ «جەڭ» نىڭ ئارقا سەپ تەمىناتىنى توشۇشقا ئاجرىتىلغان ئات ـ ئېشەك، كالىلارنىڭ جەسەتلىرى تاغ يوللىرىنى قاپلىدى. شۇنداق قىلىپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دۇنيادا تۇنجى قېتىم يەر شارىنىڭ «سۇنئىي ھەمراھى»نى قويۇپ بېرىپ گاگارىنىنى ئاسمانغا چىقارغان ئاشۇ خاسىيەتلىك يىللاردا بىز ئەڭ قەدىمى، قالاق ئۇسۇللار بىلەن مۇنبەت يەرلەرنى، گۈزەل تاغ ـ ئېدىرلارنى كەتمەن ـ كۈرەكلەر بىلەن قىزىپ، تەبىئەت ئېكولوگىيىسىنى بۇزۇش بەدىلىگە «پولات تاۋلاش» تا ئاتالمىش «سۇنئىي ھەمرا» قويۇپ بەردۇق. ئاشۇ پەيتلەردە ھەرقايسى سەپلەردىكى «سۇنئىي ھەمرا» قويۇپ بېرىش «خوشخەۋەر» لىرى گېزىت ـ ژورناللارنىڭ بېتىنى قاپلىغان ئىدى. ئېسىمدە قېلىشىچە «نۇر گېزىتى» دە مۇنداق بىر «خوشخەۋەر» پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالغان ئىدى. خەۋەردە ئېيتىلىشىچە، «شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ

مەلۇم بىر يېزىسىدىكى بىر مو تەجرىبە ئېتىزىدىن ئون مىڭ كىلوگرام شال ئېلىنغان. بۇ ئېتىزدىكى شاللار مايسا بولغاندا، مايسىنىڭ قىلىنلىقىدىن ئون ياشلىق بالىنى كۆتۈرۈپ تۇرالىغان» ئىكەن. بۇ خەۋەر ئىلىمىزنىڭ نوپۇسلۇق گېزىتىدە ئېلان قىلىنغاچقا، ھېچقانداق كىشىنىڭ گۇمانلىنىشىغا يول قويۇلمايتتى. تەشۋىقات دېگەن مىسلىسىز كۈچلۈك سېھرى قورال ئىكەن. ئۇ بەزىدە كالا پوقىنى ھالۋىغا ئايلاندۇرسا، بەزىدە ھالۋىنى كالا پوقىغا ئايلاندۇرۇپ قويالايدىكەن. لېكىن ھەق بىلەن ناھەقنى، راست بىلەن يالغاننى ئاخىرقى ھېسابتا تارىخنىڭ ئادىل تارازىسى ئايرىپ چىقىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، 1958 - يىلى باشلىنىپ، 1960 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشقان مەملىكەت كۆلەملىك «پولات تاۋلاش»نى مەركەز قىلغان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا چىكىدىن ئاشقان قىزىق قانلىق ۋە تەجرىبىسىزلىك تۈپەيلىدىن نۇرغۇن مەسخىرىلىك ۋە ئەخمىقانە ئىش - ھەرىكەتلەر يۈز بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى يىللاردا تەجرىبە - ساۋاقلار توغرا يەكۈنلىنىپ، ئىشلار تەرتىپكە سېلىندى، جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ قوماندانلىقىدا «كۈچنى ئۇرغۇتۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك ئىشلەپ سوتسىيالىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش» تىن ئىبارەت پارتىيىمىزنىڭ باش لۇشيەنى غەلىبە قىلىش ئاساسىنى تىكلىدى. ھېچ بولمىغاندا جوڭگولۇقلارنىڭ قىيىنچىلىقتىن قورقماي، جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش ئىرادىسىنى تاۋلىدى.

ھايت - ھۇيت دېگۈچە ئۆگىنىش ۋە ھەرخىل ئىجتىمائىي - سىياسىي كۈرەشلەرنىڭ جەڭگاھى بولغان ئۈچ يىللىق تولۇق ئوتتۇرا ھاياتىمىز ئاخىرلىشىپ، ياشلىق مەنزىلىمىزنىڭ ئالتۇن سەھىپىسى ئېچىلىشقا باشلىدى. يېڭىچە ئۈمىد -

ئارزۇلار بىلەن تولغان قەلبىمىز ھاياجان ئىلكىدە تەۋرەنمەكتە. تەقدىر - ئىرادە بىزنى يەنە قانداق «سوۋغات»لار بىلەن كۈتمۇۋالاركەن؟ چوقۇمكى، كېيىنكى ھايات ئىزنالىرى تېخىمۇ قەدىرلىك ۋە قىممەتلىك بولغۇسى.

ئىككىنچى بۆلۈم

بەرق ئۇرغان ياشلىق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى باب

ئون سەككىز يېشىم ــ قاتماقتا بېشىم

بىلىم يۇرتىغا يول ئالدى بېشىم،
ئەمدى باشلاندى ئۆمۈرلۈك ئىشىم.
«جىگدە پۇرىقى» دىماقتا ئۇردى،
بىر توپ مەجنۇنتال مېنىڭ سىرداشىم.
ئۇمىدلىك كۆزنىڭ ۋىسالى شېرىن،
تىزگىن سىرىيدۇ ئون سەككىز ياشىم.

ـ (خاتىرەمدىن)

1959 ـ يىلى ئىيۇل ئايلىرىدا تولىمۇ مەزمۇنلۇق ۋە مەنىلىك ئۆتكەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئۆزىمىزنى قەپەزدىن بوشانغان قۇشتەك ئەركىن سېزىشكە باشلىدۇق. ئۈچ يىل ھەتتا ئالتە يىل بىر قازاننىڭ تامىقىنى يەپ، بىر ئائىلىنىڭ بالىلىرىدەك بىر ـ بىرىمىزگە ئىجىل بولۇپ كەتكەن ساۋاقداشلار ئەمدى ئايرىلىشقا كۆزىمىز قىيماي، ئوقۇغۇچىلىق ئەلبوملىرىمىزنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ، كۆڭۈل ئىزھارلىرىمىزنى ئەڭ ھاياجانلىق مىسرالار بىلەن ئىپادىلەپ، بىر ـ بىرىمىزگە سوۋغا قىلىشقا باشلىدۇق. ھايات تۈۋشلىرى كەلگۈسى تەقدىرىمىز ھەققىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلىنىشقا يېتەكلەۋاتقان مۇشۇ ئاراملىق كۈنلەردە، بېيجىڭدىكى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرگە

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى مىش - مىش خەۋەرلەر تارقىلىشقا باشلىدى. بىز ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنستىتۇتلار ئالىم، مۇتەخەسسىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى دەپ قارايتتۇق. شۇڭا مۇتلەق كۆپچىلىك ساۋاقداشلار ئاشۇنداق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئائىلىسىدە قىيىنچىلىقى بار ھەمدە ياش قورامى چوڭراق بىر قىسىم ساۋاقداشلار بولسا ئەمدى ئوقۇشنى توختىتىپ، خىزمەت قىلىشنى ئويلايتتى. دەرۋەقە، مۇشۇ پەيتلەردە خىزمەتكە چىقىشنىڭمۇ ئىمكانىيىتى بار ئىدى.

ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن مىش - مىش خەۋەر راستقا ئايلىنىپ، مەكتەپنىڭ مەيدانىدىكى خەۋەر تاختىسىغا بۇ يىل تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپلەر تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان ئېلانلار چاپلاندى. قوبۇل قىلىنىدىغان مەكتەپلەر ئىچىدە بېيجىڭ مەركىزى مىللەتلەر ئىنستىتۇتى، بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى، دالىيەن سانائەت ئۇنىۋېرسىتېتى، لەنجۇ غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ بىرىنچى ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى (ھازىرقى شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى)، شىنجاڭ كان - مېتاللورگىيە ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ نېفىت ئىنستىتۇتى قاتارلىقلار بار ئىدى. ھەر بىر مەكتەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرغان ئېلان گېزىتى رەڭلىك ۋە سۈرەتلىك ئىشلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ باش قىسمىدا شۇ مەكتەپنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، تارىخى، تەسىس قىلىنغان كەسىپلەر ۋە فاكۇلتېتلار تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان. گېزىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا شۇ مەكتەپنىڭ ئاساسلىق ئوقۇتۇش بىنالىرى ۋە مەكتەپ مۇھىتىنىڭ كۆركەم سۈرەتلىرى، ئوقۇتۇش

تەجرىبىخانىلىرى سۈرەتلىك تونۇشتۇرۇلغان. بىز بەس - بەس بىلەن بۇ ئېلان گېزىتلىرىنى كۆرۈپ، ئارزۇ قىلغان مەكتەپلەرنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈشكە باشلىدۇق. شۇ ئېلانلار ئىچىدە مېنى ھەممىدىن جەلپ قىلغىنى شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ يېڭىدىن قۇرۇلغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بولدى. بۇ مەكتەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرغان ئېلان گېزىتىدىن قارىغاندا، ئۇ 1924 - يىلى قۇرۇلغان شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئاساسىدا 1959 - يىلى شىنجاڭدا قۇرۇلغان تۇنجى ئۇنىۋېرسىتېت بولۇپ، تارىخى ئۇزۇن، كەسىپ تۈرى كۆپ، ئوقۇتقۇچىلىرى سەرخىل، مەكتەپ مۇھىتى كەڭ ۋە ئازادە، باشقۇرۇش جەھەتتە دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىكىگە بىۋاسىتە قارايدىغان شىنجاڭدىكى بىردىنبىر ئالىي بىلىم يۇرتى ئىكەن. مەكتەپ كۆلىمى 3000 مو بولۇپ، ھازىرقى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئورنىغا جايلاشقان. ئاساسىي ئوقۇتۇش بىناسى 18 قەۋەت، 50 مىڭ پىڭپاڭ قىلىپ لايىھەلەنگەن بولۇپ، موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبىدىكى ياۋروپاچە بىنا ئىكەن (ئەسلىدە ئېلان گېزىتىدىكى بۇ سۈرەت قۇرۇلماقچى بولغان بىنانىڭ مودېلى ئىكەن). ھەتتا بۇ ئۇنىۋېرسىتېتقا كەلگۈسىدە چەت ئەللەردىنمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىدىغانلىقى تونۇشتۇرۇلغان بولۇپ، مۇشۇ ئېھتىياج تۈپەيلىدىن مەكتەپ ئىچىگە سېلىنىدىغان ھەيۋەتلىك بىر مەسچىدنىڭ مودېلىمۇ قىستۇرما قىلىنغان. شۇڭا بۇ مەكتەپنىڭ ئېلان گېزىتى كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇ يىل قەشقەردىن ئوقۇغۇچى ئېلىشقا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى ئەۋەتكەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسىدىن ئىبراھىم مۇھىتى بىلەن شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ

باشلىقى غوپۇر رېھىم ئەپەندىلەر مەكتىپىمىزگە كېلىپ، بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن بىر تۇتاش يېپىق ئىمتىھان ئالىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئۇ چاغلاردا ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانى ھازىرقىدەك مۇكەممەل سىستېمىلاشقان بولمىسىمۇ، لېكىن ئىمتىھانىنىڭ سۈر - ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، ھەممىمىز دەرسلىكلىرىمىزنى قايتىدىن ۋاراقلاپ، مۇستەقىل تەييارلىق قىلىشقا باشلىدۇق. ئىمتىھان كۈنلىرىمىز يېتىپ كەلدى. مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەممىمىز قەغەز - قەلەملىرىمىزنى تەييارلاپ ئىمتىھان مەيدانىغا ھازىر بولدۇق. مائارىپ نازارىتىدىن ئەۋەتكەن ئىككى رەھبەر ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ بۆلۈمىدىن چىققان ئۈچ نەپەر كادىردىن تەشكىللەنگەن ئىمتىھاننى نازارەت قىلىش كومىسسىيەسى ئىمتىھاندا رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە - تۈزۈملەرنى تەپسىلىي ئۇقتۇرغاندىن كېيىن، ھەر بىرىمىزگە ئالدىن بېسىپ تەييارلىغان سوئاللارنى تارقىتىپ بەردى. بىز چۈشتىن بۇرۇن تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخ - جۇغراپىيەدىن ئىبارەت ئىككى دەرستىن ئىمتىھان بەردۇق. چۈشتىن كېيىن تەبىئىي پەن يەنى ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيەدىن ئىمتىھان بېرىپ، ئالىي مەكتەپكە تاللاش ئىمتىھانىنى غەلىبىلىك تاماملىدۇق. مەن بۇ قېتىملىق ئىمتىھاندا ھېچقانداق قىينالمىدىم. 90 دىن نومۇر ئېلىشقا ئىشەنچىم كامىل ئىدى. ۋاھالەنكى، بىز شۇنچە تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن ئىمتىھان نومۇرىمىز ئاشكارا ئېلان قىلىنمىدى. قارىغاندا بۇ ئىمتىھان شەكىل ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغاندەك قىلاتتى. ئېھتىمال، بۇ ئىمتىھان ئارقىلىق ھەر ئوقۇغۇچىنىڭ كەسپى ئالاھىدىلىكىنى ئىچكى جەھەتتىن ئىگىلەپ بېقىش مەقسىتىدە قىلىنغان بولسا كېرەك. ئىمتىھاندىن كېيىن ھەر بىرىمىزگە ئارزۇ تولدۇرۇش جەدۋىلى تارقىتىپ بېرىلدى. مەن ۋە ئەتراپىمدىكى ئەدەبىياتقا

ھەۋەس قىلىدىغان بىر قانچە ساۋاقداشلىرىم شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى تاللىدۇق. شۇ ئەسنادا سىنىپ مۇدىرىم ھامىتجان خوجايۇف مېنى ياتىقىغا چاقىرىپ سۆھبەتلەشتى.

— سەن ئارزۇ جەدۋىلىگە قايسى مەكتەپنى يازدىڭ؟ — دەپ سورىدى مۇئەللىم.

— شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى يازدىم.

— مەن سېنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇشۇڭنى ئۈمىد قىلىمەن. چۈنكى مېدىتسىنا ھەممىدىن ئىستىقباللىق كەسىپ، سېنىڭ خاراكتېرىڭمۇ دوختۇر بولۇشقا لايىق كېلىدۇ.

— مەن... شۇ... ئۇزاقتىن بۇيان يازغۇچى بولۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىدىم.

— شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مەخسۇس يازغۇچى يېتىشتۈرىدىغان زاۋۇت ئەمەس. ئۇلۇغ يازغۇچى لۇشۈنمۇ مېدىتسىنا كەسپىدە ئوقۇغان. «ئىش باشقا، ھەۋەس باشقا» دېگەندەك، ئالدى بىلەن بىرەر ھۈنەر كەسىپنى ئۆگىنىۋېلىپ، ئاندىن ئەدەبىي يېزىقچىلىقنى قوشۇمچە ئىشلىسەڭ تامامەن مۇمكىنغۇ!

— مۇئەللىم! سىزنىڭ ماڭا زىيادە كۆيۈنۈۋاتقانلىقىڭىزنى بىلىمەن. لېكىن كۆڭلۈمدىكى ئارزۇيۇمدىن ئالدىراپ ۋاز كېچەلمەيمەن، مېنى كەچۈرۈڭ!

— بۇ تەشكىلنىڭ قارارى ئەمەس. كېيىن پۇشايماندا قالماسلىقىڭ ئۈچۈن ساڭا مەسلىھەت بەرگىم كەلدى. يەنىمۇ چوڭقۇرراق ئويلىنىشىپ باقارسەن.

مەن بۇ كۆيۈمچان ئۇستازغا چەكسىز رەھمىتىمنى ئېيتىپ ياتىقىدىن چىقتىم. ئاخشام ئۆيۈمگە چىقىپ ئالىي مەكتەپكە بېرىپ داۋاملىق ئوقۇش ھەققىدە دادام بىلەن ئانامنىڭ مەسلىھىتىنى ئالغان ئىدىم. شۇ چاغدا ئانام مەندىن سورىدى.

— ئالىي مەكتەپتە يەنە قانچە يىل ئوقۇيدىكەنسەن؟

— بەش يىل.

— ۋاي-ۋۇي، نېمە دېگەن ئۇزاق يىل بۇ! ھازىر ئون سەككىز ياشقا كىردىڭ، يەنە بەش يىل ئوقۇساڭ 23 ياشقا كىرىپ قالىسەن. ئۆمرۈڭنىڭ يېرىمىگىچە ئوقۇپ نېمە ھالاۋەت تاپارسەن. بىزمۇ قېرىپ قالدۇق، باللىرىمنىڭ ئەڭ كىچىكى سەن. ئون يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، ساڭىمۇ يۇرتىمىزدىن بىرەر خىزمەت چىقىپ قالار. شۇڭا يېنىمىزدا تۇرساڭ بىزنىڭمۇ كۆڭلىمىز خاتىرجەم بولىدۇ. دادام شۇئاندا قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى نۇرلۇق كۆزلىرىنى ئانامغا تىكىپ:

— بولدى قىلىڭلار، بىزنىڭ مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمىزدا ئوقۇۋالسۇن. بىلىم دېگەن ئىنساننىڭ نۇرلۇق چىرىقى. باللىرىمىز «يەنە ئوقۇيمەن» دېسە، بىز ئۇنى قوللىمساق گۇناھ بولىدۇ، — دېدى-دە، ماڭا قاراپ سورىدى:

— قايسى مەكتەپتە ئوقۇيدىكەنسەن؟

— تېخى مەكتەپلەرگە بۆلمىدى. بۇ يىل بىزنى قوبۇل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپلەر ناھايىتى كۆپ ئىكەن. مەن دادامغا مەكتەپلەرنىڭ تىزىملىكىنى كۆرسەتتىم.

دادام تىزىملىكنى تەپسىلىي كۆرگەندىن كېيىن:

— ئىككى ئاكاڭ قارامايدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا سەنمۇ ئۇلارغا يېقىنراق بولغان ئۈرۈمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغىنىڭ ياخشى. ئۇلار سەندىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ.

www.uyghurkitap.com

مەن سېنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇپ، بىر ياخشى دوختۇر بولۇپ چىقىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن. كەلگۈسىدە ئابدۇرېشىت قارىمدەك چوڭ دوختۇر بولۇپ كېرەمباغ دوختۇرخانىسىدا ئىشلەپ قالارسەن، — دېدى.

مەن دادامنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم. ئابدۇرېشىت قارىم قەشقەردە داڭقى چىققان ئەڭ پېشقەدەم دوختۇر بولۇپ، دادام بىلەن كونا بۇرادەرلەردىن ئىدى. دادامنىڭ ئۈمىدى بىلەن سىنىپ مۇدىرىمىز ھامىتجان مۇئەللىمنىڭ مەسلىھەتى بىر يەردىن چىقىپ قالغاچقا تېڭىرقاپ قالدىم. ئون سەككىز يېشىمدىكى تۇنجى باش قېتىمچىلىق مېنى ھەقىقەتەن گاڭگىرىتىپ قويدى. مېنىڭ نەزىرىمدە «دوختۇرلۇق ئاياللارغا يارىشىدۇ. مېدىتسىنا مەكتەپلىرىدە ئوقۇش خانىم - قىزلارغا مۇناسىپ» دەپ قارىغاچقا، راستىنى ئېيتقاندا، مېنىڭ بۇ كەسىپتە ئوقۇشقا رايىم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەدەبىياتنىڭ مېھىر - مۇھەببىتى قەلب تۆرىدىن ئورۇن ئالغان قىزنىڭ كۆيۈك ئوتىدىنمۇ كۈچلۈك بولىدىكەن. شۇڭا مېنىڭمۇ سۆيگەن ئاشىقىمدىن ۋاز كېچىشكە ھەددىم ئەمەس. ئۆچكەن ئوتنىڭ چوغى قالسا، ئۇنى ياندۇرۇش ئاسان بولغىنىدەك، تېڭىرقاش ئوتنىڭ پۈتۈنلەي ئۆچكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا تەشكىلنىڭ تەقسىماتىنى كۈتمەكتىن باشقا ئامالىم يوق. دەرۋەقە، ئاشۇ يىللاردا تەشكىلنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى قانۇن ھۆكمىدەك مۇتلەق كۈچكە ئىگە بولۇپ، تەشكىل ئوتقا كىر دېسە ئوتقا، سۇغا كىر دېسە سۇغا، چۆلگە دېسە چۆلگە، تاغقا دېسە تاغقا چىقىدىغان ئىتائەتمەنچىلىك ئېڭى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە ئىدى. مەنمۇ «ئەلھۆكمۇلىللاھ» دەپ تەشكىلنىڭ تەقسىماتىنى كۈتۈشكە مەجبۇر بولدۇم.

بىر ھەپتىدىن كېيىن، بىز تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن

مىنۇتلار يېتىپ كېلىپ، تەقسىمات ئېلان قىلىندى. ھەممىمىزنىڭ دۈمبىقى يېرىلدى. ئارىمىزدىن ئون نەچچە ساۋاقداش قەشقەرگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىزنىڭ سىنىپنىڭ سىنىپ باشلىقى بولغان يېقىن دوستۇم تۇرسۇن قادىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندى. ئۇ ناھايىتى ئىقتىدارلىق بولغاچقا خىزمەتتە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ، كېيىنچە ئانام كېتىپ تولۇق ئوتتۇرىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ، شەرەپ بىلەن پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن، كېسەللىك سەۋەبى بىلەن داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي بىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلدى. ئالتە يىللىق ساۋاقدىشىم ۋە دوستۇم ئابلىز ئۆمەر قەشقەر گېزىتىگە تەقسىم قىلىنىپ، گېزىتخانا ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىنمۇ ئىزچىل يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدىبلىرىمىزنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. يەنە ئەڭ يېقىن دوستۇم سادىر قادىر، ئابلەت مۇھەممەد، تىللاقىز، مۇھەممەد قادىر قاتارلىق تۆت نەپەر ساۋاقدىشىم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكىلىرىدىن ئۆزبېكىستان ۋە قازاقىستاندىكى دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇشقا تەقسىم قىلىنىپتۇ. مەكتىپىمىز تارىخىدىكى بۇ خۇشاللىنارلىق ئىش ھەممىمىزنى شەرەپ تۇيغۇسىغا چۆمدۈردى. قالغان ساۋاقداشلار قىسمەن ئۆزگىرىشلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان ئالىي مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندى. مەنمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تەقسىملەنگەنلىكىمنى ئاڭلاپ خۇش بولدۇم. سىنىپىمىزدا جوغى كىچىك، ئەمما تىلى چۇچۇك بىر ئەدەبىيات ھەۋەسكارى بار ئىدى. ئۇ يېتىم ئوغۇل بولۇپ، ھەممىمىز ئۇنىڭغا ئامراق ئىدۇق. نېمە ئۈچۈنكىن، ئۇنىڭ تەلىيى كاج كېلىپ لەنجۇدىكى غەربىي شىمال تۆمۈر يول

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پۈتكۈل تورى
www.uyghurkitap.com

ئىنىستىتۇتىغا تەقسىم قىلىنىپتۇ. ئۇ ئىلاجىسىز لەنجۇدا بەش يىل ئوقۇپ، تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ قۇمۇل شۆبىسىگە تەۋە چىچەنخو پونكىتىدا ئون نەچچە يىل تېخنىك بولۇپ ئىشلەپ، ئات ئوقۇرنى تاپقانغا ئوخشاش، 1980 ـ يىللارنىڭ بېشىدا شىنجاڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىغا يۆتكىلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى مۇھەررىرلىك خىزمىتى بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۈرۈمچىدە تورۇشلۇق سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلار چېيىدا، ئۇنىڭ بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئۆتۈۋاتقان كۈنلەردە رەھىمسىز ئەجەل ئۇنى بىزدىن ئايرىۋەتتى. بىز قايغۇ ئىچىدە ھەمىشە ئۇنى ئەسلەپ تۇرىمىز.

تەقسىمات ئېلان قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدىن قەشقەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا كەلگەن ئىككى نەپەر رەھبەر بىزگە ئايرىم يىغىن ئېچىپ مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى ئۇقتۇردى.

ـــ ئالدى بىلەن سىلەرنىڭ شەرەپلىك ھالدا نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆتكەنلىكىڭلارنى تەبرىكلەيمەن، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئىبراھىم مۇھىتى ئەپەندى.

ـــ سىلەر تەقسىم قىلىنغان ئىچكىرىدىكى ۋە ئۈرۈمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى 1 ـ سىنتەبىر ئوقۇش باشلايدۇ. دەرس باشلاشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن، مەكتەپلەردە يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاش باشلىنىدۇ. شۇڭا بىز ۋاقىتنى ئويلىشىپ، سىلەرنى 20 ـ ئاۋغۇست كۈنى ماشىنا بىلەن كوللېكتىپ ئېلىپ ماڭماقچى بولىۋاتىمىز. مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە سىلەر سەپەر تەييارلىقىنى قىلىسىلەر. ھازىرچە ھەر بىرىڭلار بىردىن يوتقان ـ كۆرپە، ئەديال، ياستۇق ۋە نەرسە ـ كېرەكلىرىڭلارنى سالىدىغان چامدان ياكى ساندۇق تەييارلىساڭلار بولىدۇ. ماشىنا كىراسى ۋە ياتاق، تاماق

راسخوتلىرى ھۆكۈمەت تەرەپتىن بېرىلىدۇ. ئاتا - ئانىڭلارغا ئارتۇقچە ئېغىرچىلىق سالماڭلار. ناۋادا ئالاھىدە سەۋەب بىلەن كوللېكتىپ قاتارىدا ماڭالمايدىغانلار بولسا ئۆزى ماشىنا كىرا قىلىپ بارسىمۇ بولىدۇ. كىرا بېلىتى مەكتەپكە بارغاندىن كېيىن مەكتەپ مالىيەسى ئاتچوت قىلىپ بېرىدۇ. ئەڭ ياخشىسى كوللېكتىپ بىلەن بىرگە ماڭساڭلار ھېچنېمىدىن قىينالمايسىلەر، دەپ سۆزىنى توختاتتى. ئارقىدىن غۇپۇر رېھىم ئاكا سۆز قىستۇرۇپ، يولغا چىقىش ۋاقىت - سائىتىنى ۋە ئورنىنى ئۇقتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، يەنە قانداق پىكىرىڭلار بار، — دەپ بىزگە سوئال تاشلىدى. بىز «پىكرىمىز يوق» دەپ چۇقىراشتۇق. شۇ ئەسنادا ھەممىمىزنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرغان خۇشچاقچى، زوراۋانداراز بىر ساۋاقدىشىمىز «پىكىر!» دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ:

— ئەپەندىم، ماشىنىغا ئۇلگۇرەلمەي، ئېشەك مىنىپ بارساق، ئېشەكنىڭ تىلىدىن ھۆججەت ئالىمىزمۇ؟ — دەپ ھەممىمىزنى پاراققىدە كۈلدۈرۈۋەتتى. بىزگە ئاتىدارچىلىق قىلىۋاتقان بۇ ئىككى سالاپەتلىك رەھبەر بەك ئېغىر بېسىق بولغاچقا، يۇقىرىقى تەنە ئارىلاش چاقچاقتىن رەنجىپمۇ كەتمىدى. ئەكسىچە مۇلايىملىق بىلەن:

— ئۇكا، قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە ئېشەك مىنىپ يېرىم يىلدىمۇ يېتىپ بارالمايسەن، ئېشىكىڭمۇ چىدىمايدۇ. شۇڭا ئېشەككە ئازاپ سالما، ئېغىرىڭنى ماشىنا كۆتۈرسۇن، — دەپ جاۋاب بېرىشتى. بىز بىر ئاز ئوڭايسىزلىق ھېس قىلدۇق. ئەمما ساۋاقدىشىمىزنىڭ مىجەز - خۇلقى بىزگە ئايان بولغاچقا، ئۇ چاقچاقنى قايتا تەگىمىدۇق.

ھەممىمىز سەپەر تەييارلىقى بىلەن ئۆيىمىزگە قايتتۇق. رەھمەتلىك ئانام ئۆز قولى بىلەن يېڭى يوتقان - كۆرپە تىكىپ

تەييار قىلدى. دادام يېڭى كىيىم - كېچەكلەرنى تەخلەپ، ئارزۇلۇق سەپەر چامدانىغا رەتلىك سېلىپ بەردى. دادام سودا بىلەن كۆپ قېتىم سەپەر قىلغاچقا، سەپەردە لازىملىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەييارلىدى. ھەتتا قاچا، قوشۇقلارنىمۇ ئۇنتۇمىدى. بىز بەلگىلەنگەن قەرەلدە خەلق باغچىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك ماشىنا بېكىتىنىڭ مەيدانىغا يىغىلدۇق. مەيدان ئۇرۇمچىگە ماڭىدىغان ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۇلارنى ئۇزىتىشقا كەلگەن ئاتا - ئانىلار، ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن لىق تولغان ئىدى. شۇ ئاندا بىزنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭىدىغان ئۈچ قارا ماشىنا مەيدانىغا ھازىر بولدى. بۇ ماشىنىلارنىڭ ئىككى يان تەرىپىگە ئىككى مېتىر ئىگىزلىكتە لوم تۆمۈر ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستى ماش رەڭلىك بىرزېنت بىلەن قاپلانغان ئىكەن. بىز قاتناش خادىملىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەر بىر ماشىنا كوزۇپىغا 20 ئوقۇغۇچىنىڭ يۈك - تاقلىرىنى تۆت رەتتىن تەرتىپلىك تىزىپ، ئولتۇرىدىغان «ئورۇندۇق» تەييارلىدۇق. چامدان - ساندۇقلارغىمۇ ماشىنىنىڭ ئالدىدىن مۇۋاپىق ئورۇن ھازىرلىدۇق. ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن بەلگىلەنگەن ماشىنىغا چىقىپ رەتلىك ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلىندى. بالىلىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ئاتا - ئانىلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بالىلىرىنى چىڭ قۇچاقلاپ كۆز يېشى قىلاتتى. «بالام، سېنى ئاللاھقا تاپشۇردۇم. تىرىشىپ ئوقۇپ ياخشى ئادەم بولۇشۇڭنى تىلەيمەن.» دەپ ياخشى تىلەكلەر بىلەن ئالدىن تەييارلىغان سەپەر توقىچى ۋە قەنت - گېزەكلەرنى يوللۇق تۇتىشاتتى. ماشىنىنىڭ ئالدىغان ①، ②، ③ دەپ نومۇر چاپلانغان ئىكەن. مەن بىرىنچى گۇرۇپپىدا بولغاچقا ① نومۇرلۇق ماشىنىغا چىقتىم. ئارىمىزدا قىز ئوقۇغۇچىلارمۇ بولغاچقا، ئۇلار ئايرىم ② نومۇرلۇق ماشىنىغا چىقتى. بىزنى يېتەكلەپ ماڭىدىغان ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئىككى رەھبەر ① ۋە ③ نومۇرلۇق

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ماشىنىنىڭ كوزوپىدا شوپۇرغا ھەمرا بولۇپ ئولتۇردى. قىيا - چىيا ۋە يىغا - زارە ئىچىدە ماشىنا ئۆز تەرتىپى بىلەن ئاستا قوزغىلىپ، گىراژنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ يول ئالدى.

ئۇزاتقىلى چىققان ئاتا - ئانىلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ چوڭ يولغىچە ئۇزىتىپ چىقىشتى. قاتناش ئورۇنلىرى ئالاھىدە ئېتىبار قىلىپ، بىزگە خېلى يېڭى ماشىنىلارنى ئاجراتقان ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ قەشقەر - ئۈرۈمچى تاشيولى ھازىرقىدەك ماي يولى ياكى ئاسفالتلىق يول بولمىغاچقا، چىغىر، توپا يوللاردا ماشىنىنىڭ سائەتلىك سۈرئىتى 20 كىلومېتىردىن ئاشمايتتى. ماشىنا ھەر بىر سىلكىنسە بىز يەل توپتەك ئىغاڭلاپ، بىر - بىرىمىزنىڭ ئۈستىگە يىقىلاتتۇق. ئاستىمىزدىكى يۈك - تاقلىرىمىزمۇ ئۇيان - بۇيانغا يورۇشۇپ كېتەتتى. ماشىنىنىڭ ئۈستىدىكى بىرزېنت يايقۇچمۇ مازارلاردىكى تۇغ - ئەلەمدەك لەپىلدەپ تېخىمۇ شامال چىقىراتتى. لېكىن قەلبىمىزدە ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق جاسارىتى ئالدىدا توپا - چاڭ، بوران - چاپقۇنلار، ئۇسسۇزلۇق ۋە ھېرىپ - چارچاشلار ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. دەرۋەقە:

ياشلىق دېگەن بىر پارچە ئوت، كۆيۈپ - كۆيۈپ ئۆچمەيدىغان،
شۇ قوتۇپ يولتۇزىدەك نىشانىدىن ئۆچمەيدىغان.
ئۇچرىسا گەر بېستون تاغلار فەرھاد كەبى كۆكرەك كېرىپ،
تاپماق ئۈچۈن نىگارىنى كۆككە قاراپ ئۆرلەيدىغان.
ياشلىق دېگەن باھار پەسلى، چېچەك ئېچىپ بىخلايدىغان،
قىش - زىمىستان جۇدونلارنى كويىقاپقا مىخلايدىغان.
ئىرادىدىن قورۇپ سېپىل، كۈچ - قۇدرىتى قاپلان كەبى،
مىسران قىلىچ قوللىرىدا، ياۋنى كۆرسە تىغلايدىغان.

www.uyghurkitap.com

شۇنداق قىلىپ بىز تەڭرىتاغ باغرىنى بويلاپ، ئالتە ئۆتەڭدە يەرنى سېلىنچا، ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ قونۇپ، يەتتىنچى كۈنى كەچتە ئۈرۈمچىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى دۆڭكۆۋرۈككە جايلاشقان سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ «قىزىل بىنا»سى ئالدىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ بىنانىڭ 1 ـ قەۋىتىگە مائارىپ نازارىتىنىڭ يېڭى ستودېنتلارنى كۈتۈۋېلىش ۋاقىتلىق ئورنى جايلاشقان ئىكەن. بىزنىڭ ماشىنا بىنا ئالدىغا كەلگەن ھامان ئىشخانىدىن ئىككى خادىم چىقىپ بىزنى كۈتۈۋالدى ھەمدە يۈك ـ تاقلىرىمىزنى 1 ـ قەۋەتتىكى بوش سىنىپلارغا ئەكىرىپ قويۇشنى ئېيتتى. بىزنى يېتەكلەپ قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن ئىككى رەھبەر بىزنى يورۇق كارىدورغا يىغىپ:

— بىز يەتتە كۈنلۈك جاپالىق سەپەرنى تۈگىتىپ، ساق ـ سالامەت ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىۋالدۇق. «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەندەك، يولدا كۆپ جاپا چەكتىڭلار. بۈگۈن بىر كېچە مۇشۇ بىنانىڭ سىنىپلىرىدا يوتقان ـ كۆرپەڭلارنى يېشىپ خاتىرجەم ئۇخلاڭلار. ئەتە سەھەردە سىلەر تەقسىملەنگەن ھەر قايسى مەكتەپلەردىن مەخسۇس خىزمەتچىلەر كېلىپ، سىلەرنى مەكتىپىڭلارغا ئېلىپ بارىدۇ. ھازىر ئاشخانىدا سىلەر ئۈچۈن «ھاردۇق ئېشى» تەييارلاپ قويۇپتۇ. ئالدى بىلەن تاماقنى يەۋېلىپ بەھوزۇر دەم ئېلىپ ئۇخلاڭلار، — دېدى.

بىز كۈتۈۋېلىش ئىشخانىسىدىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىغا كىردۇق. ئوخشىتىپ ئېتىلگەن قوچقاچ تىلى سۇيۇقئاش ۋە قورۇما، ھورنان بىلەن قورساقنى راسا تويغۇزۇپ، ئورۇنىمىزغا قايتىپ كەلدۇق. سىنىپ كەڭ ۋە ئازادە بولۇپ، ئاستى قىپقىزىل سىرلانغان پول ئىكەن. بىز يوتقان ـ كۆرپىلىرىمىزنى پول ئۈستىگە يېشىپ، ھەر بىرىمىز ئۆزىمىزگە ئورۇن تەييارلىدۇق. 1 ـ قەۋەتتىكى سۇخانىغا چىقىپ يۈز

- كۆزلىرىمىز ۋە پۇت - قوللىرىمىزنى پاكىز يۇيۇپ «ياتاق»قا كىرىپ راھەتلىنىپ ياتتۇق. بەزى ساۋاقداشلار ھارغىنلىقتىن ياستۇققا بېشىنى قويۇپلا خاقىراپ خورەككە چۆشۈپ كەتتى. مەن ئۇياققا ئۆرۈلۈپ، بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادى ئۇيقۇمنى تاپالمىدىم. ئۇيقۇ قاچقانسېرى كاللامنى ئوي - خىيال چۇلغىۋالدى. يەتتە كۈنلۈك سەپىرىمىدىكى كۆز يەتمەس چۆل - جەزىرىلەر، ماشىنا چىرىغىنىڭ نۇرىدا يىراقتىن كۆرسىتىدىغان يول قاراۋۇللىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ تۇرغان تاغ جەرەنلىرى، تاشيولنى كېسىپ ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرەۋاتقان قارا قۇيرۇق توشقانلار، گاھ يېقىن گاھ يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تەڭرىتېغىنىڭ ئاقباش چوققىلىرى، يېشىللىققا پۈركەنگەن كۆجۈم مەھەللە - كويلار، ئاۋات بازارلار، تاغ باغرىدىن شاقىراپ ئېقىۋاتقان دەريا - ئۆستەڭلەر، يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى قىزىل ياپراقلىق توغراقلىقلار ۋە يۇلغۇنلۇقلار كۆڭۈل ئېكرانىمدا ئايان بولدى. «نېمە دېگەن كەڭ، نېمە دېگەن گۈزەل يۇرت بۇ!» دەيتتىم ئۆز - ئۆزۈمگە پىچىرلاپ.

شۇنچە پايانسىز ئۇزۇن يوللارنى دادام ئات - ئېشەك بىلەن قانداق بېسىپ تۈگەتكەن بولغىيدى؟ دەپ دادامنىڭ جاسارىتىگە قايىل بولاتتىم. دادام 1930 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ تاكى 1950 - يىللارغىچە سەييارە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئات - ئېشەك كارۋانلىرى بىلەن بۇ ئۇزۇن يوللارنى بەش - ئالتە قېتىم باسقان ئىكەن. ھەتتا ئەڭ خەتەرلىك مۇز داۋاندىن ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئۆتۈپ ئىلى، ئالتاي، چۆچەك ۋە ئۈرۈمچىدە سەييارە تىجارەت قىلغان. دادام ھەر قېتىم سەپەردىن قايتىپ كەلگەندە يولدا ئۇچرىغان بالايى - خەتەرلەرنى بىزگە سۆزلەپ بېرەتتى.

«ئەجىلىڭ پۈتمىسە پىلسىراتنىڭ كۆۋرۈكىدىنمۇ ئامان - ئېسەن ئۆتىسەن. ئەجىلىڭ پۈتسە تۈز يولدا مۈدۈرۈپ كەتسەڭمۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۆلسەن.» دەپ بىزگە تەسەللىي بېرەتتى دادام. مەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققان مەزگىللەردە، دادام خاتىرىلەپ قويغان بىر پارچە «سەپەرنامە»نى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان. مەنمۇ بۇ قوشاقنى قىزىقىپ، خاتىرەمگە كۆچۈرۈۋالغان ئىدىم. ئۇيقۇم كەلمىگەنسېرى بىللە ئېلىپ يۈرگەن بۇ خاتىرە ئېسىمگە كېلىپ، سومكامدىن ئۇنى سۇغۇرۇپ ئالدىمدا ئىچىمدە ئوقۇشقا باشلىدىم. بۇ «سەپەرنامە» مۇنداق پۈتۈلگەن ئىدى.

قەشقەر دېگەن ئۆزى پەستە،
ئوتتۇرىسىدا رەستە ـ رەستە.
قەشقەردىمۇ بار مۇشتى يوغانلار،
شۇڭا ئۆز يۇرتىغا سىغمىدى نى ـ نى ئوغلانلار.
باي ـ غوجاملار چىقىدۇ ئىلىغا سەيلە ـ ھەۋەستە،
يېتىمچىلار پاناھ ئىزدەپ چىقار بەس ـ بەستە.
قەشقەردىن چىقساڭ يېڭىشەھەر،
لويىلىرى دارىن غوجامغا ئېگىشەر.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ياندۇرما،
خۇدا ساقلا! ئاتا ـ ئانىدىن تاندۇرما.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قىزىللىق[1].
خورجۇن، خالتاڭ مۇرىلىرىڭگە ئېسىغلىق.
ئۆيدىن ئايرىلىپ باستى سېنى خىجىللىق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ شاپتۇللۇق[2].
خۇرجۇنىڭدىكى زاغرائىڭنى غاجاپ ماڭسەن ئۇدۇللۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ پەيزاۋات.
پەيزاۋاتنىڭ قوغۇنلىرى قەن ـ ناۋات.
يۇلى بارلار ناشپىكەر يەر، پۇلى يوقلار پەندىيات.

[1] پەيزاۋاتقا تەۋە يېزا ـ يۇرت ئىسمى: «قىزىلبويى» يېزىسىنى كۆرسىتىدۇ.
[2] پەيزاۋاتقا تەۋە يېزا ـ يۇرت ئىسمى: «شاپتۇل» يېزىسىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ داش،
بۇ چۆلدىن «قانداق چىقارمىز» دەپ قاتتىق باش.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ لۇڭكو،
يۇرت ـ ماكاندىن بىزنى ئايرىغان سىڭكو.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ جاڭزا،
جاڭزىغا بېرىپ قونار يېرىڭ ئەسكى پاڭزا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ غولتوغراق،
غولتوغراقتا غەم يېدىڭ يۇرتۇڭدىكىدىنمۇ ئارتۇقراق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئۆردەكلىك،
يۇرتتىن ئايرىلغان بەكمۇ گۆدەكلىك.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قارا قىلچىڭ،
ئىلىخودىمۇ پۇل چىڭ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ مارالبېشى،
ھەركىشى ئۆز جېنى بىلەن ـ
كىم بىلەن كىمنىڭ ئىشى،
ئىسىت، ئانامنىڭ ئېتىپ بەرگەن ئۇگرە ئېشى،
ئالدىرىماڭ بۇ تېخى دەردنىڭ بېشى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تۇمشۇق،
مۇساپىرلارنىڭ ئالدىنى توسقان چېرىكلەرنىڭ ھەممىسى ئۇششۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چارباغ،
تەرىڭنى سۇرتۇشكە ئەسقاتتى بېلىڭدىكى بەلۋاغ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئوي قوتان،
ھەجەپمۇ كۆپ ئىكەن بۇ يەردە ئوتان (ئوتۇن).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئوقۇمازىرى،
بېشىڭدا قايناپدۇ قىيامەتنىڭ بازىرى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تەڭ توغراق،
پۇشايمان قىلغىچە، مەشەدىن قايتقىنىڭ ياخشىراق.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كەلپىن ئاچىلى.
بۇ يەر بەك تار ئىكەن، دەرھال قاچىلى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يانتوقدۇق.
بۇ يەرگە كەچ بىرىپ ھەممە ئىشىككە بىر قېتىمدىن دوقۇردۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ غالدا.
كېچىسى مىڭمۇال بۇ يولنى، ئۆزۈڭگە پايدا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چىلان.
نەلەردە قالدى، ئۆيدە توقىغان پىلان.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ شوتا قۇدۇق.
ئالدىمىزنى توسقان ئىككى ئوغرىنى تونۇۋېلىپ راسا ئۇردۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ خاڭگوڭ.
خاڭگوڭلۇق كۆرۈپ بىزنى: قەشقەرلىك سىيىت گاڭگوڭ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئايكۆل.
ھەر مەھەللىدە بار ئىكەن بىردىن چوڭ كۆل.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئاسوق.
باش يىرىلدى، بولدى تارتۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئاقسۇ.
پۇلۇڭ بولمىسا تېپىلمايدىكەن بىر چىنە قايناقسۇ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن جامغا.
جامدا زار بولدۇق بىر چىشلەم نانغا.
ئەجەپ پاتتىغۇ يول ئازابى جانغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قارا يۇلغۇن،
خىيىم ـ خەتەر ئالدىڭدا تېخى نۇرغۇن.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ توڭگان مازار،
ساڭىمۇ كەپتىغۇ مۇشۇ چۆلدە قازا.
ئۆلۈكۈڭ چۆلدە قاپتۇ كىم تۇتقاندۇر ھازا.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن زىلغا،
يانار سەنمۇ كېلەر يىلغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چۇشۇرگە،
پۇلۇڭ بولمىسا بولىسەن سۇپۇرگە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تالاشۇر،
قانداق قىلسەن بېشىڭغا كەلگەن بالا شۇ!
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يېڭىئاۋات،
ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەنگە سۇيى ئىككەن قەنت - ناۋات.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قىزىلبۇلاق،
يول ئازابىدا ئانا سۇتى بولدى بۇرنىمىزدىن بۇلاق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قوغان،
قوغاننىڭ لويىسى «قەرزنى تۆلە» دەپ ئالدىمىزنى تورىغان.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قېيىنلىق،
يېتىمچى باللار قولغا ئالدى بىردىن تېيىنلىق (ھاسا مەنىسىدە).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تامغۇ تاش،
مۇز داۋاننى كۆرۈپ قاتتى باش.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ «مۇزات» دەپ داۋان بار،
ئۆتەلەمدۇق، ئۆتەلمەمدۇق كۆڭلىمىزدە گۇمان بار.
قەدەم قويدۇق مۇزاتقا تاڭدا،
سىرىلىپ ئۆلگەن ئات - ئۇلاغ كۆرۈنۈپ تۇربدۇ ھاڭدا.
داۋاندىن چۈشسەڭ شىپالىق،
كۆتۈرۈلدى كۆڭلىدىكى دىشۋارلىق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يار ئالدى،
ئات - ئېشەك ھاڭدا قالدى، خۇرجۇن قاچاڭنى ئوغرى ئالدى.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ توغراسۇ.
كىمنىڭ چاپىنى كونا بولسا ئوغرى شۇ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ پاراس قارىغاي.
يالغۇز يولۇچى بارمىكىن دەپ ئوغرى مارىغاي.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كىلىسەن شوتىغا.
تېز كەتمىسەڭ لوپىنىڭ توقمىقى تېگەر يوتىغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تېكەس،
ھەممە يېرىدە ئېگىز ئۆسكەن ئوت - خەس.
تېكەس دېگەن بىر تۈز،
يورتۇڭ يىراقتا قالدى ئۇمىدىڭنى ئۈز.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئىلى دەريا،
تۆت تەڭگە بەرسەڭ ئۆتكۈزىدىغان سالچىلار تەييار.
دەريادىن ئۆتسەڭ پايتىما زەڭگە.
بىر چىلىمغا ئولىشىپتۇ بەش - ئالتە بەڭگە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كۇرە،
ئىلىغا كەلدۇق دەپ بەزىلىرى يىغلار، بەزىلىرى كۈلە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئۈرۈكلۈك.
نىمىنى تۈگەپ خورجۇن ئاغزى پۈرۈكلۈك.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كىلىسەن كانغا.
خورجۇن - خالتاڭ يىڭى بولسا تېگىشىپ يەيسەن نانغا.
بولمىسا ئەزرائىل تىكىلىدىكەن شىرىن جانغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چىغلاڭ،
چىغ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ مۆڭلىنىپ يىغلاڭ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تاشلەيكە،
جان ھايات قالدى، بازارغا بېرىپ نان تېپىپ كە (ل).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ خەنزۇ بازىرى،
كۆرۈۋال يىتىمچى باللار، مۇشۇ ئىلىخونىڭ ئاۋات

بازىرى.
شۇ ئەسنادا بىر تارانچى كېلىپ دەيدۇ:
ــ «ھەي ئالتە شەلىك بۇياقتا ئۆت،
نەگە بارساڭ قازاننىڭ قۇلىقى تۆت.
چىقىپ ئىشلىسەڭ بولمامدۇ خاڭدا،
ئۆمىدىڭ بارمۇ ـ يوقمۇ جاندا؟
يېتىۋېرىمسەن ئىشلىمەي جاقاڭدا.»
دېدى ـ يۇ، كەتتى.
بۇ گېپى جېنىمىزدىن ئۆتتى.
خۇرجۇننى ئالدۇق،
ئۈشنىمىزگە سالدۇق.
چىقتۇق خاڭغا،
خاڭدىكىلەرمۇ زار ئىكەن بىر بۇردا نانغا.
خاڭدا ئىشلەيمىز دەپ چۈشۈپتۇق بىر چوڭقۇر ھاڭغا.
ساق چىقساق يۇرتقا كېتىۋالارمىز،
قازا قىلساق يۇرتىمىزغا سالام دەڭلا.

مانا بۇ تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە قەشقەر ـ ئىلى كارۋان يولىدا سەپەر قىلغان يېتىمچىلەرنىڭ يول سەرگۈزەشتىسى. بۇ كارۋان يوللىرىدىكى ئۆتەڭ ـ قونالغۇ ناملىرى شىنجاڭنىڭ توپوگېئولوگىيە تەتقىقاتىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ھازىرغۇ بۇ كارۋان يوللىرىنىڭ ئىزى ئۆچۈپ كەتتى. ئەمما دادام باسقان مۇشۇ چىغىر يوللارنى مەنمۇ ئات ـ ئېشەك بىلەن بىر نۆۋەت بېسىپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىمەن. چۈنكى ئۇنىڭدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇبارەك ئىزى بار. ئۇ شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرغان قەدىمكى «يىپەك يولى» مەدەنىيىتىنىڭ تاشقاتمىسى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەن ئاشۇنداق شېرىن خىياللار دېڭىزىدا ئۈزۈپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئۇيقۇغا غەرق بولدۇم. ئەگەر ئەتىسى سەھەردە ساۋاقداشلىرىم ئويغاتمىغان بولسا يەنە بىر قانچە سائەت ئۇخلاپ ئۇيقۇ راھىتىنى سۈرەتتىم. بىز بۈگۈن ئەتىگەندە مەكتەپلىرىمىزگە بېرىپ تىزىملىتىدىغان بولغاچقا، ئورنىمىزدىن تۇرۇپلا يوتقان - كۆرپىلىرىمىزنى تېڭىپ، يۈك - تاقلىرىمىزنى تەقلىدۇق. يەنە ئاخشامقى ئاشخانىدا سوغۇق سۇ، پىشۇرۇلغان توخۇم ۋە سۇتلۇك چاي بىلەن ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن، قىزىل بىنا ئالدىدا ماشىنا ساقلىدۇق. بىرىنچى بولۇپ شىنجاڭ 1 - ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى ۋە شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىنىڭ ماشىنىلىرى يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىگە تەۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېلىپ ماڭدى. ئارقىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماشىنىسىمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ مەكتەپكە تەقسىملەنگەن ئون نەچچىمىز شوپۇر باقى ئۇستامنىڭ ياردىمى بىلەن يۈك - تاقلىرىمىزنى ماشىنىغا رەتلىك بېسىپ، قالغان ساۋاقداشلىرىمىز بىلەن قىزغىن خوشلىشىۋالغاندىن كېيىن، مەكتەپكە قاراپ يول ئالدۇق. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى ۋاقىتلىق ئورنى بۇرۇنقى ئۇچتاشتىكى ئورنىدىن 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ھازىرقى شىنجاڭ مالىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئورنىدا ئىدى. بىز ئۇ يەرگە بىر سائەتچە يول يۈرۈپ يېتىپ باردۇق. مەكتەپ قورۇسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، تېخى دائىرىگە ئېلىنمىغان ئىكەن. ماشىنا شىمالىي بېيجىڭ يولىدىن سولغا قايرىلىپ، ئۇدۇل مەمۇرى بىنانىڭ ئالدىدا توختىدى. بىنانىڭ 1 - قەۋىتىدىكى تىزىملاش ئۆيىگە كىرىپ، مۇناسىۋەتلىك تىزىملاش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتىگەندىن كېيىن ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. تىزىملاش ئۆيىدە ھەر بىر فاكۇلتېتلارنىڭ تىزىملاش ئورنى ئايرىم ئىكەن. بىزنى قەشقەردە تېخى كونكېرىت كەسپلەرگە بۆلمىگەن.

قەشقەرگە ئوقۇغۇچى ئېلىشقا كەلگەن ئىبراھىم مۇھىتى ئاكا:

— سىلەرنى تېخى كەسىپ، فاكۇلتېتلارغا بۆلمىدۇق. ئارخىپ ۋە باشقا ماتېرىياللىرىڭلارنى ئالدىن مۇناسىۋەتلىك مەكتەپلەرگە ئەۋەتتۇق. ھەر قايسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش باشقارمىلىرى ماتېرىياللىرىڭلارنى كۆرۈپ، دۆلەت پىلانىغا ئاساسەن سىلەرنى فاكۇلتېتلارغا تەقسىم قىلىدۇ. تىزىملاش باشلانغۇچە مەكتەپ بۇ تەقسىمات خىزمىتىنى پۈتتۈرىدۇ، — دېگەن ئىدى. دەرۋەقە، تىزىملاش ئۆيىنىڭ ئىشىكى يېنىغا قويۇلغان ئۈستەلدە ئولتۇرغان كۆزەينەكلىك بىر خىزمەتچى قولىمىزدىكى «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇشى» (باۋ داۋجىڭ)نى قولىغا ئېلىپ، ئومۇمىي تىزىملىككە سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، «سىز XX فاكۇلتېتىنىڭ تىزىملاش ئورنىغا بېرىڭ.»، «سىز ئۇياققا، سىز بۇياققا» دەپ ھەر قايسى ئوقۇغۇچىلارغا بۆلۈنگەن فاكۇلتېتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. نۆۋەت ماڭا كەلگەندە، «سىز ماشىنا سازلىق فاكۇلتېتىنىڭ تىزىملاش ئورنىغا بېرىڭ.» دېدى. بۇنى ئاڭلاپ مېڭەمدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. «مەن باشتىن ـ ئاخىر تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇيمەن، دەپ بۇ مەكتەپكە كەلگەن تۇرسام، ئۇلارنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟!» دېگەنلەرنى ئويلاپ قاققان قوزۇقتەك ئورنۇمدا مىدىرلىماي تۇرۇپ قالدىم. مېنىڭ چىرايىمغا نەزەر تاشلاپ تۇرغان تىزىملاش خادىمى:

— ھە، سىزگە نېمە بولدى؟ سىزنى تىزىملايدىغان ئورۇن ئاۋۇ 5 ـ ئۈستەل، — دەپ قولى بىلەن ئاشۇ ئۈستەلنى ئىشارە قىلدى.

— مەن ماشىنا سازلىق كەسپىدە ئوقۇمايمەن. ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا تىزىملاپ قويسىڭىز.

— بىزنىڭ تەقسىماتنى ئالماشتۇرۇش ھوقۇقىمىز يوق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ئەمسە مەن قانداق قىلىمەن؟

— ئالدى بىلەن قايسى فاكۇلتېتقا تەقسىملەنگەن بولسىڭىز شۇ فاكۇلتېتقا تىزىملىتىڭ. ئالاھىدە ئەھۋال ئاستىدا كەسىپ ئالماشتۇرۇشقا توغرا كەلسە ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

باشتىلا تەلىيىمنىڭ ئوڭ كەلمىگەنلىكىدىن بەك ئەپسۇسلاندىم. «بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.» دەيتتىم ئۆز - ئۆزۈمگە پىچىرلاپ. چۈنكى مەن ئىزچىل ھالدا ئەدەبىيات كەسپىنى تاللىغان. ئەگەر سانائەت پەنلىرىدە ئوقۇش نىيىتىم بولسا، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇستازىم ھامۇتجان خوجايوفنىڭ سەمىمىي تەكلىپىنى رەت قىلمىغان بولاتتىم. ناۋادا ئالمىشالمىسام بۇ كۆيۈمچان ئۇستازىمغىمۇ يۈز كېلەلمەيمەن - دە! شۇڭا ھەر قانچە چوڭ بەدەل تۆلىسەممۇ ئارزۇيۇمدىن قايتماسلىقىم كېرەك.» مەن ئىلاجىسىز تىزىملاش بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلىنى تېپىپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدىم.

— كەسىپ ئالمىشىشنى ھازىر بېجىرمەيدىغانلىقىنى چۈشەندىم. لېكىن مەن بەربىر ئالمىشىمەن. شۇڭا مېنى ھازىرچە ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياتىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويسىڭىز.

— بۇ تەلىپىڭىزنى ئورۇنلاشقا بولىدۇ. مەن ياتاق باشقۇرۇش بۆلۈمىدىكى خادىملارغا ئېيتىپ قوياي. قالغان ئىشلىرىڭىزنى ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن بېجىرەيلى، — دەپ ماڭا ئاز - تولا ئۈمىد ئاتا قىلدى.

بىز بەش قەۋەتلىك ياتاق بىناسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ماشىنىدىكى يۈك - تاقلىرىمىزنى چۈشۈردۇق. قەشقەردىن كەلگەن باشقا ساۋاقداشلىرىم ياتاق باشقۇرۇش بۆلۈمىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر - بىرلەپ ياتاقلىرىغا

چىقىپ كەتتى. مەن يالغۇز قالدىم. بىر ئازدىن كېيىن بىر ناتونۇش خىزمەتچى چىقىپ:

— سىز ماشىنا سازلىقتا تەقسىملەنگەن «ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان»مۇ؟ — دېدى.

— ھەئە.

— ئاكوجاڭ بىزگە تېلېفون قىلدى. سىزنى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ياتىقىغا ئورۇنلاشتۇرىدىكەنمىز. شىڭلىنى ئېلىپ بىز بىلەن يۈرۈڭ.

مەن بىر قولۇمدا شىڭلىنى، بىر قولۇمدا چامداننى كۆتۈرۈپ ئۇلارغا ئەگەشتىم. ئۇلار يول - تاقلىرىمنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆرۈپ:

— چامدان، سومكىلىرىڭىزنى بىزگە بېرىڭ، بىز كۆتۈرۈۋالايلى، — دېدى.

شوبداق قىلىپ، بىز ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ بىنانىڭ 5 - قەۋىتىگە چىقتۇق. ياتاقلارنىڭ ھەممىسى تۆت كىشىلىك بولۇپ، تۆت دانە سىم كارۋات قويۇلغان. پاراللېل قويۇلغان كارۋاتلارنىڭ ئارىسىدىكى بوشلۇقتا تام ئىشكاپ بار ئىكەن. ئۇنىڭغا كىتاب ۋە قاچا - قۇمۇچ قويىدىكەنمىز. قارشى تەرەپتىكى ئىككى كارۋاتنىڭ ئارىلىقىدىكى بوشلۇققا پاكارراق ئۈستەل قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چامدان - ساندۇقلىرىمىزنى قويۇشقا بولىدىكەن. دېرىزە ئالدىدا يەنە بىر ئېگىزەرەك بىر ئۈستەل بار ئىكەن. ئۇنىڭدا خەت - پەت يېزىشقىمۇ، تاماق - پاماق يېيىشكىمۇ بولىدىكەن. ھەر ھالدا ياتاقلىرىمىز ئازادە بولۇپ، خېلى ياخشى سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئىكەن. مېنى ئورۇنلاشتۇرغان بۇ ياتاققا ئالدىن ئۈچ ئوقۇغۇچى ئورۇنلىشىپ بولغان ئىكەن. ئىشىك تەرەپتىكى بوش كارۋاتقا يوتقان -

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆرپىلىرىمنى يېشىپ رەتلىك ئورۇنلاشتۇردۇم. چامىدان قويىدىغان ئورۇن قالمىغاچقا، ئۇنى كارىۋاتنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى تار بوشلۇققا قويۇپ قويدۇم. سومكامدىكى لۆڭگە، سوپۇن ۋە چىش چوتكىسى قاتارلىق تازىلىق سايمانلىرىمنى ئېلىپ، سۇخانىدا پاكىز يۇدۇم ۋە يەتتە كۈنلۈك سەپەردە توپا ـ چاڭغا مىلىنىپ كەتكەن كىر كىيىملىرىمنى ئالماشتۇرىۋالدىم. شۇ ئەسنادا مەن تونۇمايدىغان ئۈچ ياتاقدىشىم ئارقا ـ ئارقىدىن ياتاققا كىرىپ مەن بىلەن قىزغىن سالاملاشتى. ئۆزئارا تونۇشتۇق. ئۇلار تونۇگۈن كەلگەن ئىكەن. بىر كۈندىلا يېقىن دوستلاردەك بىر ـ بىرىگە ئىجىل بوپكېتىپتۇ.

— مەن خوتەن ئىلچىدىن، ئىسمىم مەتزورى ھېيت، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى مېنىڭ قارشى تەرىپىمدىكى كارىۋاتتا ياتقان مۇلايىم بىر يىگىت.

— مېنىڭ ئالتاينىڭ قازاغى، ئاتىم غالىم.

— مېن ئىلى ئوبلاستىدىن، سۆيەگىم قازاق، ئاتىم جەكەن ئوڭالباي. سېنىلەردىن جاسىم ئۈلكۈن بولغاچقا «جەكەن چال» دەۋېرىڭلار.

— مەن قەشقەردىن كەلدىم. ئىسمىم ئابدۇكېرىم ئابدۇ-راھمان.

— ھە، بولاي دە! قاشقار ئۆلكۈن يۇرت، ئاتىڭ سارت لەغمىنىدەك جۇدا ئۇزۇن ئىكەن. بىز سەنى «ئەبەك» دەپ چاقىرايلى، — دېدى جەكەن «چال».

— كېل ئەبەك، شاي ئېچەيلى، — دەپ غالىم سومكىسىدىن قۇرت، ئىرىمچىك، بوغۇرساق قاتارلىق ئالتاينىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئۈستەلدىكى گېزىت ئۈستىگە يايدى. مەنمۇ قەشقەرنىڭ سەپەر توقىچى، گۆلە ـ قاق، ياڭاق، بادام مېغىزى

قاتارلىق سەپەر يوللۇقلىرىنى ئېلىپ ئۈستەلگە تۆكتۈم. تۆت يۇرتنىڭ يەرلىك سارقىتلىرى بىلەن ئۈستەل توشۇپ كاتتا زىياپەت سورۇنىغا ئايلاندى. ھەر ياتاقتا بىردىن چايدان بولغاچقا، مەتروزى ھەر بىرىمىزنىڭ كۇرۇشكىلىرىغا قىزىق چاي قويۇشقا باشلىدى. جەكەن «چال» كۇرۇشكىلارغا قوشۇق بىلەن تار ۋە جەنت (سېرىق ماي، شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلغان تېرىق) سېلىشقا باشلىدى. بىز بىر تەرەپتىن سۆزلەشكەچ، بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر - قازاقنىڭ ئېسىل نېمەتلىرىنى بەھۇزۇر يېيىشكە باشلىدۇق.

مەن قىرغىزلار بىلەن خېلى كۆپ ئۇچراشقان. ھەتتا بالىلىق چاغلىرىمدا دادامنىڭ بىر قىرغىز بۇرادىرى بىر مەزگىل بىزنىڭ ئۆيىمىزدە قوشنا ئولتۇرۇپ كىگىز ئەيلەپ ساتاتتى. ئۇنىڭ «قاپسىلاڭ» ئىسىملىك مەن دېمەتلىك ئوغلى بىلەن بىللە ئوينايتتۇق. شۇڭا قىرغىز تىلىغا قۇلىقىم خېلى پىششىق ئىدى. قازاقلار بىلەن مانا مۇشۇ سائەتتە تۇنجى ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ تىلى ۋە ئادەتلىرى قىرغىزلارغا يېقىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم ۋە بۇ قازاق ساۋاقداشلىرىمنىڭ تىلىنى ئاساسي جەھەتتىن چۈشەندىم. مۇڭدىشىش ئارقىلىق بىلدىمكى، تۆتىمىزنىڭ ياش قورامى كۆپ پەرقلەنمەيدىكەن. گېپىدىن قارىغاندا، جەكەن توي قىلغان ئىكەن. شۇڭا ئۇ ھەدىسىلا «بىزنىڭ كەمپىر» دەپ سۆزلەيتتى.

بىزگە قوشنا ياتاقلاردىكى ساۋاقداشلارمۇ يېڭى كەلگەنلەر بىلەن تونۇشماق بولۇپ، بىزنىڭ ياتاققا كىرىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مەن بىلەن بىللە كېلىپ، باشقا ياتاققا ئورۇنلاشقان ئابلىمىت ئىسمائىل، ھېمىت مەقسۇت، سەمەت قاۋۇل، تۇرسۇن قۇربان قاتارلىق كونا ساۋاقداشلىرىمدىن باشقا، قۇمارىبىك، ئېرىسبېك، ئوراز بىلە، قاۋسىلقان، ئوبۇل نامەت، ساۋۇت داۋۇت، ھەمدۇللا، ئاقابباي، سالى سادىۋاقاس

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئوغلى، ئىلھامجان شەمسىدىن، بارات قاتارلىق ئالتاي، چۆچەك، ئىلى، قەشقەر، يەكەن، خوتەن، سانجى رايونلىرىدىن كەلگەن ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك ساۋاقداشلار بار ئىدى. بىز بىر قانچە كۈن ئىچىدىلا بۇ يېڭى ساۋاقداشلار بىلەن ئىجىل دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. يۇرت، مىللەت ئايرىيدىغان ئىدىيە - خاھىشلار بىزدىن خالىي ئىدى. چۆچەكلىك ساۋاقدىشىمىز گارمونىنى چالسا، تاتارچە جىرلارنى بىلسەك - بىلمىسەك تەڭ جىرلايتتۇق. ئابايىنىڭ «جارق ئەتمەس قارا كۆڭلۈم» دېگەن قازاقچە ئۆلەڭنى بىر ھەپتىگە قالماي ئۆگىنىۋېلىپ، قازاق ساۋاقداشلار بىلەن تەڭ ئېيتاتتۇق. ئىلىنىڭ سادىر پالۋان ناخشىلىرىنى، قەشقەرنىڭ «لەيلىگۇل»، «تېرەك بوستان»لىرىنى ئېيتساق، قازاق ساۋاقداشلارمۇ تەڭ جور بولاتتى. بىر - بىرىنى يەكلەيدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلمەيتتى. گەرچە بۇ يىللاردا «مىللەتلەر دوستلۇقى» كۈچەپ تەشۋىق قىلىنمىسىمۇ، ناھايىتى تەبىئىي ھالدا بىرىكىش، سىڭىشىش ئېڭى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە ئىدى. مانا بۇ ئاشۇ دەۋر ياشلىرىنىڭ روھىيەت شەجەرىسى ۋە تەلپۈنىشى. مانا بۇ تاكى 1980 - يىللارنىڭ ئوتتۇرلىرىغا قەدەر ئالىي مەكتەپلەردە ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاجىك، تاتار، ئۆزبېك قاتارلىق ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۇيغۇرچە ياكى قىسمەن قازاقچە تىلدا دەرس ئۆتۈلسە ھېچقانداق قارشىلىقسىز بىمالال قوبۇل قىلالىغانلىقىنىڭ ئىچكى سەۋەبى. ھالا زامانىمىزغا كەلگەندە بۇ روھ كىرزىسقا دۇچ كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن يېشىپ بېرىش بەك قىيىن. مېنىڭچە، ئاشۇ روھنى قايتۇرۇپ كەلمىگۈچە، مىللىي بۆھراندىن قۇتۇلۇش تەس. دۇنيادا تەبىئىيلىكتىن ئارتۇق گۈزەللىك بولمىسا كېرەك. بۇنداق گۈزەللىكنىڭ ئىچكى ئېنېرتسىيەسى كۆڭۈل ئازادىلىكىنى نىشانلايدۇ.

سۇغا سالسا سۇ كۆتۈرمەس مىسقال تۆمۈرنى،
ئالتۇن بېرىپ ئېلىپ بولماس قالغان كۆڭۈلنى.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ ھېكمىتىدىمۇ كۆڭۈل ئازادىلىكىنىڭ ئەڭ چوڭ بەخت ئىكەنلىكى ئايان بولىدۇ.

بىز يېڭى ستۇدېنتلارغا ئورۇنلاشتۇرغان بىر ھەپتىلىك ھەربىي تەلىم - تەربىيە مەشقىنى تاماملىغاندىن كېيىن، رەسمىي ئوقۇش باشلىدۇق. مېنىڭ كەسىپ ئالماشتۇرۇش ئىشىم تېخى ھەل بولمىغاچقا، ۋاقىتلىق ماشىنا سازلىق سىنىپىدا ئوقۇپ تۇردۇم. بۇ كەسىپكە ناھايىتى سەر خىل باللار تاللانغان ئىكەن. بۇ سىنىپقا نېمە ئۈچۈنكىن قىز ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنماپتۇ. تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقداش دوستلىرىمدىن ئابدۇرېھىم ھامىت ۋە ئابدۇرۇسۇل قاتارلىقلار مۇشۇ سىنىپتا ئىكەن. مەن ئۇلار بىلەن بىر ھەپتە بىللە ئوقۇدۇم. بۇ جەرياندا مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەرنى ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىرى كەسىپ ئالماشتۇرۇش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتۈشلۈق بېجىرىۋالدىم. چۈنكى ماشىنا سازلىق مەكتىپىمىزدە يېڭى ئېچىلغان سانائەت كەسپى بولغاچقا، باشقا كەسىپلەردىن ماشىنا سازلىققا ئالمىشىشمەن دەيدىغانلار كۆپ ئىكەن. بۇ مەن ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەت بولدى.

ياتىقىم ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بۇ يىل قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولغاچقا، بۇ سىنىپقا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، مەندە ھېچقانداق ياتسىراش بولمىدى. ھەممە ئىشلىرىمىز بىر قەدەر تەرتىپكە چۈشتى. دەسلەپكى بىر يىل يۈكپ (تەييارلىق) سىنىپتا خەنزۇتىلى ئۆگىنىش ئاساس قىلىنغاچقا، ھەپتىدە ئىككى سائەت سىياسىي نەزەرىيە دەرسىدىن باشقا ھەر كۈنلۈكى ئالتە سائەت «خەنزۇ تىلىدىن

ئاساس» بىلەن كەسپى خەنزۇ تىلى دەرسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ھەممىمىز دۆلەت تەمىناتىدىن تولۇق بەھرىمەن بولاتتۇق. ياتاق، تاماق، ئوقۇتۇش قوراللىرى، يازلىق ۋە قىشلىق كىيىم - كېچەك ھەقسىز بولغاندىن باشقا، ئايدا ئىككى يۈەندىن تۇرمۇش ياردەم پۇلى بېرەتتى. ئۇ چاغلاردا ئىككى يۈەننىڭ قىممىتى خېلى چوڭ بولۇپ، ئۇششاق - چۈششەك خىراجىتىمىزگە يېتەتتى. ناۋادا شەھەرگە كىرمەكچى بولسا ماشىنا كىراسى بەش پۇڭ ئىدى. بەش موچەنگە يېرىم كىلو تاماكا ئالساق بىر ئايغا يېتەتتى. مەكتەپ ساتىراچخانىسىدا چاچ ئالدۇرساق بىر موكېتەتتى. كىتاب - ژۇرناللارمۇ بەك ئەرزان ئىدى. «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ژۇرنىلى» (ھازىرقى «تارىم ژۇرنىلى»)نى بىر موچەنگە سېتىۋالاتتۇق. قىسقىسى، قورساق توق، كىيىم پۈتۈن بولغاچقا، ئىككى يۈەن تۇرمۇش خىراجىتىمىزگە يېتەتتى. لېكىن بۇنداق باياشات كۈنلەرمۇ ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. «پولات تاۋلاش» جېڭى ئۇرۇمچىدە تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىكەن. بىر ئاي دەرس ئوقۇغاندىن كېيىن، 10 - ئاينىڭ بېشىدا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پولات تاۋلاشقا قوماندانلىق قىلىش شتابى»نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ھەممىمىزنى مىچۈەن ناھىيىسىگە تەۋە شياۋخۇاگۇسەن دېگەن تاغلىق رايونغا ئېلىپ باردى. بىز تاغ ئارىسىدىكى شارقىراپ سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان ياپيېشىل جىلغا ئىچىگە ئورۇنلاشتۇق. «شتاب»نىڭ مۇئاۋىن قوماندانى مەرھۇم ئۇستاز ئابلىز بۇرھاننىڭ رەھبەرلىكىدە 15 كۈن رودا قازدۇق. بۇ تاغلاردا ھەقىقەتەن رودا كۆپ ئىكەن. شۇڭا بۇ قېتىملىق «رودا قېزىش» جېڭى قەشقەردىكىگە قارىغاندا خېلى ئۈنۈملۈك بولدى. تۇرمۇش - مەئىشەتلىرىمىزمۇ مەكتەپتىكىدىن ياخشىراق بولغاچقا، روھىمىز كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. تاغدىن مەكتەپكە قايتقان ھامان ئۇرۇمچى بىلەن سانجى ئارىلىقىدىكى تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىغا

تۇتۇلدۇق. «قوشتىن ئېلىپ سۆرەمگە سالغان»دەك ئىش بولدى. بۇمۇ «پولات تاۋلاش» جېڭىنىڭ داۋامى ئىكەن. بىز قازغان رودىلار مۇشۇ يەرلىك تۆمۈر يول ئارقىلىق باگاڭ پولات تاۋلاش زاۋۇتىغا توشۇلىدىكەن. بىز بىر ھەپتە قاتتىق ئىشلەپ بۇ «جەڭ»نىمۇ تۈگەتتۇق. بىزنى يەنە قانداق «جەڭ»لەر كۈتۈپ تۇراركىن؟

دەرۋەقە، مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا ئۇچراشقىنىمىز «ئاسماندىن ئاچارچىلىق ياغقان» دەك «قورساق غەملەش جېڭى» بولۇپ قالدى. شۇ يىلى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»، «پولات تاۋلاش» جەڭلىرى يېزا ئىگىلىكىگە چوڭ ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كەلدى. تەبىئەت ئېكولوگىيەسى بۇزۇلۇپ، ئېتىز - ئېرىقلار يېشىللىقتىن مەھرۇم بولدى. ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىمۇ بۇ «جەڭ»لەرنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئاشلىق مەھسۇلاتى كېمىيىپ، دۆلەتنىڭ زاپاس ئاشلىق ساڭلىرى قورۇقدىنىشقا باشلىدى. «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، خرۇششوف باشچىلىقىدىكى سوۋېت شىۋجىڭجۇيىچىلىرى ئېلىمىزدىن يۈز ئۆرۈپ «جۇڭگو - سوۋېت ھەمكارلىق شەرتنامە»لىرىنى پۈتۈنلەي بىكار قىلدى. ئېلىمىزنىڭ مۇھىم زاۋۇت - فابرىكىلىرىدە ئىشلەۋاتقان سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ھەممىسىنى مەجبۇرى قايتۇرۇپ كەتتى. ئۇنى ئاز دەپ «قارىغۇنى ياردا قىستىغان»دەك جۇڭگوغا بەرگەن ئۆسۈمسىز قەرزلىرىنى دەرھال قايتۇرۇشقا قىستىدى. بۇنداق ئىچكى - تاشقى «سىياسىي ئاپەت»لەر تۇپەيلىدىن جۇڭگو ئېغىر ئىقتىسادىي قەھەتچىلىككە دۇچ كەلدى. ئېتىزلاردىن بەرىكەت كېتىپ، ھوسۇل چىقمىدى. كۆپلىگەن زاۋۇت - فابرىكىلار تاقىلىپ قالدى. دۆلەتنىڭ مالىيە كۇچى ئاجىزلىشىپ كەتتى. نەتىجىدە 1959 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

باشلاپ ھەممە تۇرمۇش بۇيۇملىرى (ئاشلىق، تۇز، گۆش، سەي - كۆكتات، ياغ، جاڭيۇ - ئاچچىقسۇ، لازا - پىنتوزا، ، سەرەڭگە، سوپۇن، چىش پاستىسى، بىڭگەن، كەمپۈت، قەنت - شېكەر، رەخت، سائەت، ۋېلسىپىت، ئوتۇن - كۆمۈر... ۋە باشقىلار) نورمىلىق بېلەتلىك بولۇپ كەتتى. ئايلىق نورما ئاساسىدا تارقىتىلغان بېلەت بولمىسا، بۇ تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنى سېتىۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان دېھقانلارمۇ كوممۇنا ئايدا بىر قېتىم تارقىتىپ بېرىدىغان سەككىز جىڭ بۇغداي، 20 جىڭ قوناق نورمىسىغا تەلمۈرەتتى. يېزا ئاھالىلىرىگە تېخى گۆش، ياغ نورمىسى بېرىلمەيتتى. دېھقانلارنىڭ سەي - كۆكتات ياكى قوشۇمچە يېمەكلىك ئۆستۈرىدىغان پۆڭلۈك يېرىمۇ بولمىغاچقا، كوممۇنادىن بېرىدىغان ئاشۇ ئازغىنا يېرىك ئاشلىق نورمىسىغىلا قاراشلىق ئىدى. ئاي توشماي تۇرۇپلا ئاچلىقتىن كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن دېھقانلار كوممۇنانىڭ ئاشلىق ئامبىرى ئالدىدا ئۆچەيدەك ئۇزۇن ئۆچىرەت بولۇپ، نۇرسىز كۆزلىرىنى ئامبارغا تىكەتتى. يانچۇقىدا بەش - ئالتە موچەن پۇلى بارلىرى شەھەرگە كىرىپ قاراڭغۇ بازاردىن گىردە ياكى بىرەر زاغرا سېتىۋېلىپ، سوغا چىلاپ يەپ قايتىپ چىقاتتى. شەھەر ئاھالىلىرى ۋە بىزدەك داشقازاننىڭ تامىقىنى يەيدىغان ستۇدېنتلارنىڭ تۇرمۇشىمۇ يېزىلاردىن قېلىشمايتتى.

«پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا» دېگەن گەپ مۇشۇ قەھەتچىلىك يىللىرىغا ماس كەلمەي قالدى. چۈنكى شەھەردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە تىجارەتچىلەرنىڭ قولىدا ئاز - تولا پۇل بولسىمۇ، چۆلدەرەپ قالغان بازاردا نورمىدىن تاشقىرى بېلەتسىز سېتىۋالىدىغان ھېچنەرسە يوق ئىدى. «ئارپا، قوناق ئاش ئىكەن، ئۈنچە - مارجان تاش ئىكەن.» دېگەندەك، پۇل بولغان بىلەن ئاش بولمىسا، پۇلمۇ قىممىتى يوق بىر تۇتام قەغەزگە

ئايلىنىپ قالىدىكەن. بىزدەك قورامىغا يەتكەن ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ بىر ئايلىق نورمىسى 29 جىڭ ئاشلىق (80% قارا ئاشلىق) بىر جىڭ گۆش، بىر جىڭ چىگىت مېيى ئىدى. ھەر بىرىمىزگە مۇشۇ ئايلىق نورما بويىچە تاماكا بېلىتى تارقىتىپ بېرىلەتتى. ئەڭ تۆۋەن ئۆلچەمدە بېكىتىلگەن ئاشلىق نورمىسى «قورساققا ئەستەر»مۇ بولمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ كۆپچىلىكىمىز تاماق بېلىتىمىزنى كۈندە نەچچە قېتىم ساناپ يۈرۈپ ئايدىن ئايغا ئاران ئۇلىشاتتۇق. بەزى ئىشتەيلىك ساۋاقداشلار بېلىتىنى يەتكۈزەلمەي، يېنىمىزدىكى بېكىتۇەنىنىڭ ئېتىزلىقلىرىدىن سەۋزە، ياڭيۇ ئوغۇرلاپ يەپ، بىر قانچە كۈننى ئۆتكۈزەتتى. بەزىدە قىز ساۋاقداشلار ئىقتىساد قىلغان تاماق بېلەتلىرىنى بېلىتى تۈگەپ كەتكەن ساۋاقداشلىرىغا ئۆتۈنۈپ بېرەتتى. مەكتەپ رەھبەرلىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قورسىقىنى تويدۇرۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ كۈز پەسىللىرى ئەتراپىمىزدىكى دېھقانچىلىق ئېتىزلىرىدىن قوناق شېخى، مەدەك يىغاتتۇق. ۋاشاڭ قىلغان سەۋزە، ياڭيۇ ئېتىزلىرىنى كۈرەك، بەلچىلەر بىلەن قېزىپ چالا قالغان سەۋزە، ياڭيۇلارنى يىغاتتۇق. ئەتىياز پەسلىدە قارا ياغاچ پوستىكى، بېدە كۆكى ۋە مامكاپ قاتارلىق ياۋا گۈللەرنىڭ ياپراقلىرىنى يىغىپ تاماق بۆلۈمىگە تاپشۇرۇپ بېرەتتۇق. ئۇ «سەي»لەرنى ھەر كۈنى بىر ۋاخ يەيدىغان ئوماچقا ئارىلاشتۇرۇپ قورساقنىڭ كەم يېرىنى تولدۇراتتۇق. ھالبۇكى، بۇ خىل ئۇسۇللار بىلەن گەرچە قورساق لىق(توق) تۇرسىمۇ، لېكىن ئاقسىل ئوزۇقلۇقى يېتىشمەي، ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئىششىق كېسەللىكى يامراپ كەتتى. بۇ كېسەللىك پەيدا قىلغان ماغدۇرسىزلىق تۈپەيلىدىن ھەتتا دەرس توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ۋەھىمىنى تۈگىتىش، ئىششىقنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ بىردىنبىر

چارىسى ئۈزۈلۈشنى ياخشىلاش بولغاچقا، مەكتەپ رەھبەرلىكى بۇنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ، قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنى تېپىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە قاترىدى. تەنتەربىيە كافىدراسى ۋە مەكتەپنىڭ قوغداش بۆلۈمىدىكى خىزمەتچىلەرنى تەشكىللەپ، مەكتەپنىڭ تەلىم - تەربىيەسىدە ئىشلىتىلىدىغان مانابولقا، قارامىلتىق، تاپانچىلار بىلەن قوراللىنىپ جۇڭغار ئويمانلىقى ۋە توڭغۇت چۆللىرىدە ئوۋ ئوۋلاش جېڭى ئېلىپ باردى. بۇ «ئاۋانگارت ئەترەت» توشقاندىن تارتىپ، كېيىك، ئارقار، بۇغا - مارالغىچە، كەپتەر، پاختەكتىن تارتىپ، كەكلىك، قىرغاۋۇل، ئۆردەك، ئۆلايغىچە...ئۇچرىغانلىكى جاندارلارنىڭ ھەممىسىنى ئېتىپ «غەلىبىلىك» قايتىپ كەلدى. بىز «قورساق غېمى» بىلەن بولغاچقا، ھەممە ئورگان - ئىدارىلار، ھەتتا ھەربىي قىسىملار بىردەك ھەرىكەتكە كېلىپ ئېلىپ بارغان «ئوۋ ئوۋلاش جېڭى»نىڭ تەبىئەت ئېكولوگىيەسىگە قارشى ئەڭ چوڭ بۇزغۇنچىلىق ئىكەنلىكىنى ئويلىشىپمۇ كەتمىدۇق. كۆز تويمىسا قورساقمۇ تويمايدىكەن. گەرچە ئاچارلىق يىللىرىدىكى ئاشلىق نورمىسى ھازىرقى ئاشلىق ئىستېمالىمىزدىن كۆپ بولسىمۇ، كۆزىمىز ئاچ بولغاچقا، ھەر قانچە يېسەكمۇ قورساقنىڭ تويغىنىنى بىلمەيتتۇق. بىر قېتىمدا مونەك ناشتەك قاتتىق پىششىق قارا گاۋلىياڭ (پېپچەكلىك قارا قوناق - سۆك)نىڭ مومىسىدىن ئىككى، ئۈچنى يەپ، قەۋزىيەت دەردىدىن قورساق مۇجۇپ ئاغرىسىمۇ، كۆزىمىز يەنە ئۇماچقا تىكىلەتتى. كۇنلەرنىڭ بىرىدە XX ساۋاقدىشىمنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇيدىغان ئۇكىسى مەكتەپ ئاشخانىسىدىكى ئىككى تال قويماق، بىر تەخسە ياڭيۇ سەي ئېلىپ يەكشەنبە كۈندە ئاكىسىنى يوقلاپ كەپتۇ. XX ساۋاقدىشىم بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا، مەكتەپنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بىكتۇەن ماشىنا رېمونت زاۋۇتىنىڭ ماگىزىنىدىن ئۆزلىرى شال پاخلىدا

ياسىغان سارغۇچ رەڭلىك پارچە ھاراقتىن بەش موچەنگە بىر جىڭ سېتىۋاپتۇ (ئەتراپىمىزدا مۇشۇ ماگزىنىدىلا بەزىدە نورمىسىز پارچە ھاراق سېتىلاتتى. بۇ ھاراقنىڭ ئارىسىدا ھەتتا شال پاخىلىنىڭ قالدۇقلىرى بولسىمۇ، لېكىن ئىسپىرىت تەركىبى 60%دىن يۇقىرى ئىدى.). ئارقىدىن بىر موچەنلىك دادۇر ئېلىپ ياتاققا قايتىپ كەپتۇ. ياتاقداشلىرى چۈشلۈك تاماققا چىقىپ كەتكەن، لېكىن xxنىڭ تاماق بېلىتى تۈگىگەچكە، ئاشخانىغا چىقماي غېرىپسىنىپ ياتاقتا يالغۇز ئولتۇرۇپتۇ. ئىچى پۇشۇپ بىر نەچچە تال دادۇر يەپتۇ. ئاخىرىدا ھېلىقى ھاراقنى ۋۇسۇڭدەك بىر قېتىمدىلا غۇتۇلدىتىپ ئىچۋېتىپتۇ-دە، ھاراق قاچىسىنى 5 ـ قەۋەت دېرىزىسىدىن يەرگە ئېتىپتۇ. ئارقىدىن ھاراقنىڭ كەيپى بىلەن دېرىزىدىن بېشىنى چىقىرىپ ھۆڭرەپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدىن يوقلاپ كەلگەن ئۇكىسى x x ياتاققا كىرىپ: «ئاكا نېمە بولدۇڭ؟» دەپ، دېرىزە يېنىدىن ئاكىسىنى تارتىپ كارىۋاتقا ياتقۇزۇپتۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ ئاشخانىدىن قايتىپ كەلدۇق. يېنىمىزدىكى ياتاقتا بولۇۋاتقان ۋارى - ۋارنى ئاڭلاپ ئۇ ياتاققا چىقتۇق. xx ساۋاقداش غەرق مەست ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن يىغلاپ، بىر تەرەپتىن ئۇكىسىغا يالۋۇراتتى:

— ئۇكام مېنى ھازىرلا يولغا سال.

— نەگە؟

— نەگە دەيسەنغۇ!؟ شۇ... يۇرتۇمدىكى ئۆيۈمگە. بول، تېز بول...

— ماقۇل. ئالدى بىلەن مەستلىكتىن يېشىلگىن.

— مەن مەست ئەمەس. مېنى مەست دېگەن كىم؟ ھۇ ئاناڭنى...

بىز سالا - سۆلھە بىلەن ئۇنىڭغا قېنىق دەملەنگەن چاي ئىچەردۇق. غالىم ساۋاقداش ياتىقىدىن يېرىم قوتا سېرىق ماينى ئەكىلىپ مەجبۇرى يېگۈزۈشكە باشلىدى. ئۇكىسى X X سومكىسىدىن ھېلىقى قويماق بىلەن ياڭيۇ سەينى ئاكىسىغا تۇتقۇزدى. بۇ يېمەكلىكلەرنى يېيىشكە ھەممىمىز زورلىدۇق. ئاشقازىنى يىلىڭداپ كەتكەن بولسا كېرەك. بىر قويماقنى سېرىق مايغا مىلەپ يېگەندىن كېيىن «ھۆ...ھۆ...» قىلىپ يېگەن - ئىچكەننىڭ ھەممىسىنى قۇسۇۋېتىپ، مەسلىكتىن بىر ئاز يېشىلگەندەك بولدى - دە، كارۋاتقا ئۆزىنى تاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى. بىز ئۇنى دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن ياتاقلىرىمىزغا چىقىپ كەتتۇق. ئۇنىڭ ئۇكىسى ئاكىسىنىڭ قۇسۇقلىرىنى تازىلاپ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ. ئالاھەزەل ئىككى سائەتتەك ئۇخلاپ مەستلىكتىن يېشىلگەندىن كېيىن:

— سەن قاچان كەلدىڭ ئۇكام؟ — دەپ ئۇكىسىدىن تىنچلىق سوراپتۇ.

مەن كەلگىلى ئىككى - ئۈچ سائەت بولدى. ئاكىسىنىڭ نومۇسچان، ئاچچىقى يامانلىقىنى بىلگەچكە، بولغان ئىشلارنى ئۇنىڭ يۈزىگە سالماپتۇ. ئاكا - ئۇكىلار خېلى مۇڭداشقاندىن كېيىن، ئۇكىسى X X:

— ئاكا، كەچ بوپقالدى، ئەمدى مەن قايتاي، بولمىسا ئاپتوبۇسقا ئۈلگۈرەلمەيمەن، — دەپ خوشلىشىپتۇ.

بۇ ئاكا - ئۇكىلار قەشقەرنىڭ چەت يېزىسىدىكى بىر ئاددىي دېھقاننىڭ پەرزەنتلىرى بولۇپ، بىر - بىرىگە ناھايىتى مېھرىبان ئىدى. ئۇلار ياش جەھەتتىن بىر - ئىككى ياش پەرقلەنگەچكە، باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ تاكى ئالىي مەكتەپكە چىققۇچە بىر مەكتەپتە پاراللېل سىنىپلاردا بىرگە ئوقۇغان. پەقەت ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا چىققاندا ئىككى

مەكتەپكە ئايرىلىپ كەتكەن.

ــــ ئاداش، سەن بەختلىك ئىكەنسەن. يېنىڭدا يارامىلىق بىر ئوكاڭ بار. ئۇرۇمچىدەك چوڭ شەھەردە بىزدەك مۇساپىرچىلىقنىڭ دەردىنى تارتمايسەن، ــــ دەيتتۇق ئۇنىڭغا. دېمىسىمۇ مۇشۇ مۇساپىرچىلىق كۆڭلەردە ئوكىسى ھەر يەكشەنبە كۈنى ئاكىسىنى يوقلاپ تۇراتتى. بىر دېھقان ئائىلىسى ئىشقا ياراپ قالغان ئىككى ئوغلىنى بىرلا ۋاقىتتا ئالىي مەكتەپكە ئۆزىتىش ئوڭاي ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇلار بىرلىكتە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەندە مەكتەپ رەھبەرلىكى مۇشۇ كونكرېت ئەھۋاللارنى ئويلىشىپ ئاكىسى XX نى مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرماقچى بولغاندا، ئۇ كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ:

ــــ مەن ئاچ ـ يالىڭاچ قالسامۇ يەنە ئوقۇيمەن. ماڭا ھازىر خىزمەتنىڭ لازىمى يوق. ئەدەبىياتنىڭ كوچىسىغا كىرگەن ئىكەنمەن، بۇ كوچىنىڭ ئاخىرىغا چىقمىسام بولمايدۇ. «جاپا تارتمىغىچە ھالاۋەت يوق، ۋىسالغا يەتمىگىچە شاپائەت يوق.» دەپ خىزمەت قىلىشنى رەت قىلغاچقا، ئاخىرى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تەقسىملەنگەن. شۇڭا ئىككى سائەت بۇرۇن ئۇنىڭ ئېيتقان «ئوقۇمايمەن، ئۆيگە قايتىپ كېتىمەن.» دېگەن ئالاجوقا سۆزلىرى ھاراقنىڭ كۈچىدىن پەيدا بولغان بىردەملىك پوپوزا ئىدى.

كەچلىك تاماق ۋاقتى توشتى. مەندە ئارتۇق تاماق بېلىتى بار ئىدى. شۇڭا ئاللىبۇرۇن مەستلىكتىن يېشىلگەن ساۋاقدىشىمنى بىللە تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلدىم.

ــــ رەھمەت ئاداش، بېشىم بىر ئاز ئاغرىۋاتىدۇ. تاماققىمۇ زوقۇم يوق، شۇڭا ياتاقتا دەم ئالاي.

ــــ ئۇنداق تەكەللۇپ قىلما. بىرەر قاچا سۇيۇق ـ سەلەڭ ئىچسەڭ ياخشىلىنىپ قالىسەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 ـ قەۋەت

چوڭ زالدا تانسا بار ئىكەن. ۋالىسقا بىر ـ ئىككى پىرقىرىساق ھەممە خاپىلىق تۈگەيدۇ. مەن بۇ ساۋاقدىشىمنى مەجبۇرى ئېلىپ چىقىپ، باشقا ساۋاقداشلار بىلەن بىللە ئاشخانىغا قاراپ ماڭدۇق.

بۈگۈن يەكشەنبە بولغاچقا، ئاشخانىمىز خېلى ياخشى تاماق تەييارلاپتۇ. كالىلەك بەسەي ئارىلاشتۇرۇلغان قوچقاچ تىلى سۈيۇقئاشتىن بىر قاچا ئېلىپ، بىر دانە «ۋۇۋۇتۇ» (سېرىق قوناق مومىسى) بىلەن قوشۇپ يەپ سىرتقا چىقتۇق. چۈنكى تانسا باشلىنىشقا يەنە بىر ئاز ۋاقىت بار ئىدى. ھەر ھەپتىسى يەكشەنبە ئاخشىمى مەكتەپ ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى باش بولۇپ ئىككىنچى قەۋەتتە تانسا ئۇيۇشتۇراتتى. ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئىشتىن سىرتقى مۇزىكانتلار خېلى كۆپ ئىدى. ئۇرۇمچى، چۆچەك ۋە غۇلجىلىق ساۋاقداشلار ئارىسىدا ئاكاردىيون، بايان ۋە گېتارنى تەڭكەش قىلىپ روس ۋە ياۋروپانىڭ دۇنياغا تارقالغان «دونايىسكى ۋالىس»تەك داڭلىق مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى بىمالال چالالايدىغانلار بار ئىدى. يەنە باشقا شەھەرلەردىن كەلگەنلەر ئارىسىدا ئىسكىرىپكا، غىجەك، راۋاپ، تەمبۇر، داپنى بىرلەشتۇرۇپ تانسىغا ماس كېلىدىغان مىللىي ئاھاڭلارنى چالىدىغان ۋە ئېيتىدىغان ھەۋەسكار مۇزىكانتلارمۇ كۆپ بولۇپ، ئۇلار بەس ـ بەس بىلەن مۇزىكا چېلىپ تانسا مەيدانىدىن ئوت چىقىرىۋېتەتتى. ئاشۇ يىللاردىكى ستودېنتلار گەرچە قورسىقى تويمىسىمۇ، مەنىۋى جەھەتتىن توق ۋە شوخ ياشايتتى. دەرۋەقە، مەنىۋى توقلۇق ياشلىق باھارىغا جۇشقۇنلۇق ۋە جاسارەت بېغىشلىغۇچى روھىي ئەڭگۈشتەر ئىكەن. شۇڭلاشقا ھەممە جايىنى ئاچارچىلىق قاپلىغان ئاشۇ يىللاردا، بىر ـ بىرىدىن يىراق جايلاشقان ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرەسىدە «تانسا بار»لىقى مەلۇم بولسا، باشقا قېرىنداش مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوغۇل ـ قىز تونۇش ـ بىلىش

ساۋاقداشلار ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي، شۇ مەكتەپكە بېرىپ تانسىغا ئىشتىراك بولاتتى. تانسا ئاخىرلاشقاندا مەكتەپكە پىيادە قايتاتتى. چۈنكى ئۇ يىللاردا كوچا ئاپتوبۇسى ناھايىتى چەكلىك بولۇپ، كەچ سائەت بەشتە توختايتتى. «تاكسى» ماشىنىلىرى تېخى «تۆرەلمىگەن» ئىدى. مەنمۇ بىر قانچە قېتىم شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى ھەتتا بىزنىڭ مەكتەپتىن 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدىكى دوستلىرىمنى ئىزدەپ بېرىپ، كەچتە پىيادە مەكتىپىمگە قايتىپ كەلگەن. قايسىبىر شائىرنىڭ «پۇتىمىز ئات، قولىمىز قامچا ئىدى ئۇ چاغلار» دېگەن مىسرالىرى بىزگە بەكمۇ ماس كېلەتتى.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، ئاچارچىلىق داۋاملىشۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان بىر قازاق ساۋاقدىشىمنىڭ يازغان بىر پارچە ھېكايىسى «شوغىلا» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنىپتۇ. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ژۇرنال تەھرىراتى بۇ ئەسەرگە 18 يۈەن قەلەم ھەققى ئەۋەتىپتۇ. بۇ ئاقكۆڭۈل دوستۇم تۇنجى قەلەم ھەققىنى ئالغاندىن كېيىن ئىككى - ئۈچىمىزنى مېھمان قىلماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن سەي بېلىتى ۋە ئاشلىق بېلىتى ئىشلەتمەيدىغان ئاشخانا ئىزدەپ ھازىرقى شىنجاڭ ھەربىي رايون سىلىكبوسىنىڭ ئارقىسىدىكى بىكتۇەنگە تەۋە بىر ئاشخانىنى تەسلىكتە تاپتۇق. بۇ ئاشخانىدا ئاق ئۇننىڭ ھورنىنى (موما) بىلەن ھەر خىل قورۇمىلار بار ئىكەن. ئۇ دوستۇم كالا گۆشى بىلەن ياڭيۇ ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلغان تۆت تەخسە قورۇما ۋە ھەر بىرى تۆت سەر (200 گىرام)لىك ئاق مومىدىن 15نى ئېلىپ جوزىنى تولغۇزىۋەتتى. «بولدى» دېسەك ئۇنىماي يەنە ھەر بىرىمىزگە بىر چىنىدىن پەمىدۇر ئارىلاشتۇرغان تۇخۇم شورپىسى زاكاس قىلدى. بىز ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدۇق. قورساق بىر

www.uyghurkitap.com

ئاز ئەستەرلەنگەندىن كېيىن «مېھمان ساھىبى» پوكەي ئالدىغا بېرىپ، يەرلىك پارچە ھاراقتىن لىپمۇ - لىپ توت ئىستاكان ئېلىپ كەلدى.

— ھوي ئاداش، بۇ قازاقلارنىڭ ئايرانى ئەمەس، مۇنچە كۆپ ھاراقنى قانداق ئىچىپ بولىمىز؟

— 50 گىرادۇسلۇق جۇن ئىكەن، ئايرانچىلىكمۇ كۈچى يوق دېگىنە، — دەپ ساھىپخان ئىستاكاننى قولىغا ئېلىپ «خوشە!» دەپ ھەممىمىزنى ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى.

مەن تېخى ھاراق ئىچىشنى ئۆگەنمىگەچكە، ئۈچ قېتىم سۇمۇرۇپ يېرىم ئىستاكاننى ئاران ئىچەلىدىم. كۆپ يالۋۇرۇپ يۇرۇپ قالغان يېرىم ئىستاكان ھاراقنى ئۈچ ساۋاقدىشىمغا تەڭشەپ بۆلۈپ بېرىپ، بىر يۇتۇمنى ئۆزۈمگە قالدۇردۇم.

— ئۆزۈڭگە شەيتاننىڭ سۈيدۈكچىلىكمۇ قالماپتۇ. ئەكە، بىر ئاز تەڭشەپ بېرەي.

— ئاغىنىلەر، سىلەر بىلىسىلەر، مېنىڭ نورمام شۇنچىلىك، مېنى يەنە زورلىساڭلار زىيان تارتىسىلەر، تاماق بېلەتىڭلارنى كەم بېرىمەن جۇمۇ — دەپ چاقچاق قىلدىم.

مەن سىنىپنىڭ كىلاسكوچى بولغاچقا، ساۋاقداشلارنىڭ تاماق بېلەتىنى مەن تارقىتىپ بېرەتتىم. شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە بۇ بەك چوڭ «ھوقۇق - ئىمتىياز» ئىدى. بىز بۇ ئاشخانىدا ئىككى - ئۈچ سائەت ئولتۇرۇپ ئالدىمىزدىكى تاماقنى تويۇپ ئاشقۇچە يېدۇق. ئاخىردا يەنە ئىككى موما ئېشىپ قاپتۇ. ھەممىمىزنىڭ قورسىقى ناغرىدەك چىڭقىلىپ كەتكەچكە، بۇ ئىككى تال مومىنى قورساق بوشىغاندا يەيمىز دەپ ياغلىققا ئوراپ ئېلىۋالدۇق. بىزنى مېھمان قىلغان ساۋاقدىشىم شۇنچە باياشات داستىخانغا سەككىز يۈەن تۆلەپ، يەنە توت تال يۆگىمە

قوْيماق ئێلىۋاپتوْ. بىز گوْگوْم قاراڭغوْسىدا سىمىز ئۆردەكتەك ئىرغاڭلاپ مەكتەپ تامان يول ئالدوْق. موْشوْ تاپتا كىرا ماشىنىسى بولسا قانچە پوْل ئالسىموْ چوْشەتتوْق. قورساق تويوْپ كەتكەندە پىيادە يول يوْرمەك ناهايىتى ئێغىر زوْلوْم ئىكەن.

قورساق ئاچسا ئاچلىق ئازابى،
تويوْپ كەتسە قىينار ئىكەن توقلوْق.
كوْن قىزىسا ئىسسىق ئازابى،
يەر موْزلىسا قىينايدوْ سوغوْق.
هێچقايسىغا چىدىمايدىكەن،
ئادەم دێگەن ئاجايىپ مەخلوْق.

بىز خوْش كەيىپ ئىچىدە ئەلەڭ - سەلەڭ دەسسەپ مێدىتسىنا ئىنىستىتوْتىنىڭ ئەتراپىغا ئىككى سائەتتە ئاران كێلەلىدوْق. شوْ ئارىدا بىزنى مێهمان قىلغان ئادىشىم «ۋايجانلاپ» چوڭ يولدا يێتىۋالدى. بىز قورقىنىمىزدىن «نێمە بولدوْڭ؟» دەپ چوْقوْراشتوْق. ئوْنىڭ جاۋاب بەرگوْدەك مادارى يوق ئىدى. پىشانىسىدىن موْزدەك تەر چىقاتتى. نێمە قىلىشىمىزنى بىلەلمىدوْق. بوْ ئاغىنىمىز ناهايىتى بەستلىك بولغاچقا، هێچقايسىمىز كۆتۆرەلمەيتتوْق. زەمبىل بولسىغوْ بىر ئامال قىلىپ يێنىمىزدىكى دوختوْرخانىغا ئێلىپ باراتتوْق. بىز جىددىيلىشىپ ئاغىنىمىزنى يۆلىسەك، ئوْنىڭ ئوْرنىدىن تۇرغوْدەك ماجالى يوق. شوْ ئەسنادا مێدىتسىنا ئىنىستىتوْتى تەرەپتىن بىزگە قاراپ بىر لاتا پىكاپ كەپقالدى. ئوْچىمىز غاز قانىتىدەك كێرىلىپ يولنى توستوْق. ماشىنا ئالدىمىزغا كێلىپ شىپپىدە توختىدى. تەلىيىمىزگە شوپوْر قازاق يىگىت ئىكەن. ئوْ كێپىنكىدىن چوْشوْپ:

— نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

بىز ئەھۋالنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ:

— ئاغاي، بىزگە ياردەم قىلىپ، دوختۇرخانىغا جەتكۈزۈپ قويسىڭىز، دەپ يالۋۇردۇق. ئۇنىڭغىچە ماشىنىدىن ئىككى خەنزۇ ۋە بىر قازاق يولداش چۈشتى. ئۇلار ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن شوپۇرغا:

— نى يېيۋەن سۇڭ يىشا، — دېدى.

بىز بۇ ساۋاقدىشىمىزنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ ماشىنىنىڭ ئارقا ئورۇندۇقىغا ئولتۇرغۇزدۇق. ئۇچىلىمىز ماشىنىغا قىستىلىپ چىقتۇق. ماشىنىدىكى ئۈچ باشلىق كىشى مۇشۇ يەردە ماشىنىنى ساقلاپ تۇرماقچى بولدى. بىلىشىمىزچە بۇ ماشىنا ئالتاي سۇ ئىدارىسىنىڭ بولۇپ، سۇ نازارىتىگە ماڭغان ئىكەن.

بىز بەش مىنۇتقا قالماي مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى دوختۇرخانىسىنىڭ جىددى بۆلۈمىگە ئالدىغا كەلدۇق. نۆۋەتچى دوختۇرلار كېسەلنى ناسولكىغا سېلىپ تەكشۈرۈش ئۆيىگە ئەكىردى. بىز شوپۇرغا رەھمەت ئېيتىپ ئۇزىتىپ قويۇپ، تەكشۈرۈش ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئولتۇردۇق. تەكشۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، دوختۇر يېنىمىزغا كېلىپ:

— سوقۇر ئۈچەي يېرىلىپتۇ، دەرھال ئوپېراتسىيە قىلمىسا بولمايدۇ. بىرىڭلار كېسەلنىڭ يېنىدا قېلىپ، ئىككىڭلار مەكتەپكە قايتىپ، دوختۇرخاناڭلاردىن داۋالىنىش رەسمىيەتلىرىنى ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى.

بىز بىر قازاق ساۋاقداشنى كېسەلنىڭ يېنىدا قويۇپ، ئىككىمىز ئۇچقاندەك مەكتەپكە يول ئالدۇق. بۇ كېچىدە مەكتەپ دوختۇرخانىسىدا ئادەم يوق ئىدى. بىزنىڭ سىنىپ

مۇدىرىمىز ۋاھاپ سۇلايمان بويتاق بولغاچقا، ياتىقىنى چېكىپ ئۇنى ئويغاتتۇق. ھەمدە بۇ ئەھۋالنى دوكلات قىلدۇق. ئۇ بىزگە:

— ئەتە ئىشقا چۈشكەن ھامان مۇناسىۋەتلىك رەسمىيەتلەرنى ئۆتەيلى. ئۇنىڭدىن كېيىن كېسەلنىڭ يېنىغا بىرگە بارايلى، — دېدى.

ئەتىسى مەكتەپ دوختۇرخانىسىنىڭ ئىسپات قەغىزى بىلەن مەكتەپ مالىيە بۆلۈمى كېسىپ بەرگەن پىيو (پۇل چېكى)نى ئېلىپ، سىنىپ مۇدىرىمىز بىلەن بىللە شاۋجاڭ جاڭدۇڭيۇ ئولتۇرىدىغان ۋاڭ داتۇ (شوپۇر ۋاڭنىڭ بېشى يوغان بولغاچقا ھەممىمىز «ۋاڭ داتۇ» دەيتۇق.)نىڭ «موسكوۋىچ» پىكابىغا ئولتۇرۇپ كېسەلنىڭ قېشىغا كەلدۇق. بۇ ساۋاقدىشىمنى دوختۇر كېچىدە ئوپېراتسىيە قىلىپ جىددىي بۆلۈمنىڭ كۆزىتىش ياتىقىغا ياتقۇزۇپ قويۇپتۇ. ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلغاچقا، كېسەلنىڭ ئەھۋالى خېلى ياخشى ئىكەن. مەسئۇل دوختۇر بىزگە:

— خەتەرلىك ئەمەس. بىر ھەپتە بالنىستدا يېتىپ، قورساقنى تىككەن يىپنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىن دوختۇرخانىدىن چىقسا بولىدۇ، — دېدى.

سىنىپ مۇدىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەر كۈنى كۈندۈزدە بىر ساۋاقداش، كېچىسى بىر ساۋاقداش نۆۋەت بىلەن كېسەلگە ھەمرا بولۇش ھەمدە سىنىپتىكى «كوللېكتىپ ھەمكارلىق كاسسىسى»دىن ئون يۈەن ياردەم قىلىشنى كېڭەشتۇق. بىزنىڭ سىنىپتىكى ساۋاقداشلار ئۆتكەن ئايدىن باشلاپ مەكتەپتىن بېرىلىدىغان ئىككى يۈەن تۇرمۇش پۇلىنى سىنىپ بويىچە بىر تۇتاش باشقۇرۇپ «كوللېكتىپ ھەمكارلىق كاسسىسى» قۇرغان. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئايدا 32

ئوقۇغۇچىنىڭ 64 يۈەن پۇلى مۇشۇ كاسىدا بولۇپ، ئالاھىدە قىيىنچىلىققا يولۇققان ۋە كېسەل بولۇپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغان ساۋاقداشلارغا مۇشۇ كاسىدىن مۇۋاپىق ياردەم بېرىش قارارلاشتۇرۇلغان ئىدى. بۇ «كوممۇنىزم شاملى» بىر يېرىم يىل داۋاملاشقاندىن كېيىن ئۆزلىكىدىن ئەمەلدىن قالدى.

بۇ كېسەل ساۋاقدىشىم دوختۇرخانىدىن چىقىپ مەكتەپتە يەنە بىر ھەپتە دەم ئېلىپ دەرسكە قاتنىشىپ كەتتى. مەكتەپ ئىچىدە بەش ئاي خەنزۇ تىلى ئۆگەنگەندىن كېيىن، خەنزۇچە ئۆگىنىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىش مەقسىتىدە بىزنىڭ سىنىپتىكى ستۇدېنتلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈپ، بىر گۇرۇپپىنى بېيجىڭدىكى خەنزۇ 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە، يەنە بىر گۇرۇپپىنى خەنزۇ دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپكە (ھازىرقى شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىدا) ئەۋەتتى. ۋاقتى بىر ئايلىق بولۇپ، دەرستە، ياتاقتا، تاماقتا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولۇپ، ئەۋزەل تىل مۇھىتى ئارقىلىق خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىشنى كۈچەيتىش مەقسەت قىلىندى. بىزنى ھەر بىر سىنىپقا ئىككىدىن تەقسىم قىلىۋەتكەچكە، تاماقتىن باشقا (مەكتەپتە خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلارمۇ بولغاچقا، بىز ئۇلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا تاماق يەيمىز.) ۋاقىتلارنىڭ ھەممىسىدە خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولغاچقا، بىر ئاي ئىچىدە خەنزۇچە سەۋىيەمىز كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇقكى، ھەر قانداق بىر غەيرىي تىلنى ئۆگىنىشتە ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقىدىن باشقا، ئەۋزەل تىل مۇھىتى ناھايىتى چوڭ رول ئوينايدىكەن. بىز بۇ بىر ئايلىق تىل ئۆگىنىش پاراكتىكىسىنى تۈگىتىپ مەكتەپكە قايتقاندىن كېيىن يەنە ئوقۇتۇش پىلانى بويىچە خەنزۇچە ئۆگىنىش بىلەن بەند بولدۇق. دەرستىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇلغان «ۋەزىيەت تەربىيەسى»گە

قاتنىشاتتۇق. بۇ «تەربىيە» ھەربىكىتىدە «ماركسىزم كافىدىراسى»دىكى تونۇلغان ئۇستازلاردىن ئامانۇللا مۇسا، زارىپ دولاتوۋ قاتارلىق «ماركسىزمچى» پەيلاسوپلارنىڭ ۋەزىيەت ھەققىدىكى دوكلاتلىرىنى ئاڭلايتتۇق. مەكتەپ پارتكومىنىڭ سېكرېتارى ۋېن خوخۋا، مەكتەپنىڭ دائىمىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مۇئاۋىن مۇدىرى جاڭدۇڭيۇ، فاكۇلتېت مۇدىرى ئابباس بۇرھان قاتارلىقلار مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ مۇناسىۋەتلىك «قىزىل باشلىق ھۆججەت»لىرىنى يەتكۈزەتتى. ۋە بۇ ھەقتە ئوقۇتقۇچىلار ـ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان «مۇنازىرە» پائالىيەتلىرىگە قاتنىشاتتۇق. «مۇنازىرە» خېلى ئەركىن ئېلىپ بېرىلاتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەنۇبىي قورۇسىدا (ھازىرقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئورنى) ئۆتكۈزۈلگەن مەكتەپ كۆلەملىك مۇنازىرە يىغىنىدا ئاببباس بۇرھان ئاكا 1 ـ قېتىملىق «ۋەزىيەتنىڭ چوڭ ياخشى» ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ:

— سىلەر ياش ئوقۇغۇچىلار ھازىرغىچە ئىنقىلابقا قاتنىشىمىغاچقا، ئىنقىلابنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىلەر... — دەپ سۆزلەۋاتاتتى، شۇ ئارىدا مۇنازىرە زالىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان جۇغى كىچىك ساۋاقدىشىم تۇرسۇن قۇربان «پىكىر» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئابباسكامنىڭ سۆزىنى بۆلىۋەتتى.

— سىلىنىڭ دېگەنلىرى خاتا. بىز ھەممىمىز ئىنقىلابقا قاتناشقان جەڭچىلەر.

— قېنى ئېيتىپ باقە. سەن قايسى ئىنقىلابقا قاتناشتىڭ؟

— «پولات تاۋلاش ئىنقىلابى» بىلەن «تۆمۈر يول ياساش ئىنقىلابى»غا قاتناشتۇق. تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمىزدا يەنە تېخى «كوممۇنالىشىش ئىنقىلابى» بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«تۆت زىياننداشنى يوقىتىش ئىنقىلابى»غىمۇ قاتناشقان. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنقىلابقۇ؟

ئۇنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ زالدا گۈلدۈراس كۈلكە ساداسى كۆتۈرۈلدى. شۇندىن باشلاپ «تۇرسۇن قۇربان» دېگەن ئىسىم «تۇرسۇن ئىنقىلاب»قا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇ راس گەپ قىلغان ئىدى. دەرۋەقە، بۇ «ھەرىكەت»لەرنىڭ ھەممىسى «ئىنقىلاب»قۇ!

ئىش قىلىپ بۇ قېتىملىق «ۋەزىيەت تەربىيەسى»نىڭ مەقسىتى «ئۈچ قىزىل بايراق»نىڭ شانلىق نەتىجىلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ كاللىسىدا «ۋەزىيەت چوڭ ياخشى، بەلكى كۈندىن ــ كۈنگە ياخشى» دەيدىغان «ئورتاق تونۇش»نى ئېنىق ھەم مۇستەھكەم تۇرغۇزۇش. «ۋەزىيەت»تىن، «ئۈچ قىزىل بايراق»تىن نارازى بولىدىغان، گۇمانلىنىدىغان، ئىككىلىنىدىغان خاتا ئىدىيە، كۆز قاراش ۋە سۆز ــ ھەرىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىش ئىدى.

مەكتىپىمىزدە «ۋەزىيەت تەربىيەسى» ئاشۇنداق ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۋاتقان كۈنلەردە، بىزنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر پىشقەدەم فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتىمىن خۇداۋەردى ئاكا بىر ئامال ئويلاپ، بىزنىڭ سىنىپنى تۆۋەنگە بېرىپ «ۋەزىيەت تەربىيىسى» ئەمەلىيىتىگە قاتنىشىش ھەققىدە مەكتەپ رەھبەرلىكىگە دوكلات سۇنۇپتۇ. فاكۇلتېت مۇدىرىمىز بىرىنچى قېتىم 1936 ــ يىللىرى سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوف قاتارلىقلار بىلەن تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان «تاشكەنتچى»لارنىڭ بىرى بولۇپ، ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن چۆچەكتە مائارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا مۇدىر بولغان پىشقەدەم، ئىقتىدارلىق مائارىپچى بولغاچقا، مەكتەپتە يۈز ــ ئابرويى چوڭ ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ گەپ ــ سۆزىنى مەكتەپ

رەھبەرلىكى ھەرگىز رەت قىلمايتتى.

بىزنى «تۆۋەنگە يۈزلەندۈرۈش» پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا فاكۇلتېت مۇدىرىمىزنىڭ مۇنداق ئىككى ئوي - پىكرى بولسا كېرەك. بىرى، مۇشۇ كۈنلەردىمۇ ئۈرۈمچىدە ئاچارچىلىق داۋاملىشىۋاتاتتى. ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار يەنىلا «قورساق غېمى» بىلەن ئاۋارە ئىدى. شۇڭا بىر قەدەر باياشاتراق ۋىلايەتلەرگە بېرىپ، بىر تەرەپتىن ئىشلىگەچ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قورسىقىنى «ئەستەرلەش». يەنە بىرى، ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان زېرىكەرلىك سىياسىي ھەرىكەتلەردىن يىراقراق تۇرۇش. چۈنكى فاكۇلتېت مۇدىرىمىز سىياسىي بىلەن ئانچە ھەپىلەشمەيتتى. مېنىڭچە، مۇشۇ ئىككى ئىچكى ئامىل بىزنى ئاشۇ چىرايلىق نام بىلەن «تۆۋەنگە يۈزلەندۈرۈش»كە سەۋەب بولغان بولۇشى ئېھتىمال. بۇ ھەقتىكى دوكلات تەستىقلانغاندىن كېيىن ھەممىمىز خۇش بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىزنى ئىككى چوڭ گۇرۇپپىغا ئاجراتتى. بىرىنچى گۇرۇپپىغا پىشقەدەم ئۇستازىمىز مىرسۇلتان ئوسمانوف مەسئۇل بولۇپ، تۆت ئوقۇتقۇچى 16 ئوقۇغۇچى غۇلجىغا بارىدىغان، ئىككىنچى گۇرۇپپىغا فاكۇلتېت مۇدىرىمىز ئۆزى باشچىلىق قىلىپ بىر قانچە ئوقۇتقۇچى ۋە قالغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن چۆچەك ۋە تولى ناھىيىسىگە بېرىش بېكىتىلدى. ھەر ئىككى گۇرۇپپىدا خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلاردىنمۇ بىر - ئىككىدىن بار ئىدى. بۇ «پاراكتىكا» نامدا «ۋەزىيەت تەربىيەسى» دېيىلسىمۇ، لېكىن دېھقانلار بىلەن «ئۈچتە بىللە» (تاماقتا، ياتاقتا، ئەمگەكتە) بولۇش ئالدىنقى شەرتى بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش مەقسەت قىلىنغان ئىدى. يازلىق كانىكۇلغا يەنە ئۈچ ئاي قالغاچقا «پاراكتىكا» ۋاقتى ئۈچ ئاي قىلىپ بېكىتىلدى. مەن غۇلجا گۇرۇپپىسى بىلەن بىللە قارا ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئۈچ كۈندە مەنزىلگاھقا يېتىپ كەلدىم. مىرسۇلتان مۇئەللىم مەن باشلىق ئالتىمىزنى

غۇلجا شەھىرىنىڭ ئۈچ باشقارمىسى (قازانچى مەھەللىسى، قارادۆڭ، سايبويى مەھەللىسى)گە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزى قالغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى يېتەكلەپ غۇلجا ناھىيىسى (توپان يۈزى)گە چىقىپ كەتتى. مەن ساۋاقدىشىم ساۋۇت داۋۇت بىلەن قارادۆڭ مەھەللىسىگە بېرىپ، مەھەللە كومىتېتىنىڭ بىر ئىشخانىسىغا ئورۇنلاشتىم. بۇ يەر شەھەر ئىچى بولغاچقا، باغ - ۋارانىنىڭ ئەمگىكىدىن باشقا ئېتىز - ئېرىق ئەمگىكى ئاساسەن يوق ئىكەن.

مەن تۇنجى قېتىم تونۇشمايدىغان يۇرتتىكى خەلق ئارىسىدا مۇستەقىل خىزمەت ئىشلەش شەرىپىگە ئېرىشكەن بولساممۇ، لېكىن تەجرىبىسىز بولغاچقا، بىر ئاز گاڭگىراپ قالدىم. يېنىمدىكى سەپدىشىم ساۋۇت داۋۇتنىڭ خېلى مۇكەممەل يېزىقچىلىق ئىقتىدارى بولغىنى بىلەن ئۆزى ناھايىتى يۇۋاش، ئۇنىڭ ئۈستىگە بالا ۋاقتىدا مېڭگىت كېسىلىگە دۇچار بولۇپ، كېسەل ئاسارىتى بىلەن تىلى كالۋا بولغاچقا، باشقىلار ئالدىدا سۆزلەشتىن بىر ئاز خىجىل بولاتتى. شۇڭا ئالاقىلىشىش جەھەتتىكى ئېغىرچىلىق ماڭا چۈشتى. مەن مەھەللە كومىتېتىدىكى مۇناسىۋەتلىك كادىرلارنى ئىزدەپ، ئۇلارغا بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسەتنى ئۇقتۇردۇم. ھەمدە تامىقىمىزنى مۇۋاپىق بىر ئائىلىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. كومىتېت باشلىقى ھۇسەنجان 40 ياش چامىسىدىكى تەمبەل كىشى بولۇپ، خۇشچاقچاق ئادەم ئىكەن.

— ئۇكا، سىلەر قايسى يۇرتتىن؟ — دەپ سورىدى ئۇ كىشى بىزدىن.

— ھەر ئىككىمىز قەشقەردىن. ماۋۇ بۇرادىرىم ساۋۇت يەكەنلىك. مەن قەشقەرنىڭ قوغان يېزىسىدىن.

— بەللى، بەللى. ئىككىمىز بىر پىيالەكنىڭ خەمەكلى-

ركەنمىزغۇ. مېنىڭ دادام ئېلاخۇن موزدوزمۇ قاشقارنىڭ قوغان يېزىسىغا قاراشلىق پېخسىن دېگەن كەنتىدىن ئىكەن. پېخسىننى بىلدىغانسەن؟

— ئەلۋەتتە بىلىمەن. چوڭ هاممام رايىلە خېنىمنىڭ ئۆيى پېخسىندا بولغاچقا، ئۇ يەرگە بالىلىق ۋاقتىمدا كۆپ باراتتىم.

— مۇنداق دە ئۇكا. سۇرۇشتۇرسەك توغقان چىقىپ قالىمىز تېخى. لېكىن بەش يېشىمدا دادامغا ئەگىشىپ ئىلىخوغا چىقىپ، مۇشۇ قارادۆڭ مەھەللىگە ئورۇنلىشىپ قالغان. مۇندىن بەش يىل بۇرۇن دادام بىلەن ئانام ئارقا - ئارقىدىن قازا بوپكەتتى. دادامنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە، 1956 - يىلى قەشقەرگە بېرىپ يۇرت - مەھەللىگە خالىس نەزىر بەرگەندىن كېيىن، يەنە دۆڭ مەھەللىگە قايتىپ كەلدىم. بۇ يەردە 40 نەچچە يىل ياشىغاچقا ئۆز يۇرت بوپقالدى دېگىنە. ئىلىنىڭ بىر تال دېنىنى يېگەن تورغايمۇ ھەرگىز باشقا جايغا ئۇچۇپ كەتمەيدۇ. ئىلى دېگەن بۇ دۇنيانىڭ «جەننىتى» دېگىنە ئۇكا. ئىلىغا چىققان مۇساپىرلار: «جەننەت دېگەن نەدىكىن؟ ئىلى دېگەن يەردىكەن.» دەپ بىكار ئېيتمىغان - دە! خوش، ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى، مەن سىلەرگە نېمە قىلىپ بېرىمەن.

— بىز «ئۇچتە بىرگە بولىمىز.» شۇڭا مۇۋاپىق بىر ئائىلىگە تونۇشتۇرۇپ قويسىڭىز. ئەڭ ياخشىسى كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقاننىڭ ئائىلىسى بولسۇن.

— ۋاقتىڭلار قانچىلىك.

— ئىككى ھەپتە.

— ۋاقتىڭلار بەك قىسقا ئىكەن. ئىككى ھەپتىدە توخۇنىڭ كۆركىمۇ يېشىلمەيدۇ.

— تەشكىلنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى شۇنداقكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

— ئۇنداق بولسا ئاياغ مەھەللىدىكى روزىلەم ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قوياي. ھازىر كوممۇنا دەۋرى، تاماقنى كوممۇنا ئاشخانىسىدىن يەڭلا. روزىلەم ئاكىنىڭ ھال ئوقىتى خېلى ياخشى. سىلەرنى ئاچ قويمايدۇ. قالغان ئىشلىرىڭلارغا بىز تەييار، خاتىرجەم بولۇڭلار.

شۇنىڭ بىلەن بىز خىزمەتكە چۈشۈپ كەتتۇق. بىر تەرەپتىن ئېكىنزارلىقنى ئارىلاپ ئەمگەك سورۇنلىرىنى ئىزدەيمىز. يەنە بىر تەرەپتىن كومىتېت كادىرلىرى تونۇشتۇرغان خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە ياشانغان بوۋاي، مومايلارنى ئىزدەپ ئۇلار بىلەن مۆڭدىشىمىز. ئۇلار سۆزلەپ بەرگەن ھېكايە - چۆچەك، ئەپسانە - رىۋايەت، بېيىت - قوشاقلارنى نەخ مەيداندا دەپتەرگە خاتىرىلەيمىز. قارادۆڭ مەھەللىدە بىر قانچە پىشقەدەم ئەلنەغمىچىلەر بار ئىكەن. كۆپرەك ئۇلارنى ئىزدەيمىز. چۈنكى بۇ بىزنىڭ ئاساسلىق خىزمىتىمىز. مەن «بالا كادىرلىق» سالاھىيىتىمنى پەش قىلىپ زىيارەت ئوبيېكتلىرىنى ئۆزۈمگە ئاسانلا رام قىلىمەن، دەپ ئويلاپتىمەن. لېكىن ئېلى خەلقى ئەزەلدىن قوساۋ ئاتتەك ئەركىن ياشاشنى ئادەت قىلغاچقا، بىزدەكلەرگە ئانچە تەكەللۇپ قىلىپ كەتمەيدىكەن. مېنىڭ يۇرتۇمدىكى دېھقانلار كادىر سۈپەت كىشىنى كۆرسە تەمتىرەپ يىراقتىن «تازىم» قىلاتتى. بىر ئىشنى سورىسىڭىز بىلمىسىمۇ ھۆرمەت - ئىكرام بىلەن ئۆزرىسىنى ئېيتىپ ئۇياتچان كېلىندەك ئوڭايسىزلىناتتى. غۇلجىلىقلار ئۇنىڭ ئەكسىچە خېلى چوڭ ئىشلارنىمۇ ئويۇن - چاقچاقتا ئايلاندۇرۇپ، نەسىردىن ئەپەندىدەك يۇرت - كاتتىلىرى ئالدىدىمۇ تەمتىرمەي ئۆز گېپىنى قىلالايدىكەن.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ئۆزلىرىنى «قوشاقچى» دەپ ئاڭلىدۇق. بىزگە بىر ئاز قوشاق ئېيتىپ بەرگەن بولسىلا.

— ھا...ھا... نېمە دەۋاتسەن ئۇكا؟ مۇشۇ كۈنلەردە «قوشاق - پوشاق»نىڭ گېپىنى قىلماي «قورساق - پورساق»نىڭ گېپىنى قىلە ئۇكا. «چەككىلى تاماكا يوق، مۇڭداشقىلى نەدە كىشى؟!» دېگەن ناخشىنى ئاڭلىغانمۇ سەن؟

شۇنداق قىلىپ ئۈچ كۈن ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. بىز گە تونۇشتۇرغان زىيارەت ئوبيېكتلىرىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. شۇندىلا ئەل ئىچىدە خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاش ئۈستەك قېزىش، زەيكەش چىپپىشتىنمۇ ئېغىر ئەمگەك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق.

ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ بېشىمىزنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ يەنىلا ھۇسەنجان جۇرىندىن ياردەم سوراشقا مەجبۇر بولدۇق.

— ھەي ئۇكىلار، مۇندىن ئىككى - ئۈچ يىللار بۇرۇن قاينۇقتا مەشرەپ بولىدىكەن دېسە، ئىچىۋاتقان ئەتكەن چېينى تاشلاپ مەشرەپكە يۈگۈرەيدىغان سەنئەتخۇمار بۇ خەلق ھازىر ھاملدار ئايالدەك ئۆيدىن چىقماس بولىۋالدى. «توقلۇقتىن شوخلۇق چىقىدۇ.» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان ئىكەن - دە.

— ئۇنداق بولسا بىز باشقا يۇرتقا يۆتكىلەمدۇق - يا؟ مەن ھۇسەنجان ئاكامغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدىم.

— ئالدىرىماڭلار، ناخشا - قوشاق دېگەن ئېغىتىنسىلا يەرگە تۆكۈلىدىغان جىرغىلاڭنىڭ ئاق ئۆرۈكى ئەمەس. پىشقەدەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، مۇندىن يۈز نەچچە يىل ئىلگىرى پانتاسوپ دېگەن ئورۇس مۇشۇ يۇرتلارنى كېزىپ يۈرۈپ «تارانچى ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر» دېگەن ئالتە جىلدلىق توپلام تۈزگەن ئىكەن. بۇگۈنكى كۈندە «قارادۆڭدە ناخشا - قوشاق يوقكەن.» دېسە، يۇرتىمىزغا ھاقارەت ئەمەسمۇ؟ ھۇسەنجان ئاكىنىڭ بۇ سۆزى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. خىجىللىقتىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يۈزۈم ۋىلىلدە قىزاردى. دېمىسىمۇ ئۇيغۇر بار يەردە ناخشا ـ قوشاق، مۇزىكا ـ ئۇسسۇل بولىدىغانلىقى ئەقىللىق ساۋات.

— ھۆسەنجان ئاكا، سەۋەب ئۆزىمىزدە ئىكەن. خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاشنىڭ چارە ـ ئۇسۇللىرىنى بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن ئەل ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكەلمەپتۇق.

— ھېچ ۋەقەسى يوق. «قېيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە» دېگەندەك ئاستا ـ ئاستا ئىشىنىڭ يولىنى تېپىۋالىسىلەر. ھە، راست، مەن سىلەرگە بىر يىپ ئۇچىنى دەپ بېرەي. مۇشۇ مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى بىر توپ ئۈجمىلىك قورۇدا ئولتۇرىدىغان «مۇساخاك» ئىسىملىك بىر چال بار. ئۇ كىشى ياش چېغىدا قاشقاردىن ئىلىخوغا چىقىپ پىلچى خاڭدا ئون نەچچە يىل ئىشلىگەن. ئاشۇ چاغلاردا ئۇ ئاتاقلىق ناخشىچى ھەم قىزىقچى ئىكەن. ئۇزۇن يىل كۆمۈر قېزىپ ئۆپكىسى زەخىملەنگەچكە خاڭدىن قايتىپ كېلىپ مۇشۇ مەھەللىگە ماكانلىشىپ قالغان. ھازىر بۇرۇنقىدەك ناخشا ئېيتالمىسىمۇ لېكىن بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ. شۇ چالنىڭ ئۆيىگە مەن باشلاپ باراي. ئۇ چايخۇمار ئادەم، بىرەر كېسەك چاي ئېلىۋېلىڭلار.

— سىلىنى كۆپ ئاۋارە قىلدۇق. رەھمەت ئاكا.

— مېنىڭ تەكەللۇپ بىلەن خوشۇم يوق. چۈشتىن كېيىن بارايلى. تەييار بولۇڭلار.

— بولىدۇ. دېدىم ـ دە. ھۆسەنجان ئاكىنىڭ يېنىدىن ئايرىلىپ، چوڭ كوچا دوقمۇشىدىكى چەرچىن ماللار دۇكىنىدىن ئالتە يۈەنگە بىر كېسەك قارا چاي، ئىككى پاچكا چاقماق قەنت سېتىۋالدىم. بۇ كۈنلەردە بازاردا چاي، قەنتلەرمۇ ئاسان تېپىلمايتتى. خۇداغا شۈكۈر، بۈگۈن تەلىيىم ئوڭدىن كەلدى.

بىز چۈشتىن كېيىن، مۇساخاڭنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سالاملاشتۇق. ھۆسەنجان ئاكا بىزنى بۇ بوۋايغا تونۇشتۇردى.

— مۇساكا، بۇ كادىرلار ئۇرۇمچىدىن سىزنى يوقلاپ كەپتۇ. قورسىقىڭىزدىكى ناخشا - قوشاقلىرىڭ سىزىپ قالمىسۇن. بۇ بالىلارغا ئېيتىپ بەرسەڭ ئۇلار كىتاب قىلىپ چىقىرىدۇ. ئۇنىڭغىچە مەن بىر كېسەك چاينىڭ ئۈستىگە ئىككى پاچكا قەنتنى قويۇپ:

— ئاز بولسىمۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىز، قوبۇل قىلغايلا، — دېدىم.

— ھەي، كۆڭلۈمدىكىنى تېپىپسىلەرغۇ. ئۆيدە چاي - تۇز تۈگەپ قالغان ئىدى. ھاي خوتۇن! شامىسىنى چاينىغىدەك قىلىپ قېنىق چاي دەملە.

— مېنىڭ بىر ئاز ئىشىم بار، سىلەر ئەركىن - ئازادە پاراڭلىشىڭلار، — دېدىدە ھۆسەنجان ئاكام بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

بىز مۇسا ئاكا بىلەن قانغۇچە پاراڭلاشتۇق.

— مەقسىتىڭلارنى چۈشەندىم بالام، — دەپ سۆز باشلىدى مۇسا چال چالا ساۋات بولسامۇ، خۇداغا شۈكۈر ئەقلى - ھوشۇم جايىدا. 16 ياش ۋاقتىمدا قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ ياپچان دېگەن يېزىسىدىكى سۇلتان بەگنىڭ كارۋىنىغا ئەگىشىپ ئىلىخوغا چىقىپ قالغان ئىدىم. رىسقىم مۇشۇ يەردە بولسا كېرەك. 60 يىلدىن بۇيان مۇشۇ شەھەردە يەرلىكلىشىپ قالدىم. مۇساپىرچىلىقنىڭ دەردى يامان ئىكەن. بىر قانچە يىل خەنزۇ بازىرىدىكى ھۆشۇر سامسىپەزنىڭ تونۇرىغا ئوت ياقتىم. ئۇنىڭدىن كېيىن رەھمەتلىك دادامدىن ئۆگىنىۋالغان ھۈنىرىمنى ئىشقا سېلىپ تۆي - تۈكۈن، مەشرەپ - باراۋەتلەردە نەغمىكەشلەرگە قېتىلىپ راۋاپ چېلىپ كۈن ئۆتكۈزدۇم. ئەلنەغمىچىلىكنىڭمۇ

يىلتىزى يوق ۋاقىتلىق ئىش ئىكەن. ئاخىر كۈن ئالماقىنىڭ تەسلىكىدە پىلچى خاڭغا تۇتۇلدۇق. خاڭدا ساق 18 يىل ئىشلەپ، يېشىم قىرىقتىن ئاشقاندا ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ مۇشۇ مەھەللىگە ئورۇنلىشىپ قالدىم. شۇندىن كېيىن ئۆيۈمدە راۋاپ، دۇتتار، تەمبۇر ياساپ كۈن ئۆتكۈزۈپ ئازادلىققا ئۇلاشتىم. باشقىلار مېنى «مۇساخاڭ» بەزىدە «مۇسا نەغمە» دەپ ئاتىشىدۇ. «خاڭ»، «نەغمە» دېگەن ناملار ماڭا لەقەم بولۇپ سىڭىپ قالغان.

— ھازىرمۇ راۋاپ چالامىلا؟

— ھەۋەسقۇ بار. لېكىن ھەۋەسكە لايىق مادار يوق. بەزىدە پىغانىم ئۆرلەپ راۋاپنى قولغا ئالسام يەڭگەڭلار چالۋاقاپ: «ئوھۇش، قېرىغاندا قىرىق تاتۇق، قىلىقلىرى ئۇندىن ئارتۇق، دېگەندەك، ئەمدى، بولدى قىلسىلا» دەپ راۋاپنى قولۇمدىن تارتىۋالىدۇ.

— خاڭچىلارنىڭ ناخشا - قوشاقلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىغانلا؟

— يوقسۇ! «تامىقىنى يەپ تاۋىقىنى چاقىدىغان»لاردىن ئەمەسمىز «خاڭ قوشاقلىرى»نىڭ ھەممىسىنى بىلمىسەممۇ، لېكىن ئۆزىمىز ئىجاد قىلغان قوشاقلار ھازىرمۇ ئېسىمدە بار.

— بىز ئاڭلاپ باقساق قانداق؟

— بولىدۇ. سىلەرنى نائۇمىدتە قويماي، دېدى - دە، مۇسا ئاكا قوزۇققا ئىلىپ قويغان دۇتارنى قولغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى.

ئىلىخونىڭ تاغلىرى،
تاغلىرىدا خاڭلىرى.
خاڭلىرىدا ئىشلەيدۇ،
يوقسۇللارنىڭ باللىرى.

قەشقەردىن چىققان باللا،
تەگدىن تولىسى خالڭدا.
يۇرتقا كېتەي دېسە،
بىردىن چاپىنى دالڭدا.

ئىلىخودا يېتىمچى،
ئىشلەر يېرى پىلچى.
ئۈچيۈز ئاتمىش كۈن ئىشلەپ،
ئوتتۇز ياماق ئېلىشى.

كېچىلەپمۇ ئىشلەيمىز،
خالڭلاردا كۆمۈر تاشقا.
بوتۇك كېلىپ ئۇرىدۇ،
سىم قامچا بىلەن باشقا.

باغقا سەبزە تېرىسام،
ئېچىلماي تۇزۇپ كەتتى.
خالڭدا ئىشلىگەن باللا،
ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتتى.

— ھەي بالىلىرىم، مانا بۇ ناخشىلار ئۆتمۈشتىكى خاك ئىشچىلىرىنىڭ يۈرەك ساداسى. ئۇ چاغلاردىكى خاك ئازابى — گۆر ئازابى ئىدى. شۇڭا خاك ئىشچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ماڭا ئوخشاش شى پى (كۆمۈركان ئىشچىلىرىدا بولىدىغان كەسىپىي كېسەللىكنىڭ نامى) بولۇپ، ئىشتىن چىقىپ كېتىدۇ. ئىلى ناخشىلىرىنىڭ ھەر بىرى خەلقنىڭ كۆز يېشىدىن پۈتۈلگەن بىر تارىخ. مەن ئىلىخوغا چىقىپلا «كۆچ ـ كۆچ قوشىقى»، «سادىر پالۋان قوشىقى»، «نۇزۇگۇم قوشىقى»، «گۈلەمخان قوشىقى»،

«ۋاڭ خولو قوشىقى»، «ئۈستەڭ ناخشىسى»، «ھارۋىكەش ناخشىسى»... قاتارلىق بىر يۈرۈش تارىخىي ناخشىلارنى ئۆگەنگەن. بۇ ناخشىلارنى ئوقۇغانسېرى يۈرىكىمدە پىغان ئۆرلەيتتى. قايغۇسىنىمۇ، خۇشاللىقىنىمۇ ناخشىسىدا ئىپادىلەيدىغان ئېلى خەلقىنىڭ جاسارىتىگە قايىل بولاتتىم. بۇۋام سادىرنىڭ تىز پۈكمەس روھى ماڭا كۈچ - قۇۋۋەت بېرەتتى. ئەپسۇس، ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشكەندە قېرىلىق ئازابىدىن ھاسىراپ قالدۇق - دە.

— مۇساكا، يۇقىرىقى قوشاقلارنى ئۇنتۇپ قالمىغانلا؟

— يوقسۇ، ئۇنتۇش ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ ئەمەسمۇ. لېكىن ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق - تە.

— ئەگەر ئۆزلىرىگە مالال كەلمىسە «كۆچ - كۆچ قوشىقى»نى ئاڭلاپ باقساق بولامدۇ؟

— بۇ قوشاق مەن توغۇلۇشتىن سەل بۇرۇن چارروسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئېلىنى بېسىۋېلىپ، ئېلى پۇقرالىرىنى روسىيە تەۋەلىكىگە مەجبۇرى كۆچۈرۈش جەريانىدا پەيدا بولغان ئىكەن. بۇ تارىخىي قوشاقنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرىنى سىلەرگە ئېيتىپ بېرەي:

ئاق پاشا لەشكەرلىرى،
ئالتۇن كولاپ تاش كەستى.
پۇقرالارنى كۆچ - كۆچ دەپ،
قىلىچ بىلەن باش كەستى.

ئورۇس ھارۋىسى دەيدۇ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن.
خەقنىڭ يۇرتىدا يۈرۈپ،
كۈن ئالماقمۇ تەس ئىكەن.

ئالمۇتىغا كۆچ دەيدۇ،
بارار يېرىمىز قۇملۇق.
راست گېپىنى ئېيتمايدۇ،
كۆزى كۆك، بېشى يۇڭلۇق.

يەركەنتنىڭ يولى دەيدۇ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش.
بىزنى يۇرتتىن ئايرىغان،
نىكولاي دېگەن باغرى تاش.

ئوقنى ئاتتى يۇرەككە،
يېنىپ تەگدى بىلەككە.
ئاق پاشانىڭ قىلغىنى،
ئورناپ كەتتى يۇرەككە.

ئۇششاق باللار ئويناىدۇ،
تال چىۋىقنى ئات قىلىپ.
مۇساپىرلار يىغلايدۇ،
ئۆز يۇرتىنى ياد ئېتىپ.

بىز ئىلىدىن چىققاندا،
ئالتىنچى ئاي روزىدى.
باشقا ئەلەم كەلگەندە،
يۇرت - قېرىنداش بولسىدى.

ئىلى يولىدا تاللار،
ھەر تاللاردا مارجانلار.
ئورۇسنىڭ شەھىرىدە ئىشلەپ،
ئۆپراپ كەتتى بۇ جانلار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئىلىدىن چىقىپ كېلىپ،
يانبۇلاقتىن قايرىلدۇق.
توغۇلۇپ ئۆسكەن جايلاردىن،
ئۆلمەي تىرىك ئايرىلدۇق.

— ھەي بالىلىرىم، ئادەم قېرىغاندا ئۇنتۇغاق، دوڭغاق ھەم توڭغاق بولۇپ قالىدىكەن. قالغانلىرىنى ياش ۋاقتىمدا يۇتۇپ قويغان خاتىرە دەپتىرىمدىن كۆچۈرۈۋالساڭلار، دېدى-دە، مۇساكام ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، تاكچىدىكى كىچىك ساندۇقىدىن يۇرلىشىپ كەتكەن بىر دەپتەرنى ئېلىپ بىزگە بەردى. بىز ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتتۇق. بۇ دەپتەرنى ئەتە قايتۇرۇپ بېرىشكە ۋەدە بېرىپ ئورنىمىزدىن تۇردۇق. ئۆيىمىزگە قايتىپ كېلىپلا مۇساكامنىڭ بۇ دەپتىرىدىكى ناخشا - قوشاقلارنى يېزىۋېلىپ، ئەتىسى سەھەردە بۇ خاتىرىنى مۇساكامغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. مۇساكام بىزگە يەنە مۇشۇ مەھەللىدىكى بىر قانچە پىشقەدەم قوشاقچىلارنى تونۇشتۇرۇپ بەردى. بىز شۇ كۈندىن باشلاپ پۈتمەس خەزىنىگە ئېرىشكەندەك خۇش بولۇپ كەتتۇق.

بىز بۇ مەھەللىدىكى خىزمىتىمىزنى غەلىبىلىك تاماملاپ، تەشكىلنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيەسىگە تەۋە بولغان قەدىمىي ئۇيغۇر يۇرتى جاغىستايغا يۆتكەلدۇق. جاغىستاي دىلمۇك تېغى باغرىغا جايلاشقان تولىمۇ گۈزەل، كوجوم يۇرت ئىكەن. جاغىستايلىقلار تېخىمۇ خۇشچاقچاق، ئاددىي - سادda، مەردانە خەلق ئىكەن. ئۇلارنىڭ ھەر بىر قەدىمى، ھەر بىر سۆزىدە ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ خاراكتېرى تولۇق گەۋدىلىنىپ تۇرىدىكەن. ئاشۇنداق ئۆزگىچە تەبىئىتى بىلەن «ھەقىقىي تارانچى دېگەن مانا بىز» دەپ ئۆزلىرىدىن پەخىرلىنىدىكەن. مەنمۇ ئۇ چاغلاردا «تارانچى»

دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ تەبىرىنى ئېنىق بىلمەيتتىم. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ يۈرگەن مەزگىللىرىمدە ئوقۇغان بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا «تارانچى» ياساپ چىقىرىلغان سۈنئىي مىللەت نامى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان. ھەتتا قازاقىستان ۋە ئۆزبېكىستاندا تۈزۈلگەن ئوتتۇرا مەكتەپ تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىدە «تارانچى قوشاقلىرى»دىن ئۆرنەكلەر بېرىلگەن. مىللىي شوۋىنىزمنى كۆچەپ بازارغا سالغان چارروسىيە ئېمپېرىيالىزمى جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىدىكى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر گەۋدىسىنى پارچىلاپ ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە ئويدۇرۇپ چىققان بۇ سۈنئىي «مىللەت» نامى 19 - ۋە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ جاھانگىرلارنىڭ «ئۆزىنى ئۆزىگە سېلىش» تەدبىرىنىڭ دەستىكىگە ئايلىنىپ قالغان. شۇ ۋەجىدىن چارروسىيە دائىرىلىرى ئېلىپ بارغان 1917 - يىلىدىكى ئاخىرقى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش جەدۋىلىدە يەتتە سۇدىكى تارانچىلارنىڭ سانىنى 60 مىڭ 988 ئادەم دەپ ئېلان قىلغان. بۇ سان ئەمەلىيەتتە 1881 - يىلىدىكى «كۆچ - كۆچ دەۋرى»دە ئىلىدىن يەتتەسۇغا مەجبۇرى كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان. ئۇيغۇر ئېتنونىمىنى بۇنداق پارچىلاش ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى سوۋېتلەر ئىتتىپاقى دەۋرىدىمۇ داۋاملاشقان. مەسىلەن: سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1926 - يىلىدىكى تۇنجى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشىدە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى «تارانچى»، «قەشقەرلىك» ۋە «ئۇيغۇر» دەپ ئۈچ خىل ئايرىم مىللەت كاتېگورىيەسىگە ئايرىپ تىزىملاش تەشەببۇس قىلىنغان. شۇ زاماندىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى ئاتاقلىق سىياسىيون ۋە جامائەت ئەربابى ئابدۇللا روزىباقىيوف «كەمبەغەللەر ئاۋازى» گېزىتىدە 1926 - يىلى 8 - مارت ئېلان قىلغان. «بۇرادەر سابىرجاننىڭ تەنقىدىگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

جاۋاب» ناملىق ماقالىسىدە، ئەينى ۋاقىتتا سابىرجان شاكىروۋ باشچىلىقىدىكى يەتتە سۇ ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا ئەۋج ئالغان «تارانچى» بىلەن «قەشقەرلىك» ئايرىم مىللەت دەيدىغان قاراشقا كەسكىن رەددىيە بېرىپ: « ‹تارانچى› ۋە ‹قەشقەرلىك› ھېچقاچان ئايرىم ئىككى خەلق ۋە ئىككى مىللەت ئەمەس، بەلكى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىككى جۇغراپىيىلىك رايون تارمىقىدىكى ئاھالىلارنىڭ ئاللىگورىيەلىك نامى، ئۇنى مىللەت نامى دەپ قاراش تارىخقىمۇ، رېئاللىقىمۇ زىت. چۈنكى ‹تارانچى› دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئانا ۋەتىنى قەشقەرىيە بولۇپ، ئېتنونىمى ئۇيغۇردۇر.» دەپ ئېنىق كۆرسەتكەن. لېكىن ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئارىسىدا «تارانچى» جېدىلى بۇنىڭلىق بىلەن پەسەيمەي يەنە ئون نەچچە يىل داۋاملاشقان.

1935 ـ 1937 ـ يىللىرى سوۋېت ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىككى يۈزلىمچى مىللەتارىست شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتىلگەن مەسلىھەتچى خادىم مەنسۇر ئەپەندى ئۆز ئەسلىمىسىدە: «‹تارانچى› ــ ‹قەشقەرلىك› كۈرىشى 1920 ـ يىللاردىن كېيىن تاشكەنتتە ستودېنتلار ھەتتا پۇقرالار ئىچىدە راسا ئەۋج ئالدى، تالاش ـ تارتىشلار، تىللاش ـ ھاقارەتلەشلەر كوچىلاردا مۇشتلىشىش، كالتەكلىشىشكە ئوخشاش توقۇنۇشلار دەرىجىسىگە يەتتى.» دەپ يازغان (م.روزىيوف: «ئۇيغۇر زېمىنىدا»، ئالمۇتا، 2007 ـ يىل، ـ65بەت.).

گەرچە «تارانچى» غەۋغاسى 1937 ـ يىلى ئالمۇتادا ئېچىلغان ئۇيغۇر تىلى ۋە ئىملا يىغىنىدىن كېيىن بىر ئاز پەسكويىغا چۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن سوۋېت ھاكىمىيىتى ھامىيلىقىدىكى ئۇيغۇر رايونلىرىدا بولسا ئاتالمىش «تارانچى مىللىتى»نى ئۇيغۇر مىللىتى بىلەن تەڭداش ئورۇنغا قويۇش يەنە داۋاملىشۋەردى. ستالىنچە مىللەت ياساش سىياسىتىنىڭ نوقۇل مەھسۇلى بولغان تارانچى مىللەت قارىشى

ھەتتا شىنجاڭغىمۇ تەسىر كۆرسىتىپ، جاللات شىڭ شىسەي سوۋېت كومپارتىيەسى بىلەن دوستلۇق ھەمكارلىقى ئورناتقان مەزگىللەردە ستالىنىزمنىڭ مىللىي ئېتنىك ئومۇملىقىنى پارچىلاش نىشانلانغان. «مىللىي تەركىپ»نى بېكىتىش ئۆلگىسىنى قوبۇل قىلىپ، شىنجاڭ رايونىدا «تارانچى»نى قوشۇپ 14 يەرلىك مىللەتنى رەسمىيلەشتۈرۈشنى يولغا قويماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋە ئاۋام خەلق ئېڭىدىكى مىللىي كىملىك ۋە ئۆزلۈك تۇيغۇلىرىنىڭ ئاجىزلىقى تۈپەيلىدىن چەتتىن ئىمپورت قىلىنغان بۇ خەتەرلىك «تارانچى» مۇقامىنىڭ تەسىرى گاھ كۆچىيىپ، گاھ پەسىيىپ 1950 - يىللىرىغىچە داۋاملىشىپ كەلدى. پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ توغرا مىللىي سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، بىر پۈتۈن ئۇيغۇر گەۋدىسىدىن سۇنئىي ئۈستۈرۈلگەن «تارانچى» غەۋغاسى ئۇزۇل - كېسىل رەت قىلىنىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنلۇق نامى تولۇق ئېتىراپ قىلىندى. بىز ئەسلىدە «تارانچى» دېگەن ئاتالغۇنىڭ پەيدا بولۇش ئاساسى ۋە ئۇنىڭ تەبىرىنى ئىلمىي ھالدا ئەسلەپ ئۆتسەكلا، بۇ ھەقتە بەس - مۇنازىرە قىلىشنىڭ ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان تۇترۇقسىز مەسىلە ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

«تارانچى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئەسلىدە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «tariy - تارىي - تارىغ» (يەر) دېگەن تۈپ سۆزگە ئۇيغۇرچە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە chi, chin نىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان سۆز بولۇپ «تارىغچى — يەر تېرىغۇچى، دېھقان» دېمەكتۇر. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ ئاتالغۇ موڭغۇل تىلىدا «تارانچى» ياكى «يار يىلچىن» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان ۋە ئەسلىي مەنىسى بويىچە «يەر تېرىغۇچى، دېھقان» مەنىسىدە ئىستېمال قىلىنىپ كەلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تىلىدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ ئاتالغۇ ئىستېمالدىن قېلىپ «دېھقان» دېگەن ئىسىمغا ياكى مەنىسى بويىچە «يەر تېرىغۇچى» دېگەن پېئىلغا ئۆزگىرىپ كەتكەچكە. «تارانچى» ئاتالغۇسىنى مۇڭغۇلچە سۆز دېگۈچىلەرمۇ بار. ئىش قىلىپ بۇ ئاتالغۇنىڭ ئېتمولوگىيەسى قەدىمكى ئالتاي تىللىرىغا مەنسۇپتۇر.

«تارانچى» سۆزىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا قايتىلىنىش جەريانى مۇنداق: 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى يەكەن خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللاخان (مىلادىيە 1639 ـ يىللىرى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان.) دەۋرىدە ئۆزلىرىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادى دەۋالغان مەخدۇم ئەزەم (مىلادى 1461 ـ 1543)نىڭ بىرىنچى ئوغلى ماموت ئەمىن (ئىشان كالان) باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار (ئاق تەقىيەلىكلەر) بىلەن مەخدۇم ئەزەمنىڭ تۆتىنچى ئوغلى ئىسھاق ۋەلى باشچىلىقىدىكى قارا تاغلىقلار (قارا تەقىيەلىكلەر) ئارىسىدا ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشى ئەۋج ئالدى. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى يەكەن خانلىقىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ئىسھاق ۋەلى گورۇھىدىكى قارا تاغلىقلار يەكەندە كۈچىيىپ، باشقا گورۇھتىكىلەرنى يەكەندىن قوغلاپ چىقىرىپ يەكەننىڭ خانلىق تەختىنى ئىگىلىۋالدى. 17 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى ئاق تاغلىقلار قايتا كۈچىيىپ، ئۇلارنىڭ تەسىرى يەكەنگە كىرىشكە باشلىدى.

بۇ مەزگىلدە قۇمۇلغا قېچىپ بېرىۋالغان ئاق تاغلىقلار گورۇھىنىڭ باشلىقى ئىشان كالاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى مەمەت يۇسۇپ (ئۇ قۇمۇلدا دىنىي مۆتىۋەر سەئىد جېلىلنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدىن ھىدايىتۇللا يەنى ئافاق خوجا تۇغۇلغان.) 17 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرى ئوغلى ئافاق خوجا بىلەن بىللە قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، ئابدۇللاخاننىڭ قەشقەردە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان يولۋاسخاننىڭ قوينىغا

ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ يەكەننىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش كويىدا بولدى.

1667 - يىلى ئاق تاغلىقلار گورۇھىغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئافاق خوجا قارا تاغلىقلارغا باشپاناھ بولىۋاتقان يەكەن خانلىقىنى گۇمران قىلىش مەقسىتىدە يەكەنگە قوشۇن تارتىپ باردى. بۇ مەزگىلدە يەكەن خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللاخان خانلىق تەختىنى ئوغلى يولۋاسخانغا قالدۇرۇپ «ھەج قىلىش» باھانىسىدە ھەرەمگە كەتكەن ئىدى.

ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار يولۋاسخاننىڭ ھامىلىقىدا قارا تاغلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتلىرىنى رەھىمسىز باستۇردى ۋە قوشۇن تارتىپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ئۈچ يىلدىن كېيىن يەكەن خانلىقىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ۋالىسى ئىسمائىلخان (يولۋاسخاننىڭ تاغىسى) قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ قوللىشى بىلەن يەكەننى ئىشغال قىلىپ خان بولدى. ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلارغا قاتتىق زەربە بېرىپ، ئۇلارنى يەكەن خانلىقى تەۋەسىدىن قوغلاپ چىقاردى. مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىگەن ئافاق خوجا قەشقەرنى تاشلاپ كەشمىر ئارقىلىق تىبەتكە بېرىپ دالاي لامادىن مەدەت تىلىدى. بۇ ۋەتەنسىز خائىن دالاي لامانىڭ قوللىشى ۋە يول كۆرسىتىشى بىلەن ئويرات موڭغۇللىرىنىڭ جۇڭغار (ئوڭقانات) ئاقساقىلى غالداننىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. غالدان (1644 ـ 1697) 1680 - يىلى ئافاق خوجىغا ئەگىشىپ، 120 مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن تارىم ئويمانلىقىغا يۈرۈش قىلدى. ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلارنىڭ پۈتۈن كۈچ بىلەن ماسلىشىشى ئارقىسىدا ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىنى ئوڭايلا ئىشغال قىلىۋېلىپ، 165 يىل ھۆكۈم سۈرگەن يەكەن خانلىقىنى ئۇزۇل - كېسىل يىمىرىپ تاشلىدى. ئارقىدىنلا جۇڭغارلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەنە غەربتىكى قازاق، قىرغىز دالالىرىغا يۈرۈش قىلىپ قارا دېڭىز ساھىلىغىچە يېتىپ باردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي مەركىزىنى ئىلى دەريا ساھىلىغا يۆتكەپ ھەدەپ كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى ئېلىپ باردى. ئۆزلىرىنىڭ زور ئەسكىري كۈچىنى بېقىش ۋە بۆلۈنمە ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۈچتۇرپان، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلىرىدىن نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇر دېھقانلارنى ئىلى قاتارلىق جوڭغار رايونلىرىغا مەجبۇرى كۆچۈرۈپ، جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يەرلىرىنى تېرىش ۋە بىنام يەر ئېچىش ئەمگىكىگە سېلىپ قۇل ئورنىدا ئىشلەتتى.

چىيەنلۇڭنىڭ 33 ـ يىلى (مىلادى 1668 ـ يىلى)غا كەلگەندە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلىغا مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇر دېھقانلىرى 6383 تۈتۈندىن ئېشىپ كەتتى. (شىنجاڭنىڭ يەرلىك تارىخىي ماتېرىياللىرىدىن تاللانما، مىللەتلەر نەشرىياتى، خەنزۇچە، 1987 ـ يىل، 280 ـ بەت) ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ مەجبۇرى كۆچۈرۈش ئىزچىل داۋاملاشتى. ب د ت مائارىپ، پەن ـ مەدەنىيەت تەشكىلاتى تۈزگەن «ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخى»نىڭ خەنزۇچە، 5 ـ توم، 105 ـ، 106 ـ، 134 ـ، 135 ـ، 144 ـ، 145 ـ بەتلىرىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، جوڭغار خانلىقى دەۋرىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلى ۋادىسىغا مەجبۇرى كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار ئۈچ تۈركۈمگە ئايرىلغان.

بىرىنچى تۈركۈمدىكىلەر، «تارانچىلار» جوڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ ۋە جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئىلكىدىكى يەرلەرگە ئوتاقچى سۈپىتىدە ئىشلەيدىغان ۋە بوز يەر ئاچىدىغان ئۇيغۇر دېھقان كۆچمەنلىرى جوڭغارلار تەرىپىدىن «تارانچى» دەپ ئاتالغان. «تارانچى»لارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇپ، جوڭغارلارنىڭ ئېغىر ئېكىسپىلاتىسىيە

قىلىشىغا ئۇچرىغان. ئىككىنچى تۈركۇمدىكىلەر، «بەدرەگ» (فارسچە سۆز) دەپ ئاتىلىپ «تېگى پەس» دېگەن كەمسىتىش مەنىلىرىنى بىلدۈرگەن. ئۇلارمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىن كۆچۈرۈلگەن ھۈنەرۋەن - كاسىپلار ۋە ئۇششاق سودا - سېتىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى نامرات تەبىقىنى كۆرسىتەتتى. ئۈچىنچى تۈركۇمدىكىلەر، «ئۇششاق» بۇ ئەرەبچە «ئاشىق» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن خوجىلار جەمەتىنىڭ چاپارمەنلىرىگە قارىتىلغان. «ئۇششاق»لار ئادەتتە خوجىلار جەمەتىنىڭ يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىغا قاراشقان ۋە كۆچمەن خوجىلارنىڭ خىزمىتىنى قىلغان.

دېمەك، يۇقىرىقى ئۈچ خىل نام جۇڭغارلار ھاكىمىيىتى دەۋرىدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلىرىدىن ئىلى ۋادىسىغا مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ دەرىجە نامى بولۇپ، ئۇ ھېچقانداق مىللەت توپىغا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئەكسىچە ئەينى تارىخى شارائىتتا بارلىققا كەلگەن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتى گەۋدىسىنىڭ ئايرىلماس ئەزالىرىغا بېرىلگەن دەرىجە پەرقىنىڭناملىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا «تارانچى» ھېچقانداق پەخىرلىك مىللەت ئەمەس. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تالاش - تارتىشلار ئاللىقاچان ئىنكار قىلىنغان ۋە تارىختا ئايلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قارا كۆلەڭگىسىنىڭ يەنە بەزى بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا سايە تاشلاپ تۇرۇشى تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ۋە ئەخمىقانىلىق خاھىش ھېسابلىنىدۇ. شۇ ۋەجىدىن مەن 1960 - يىللاردا جاغىستايدا ئاڭلىغان «تارانچى» ئۇقۇمىنىڭ پەيدا بولۇش ئاساسلىرى ھەققىدە يۇقىرىقى بايانلارنى قىستۇرما قىلىشقا (گەرچە ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ) توغرا كەلدى.

مەن يەنە ئىش ئورنى ـــ جاغىستايغاقايتىپ كېلەي:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ساۋاقدىشىم ساۋۇت بىلەن جاغىستايدا تونۇۋاتقىنىمغىمۇ بىر ھەپتىدىن ئېشىپ قالدى. بۇ جەرياندا جاغىستايغا تەبىئەت ئانىمىز سېخىيلىق بىلەن بەخشەندە قىلىۋەتكەن بارچە گۈزەللىكنىڭ باشقا يۇرتلاردا تېپىلمايدىغان سېھرى كۈچىدىن قانغۇچە ھوزۇرلىنىشتىن باشقا، خىزمەت كۈنتەرتىپىگە لايىق ئۇنۇمگە ئېرىشەلمەيۋاتقانلىقىمدىن ئىچىم پۇشاتتى. ھەر كۈنلۈكى دەپتەر - قەلەمنى ئېلىپ ئېتىز - قىرلارغا بېرىپ، ھويلا - ئاراملارغا كىرىپ كىشىلەرنى زىيارەت قىلاتتىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تاغا. سالامەت تۇراملا؟ ئۆي ئىچى، بالا - چاقىلار تىنچلىقمۇ؟ سىلە بىلەن مۇڭدىشاي دەپ ئىزدەپ كەلگەن ئىدىم، — دەپ ھۆرمەت-ئىكرام بىلەن بوۋايغا تىكىلدىم.

— تۇزۇت - تەكەللۇپلىرىڭدىن قارىغاندا ئالتە شەلىك ئوخشىمامسەن بالام.

— شۇنداق تاغا، مەن قەشقەردىن.

— ھە... مۆلچەرىم توغرا ئىكەن. قاشقارنىڭ بالىلىرى قىز بالىدەك تۈزۈتلۈك بولغىنى بىلەن كالا ھاۋۇرىسىدا توشقان ئۈۋۈلايدۇ دېگىنە. ھەقىقەتەن پاراسەتلىك، بىز چاينىغان شامدىن قايماق سۈزۈۋالالايدۇ.

بوۋاينىڭ يۇمۇرلۇق گەپلىرى مېنى تەمتىرىتىپ قويدى. چاقچاقلا چاقچاق بىلەن بەرگىدەك قورسىقىم بولمىغاچقا، مەقسەتنى ئۇدۇللا دېيىشكە مەجبۇر بولدۇم.

— بىز ئەل ئارىسىدىكى ناخشا - قوشاق، ھېكايە - چۆچەك، ماقال - تەمسىل، لەتىپە، يۇمۇرلارنى توپلىغىلى كەلگەن. ئۆزلىرى مۇشۇ ساھەدە بىلىدىغانلىرىنى بىزگە تارتىنماي سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا.

— ھا... ھا... بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى تۇگۇل ئات - ئېشەكلىرىمۇ «ۋادەرىخا»نى ئېيتالايدۇ. يۇمۇر - چاقچاق تۇكولۇپ تۇرىدۇ، دېگىنە. ئۇنىڭ قايسى بىرىنى يېزىپ تۇگىتىسەن. دەپتەر - قەلىمىڭنى دېۋەيتىپ كەلسەك، ناخشا - قوشاقلارمۇ ئادەمدىن ھۆركىگەن بورسۇقتەك ئۇگىسىغا كىرىۋالىدۇ-دە، ئۇنىڭدىن قۇرۇق قالىسەن. ئەڭ ياخشىسى جاغىستاي، قاينۇق مەشرەپلىرىگە بار. دىلموك باغرىدىكى خاڭلارغا كىر، دەريا بويىدىكى سالچىلارنىڭ تاۋكالىرىغا ھەمدەم بول، سىغىنچى مومايلارنىڭ سۈت چېلىكىنى كۆتۈرۈشۈپ بەر، كوممۇنا ئاشخانىسىغا كىرىپ چاقچاقتىن ھۇزۇرلان، ئەنە شۇ چاغدا، قوينۇڭ قوشاققا، تىلىڭ ئۇشاققا («ئۇششاق مۇقامى»نى دېمەكچى) توشىدۇ. مۇسۇلمانچىلىق ئاستا - ئاستا دېگەندەك، قالغان ھېكايىلەرنى كېيىن سۆزلەيلى. مېنىڭ كالا - سىيىرلارنى يايلاققا ئېلىپ بېرىش ۋەزىپەم بار. خالىساڭ بىللە بارايلى، دېدى-دە، بوۋاي قوتان تەرەپكە ماڭدى. مەن بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي بوۋايغا يارەملىشىپ يايلاققا بېرىشنى قارار قىلدىم.

بۇ بوۋاي ئۆزىنىڭ موزايلىق سىيىرىغا قولۇم - قوشنىلىرىنىڭ كالىلىرىنى قوشۇپ يايلاققا ھەيدەپ ماڭدى. مەنمۇ بوۋايغا ئەگىشىپ مەھەللىنىڭ چېتىدىكى دىلموك تېغى باغرىدىكى ئېگىز - پەس چاتقاللىققا قاراپ يول ئالدىم. كالىلار ھەر كۈنى ئاشۇ دالىدا بېقىلىدىغان بولغاچقا، باشقا ياققا چاپچىماي ئۇدۇل شۇ تامانغا قاراپ مۆرىشىپ يۈگۈرەتتى. 60 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بۇ كىشىنىڭ ئىسمى سەلىمجان بولۇپ، يۇرتداشلىرى «سەلىم غاينۇق» دەپ ئاتايدىكەن. «غاينۇق» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلمىسەممۇ، لېكىن بۇ سۆزنىڭ لەقەم ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلدىم. چۈنكى باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشچە، بۇ يۇرتتا لەقەمسىز كىشى تېپىلمايدىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شۇڭا كىشىلەر ئارىسىدا «لەقەمسىز ئۆيگە خىزىر يولىماس» دېگەن نەقىل كەڭ تارقالغان ئىكەن. دەرۋەقە، لەقەم تاش مىجەزلىك ئۇيغۇر پىسخىكىسىدىن ئاپىرىدە بولغان فولكلورلۇق ئىككىملەمچى نام بولۇپ، تەبىئىيلىككە ۋە سىڭىشىشچانلىققا ئىگە. مېنىڭ يۇرتۇمدىمۇ لەقىمى بار كىشىلەر ئاز ئەمەس. لېكىن يۈز تۇرانە لەقىمىنى قوشۇپ چاقىرىشنى «ئەيىبلىك ئىش» دەپ قارىغانلىقىمىز ئۈچۈن، مەنمۇ بۇ كىشىنىڭ لەقىمىنى قوشۇپ چاقىرىشقا پېتىنالماي سۆزۈمنى ئەگىتىپ سوراشقا مەجبۇر بولدۇم.

— سەلىمجان ئاكا «غاينۇق» دېگەن نېمە گەپ.

— ها...ها...ها... مېنىڭ لەقىمىمنى بىلىۋاپسەن-دە ئۇكا، كالا بىلەن قوتازدىن توغۇلغان كۈچتۈڭگۈر نەسلىنى بىزنىڭ يۇرتتا «غاينۇق» دەپ ئاتايدۇ. بەزىلەر «قاينۇق» دېگەن يۇرت نامىمۇ «غاينۇق»تىن كېلىپ چىققان، دېيىشىدۇ.

— بۇ نام سىلىگە قانداق سىڭىپ قالغان؟

— ھەي ئۇكا، «ئاتقا بېدە تاشلاڭلار، گاچۇر-گۇچۇر چاينىسۇن، تايانچىنى سويۇڭلار، مەشرەپ-ئويۇن قاينىسۇن» دەپ مەشرەپ قوغلىشىپ يۈرگەن ياشلىق دەۋرلىرىمدە، بىر قېتىملىق «بۇقا بىلەن كۈچ سىنىشىش» مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ قالدىم. مەيداندا ھېچقايسى ئەزىمەتلەر بويسۇندۇرالمىغان بۈكەن مۈڭگۈزلۈك بىر چىپار بۇقا ھۆكۈرەپ تۇراتتى. «يىقىلساڭمۇ دارنىڭ ئېگىزىگە ئېسىل» دەپتىكەن، مەن ئاشۇ بۇقا بىلەن «چېلىشماقچى» بولدۇم. تېخى قوشقا كۆندۈرۈلمىگەن بۇ بۇقا سۈرلۈك كۆزىنى ماڭا تىكىپ، ئالدى پۇتى بىلەن چىملىق يەرنى تىرنىلاپ، يولۋاستەك ماڭا ئېتىلاتتى. مەنمۇ بوش كەلمەي پۈتۈن كۈچۈمنى ئىككى بىلىكىمگە يىغىپ، رۇستەمى داستاندەك جاسارەتكە تولۇپ بۇقا

بىلەن ئېلىشتىم. ئىككى مۈڭگۈزىنى ئىككى قولۇمدا مەھكەم قامالللىۋېلىپ بوينىنى ئوڭ تەرەپكە قايرىشقا باشلىدىم. شۇ يوسۇندا بىر ھازا ھەپىلەشكەندىن كېيىن بۇقىنىڭ بوينىدىن قاراس - قۇرۇس ئاۋاز چىقتى - دە، كۈچ بېرەلمەي ھۆكىرىگىنىچە يەرگە يىقىلدى. ئەتراپتىكىلەر گۈلدىراس ئالقىش بىلەن مېنى تەبرىكلەشتى. شۇ كۈندىن باشلاپ كۈچتۈڭگۈر مەنىسىدىكى «غاينۇق» مېنىڭ لەقىمىم بولۇپ قالدى. بىزنىڭ يۇرتتا «كالىسى يوقنىڭ بالىسى يوق.» دېگەن نەقىل بار. شۇڭا ھەممە ئۆينىڭ قوتىنىدىن بىرەر كالا ئۆكسۈمەيدۇ. ئېيتىپ باققىنە، كالىنىڭ خاس ناملىرىدىن قايسىلارنى بىلىسەن؟

مەن ھۇدۇقىنىمدىن سەلىمجان ئاكىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمىدىم. دېمىسىمۇ «كالا»، «ئىنەك»، «موزاي» دېگەنلەردىن باشقىنى بىلمەيتتىم. ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىمنى سەزگەن سەلىم غاينۇقنىڭ ئاغزى ئېچىلدى.

— دەرۋەقە، سىلەردەك شەھەر بالىلىرىنىڭ بۇنى بىلىشى ناتايىن. «كالا» دېگەن «ئادەم» دېگەندەك ئومۇمىي ئىسىم. لېكىن «كالا» دېگەن بۇ ھايۋان جىنسى پەرقى، ياش پەرقىگە قاراپ ئايرىم - ئايرىم خاس ناملىرى بولىدۇ. مەسىلەن: كالىنىڭ ئەركىكى — بۇقا دېيىلىدۇ. قېرىپ قالغان، پۇراققا چىققان بۇقىنىڭ نامىنى «ئازما بۇقا» دەيمىز. كالىنىڭ چىشىسى — سىيىر ياكى ئىنەك، يېڭى تۇغۇلغىنى — موزاي، بىر ياشقا توشمىغان موزاي — قوناجىن، بىر ياشتىن ئاشقان چىشى موزاي — غوناجىن، ئۈچ ياشلىق چىشى كالا — غۇنجىن، ئىككى ياشلىق ئىنەك — تازون، تېخى ساپانغا، ھارۋىغا قوشمىغان، شۇنداقلا ئىككى ياشقا توشمىغان ئەركەك موزاي — توپاق، ئىككى ياشقا توشقان ئەركەك موزاي — تايانچە، تۆت ياشتىن ياشقان كالا — دۆنەجىن، پېچۋېتىلگەن كالا — ئۆكۈز (ئۈي)، ئىشتىن قالغان ئۆكۈز — قوتان ئۆكۈز

ياكى دۆنەن، تۆۋلەشتىن قالغان (ئېلىنماي قالغان) ئىنەك ـــ قىسراۋ ئىنەك... دەپ ئاتىلىدۇ. ھەممە ھايۋان تۈرلىرىنىڭ ئەنە شۇنداق خاس ناملىرى بار. بۇ ناملار ئەجدادلىرىمىز چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان زامانلاردا پەيدا بولغان. زامان تەرەققىي قىلغانسېرى بۇ ناملار ئۇنتۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنداق بايلىقلىرىمىزنى قېزىپ ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇرۇش سىلەرنىڭ ۋەزىپەڭلار، ئۇكا.

مەن سەلىم ئاكىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانسېرى يېڭى بىلىمگە ئىگە بولغاندەك ئىچ ـ ئىچىمدىن ھاياجانلاندىم. نەزەر دائىرەم تېخىمۇ كەڭ يېيىلدى. قىزغىن پاراڭلارغا مەست بولۇپ، ھەش ـ پەش دېگىنىچە يايلاققا يېتىپ كەلدۇق. كالىلارنى چاتقاللىققا قويۇۋېتىپ، سەلىم غاينۇق بىلەن بىللە بىر توپ تاغ سۆگىتىنىڭ سايىسىدە كۆلكە ـ چاقچاقلىشىپ ئولتۇرغان پادىچىلارنىڭ يېنىغا باردۇق.

ـــ بۇ كادىر يىگىت ئۈرۈمچىدىن بىزنى يوقلاپ كەپتۇ، ـــ دەپ سەلىمجان ئاكا مېنى بۇ پادىچى يىگىتلەرگە تونۇشتۇردى.

ـــ بىزنى يوقلاپ كەلگەن بولسا قولىدا تاۋىقى يوققۇ؟ ـــ دېدى ئاق مالخاي كىيىۋالغان بىر پادىچى.

ـــ ئەنسىرىمە. يانچۇقىدا سەن تويغۇدەك تېرىق بار.

ھا... ھا... ھەممىسى تەڭ كۈلۈشتى. مەن نېمىگە كۈلگەنلىكىنى بىلەلمىدىم. كېيىن ئۇقۇشۇمچە ئاق مالخاي كىيىۋالغان يىگىتنىڭ ئىسمى ھەسەن لەقىمى «كەكلىك» ئىكەن. تېرىق كەكلىكنىڭ دېنى بولغاچقا، بۇ چاقچاق ئۇنىڭغا قارىتىلغان ئىكەن. دەرۋەقە، ئوبيېكتىپنىڭ لەقىمنى بىلمىسە لەقەملىك چاقچاقنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگىلى بولمايدىكەن. بۇ سورۇندىكى چاقچاقلارنىڭ كۆپى لەقەملىك چاقچاق بولغاچقا، مەن ھاڭۋېقىپ يالغاندىن باشقىلارنىڭ

كۆلكىسىگە جور بولۇپ ئۆلتۈرۈشقا مەجبۇر بولدۇم.

— ھەي ئۆكىلار، كەچكىچە كۆۋلەپ قالغان ئۈچكىدەك مەرەۋەرمەي، ناخشا ـ پاخشا بىلەن ئويۇن تۈزمەمسىلەر.

— غاينۇق ئاكا، قاينۇقتا ئەزان ئېيتسا، دىلموكنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سەنەمگە دەسسىگەندەك، ساز بولمىسا قانداق ناخشا ئېيتقىلى بولىدۇ؟

— نېمىشقا بولمايدۇ؟ سادىر بۇۋىمىزمۇ تاغلاردا مانجۇلار بىلەن سوقۇشۇپ يۈرۈپ «تىيانشان تاغلىرى دەيدۇ، مېنىڭ ياتقان ماكانىمدۇر، نېمە قىلساڭ قىل شەنگەن، سېنىڭ سورار زامانىڭدۇر.» دەپ ناخشا ئېيتقان ـ غۇ! تېخى ئۇنىڭ يامۇلغا سولانغان چاغلىرىدىمۇ ئېيتقان ناخشىلىرى ئاز ئەمەس. يامۇل ئىچىدە نەدە دۇتتار، تەمبۇر بولسۇن؟

— ئۇ دېگىنىڭغۇ راست. ئەمما...

— «ئەمما»سىنى قويۇپ ئېيتە ناخشاڭنى.

— مەن ئاغزىمدا غىجەك چېلىپ بېرىمەن. «مۇساپىرلار ناخشىسى»دىن باشلا.

ئىلىغا چىقالامدۇ،
يول بىلمەيدىغان بالىلار.
سودىسىنى قىلالامدۇ،
سودا قىلمىغان بالىلار.

بىر كالون ناخشا تۈگىگەندىن كېيىن يەنە چاقچاق باشلىنىپ كەتتى. گەپنى ھېلىم پوچى باشلىدى.

— كاندا ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە ئاقسۇلۇق بىر مۇساپىر بىلەن ئاشپۇزۇلدا ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا ئۆزىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن شۇنداق دەيدۇ: «ئۆتكەن يىلى ھويلامغا كاۋا تېرىسام، دېدىشكە ياماشقاندىن كېيىن قىرغىزنىڭ كىگىز ئۆيىدەك چوڭلۇقتا بىر كاۋا چۈشۈپتۇ. پىشايۋانغا تۇتاشقان بىدىش بۇ كاۋىنى كۆتۈرەلمەي پىشايۋان بىلەن قوشۇلۇپ يەرگە غۇلاپ چۈشتى. مەھەللىمىزنىڭ ياشلىرى توپلىشىپ ھەر قانچە ئامال قىلىپمۇ بۇ كاۋىنى ئورنىدىن مىدىرلىتالمىدى. ئاخىرى چوڭ كىران بىلەن كۆتۈرۈپ 30 توننىلىق يۈك ماشىنىغا بېسىپ دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى كۆرگەزمىسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا چۈشۈرۈپ قويدۇق، — دەپ پو ئاتتى.

مەنمۇ بوش كەلمەي ئۇنىڭغا جاۋابەن مۇنداق دېدىم: مىس كاندا ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە ئۆيدەك چوڭلۇقتا بىر ئۆيۈل رودا چىقىپ قالدى. ئۇنى ئېرىتىپ 50 مىسكەر بىر ئاي ئىشلەپ بىر مىس قازان ياساتتىم. قازاننىڭ ئاستىغا ئون ۋاخىنلىق تۆت شوتا بىلەن 200 نەپەر ئادەم چۈشۈپ بىر ھەپتە تازىلىدى. بۇ ئادەملەر قازاننىڭ ئىچىدە ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، ھازىرغىچە ياشاۋاتىدۇ... شۇ ئاندا ھېلىقى ئاقسۇلۇق كاۋىچى گېپىمنى بۆلۈۋېتىپ:

— قورۇق پو ئاتما، دۇنيادا ئۇنداقمۇ يوغان قازان بولامدۇ؟
— دەيدۇ.

— ھەي ئاغىنە ماڭا قارا، سېنىڭ ئاشۇنداق يوغان كاۋاڭنى پۇشۇرۇشقا مۇشۇنداق چوڭ قازان بولمىسا قانداق قىلىسەن؟ دېسەم كۆزىنى چەكچەيتكىنىچە گەپ قىلالماي لاسسىدە بوشاپ كەتتى.

ھېلىم پوچىنىڭ لاپلىرىنى ئاڭلاپ ھەممىمىز تەڭ كۈلۈ-شۈپ كەتتۇق.

— ئۇكا، ئاقسۇلۇقنى گەپتە چۈشۈرۈۋالغىنىڭ بىلەن

قاشقارلىققا تەڭ كېلەلمەيسەن جۇمۇ، دەپ ئاغزىنى تاتلىدى سەلىمجان ئاكا.

— راست دەيسەن غاينۇق ئاكا، قاشقارلىق چاقچاقتا مۇش تەڭلەپ يۇمشاق گەپ بىلەن ئادەم تىللايدىكەن ئەمەسمۇ؟

— ئېيتە، نېمە دەپ تىللىدى؟

— بىر كۈنى تۈت، بەش ئاغىنە بىلەن شەھەرگە كىرىپ داگەنزىدە راسا قىزىۋالغاندىن كېيىن، دۆڭكۈۋرۈكنىڭ لەنگەنزىسىگە چىقىۋېلىپ يولدىن ئۆتكەنلەرنى مەسخىرە قىلىپ ئولتۇراتتۇق. شۇ ئارىدا بادام دوپپىسىنى چېكىسىگە قوندۇرۇۋالغان شاپ بۇرۇتلۇق بىرسى ئېشىكىنى هەيدەپ بىز تەرەپكە كەلدى. ئاغىنىلەر مېنى دەيدەيگە سېلىپ: «ئاداش، ئاۋۇ ئېشەكلىك قاشقارلىق مۇساپىرغا ئوخشاۋاتىدۇ. تازا كېلىشتۈرۈپ گەپ بىلەن جاجىسىنى بېرىپ قويمامسەن.» دېيىشتى. دەل شۇ پەيتتە ئۇنىڭ مادا ئېشىكى يېنىمىزغا كېلىپ ئاغزىنى ماكچايتىپ سىيىشكە باشلىدى. مەن بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ:

— هەي قاشقارلىق ماداك («مىدە ئېشىكىڭ» دېمەكچى) ئاغزىنى ماكچايتىپ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟» دېسەم، بىزگە قاراپ كۈلۈپ قويۇپ:

— هە، ئېشىكىم ئاچاڭنىڭ شاما چايناۋاتقىنىنى دوراۋاتىدۇ، دەيدۇ.

— قاشقارلىقنىڭ ئاغزىنى تاتلىمايلى دېسەم ئۇناشمايسەن، مانا خوپ بولدىمۇ، — دەپ ئاغىنىلىرىمگە تاپا - تەنە قىلدىم.

— «كورەك تۇماقنىڭ ئىچىدىمۇ ئادەم بار.» دېگىنە، هېچ ۋەقەسى يوق. «گەپكە كەلگەندىمۇ ئاتاڭدىنمۇ قايتما» دېگەن شۇ. هەي ئۈكىلار، كالىلارنى ساغىدىغان ۋاقىت بوپقالدى.

www.uyghurkitap.com

جۇرۇڭلار، كاللارنى ھەيدەپ مەھەللىگە قايتايلى، دەپ سىلىمجان ئاكا ئورنىدىن تۇردى.

پادىچىلارنىڭ پاراڭلىرى مېنى ناھايىتى قىزىقتۇردى. بۇ مەزگىللەردە تېخى ئۈنئالغۇغا ئوخشاش زامانىۋى خاتىرىلەش ئۈسكۈنىلىرى بولمىغاچقا، ئەل ئارىسىدىكى بۇنداق تېتىملىق پاراڭلارنى ئاڭلىغاندا كاللامغا «يېزىۋېلىش»تىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ياشلىق مەزگىلىدە ئادەمنىڭ كاللىسى ئۈنئالغۇدىنمۇ قېلىشمايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولىدىكەن. مەنمۇ جاغىستايدا تۇرغان بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە، كۈندۈزلىرى ئەل ئارىسىدا قىدىرىپ يۈرۈپ تېخى مۇشۇ يېشىمغا كەلگىچە ئاڭلاپ باقمىغان قىزىقارلىق ۋە كۆپ قاتلاملىق ئەل ئىچى فولكلور نەمۇنىلىرىنى مېڭەمگە خاتىرىلەپ، كەچلىكى شامنىڭ يورۇقىدا ئۇنى خاتىرە دەپتەرگە قايتىلاپ يېزىۋالاتتىم. چالا ياكى خاتا يېزىلىپ قالغانلىرىنى ئەتىسى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەردىن قايتا سوراپ تولۇقلاپ ئالاتتىم. ئەمدىلا 20 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان مەندەك بىر گۆدەك ستودېنت ئۈچۈن بۇ تۇنجى قېتىملىق ئەمەلىيەت پاراكتىكىسى قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا خەلق ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىغا قارىتا يۈكسەك قىزىقىش ھېسسىياتىنى قوزغىدى. ئىلىلىقلارنىڭ ئادىمىيلىك خىسلەتلىرى، ئۇچۇق - يورۇق خاراكتېرى، ناخشا - مۇزىكىغا ھېرىسمەنلىكى، كىشىگە مەنىۋى ئوزۇق ۋە ئېستېتىك زوق بېغىشلايدىغان چاقچاق ۋە كۇلدۇرگىلىرى، ئىلى دىيارىدىكى تىز پۈكمەس قەھرىمانلار شەنىگە ئوقۇلغان تارىخىي داستان - قىسسىلىرى مېنى ئىختىيارسىز مەھلىيا قىلىۋالغان ئىدى. مۇشۇ يېشىمغىچە تېخى «ئالپامىش» دېگەن ئىسىمنىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان ئىدىم. جاغىستاينى زىيارەت قىلىش جەريانىدا، بىر قانچە پىشقەدەم داستانچىلارنىڭ ئاغزىدىن «ئالپامىش» ناملىق ئېپوسنىڭ پارچىلىرىنى ئاڭلاپ،

بۇ ھەقتە دەسلەپكى ئۇچۇرغا ئىگە بولغانىدىم. ۋاھالەنكى، نادانلىقىم سەۋەبلىك ئۇنى چوڭقۇر قېزىپ تولۇق خاتىرىگە ئالمىغانلىقىمدىن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. كېيىنچە چەت ئەل فولكلورشۇناسلىرىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن بىلدىمكى «ئالپامىش باتۇر» ھەققىدىكى بىر ئېپوس ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ئوغۇز گۇرۇپپىسىدىكى تۈركىي قەۋملەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان قەدىمكى باتۇرلۇق داستانلىرىنىڭ شاھىنشاھى ئىكەن. شۇڭا قايسىبىر ئالىم «پۈتكۈل خەلق داستانلىرىنى تارازىنىڭ بىر تەرپىگە قويۇپ، يەنە بىر پەللىسىگە ئالپامىشنى قويساق، تارازىنىڭ مۇشۇ پەللىسى بېسىپ كېتىدۇ.» دېگەنلىكى ئېسىمدە. بۇ داستان ھازىرغىچە ئۆزبېكلەر ۋە ئەزەرى تۈركلىرى ئارىسىدا بىر قەدەر تولۇق ساقلىنىپ قالغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى روسىيەلىك فولكلورشۇناس ن. ن. پانتاسوف ئىلىغا كېلىپ خەلق ئەدەبىياتىنى توپلىغان مەزگىللىرىدە، «ئالپامىش» داستانىنىڭ ئۇيغۇر ۋارىيانتى يوقىلىپ كەتكەن.

ئىلىدىكى جاپالىق ئەمما تولىمۇ مەنىلىك ئۆتكەن خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاش پاراكتىكىسى ئاخىرلاشتى. ئىلىدىكى خىزمەتلەرنى خۇلاسە قىلغاندا، مەن باشلىغان گۇرۇپپىنىڭ ئەمەلىي خىزمەت ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك ياخشى بولغاچقا رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىسمىمنى ئاتاپ تەقدىرلىدى. ساخاۋەتلىك كۆز پەسلىنىڭ دەسلەپكى ئايلىرىدا مەكتەپكە قايتىپ كەلسەك. ئۇرۇمچىدىكى «ئاچارچىلىق» مەزگىلى تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىكەن. ھەممە كىشى قورساق غېمى بىلەن روھىي سۇنۇق ياشاۋاتقان بۇ كۈنلەردە مېنىڭ تەلىيىم ئوڭدىن كېلىپ، قورساقتىن ئانچە غەم قىلمايدىغان خېلى ياخشى پۇرسەتكە ئېرىشىپ قالدىم.

بۇنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى: 1961 ـ يىلىنىڭ ئاخىرقى مەۋسۇمىدىن باشلاپ مەكتەپتە «ئىششىق كېسىلى»گە گىرىپتار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولغان ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەر ئۈچۈن، ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا مەخسۇس «كېسەللەر ئاشخانىسى» قۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئاشخانا ئالاھىدىرەك بولۇپ، كېسەللەرنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان تولۇقلاشقا ياردەم بېرىدىغان قۇۋۋەتلىك تائاملارنى تەييارلاپ كېسەللەرنى ياخشىراق ئوزۇقلاندۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. مەكتەپتىكى كوللېكتىپ ئاشخانىلارنىڭ ھەممىسىنى بۇرھان ئاكا (ئەينى يىللاردا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بىئو - خىمىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولغان بىئولوگىيە ئالىمى مەرھۇم ئابباس ئەپەندىنىڭ دادىسى) يالغۇز باشقۇراتتى. بۇرھان ئاكا 1940 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا دادام بىلەن بىللە ئىشلەپ يېقىن بۇرادەرلەردىن بولۇپ قالغان ئىكەن. شۇ سەۋەبلىك دادامنىڭ خەت ئارقىلىق تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، بۇ كىشىگە دادامنىڭ سالامىنى يوللاپ تونۇشلۇق بەرگەن ئىدىم. شۇندىن باشلاپ، بۇ مۆلايىم كىشى ئاتا ئورنىدا بېشىمنى سىلاپ ئەھۋالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى. ھېلىقى «كېسەللەر ئاشخانىسى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرھان ئاكىنىڭ خىزمەت يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەچكە، مېنى بۇ ئاشخانىنىڭ خىزمەتلىرىگە خالىس ياردەم بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. مېنىڭ ۋەزىپەم تاماق ۋاقتىدا بۇ ئاشخانىدىن تاماق يەيدىغان كېسەللەرنىڭ تاماق بېلىتىنى يىغىش ئىدى. مۇشۇ ئىمتىياز بىلەن بۇرھان ئاكىنىڭ شاپائىتى ئاستىدا، مەنمۇ مۇشۇ ئاشخانىدىن تويغىچە تاماق يەپ، بىر يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشقان ئېغىر كۈنلەردىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈۋالدىم.

ئەمما شىنجاڭنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا كوممۇنانىڭ داشقازىنىغا تەلمۈرۈپ، بىر قاچا ئۇماچ ئۈچۈن نەچچە سائەت

ئۆچـرەت تۇربدىغـان ۋەسۋەسـىلـىك كۈنلـەر يەنە داۋاملىشـۋاتاتتى.
بولۇپمۇ جەنۇبىي شـىنجاڭ يېزىلىرىـدا ئاچارچىلىق ئازابى ئېغىر ئىدى. گەرچە كومموْنانىڭ ئامبارلىرىدا خېلى كۆپ زاپاس ئاشلىق بولسىمۇ، يەرلىك كادىرلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان بىيوگراتلىقى، ئاشلىق سىياسىتىنىڭ دوگمىلىقى تۈپەيلىدىن، ئاقسۇنىڭ باي ناھىيىسىدە يۈز بەرگەن نەچچە مىڭ دېھقاننىڭ ئاچلىق ئازابىدا ئۆلۈپ كېتىشىدەك ئېغىر پاجىئەلەر باشقا ناھىيىلەردىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە يۈز بەردى. شىنجاڭدەك تۇپرىقى مۇنبەت، سۇيى ئەۋزەل، باغۇ - بوستان، گۈل - گۈلىستان زېمىنىدا «ئاچارچىلىقتىن ئادەم ئۆلدى» دېسە كىممۇ ئىشىنەر؟ ئەمما بۇ ئاشۇ يىللارنىڭ رېئاللىقى، تارىخىي قىسمەتلەرنىڭ ئۇنتۇلماس يالدامىسى ئىدى.

ستودېنتلىق ھاياتىنىڭ ئۆزلۈك دىيالوگلىرى ئىمكانىيەتلىك سوئال - جاۋابقا ئېرىشەلمەي، ئۆزلۈك كوچىسىدىكى غېرىبانە مۇڭ - زارلاردىن، نەپسىنىڭ ۋەسۋەسە ۋە بالالىرىدىن قۇتۇلالماي كامالەت بىلەن پالاكەت جىلغىلىرىدا تەڭقىسلىقتا قالغان ئاشۇ گۆگۈملۈك يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، يەنە بىر ئازغۇن قۇيۇن كۆتۈرۈلدى.

1961 - ، 1962 - يىللىرى مەملىكەت بويىچە «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى كۈرەش»، «لۇشيەن تەربىيەسى»، «بىرنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى» قاتارلىق سىياسىي، پەلسەپىۋى مەسىلىلەر بويىچە ئاممىۋى بەس - مۇنازىرە قىزغىن داۋاملىشىۋاتقان پەيتلەردە، شىنجاڭدا پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالغان 1962 - يىلى «15 - ئاپرېل ۋەقەسى» يۈز بەردى. سوۋېت شيۇجېڭجۇيىچىلىرىنىڭ پىلانلىق، مەقسەتلىك تەشكىللىشى ۋە قۇتراتقۇلۇق قىلىشى بىلەن ئىلى، چۆچەك ۋىلايەتلىرىدە يەرلىك مىللەت جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ چېگرادىن قېچىشتەك ئېغىر سىياسىي ۋەقە يۈز بەردى. «ئىلى، چۆچەك ۋەقەسى»

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دەپ ئاتالغان بۇ چەتكە قېچىش ۋەقەسىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكىلىرى بىلەن يېقىن چېگراداش ئىلى، چۆچەك رايونلىرىدىن چېگرا ئېغىزلىرى ئېچىۋېتىلگەن ئۈچ كۈن ئىچىدە 60 مىڭدىن ئارتۇق قايمۇققان جۇڭگو پۇقرالىرى (ئاساسەن ئۇيغۇر، قازاق) كوللېكتىپ ۋە يەككە هالدا چېگرادىن قېچىپ، سوۋېت شيۇجىڭجۇيىچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. بۇ ۋەقە ئۈرۈمچىدىكى ئالىي - ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان شىمالىي شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چېگرادىن قېچىپ كەتكەن ۋە قېچىش ئالدىدا تۇرغانلارنىڭ ئۈرۈمچىدىكى پەرزەنتلىرى ئۆيلىرىگە قايتىش هەققىدە هۆكۈمەتكە بېسىم ئىشلەتتى. مەكتەپ رەهبەرلىكلىرى يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، ئوقۇشتىن چېكىنىپ يۇرتىغا قايتىشنى تەلەپ قىلغان ئىككى ۋىلايەتتىكى ئوقۇغۇچىلارغا رۇخسەت قىلمىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

شۇنىڭ بىلەن مەكتەپلەردە «يۇرتقا قايتىش دولقۇنى» قوزغىلىپ، ئالدانغان بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار يۇرتلىرىغا قايتىشتى. شۇ قاتاردا بىزنىڭ سىنىپتىن يەتتە نەپەر، بىز بىلەن پاراللېل ئوقۇيدىغان تارىخ - جۇغراپىيە سىنىپىدىن تۆت نەپەر ساۋاقداش بىزدىن ئايرىلىپ يۇرتىغا كەتتى. بىزنىڭ ئىككى سىنىپتا ئوقۇغۇچى سانى ئازلاپ كەتكەچكە، تارىخ - جۇغراپىيە كەسپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى بىزنىڭ تىل - ئەدەبىيات سىنىپىغا قوشۇۋەتتى. يۇرتقا قايتقان ئوقۇغۇچىلار ئۆيىگە يېتىپ بارغۇچە، مەركەزنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن چېگرا ئېتىلىپ، پۇقرالارنىڭ قانۇنسىز چەتكە قېچىش هەرىكىتى ئۈزۈل - كېسىل چەكلەنگەچكە، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى چېگرادىن ئۆتەلمەي يۇرتىدا قالدى. ئۆزلىكىدىن ئالىي

مەكتەپتە ئوقۇش پۇرسىتىدىن ئايرىلىپ قالغان ئوقۇغۇچىلار ئاشۇ سىياسىي ۋەقەنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغۇچىلار بولۇپ، ئۆمۈرلۈك پۇشايمان ئوتىدا پۇچىلاندى. شىنجاڭ تارىخىدىكى ئاخىرقى قېتىملىق بىر چوڭ «كۆچ - كۆچ»نىڭ سىرى تېخى ھازىرغىچە يېشىلگىنى يوق.

«سۇ كېتىدۇ تاش قالىدۇ، ئۇسما كېتىپ باش قالىدۇ.» دېگەندەك، بىز دولقۇنلار ئىچىدە ئۆزۈپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردۇق. ھەر بىرىمىزنىڭ قەلبىدە ستودېنتلىق ئىپتىخارىدىن تۇغۇلغان ئۈمىد - غايە جۇشقۇنلىناتتى. تەلەپچان باغۋەنلىرىمىزنىڭ تۇجۇپىلەپ پەرۋىش قىلىشى بىلەن ئىلمۇ - ئىرپان كېمىسىدە دولقۇن يېرىپ ئۈزەتتۇق.

1962 - يىلى 7 - ئايدا، مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرنى ئىخچاملاش ۋە قايتا تەرتىپكە سېلىش دولقۇنى قوزغالدى. نەتىجىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى بىلەن بىرلىشىپ، بېيجىڭ يولىدىكى مەكتەپ ئورنى (ھازىرقى مالىيە - ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئورنى) دىن ئۇچتاشتىكى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىغا كۆچۈپ كەلدۇق. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى سانائەت پەنلىرى كەسپى (ماشىنىسازلىق، ئېلېكتېر ئېنېرگىيە، گېئولوگىيە فاكۇلتېتلىرى) شىنجاڭ كان مېتاللورگىيە تېخنىكومىغا قېتىۋېتىلىپ «شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتى» بولۇپ قۇرۇلدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇنىۋېرسال كەسىپلەرنىڭ گەۋدىسى بولغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى سانائەت پەنلىرى كەسپىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئىجتىمائىي پەن ۋە تەبىئىي پەنلەردىن تەركىب تاپقان ئىككى پۇتلۇق «داڭقان»غا ئايلىنىپ قالدى. ئەلۋەتتە، بۇ شىنجاڭدىكى ئۇنىۋېرسال ئالىي مەكتەپلەرنىڭ كەسىپ

قۇرۇلمىسىدىكى بىر قېتىملىق تارىخىي چېكىنىش ئىدى.

ئىككى مەكتەپ بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن فاكۇلتېتلار تەرتىپكە سېلىنىپ، كەسىپ قۇرۇلمىلىرى كۆچەيتىلدى. بىز ئوقۇۋاتقان جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى، خەنزۇ تىل ـ ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر تىلى، خەنزۇ تىلىدىن ئىبارەت تۆت كەسىپ تەسىس قىلىنىدى. ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى كەسپىدە 1959 ـ يىلى قوبۇل قىلىنىپ 1964 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان تولۇق كۇرۇستىن ئىككى سىنىپ بولۇپ (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەۋەلىكىدىكى پىرىنسىپ بىلەن شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىغا تەۋە سىنىپ) 50 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى بار ئىدى.

ئىككى مەكتەپ بىرلەشكەندىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تېخىمۇ سەر خىللىشىپ، دەرس تۈرلىرى كۆپەيتىلدى. بولۇپمۇ كەسىپكە ئائىت تاللانما دەرسلەر بىلەن خەنزۇ تىلىدا ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنىڭ سالمىقى ئاشتى.

1953 ـ، 1954 ـ يىللىرى بېيجىڭ ۋە شاڭخەينىڭ نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلىرىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات ئاسپىرانتورىيەلىرىنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭنىڭ ئالىي مائارىپ سېپىغا ئەۋەتىلگەن يۇقىرى مەلۇماتلىق زىيالىلار، شىنجاڭنىڭ ئەينى يىللىرىدىكى مىللىي تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە كۆزگە كۆرۈنگەن مىللىي زىيالىلىرى ۋە پېشقان تىلشۇناسلىرى، ئىككى تىللىق پېداگوگىكىلىرى مۇشۇ فاكۇلتېتقا جەملەنگەچكە، تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مەكتەپ ئىچى ۋە جەمئىيەتتىكى ئىناۋىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە فاكۇلتېتىمىزنىڭ باشلامچىسى مەرھۇم مەمتىمىن خۇدابەردى ئەپەندى بىلەن فاكۇلتېتىنىڭ سېكرېتارى جاڭ چۈنخا ئەپەندىن ۋە يۈز ـ ئابرۇيلۇق پېشقەدەم رەھبەرلەر بولغاچقا، شۇ يىللىرى شىنجاڭ

ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىككى مىڭدىن ئارتۇقراق ئوقۇغۇچى 600 گە يېقىن ئوقۇتقۇچى خىزمەتچى بولۇپ، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى تەشكىل قىلاتتى. شۇڭا ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ سىنىپ ۋە ئىشخانىلىرى ئۈچ قەۋەتلىك مەخسۇس بىر بىناغا، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى شۇ دەۋرنىڭ ئەڭ چوڭ ۋە ئازادە بىنالىرى بولغان «سەن سىڭ بەن لو» (ئۈچ يېرىم قەۋەت)غا ئورۇنلاشقان بولۇپ، دەرستىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا قايناق ھاياتىنىڭ شاۋقۇنلىرىغا چۆمۈلگەن بۇ بىنا شۇ زامانلاردا «شاڭگاڭلو» دېگەن نام بىلەن داڭق چىقارغان.

قىسقىسى، ئىككى مەكتەپ بىرلىشىپ تاكى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»غىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى قايتا تەكرارلانمايدىغان بىر گۈللىنىش باسقۇچىغا كىرگەن بولۇپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپى ۋە ئەخلاقي ساپاسىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن باشقىلارنى قايىل قىلغان جەلپكار بازا ئىدى. ئەينى دەۋرنىڭ نوپۇسلۇق ئەدىبلىرىدىن بولغان مۇھەممەتجان سادىق (ئوقۇتقۇچى، شائىر)، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن (ئوقۇتقۇچى، شائىر، فىلولوگىيە ئالىمى)، شەرىپىدىن ئۆمەر (ئوقۇتقۇچى، فىلولوگ، ئەدىب)، مىرسۇلتان ئوسمانوف (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس، فىلولوگ)، شىيا دىڭگۇەن (ئوقۇتقۇچى، فىلولوگ)، شۇي سىيبى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، جاڭ چۇنما (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ياڭ شىياۋمى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، ۋاڭ باۋ (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، شۇن شۇخۇەن (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ۋېي سۈيىي (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، جاڭ شۇيۇەن (ئوقۇتقۇچى، نەسرچى)، ليۇ ماكۇي (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، شۇي ۋىنيۈەن (ئوقۇتقۇچى، قەدىمكى يېزىقشۇناس)، ئابلەت ئۆمەر (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇھەممەت زۇنۇن (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئەنسەردىن موسايوف (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس، لوگىكىچى)، تۇردى ئەھمەد (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، نەسرۇللا يولبولدى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، سۇلتان مەخمۇت (ئوقۇتقۇچى، شائىر)، ئەخمەتبېك كىرشبايوف (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئەۋەلقان (ئوقۇتقۇچى، يازغۇچى)، نۇرمۇھەممەد زامان (ئوقۇتقۇچى، يازغۇچى)، ئەخەت تۇردى (ئوقۇغۇچى، يازغۇچى)، مۇھەممەد پولات (ئوقۇغۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئىرسبەك (ئوقۇغۇچى، يازغۇچى)، جەكەن ئوڭالباي (ئوقۇغۇچى، شائىر)، ئابدۇسېيىت (ئوقۇغۇچى، شائىر)، قۇماربېك (ئوقۇغۇچى، شائىر)، بۇغدا ئابدۇللا (ئوقۇغۇچى، شائىر)، زەينۇرە ئەيسا (ئوقۇغۇچى، شائىر)، ئوسمانجان ساۋۇت (ئوقۇغۇچى، شائىر)، يۇسۇپجان ئەھمىدى (ئوقۇغۇچى، شائىر)، سالى سادىۋاققاس (ئوقۇغۇچى، شائىر)، قاۋسىلقان قامىجان (ئوقۇغۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، تۇرسۇن قۇربان (ئوقۇغۇچى، شائىر)... ۋە يەنە ئىسمى ئۇنتۇلغان (مېنى كەچۈرۈڭلار) بىر توپ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى مۇشۇ فاكۇلتېتتا جەملەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشتىراكىدا ھەر دائىم ئەدەبىيات ئەنجۇمەنلىرى قىززىپ كەتتى. شۇڭا ژۇرنالىستلارنىڭ نەزەرى ۋە ئۈمىدى مۇشۇ فاكۇلتېتقا تىكىلگەن ئىدى. 1963 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى»غا تاللانغان توققۇز پارچە ماقالىنىڭ يەتتە پارچىسىنى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى يازغانلىقىدەك ئەمەلىيەتمۇ يۇقىرىدىكى نۇقتىلارنى ئىسپاتلايدۇ.

1950 - يىلدىن كېيىنكى 14 يىل ئىچىدە (تاكى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى بىلەن بىرلەشكەنگە قەدەر) مەكتەپ ئورنى، كۆلىمى، كەسىپ قۇرۇلمىسى، فاكۇلتېت، بۆلۈملەرنىڭ فونكسىيەسى قاتارلىقلار ھەر يىلى دېگۈدەك ئۆزگىرىپ تۇردى.

1962 ـ يىلىدىن كېيىن ئاساسىي جەھەتتىن تۇراقلىشىپ، مەكتەپنىڭ سىياسىي ـ ئىجتىمائىي ھاۋاسى ۋە ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش كەيپىياتى جانلىنىشقا باشلىدى. مەركەزنىڭ «سىنىپى كۆرەشنى تۇتقا قىلىپ ئوقۇتۇش ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش» توغرىسىدىكى يوليورۇقلىرىنىڭ ئىلھامى ۋە تۈرتكىسى بىلەن 1963 ـ يىلى باھاردىن باشلاپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدى. نەتىجىدە 1963 ـ يىلى 5 ـ ئايدا 64 ـ يىللىق ئىككى سىنىپ (تەخمىنەن 50 نەپەردىن ئارتۇق) ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى كەسپىدىكى ئوقۇغۇچىلار يېتەكچى مۇئەللىملەرنىڭ ھەمراھلىقىدا تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ يارغول يېزىسىغا ئىككى ئايلىق پاراكتىكىغا كەلدۇق. پاراكتىكىدا بىزگە ئىككى ۋەزىپە يۈكلەندى. بىرى دېھقانلار بىلەن تاماقتا، ياتاقتا، ئەمگەكتە، ئۆگىنىشتە بىللە بولۇپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى تەشۋىق قىلىش، يەنە بىرى «تۆتتە بىللە بولۇش» ئاساسىدا تۇرپاندىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، ھەر ھالدا 1961 ـ يىلى ئىلىدا ئېلىپ بېرىلغان خەلق ئەدەبىياتىنى يىغىش جەريانىدا ئازدۇر ـ كۆپتۇر تەجرىبە ـ ساۋاققا ئىگە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ قېتىمقى توپلاش، ئۆگىنىش ئۈنۈملۈك ۋە كۆڭۈللۈك ئۆتتى. تۇرپاننى «ئوت ماكانى» دېسە ئىشەنمەپتىكەنمەن، 6 ـ ئايدا بىز تۇرغان يارغول يېزىسىنىڭ تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن يۇقىرى قىرىق سىلسىيە گرادۇس ئەتراپىدا ئىدى. كېچىسى ئۆيدە ئۇخلاش مۇمكىن بولمىغاچقا، يېنىمىزدىكى قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ، ئاينى يېپىنچا، قۇمنى سېلىنچا قىلىپ ئۇخلاشنى ناھايىتى راھەتلىك ھېس قىلاتتۇق. قۇم ئۈستىدە بەھۇزۇر ئېغىناپ، تۇرپاندىن توپلىغان موللا زەيدىن لەتىپىلىرىنى ھېكايە قىلىشاتتۇق. «ئالمىخان»، «نازىركوم» قاتارلىق تۇرپاننىڭ يەرلىك ناخشا ـ قوشاقلىرىنى ئېيتىشاتتۇق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قىسقىسى، بۇ مەنىلىك ھاياتتىن رازىمەنلىك ھېس قىلالاتتۇق.

يازلىق كانكولغا ئۆلگۈرۈپ تۇرپاندىن قايتىپ كەلدۇق. لېكىن كانكولدا ماڭا يېڭى بىر ۋەزىپە يۈكلەندى. 1961 - يىلىدىن باشلاپ، بىزنىڭ سىنىپ مۇدىرىمىز بولغان مۇھەممەت زۇنۇن مۇئەللىم فاكۇلتېت تەرىپىدىن. بۇ قېتىمقى ئىككى سىنىپنىڭ پاراكتىكىسىغا مەسئۇل قىلىنغان بولۇپ، پاراكتىكا ئاخىرلاشقاندىن كېيىن تۇرپاندا توپلىغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت خام ماتېرىياللارنى 9 - ئايغىچە رەتلەپ چىقىشنى ماڭا تاپشۇردى. بۇ ناھايىتى شەرەپلىك، ئەمما مەن ئۈچۈن ئېغىر خىزمەت ئىدى. ئەسلىدە، بۇ يىلقى يازلىق كانكولدا قارامايدىكى ئىككى ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ دەم ئېلىپ كېلىشنى ئويلىغان ئىدىم. مۇئەللىمگە بۇ ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن، ماڭا بىر ھەپتىلىك رۇخسەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن قارامايغا بېرىپ، ئىككى ئاكامنىڭ ئۆيىدە بىر ھەپتە دەم ئالدىم. ھەر ئىككى ئاكام قاراماي نېفىتلىكىنىڭ بىرىنچى تۇركۇم تېخنىكلىرى بولغاچقا تۇرمۇش ئەھۋالى ياخشى ئىدى. شۇڭا ئوقۇغۇچىلىق مەزگىلىمدە، ئۇلار ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى.

بۇ يىللاردا يازلىق كانكول ۋاقتى بىر ئاي بولغاچقا، كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلار ئۆيىگە قايتماي مەكتەپتە ئىختىيارى ئۆگىنىش قىلاتتى. ياكى مەكتەپتە ۋە ئەتراپتىكى قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىدا ھەقلىق ئىشلەپ، تۇرمۇش لازىمەتلىرى ئۈچۈن ئازدۇر - كۆپتۇر پۇل غەملەيتتى. مەنمۇ بەش يىل جەريانىدا قەشقەرگە بىر قېتىم قايتالىغان.

مەن قارامايدىن قايتىپ كېلىپلا سىنىپ مۇدىرىمنىڭ قولىدىن تۇرپاندا توپلىغان خام ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، ئۇنى تۈرلەرگە ئايرىپ رەتلەشكە باشلىدىم. تۇرپاننىڭ

ھېكايە ـ چۆچەكلىرى بىلەن «موللا زەيدىن لەتىپىلىرى»نى ئايرىپ چىقىپ بىر توپلام قىلدىم. ناخشا ـ قوشاقلارنى مەزمۇن تۈرى بويىچە رەتلەپ يەنە بىر توپلام تۈزدۈم. ماقال ـ تەمسىللەر، ھېكمەتلىك پاراگلار، سۆز ئويۇنلىرى، تېپىشماق قاتارلىقلارنى ئايرىم خاتىرىلەپ يەنە بىر ئەبجەش توپلام قىلدىم. بۇ خىزمەتكە ئۆزۈم قىزىققاچقا خېلى تۇجۇپىلەپ ئىشلەپ 20 نەچچە كۈندە تاماملىدىم. فاكۇلتېت رەھبەرلىكى بۇ تۈنجى قېتىملىق خىزمىتىمدىن رازى بولۇپ، 50 يۈەن نەخ پۇل بىلەن مۇكاپاتلىدى.

بىز 9 ـ ئايدا ئۇنىۋېرسىتېتتىكى بەش يىللىق ئوقۇشنىڭ ئاخىرقى يىلىغا قەدەم قويدۇق. ئەدەبىياتقا يېقىندىن تەسىر قىلىنغان تاللانما دەرسلەر بىزنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ، ئۆزلۈك ئېڭىمىزدا سىلكىنىش پەيدا قىلاتتى. ھەر بىرىمىز ئۆزىمىز قىزىققان تېمىلارنى تاللاپ سىناق مەيدانىدا بەسلىشەتتۇق. مەنمۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا بىر قانچە پارچە ئەدەبىي ئوبزور يېزىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن «جاڭ جۇمىنىنىڭ ‹دەسلەپكى مۇھەببەت› ناملىق شېئىر توپلىمىنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسىراتىم» سەرلەۋھىلىك ماقالەمنى تاللاپ ئۆزۈمنى سىناپ بېقىش مەقسىتىدە، رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكى بىردىنبىر نوپۇسلۇق ژۇرنال بولغان «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») ژۇرنىلى رىداكسىيەسىگە ئەۋەتتىم. بۇ يىللاردا بىزدەك ھەۋەسكار ئوقۇغۇچىلار بۇنداق ئالىي ژۇرنال تەھرىراتىغا بىۋاستە بېرىپ، موىسىپىت تەھرىرلەر بىلەن كۆرۈشۈشتىن ئەيمىنەتتۇق. چۈنكى بىزنىڭ نەزىرىمىزدە بۇنداق مۆتىۋەر ژۇرنالدا ئىشلەيدىغانلار گوياكى «سەنئەت ئىلاھى»دەك سىرلىق كۆچكە ئىگە ئىدى. شۇڭا ئەدەبىيات كوچىسىدا تەمتىرەپ يۈرگەن بىزدەك «تەنتەك»لەر ئۇلاردىن قانداقمۇ ئەيمەنمىسۇن؟! مەن ماقالەمنى ئەۋەتىپ بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئايدىن كېيىن، ساۋاقداشىم ئابلىمىت ئىسمائىل سالاپەتلىك بىر كىشى مېنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. مەن ياتىقىمغا چىقىپ مېنى ساقلاپ تۇرغان بۇ كىشى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم.

— سىز ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان بولامسىز؟ — دەپ ئىللىق كۈلۈمسىرىدى ئۇ كىشى.

— ھەئە.

— مېنىڭ ئىسمىم رەھىم قاسىم. «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلىدا ئىشلەيمەن. سىز بىلەن تونۇشاي دەپ كەلدىم.

— رەھمەت، دېدىم-دە، ھودۇققىنىمدىن باشقا گەپ قىلالمىدىم. مەن بۇ كىشى بىلەن يۈز كۆرۈشمىگەن بولسامۇ، لېكىن تاتلىق شېئىرلىرى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى ئارقىلىق بۇ خۇش پېئىل كىشى ماڭا تونۇش ئىدى. مەن سۆيۈپ ئوقۇغان جاڭ جۇمىنىنىڭ «دەسلەپكى مۇھەببەت» ناملىق شېئىر توپلىمىنىمۇ مۇشۇ كىشى خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان. بۇنداق ئىقتىدارلىق قەلەم ساھىبىنىڭ مەندەك بىر ئاددىي ھەۋەسكار ئوقۇغۇچىنى ئىزدەپ كېلىشى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى ۋە قەلبىمدە ھۆرمەت تۇيغۇسى ئويغاتتى. ئوقۇغۇچى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن مېھماننىڭ ئالدىغا يايغىدەك داستىخىنىمىز يوق ئىدى. «قايناقسۇ ئىچ — كۆڭلۈڭ تىچ» دېگەندەك، چىنى قاپلىق چايداندىن بىر پىيالە قايناقسۇ قۇيۇپ بۇ مېھمانغا سۇندۇم.

— كايىماڭ ئۇكا. مەنمۇ ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن. بىز ئەركىن پاراڭلىشايلى، — دەپ مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى، ئۇ كىشى.

— سىزنىڭ ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتكەن ماقالىڭىزنى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە كۆرۈپ چىقتىم. ماقالىڭىز ناھايىتى ياخشى چىقىپتۇ. كۆز قاراشلىرىڭىز ئىجادى، نەزەرىيە جەھەتتىمۇ يېڭىلىق بار ئىكەن. ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىدا ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئەڭ ئاجىز ھالقىلارنىڭ بىرى. ماقالىڭىزدىن قارىغاندا سىز مۇشۇ ساھەدە يېزىقچىلىق قىلىشىڭىز ئۈزۈپ چىقالايدىكەنسىز. بولغۇسى ھوسۇل كۆكىدىن مەلۇم بولىدۇ. تەھرىر بۆلۈم مەسئۇللىرىمۇ بۇ ماقالىڭىزنى كۆرۈپ قايىل بولدى. ھەمدە كېلەر سانلىق ژۇرنالدا ئېلان قىلىشنى قارارلاشتۇردۇق. بۇنىڭدىن كېيىن ژۇرنىلىمىز بىلەن كۆپرەك ھەمكارلىشىڭ. سىلەردەك ياش ھەۋەسكارلار ئۈچۈن تەھرىر بۆلۈمىمىزنىڭ ئىشىكى ھەر ۋاقىت ئوچۇق.

مەن قاتتىق ھاياجانلانغاچقا: «مېنى قوللىغانلىقىڭلارغا رەھمەت!» دېگەندىن باشقا گەپ قىلالمىدىم. ئەدەبىي يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئىككى چوڭ خۇشاللىقى بولىدۇ. بىرى، بىر ئەسەر يېزىشنى پىلانلاپ، ھارغان - ئاچقىنىغا قارىماي ئۇنى يېزىپ تاماملىغاندا «ئۇھ» دەپ ئۆز - ئۆزىدىن خۇشاللىنىدۇ. يەنە بىرى، شۇ يازغان ئەسىرى بىرەر مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنسا، ئەمگەك مېۋىسىدىن ھاياجانلىنىپ يەنە بىر خۇشاللىققا چۆمىدۇ. مېنىڭچە، ئەدىب دېگەنلەرنىڭ بۇنىڭدىن ئارتۇق خۇشاللىقى بولمىسا كېرەك. ئادەم دېگەن ئاجايىپ سىرلىق مەخلۇق ئىكەن. بەزىدە ماددىي جەھەتتىكى تويۇنۇش ئۇ كىشىگە خاپىلىق ئېلىپ كېلىدىكەن. بەزىدە مەنىۋىي جەھەتتىكى بىردەملىك ئاددى تويۇنۇشمۇ ئۇ كىشىگە ئالەمچە خۇشاللىق بېغىشلاپ ئۆزىنى بەخت قوينىدا ھېس قىلىدىكەن. دېمەك، «بەخت» بىلەن «بەختسىزلىك» ئىككى ياقلىققا ئىگە قىممەت قارىشىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، مەنىۋىي ئىنتىلىشنى ھەقىقىي مەنىگە قىلىش ئالدى بىلەن ئۆزلۈك

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دۇنياسىدا مۇئەييەن غايە تىكلەش، ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپكە ئېتىقاد تۇرغۇزۇش، ئوبيېكتىپ دۇنيا ئۈستىدە ئۆزلۈكسىز ئىزدىنىش، يېڭىلىققا ئىنتىلىش ۋە ھەقىقەت ئۈچۈن جانپىدالىق كۆرسىتىشتە ئىپادىلىنىدۇ. زۆرۈر ماددىي تۇرمۇش شارائىتى ئاساسىدا مۇشۇنداق ساغلام مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ بولۇشى بەخت ئىستىكىدىكى ئاچقۇچلۇق مەسىلىدۇر. مەن ئەنە شۇنداق ھاياجانلىق خىياللار ئىلكىدە بۈگۈنكى سۆھبەتتىن تويغىنچە لەززەتلەندىم. كەسپىي ئۇستاز ئالدىدا مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرمەي ئەپسۇسلۇق ئىچىدە خوشلاشتىم. لېكىن بۇ سۆھبەت ماڭا ئىلھام ۋە قۇۋۋەت بەردى. شۇنىڭدىن بۇيان مەن بۇ ژۇرنالنىڭ دائىملىق ئاپتورىغا ئايلىنىپ قالدىم.

مەن مۇشۇ دەقىقىدە ئەنۋەر تاشتۆمۈرنىڭ «ئۆزلۈك دىيالوگى»دىكى مۇنۇ بىر ئابزاس پەلسەپىۋى پىكىرنى تەكرارلىغۇم كەلدى.

«ئىنسان ئۆزلۈكنىڭ ئۆزلۈكسىز دىيالوگى. ھەر بىر دىيالوگ ئىنساننىڭ خاس ئۆزلۈكىنى ئۇنىڭ خاس پەللىسى بىلەن قوشۇپ تەپسىر ئېتىدۇ. شۇڭا ئىنساندىن ئىبارەت بۇ دىيالوگ سوئالدىن باشلىنىپ جاۋابتا ئاخىرلىشىدۇ. يەنە مۇشۇ خىل ھالەتتە جاۋاپتىنمۇ كېسىپ ئۆتۈپ، سوئال شەكلىدە توغۇلۇپ باردىغان چەكسىز جاۋاب ئىمكانىيەتلىرىگە تۇتىشىدۇ. ۋاھالەنكى، ئىنسان ماھىيەت چىمەنزاردىن كۆرە، ھادىسە باياۋانىدا كۆلۈشى قائىدىلەشتۈرۈپ، چەكسىزلىك ئۇقۇمىدىن نىسپىي مۇستەسنا تۇرىدىغان بولغاچقا، سوئالدىن باشلىنىدىغان ئۆزلۈك دىيالوگىنىڭ جاۋابىنى ئىنساننىڭ چىقىش نۇقتىلىرى بىلەن غايە مەنزىللىرى ئارىسىغا قاتلاملار بويىچە قويۇپ ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، بۇ دىيالوگدا ھەر بىر ئىنسان سوئالنى ئۆز - ئۆزىدىن سورايدۇ. جاۋابىنىمۇ ئۆز - ئۆزىدىن ئالىدۇ. دىيالوگ داۋامىدا سوئال بىلەن

جاۋاب يېرىم ئارقىلىق بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ، ئىنساننىڭ ھاياتتىكى ئاساسىي بۇرچى بىلەن ئاساسى قىممىتىنى تەپسىر ئېيتىدۇ. دىيالوگ چوڭقۇرلاشقانچە چەكسىزلىكنىڭ پايانى شۇنچە روشەنلىشىپ، ئىنساننىڭ يەنىمۇ يۇكسەك مەنىۋىي پەللىلەرنىڭ ھالقىشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ.»

دېمەك، ئىنسان مۇئەمماسى ھامان ئۆزلۈك تورىدىن ئۆتكۈلۈك توپىغا ھالقىغاندا يېشىلىدۇ. شۇ چاغدا، ئۆزلۈك ئىنسانلىقىڭغا پۇتۇنلۇك قىممىتى قوشۇلۇپ، ھىممەتلىرىڭ قىممەتكە، قىممەتلىرىڭ ھەقىقەتكە، ھەقىقەتلىرىڭ سائادەت ۋە كامالەتكە ئىمكانىيەت يارىتىدۇ. چۈنكى ئىنسان ئەينەك بولمىسا ئۆز چىرايىنى كۆرەلمەيدۇ. ئۇ ئۆتكۈلۈكسىز ئۆزلۈكىنىمۇ بىلەلمەيدۇ. شەمسىدىن تەبرىزى تەبىرلىگەندەك «ھەممىنىڭ يۈزى كەئبىگە قارىغان، كەئبىنى ئېلىۋەتسەك مەلۇم بولىدىكى، ئىنسانلار بىر ـ بىرىنىڭ قەلبىگە سىغىنىدۇ. بىرىنىڭ قەلبى ــ باشقىسى ئۈچۈن سەجدىگاھ.» شۇڭا ئادالەت يۈكىنى ئۆزلۈكنىڭ تارازىسىدا ئەمەس، ئۆتكۈلۈكنىڭ تارازىسىدا تارتىش كېرەك. بىز شۇ پەللىگە يەتكەندە ئادەم بىلەن ئالەمنىڭ تۇپلۇك ماھىيىتىنى زاھىرەن چۈشىنىپ، ئۆزلۈك كوچىسىدىكى ئۈچ ـ ئاداۋەتلەردىن، ۋەسۋەسىلىك قاباھاتلەردىن، قىممىتى يوق تاپاۋەتلەردىن، زەھەر يالىتىلغان «شاپائەت»لەردىن خالىي ھالدا ئىناقلىق باغرىدىكى ئالەملىك ھەقىقەتلەرگە جور بولالايمىز. مانا بۇ «مەن» ۋە «سەن» ئارزۇ قىلغان ياشاش يولى، ئارىفلىق مۇقامىنىڭ مەنزىلگاھى.

مەن شۇ تاپتا نېمىلەرنى دېگەنلىكىمنى ئاڭقىرالمايمەن. «جەڭچىنىڭ كەمىرىدىكى شەمشەر غىلابىدا تۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا كۈچ بېغىشلىغان.»دەك، مەنىمۇ ستودېنتلىق ھاياتىمدىكى ئازغىنە خۇشاللىقتىن ھاياجانلانغان بولسام كېرەك. ھايات شۇنداق داۋاملىشىدۇ. ئۇنىۋېرسىتېتتىكى ھاياتىمىزنىڭ

ئاخىرقى يىلىغا قەدەم باسقاندىن بۇيان «كەچ قالغان بازارچى»دەك ھەممە ئىشقا ئالدىرايتتۇق. بۇ يىلمۇ ئالدىنقى يىلغا ئوخشاش مەركەزنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن ئالىي مائارىپ ھەققىدىكى «60 ماددا»نى ئۆگىنىش، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «سوتسىيالىستىك تەربىيە» قاتارلىق ئايغى ئۈزۈلمەيدىغان سىياسىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىشتىن سىرت، ئاساسىي زېھنىمىزنى كەسپى ئۆگىنىشكە قارىتىپ، كەچتە چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتمىگىچە سىنىپتىن ئايرىلمايتتۇق. شۇنداق جىددىي ئۆگىنىش پەيتلىرىدە، مەن بىلەن قېرىشقاندەك بىر كېسەل چاپلاشتى. بۇ دەل يېڭى يىل ئاخشىمى ئىدى. مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلگەن يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش پائالىيىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ماتېماتىكا فاكۇلتېتىدا مەن بىلەن پاراللېل ئوقۇيدىغان دوستۇم بىر قانچە ئاغىنىلەرنى مېھمان قىلماقچى بولۇپ، سەنشىخاڭزىدىكى ئىككىنچى ئاشخانىغا ئېلىپ باردى. بۇ كۈنى ئۈرۈمچىدە جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق بولغان ئىكەن. «ياشلىق — بەخۋاشلىق» دەپ، مەن تانسىغا كېيىنگەن يىلىك كىيىم بىلەنلا پىيادە يولغا چىقىپتىمەن. بىز ئاشخانىدا راسا قىزىۋېلىپ، يېرىم كېچىدە ئەلەڭ - سەلەڭ دەسسەپ مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق. شۇ كېچىسى قىزىتمام ئۆرلەپ پەقەت ئۇخلىيالمىدىم. ئەتىسىمۇ قىزىتمام قايتمىدى. ھالسىزلىنىپ ئورنۇمدىن تۇرالمىدىم. ساۋاقدىشىم مەتروزى بىلەن غالىم مېنى يۆلەشتۈرۈپ، يېنىمىزدىكى دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ باردى. دوختۇرخانىدا قان ۋە سۈيدۈكنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق دوختۇر ماڭا «جىددىي خاراكتېرلىك بۆرەك ياللۇغى» دەپ دىياگنوز قويۇپ، دەرھال بالنىستتا يېتىپ داۋالىنىشنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن 45 كۈن مىدىرلىماي بالنىستتا يېتىپ داۋالاندىم. ماڭا مەسئۇل بولغان پاتەم دوختۇر ئاجايىپ ئەستايىدىل، مەسئۇلىياتچان

بولۇپ يېنىمدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرەتتى.

ــ كېسىلىڭىزنى سەل چاغلىماڭ، بىزگە ماسلىشىپ ياخشى داۋالانسىڭىز تېز ساقىيىپ كېتىسىز. بولمىسا كېسەلنىڭ ئاسارىتى قىلىپ، كېيىنچە سىزنى قىينايدۇ، دەپ دائىم روھىي جەھەتتىن ماڭا ئىلھام بېرەتتى. پاتەم دوختۇر ئەسلىدە شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىنى 1962 ـ يىلى پۈتتۈرگەن 2 ـ قارارلىق ئوقۇغۇچىسى ئىكەن. كەسىپچانلىقى ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا، ئىككى يىلدىلا مۇشۇ دوختۇرخانىنىڭ غوللۇق ۋراچى بوپتۇ. «ئاق خالاتلىق پەرىشتە» دېسە، مەن مۇشۇ دوختۇرنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىمەن. ماڭا قىلغان غەمخورلۇقىنى زادى ئۇنتالمايمەن. ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ دوختۇر، يەنە كېلىپ مېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئاقكۆڭۈل سىڭلىم مۇدىرىم مۇھەممەت زۇنۇن بىلەن مۇھەببەتلىشىپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق يىللىرىدا توي قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز ناھايىتى قويۇق ئارىلىشىپ ئۆتتۇق. دۇنيا ياخشى ئىنسانلارغا بىۋاپا ئىكەن. بۇ «ئاق خالاتلىق پەرىشتە» تېببىي ساھەدە نام ـ شۆھرەتكە ئېرىشىپ، تازا ۋايىغا يەتكەن مەزگىللىرىدە، شۇم ئەجەل ئۇنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ كەتتى. ياتقان يېرى جەننەتتە بولسۇن!

مەن بۇ مەرھۇمە دوختۇرنىڭ شىپالىق قولىدا ساقىيىپ بالنىستتىن چىققاندىن كېيىن، قاتنىشالمىغان دەرسلەرنىڭ كونسپېكتلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەن بەند بولۇپ، كۈنلىرىم ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆتتى. بۇ يىللاردا تېخى ئۇيغۇر تىلىدا تۈزۈلگەن بىر تۇتاش قوللىنىدىغان دەرسلەر، قوللانمىلار بولمىغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ لېكسىيەنى تولۇق خاتىرىلەپ ئېلىشقا تايىناتتۇق. بۇ گەرچە بۈگۈنكى دەۋر ئالىي مائارىپ ئوقۇتۇشىدا «قالاق ئۇسۇل» دەپ قارالسىمۇ، لېكىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇن ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئوقۇتۇشى شۇ ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇ ئۇسۇلنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئەۋزەللىكى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ زېھنىنى مەركەزلەشتۈرۈش، ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش، مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش، يېزىقچىلىق سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئەستە قالدۇرۇش فىزىئولوگىيەسىنى تاۋلاش قاتارلىق جەھەتلەردە پايدىلىق رول ئوينايتتى. مەن ھازىرغىچە شەخسىي كۇتۇپخانامدا ساقلاپ كېلىۋاتقان لېكسىيە خاتىرىلىرىم نەچچە ئون مىڭ بەتتىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ھەممىسى قەلەم تۇتۇپ قاداق بولۇپ كەتكەن ئوڭ قولۇمدا يېزىلغان. گەرچە بۈگۈنكى ئۇچۇر دەۋرىدە مىليونلىغان كىتاب، خاتىرىلەرنى تىرناقچىلىك ئېلېكترون دىسكىلىرىغا سىغدۇرۇش ئىمكانىيىتى يارىتىلغان بولسىمۇ، ھالال تەرىمدىن پۈتۈلگەن بۇ «توقام خاتىرە»لىرىمنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىۋېتىشكە كۆزۈم قىيمايدۇ. ھازىرمۇ قەلەمگە تايىنىپ يېزىقچىلىق قىلىش ئادىتىنى تاشلىيالمىدىم.

ئاخىرقى ئوقۇش يىلىنىڭ ئىككىنچى مەۋسۇمىدا، ئوقۇتۇش پىروگراممىسىدىكى ئاساسىي دەرسلەر ئاخىرلىشىپ قالغاچقا، بەزى تاللانما لېكسىيەلەرنى ئاڭلاشتىن باشقا ۋاقىتلاردا، ئوقۇش پۈتتۈرۈش دىسسېرتاتسىيەسى يېزىش تېخى بۇ يىللاردا رەسمىي يولغا قويۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىمتىھاننىڭ سۈرى يامان بولغاچقا، ھەممىمىز «كىتاب بەندىسى» بوپكەتتۇق. شۇنداق قىلىپ ئىمتىھان مەزگىلىمۇ يېتىپ كەلدى. ئىككى ھەپتە ئىچىدە بەش يىل ئوقۇغان دەرسلەردىن قەغەزچە ۋە ئېغىزچە ئىككى خىل شەكىلدە ئىمتىھان بېرىپ چوڭ «يۈك»تىن يەڭگىللىدۇق. ھازىرقى ئالىي مائارىپ تۈزۈلمىسىدە ئىمتىھان شەكلىمۇ ئىسلاھ قىلىنىپ، ئېغىزچە ئىمتىھان ئەمەلدىن قالدى. ئەينى يىللاردا ئېغىزچە ئىمتىھان شەكلى (سوئال چېكىنى مەخپىي تارتىش ئۇسۇلى بىلەن قولىغا چىققان

چەكتىكى سوئاللارغا ئاغزاكى جاۋاب بېرىش) ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي بىلىش ئىقتىدارىنى سىنايدىغان «مەرتنى مەيداندا سىناش»تىن ئىبارەت جانلىق ئۇسۇل، دەپ قارىلاتتى. ھازىرقى ئالىي مەكتەپ دەرسخانىلىرىدا مۇئەللىم سوئال سورىسا كىتابقا قارىماي تۇرۇپ ئىككى ـ ئۈچ مىنۇت ئەركىن سۆزلىيەلمەيدىغان «ستودېنت»لىرىمىز ئاغزاكى ئىمتىھان ئۇسۇلىنىڭ نۇتۇق سەنئىتىدىكى ئەۋزەل رولىنى ھېس قىلالمايدۇ. دەۋرەقە، نۇتۇق سەنئىتى ئىنسانلىق قىممىتىدىكى بىر ماھارەت.

ئىمتىھاننى تۈگىتىپ خىزمەت تەقسىماتىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرغان مەزگىللەردە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخىدا يەنە بىر چوڭ قۇرۇلۇش باشلاندى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەكتەپ قوروسى ئەينى يىللاردا 1500 مودىن ئارتۇق كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، مەكتەپ دۆڭچاڭى (دېھقانچىلىق مەيدانى) بىلەن ئوقۇتۇش رايونى ئارىسىدا كۆلىگەن تەبىئىي بۆلاقلاردىن تەركىب تاپقان چوڭ سازلىق بار ئىدى. لېكىن بۇ سازلىق ئەسىرلەردىن بۇيان ھېچقانداق پايدىلىنىلمىغان. مەكتەپتىكى كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ تەكلىپ ـ پىكىرلىرى ئاساسىدا قۇرت ـ قوڭغۇز، پاشىلارنىڭ ئۇۋىسى بولغان بۇ سازلىقنى ئۆزگەرتىش مەكتەپ خىزمىتىنىڭ كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈلۈپ، 1964 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى مەكتەپ خوجىلىق باشقارمىسى مەسئۇللۇقىدا بۇ 55 مو كۆلەمدىكى سازلىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ كونكرېت پىلان لايىھەسى ئىشلىنىپ مەكتەپ پارتكومىغا سۇنۇلدى. مەكتەپ رەھبەرلىكى 1964 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى بۇ لايىھەنى ئەستىقلاپ «سازلىقنى ئۆزگەرتىپ كۆل ياساش» خىزمەت پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھەمدە ئەستايىدىل ئويلىشىپ بۇ كۆلگە «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى خۇڭخۇ كۆلى» (新疆大学红湖) دەپ سىمۋوللۇق ئات قويدى. سىياسىي تۈسكە ئىگە

www.uyghurkitap.com

بۇ نامنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسى مۇنداق ئىككى «قىزىل»نى ئىپادىلىگەن. بىرى، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى قىزىل ئىز باسالارنى تەربىيەلەيدىغان مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقىش» شوئارىدىكى «قىزىل» (红)نى گەۋدىلەندۈرۈش. يەنە بىرى، شۇ يىللاردا پۈتۈن مەملىكەتتە كەڭ كۆلەمدە قويۇلۇپ زىلزىلە پەيدا قىلغان «خۇڭخۇ چى ۋېدۈي» (洪湖赤卫队) ناملىق ئىنقىلابى كىنونىڭ سىمۋوللۇق بەلگىسى سۈپىتىدە «洪湖» نامىنى قوللىنىش، «红» بىلەن «洪» خەنزۇچىدا ئوخشاش تاۋۇش بولغاچقا، ئىككى ئىنقىلابى نامنى بىرىكتۈرۈپ، بۇ كۆلگە « 红湖» دېگەن سىياسىي نامنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن يېرىم ئەسىردىن بۇيان «خۇڭخۇ» دېگەن بۇ نام يەر ـ جاي ئىسمى سۈپىتىدە بىزنىڭ تىلىمىزغا سىڭىپ كەتتى.

كۆلنىڭ ئىسمى قويۇلغاندىن كېيىن، 1964 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن مەكتەپ پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ۋىن خوخۇا پۈتۈن ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچى، ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى خۇڭخۇ كۆلىنى چوقۇم ياخشى قۇرۇپ چىقايلى.» دېگەن دوكلاتىنى بېرىپ، پۈتۈن مەكتەپنى سەپەرۋەر قىلدى. ھەممە نەخ مەيداندا لېنتا كېسىلىپ ئىش باشلاندى. بۇ ھەقىقەتەن ئۆز كۈچىگە تايىنىپ خالىس ئىشلەيدىغان، كېيىنكىلەرگە بەخت يارىتىدىغان، ئۈمىد ۋە ئىشەنچكە تولغان ئۇلۇغۋار قۇرۇلۇش ئىدى. بۇ قۇرۇلۇشقا ھەر كۈنى 1000 ئەمگەك كۈچى ئىشلەيتتى. جەمئىي 25 مىڭ ئەمگەك كۈچى بىلەن كۆلنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى پۈتتۈرۈش پىلانلانغان ئىدى. بىزمۇ تەقسىمات ئېلان قىلىنغىچە 20 كۈن مۇشۇ كۆل قۇرۇلۇشىدا ئىشلىدۇق. چىم بىلەن قاپلىنىپ كەتكەن سازلىقنى كەتمەن، تىشاڭ بىلەن ئاغدۇرۇپ، ئۇنى زەمبىل بىلەن كۆتۈرۈپ 15 مېتىر ئېگىزلىككە ئېلىپ چىقاتتۇق. ھازىر كۆلنىڭ جەنۇپ

تەرىپىدە قەد كۆتۈرگەن ئېگىز تاغ ئەنە شۇ يىللاردا قېزىلغان كۆلنىڭ تولىسىدىن ھاسىل بولغان. ئىش قىلىپ، بۇگۈنكى كۈندە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا گۈزەل ھۆسۈن قوشۇپ، پۈتۈن مەكتەپتىكى ھەتتا ئەتراپتىكى كەڭ ئاممىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئارامگاھى بولۇپ قالغان «خۇڭخۇ» كۆلىنىڭ بىرىنچى كەتمىنىنى بىز چاپقانلىقىمىز ئۈچۈن ئۆزىمىزدىن پەخىرلىنىش ھېس قىلىمىز. بۇ بىزنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇرغان ئاستانىمىز، ھالال ئەمگەكتىن پۈتۈلگەن داستانىمىز.

كۈتكەن مىنۇتلارمۇ يېتىپ كەلدى. 1964 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تولۇق كۇرس ئىككىنچى قارارىنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ خىزمەت تەقسىماتى ئېلان قىلىندى. بىزنىڭ سىنىپتىن تۆت نەپەر (مەن، مەتروزى ھېيت، ھېمىت مەخسۇت، تۇرسۇن قۇربان)، پاراللېل سىنىپتىن بىر نەپەر (مەتىمىن)، خەنزۇ تىلى كەسپىدىن ئۈچ نەپەر (ئورازبىك، قىرزىكېرىم، رەيھان) قاتارلىق سەككىز نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئانا مەكتىپىمىنىڭ جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلدى. قالغان ساۋاقداشلىرىمنى بېيجىڭ مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتىدىن تارتىپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت، نەشرىيات، گېزىتخانا قاتارلىق ئورۇنلارغا تەقسىم قىلدى. مەن بىر تەرەپتىن يېڭىچە بەخت تۇيغۇسىغا چۆمدۇم. يەنە بىر تەرەپتىن بىر خىل ئوڭايسىزلىق ئىچىدە ئەنسىرەش ئوتىدا پۇچىلاندىم. شەرەپ ئىچىدە گاڭگىراش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ خاسلىقى، ئەلۋەتتە.

چۈنكى، مەن تېخى «پىشمىغان غورا» بولسامىمۇ تەلىيىم ئوڭدىن كېلىپ ئالىي مائارىپ سېپىنىڭ شۇڭقارلىرى بولغان ئوقۇتقۇچىلىرىمنىڭ سېپىگە قېتىلىپ قالدىم. ئادەتتە ئالدىن توغرا ئۆتەلمەيدىغان سالاپەتلىك ئوقۇتقۇچىلىرىم ئالدىدا مەن تەمتىرىمەي قانداقمۇ دەرس مۇنبىرىگە چىقالايمەن؟

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مەندە ئەزەلدىن چوڭلار ئالدىدا تەمتىرەپ ئاغزىمدىن گەپ چۈشۈپ قالىدىغان بىر خىل پىسخىك ئادەت ئېغىر ئىدى. ھەددىدىن تاشقىرى تارتىنچاقلىق ئادەمنى جۈرئەتسىز قىلىپ قويىدىغانلىقىنى چۈشەنسەممۇ، لېكىن ئائىلە تەربىيەسىدىن سىڭگەن بۇ ئادەتتىن ئالدىراپ قول ئۈزەلمەيتتىم. ماڭا بەش يىل ئىلىم بېرىپ دىلىمنى يورۇتقان ئوقۇتقۇچىلىرىم بىلەن بىر سەپتە ئىشلەشتىن ۋاز كېچىش تېخىمۇ ئەخمەقانىلىق، «ۋاپاغا جاپا قىلغانلىق». مەن ئەنە شۇنداق قاتمۇ - قات زىددىيەتلەر ئىچىدە ئاخىرى بۇ رېئاللىقنى قوبۇل قىلدىم.

چوڭ تەقسىماتتىن كېيىن، فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتمىن خۇدابەردى ئاكا بىزگە ئايرىم يىغىن ئېچىپ ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈردى. ھەمدە يېڭى خىزمەت ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تىل - يېزىق تەتقىقات ئورگانلىرى، قېرىنداش ئالىي مەكتەپلەرگە ۋە ئاز بىر قىسمى ھەر قايسى ۋىلايەتلەرگە تەقسىم قىلىندى. بۇ يىللاردا، ھەر قانداق سەۋەب بولۇشتىن قەتئىينەزەر دۆلەت تەقسىماتىغا مۇتلەق بويسۇنۇش ھەممىمىزنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان. شۇڭا شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىدىن كېلىپ ئوقۇغان ئۇيغۇر، قازاق ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر، خوتەن قاتارلىق چەت رايونلىرىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپ، گۈزەل ياشلىق باھارىنى چەت ياقا يۇرتلارغا تەقدىم قىلغان. قىسقىسى، ئاڭ جەھەتتە ۋەتەننىڭ ھەممە يېرى ئۆز ئائىلىمىزدەك مېھرى - مۇھەببەتلىك ئىدى.

دېمەك، بىز شېرىن ھېس - تۇيغۇ بىلەن ئارزۇ - غايە بىر گەۋدىلىك ھاياتنىڭ بىرىنچى داۋنىدىن ھالقىپ «مەرتنى مەيداندا سىنايدىغان» ئىككىنچى داۋانغا ياماشتۇق. خىزمەت تەقسىماتىدىن كېيىن، ئۆزۈمنى چۈش كۆرگەندەك ھاياجان ئىچىدە ھېس قىلدىم. قەلبىمنى ھەم شەرەپ ھەم ئەنسىرەش

تۇيغۇسى چىرمىۋالدى. ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپكە، يەنە كېلىپ شىنجاڭدىكى ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى سۇپىتىدە، ھەممە كىشى تەلپۈنىدىغان نوپۇسلۇق ئالىي مەكتەپ ـــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇتقۇچى بولۇشتىن كىممۇ شەرەپ ھېس قىلمىسۇن دەيسىز؟! ... مېنى ئەدەبىيات نەزەرىيەسى كافېدىراسىغا بۆلدى. مەن ئۆزۈم قىزىققان كەسىپكە بۆلۈنگەنلىكىمدىن خۇش بولدۇم. ھەمدە شۇ يەردىلا دىلىمغا مۇنۇ نەزمىنى پۈتتۇم.

ئىلىم ـ ئىرپان يولىدا مەشئەل بولۇپ ياناماقتا،
ئەۋلادلارنىڭ دىلىغا زەمزەم بولۇپ تامماقتا.
سوقسا بوران ـ چاپقۇنلار ھەقنى بويلاپ ئاقماقتا،
قەسىمىم شۇ، بەيگىدە ئالغا قاراپ چاپماقتا.

يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىپ، تېخى ئوقۇتۇش مۇنبىرىگە چىقىش نىسىپ بولمايلا، شۇ يىلى شىنجاڭدا قانات يايدۇرۇلغان «سوتسىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە ھەرىكىتى»گە قاتنىشىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئېچىلغان 15 كۈنلۈك ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتنىشىپ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ «سوتسىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتى» ھەققىدىكى مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى ئۆگەندىم. كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى مەسئۇلى بولۇپ ئاپتونوم رايونغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلاردىن «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئاجرىتىلغان كادىرلارنى ھەر قايسى ۋىلايەت شۆبە خىزمەت ئەترەتلىرىگە تەقسىم قىلدى. شۇ قاتاردا مەن قەشقەر خىزمەت ئەترىتىگە تەقسىملەندىم. بۇ مەن ئۈچۈن بىر قېتىملىق سىناق ئىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بەتىنچى باب

ھايات سىنىقى

ئوغلان سىنىلار چېلىشتا ـ جەڭدە،
شۇڭقار قەپەزگە بولمايدۇ بەندە.
ئۆلۈم يا كۆرۈم تەقدىر ـ پېشانەڭ،
بىرسىنى تاللاش ھوقۇقى سەندە.

«سۇ ئىلاھى»نىڭ قەھرى تاشسا كۆككە باش سوزغان قورام تاشلىق «تاغ ئىلاھى»نىمۇ، تەبىئەتكە ھۆسن ئاتا قىلىدىغان «يېشىللىق ئىلاھى» شەمشاد، چىنارلارنىمۇ، جەننەت ياڭلىغ گۈل ـ گۈلىستان مىرغىزارلىق باغلارنىمۇ، قىلىچىنىڭ كۈچى بىلەن دۇنيانى بويسۇندۇرغان جاھانگىرشاھ شاھىنشاھلارنىڭ تەختى ـ بەختىنىمۇ «توپان بالاسى»نىڭ يېمىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەندەك، بىر ھۆكۈمران ھاكىمىيەتمۇ بىرەر خىرىسىنىڭ شەپىسىنى سەزسە «ئىنقىلاب» ناملىق بۇ جەلبكار «كۆزۈر» ئارقىلىق ئاۋامنىڭ دىلىنى رام قىلىپ «رەقىپ»لىرىنى چەيلەيدۇ. بۇ ئەلمىساقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان «يېشىل ياقىلىق» جەمئىيەت ئېكولوگىيەسى، «قىلىپى» ئۆخشىمىسىمۇ «ئۆرۈقى» رەڭداش بولغان ھوقۇق پەلسەپىسى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى. مەنمۇ ئەقلىمنى تاپقاندىن باشلاپ كۆنلىرىم «ئىنقىلاب» ئىچىدە ئۆتتى. سەمەندەر ئوتتا ئاشىق بولغاندەك، مەنمۇ ھاياتلىق يېپى

ئۆزۈلگىچە «ئىنقىلاب ئاشنالىقى»دا ياشايدىغانلىقىم بەرھەق. شۇڭا ئەر ئاتىلىپ ئۇستۇمگە يۈكلەنگەن ئەل خىزمىتىنىڭ تۇنجى قەدىمى ئىنقىلاب قوشۇنى بىلەن «سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى»نىڭ بىرىنچى سېپىگە تاشلانغانلىقىدىن ھېچ قانداق تاسادىبىيلىق ھېس قىلمىدىم. ئەكسىچە مەن ئۆچۈن زۆرۈر «چېنىقىش پۇرسىتى» دەپ خۇشاللىق بىلەن قەشقەر يېزا - قىشلاقلىرىغا سىڭىپ كەتتىم.

يېزا - قىشلاقلاردا سىناق تەرىقىسىدە بىرىنچى قارار ئېلىپ بېرىلىدىغان «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىگە ئاجرىتىلغان كادىرلار ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت ۋە ناھىيەدىن ئىبارەت ئۈچ قاتلامدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت ئەترىتىگە ئەينى ۋاقىتتىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى تۆمۈر داۋامەت مەسئۇل ئىدى. مەن قەشقەر مارالبېشى ناھىيەسىنىڭ خىزمەت ئەترىتى تەركىبىدە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ بەشكېرەم يېزىسىغا تەۋە قومباغ كەنتىگە تەقسىم قىلىندىم. بۇ قېتىمقى «تەربىيە ھەرىكىتى»نىڭ مەقسىدى «تۆتنى ئېنىقلاش» (يېزا ئاساس قاتلام كادىرلىرىنىڭ سىنىپى تەركىبىنى ئېنىقلاش، سىياسىي پوزىتسىيەسى ۋە سىنىپى مەيدانىنى ئېنىقلاش، كۆپ يەپ، كۆپ ئىچىش، كۆپ ئىگىلىۋېلىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش، خىزمەت ئىستىلى ۋە تۇرمۇش ئىستىلىنى ئېنىقلاش)نى قانات يايدۇرۇپ، توردىن چۈشۈپ قالغان «بەش خىل ئۇنسۇر» (پومىشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇر ۋە چەتكە باغلانغان ئۇنسۇر)لارنى تازىلاپ، ھوقۇقنى كەمبەغەل، تۆۋەن - ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇش ئىدى. شۇڭا بۇ قېتىمقى «تەربىيە ھەرىكىتى»نىڭ تىغ ئۇچى ئاساسەن ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىغا قارىتىلغان بولۇپ، ۋەزىپە ناھايىتى كەسكىن ۋە جىددىي ئىدى. «سوتسىيالىستىك تەربىيە

ھەرىكىتى»گە چۈشكەن كادىرلارغا قويۇلغان تەلەپمۇ ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، كەمبەغەل، تۆۋەن ـ ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن «تۆتتە بىرگە بولۇش» (ئەمگەكتە، يېتىپ ـ قوپۇشتا، تاماقتا، ئۆگىنىشتە) تۈزۈمى ئىجرا قىلىنىغان. ھەتتا كادىرلار ئۆز پۇلىغا بازاردىن يېمەك ـ ئىچمەك سېتىۋېلىپ يېيىشكىمۇ رۇخسەت قىلىنمىغان. ناۋادا بۇ تۈزۈمگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار سېزىلسە كەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ۋىلايەت بويىچە ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىدلىگەندىن باشقا يەنە ئوخشىمىغان دەرىجىدە مەمۇرىي جازا بېرىلەتتى. شۇڭا «سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى»گە قاتنىشىۋاتقان كادىرلار ئۆزى چۈشكەن ئائىلىدە دېھقان نېمە يېسە، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە شۇنى يېيىشكە مەجبۇر ئىدى. بۇ چارە مەلۇم نۇقتىدىن ئېيتقاندا، يېزا خىزمىتىگە چۈشكەن كادىرلارنىڭ ئىدىيە ئۆزگەرتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئاممىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتەك «قوش ئۈنۈم» يارىتىشقا پايدىلىق ئىدى.

قۇمباغ بەشكېرەم يېزىسىدىكى شارائىتى بىر قەدەر ياخشى بولغان كەنتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، بەش شىياۋدۈيدىن تەركىب تاپقان. بۇ كەنتكە جەمئىي 25 كادىر چۈشكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ 23 نەپىرى مارالبېشى ناھىيەسىدىن كەلگەن كادىرلار ئىدى. مېنى كەنت خىزمەت ئەترىتىنىڭ كاتىپلىقىغا بەلگىلىگەچكە، خىزمەت ئەترىتىنىڭ باشلىقى ۋۇشۇجى (مارالبېشى يېزا ئامانەت قەرز كوپېراتىپ ئىدارىسىنىڭ سېكرېتارى) ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانى ھەمدە ئىككى نەپەر ئايال كادىر بىلەن جەمئىي بەش نەپەر كادىر ئائىلىلەرگە چۈشمەي كەنت ئىشخانىسىغا ماكانلاشقاندىن باشقا، قالغان 20 نەپەر كادىرنىڭ ھەممىسى شىياۋدۈيلەرگە چۈشۈپ، دېھقانلار بىلەن «تۆتتە بىللە» بولدى. مەن ھەممىدىن ئالدىراش ئىشلەيتتىم. ھەر كۈنلىكى شىياۋدۈيلەرگە بېرىپ، كۈنلۈك ئۆگىنىش ۋە خىزمەت ئەھۋالىنى ئىگىلەپ،

كەنتنىڭ خىزمەتلىرىدىن دوكلات يازاتتىم. يۇقىرىدىن كەلگەن دۆۋە - دۆۋە ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىنى گۇرۇپپىلارغا يەتكۈزۈپ تۇراتتىم. تەرجىمانىنىڭ يېزىق سەۋىيەسى تۆۋەنرەك بولغاچقا، قوشۇمچە يېزىق تەرجىمانلىقىنىمۇ مەن ئىشلەيتتىم. خىزمەت شۇنچىلىك ئالدىراش بولغاچقا، ئاتا - ئانامنىڭ ئۆيى بۇ كەنتتىن سەككىز كىلومېتىرچە يىراقلىقتا بولسىمۇ، ئايدا بىر قېتىم يوقلاپ بېرىشقىمۇ پۇرسەت چىقمايتتى. «سوتسيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى»نىڭ ئەڭ قىزىق نۇقتىسى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ «چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىش» ئەھۋالىنى دېلو تۇرغۇزۇپ ئېنىقلاش باسقۇچى ئىدى. بۇ كەنت ئاساسەن ئۆزۈمچىلىكنى ئاساس قىلغان باغ - ۋاران ئىگىلىكى بىلەن مەشغۇل بولغاچقا، كادىرلارنىڭ «خىيانىتى»گە ئائىت پاش قىلىنغان «ئەنزە»لەرمۇ كۆپرەك مېۋە - چېۋىگە چېتىلاتتى. «XX كادىر پالانچىنىڭ بېغىدىن بەش ساپاق ئۆزۈمنى ھەقسىز يەپ كەتتى.»، «شياۋدۇينىڭ بېغىدىن بىر سېۋەت ئۆزۈم بىلەن ئون دانە ئانارنى ئۈزۈپ كەتتى...» دېگەندەك پارچە - پۇرات «يەپ ئىچىش، ئىگىلىۋېلىش» پاش قىلىنغان «ئەنزە»لەرنىڭ ئاساسىي سالمىقىنى ئىگىلەيتتى. بىز ھەر كۈنلىكى تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان مۇنداق پارچە «خىيانەت»لەرنى ئايغا، يىلغا كۆپەيتسەك نەچچە خانىلىق چوڭ سان ھاسىل بولاتتى - دە. ئۇ ئەنە شۇ دادۈيجاڭنىڭ گەدىنىگە يېزىلىپ، «تۆتتە ئېنىقسىز كادىر» سېپىگە قېتىلىپ كېتەتتى. «تۆتنى ئېنىقلاش» خىزمىتىنىڭ «پاش قىلىش» باسقۇچى ئاشۇ قېلىپتا ئېلىپ بېرىلغاچقا، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك «خىيانەتچى» قالپىقىنى كېيىپ چەتكە قېقىلدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرى «خىيانەت»كە سۇندۇرۇلۇپ مۇسادىرە قىلىندى. كېيىنچە، «ئەمىلىيلەشتۈرۈش» باسقۇچىغا كەلگەندە تەكشۈرۈپ تەتقىق

www.uyghurkitap.com

قىلىش خىزمىتى كۆچەيتىلىپ «سوتيالىستىك تەربىيە» جەريانىدا، قايتا باش كۆتۈرۈپ قالغان «سولچىل» خاھىش تۈزىتىلىپ، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئازاد قىلىندى. پەقەت خەلقنىڭ غەزىپى كۈچلۈك بولغان ھەمدە ئىقتىسادىي ۋە ئىدىيە جەھەتتە ناپاك كادىرلار ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، رەسمىي بېكىتىلگەن خىيانەتنى تولۇق قايتۇرۇپ ئېلىندى. «تۆتنى ئېنىقلاش» باسقۇچى باشلىنىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كەنتتە ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە «توردىن چۈشۈپ قالغان» دەپ قارالغان بىر ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان ئائىلىسىنى «باي دېھقان» تەركىبىگە تولۇقلاپ ئايرىپ بىر «دۈشمەن»نى كۆپەيتىش بىلەن بۇ باسقۇچنى تاماملىدۇق.

شۇنداق قىلىپ، بەشكېرەم يېزىسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئالتە ئايلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ «ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىش»، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «سىنىپى كۆرەش قاپقىقىنى ئېچىش»، «سىنىپى قوشۇننى تازىلاش»، «ئۆتمۈشنى ئەسلەپ بۈگۈننىڭ قەدرىگە يېتىش»، «يېڭى رەھبەرلىك بەنزىسىنى تىكلەش» قاتارلىق باسقۇچلىرى تاماملىنىپ، بۇ ھەرىكەت ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن نىشانىغا يەتتى.

ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە» ھەرىكىتى باشلىنىشتىن بۇرۇن قەشقەر ۋىلايەتلىك «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى قوماندانلىق شتابى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپىگە بارلىق «تەربىيە» كادىرلىرىنى يىغىپ، بىرىنچى قارارلىق خىزمەتنى خۇلاسە قىلدى. ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ كونكرېت خىزمەت تەرتىپلىرى ۋە تەشكىلى تۈزۈملىرىنى ئورۇنلاشتۇردى. مەن ۋىلايەت بويىچە بىرىنچى قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىدىكى «ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ مۇكاپاتلاندىم. خىزمەتتىكى بۇ

تۇنجى نەتىجەم ماڭا ئىلھام ۋە مەدەت بولدى. ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە» خىزمىتى باشلىنىشتىن بۇرۇن كادىرلارنى بىر ئايلىق دەم ئېلىشقا قويۇپ بەردى. شۇڭا ئۈرۈمچى ۋە باشقا يىراق - يېقىندىن كەلگەن كادىرلار ئۆيلىرىگە قايتىشتى. مەن ئۈرۈمچىگە قايتماي قەشقەردىكى ئائىلەمدە دەم ئالغاچ، توي قىلىش تەييارلىقىغا چۈشتۈم. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلىمدە، خىمىيە فاكۇلتېتىدا بىز بىلەن بىر قاراردا ئوقۇيدىغان ئالتايلىق قىز مەريەم بىلەن تونۇشۇپ، ئاخىرىدا شېرىن مۇھەببەتنىڭ ئۆزۈلمەس رىشتىسى بىلەن بىر - بىرىمىزگە مەھكەم باغلانغان ئىدۇق. «قانداقچە قەشقەرلىق بىر ‹سارت› ئالتايلىق بىر ‹چالا ئۇيغۇر› بىلەن تونۇشۇپ قالدىڭلار؟» دەپ سورىشىڭلار مۇمكىن. دەرۋەقە، تۇرمۇشنىڭ ئۆزى بىر «تېپىشماق»، بەزىدە بىر قېتىملىق تاسادىبىي ئۇچرىشىش ئىككى جىنسنىڭ ۋۇجۇدىدا ئۆزى سەزمىگەن ھالدا چاقماق تېزلىكىدە «ياخشى كۆرۈش» تۇيغۇسىنى قوزغىتىپ قويىدۇ. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن قورۇلغان ئائىلە مۇقەددەسلىكى ھەمىشە «پەرھاد - شېرىن» ياكى «غېرىب - سەنەم»لەردەك مۇھەببەت مەجنۇنلىقىنىڭ تاشقاتمىسى ئەمەس. بەلكى مۇتلەق كۆپ ئائىلە بىرلىكى تاسادىپىلىقتىن توغۇلغان ناتونۇش مېھرى بىرلىكىنىڭ شېرىن مېۋىسى، خالاس. مېنىڭ 50 يىللىق تارىخ مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن جۈپتى ھالال نىكاھ مۇناسىۋىتىنىڭ ئۇندۇرمىسىمۇ 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن مەكتەپتە ئۇيۇشتۇرۇلغان بىر قېتىملىق كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش يىغىلىشىدىكى تاسادىپىي «ئۇچرىشىپ قېلىش»تىن بىخلانغان. ئۇ يىللاردا مەن تېخى تانسا ئويناشنىمۇ تولۇق بىلمەيتتىم. شۇڭا ساۋاقداشلىرىم بىللە بىلەن بىللە زالنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ، مەيداندا رىتىملىق تانسا ۋە ئۇسسۇل

www.uyghurkitap.com

ئويناۋاتقانلارنىڭ ماھارىتىدىن لەززەتلىنەتتۇق. شۇ ئەسنادا مۇزىكانتلار رېتىمى ناھايىتى تېز بولغان چەت ئەلنىڭ بىر مۇزىكىسىنى باشلىدى. بۇ ئاھاڭغا تەڭكەش قىلىپ تانسا ئوينىيالايدىغانلار بولمىغاچقا، مەيدان بىر پەس بوش قالدى. شۇ پەيتتە ئالدىنقى رەتتە قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان بىر ئايال ئوقۇتقۇچى (مەكتىپىمىزگە يېڭى كەلگەن ئوقۇتقۇچى بولغاچقا، بىز تېخى تونۇمايتتۇق.) يېنىدىكى بىر قىزنىڭ قولىدىن تارتىپ مەجبۇرى تانسىغا تارتتى. ئۇلار بىر دەم بەل تۇتۇشۇپ كېپىنەكتەك رەتلىك پىرقىرىسا، بىردەم تاتار قىزلىرىدەك قول تۇتۇشۇپ، بىر قولىدا قولياغلىقىنى پۇلاڭلىتىپ «ئاندۇشكا» ئۇسسۇلىنى دورايتتى. ئىش قىلىپ تېخى بىز كۆرمىگەن رېتىملىق تانسا ماھارەتلىرى بىلەن تاماشابىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. كېيىنىشى قەشقەر قىزلىرىغا ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدىغان جۇغى كىچىك، ئەمما ھەرىكىتى چەبدەس، چىرايىدىن كۈلكە تېمىپ تۇرىدىغان بۇ قىزنىڭ كىملىكىنى بىلىشكە قىزىقىپ، بىر - بىرىمىزدىن سوراشتۇق. مۇزىكا ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەممىمىز چاۋاك چېلىپ بۇ قىزلارنى يەنە بىر ئويۇن كۆرسىتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇگۈنكى تانسا كېچىلىكىنى باشقۇرغۇچى قەييۇم مۇئەللىم (مەكتىپىمىزنىڭ تەنتەربىيە ۋە سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى) ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ بىر ئاز پاراڭلاشقاندىن كېيىن، ئۇلارنى «ئاندۇشكا» ئۇسسۇلىغا تەكلىپ قىلدى. باشقۇرغۇچىنىڭ تونۇشتۇرىشىچە بۇ قىزلارنىڭ بىرى ئەسلى يۇرتى ئالتايلىق بولۇپ، بۇ يىل شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈرۈپ قەشقەر تولۇق ئوتتۇرىغا تەقسىملەنگەن زۇلھايات ئىسىملىك ئوقۇتقۇچى قىز ئىكەن. يەنە بىرسى ئۇنىڭ ئالتاي ئوتتۇرا مەكتەپتە بىرگە ئوقۇغان دوستى بولۇپ، بۇ يىل ئالتاي ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرىنى

پۈتتۈرۈپتۇ. ئۇ قىز تەتىل پۇرسىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن پامىر چوققىسىغا چىقىش ئىشتىن سىرتقى كوماندىسىغا تاللىنىپ «ئالپىنىستلار ئەترىتى» بىلەن بۇگۈن قەشقەرگە كېلىپلا، دوستى زۆلھايات مۇئەللىمنى ئىزدەپ بۇ مەكتەپكە چىققان «مېھمان» ئىكەن. بۇ گەپنى ئاڭلاپ «مەريەم» ئىسىملىك بۇ قىزنىڭ پامىر چوققىسىغا چىقىشىغا جۈرئەت قىلىشتەك جاسارىتىگە ھەۋەسلەندۇق. لېكىن بۇ قىزنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالاملىشىش پۇرسىتى بولمىدى. كېيىن تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بۇ قىزمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىغا تەقسىملىنىپ ئالتايدىن ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن بىز مەكتەپداش بولۇپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇيۇشتۇرۇلغان تانسا كېچىلىكىدىكى غايىۋانە كۆرۈشۈش بىزنىڭ كېيىنكى سۆيگۈ تارىخىمىزنىڭ يىپ ئۇچى بولۇپ قالدى.

1964 ـ يىلى ھەر ئىككىمىز ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەريەمنى قەشقەرگە تەقسىم قىلىۋەتتى. بۇ يىللاردا دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش تەقسىماتىغا بويسۇنماقتىن باشقا بىزنىڭ ھېچقانداق ئامالىمىز يوق ئىدى. ئىنقىلاب ئېھتىياجى ئالدىدا شەخسىي مۇھەببەت، ئائىلە ئوقۇملىرى جىڭغا ئولتۇرمايدىغان ئاڭ ھۆكۈمرانلىقى بىزنى ۋاقىتلىق ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مەريەمنى مېنىڭ يۇرتۇم قەشقەرگە ئۇزىتىپ قويدۇم. ئۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى تەرىپىدىن يەنە بىر قېتىم تەقسىملىنىپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىغا بۆلۈندى. بۇ مەكتەپتە 1962 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن يۆتكىلىپ بارغان ئالتايلىق ھۆشۈر ئىسا ۋە ئۇنىڭ ئايالى ئىسلامخانلار بولغاچقا، بۇ مەكتەپتە يېتىمسىراش ھېس قىلماي قەشقەرگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ناھايىتى تېزلا سىڭىشىپ كەتكەن. قەشقەرلىكلەرنىڭ ئەڭ زور ئالاھىدىلىكى شۇكى، باشقا يۇرتتىن كەلگەنلەرنى «مېھمان» ئورنىدا كۆرۈپ، ئۆزىدىنمۇ بەك ئەزىزلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەريەم قەشقەرگە كېلىپلا، مەن تەمىنلىگەن ئادرېس بويىچە مېنىڭ شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىنى يوقلاپ، ئۇلار بىلەن «ئۇرۇق - تۇغقان»دەك چىقىشىپ كېتىپتۇ.

مەريەم خىزمەت ئورنىدا بىر مەۋسۇم خىمىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇنىمۇ 2 - قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئاجراتتى. بىز ئەنە شۇ پۇرسەتتە توي قىلىشنى مەسلىھەتلەشتۇق. مەريەمنىڭ ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئالتايدا بولغاچقا ئۇلارنى چاقىرىشقا ئۇلگۈرەلمىدۇق. ئەمما ئاتا - ئانىسىغا ۋاكالىتەن ئاتۇشنىڭ شۇرۇق يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق دادا تەرەپ ھامەمسىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئالدۇق. قەشقەرنىڭ ئەنئەنىۋى توي رەسمىيەتلىرى ناھايىتى مۇرەككەپ بولسىمۇ، بىز ئۇنىڭغا قارىماي ۋەزىيەتكە ماس ھالدا ئاددى - ساددا توي قىلىشقا پۈتۈشتۇق. ھەمدە مەريەمنىڭ مەكتىپىنىڭ ئىسپات - تونۇشتۇرۇشى بىلەن «نىكاھ خېتى»نىمۇ ئوڭۇشلۇق ئالدۇق. توي مۇراسىمىنى شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزمەكچى بولدۇق. قەشقەرنىڭ قائىدىسى بويىچە دادام باش بولۇپ چوڭ ئاچامنىڭ ئۆيىگە قازان ئېسىپ، بامداتتىن كېيىنلا «توي نەزىرسى»نى تۈگەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ ئۆيدە ئىككىمىزنىڭ ئۆمۈرلۈك نىكاھى ئوقۇلدى. بۇ «نىكاھ مۇراسىمى»غا قىز تەرەپ ۋەكىلى سۈپىتىدە قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنىڭ مۇدىرى تۇردى قادىر ۋە ھۆشۈر ئىيسا، ئاخۇنجان ئابلا ئەلا، ئابدۇمجىت دوختۇر قاتارلىقلار قاتناشتى. ئەلۋەتتە، مەريەمنىڭ يېنىدا ئالتايلىق تۇغقىنى ئىسلامخان ئاچا باشچىلىقىدىكى قەشقەردە خىزمەت قىلىدىغان

بىر قىسىم خانىم ـ قىزلار بار ئىدى. ئوغۇل تەرەپتىن ماڭا «يىگىت قولداش» بولغان ساۋاقدىشىم، دوستۇم مەرھۇم رىشات ياقۇپ، ئەلى مۇھەممەد ھەمدە دادام باشچىلىقىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلار نىكاھنىڭ گۇۋاھچىلىرى بولدى. قارىم نىكاھ خەتمىسىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، شاكىراپقا مىلەنگەن ئىككى بۇردا نان ئىككىمىزنىڭ ئاغزىغا سېلىنغاندىن كېيىن، ئىككىمىز ھالال بىر جۈپقا ئايلاندۇق.

يىگىت ۋە قىز ئولتۇرۇشىنى ئىككىنچى ئاچامنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرغاچقا، مەريەم ۋە مەن چاقىرغان دوستلار بۇ ئۆيگە جەم بولدى. بۇ ئۆينىڭ ساھىبى پاشا ئاچام ۋە يولدىشى ئابدۇرېشىت ئەھمەد (مەن بىلەن بىر نەۋرە تۇغقان) ھەر ئىككىسى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلىرى بولغاچقا، توي بەزمىسى شاد ـ خوراملىق ئىچىدە ناھايىتى قىزغىن ئۆتكۈزۈلدى. بىگتۇەن سەنئەت ئۆمىكىنىڭ داڭلىق راۋاپچىسى ئوبۇل بىلەن كونا بۇرادەرچىلىكىمىز بولغاچقا، (شۇ كۈنلەردە قەشقەرگە ئويۇن قويغىلى كەلگەن) ئۇ يەنە قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەيدىغان ئىككى نەپەر مۇزىكانت دوستىنى ئېلىپ تويىمىزغا قاتنىشىپ، ناخشا ـ مۇزىكا بىلەن توي بەزمىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى. توي كەيپىياتىنىڭ جانلىنىشىغا ئەگىشىپ، داستىخانغا بىر قانچە بوتۇلكا ھاراق ـ شاراپمۇ ھازىر بولدى. (بۇنى ماڭا ئوقتۇرماي رىشات قاتارلىق دوستلىرىم تەييارلاپ قويغان ئىكەن.) شۇنداق قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە قاش قارايغاندا «يىگىت ئولتۇرۇشى» ئاخىرلاشتى. يېنىمىزدىكى مېھمانخانا ئۆيدە ئايرىم ئولتۇرغان قىزلارنى ئېلىپ، ھەممىمىز پىيادە قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭدۇق. ماڭا تەييارلانغان ھۇجرا چوڭ ئاچامنىڭ قورۇسىدا ئىدى. ئىككى ئۆينىڭ ئارىلىقى 500 مېتىر ئەتراپىدا كېلەتتى. يولدا «قىزىپ قالغان» دوست ـ بۇرادەرلەر ساۋاقدىشىم

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئابدۇقادىر چالغان ئاكاردىيون ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىشاتتى. بەزىدە مېنى ئورنۇمدىن تۇرغۇزۇپ قەشقەرچە «ئاللاۋلا» تولاشتى. شۇ يوسۇندا تويىمىز ئاخىرلاشتى. بىز بىر ھەپتىدىن كېيىن مەريەمنىڭ مەكتىپىدىن بەرگەن بىر ئېغىزلىق ئۆيگە كۆچۈپ چىقتۇق. ئۇ ئۆيدە يەنە بىر ھەپتە ياشىغاندىن كېيىن «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمەت ئەترىتى بىلەن مەن يۇپۇرغا ناھىيىسى تېرىم گوڭشىسىنىڭ ئەڭ چەت يېزىسى بولغان قارا توغراق كەنتىگە قاراپ يول ئالدىم. مەريەم يېڭىسار ناھىيەسىنىڭ ئەگۈس يېزىسىغا كەتتى. شۇ ئايرىلغانچە بەش ئاي ئۆيگە قايتالمىدۇق. مەن بۇ قېتىم قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ خىزمەت ئەترىتىدە يەنە شۇ كاتىپلىق خىزمىتىنى ئىشلىدىم. مەن چۈشكەن بۇ يېزا يۇپۇرغا ناھىيەسىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەتراپى قۇم - باياۋان ئىكەن. ئەمما يېرى مۇنبەت، ئاھالىلىرى تارقاق يۇرت بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە «كوممۇنا ئاشخانىسى» ساقلىنىپ قالغان بىردىنبىر كەنت ئىكەن. ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ يۇرت ۋاڭ ئېنماۋ شۇجىنىڭ سىناق نۇقتىسى بولغاچقا، «كوممۇنالىشىش»نىڭمۇ تىپىك ئۈلگىسى ئىكەن. شۇڭا «تەربىيە» كادىرلىرىمۇ «كوممۇنا ئاشخانىسى»نىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە داشقازاننىڭ ئۇمۇچىغا تەلمۈرۈپ خىزمەتلەرنى داۋاملاشتۇردۇق. تېرىمنىڭ بازىرى بۇ يۇرتقا يىراق بولغاچقا، ئوغۇرلۇقچە ئېغىزنى مايلاشقىمۇ پۇرسەت يوق ئىدى. بىزنىڭ خىزمەت ئەترىتىدە جەنۇبىي شىنجاڭ كان - مېتاللورگىيە ئىدارىسىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى ھوشۇرۇپ ئىسلام دېگەن بىر پىشقەدەم رەھبەر بار ئىدى. بۇ كىشى «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى»نىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن پولك كوماندىرلىرىدىن بىرى بولۇپ، 1950 - يىلدىن كېيىن بىر مەزگىل يېڭىسارغا ھاكىم بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپتونوم

رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا رەئىسمۇ بولغان. «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتىدە ئاتالمىش «ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچى» قالپىقىنى كىيىپ، بىر مەزگىل ئۇ ئىدارە، بۇ ئىدارىلەردە «ئۆرۈندى - سوقۇندى باشلىق» بولۇپ يۈرگەن. شۇڭا بۇ قېتىم «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئادەتتىكى كادىر سۈپىتىدە قاتناشتۇرۇلغان. بۇ كىشى ناھايىتى خۇش پېئىل، كەمتەر، چىقىشقاق، بىلىملىك بولغاچقا، ھەممىمىز ياخشى كۆرەتتۇق. ئىككىمىزنىڭ مىجەزى قاملاشقاچ، مەن پۇرسەت بولسىلا ئۇ كىشىنى يوقلاپ تۇراتتىم. ھوشۇرۇپ ئاكا «تۆتتە بىللە» بولغان ئائىلە مەن تۇرغان كەنت «تەربىيە باش ئەترىتى»نىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئارىلىقى تۆت - بەش كىلومېتىر بولغاچقا، ئالاھىدە چوڭ يىغىن بولمىسىلا بىز تەرەپكە كەلمەيتتى. ھوشۇرۇپ ئاكام بىلەن مۇڭداشقۇم كېلىپ ئۇ تۇرغان ئۆيگە باردىم.

— ھە، كېلىڭ ئامىشۇ! (مەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ كاتىپى بولغاچقا، مېنى «ئامىشۇ» دەپ ئاتايتتى.) «ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە» دېگەن شۇدە، بۈگۈن سىزنى سىغىنىپ قاپىقىم تارتقان ئىدى. چاقىراي دېسەم تېلېفون بولمىغاچقا، ئىچىم تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرغان ئىدىم. — دېدى ھوشۇرۇپ ئاكام ئىللىق چىراي بىلەن ماڭا بېقىپ.

— مېنى سېغىنغىنىڭىزغا رەھمەت ئاكا، خىزمەت ئالدىراشچىلىقى بىلەن سىزنى كۈندە يوقلاپ تۇرالمىدىم.

— تەكەللۇپ قىلماي، داستىخانغا كېلىڭ. — دېدى - دە، ھوشۇرۇپ ئاكا. تەكچىدىكى كىچىك كاستىرىلكىنى ئېلىپ داستىخانغا قويدى.

— بۇ لەڭپۇڭنى ئۆزىڭىز ئۇيۇتتىڭىزمۇ؟

— بۇ لەڭپۇڭ ئەمەس ئۇكا، ئۇرۇسلارنىڭ «خالورۇپنى»

دېگەن تامىقى، ماڭا ئوخشاش ئاشقازىنى بۇزۇلغانلارنىڭ ئەڭ ياخشى دورىسى.

— لەگىپۇڭدەك لىغىلداپ تۇرىدىكەنغۇ؟

— شۇنداق. ئەمما ماھىيىتى ئوخشىمايدۇ. مەن بۇ تاماقنى بەك ئامراق. ئۇنى مۇنداق تەييارلايمىز: مۇزاينىڭ پاچىقىنى پاكىز ئۇكلەپ سۇ بىلەن تاكى سىڭىرلىرى سۆڭەكتىن ئايرىلغىچە ئۇزاق قاينىتىمىز. گۆشىدىن ئايرىلغان سۆڭەكلىرىنى ئېلىۋېتىپ، سىڭىر - گۆشلىرىنى يەنە قاينىتىمىز. گۆشلىرى تېلىپكە ئايلانغاندىن كېيىن سامساق، ياڭيۇ ياكى چامغۇرنى ئۇششاق چوقۇپ ئۇنىڭغا ئارىلاش سوقۇلغان ئاقمۇچنى ئارىلاشتۇرۇپ گۆشنىڭ ئۈستىگە تۆكۈپ، تۇز - تەمىنى تەڭشىگەندىن كېيىن، قازاندا لەگىپۇڭدەك ئۇيۇغىچە قاينىتىمىز. ئۇندىن كېيىن كاستىرۇلكىغا قۇيۇپ سوۇۇتساق لەگىپۇڭدەك ئۇيۇيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن پىچاق ياكى قوشۇقتا كېسىپ يېسەك بولىدۇ. قەشقەر كان - مېتاللورگىيە ئىدارىسىدە ئىنژېنىر بولۇپ ئىشلىگەن مۇختەر ئىسىملىك بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ 50 - يىللاردا لېنىنگرات كان - مېتاللورگىيە ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرۈپ، بۇ يەرگە خىزمەتكە چۈشكەن. سوۋېتتە ئوقۇغانلىقى ئۈچۈن «تۆت ئىنقىلاش» خىزمىتىدە ئۇنى «شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر» دەپ، مۇشۇ تېرىم يېزىسىغا تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋەتتى. ھازىر مۇشۇ يېزىنىڭ «يۇگۇر - يېتىم» ئىشلىرىنى قىلىپ «ئىدىيە ئۆزگەرتىۋاتىدۇ.» ئۇ مېنىڭ قول ئاستىمدا ئىشلىگەچكە، مېنىڭ ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىۋاتىدۇ. بۇ تاماقنىمۇ ئۇ تەييارلاپ ئېلىپ كەپتۇ. سىزنىڭمۇ رىسقىڭىز چۈشۈپتۇ. بىللە يەيلى. ھۇشۇرۇپ ئاكام بۇ تاماقتىن ماڭا بىر تەخسە كېسىپ بەردى. مەن بۇ تاماقنى تۇنجى قېتىم كۆرگەچكە، بەك ھوزۇرلىنىپ يېدىم.

— ۋاھ، نېمىدېگەن تەملىك تاماق بۇ!

— كوئېلوندىن («كوئېلون» ناملىق ھاراقنى دېمەكچى) 100 گىرام بولسا تېخىمۇ راھەت ھېس قىلاتتىڭىز.

— ئۇنىڭسىزمۇ تەمى ئاغزىمدا قالدى.

— بۇ تاماقنى كۆپ ماختىماڭ. بولمىسا سىزمۇ «شىيۇجىڭجۇيىچى» بولۇپ قالىسىز، — دەپ چاقچاق قىلدى ھۇشۇرۇپ ئاكا.

— مۆشۈكتىن قورققان ساچقاندەك قورقۇنچاق بولۇپ كېتىپسىز غۇ!

— ھاي، قاراپ تۇرۇپ مېنى تىللىماڭ، ئۇكا.

شۇندىلا ھۇشۇرۇپ ئاكامنىڭ «مۆشۈك» دېگەن لەقىمى ئېسىمگە كەلدى-دە، ھېلىقى ئويلىماي دەپ سالغان چاقچىقىمدىن خىجىللىق ھېس قىلدىم. بىز تاماقنى يەپ بولۇپ بىر تال تاماكا چەككەچ قىزغىن پاراڭلاشتۇق.

— ھۇشۇرۇپ ئاكا، سىز قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغان پىشقەدەم رەھبەر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھازىر يېشىڭىزمۇ چوڭ بوپقالدى. شۇڭا بۇ جاپالىق خىزمەتنى بىزگە قالدۇرۇپ، سىز بالا - چاقىلىرىڭىز يېنىدا دەم ئېلىشىڭىز كېرەك ئىدى-غۇ!

— ئۇغۇ شۇنداق، «ئەللىك — يېگەنلىرىڭ يەللىك.» دېگەن تەمسىل بار. ئەمما ماناس دەرياسى بويىدا بىر قىش مەيدىمىزنى مۇزغا يېقىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن قانلىق جەڭ قىلغان «گۇناھىمىز» ئۇچۇن «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» زۆرۈر ئىكەن.

— ياق. سىلەرنى خەلق ھۆرمەتلەيدۇ. تارىخنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. بۇ «شامال»مۇ يولۇچىدەك ئۆتۈپ كېتىدۇ. سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز بىز ئۇچۇن ھەممىدىن مۇھىم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ئۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا. مەنمۇ شۇنداق چۈشىنىمەن. ئەمما بىر ئىش زادى كاللامدىن ئۆتمەيدۇ.

— قايسى ئىشنى دەيسىز؟

— مۇشۇمۇ «كوممۇنالىشىش شاملى» بولامدۇ؟ — دېدى خۇشۇرۇپ ئاكام قوشۇمىسىنى تۈرۈپ. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ماركسىزم نەزەرىيەسىنىڭ تۈرتكىسىدە دۇنيادا تۇنجى قېتىم «پارىژ كوممۇناسى» قۇرۇلۇپ بىر ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ مەغلۇپ بولغان. 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لېنىنىزم يېتەكچىلىكىدىكى سابىق سوۋېت كومپارتىيەسىمۇ «كوممۇنالىشىش» شوئارىنى سىناق قىلغان، لېكىن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان. خەلقئارادا ئاشۇنداق ئاچچىق ساۋاقلار تۇرسىمۇ، بىز يەنە شۇ شامالغا ئۇسسۇل ئويناپ «كوممۇنالىشىش» دولقۇنىنى قوزغىدۇق. ھەتتا ئائىلىۋى ئىگىلىكنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىپ، «كوممۇنا ئاشخانىسى» ئارقىلىق ھەممىمىزنىڭ قازان - چۆمۈچىنى بىرلەشتۈرۈپ، «كوممۇنانىڭ داشقازىنى»غا تەلمۈرۈپ ياشايدىغان ئىپتىدائىي ياشاش ئۇسۇلىنى شەكىللەندۈردۇق. بۇ تارىخىي خاتالىق ئەمدى تۈزىتىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە مەملىكەت بويىچە پەقەت مۇشۇ بىر كەنتتە «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى ساقلاپ قېلىشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بار؟ شۇڭا، مېنىڭچە مۇشۇ ئاتالمىش «سىناق»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بۇ قېتىمقى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ تۈپ نىشانى بولۇشى كېرەك.

— توغرا دېدىڭىز ئاكا. ھازىر «تەربىيە» خىزمەت ئەترىتى ئىچىدە مۇشۇ توغرىسىدا غۇلغۇلا بولىۋاتىدۇ. بىزمۇ كەنت نامىدىن يۇقىرىغا دوكلات سۇندۇق. ئېھتىمال يېقىن ئارىدا بۇ يېزىدىكى «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققىدە ھۆججەت چۈشۈشى مۇمكىن.

— شۇنداق. ئۆزۈڭ لايىق كۆرمىگەننى خەلقمۇ راۋا كۆرمەيدۇ. تارىخنىڭ قاتتىق سىناقلىرىدىن ئۆتكەن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى هامان بىزنى توغرا ۋە پارلاق يولغا باشلايدۇ. خەلققە بەخت يارىتىش سەپىرىدىكى ھەر قانداق ئېزىتقۇ شاماللارنى چۆرۈپ تاشلايدۇ.

مەن ھۇشۇرۇپ ئاكامنىڭ ھەقنى سۆزلەشتىن قورقمايدىغان، ئۆزى ۋە كۆزى پاك ئىنساني خىسلىتىگە قايىل ئىدىم. شۇڭا تىلى بىلەن دىلى بىردەك بولغان بۇ پىشقەدەم ئۇستاز بىلەن پاراڭلىشىشنى ياخشى كۆرەتتىم. بىز ئۇزاق مۇڭداشقاندىن كېيىن، خوشلىشىپ خىزمەت ئورنۇمغا قايتىپ كەلدىم. ئەتىسى يېنىمىزدىكى شىياۋدۇي ئەزالىرىنىڭ بىر ياۋا توڭگۇزنى تۇتۇۋالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. بۇ كەنت ئەتراپى چۆل - باياۋان بولغاچقا، ئەتراپتا ياۋا توڭگۇز كۆپ ئىكەن. بۇ ياۋا توڭگۇزلار كۈندۈزلىرى قومۇلۇق ئارىسىدىكى كىچىك كۆلچەكلەر ئىچىدە دەم ئېلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە دېھقانلارنىڭ كۆممەقوناق ئېتىزلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، زىيان سالىدىكەن. بولۇپمۇ قوناق سۈت بولغان مەزگىلدە، توڭگۇزلار توپلىشىپ كېلىپ قوناقلىقنى چەيلەپ، ئەمدى دان تۇتۇشقا باشلىغان قوناقنى مەدىكى بىلەن قوشۇپ يەپ كېتىدىكەن. مەن ياۋا توڭگۇزنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ئۇنى كۆرۈشكە ھەۋەس قىلىپ، چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتىدا بۇ شىياۋدۇيگە كېلىپ، خىزمەت ئەترىتىمىزنىڭ مۇشۇ دۈيدە تۇرۇشلۇق ئەزاسى ئابلىز جۇڭياڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئابلىز شىنخۇا ئاگېنتلىقى شىنجاڭ پونكىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ، بۇ قېتىم «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە قاتناشقان پىشقەدەم مۇخبىر ئىدى. ئۇنىڭ خىزمەت ئورنى بىۋاسىتە مەركەزگە قارىغاچقا، ھەممىمىز ئۇ كىشىنى ئابلىز «جۇڭياڭ» دەپ ئاتايتتۇق.

— ئابلىز ئاكا، سىلەرنىڭ ئەترەت تۇتۇۋالغان ياۋا توڭگۇز

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قېنى؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

— كىچىككىنە قاپسەن ئۇكا، ئۇنى ئەترەتتىكىلەر سويۇپ، گۆشىنى ئەزالارغا تارقىتىپ بەردۇق. ئۇزاقتىن بۇيان گۆش كۆرمىگەن دېھقانلار خوش بولۇپ كەتتى دېگىنە!

— ۋاي ئاكا، توڭگۇزنىڭ گۆشىنى دېھقانلار نېمە قىلىدۇ؟

— پىشۇرۇپ يەپ ئۇچەينى مايلايدۇ-دە.

— توڭگۇز دېگەن هارام تۇرسا، بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئۇنى قانداق يەيدۇ؟

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان ئىدىم. بىراق ئۇنىڭغىمۇ «پەتىۋا» چىقتى. جاڭگاللارنى ماكان قىلغان ياۋا توڭگۇز ئۆيدە بېقىلىدىغان چوشقىلارغا ئوخشىمايدىكەن. يەيدىغىنى سۈت قوناق ئىكەن. كۇندۇزلىرى سۇ كۆلچىكىدە ياشايدىكەن. ھەر قانداق گۆشخور ھايۋانلاردىن پاكىز ئىكەن. شۇڭا ئادەم يېسە «ھالال» بولارمىش.

— بەربىر توڭگۇزدە. بىزنىڭ ئېتقادىمىزدا «ھارام» دېيىلگەن.

— دېھقانلار ئۆزلىرى خالاپ ئېلىپ كەتتى. بىزدە نېمە چارە؟

— ئابلىز ئاكا، سىزمۇ يېدىڭىزمۇ؟

— ياق. ئەزالاردىن بىرگە ئاشمىدى. مەنمۇ يېيىشكە قىزىقمىدىم.

«تۇۋا» دېدىم ئىچىمدە. ئاچارچىلىق ئادەمنى ھەر كويغا باشلايدىكەن. دېھقانلار مۇشۇ «كوممۇنا ئاشخانىسى»نىڭ بىر قاچا ئۇمىچىغا تەلمۈرمىگەن بولسا، بۇ ھارامنى يەپ ئىمانىنى بۇلغاشقا ھەرگىز جۈرئەت قىلمايتتى. دەرۋەقە، بۇ گۇناھنىڭ

جاۋابكارى دېھقانلارنىڭ گېلىنى بوغۇپ قويغان «كوممۇنا ئاشخانىسى». شۇڭا ھۇشۇرۇپ ئاكام دېگەندەك، «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى دەرھال تاقاپ، خەلقىمىزنىڭ «ئىمان» ۋە «ئېتقاد» ئەركىنلىكىنى قوغدىشىمىز زۆرۈر ئىكەن. مەن مۇشۇنداق خاراموش ئوي - خىياللار ئىچىدە پۇچىلىنىپ ياتقىنىمغا قايتىپ كەلدىم.

بۇ يېزىدىكى «تەربىيە» خىزمىتى ئاخىرلىشىش باسقۇچىغا كەلگەندە، يۇقىرىنىڭ «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققىدىكى بۇيرۇقى يېزىمىزغا يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەردىن ھەممىمىز خۇشاللىقتا چۆمدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر بىر ئائىلىنىڭ مورىسىدىن ئىس چىقىدىغان بولدى. ئەمما مورىسىدىن ئىس چىققان بىلەن قازىنىدىن بۇس چىقىشىغا يەنە خېلى ۋاقىت كېتەتتى. خىزمەت ئەترىتىدىكىلەر ئۆيمۇ - ئۆي قاتراپ ئەترەتلەرنىڭ ئامبىرىدىكى ئاشلىق ۋە ماي - كۆكتاتلارنى ئائىلىلەرگە مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ قىشتىن چىقۋېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. دېھقان دېگەن چىدامىلىق، سەۋرى - تاقەتلىك، كۆكسى - قارنى كەڭ، شۈكرى - قانائەتلىك، ئىچى ۋە تېشى بىردەك بولىدىكەن. ئەجەپلىنەرلىكى، سېنى ۋە مېنى، بەلكى پۈتۈن كۆللى ئالەمنى چۆمۈلدەك تىرىشچانلىق بىلەن بېقىپ كېلىۋاتقان بۇ جاپاكەش دېھقانلىرىمىزنىڭ تەقدىرى خورلۇق ۋە زەبۇنلۇق ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. ئۇلارنىڭ شاتلىقى ئاز، پۈتۈن ۋۇجۇدى قايغۇ ماكانى بولۇپ كەپتۇ. بىلگىنىكى قاچان ۋە قايسى ئەلدە دېھقانىنىڭ ئورنى تۆر بولغاندا، جەمئىيەت ھۆر بولىدۇ. دۇنيادا مېڭىپ يۈرگەن ئىنسان تۈركۈملىرى ناھايىتى كۆپتۇر. ئەمما توغرا، چىن ۋە ھەق ئادەم يەنىلا دېھقانلار تۈركۈمىدۇر. شۇڭا ئۇلار بىز ئۈچۈن ئەزىز ۋە قەدىرلىكتۇر. مانا بۇ ئىنسانىيەت ئالىمى موھتاج بولىۋاتقان ئورتاق قىممەت قارىشى. ئىنسان

گەرچە ئوخشىمىغان پايدا - مەنپەئەت مۇناسىۋىتى تورى ئىچىدە ياشايدۇ. ئەمما دېھقانىنى ئەزىزلەشتەك ئورتاق قىممەت قارىشى تىكلەنمىگۈچە، دۇنيا ئىتتىپاقلىقىغا ۋە ئەمىنلىككە ئېرىشەلمەيدۇ. كۆللى جانلىق دېھقان ئۆزلۈكىنى تۈپكى چىقىش نۇقتىسى قىلىش ۋە ئالاقىدار تەرەپلەرگە خاس ئىنكاس قايتۇرۇش ئاساسىدا تاكامۇللۇق تاپىدۇ ۋە بۇ ئۆزلۈك قەدىر - قىممىتى بىلەن دۇنياغا ھۆرلۈك لىباسى ياپىدۇ. بۇ نۇقتىدا دېھقان (تېرىمچى) ماددىي ۋە مەنىۋى ئەمىنلىكنىڭ بۆشۈكى. خالاس. بىزنىڭ بۇ قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىمىز بۇ يېزىدىكى دېھقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بوغۇچلانغان ئىنسانىي ئەركىنلىكىنى قىسمەنلىك ئىچىدە قايتۇرۇپ بېرىشتەك ئەمەلىي نەتىجە بىلەن خۇلاسىلەندى. مەن بۇ خىلۋەت ماكاندىكى ئالتە ئايلىق جاپالىق خىزمەتنى تاماملاپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۆيگە قايتىپ 15 كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، 3 - قارارلىق «تەربىيە» ھەرىكىتىگە يۈرۈش قىلدىم. بۇ قاراردا مەن يەنىلا قاغىلىق ناھىيەسىدىن كەلگەن خىزمەت ئەترىتى تەركىبىدە پەيزاۋات ناھىيەسىنىڭ قىزىلبۇي يېزىسىغا كەلدىم. قىزىلبوي پەيزاۋاتنىڭ تۆتىنچى يېزىسى بولۇپ، غەرب تەرىپى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ يېڭىئۆستەڭ يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. بۇ يېزا نۇرغۇنلىغان كۆچۈم مەھەللىلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئاھالىلىرى دېھقانچىلىقتىن باشقا قول - ھۈنەر ئىگىلىكى ۋە سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كۆپچىلىك ئائىلىلەرنىڭ ماتا ۋە تاغار، خورجۇن توقۇيدىغان دوكان جازىلىرى بار ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ خەلقلىرىمۇ ئىش - ئوقەتنىڭ يولىنى بىلىدىغان بولغاچقا، خېلى تېمەن روھلۇق ياشايتتى. ئەمما ئاھالىسى زىچ، ياشلىرى كۆپرەك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدە قىمارغا ئۆگىنىپ

قالغانلار، يوقىلاڭ باھانىلەر بىلەن ئۆزئارا جېدەل تېرىيدىغانلار خېلى كۆپ ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ «قىزىلبويلۇق پىچاقچىلار» دېگەن لەقىمى بار ئىدى. بىز «تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ كونا تەرتىپى بويىچە خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىرلىكتە، دېھقانلارنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق خىزمىتىنىمۇ نۇقتىلىق ئىشلەپ، بۇ ھەقتىكى تەشۋىقاتنى كۈچەيتتۇق. «تۆتنى ئېنىقلاش» خىزمىتى تازا قىزىۋاتقان كۈنلەردە، قومۇلدىكى سەندالوڭ ئۈستى ئۈچۈق كۆمۈر كانىغا يېزا ياشلىرىدىن ئىشچى قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى ۋىلايەتنىڭ ئۇقتۇرۇشى يېتىپ كەلدى. بۇ يېزىدا باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئىش كۈتۈپ تۇرغان دېھقان ياشلىرى خېلى كۆپ ئىدى. لېكىن ئۇلار يۇرتىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلاردا ئىشچى بولۇپ ئىشلەشكە قىزىقمايتتى. خىزمەت ئەترىتىدىكىلەر بۇ پايدىلىق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن، ئائىلە سۆھبىتىنى قانات يايدۇرۇپ، يېزىدىكى ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئىشچىلىققا تىزىملىتىش ھەققىدە سەپەرۋەر قىلدۇق. بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئەنئەنىۋى بېكىنمىچىلىككە كۆنۈپ قالغاچقا، يۇرتىدىن ئايرىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي شارائىتىنى ئۆزگەرتىشنى ئانچە خالاپ كەتمەيتتى. مىللىي ئىشچىلار قوشۇنىنىڭ يېتىلىشى شۇ مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئۇلار تېخى چۈشىنىپ يەتمىگەن ئىدى. بىز دېھقانلار ئېڭىدىكى بۇ قاتاللىقنى تۈگىتىش ئۈچۈن كۆپ خىزمەت ئىشلەپ، ئاخىرى بۇ كەنتتىن 15 نەپەر ياشنى تاللاپ، قومۇلغا يولغا سالدۇق. بىر كەنتتىن 15 كىشىنىڭ ئىشچى بولۇشى بۇ يېزىغا نىسبەتەن چوڭ ئىلگىرىلەش ئىدى. ۋاھالەنكى، ئىككى ئايدىن كېيىن «كۆنەلمىدۇق»، «ئىش ئېغىر ئىكەن.» دېگەن يوقىلاڭ باھانە - سەۋەبلەر بىلەن

www.uyghurkitap.com

ئۆلاردىن بەش نەپىرى قومۇلدىن قېچىپ كەپتۇ. قالغانلىرى بىر مەزگىللىك جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئىش ئورنىدىن ئايرىلماي ئىشلەپ، كۆمۈركان ئىشچىلار قوشۇنىنىڭ يارامىلىق ئەزالىرىغا ئايلاندى.

بۇ قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى ئاخىرقى باسقۇچقا قەدەم قويغان مەزگىللەردە، مەملىكىتىمىزدە يەنە بىر مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ئىنقىلاب قوزغالغانلىق خەۋىرى بۇ خىلۋەت يېزىلارغىمۇ يېتىپ كەلدى. باشلىقلىرىمىز ھەدېسە قەشقەردە ئېچىلىۋاتقان يىغىنلارغا قاتنىشىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. بىز بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تېخى چۈشەنمەيتتۇق. يېزىلاردا «تۆت كونا»نى يوقىتىش نامى بىلەن باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپتىن بىر قىسىم «قىزىل قوغدىغۇچىلار قوشۇنى» قۇرۇلۇپ، ئۆيمۇ - ئۆي تەكشۈرۈپ ئاتالمىش كونا كىتابلارنى يىغىشقا باشلىدى. ھەتتا بۇ «قىزىل قوغدىغۇچىلار» چوڭ يوللارنى توسۇپ يولدىن ئۆتكەن ساقاللىق كىشىلەرنىڭ ساقىلىنى، ئۇزۇن چاپاننىڭ پېشىنى، ئۇزۇن چاچلىق ئاياللارنىڭ چېچىنى قايچا بىلەن كېسىشتەك ئەخمىقانە «ئىنقىلاب» باشلىنىپ كەتتى. بۇ ھەرىكەتلەرگە ھېچكىممۇ قارشىلىق قىلالمايتتى. بىزنىڭمۇ سۈكۈت قىلماقتىن باشقا ئامالىمىز بولمىدى. شۇنداق غەليان ئەۋجىگە چىققان كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزىلبوي ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيداندا خەلقتىن يىغىۋالغان «كونا كىتاب»لارنى كۆيدۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەكچى بولدى. خىزمەت ئەترىتى بىر قانچىمىزنى ئايرىپ، كىتابلارنى كۆيدۈرۈشتىن بۇرۇن، بۇ كىتابلارنى بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى «قۇرئان كەرىم» قاتارلىق مۇقەددەس كىتابلارنى ئايرىپ چىقىپ، ئۇنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى تاپشۇردى. تېخى «ئىنقىلاب»نىڭ بورىنى يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ سۇر -

ھەيۋىسى يېزىمىزنى قاپلىدى. ھەممىمىزنىڭ ئىككى كۆزى ئوچۇق بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىمىز قارىغۇ بولۇپ قالغان مۇشۇ كۈنلەردە «زەھەرلىك چۆپ» بىلەن «خۇشپۇراق گۈل»لەرنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان جۈرئەتلىك كىشىلەر ئاز ئىدى. «زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق» دېگەن قۇللۇق ئىدىيە ھۆكۈمران بولغاچقا، تىلىمىز بىلەن دىلىمىزمۇ بىر - بىرىدىن ياتلىشىپ كەتتى. لېكىن مەن كۆرۈنمەس ئۇپۇق ھامان پارلاپ سۈزۈك ئاسمان ھاسىل بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتىم. چۈنكى بۇ ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ مۇپەسسەل قانۇنىيىتى. شۇڭا كۆڭلۈمدىكى گۇمانلىق تۈگۈنچىلەرنى ئىشەنچ خەنجىرىدە يېشىپ، بار ئاماللار بىلەن خەلقتىن مەجبۇرىي يىغىۋالغان تەۋەررۇك كىتابلارنى ساقلاپ قېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. خىزمەت ئەترىتىدىن كىتابلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا بەلگىلەنگەن بەش خادىم (مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) قىزىلبۇي ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مەيدانىغا دۆۋىلەپ قويغان كىتابلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، تاللاشقا باشلىدۇق. بۇ كىتابلار ئىككى - ئۈچ مىڭ پارچىدىن ئاشاتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە كونىراپ قاتلىرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن قوليازمىلار، ھەپتىيەك، «قۇرئان»لار، كۆچۈرۈلگەن ھەدىس ۋە دۇئا - تەكبىر توپلاملىرى، دىنىي جەڭنامە ۋە قىسسەلەر، ھەر خىل پالنامە ۋە رىسالىلەر، «مىڭ بىر كېچە»، «بەختىيارنامە» قاتارلىق ھېكايەتلەر، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا پۈتۈلگەن «يۇسۇپ - زىلەيخا»، «لەيلى - مەجنۇن»، «فەرھاد - شېرىن»، «سەنۇبەر»، «ھۆرلىقا - ھەمراجان»، «گۆر ئوغلى»، «غېرىپ - سەنەم»... قاتارلىق خەلق داستانلىرى، ھەتتا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدە تاشكەنت ۋە ئالمۇتادىكى نەشرىياتلار ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلغان ماكسىم گوركىنىڭ «ئانا»، «كىشىلەر ئىچىدە»، تولستوينىڭ «ئاننا كارىنىنا»،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر تور بېكىتى

فادىيېۋفنىڭ «تارمار»، سەيدىن ئەينىنىڭ «قۇللار»، ئابدۇللا قادىرنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر»، سابىت مۇقانوفنىڭ «بوتا كۆز»، ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئېغىر كۈنلەردە»... قاتارلىق رومان ۋە ھېكايە توپلاملىرى بار ئىدى. مەن باللىق دەۋرىمدە بىر - ئىككى يىل «قارىخانا»دا ئوقۇغاچقا، چاغاتاي يېزىقىدىكى يازمىلارنى ئانچە - مۇنچە ھەجىلەپ ئوقۇيالىغاچقا، دىققەت - نەزىرىم كۆپرەك قولىيازمىلارغا ئاغدۇرۇلدى. ئارىمىزدا مەندىن باشقا بۇ قولىيازمىلارنى تونۇيالايدىغان كىشى يوق ئىدى. شۇڭا بۇ كىتابلار دۆۋىسى ئىچىدىكى قولىيازمىلارنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈۋېتىشكە بولمايدىغان كىتابلار تەرەپكە ئايرىدىم. خىزمەتدىشىم ئابلىز «جۇگياك»مۇ ماڭا ئوخشاش بۇ مىراسلارنى قوغداپ قېلىش تەرەپدارى بولغاچقا، ئۇمۇ خېلى كۆپ كىتابلارنى ئايرىدى. شۇنداق قىلىپ بىز ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ئىشلەپ بۇ كىتابلارنى تۈرگە ئايرىپ چىقتۇق. نەتىجىدە كىتابلارنىڭ 80%تىدىن كۆپرەكى «ياخشى كىتاب»لار دۆۋىسىگە ئايرىلىپتۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى يېزىمىزدا بىزگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان خىزمەت ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ليۇ ئەپەندىگە دوكلات قىلدۇق.

— ليۇ زوجاڭ، بۇ كىتابلارنى تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، مۇتلەق كۆپچىلىكىنى ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك ياخشى كىتابلار ئىكەن. ئۇنى كۆيدۈرۈۋەتسەك كەلگۈسىدە تارىخ ئالدىدا جاۋابكار بولىمىز. دۆلەت ۋە خەلقىمىزمۇ يۈز كېلەلمەيمىز. شۇڭا بۇ ئىشتا سوغۇق قان بولۇپ، بۇ كىتابلارنى ساقلاپ قالساق، — دېدىم مەن بىر خىل جىددى تەلەپپۇزدا.

— مەنمۇ شۇنداق قارايمەن، — دېدى ئابلىز مېنى قۇۋۋەتلەپ — مەركەزنىڭمۇ ئاسار ئەتىقىلەرنى قوغداش ھەققىدە مەخسۇس يوليورۇقى بار. بۇ كىتابلارمۇ شۇ قاتارغا كىرىدۇ.

— مېنىڭچە، بۇ كىتابلار ئىچىدىكى ئاشكارا نەشر قىلىنغان ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئۆز ئىگىسىگە ياكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ قىرائەتخانىسىغا بېرەيلى. قالغان قولىيازمىلار ۋە كونا كىتابلارنى ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى. ئىش قىلىپ بىزنىڭ قولىمىزدا بۇ كىتابلار كۆيۈپ كەتمىسۇن.

لىيۇ زوجاڭ بىزنىڭ پىكرىمىزنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

— مەنمۇ سىلەرنىڭ پىكرىڭلارغا ھېسداشلىق قىلىمەن. لېكىن ئۆز ئالدىمغا قارار چىقىرالمايمەن. مەن بۇ ئەھۋالنى دەرھال باش ئەترەت باشلىقلىرىغا دوكلات قىلاي. ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلايلى، — دەپ، يېنىمىزدىكى باش ئەترەت ئىشخانىسىغا يول ئالدى. بىز كىتابلارنىڭ قېشىدا قالدۇق. بۇ پايدىلىق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «يۇلتۇزلار پالنامىسى»، «ھۆكمەتلەر» (ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ شېئىرلىرى)، «چاھار دىۋان» (ئەلشىر نەۋايىنىڭ) ناملىق ئۈچ پارچە قولىيازمىنى ئوغۇرلاپ يانچۇقۇمغا ۋە قوينۇمغا سېلىۋالدىم. «كىتاب ئوغرىسى ئوغرى ئەمەس.»تە! بىرەر سائەتتىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن كېيىن بۇ كىشى يېنىمىزغا قايتىپ كېلىپ، باشلىقلارنىڭ يوليورۇقىنى يەتكۈزدى.

— سىلەرنىڭ پىكرىڭلارنى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» باش ئەترىتىدىكى رەھبەرلەر «مۇۋاپىق» دەپ قارىدى. ھەممە كىتابلارنىڭ ئارىسىدىكى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەپتىيەكلەرنى ئايرىپ ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشتىن باشقا بارلىق كىتاب ۋە قولىيازمىلارنى پىچەتلەپ، پەيزاۋات ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى ھاۋالە قىلدى، — دېدى.

مەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولدۇم. «خاننىڭ ئاغزى مايماق» دېگەندەك، ناۋادا لىيۇ زوجاڭ «بولمايدۇ»

www.uyghurkitap.com

دېگەن بولسا، ئاللىقاچان بۇ كىتابلار كۆيدۈرۈلۈپ كۈلى كۆككە سورۇلاتتى. لىيۇ ئەپەندى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سىياسىي تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ بۆلۈم باشلىقى دەرىجىلىك كادىرى بولۇپ، ئەسلىدە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ سىياسىي نەزەرىيە فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ خىزمەتكە قاتناشقاچقا خېلى سالماق، دۇرۇس ئادەم ئىدى. شۇڭا مۇشۇ ئادەمنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ مىراسلارنى قوغداپ قالدۇق. كاۋاپمۇ كۆيمىدى، زىخمۇ كۆيمىدى. بۇ ئىشتىن كېيىن كۆڭلۈمدە يەنە بىر ئەندىشە پەيدا بولدى. ئۆيىمىزدە نەچچە ئون يىلدىن بۇيان دادام ساقلاپ كېلىۋاتقان كۆپلىگەن كونا كىتابلار بار ئىدى. «ناۋادا كىتاب كۆيدۈرۈش شاملى بىزنىڭ يۇرتقىمۇ يېتىپ كەلگەن بولسا قانداق قىلارمىز؟» دەپ ئەنسىرەشكە باشلىدىم. «ياق، بۇ تەۋەرۈك كىتابلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىش كېرەك.» دەپ ئۆز-ئۆزۈمگە خىتاب قىلىپ ئامال ئىزدىدىم. تېلېفون بولمىغاچقا دادام بىلەن ئالاقىلىشىش مۇمكىنچىلىكى يوق ئىدى. ئاخىرى يالغان سەۋەب بىلەن ئىككى كۈنلۈك رۇخسەت سوراپ قەشقەرگە بېرىش قارارىغا كەلدىم. دەرھال ماشىنا تاپقىلى بولمىغاچقا، قىزىلبۇي بازىرىدىن قەشقەرگە قاتنايدىغان بىر ئات ھاۋۇسىنى كىرا قىلىپ، ئالتە سائەتتە قەشقەرگە يېتىپ كەلدىم-دە، شەھەردىكى تۇغقانلارنىڭ ۋېلىسىپىتىگە مىنىپ بۇچىدىكى ئۆيۈمگە چىقتىم. خۇداغا شۈكۈر، بۇ «شامال» تېخى بىزنىڭ يېزىمىزغا يېتىپ كەلمەپتۇ. دادامنىڭ كىتابلىرىمۇ ئۆز ئورنىدا ئامان - ئېسەن تۇرۇپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ خاتىرجەم بولالماي، دادام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بۇ كىتابلارنىڭ ئىچىدىكى مۇھىملىرىنى تاللاپ شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىگە يۆتكىۋەتمەكچى بولدۇق. ئەتىسى تاڭ سەھەردە بۇ كىتابلارنى خورجۇنغا سېلىپ ئېشەك بىلەن شەھەرگە ماڭدۇق. ئاچامغا بۇ كىتابلارنى مەھكەم ساقلاشنى تاپشۇرۇپ ئۆزۈمنى

خاتىرجەم ھېس قىلدىم ـ دە، چۈشتىن كېيىن قاتناشنىڭ ماشىنىسى بىلەن پەيزاۋاتقا قاراپ يول ئالدىم. دەرۋەقە، بىر ـ ئىككى ئايدىن كېيىن بۇ «شامال» بىزنىڭ يېزىمىزغىمۇ يېتىپ كېلىپ، ئىسيانچىلار ئۆيىمىزنى ئاختۇرۇپ قالغان كىتابلارنى «مۇسادىرە» قىپتۇ. پەقەت شەھەرگە يۆتكىۋەتكەن كىتابلىرىمىزلا ساق قاپتۇ. بۇ كىتابلارنىڭ بىر قىسمىنى كېيىنچە مەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېتىپ، دادامدىن قالغان تەۋەرۈك سۈپىتىدە ھازىرغىچە ساقلاۋاتىمەن.

1966 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا، «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىگە قاتنىشىۋاتقان بارلىق كادىرلار دەرھال ئۆز ئورنىغا قايتىپ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غا قاتنىشىش ھەققىدە يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يېزىلاردىكى «تەربىيە» كادىرلىرى ئىختىيارى ھالدا ئەسلىدىكى خىزمەت ئورۇنلىرىغا قايتىشقا باشلىدى. مەنمۇ ئىككى يىللىق جاپالىق چېنىقىشنى تاماملاپ، قەشقەردىكى ۋاقىتلىق ئۆيۈمدە ئايالىم مەريەم بىللە 15 كۈن دەم ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يالغۇز قايتىپ كەلدىم. ئويلىسام، يېزا ـ شەھەرلەردىكى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى ھازىر باشلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ مانىۋىرى ئىكەن. بۇ «مانىۋىر»دىن ھەر ھالدا سالامەت ئۆتتۇم. ئەمدى يەنە قانداق قىسمەتلەر كۈتمەكتىكىن ـ تاڭ!

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سەككىزىنچى باب

«چۈش»مۇ يا «قىيامەت»مۇ

نېمە بۇ، بىر چۈشمۇ يا دەھشەت «قىيامەت» بولدىمۇ،
ياكى ئەلنىڭ ئەجىلى ـ پەيمانىسى لىق تولدىمۇ؟
ئاندا قىقاس، مۇندا ئۇر ـ چاپ، قول سۇنۇق، باش ـ كۆز يارا،
نى يىگىت ـ قىزلار ياتۇر جان تالىشىپ مەيدان ئارا.
بولدى مەكتەپ زاللىرى قىرغىنچىلىق قورغانلىرى،
تەجرىبە ئەسۋابلىرى، بومبا ياساش سايمانلىرى.
كارخانا نەيزە ياسار، ئورغاق سوقۇشنى توختىتىپ،
كىيدى قالپاق بەزىلەر گېتلىر سارىڭغا ئوخشىتىپ.
ئاقتى قان، ئاقتى قېرىنداش ھەم بۇرادەر قېنى،
نېمە دەپ يەكۈن ياسارکەن ئاڭا تارىخ بىر كۈنى.
توۋا دەپ تۇتتۇم ياقا، ھەر كۈنلىكى قانغا قاراپ،
شۇنچە قانغا كىم خەلقىنىڭ ئالدىدا ئېيتار جاۋاب.

ـ (ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر «خاتىرىسى»دىن)

مانا بۇ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن جۇڭگوچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ رېئال كارتىنىسى.

راستىنى ئېيتقاندا، سەككىز يىل داۋاملاشقان بۇ «ئىنقىلاب»نى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلەرنىڭ نەزىرىدە، ئۇ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ئەمەس «مەينەت ئىنقىلاب»

سانلاتتى. شۇڭا، ئاللىقاچان تارىخ بېتىدىن ئۆچۈرۈلگەن بۇ سەككىز يىللىق مالىمانچىلىقنى تىلغا ئېلىشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ «ئۇنتۇش ئۇچۇن ئەسلەش» كېرەك - تە!

مەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ شاھىتلىرىدىن بىرى بولسامۇ، لېكىن ھازىرغىچە بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ تۈپ ماھىيىتى ۋە نىشانىنى، ئىچكى - تاشقى سەۋەبلىرىنى تېخى تولۇق چۈشەنمەيمەن. ھادىسەن قارىغاندا، جۇڭگو تارىخىدىكى چىن شىخۇاڭدىن باشلانغان فېئودال سۇلالىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھاكىمىيەت تالىشىشنى مەركەز قىلغان «ئوردا كۈرىشى»نىڭ باشقىچە شەكلىدىكى تەكرارلىنىشى، خالاس. يۇقىرا دېگەن قايسى زامان، قايسى ماكاندا ياشىشىدىن قەتئىينەزەر گوياكى قوي توپىدەك رايىش بولۇپ، چوبان قاياققا باشلىسا شۇ ياققا مېڭىشقا مەجبۇر، ئەگەر چوبانغا ئەگەشمەي توپتىن ئايرىلسا، ھامان بۆرىگە «يەم» بولىدۇ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»مۇ بۇ قانۇنىيەتتىن مۇستەسنا ئەمەس. بۇ «ئىنقىلاب» جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بۈيۈك رولچىسى. توغرا، شەرەپلىك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئۇزاق سىناقلاردىن ئۆتكەن ئۇلۇغ داھىيسى ماۋزېدۇڭنىڭ 70 ياشتىن ئاشقان قېرىلىق مەزگىلىدە، بۇ يىللار ئوبىېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئىنقىلابقا باشچىلىق قىلغان ماۋجۇشىنىڭ ھارغىنلىقتىن دېۋەڭلىككە يۈزلەنگەن ھەمدە ئەقلىي - ئىدراكى كۈنسېرى ئاجىزلاشقان مەزگىللەر ئىدى. سوبىېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، بۇ مۆھتەرەم زاتنىڭ پىسخىك ئالەمىدە «گۇمانخورلۇق»، «مەنمەنچىلىك»، «ماختانچاقلىق»، «ئۆزۈمچىلىك» خاھىشلىرى بېسىم ئورۇندا بولۇپ، «مۇتلەق ئىلاھ»لىق تەمەسى كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا قېرىپ قالغان مەزگىللىرىدىمۇ مۇشۇ «شەيتان» ۋەسۋەسىسىدە ئۆزى بىلەن بىر سەپتە قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغان، بارلىقىنى جۇڭگو

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىنقىلابغا ئائىتغان يېقىن سەپداشلىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇلارنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشتى. «ئوتتۇرىدا بۆرۈن بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ.» دېگەندەك ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش كويىدا ماۋزېدۇڭچە نىقابلىنىپ يۈرگەن بىر ئوچۇم سۇيىقەستچىلەر گۇرۇھى «پۇرسەت كەلدى» دەپ چوتنى خاتا سوقۇپ، «ئىلاھ»نىڭ بۇرنىدىن يېتىلەشكە باشلىدى. ماختاش، ئالقىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان كىشى بولمىسا كېرەك. ئىنسان پسىخىكىسىنىڭ بۇ ئاجىزلىقى بەزىدە كىشىنىڭ ئۆز ئىرادىسىگە باقمىغان ھالدا كۆزىنى غەلەت قىلىپ «يامانلىق ئىلاھى ــ ئانگرامەيىيۇ»لارغا يېشىل چىراغ يېقىپ بېرىشكە مەجبۇرلايدۇ-دە، ئۆزىنىڭ غېمى ئۆزگىلەرنى زىيان - زەخمەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. بۇ بىر خىل ھايات مەنتىقىسى. دەرۋەقە، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ «مانىۋېرى»دىن باشلاپ، ئۇنىڭ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈش ۋە ئاخىرىدا گۇمران بولۇش جەريانلىرىدىكى پاجىئەلىك كۆرۈنۈشلەرنى ئەسلىسەك، بۇ مەنتىقىنىڭ كۆرۈنمەس ھۆججەيرىسىدىكى ماھىيەتلىك ئامىللارنى قىياس قىلالايمىز. مەن يەنىلا «ئۇنتۇش ئۈچۈن ئەسلەش» مەقسىتىدە ئارخىپقا ئايلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ «خاتىرىسى»نى ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ سەمىگە سېلىشنى لايىق تاپتىم. بۇ ھەرگىزمۇ «يارا ئۈستىگە تۇز سېپىش» ئەمەس. بەلكى ئەۋلادلارنىڭ بۇ تارىخىي ئاچچىق ساۋاقنى مەڭگۈ ئۇنتۇماسلىقى ئۈچۈن، خالاس.

مەن ئىككى يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ھەممە ئۈچۈرلاردىن تېز خەۋەردار بولۇپ تۇرىدىغان قاينام - تاشقىنلىق شەھەر مۇھىتىدىن ئايرىلىپ، قەشقەرنىڭ چەت يېزا - قىشلاقلىرىدا دېھقانچە ياشاپ كەلگەچكە، نۆۋەتتىكى كەسكىن ۋەزىيەتتىن بىخەۋەر ئىدىم. شۇڭا 1966 - يىلى ماي ئېيىنىڭ ئاخىرلىرى، مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندىن بۇيان، باش كۆتۈرمەي «گېزىت -

ژۇرنال ۋە ھۆججەت كۆرۈپ ۋەزىيەتنى چۈشىنىش»، «ۋەزىيەتكە يېتىشىۋېلىش»نىڭ كويىدا يۈرەتتىم. بىردىنلا بۇرۇن مەتبۇئات ساھەسىدە كۆرۈلمىگەن ۋە «ئوردا مەشقاۋۇل»لىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ تونۇلمىغان ياۋۇيىنۇەن ئاتلىق بىر مۇئەللىپنىڭ شاڭخەيدە چىقىدىغان «ئازادلىق» گېزىتىنىڭ باش بېتىگە بېرىلگەن «يېڭىدىن يېزىلغان تارىخى دىراما ‹خەيرۇيىنىڭ مەنسەپتىن قالدۇرۇلۇشى›غا باھا» دېگەن بىر پارچە ماقالىسى قوزغىغان سىياسىي بەس - مۇنازىرىگە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. مەركەز مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرغان بۇ سىياسىي بەس - مۇنازىرىگە داھىمىز ماۋ جۇشى تەستىق يېزىپ، مەملىكەت بويىچە ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مەدەنىيەت خىزمىتىنى كەسكىن تەنقىدلەپ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئورگانلىرىنى «پادىشاھ، خان - ۋەزىرلەر مىنىستىرلىكى»، «جىن - شەيتانلارنىڭ قارا ئۆگىسى» دەپ قاتتىق سۆكتى. مەن بۇ «تەستىق»نى ئوقۇپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتىم ھەمدە غەلىتىلىك ھېس قىلدىم. «بىر جۈملىسى مىڭ جۈملىگە تەڭ» دەپ قارىلىدىغان ئۇلۇغ داھىنىڭ بۇ بېشارىتى بىلەن چېكىدىن ئاشقان «سول» نەزەرىيە ئېقىمى جۇڭگونىڭ ئاسمىنىنى قاپلاپ، «ھەيۋەتلىك بىر ئىنقىلاب»نىڭ قوزغىلىشىغا سىگنال بولدى. شۇنىڭ بىلەن تىنچ شارائىتتىكى بارلىق ئەلەم ۋە قەلەم كۆرەشلىرىگە «پىلتە» بولىدىغان مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەلىرى داۋالغۇپ، بىر قىسىم داڭلىق تارىخىي رومان، ھېكايە، كىنو، تىياتىرلار ئۈستىدە «ئىنقىلابى چوڭ پىپەن»» قانات يېيىپ، بىر يومۇلاپلا ئۇنىڭغا «بۇرژۇئازىيەنىڭ سېسىق مېلى»، «زەھەرلىك چۆپ»، «شيۇجىڭجۇيى»، «فېئودالىزمنىڭ تەرغىباتى» دېگەندەك قارا ماركىلار چاپلاندى. بۇ خىل شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ، پەلسەپە، تارىخ، مائارىپ قاتارلىق ھەر قايسى ئىجتىمائىيەت قاتلاملىرىغىچە

كېڭەيدى. شۇنىڭ بىلەن دەسلەپكى كۈرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ياڭ شەنجاڭ (مەركىزى ئالىي پارتىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى، مەملىكەت ۋە خەلقئاراغا تونۇلغان ئاتاقلىق پەيلاسوپ)، سۇن يېفاڭ (جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ باشلىقى، ئاتاقلىق ئىقتىسادشۇناس)، جيەن بوزەن، ۋۇخەن (بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مەكتەپ مۇدىرى، مەملىكەت ۋە خەلقئاراغا تونۇلغان داڭلىق تارىخشۇناس ئالىملار) قاتارلىق مەشھۇر زاتلارغا قارىتىپ، ئۇلارغا «شيۇجىڭجۇيىچى ئۇنسۇر»، «پارتىيەگە قارشى ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر»، «كونىنى ئىرىلدۇرگۇچى ئۇنسۇر» دېگەندەك سىياسىي قالپاقلار كىيدۈرۈلۈپ قاتتىق كۈرەش قىلىندى. بۇ تەتۈر شامالنىڭ «ئىلھامى» بىلەن ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىمۇ بەس - بەس بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىنى «توپقا تۇتۇش» باشلىنىپ كەتتى. چەت چېگرا رايون شىنجاڭمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى. نەتىجىدە دەسلەپ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ شۇجىسى لىيۇ شاۋۋۇ، تونۇلغان يازغۇچى ۋە رەھبەر ۋاڭ گولىن، تېيىپجان ئېلىيوف، ئابدۇكېرىم خوجايوف قاتارلىق بەش يازغۇچى «پارتىيەگە قارشى گۇرۇھ» دېگەن قالپاق بىلەن پىپەن قىلىندى. ھەتتا لىيۇ شاۋۋۇنى پارتىيەدىن قوغلاپ چىقاردى. ئۇلارغا چېتىلدىغان بىر تالاي ئادەملەرمۇ ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى. ۋەزىيەت «چېكىتى يوق جىمىڭ»دەك بارغانسېرى تەگپۇگسىزلىنىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا، بۇ كېڭەيمىچىلىكنى تەرتىپكە سېلىش مەقسىتىدە، 1966 - يىلى فېۋرالدا ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپى ۋە تەستىقى بىلەن پىڭ جېن (مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، شۇجىچۇنىڭ دائىمىي شۇجىسى، بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى)، لۇدىڭيى (مەركىزى كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ

باشلىقى)، كاڭ شىڭ (مەركىزى كومىتېت سىياسىي - نەزەرىيە گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى)، جۇ ياڭ (مەركىزى كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى) ۋە ئۇ لىڭشى («خەلق گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)لاردىن تەركىب تاپقان «بەش كىشىلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى» قۇرۇلۇپ، نۆۋەتتە قانات يايدۇرۇلغان چوڭ پىپەن ھەرىكىتىنى مۇۋاپىق چەكلەپ، ئۇنىڭ پۈتكۈل ساھەلەرگە يامراپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇشۇ نىشان ئاستىدا بۇ گۇرۇپپا 3 - فېۋرال يىغىن ئېچىپ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ يېتەكچى فاڭجىنى سۈپىتىدە بىر دوكلات تېزىسى تۈزۈپ مەركىزى كومىتېتقا سۇندى. «فېۋرال تېزىسى» دەپ ئاتالغان بۇ دوكلات ماۋزېدۇڭنىڭ تەستىقى بىلەن مەركىزى كومىتېتنىڭ مۇھىم ھۆججىتى سۈپىتىدە پۈتۈن مەملىكەتكە تارقىتىلدى. ۋاھالەنكى چېكىدىن ئاشقان «سول»چىللىقنى كۈچەپ تەرغىب قىلىپ «توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاش» شېرىن چۈشكە مەستخۇش بولغان شۇم نىيەتلىك جاڭ چىڭ، جاڭ چۈنچاۋ قاتارلىق «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» بۇ تېزىسنىڭ تىغ ئۇچىنى ماۋجۇشىغا قارىتىلغان، دەپ دارۋاڭ كۆتۈرۈشكە باشلىدى.

«فېۋرال تېزىسى» تېخى بۆشۈكتىكى چاغدىلا ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش مەقسىتىدە جاڭ چىڭ لىن بياۋ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ شاڭخەيدە «ھەربىي قىسىملار ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمەت يىغىنى»نى ئاچتى. لىن بياۋنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئېچىلغان بۇ يىغىن جاڭ چىڭ (بۇ مەزگىلدە جاڭ چىڭنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي سەپتە ھېچقانداق رەھبەرلىك ۋەزىپىسى يوق ئىدى.)نىڭ رىياسەتچىلىكىدە «ھەربىي قىسىملار ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمەت يىغىنىنىڭ خاتىرىسى» (قىسقارتىلىپ «فېۋرال خاتىرىسى» دەپ ئاتالدى.)نى قەپەزدىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چىقىرىپ «فېۋرال تېزىسى»غا قارشى مۇقام تۇۋلىدى. بۇ «خاتىرە»مۇ 10 - ئاپرېلدا مەركىزى كومىتېتنىڭ «قىزىل باشلىق» ھۆججىتى شەكلىدە، پۈتۈن پارتىيەگە تارقىتىلدى. بۇ «خاتىرە»نىڭ بىۋاسىتە ئىجادكارى جاڭ چىڭ بىلەن لىن بياۋ بولسىمۇ، ئۇ ماۋزېدۇڭنىڭ كۆڭلىگە پۈككەنلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن ئىدى.

تولىمۇ قىزىق ھەم غەلىتە بولغىنى، دۇنيادا ئىسمى - جىسمىغا لايىق كاتتا نوپۇسلۇق «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى»نىڭ بىرلا ۋاقىتتا مەزمۇن ماھىيىتى جەھەتتىن بىر - بىرىگە زىت بولغان «فېۋرال تېزىسى» بىلەن «فېۋرال خاتىرىسى»دىن ئىبارەت ئىككى خىل ھۆججەتنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىنىشى ئىدى. بۇ ھال ئەس - ھوشى جايىدا بولغان ھەر قانداق ئادەمنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمايتتى.

جاڭ چىڭ تۈزگەن «فېۋرال خاتىرىسى» خۇددى «ئوت ئۈستىگە ياغ قۇيغان»دەك «ئىنقىلاب»نىڭ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ «خاتىرە»نىڭ روھىغا ماس ھالدىكى تەنقىد ماقالىلىرى نۇقتىلىق گېزىتلەرنىڭ باش ستونلىرىنى قاپلىدى. دەسلەپ «بېيجىڭ گېزىتى»دە مەخسۇس «سەنجاسون» («ئۈچ ئائىلىك كەنت») نامدا ستون ئاجرىتىلىپ، ۋۇخەن، دىڭتو (بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى) ۋە لياۋ مۇشا (بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق «سەنجاسون» تەنقىدىنىڭ ئوبيېكتى قىلىندى. 8 - مايدا «ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى»نىڭ باش بېتىگە جاڭ چىڭنىڭ يېزىقچىلىق گۇرۇپپىسى «گاۋجۇ» دېگەن تەخەللۇس بىلەن «پارتىيەگە، سوتسىيالىزمغا قارشى قارا يىپقا ئوت ئاچايلى» دېگەن «سەنجاسون»نى ئاشكارا تەنقىد قىلىدىغان ئۇزۇن ماقالە ئېلان قىلىندى. ئاردىن ئىككى كۈن ئۆتمەيلا

شائخەيدە چىقىدىغان «نۇر گېزىتى» بىلەن «ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى» بىرلا ۋاقىتتا «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ غوللۇق ئاتامېنى ياۋۇپېنيوەنىنىڭ « «ئۈچ ئائىلىك كەنت»كە باھا» ناملىق ئۇزۇن ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. بۇ تەتۇر شامالغا ماسلىشىپ چى بىنيۇ، گۇەن فېڭ (مەركەز «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى ھۆججەت تۈزۈش گۇرۇپپىسى»نىڭ ئەزالىرى) قاتارلىق پۇرسەتپەرەس قارا پۈتۈكچىلەر سەكرەپ چىقىپ، شۇ كۈندىكى «نۇر گېزىتى» ۋە «قىزىل بايراق» ژۇرناللىرىدا ئارقا - ئارقىدىن چوڭ ھەجىملىك، يالان تىللىق ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ ئاكتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. مەقسەت ئالدى بىلەن بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومنى قورشاۋ ئىچىگە ئېلىپ، پېڭ جېن باشچىلىقىدىكى «ئوق يىلتىز»نى قومۇرۇپ تاشلاش ئىدى.

1996 - يىلى مايدا بېيجىڭدا پارتىيە مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا سىياسىي بيۇرونىڭ ئەزاسى، شۇجىچۇنىڭ شۇجىلىرىدىن بولغان پېڭ جېن، لورۇيچىڭ، ياڭ شاڭكۇن ۋە لودىڭيى قاتارلىقلار قاتناشتۇرۇلماي، بۇ تۆتەيلەنگە ھېچبىر ئاساسسىزلا ئاتالمىش «پارتىيەگە قارشى سۇيىقەستچىلەر گۇرۇھى» دېگەن سىياسىي قالپاق كىيدۇرۇلدى ھەمدە يىغىن ماقۇللىغان «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى»نى ئېلان قىلدى. بۇ «ئۇقتۇرۇش»تا يۇقىرىقى تۆت كىشىگە «ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىش قىلماقچى بولغان دەپ تۆھمەت چاپلاپ، ئۇلارنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ئارمىيەدىكى بارلىق ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى جاكارلاندى. شۇنداقلا يەنە بىر قىسىم سىياسىي بيۇرو ئەزالىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ پىپەن قىلدى ۋە تەشكىلى جەھەتتىن چارە كۆردى. «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى» ماقۇللىنىش بىلەن تەڭلا ماۋزېدۇڭنىڭ يولىيۇرۇقى ۋە بۇيرۇقىغا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاساسەن قۇرۇلغان يىڭ جىن رەھبەرلىكىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى» (بەش كىشىلىك گۇرۇپپا) ۋە ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورگانلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، چىڭ بودا، كاڭ شىڭ، جاڭ چىڭ، جاڭ چۈنچياۋ، گۇەن فېڭ، چى بېنيۈ، ياۋ ۋېنيۈەن قاتارلىق بىر ئوچۇم ئۇچىغا چىققان كاللا كېسەر «سول» چىلاردىن تەشكىل تاپقان «مەركىزى مەدەنىيەت ئىنقىلابى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى»نىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. شۇنىڭ بىلەن «ئىنقىلاب» تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن سۈرلۈك قىياپەت ۋە ھەيۋە بىلەن پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى.

شۇ يىلى 25 - مايدا ئالىي مەكتەپلەرنى بازا قىلغان بۇ «گۇرۇپپا»نىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پەلسەپە فاكۇلتېتىنىڭ باش ياچېيكا سېكرېتارى نىې يۈەنزى يەتتە «لەببەيچى»نىڭ بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكوم ۋە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتكومىنى «توپقا تۇتۇش» توغرىسىدىكى بىر پارچە دازىباۋى («چوڭ خەتلىك گېزىت) ئاشكارا چاپلاندى. جەنۇبنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان رەئىس ماۋزېدۇڭ كاڭ شىڭ ئارقىلىق بۇ دازىباۋدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بىرىنچى ئىيون كۈنى ئۇنىڭغا تەستىق يېزىپ «بۇ دازىباۋنى شىنخۇا ئاگېنتلىقى جۇملىدىن پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر قايسى گېزىت - ژۇرنال ۋە ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ تولۇق ئېلان قىلىشى» لازىملىقىنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بېيجىڭنى مەركەز قىلغان ھالدا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى ماۋزېدۇڭنىڭ چاقىرىقىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، نىې يۈەنزى قاتارلىقلارنى دوراپ «ئۈچ چوڭ» (چوڭ پاش قىلىش، چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاش، چوڭ پىپەننى قانات يايدۇرۇش)نى بەس - بەستە قانات يايدۇرۇدى. مەملىكىتىمىز تېخى بۈگۈنكىدەك زامانىۋى

ئۈچۈر ۋاسىتىسىغا ئىگە بولمىغان ئاشۇ يىللاردىمۇ مەركەزنىڭ «ئاۋازى» بىر كۈندىلا پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلايتتى. شۇڭا نىي يۈەنزىنىڭ «چوڭ خەتلىك گېزىتى» ھەققىدىكى مازىدۇڭنىڭ تەستىقى ئېلان قىلىنىپ ئىككى كۈندىن كېيىن يەنى 3 ـ ئىيۇن شىنجاڭدا بىرىنچى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇنجى «چوڭ خەتلىك گېزىت» چىقىرىلىپ، مەكتەپ مۇدىرى جاڭ دوڭيۇ، نۇسرەت شەھىدى، ھاكىم جاپپار، يۈن گاڭ، فاكۇلتېت مۇدىرلىرى ۋە باشقارما دەرىجىلىك رەھبەرلەردىن ۋېن پىدەن، مەمتىمىن خۇدابەردى، ئىيسا نىياز، جاڭ جۈنفا، ئامانوللا، ئابباس بۇرھان قاتارلىقلارنىڭ «جىنايىتى» پاش قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن «دازىباۋ» دولقۇنى بىردەمدىلا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، مەكتەپ قورۇسىنىڭ ئىچى ۋە تېشى، چوڭ ـ كىچىك زال، كارىدور ۋە بىنالارنىڭ تاملىرىنى «دازىباۋ» قاپلاپ كەتتى. چوڭ ـ كىچىك، ئەر ـ ئايال ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى مۇشۇ دازىباۋ رايونلىرىغا مەركەزلەشتى. توسۇپ قالغىلى بولمايدىغان بۇ «دولقۇن» ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتكىمۇ يامراپ، ئاساسلىق رەھبەرلەردىن ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، ۋۇگۋاڭ، لوي جەنرىن، جاڭ جوڭخەن، مەمتىمىن ئىمىنوف، بورھان شەھىدى قاتارلىقلارنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى «قەلب تاپشۇرۇش خاتىرىلىرى»نى «چوڭ خەتلىك گېزىت»تە ئاشكارىلاپ، خەلق مەيدانى ۋە ئاۋات بازارلارنىڭ تاملىرىغا چاپلاندى. بۇ «دازىباۋ»لارنىڭ تىغ ئۇچى ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزىگە مەركەزلىشىپ قىلىنۋاتقان جىددى پەيتتە بىردىنلا ماۋزېدۇڭنىڭ «ئەڭ ئالىي يوليورۇقى» يېتىپ كېلىپ سەيپىدىن ئەپەندىم قوغداپ قېلىندى.

«دازىباۋ»لارنىڭ «جامائەت پىكرى»نى قوزغاش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. كىمگە «دازىباۋ» كۆپ چىققان بولسا، ئۇنىڭ راست ـ يالغىنىنى ئايرىمايلا، شۇ كىشى تارتىپ

چىقىرىلىپ، پىپەن قىلىناتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەملىكەت بويىچە تۇنجى باشلانغان 1967 - يىلىدىكى «4 - ئاۋغۇست قالپاق كىيدۈرۈش ھەرىكىتى»دە بىر كۈن ئىچىدىلا 542 نەپەر ئاتالمىش «گېزەندى» تارتىپ چىقىرىلىپ، «قەغەز قالپاق كىيدۈرۈش»نىڭ رېكورتى بۇزۇلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومدىن ئەۋەتكەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ تەربىيەلىشى بىلەن يېتىلگەن ئاتالمىش «پورولتارىيات ئىنقىلابچىلىرى بىردەمدىلا تەرەپ - تەرەپتىن سۆرەپ كەلگەن جاڭ دوڭيۇ (قەغەز قالپىقىغا يېزىلغان نام - شەرىپى — بۇرژۇئازىيە ماتارىيىنىڭ سادىق تەرغىباتچىسى، يەرلىك مىللەتچىلەرنىڭ پېشقەدەم ئۇستازى)، يۈن گاڭ (نام - شەرىپى — ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلىقى). بۇرھان شەھىدى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى نۇسرەت شەھىدى (نام - شەرىپى — گومىنداڭنىڭ داشقىلى، ئەكسىلئىنقىلابى شيۇجىڭجۇيىچى، چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر)، شى مىڭدەن (نام - شەرىپى — بۇرژۇئا ماتارىيىنىڭ تەرغىباتچىسى)، ئىيسا نىياز (نام - شەرىپى — سوۋېتتىن تەلىم ئالغان ئەكسىلئىنقىلابى شيۇجىڭجۇيىچى ئۇنسۇر)، ئامانوللا (چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر، ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلىقى)، ئاباس بۇرھان (ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلىقى)، قەمەر ئاپپاي (مەتىمىن خۇدابەردىنىڭ خانىمى)، مارىيە (ئاباس بۇرھاننىڭ خانىمى، مەكتەپ دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى) قاتارلىقلار بىرىنچى سەپكە تىزىلىپ «قالپاق كىيگەن» بۇ «گېزەندى»لەر توپى ئىجتىمائىي پەنلەر مەيدانىدا كۆرەش قىلىنىدى. بۇ ھەقىقەتەن «چاشقانغا قىيىن، مۈشۈككە ئويۇن» بولغان كۈلكىلىك «كومېدىيە» بولدى. چۈنكى كىم كىمگە قالپاق كىيدۈرسە يوللۇق بولىۋېرەتتى. دەرۋەقە، تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن بۇنداق زور «ئىنقىلاب»تا ئاشۇرىۋېتىش، چەكتىن چىقىپ

كېتىشتىن ساقلىنىش تەس ئىدى. شۇ كۈننى ئەسلىسەم بىر تەرەپتىن كۈلىمەن، بىر تەرەپتىن يىغلايمەن. كۈلگىنىم — ئەخمەقلىقىم، يىغلىغىنىم — نارازىلىقىم. مەن سالاھىيىتى ۋە ئىناۋىتى چوڭ بولغان بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىغا «يېڭى كەلداخۇن» بولغاچقا، بىر كۈندە يۈز بېرىۋاتقان بۇ «قىيامەت»لەر كاللامدىن ئۆتمىسىمۇ، پەقەت «ئىچىمگە يىنىش»قا مەجبۇر ئىدىم. شۇندىن كېيىن مائارىپ سېپىدە ئەزەلدىن «بىر ئاكوپىنىڭ جەڭچىلىرى» دېيىلگەن مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر «گېزەندىلەر» ۋە «ئىنقىلابچىلار» دەپ ئىككى چوڭ لاگېرغا ئايرىلدى. «گېزەندى» لاگېرىدىكىلەرنىڭ دومبىسىگە ئۇنىڭ «جىنايى» نام - شەرىپى يېزىلغان ئاق لاتا تىكىلگەن بولۇپ، ئۇنى ھەتتا كېچىسىمۇ ئېلىۋېتىشكە بولمايتتى. ئۇلار «ئىسيانچى»لار تەرىپىدىن كوللېكتىپ ياكى يەككە ھالدا ھەر كۈنلىكى كۈرەش قىلىناتتى. ھېچقانداق رەسمىيەتسىزلا ئۆيلىرى ئاختۇرۇلاتتى. مەكتەپ قوغداش بۆلۈمىدىن تەيىنلەنگەن قوراللىق قۇلاق كەستىلەرنىڭ نازارىتى ئاستىدا، ئۇلارنى ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە سالاتتى. مەكتەپتىكى «ئىسيانچى» ئوقۇغۇچىلار ۋە «ئىنقىلابچىلار» لاگېرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىچكى ئۆلكە ۋە شەھەرلەرگە «ئىنقىلابىي چوڭ ئالاقە باغلاش» ئۈچۈن «ئۇزۇن سەپەر»گە ئاتلانغان مەزگىللەردە، بۇ «گېزەندى» لاگېرى مەكتەپكە ئىسسىقلىق تارقىتىدىغان پار قازانلىرىغا ئوت يېقىش، كۆمۈر قېزىش، چوڭ - كىچىك ھاجەتخانىلارنىڭ گەندىسىنى چىقىرىش، سەندۇڭبويىدىن شېبەن تاش كولاش ۋە قول چانىسى بىلەن ئۇنى توشۇش، ئائىلىلىكلەرنىڭ بۇزۇلغان خوچاڭ (تام مەش)لىرىنى ياساش، مەكتەپ قورۇسىنى تازىلاش، «ئۇرۇش تەييارلىقى» ئۈچۈن يەر يۈزىدىن 15 مېتىر چوڭقۇرلۇقتا لەخمە كولاش، كوچا سۈپۈرۈش،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قار ـ مۇزلارنى چوقۇش، مەكتەپنىڭ چارۋىلىرىغا قىشلىق يەم ـ خەشەك تەييارلاش، دازىباۋ چاپلايدىغان ياغاچ تاملارنى ياساش، پىكىپاك ئۆيلەر (بىر قەۋەتلىك لاي قورۇلمىلىق ئۆيلەر) نىڭ ئۆگزىسىگە كاكۇل لاي سېلىش... قاتارلىق كۆپ خىل ئەمگەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئەنە شۇ «گېزەندى»لەر ئىشلەيتتى.

مانا مۇشۇ پەيتلەردە ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى تاقالدى. زاۋۇت ـ كارخانىلار ئىشتىن توختىدى. ھەممە ساھەلەردە ھۆكۈمەتسىزلىك ئەۋجەپ كەتتى. شاڭخەيدىن باشلانغان «ھوقۇق تارتىۋېلىش»، «ئىنقىلابىي چوڭ ئالاقە باغلاش» شامىلى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلاپ، ئاتالمىش «قىزىل قوغدىغۇچىلار» قوشۇنلىرى پىيادە «ئۇزۇن سەپەر»گە ئاتلىنىپ پايتەخت بېيجىڭغا سەلدەك ئاقتى. 1967 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ماۋزېدۇڭ ۋە ئۇنىڭ سىلىكبۇسىدىكى لىن بياۋ قاتارلىق قوماندانلار تيەنئەنمېن راۋىقىغا چىقىپ مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن «قىزىل قوغدىغۇچى» شاكىچىكلەرنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلارنى قوللاپ ئىلھام بەردى.

1967 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرى بېيجىڭدىكى ئالىي مەكتەپلەردىن تەشكىللەنگەن «ئىسيانچىلار» قوشۇنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ۋاڭ ئىنماۋغا ئوت ئاچتى. ھەمدە ئۇلار شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپ «ئىسيانچى»لىرى بىلەن بىرلىشىپ، 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئورگىنىغا بېسىپ كىرىپ، پارتكومنى ئىگىلىدى. مانا بۇ شىنجاڭدا «ھوقۇق تارتىۋېلىش»نىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچقان «3 ـ سىنتەبىر ۋەقەسى». ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ «ئىسيانچى»لىرى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ھەر

دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئىشلەپچىقىرىش ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ئەزەلدىن ماۋجۇشىغا ۋە ئۇ يېتەكچىلىك قىلغان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە يۈكسەك دەرىجىدە سادىق بولۇپ كەلگەن جۇڭگو پۇقرالىرى «زاۋپەنپەي» (ئىسيانچىلار گۇرۇھى) ۋە «باۋخۇاڭپەي» (قوغدىغۇچىلار گۇرۇھى) دەپ ئىككى سەپكە ئايرىلىپ كەتتى. كېيىنچىرەك ئۇنىڭغىمۇ يا بۇنىڭغىمۇ كىرمەيدىغان «ئوتتۇرا يول»نى تاللىغانلاردىن تەركىب تاپقان «چى چاڭپەي» (تامغا مېنىۋالغۇچىلار) تەشكىلاتىمۇ بارلىققا كەلدى. بۇ تەرەپبازلىق تەشكىلاتلىرى بارغانسېرى مۇتەئەسسىپلىشىپ ئۆزئارا ئوت بىلەن سۇدەك قارىمۇ - قارشىلىشىپ «قەلەم كۈرىشى»دىن «ئەلەم كۈرىشى»گە ئۆتتى. ھەتتا ھۆكۈمەتسىزلىك، باشباشتاقلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئاشۇ پەيتلەردە رەھبىرى كادىرلارمۇ ئىككى سەپكە ئايرىلدى. ۋاڭ ئىنماۋنى قوغدىغۇچىلار «باۋ خۇاڭپەي» دېيىلىپ، بۇ كۆز قاراشتىكىلەرنىڭ ئاتامانلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايوننىڭ قورۇسىغا توپلاندى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىسى ۋۇگۇاڭنى قوللاپ، ۋاڭ ئىنماۋنى «يوقاتقۇچى»لار «زاۋ پەنپەي» (ئىسيانچىلار) دەپ ئاتىلىپ، بۇ قاراشتىكىلەر ئاساسەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى بازا قىلدى. ھەر ئىككى تەرەپ دەسلەپكى «قەلەم كۈرىشى»دىن «ئەلەم كۈرىشى»گە ئۆتۈپ، كالتەك، نەيزە بىلەن ئۆزئارا «جەڭ قىلىش»تىن تەرەققى قىلىپ، راست قورال - ياراغ (مىلتىق، تاپانچا، پىلىموت، بومبا، زەمبىرەك، تانكا...)بىلەن «جەڭ» قىلىشقا ئۆتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا خولەنچاڭ ۋە خودالۇەن ئىسىملىك ئىككى ئىسيانچى ئوقۇغۇچى (ھەر ئىككىسى سىياسىي فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى) قۇرغان «ئۇچقۇندىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يانغىن چىقىدۇ.» ماركىسلىق بۇ «ئىسيانچى»لار تەشكىلاتىنىڭ يۇقىرىقى ئىككى كاتتابېشى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى چاپارمەنلىرى ماش رەڭ ھەربىي فورما كىيگەن. ھەربىيچە كەمىرىگە ماۋزۇر ۋە تاپانچا ئېسىۋېلىپ «جەڭ»گە قوماندانلىق قىلاتتى. كېيىنچە، شىنجاڭنىڭ «ئىسيانچى»لىرى بىرلىشىپ «خوڭ ئېرسى» (قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ ئىككىنچى قوماندانلىق شتابى) قۇرۇلغاندا، بۇ ئىككى «ئىسيانچى» ئۇنىڭ «باش قوماندانى» بولدى. «دەرەخ يىقىلسا مايمۇن پادىشاھ بوپتۇ.» دېگەندەك، ئاممىۋي تەشكىلاتلارنىڭ بۇ كاتتاباشلىرى ئەسلىدە ئۆگىنىشتە ئارقىدا، ئىنتىزامسىز، كۆزگىمۇ چېلىقمايدىغان لاياقەتسىز ئوقۇغۇچىلار ئىدى. «كۆزگە ئېلىنمىغان پۇتقا چوماق» بولغاندەك، ئۇلار بىر يولىلا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ سەركەدىلىرى بولىۋالدى.

مەن ئوقۇش پۈتتۈرۈپلا تاكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غىچە چەت - يېزىلاردا ئىشلىگەنلىكىم ئۈچۈن، «ئەھۋال بىلمەيمەن» دېگەننى باھانە قىلىپ، ھېچقانداق ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىگە قاتناشمىدىم. مەكتەپتىكى «تەشكىلاتلارنىڭ تارمىقى بولغان «خوڭ سەنلىيەن» (قىزىل ئۈچىنچى روتا) مېنىڭ ئۇستۇمدىن دازىباۋ يېزىپ: «ئىنقىلاب ئىرادىسى بوشىغان»، «بايرىقى روشەن ئەمەس»، «چى چاڭپەي» (تامغا مىنىۋالغۇچى) دەپ تەنقىد قىلدى. مەن بۇ ھەيۋىلەرگىمۇ پىسەنت قىلماي «بويتاقلار بىناسى»دىكى ياتىقىمغا مۆكۈنۈپ ياشاۋەردىم. ئۇرۇمچىدىكى ئىككى گۇرۇھنىڭ تەرەپبازلىق كۈرىشى تازا ئەۋجىگە چىقىۋاتقان پەيتلەردە «جاننى قۇتقۇزۇش»نى ئويلاپ، يۈك توشۇش شىركىتىدىكى بىر تونۇش شوپۇرنىڭ قارا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ قەشقەرگە تىكىۋەتتىم. قەشقەرمۇ ئۈرۈمچىدىن ئېشىپ چۈشكىدەك دەرىجىدە مالىمانچىلىق ئىچىدە ئىكەن. قەشقەردە قۇرۇلغان «خوڭ ئېرسى»نىڭ تارماق

ئىسيانچى تەشكىلاتلىرى 1967 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت بىناسىغا ئوت قويۇۋېتىپ، قەشقەر كوناشەھەر ئىچىدىكى بارلىق «باۋ خۇاڭپەي»لەرنى شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھىرىنى «ئىسيانچى»لار ئىگىلەپ، بۇ بازىنى «قىزىل قەشقەر» دەپ ئاتاپتۇ. «باۋ خۇاڭپەي»لەر يېڭىشەھەرنى بازا قىلىپ، قىزىل دەرياسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى رايونلارنى ئىگىلەپتۇ. پاسىل قىلىنغان قىزىل دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكلىرىنىڭ ئىككى لىۋىگە قارىمۇ ـ قارشى ئىككى تەشكىلات قوم قاچىلانغان سانسىز تاغارلاردىن ئاكوپ ياساپ، ئىككى تەشكىلاتنىڭ مىلتىق، گىرانات، پىلىموت، زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللانغان «جەڭچى»لىرى بىر ـ بىرىگە ئوقلىرىنى بەتلەپ، 24 سائەت ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپتۇ. ناھىيەلەر ئارا قاتناش ئالاقىمۇ ئۈزۈلۈپ، «ئىنقىلاب» ئوتى يېزا ـ قىشلاقلارغىمۇ تۇتۇشۇپ كېتىپتۇ.

مەن قەشقەرنىڭ دۆلەتباغ يېزىسىغا جايلاشقان قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ـ ئىگىلىك تېخنىكوم قوروسىدىكى ئۆيۈمگە بېكىنىپ ئايالىم مەريەم بىلەن بىر قانچە ئاينى ئۆتكۈزدۈم. زېرىككەن كۈنلەردە، مەكتەپ بىلەن شەھەر ئارىلىقىدىكى ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل توپا يوللارنى ۋېلىسىپىت بىلەن بېسىپ «ئازاد رايون»غا كىرەتتىم ـ دە، مەرھۇم رىشات ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى بىلەن بىر ئۆيگە جەم بولۇپ قارت ئوينايتۇق. ئانچە ـ مۇنچە ھاراق ئىچىشىپ دەرد بىلەن تولغان كۆڭۈلنى شاد ئېتەتتۇق. «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا» دەپ بىر ـ بىرىمىزگە تەسەللىي بېرىشەتتۇق.

بۇ كۈنلەردە، باشقا يۇرتلارغا ئوخشاش ھەر قانداق ئىش قىلماقچى (تاماق يېيىش، ئەمگەك قىلىش، ئۇخلاش... قاتارلىق) بولغاندا «بىسمىللاھ» دېيىشنىڭ ئورنىغا ئورنىدىن

تۇرۇپ «بادۇسى پې شۇ» (خۇسۇسىيلىق بىلەن كۈرەش قىلىپ، شىۇجىڭجۈينى تەنقىد قىلايلى) دەپ ئۈچ قېتىم تۇۋلاش ئۇدۇمغا ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى. ھەتتا ئۇزۇنارا سالاملاشقاندىمۇ «يا دۇسى پې شۇ» دەپ كۆرۈشەتتۇق. بۇ «قائىدە»گە خىلاپلىق قىلىشقا بولمايتتى. گوياكى قىلتاناپ ئۈستىدە ماڭغاندەك ھەممە كىشى ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى. مۇشۇ كۈنلەردە، يېزائىگىلىك تېخنىكومىدا مۇنداق بىر «سىياسىي ئەنزە» يۈز بەردى. بۇ مەكتەپنىڭ سىياسىي يېتەكچىسى ھۇشۇر ئىسلام مۇئەللىمنىڭ شىرە ئۈستىدە ھەر كۈنى ئۈچ قېتىم «تازىم» قىلىپ تۇرىدىغان ماۋزېدۇڭنىڭ ھاكتىن ياسالغان بىر ھەيكىلى بار ئىكەن (ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلىنى ئەتىۋالاپ ئۆيگە تېزىش ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان.). كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ مۇئەللىمنىڭ بەش ياشلىق ئوغلى مۇرات شوخلۇق قىلىپ، ئېھتىياتسىزلىقتىن شىرەدىكى بۇ ھەيكەلنى يەرگە چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. سېمونت يەرگە چۈشكەن بۇ ھەيكەل نەچچە پارچە بولۇپ سۇنۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن چۆچۈپ كەتكەن ھۇشۇر ئاكا نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئاخىرى ھەيكەل پارچىلىرىنى تېرىپ بىر خالتىغا قاچىلاپتۇ. ئەلياتقۇدا ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، بۇ خالتىنى مەكتەپنىڭ ئارقىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ئېتىزلىقىغا كۆمۈۋېتىپتۇ. بىر قانچە كۈندىن كېيىن بۇ ئېتىزنىڭ ئىگىسى بوقۇسا بىلەن بۇ يەرنى ئاغدۇرۇۋاتقاندا، مەزكۇر خالتا بوقۇسانىڭ چىشىغا ئېلىنىشىپ چىقىپتۇ. دېھقان قارىغۇدەك بولسا خالتىنىڭ ئىچىدە ماۋجۇشىنىڭ سۇنغان ھەيكىلى تۇرغىدەك، «بۇنداق ھەيكەل مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆيىدە بولاتتى. بۇ چوقۇم شۇلارنىڭ بىرسى قىلغان ئىش.» دەپ ئويلىغان دېھقان خىزمەت كۆرسەتمەكچى بولۇپ، بۇ خالتىنى مەكتەپنىڭ «ئۈچ تەرەپ (ھەربىي، ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى، ئاممىۋي

تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىلى) ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان ئىنقىلابى كومىتېت»قا تاپشۇرۇپ «دېلو» مەلۇم قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «ئىنقىلابىي كومىتېت» رەھبەرلىكى بۇ «دېلو»غا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، «تەكشۈرۈپ ئىنقىلاش گۇرۇپپىسى» قۇرۇپتۇ. ئۇلار ئالدى بىلەن مەكتەپتىكى كىملەرنىڭ ئۆيىدە ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلى بارلىقىنى ئېنىقلاپتۇ. ئۇندىن كېيىن بۇ ئائىلىلەرنى تەكشۈرۈپتۇ. نەتىجىدە ھۇشۇر مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەلنىڭ يوق ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپتۇ. ئۇلار بۇ مۇئەللىمنى دەرھال تۇتۇپ، ساقچىلار بىلەن بىرلىكتە سوراق قىپتۇ. قورقۇپ كەتكەن ھۇشۇر ئاكا بۇ ئىشنىڭ جەريانىنى ئەينەن ئىقرار قىپتۇ. «ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىش» سىياسىتىدىن بەھرىمەن بولۇشنى ئويلاپتۇ. ۋاھالەنكى، ئۇنىڭ ئەكسىچە «ماۋجۇشىغا مەقسەتلىك ئۆچمەنلىك قىلغان نەق ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر» دەپ قالپاق كىيىپ، ئۈچ كۈن ئۇدا كورەشكە تارتىلىپتۇ. ۋە ئاخىرىدا ئۈچ يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ تۈرمىگە تاشلىنىپتۇ.

ئەتراپتىكى مەلۇم يېزىدا بىر دېھقاننىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىسى مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ دادىسىغا:

— ۋاي دادا، بۈگۈن مۇئەللىم بىزگە بىر «خۇشخەۋەر» يەتكۈزدى، — دەپتۇ.

— نېمە «خۇشخەۋەر» ئىكەن ئۇ؟ — دەپ سوراپتۇ دادىسى.

— ماۋجۇشى 175 ياش ئۆمۈر كۆرىدىكەن.

بۇ دېھقاننىڭ دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈكرەك بولغاچقا ئۆزىنى تۇتالماي، — ئاغزىڭنى يۇم، كافىر! — دەپ بالىسىنىڭ يۈزىگە بىر تەستەك سايتۇ. تەستەك زەربىسىدىن بالىنىڭ بىر يۈزى ئازراق ئىششىپتۇ. بۇ بالا ئەتىسى مەكتەپكە بارغاندا مۇئەللىمى ئىششىقنى كۆرۈپ «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ سوراپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بالا بارلىق ئەھۋالنى مۇئەللىمگە ئېيتىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان مۇئەللىم بۇ ئەنزىنى مەكتەپ مۇدىرىغا، مەكتەپ مۇدىرى يېزىلىق «ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ مەسئۇلىغا يەتكۈزۈپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن، بۇ دېھقاننى تۇتۇپ كېلىپ «ماۋجۇشىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىگە نارازى بولغان ئەكسىيەتچى ئۇنسۇر» دەپ يېزا بويىچە كۆرەش قىپتۇ. قايتا ـ قايتا «مەقسىتىڭنى ئېيت» دەپ قىستاپ سوراق قىلىپتۇ. ئاخىرى بۇ دېھقان بىر ھىيلە ئويلاپ سوراق قىلغۇچى باشلىققا شۇنداق دەپتۇ.

— بىز ھەر سائەت ھەر مىنۇتتا «ياشىسۇن ماۋجۇشى! تۈمەن مىڭ يىل ياشىسۇن!» دەپ شوئار توۋلاپ، ماۋجۇشىغا تۈمەنمىڭ يىللار ئۆمۈر تىلەيمىز. ئەمما مېنىڭ بۇ شۇم ئېغىز بالام «ماۋجۇشى 175 يىل ئۆمۈر كۆرىدىكەن» دېسە، مەن بۇ خاتا گەپكە قانداقمۇ چىداپ تۇرالايمەن. ئېيتىڭە باشلىق، زادى بالامنىڭ دېگىنى توغرىمۇ ياكى مېنىڭ دېگىنىم توغرىمۇ؟ — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

كاللىسى قىزىپ كەتكەن باشلىق: «ئەلۋەتتە سېنىڭ دېگىنىڭ توغرا.» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ، دېھقاننى قويۇۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا «175 ياش ياشايدىكەن.» دېگەن خەۋەرنى ئوقۇغۇچىلارغا تارقاتقان مۇئەللىمنى تۇتۇپ كېلىپ كۆرەش قىلىشقا باشلاپتۇ. بۇ خەۋەر ئەسلىدە ئاممىۋى تەشكىلاتلار يازغان «چوڭ خەتلىك گېزىتى»دە «ئەڭ چوڭ خۇشخەۋەر» دەپ ئېلان قىلىنغان ئىكەن.

مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى يۇرتى تۇرپانغا بېرىپ، شۇ دەۋردە مەملىكەتنى قاپلىغان بىردىنبىر قىزىل ناخشا «داخەي خاڭ شىڭ كاۋدوشۇ»نى ئوقۇغاندا بىر قىسىم خەنزۇچىغا تىلى كەلمەيدىغان دېھقانلار «تەخەي قاچتى قوغلاڭلار، قوناقلىقتا باغلاڭلار» دەپ بۇزۇپ ئوقۇغانلىقىنى

ئاڭلاپتۇ ۋە مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سەپداشلىرى بىلەن ئىختىيارىي پاراڭلاشقاندا، يېزىدا ئاڭلىغان بۇ گەپنى ھېكايە قىلىپ بېرىپتۇ. ئەتىسىلا بۇ مۇئەللىمنىڭ ئۈستىدىن «دازىباۋ» چىقىرىلىپ «ئىنقىلابىي قىزىل ناخشىغا ھۇجۇم قىلغان، ماۋجۇشىغا قارشى تۇرغان ئۇنسۇرنى تارتىپ چىقىرىش» ھەققىدە دارۋاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ مۇئەللىم «قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەرىپىدىن بىر قانچە قېتىم كۈرەش قىلىنىپتۇ.

بۈگۈنكى ئازاد ياشلار ئاشۇ دەۋردە يۈز بەرگەن بۇنداق ئەخمىقانە مىساللارنى ئاڭلىسا ئۇنىڭ چىنلىقىدىن گۇمانلىنىپ «قاباھەتلىك چۈش» دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشى مۇمكىن. لېكىن ھەممە مەۋجۇدات «كۆزەينەكلىك يىلان» دەك سەزگۈرلىشىپ كەتكەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا پارلاپ تۇرغان قۇياشتىنمۇ «ئېۋەن» تېپىلاتتى.

جۇڭگو ھەقىقەتەن قۇدرەتلىك ۋە ئۇلۇغ دۆلەت ئىكەن. شەھەردىن يېزا ـ قىشلاقلارغىچە ئىستىخىيىلىك شەكىللەنگەن قارىمۇ ـ قارشى ئىككى لاگېرنىڭ «قەلەم» ۋە «ئەلەم» كۈرىشى كۈنسېرى ئەدەپ كەتكەن. مەكتەپ، زاۋۇت ـ كارخانىلار ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىغان، سودا ئالاقە، قاتناش يوللىرى فالەج قىلىنغان، تارىخ مىسلىسىز كىرزىسقا دۇچ كەلگەن، «ھۆكۈمەت يوقمىكىن» دېسە باردەك، «بارمىكىن» دېسە يوقتەك ھالەت شەكىللەنگەن ئاشۇ مالىمان يىللاردىمۇ بىر مىلياردتىن ئارتۇق جۇڭگو خەلقى ئاچ ـ يالىڭاچ قالمىدى. تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە ھەر كۈنلىكى ئۆلۈش ۋە تۆرىلىش نورمال داۋاملاشتى. ئىنسانغا ھاياتلىق ئاتا قىلىدىغان قۇياش يەنىلا شەرقتىن چىقىپ غەربكە پاتتى. قىسقىسى، ھايات نورمال داۋاملاشتى. بىر مەھەل دۇنيانى پاتپاراق قىلغان چىن شىخۇڭمۇ، چىڭگىزخانمۇ، گېتلېرمۇ ئىنسانىيەت ئالەمنى

بەربات قىلالمىغان. دەرۋەقە، «سۇ كېتىدۇ تاش قالىدۇ، ئۇسما كېتىدۇ قاش قالىدۇ.» بۇ هايات مەنتىقىسىنى ھېچكىم بۇزالمايدۇ. ئىككى گورۇھنىڭ توقۇنۇشى كەلتۈرۈپ چىقارغان قالايمىقانچىلىقنى تۈزىتىش مۇمكىنچىلىكى بولمايۋاتقان جىددى ۋەزىيەتتە، 1967 - يىلى 14 - ئۆكتەبىر پارتىيە مەركىزى كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتى، مەركىزى مەدەنىيەت ئىنقىلابىي گورۇپپىسى بىرلىكتە ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلىش توغرىسىدىكى «ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى. لېكىن مەركەزنىڭ «14 - ئۆكتەبىر ئۇقتۇرۇشى»نى ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىش مۇمكىن بولماي قالدى.

1968 - يىلىنىڭ بېشىدا ماۋزېدۇڭنىڭ يەنە بىر «ئالىي يوليورۇقى» يېتىپ كېلىپ، «ئۈچ تەرەپ» (ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى، ئارمىيە ۋەكىلى، ئىنقىلابىي ئاما ۋەكىلى) بىرلەشكەن ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ چاقىرىق ئاستىدا قۇرۇلغان ئاتالمىش بۇ «ھاكىمىيەت ئورگىنى»مۇ ئەمەلىيەتتە «ھەربىي ئىدارە قىلىش»نىڭ كونتروللۇقىغا چۈشۈپ قېلىپ، مەملىكەت بويىچە ئىككى مىليون 800 مىڭ ھەربىي مەركەزدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلام يەرلىك ئورگانلارغىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئوقتىلىق ئالىي بىلىم يۇرتىغا شىنجاڭدىكى ئاۋئىئاتسىيە قىسمىنىڭ 7335 دىۋىزىيەسىدىن ۋاڭ فامىلىك يىڭجاڭ (باتالىيون)نىڭ باشچىلىقىدا بىر روتا ئەسكەردىن تەشكىل تاپقان «ھەربىي خىزمەت ئەترىتى» كەلدى. ئۇلار مائارىپنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارمۇ تەرەپبازلىق ئىدىيەسىنى بىرگە ئېلىپ كەلگەچكە، مەكتەپتىكى قارىمۇ - قارشى تەشكىلاتنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قادىر ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ قورالنىڭ كۈچى بىلەن

بىر مەزگىل مەكتەپ باشقۇرۇپ، ھەر بىر فاكۇلتېتنى بىر روتىغا ئايرىپ، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ھەر كۈنلىكى ھەربىي مەشقلەندۈردى. قەھرىتان سوغۇققا قارىماي ھەر بىر روتا بويىچە پىيادە «دالا يۈرۈش»گە تەشكىللىدى. شۇ يىلى ئۈرۈمچىدە سوغۇق نۆلدىن تۆۋەن يىگىرمە گىرادۇستىن ئېشىپ كەتكەن دېكابىر ئېيىنىڭ بېشىدا، بىز بەش كۈنلۈك «دالا يۈرۈشى»گە تەييارلاندۇق. بۇيرۇق بويىچە فاكۇلتېتتىكى قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى پۇتلىرىغا «موماخەي» (پاختىلىق لاتا ئاياق)، باشلىرىغا ھەربىيچە لاتا قۇلاقچە، ئۈچىغا پاختىلىق ھەربىيچە سېرىق تاشلىق كالتە چاپان ۋە ئىشتان كىيىپ، بېلىمىزنى باغلىغۇلغان رېمىن (كەمەر)گە بىردىن سۇدان ئاستۇق. ھەربىيچە رەتلىك ۋە ئىخچام باغلانغان يوتقان ـ كۆرپىلىرىمىزنى دۈمبىمىزگە چېگىپ، روتا كوماندىرلىرىنىڭ قوماندانلىقىدا تۆتىمىز بىر قاتار بولۇپ رەتلىك تىزىلدۇق. سەپنىڭ ئارقىسىدا ئۆزىمىزدىن چىققان ئىككى نەپەر «يالاڭئاياق دوختۇر» ۋە ناسۇلكا كۆتۈرگەن تۆت نەپەر «ئەزىمەت»لەر بار ئىدى. بىزنىڭ «ئۇزۇن سەپەر» يۈنىلىشىمىز ئۈچتاشتىن ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە سوزۇلغان يول ئارقىلىق ۋۇجاچۈي، بىڭتۇەن 6 ـ دېۋىزىيەسى، سانجى، 1 ـ ئاۋغۇست پولات زاۋۇتى، نەنسەن، داۋانچېڭ، ئۇلانباي، ئۈچتاشتىن ئىبارەت 150 كېلومېتىر يولنى پىيادە بېسىش پىلانلانغان ئىدى. شۇنداق بولغاندا، ھەر كۈنلىكى 25 كېلومېتىردىن ئارتۇق يول يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. قونالغۇ، تاماق ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا بىر ھەربىي ۋەكىل باشچىلىقىدا ئالدىن يۈرەر بىر بەن قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئاستىغا بورا ياكى پاخال سېلىنغان قونالغۇ «ئۆي»لەرنى تەييارلاشقا، قازان ـ قۇمۇچ تېپىپ يېمەك ـ ئىچمەك ھازىرلاشقا مەسئۇل ئىدى. بىز بىرىنچى كۈنى سەككىز سائەتتىن ئارتۇق

پىيادە يول يۈرۈپ، ئايدىرومنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بېكىتتىن 6 - دۇئىزىيەسىنىڭ ئۈچىنچى پولكىغا يېتىپ كېلىپ، مەش قوييۇلغان بىر زالدا قوندۇق. بىر كۆنلۈك سەپەردىلا بىر قانچە ئوقۇتقۇچىنىڭ پۇتلىرى قاپىرىپ، سۇلۇق ئىششىق پەيدا بوپتۇ. «يالاڭياق دوختۇر»لىرىمىز ئۇلارنىڭ پۇتىدىكى سۇلۇق ئىششىقنى يود ۋە ئىسپىرت سۈرتۈپ «داۋالاپ» قويدى. «ئۇزۇن سەپەر» جەريانىدىكى «تاماق»لىرىمىزنى تەپسىلىي تونۇشتۇرمىسامۇ ھەممىمىزگە ئايان. ھەر ھالدا قىزىل ئارمىيەنىڭ ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنى يەپ جاننى ساقلىغاندىن كۆپ ياخشى ئىدى. ئىش قىلىپ، ئاچ قالمىدۇق. ئەمما ھەممىدىن يامىنى سوغۇق ئازابى ئىدى. يول يۈرگەندە ئاغزىمىزدىن چىققان ئىسسىق ھور دەرھال مۇزلاپ، قىرىشقا ئۇلگۇرمىگەن ساقال - بۇرۇتلىرىمىز ئۈستىدە مۇز بولۇپ قاتاتتى. قاش - كىرپىكلىرىمىزنى قىرو باساتتى. پۇتى زەخىملىنىپ، ھەقىقەتەن پىيادە يۈرۈشكە ماجالى قالمىغان كېسەلمەنلەرنى ناسولكىغا سېلىپ كۆتۈرۈپ ماڭاتتۇق. شۇنداق قىلىپ ئۆمرىمىزدە كۆرمىگەن بۇ مۇشەققەتلىك «ئۇزۇن سەپەر»نى غەلىبىلىك تاماملاپ، 6 - كۆنى مەكتەپ دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىپ «ئۇھ» دېدۇق. نېمىلا بولمىسۇن، بۇ قېتىمقى دالا سەپىرى ئىرادىمىزنى تاۋلىغان جەڭگاھ بولدى.

مەكتەپتىكى ھەربىي تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ خىزمىتى يەنە داۋاملىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشنىمۇ تۇتماقچى بولۇپ، نەچچە گېكتار كېلىدىغان چوڭ تەنتەربىيە مەيدانىغا كۆز تىكىپ: «شۇنچىۋالا تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان يەرنى ئىسراپ قىلىپ مەيدان قىلىۋالغان قانداق ئىش بۇ؟!» دەپ كايىپ، بۇ مەيداننى «ئېكىنزارلىق»قا ئۆزگەرتمەكچى بولدى. ھالبۇكى، بۇ تەنتەربىيە مەيدانى نەچچە يىللاردىن بۇيان، ھاك

تۇزاندىلىرى بىلەن سىېغىز تۇپا ۋە قۇم ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىلمىي ئۇسۇلدا چىڭداپ قاتۇرۇلغان بولغاچقا، تراكتور ۋە ئۇقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن تەشكىللەنگەن تەييار ئەمگەك كۈچلىرى بىلەن ئاغدۇرۇپ، زىرائەت تېرىغان بولسىمۇ بىر تالمۇ ئۇنمىدى. ھەر قانچە ئىشلەپمۇ «ئېكىنزار»غا ئايلاندۇرالماي ئۆز پېتى تاشلاپ قويدى. شۇندىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئىگە - چاقىسىز قالغان مەكتەپنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانىدىن پايدىلانماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ «يەنئەن يولى» بىلەن ئۇتاشقان چوڭ بىر پارچە بۆلىكىنى ھېچقانداق رەسمىيەتسىزلا ھەربىيلەرگە بېرىۋېتىپ، مەكتەپ ئىگىدارچىلىقىدىكى بۇ يەرگە «چېگرا رايون ھەربىي 3 - مېھمانخانا» (ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا سودا مەركىزى) قۇرۇلدى.

مەركەزنىڭ «14 - ئۆكتەبىر ئۇقتۇرۇشى»نىڭ روھى بويىچە مەكتەپلەردە نورمال خىزمەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئەمەلگە ئاشمىغان پەيتتە، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ نوپۇزلۇق قەلەمكەشى ياۋۋېنيۈەننىڭ«ئىشچىلار سىنىپى ھەممىگە رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك.» دېگەن ماۋزېدۇڭ تەستىق يېزىپ بەرگەن ماقالىسى «خەلق گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىدە «ئىشچىلار سىنىپى مەكتەپلەرگە مەڭگۈ رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك.» دېگەن يېتەكچى ئىدىيە ئالغا سۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە «ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترىتى»، يېزا - قىشلاقلاردىكى مەكتەپلەرگە «ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئىتتىپاقداش قوشۇنى» كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ۋەكىللىرى كىرىپ، مەكتەپلەرنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن كۈرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ئىنقىلاب قوشۇنىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان «توققۇز سېسىق» (خائىن، ئىشپىيون، شيۇجىڭجۇيىچى، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بەتلىكى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرلا بەتلىك ئادرېسى

پومشچىك، باي دېھقان، كاپىتالىست، بۇرژۇئا ئۇنسۇر، ئۇگچى ۋە يەرلىك مىللەتچى) زىيالىيلارنى تازىلاش ۋە ئۇلارنى پىپەن قىلىشقا قاراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدىلا تارتىپ چىقىرىلغان «ماركسىي»بار «گېزەندى»لەرنى «ئۇلانباي مەدنىي ـ مائارىپ دېھقانچىلىق مەيدانى»غا، قالغان ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچىلەرنى سانجى، قوتۇبى، ماناسنىڭ چەت ـ يېزىلىرىغا ئەۋەتىپ ئەمگەك بىلەن ئىدىيە ئۆزگەرتىشكە تەشكىللىدى. زىيالىيلار قوشۇنىنى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىپ، ئۇلارنى كۈرەش ئوبيېكتى قىلىش «ئىشچىلار خىزمەت ئەترىتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى ئىدى. مەن ئىشلىگەن ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۇزۇن مۇددەت فاكۇلتېت مۇدىرى بولغان مەتىمىن خۇدابەردىدەك سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ئالىي مەلۇماتلىق زىيالىيلار، گومىنداڭ دەۋرىدىكى نوقتىلىق نازارەتلەرنىڭ نازىرى بولغان مايوگۇن، قاسىم ھاجى قاتارلىق نازىرلار، 1950 ـ يىللاردىن بۇرۇن مائارىپ ۋە باشقا ساھەلەردە غوللۇق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن خالىق ساقى، ئابدۇراھمان ئاكا قاتارلىق پېشقەدەملەر، 1950 ـ يىلىنىڭ دەسلىپىدە شاڭخەي ۋە بېيجىڭدىكى جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكىلىرىدىكى نوقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاسپىرانتورىيەلىرىنى پۈتتۈرگەن شىيادىڭگوەن، شۇسىيې، ۋاڭ باۋ، شەرىپىدىن ئۆمەر قاتارلىق سەرخىل زىيالىيلار جەملەنگەچكە «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ نەزىرىدە بۇ ئورۇن «سېسىق زىيالىي»لارنىڭ «قارا ئۇۋىسى» دېيىلىپ، مەكتەپتىكى نوقتىلىق كۈرەش ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتىمىن ئاكىنىڭ بىۋاسىتە تىرىشچانلىقى بىلەن ئۇن نەچچە يىلدىن بۇيان خەلق ئارىسىدىن توپلاپ يىغىپ كەلگەن نەچچە مىڭ پارچە قىممەتلىك قەدىمكى ئەدەبىي مىراسلار جەملەنگەن

فاكۇلتېت «قەدىمكى كىتابلار ئامبىرى»نى «قارا دۇكان»، «قارا ئۇۋا» دەپ ماركا چاپلاپ پېچەتلىۋەتتى. ئاشۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەن ھەر كۈنلىكى ئېچىلىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىياسىي ئۆگىنىشىگە قاتنىشىش ئۈچۈن سەھەردە بىرىنچى بولۇپ، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتۇش بىناسىغا كىردىم. قارىسام كارىدورنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە چېچىلىپ كەتكەن كىتاب پارچىلىرىغا كۆزۈم چۈشتى. مۇقاۋىلانغان بىر پارچە كىتابنى قولۇمغا ئېلىپ ۋاراقلىدىم - دە، ئۇنىڭ ئاشۇ پېچەتلىۋەتكەن «ئامبار»دىكى قولىيازما ئىكەنلىكىنى پەملىدىم. شۇ ئەسنادا باشقا ئوقۇتقۇچىلارمۇ بىر - بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچىمىز بىنانىڭ 3 - قەۋىتىدىكى «قەدىمكى كىتابلار ئامبىرى»غا چىقساق، ئۇنىڭ ئىشىكى داغدام ئوچۇق بولۇپ، ئىچىدىكى كىتاب ئىشكاپلىرى قويۇقۇرۇق ئىدى. بىز قەغەز پارچىلىرى ۋە بەزى كىتابلار چۈشۈپ قالغان كارىدورنى بويلاپ، بىنانىڭ سىرتىغا چىقتۇق. كىتاب پارچىلىرى تاكى بىنادىن 200 مېتىر يىراقلىقتىكى مەكتەپنىڭ كېرەكسىز مۈلۈكلىرى قويۇلغان كونا زالنىڭ دەرۋازىسىغىچە سوزۇلۇپتۇ. بىز بۇ يوللاردىن 60 - 70 پارچە چېچىلىپ كەتكەن كىتابلارنى تېرىۋېلىپ، ئۇنى فاكۇلتېتنىڭ قىرائەتخانىسىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. شۇنچە كۆپ قىممەتلىك مىراسلار بىر كېچىدىلا ئوغۇرلىنىپتۇ. بۇ چوڭ ئەنزىنى دەرھال «خىزمەت ئەترىتى»گە ۋە مەكتەپ «ئىنقىلابىي كومىتېتى»غا مەلۇم قىلدۇق. ھۆكۈمەتسىزلىك ئەۋج ئالغان بۇ كۈنلەردە، شۇنچە مۇھىم بۇ ئەنزە بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. شۇ قېتىملىق «كىتاب ئوغۇرلاش» ۋەقەسىنى زادى كىمنىڭ سادىر قىلغانلىقى بۈگۈنگىچە يېشىلمىگەن بىر سىر بولۇپ قالدى. «ئوغرى»لارنىڭ بىخەستىلىكىدىن يولغا چۈشۈپ قالغان 60 نەچچە پارچە قەدىمكى ئەسەر ھازىرغىچە فاكۇلتېتىمىزنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى كىتابى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن ئامبىرى
www.uyghurkitap.com

«شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر فولكلور مۇزېيى»دا قىممەتلىك مىراس سۈپىتىدە ساقلىنىپ كېلىنىۋاتىدۇ. شۇ يادىكارلىقلارنى توپلاشقا ئەجىر سىڭدۇرگەن ئۇستازلارغا بېرىلگەن «مۇكاپات» سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا تارتقان دەرد - ئەلەملىرىنى ئويلىسام هازىرغىچە يۈرىكىم ئېچىشىدۇ. خەيرىيەت، «ئىنقىلاب»تا هامان «يوقىتىش» بولىدىكەن.

ئاشۇ مەزگىللەردە ئايالىمنىڭ توغۇت ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغاچقا، «خىزمەت ئەترىتى»دىن رۇخسەت سوراپ قەشقەرگە كەتتىم. مەن قەشقەرگە كېلىپ ئىككى ئايدىن كېيىن، يەنى 1968 - يىلى 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر كېرەمباغ دوختۇرخانىسىنىڭ توغۇت بۆلۈمىدە ئايالىم مەريەم سالامەت يەڭگىپ، يورۇق دۇنياغا بىر ئوغۇل بوۋاق تەۋەللۇت بولدى.

كۆز ئاچتى دۇنياغا «ئىڭگە»لەپ بىر جان،
قوشۇلدى ئادىمى سېپىگە بىر قان.
بولسىمۇ مەيلى شاھ ۋە ياكى دېھقان،
ئالەمنىڭ قۇدرىتى - بەرھەقكى ئىنسان.

مەيلى شاھەنشاھ، خاقانلار بولسۇن، مەيلى غېرىپ، غورۋا، مىسكىن گادايلار بولسۇن، ئۆز ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن پەرزەنتىنى كۆرگەندە ئوخشاشلا خۇشاللىققا چۆمىدۇ. هايات قېنىدىن، مېھرى - مۇھەببەت بېغىدىن ئاققان «ئوغۇز سۈتى»نى ئېمىتىپ بۇ كەلگۈسى ئورپاققا بەخت تىلەيدۇ. مەۋجۇداتلار دۇنياسىدىكى بارلىق جاندارلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. مەنمۇ بىر پەرزەنتنىڭ دادىسى بولغانلىقىمدىن چەكسىز شادلاندىم. دىلىمدا «ئاللاھ»قا بىھېساب ھەمدۇ - سانالارنى ئېيتتىم. تەۋەللۇتنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئايالىم ۋە يۈز - كۆزىدىن باشقا پۈتۈن بەدىنى ئاق يۆگەككە ئورالغان جان -

جىگىرىم ــــ بالامنى ئېلىپ، دوختۇرخانىدىن ئۆيگە قايتىپ چىقتۇق. يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىدىكى ئىككى ئېغىزلىق تار ئۆيىمىز ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن لىق تولغان ئىدى. مەرھۇم دادام بۇ نەۋرىسىنى مۇبارەك قولىغا ئېلىپ، تەگبىر ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن «مۇبارەك ئىسىم - شەرىپىڭىز (ئابدۇجېلىل) بولسۇن» دەپ ئىسىم قويۇپ بەردى ۋە قىبلە تەرەپكە قارىتىپ سېلىنغان جايناماز ئۈستىدە بوۋاقنى ئۈچ قېتىم دومىلاتقاندىن كېيىن قايتا قولىغا ئېلىپ ئاندىن ماڭا تۇتقۇزدى. مەن «ئىڭگە - ئىڭگە» دەپ يىغلاپ ئانا سۈتىنى ئىزدەۋاتقان ئوغلۇم ئابدۇجېلىلنىڭ پېشانىسىگە سۆيدۇم.

«ئىنقىلاپ» قەشقەردىمۇ يەنىلا ئۇزۇكسىز داۋاملىشىۋاتاتتى. مەن يەنە ئىككى ئايغا يېقىن ئايالىمغا ۋە بالامغا ھەمرا بولۇپ ئۆيدىن ئايرىلمىدىم. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قەشقەرنىڭ ھەممە يېرىگە ئاپتونوم رايونلۇق «ئىنقىلابى كومىتېتى» (ئەسلىدە 1967 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى شىنجاڭدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەن ۋەكىللىرى، ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى ۋە ئاممىۋي تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىپ تاپقان «ئىنقىلابىي كومىتېت» قۇرۇلغان) بىلەن شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ بىرلىكتە چىقارغان «جىددىي ئۇقتۇرۇشى» چاپلاندى. بۇ «ئۇقتۇرۇش»تا «ئۆز ئورنىدىن ئايرىلىپ باشقا جايلاردا ئىنقىلاب قىلىۋاتقان بارلىق ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە دەرھال ئۆز ئورنىغا قايتىپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» لازىملىقى تەكىتلەنگەن ھەمدە بۇ مۇھىم خىزمەتكە ھەر قايسى شەھەر - ناھىيەلەرنىڭ «ئىنقىلابىي كومىتېتلىرى، يەرلىكتە تۇرۇشلۇق ھەربىي ئورگانلار» مەسئۇل بولۇپ، باشقا رايونلاردىن كەلگەن «ئىنقىلابچىلار»نىڭ ئۆز قەرەلىدە بىخەتەر ئۆز ئورنىغا

قايتىپ كېلىشىگە تولۇق كاپالەتلىك قىلىش لازىملىقى ئۇقتۇرۇلغان. بۇ «ئۇقتۇرۇش»نىڭ روھىغا ئاساسەن قەشقەر ۋىلايەتلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە ھەربىي رايونى قوشۇمچە بەلگىلىمە چىقىرىپ 1 ـ قەدەمدە ئىچكى ئۆلكە ۋە ئۈرۈمچىدىن كېلىپ قەشقەردە تۇرۇۋاتقانلار دەرھال ئۈچ كۈن ئىچىدە «ئىنقىلابىي كومىتېت» بىلەن شۆبە ھەربىي رايونى مەسئۇل بولۇپ، ماشىنا بىلەن بىر تۈتاش ئۈرۈمچىگە يولغا سالىدىغانلىقى ئېيتىلغان. مەنمۇ قەشقەردە قامىلىپ قالغان بىر تۈركۈم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ۋىلايەتلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت»قا بېرىپ تىزىملاتتىم.

شۇنىڭ بىلەن ئۈرۈمچىگە بىرىنچى تۈركۈمدە قايتىدىغانلار يۈك ـ تاقلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ، ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورنىدىكى «ئىنقىلابىي كومىتېت» ئالدىغا توپلاندۇق. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە «ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ ئىككى خادىمى بىزنى ئەگەشتۈرۈپ «قىزىللار رايونى» (ئىسيانچى تەشكىلاتلارنىڭ باشقۇرۇشىدىكى قەشقەر شەھىرى «قىزىللار رايونى» دەپ ئاتىلاتتى.) بىلەن «ئاقلار رايونى» («باۋخۇاڭپەي» يەنى «قوغدىغۇچىلار» ئورۇنلاشقان يېڭىشەھەر شۇنداق دېيىلەتتى.)نىڭ چېگرا ـ پاسىلى قىزىل دەريانىڭ كۆۋرۈكىگە يەتكۈزۈپ قويدى. كۆۋرۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىزنى ئۈرۈمچىگە ئېلىپ ماڭىدىغان ھەربىي ماشىنا «كۈتمەكچى» ئىدى. بىز سومكىلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ دەريانىڭ بولىۋىدىكى «ئاكوپ»دىن تەسلىكتە ئۆتۈپ، ئۈرۈش ھېدى پۇراپ تۇرغان كۆۋرۈك ئارقىلىق دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتتۇق. شۇ ھامان «توختا» دېگەن سۈرلۈك ئاۋاز بىلەن ئۇ تەرەپتىكى ئاكوپتىن بەش ـ ئالتە قوراللىق ئادەم چىقىپ بىزنى قورشىۋالدى ھەمدە «بىزگە ئەگىشىپ مېڭىش، ھوي ئىتنىڭ كۈچۈكلىرى!» دەپ

تىللاپ، دۈشكىشلەپ يان تەرەپتىكى شاللىقنىڭ قىرى بىلەن ماڭدۇرۇپ بىر چىغىر يولغا باشلىدى. ئىككى چاقىرىمچە يول يۈرگەندىن كېيىن، بىر ۋەيرانە گازارما يېنىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ جاي ئەسلىدە بىڭتۇەن 3 ـ دىۋىزىيەسىگە قاراشلىق مەلۇم پولكنىڭ شتابى بولۇپ، هازىر قەشقەر «نوڭ سىخوي» (ۋاڭ ئىنماۋنى قوغدايدىغان ئاممىۋى تەشكىلاتنىڭ نامى) «قوماندانلىق شتابى ئىكەن. قورال بىلەن يالاپ كەلگەن تۆت چاپارمەن بىزنى گەندە پۇراپ تۇرغان بىر ئەسكى زالغا سولىدى. زالنىڭ بۇلۇڭىدىكى ياغاچ رىشاتكا بىلەن ئايرىپ قويغان بۆلىكىگە ئارىمىزدىكى يەتتە ـ سەككىز نەپەر قىزنى ئايرىم قاماپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىكى ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلاپ كېلىپ قايتالمىغان نۇرمان ئابلىز (شىنجاڭ ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى) ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسى رەيھان ئابلىز (شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى)لارمۇ بار ئىدى. شۇ ئەسنادا نۇرمان ئابلىزنىڭ ھەربىي فورمىسىغا كۆزى چۈشكەن بىر ئايال نازارەتچى، تاپانچىسىنى نۇرمان قىزنىڭ كۆزىگە تەڭلەپ تۇرۇپ، قوپاللىق بىلەن ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى پاگون ۋە ھەربىي شەپكىسىدىكى بەش يۇلتۇزلۇق ئىزناكنى يۇلىۋېلىپ، قەھرى بىلەن تىللاشقا باشلىدى.

— ھۇ قانجىق! سەن ئەبلەخ ئارمىيە ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋېلىپ، بىزدەك «ئىنقىلابچىلار»غا دۈشمەنلىك قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن ئىت كاللاڭنى يەنجىپ تاشلايمىز.

يېرىم ھەربىي فورمىدا كېيىنىۋالغان چېقىر كۆز، سالما باش يەنە بىر ئەر نازارەتچى بىزنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىمىزنى كۆرۈپ، غەزەپ بىلەن ھەممىمىزگە ھەيۋە قىلدى.

— سەن ئىسيانچىلارنىڭ ھالى شۇنچىلىكقۇ! ھازىردىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

باشلاپ ھەممىنى بىر ـ بىرلەپ سوراقلا تارتىلىسەن. يۇۋاشلىق بىلەن قەشقەردە ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرىڭنى. بىز تەرەپتىن ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنىڭ سانىنى تولۇق تاپشۇرىسەن. بىلىپ قويغىن، ئۆزلىكىدىن ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدۇ. ئىقرار قىلمىغانلار ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىدۇ. ھازىردىن باشلاپ ھېچكىمنىڭ مىدىر ـ سىدىر قىلىشىغا رۇخسەت يوق. تەرىتىڭ قىستىسا ئورنىڭغا سىيىش، ــ دېدى ـ دە، نۆۋەت بىلەن بىردىن ـ بىردىن سوراققا ئېلىپ ماڭدى. سوراققا ئېلىپ چىقىدىغانلارنىڭ كۆزىنى قارا رەخت بىلەن باغلاپ قوياتتى. «سوراق»تىن قايتىپ كىرگەنلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ كۆزى ياش يۇقى، چىرايى ئۆڭۈپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنى ئۇردىمۇ، ياكى «يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى سوراپ» بىھۇدە جىلى قىلدىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى.

نۆۋەت ماڭا كەلدى. كۆزۈم تېڭىقلىق بولغاچقا ھېچنېمىنى كۆرەلمەيتتىم. بىرسى قولۇمدىن يېتىلەپ بىر ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى. ئالدىمدا تۇرغان سوراقچى ئالدى بىلەن ئىسىم ـ فامىلەمنى، قەيەردە ئىشلەيدىغانلىقىمنى سورىدى. مەن جاۋاب بەرگەندىن كېيىن:

ــ ھە، سەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى «ئابدۇكېرىم» كەنسەنغۇ! سەن بۇ يەردە نېمە قىلىسەن؟ ــ دېدى ـ دە، كۆزۈمنى ئېچۈۋېتىشكە بۇيرۇق قىلدى. كۆزۈمدىكى تېڭىق يېشىلگەندىن كېيىن، بىر ھازا كۆزۈمنى ئۇگىلاپ ئالدىمغا قارىسام، ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلى قويۇلغان ئۈستەلدە مەن تونۇيدىغان بۇرادىرىم ئۇرايىم ھاجى ئولتۇرۇپتۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ساۋاقداش (مەندىن بىر قارار كېيىن ئوقۇيتتى.) ئىدىم. 1960 ـ يىلى ئۇ شىنجاڭ 1 ـ ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىغا قوبۇل قىلىنىپ ئوقۇشقا كەلدى. ئوقۇش جەريانىدا بىز خېلى قويۇق ئارىلىشىپ ئۆتكەن

ئىدۇق. ئۇ ھازىر بىزنى «ئەسىر»گە ئالغان مۇشۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق كاتتابېشى ئىكەن. پەلەكنىڭ چاقى تەتۈر چۆرگىلەپ ئۇنىڭغا بىزنى سوراق قىلىدىغان «چوڭ ھوقۇق» تېگىپتۇ. ئۇرايىم ھاجى جىددىي قىياپەتتە ماڭا تىكىلىپ:

— بۇ مالىمانچىلىقتا سەن قەشقەرگە نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — دېدى.

— ئايالىم كۆزەيمەكچى بولغاچقا يوقلاپ كەلدىم. — دەپ جاۋاب بەردىم.

— سەنمۇ «زاۋ پەنپەي»گە قاتناشتىڭمۇ؟

— ياق. مەن ھېچقانداق ئاممىۋىي تەشكىلاتقا قاتناشمىدىم.

— ئۇنداقتا ئارىلىقتا قالغان «چىچاڭپەي» ئىكەنسەن-دە! ھا... ھا... ھا... خەيرىيەت، ساۋاقداشلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ، سېنى قويۇۋېتەي. شەھەرگە قايتىشقا بولمايدۇ. بىردەمدىن كېيىن، بىزنىڭ ئادەملەر سېنى ئېلىپ يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە يەتكۈزۈپ قويسۇن. ئۇ يەردىمۇ سېنى تونۇيدىغان بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بار.

— بۇ يەردە سەن بىلىدىغان ئابلىز مۇھەممەد ۋە يادىگارمۇ بار. ئۇلارمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بولۇپ «ئىسيانچى» تەشكىلاتلارغا قاتناشمىغان. سىلەر تۇتۇۋالغان باشقىلارمۇ شۇنداق. ئۇلارنىڭ ھېچقانداق گۇناھى يوق. شۇڭا ھەممەيلەننى قويۇۋەتسەڭلار، — دېدىم.

— ھازىرچە سەن يېڭىشەھەرگە كېتىۋەر. قالغانلارنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىمىز، — دەپ مېنى «جىپ» ماركىلىق لاتا يېپىقلىق ماشىنا بىلەن يېڭىشەھەرگە يولغا سېلىپ قويدى. كەچكە يېقىن يادىگار، ئابلىز، نۇرىمان، رەيھان قاتارلىق «ئەسىر»لەرمۇ ئۇرايىم ھاجىنىڭ «شاپائىتى» بىلەن

مەن تۇرغان يەرگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنلەردە يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ «باۋخۇاڭپەي»لەرنىڭ تۇپلانغان «ئۇۋىسى» ئىكەن. بىز بىر كېچە پارتا - ئورۇندۇقلىرى يىغىۋېتىلگەن بىر سىنىپتا تۈنىدۇق. ئەتىسى مەكتەپ قورۇسىدا ئۇرۇمچى شەھەرلىك قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىدىن يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە مۇئەللىم بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەن قەدىناس دوستۇم مەمتىلى زۇنۇننىڭ خانىمى تاڭنۇر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. بىز ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، تاڭنۇردىن مەمتىلىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى سورىدىم.

— ئۇنى «گېزەندى» دەپ تارتىپ چىقارغاندىن بۇيان سوخو (كونا شەھەر بىلەن يېڭىشەھەر ئارىلىقىدىكى بىر دېھقانچىلىق مەيدانى)دا ئەمگەككە سېلىۋاتىدۇ. ئۆيگە كەلمىگىلى يېرىم يىلدىن ئاشتى، — دېدى تاڭنۇر.

— بۇ دەۋستۇمنىڭ نېمە «گۇناھى» بار ئىكەن؟

— بىلمەيمەن. ئۇ يازغان «بىر سېۋەت ئەنجۈر» دېگەن ھېكايە «پارتىيەگە قارشى ئەسەر»مىش.

— توۋا، — دېدىم ئىچىمدە، — كەڭ ئوقۇرمەنلەر ئالقىشلاپ، سۆيۈپ ئوقۇغان بۇ ھېكايە نېمىشقا «پارتىيەگە قارشى ئەسەر» بولۇپ قالىدۇ؟ بۇمۇ بىر ئۆتكۈنچى شامال. خاتىرجەم بولۇڭ، مەمتىلى ھامان ئاقلىنىپ چىقىدۇ، — دەپ تاڭنۇرغا تەسەللى بەردىم.

— مەنمۇ، شۇنداق بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. قالغان گەپلەرنى ئۆيدە پاراڭلىشايلى. يۈرۈڭ، بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ چاي ئىچىڭ، — دەپ تاڭنۇر مېنى ئۆيگە باشلىدى.

بىز بىر ھازا پاراڭلاشقاندىن كېيىن، قەشقەرگە قايتىپ كېتىشىنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ تاڭنۇردىن سورىدىم.

— قەشقەر ـ يېڭىشەھەر يولى قامال قىلىنغان. ئۇ يولدىن ئۇچار قۇشمۇ ئۆتەلمەيدۇ. يېڭىشەھەردىن پەيزىۋاتقا ماڭىدىغان يول بويىدا قەشقەر تەرەپكە ئۆتكىلى بولىدىغان ئىككى كۆۋرۈك بار. بىرى يانبۇلاق كۆۋرۈكى، يەنە بىرى «ياندۇرما» يېزىسىدىن قەشقەرنىڭ يېڭىئۆستەڭ، ئاۋات يېزىلىرىغا ئۆتىدىغان كۆۋرۈك. ھەر ئىككىسىدە ئات ـ ئۇلاغ، پىيادىلەر ۋە ھارۋا ئۆتەلەيدۇ. يېڭىشەھەرگە كېلىپ ئوتۇن ـ سامان، سەي ـ كۆكتات، گۈلە ـ قاقلىرىنى ساتىدىغان دېھقانلار شۇ يوللار بىلەن ماڭىدۇ. سىز شۇ تاپتا بازارنىڭ چېتىدىكى «ئوتۇن ـ سامان» بازىرىغا بارسىڭىز، ئۇ تەرەپتىن كەلگەن دېھقانلارنىڭ بىرەر ھارۋىسىنى تاپالايسىز. — دېدى تاڭنۇر.

مەن تاڭنۇر كۆرسىتىپ بەرگەن نىشان بويىچە ئاشۇ بازارغا كەلدىم ۋە ئېشەك ھارۋىسىنى ھەيدەپ بۇ قايناق بازاردىن چىقىۋاتقان بىر دېھقان يىگىتكە يالۋۇرۇپ، يانبۇلاق كۆۋرۈكى ئارقىلىق دۆلەتباغ يېزىسىغا ئالغان كېتىشكە كۆندۇردۇم. تەلىيىمگە بۇ دېھقانمۇ دۆلەتباغ يېزىسىدىن ئىكەن. كۆكسى ـ قارنى دەريادەك كەڭ بۇ دېھقان مېنى ھارۋىسىغا چىقىرىپ، چىغىر يوللار ئارقىلىق ئىككى، ئۈچ سائەتتە دۆلەتباغدىكى يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنىڭ دەرۋاسىغا يېتىپ كەلدى. مەن ھارۋىدىن چۈشۈپ بۇ ئاقكۆڭۈل ئادەمگە چەكسىز رەھمىتىمنى ئېيتتىم. شۇنىڭ بىلەن سومكامنى كۆتۈرۈپ ئۆيۈمگە كىردىم ـ دە، بۆشۈكتە بەھۇزۇر ئۇخلاۋاتقان ئوغلۇمنىڭ پېشانىسىگە سۆيدۇم. ئايالىم مەريەم پايپېتەك بولۇپ «ھاردۇق ئېشى» تەييارلىدى. ھەپتە ـ ئون كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، قەشقەر ـ ئۈرۈمچى تاشيولى ئېچىلىپ، قاتناشنىڭ راۋانلاشقانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. شۇنداق بولسىمۇ ماشىنىدا مېڭىشتىن ئەنسىرەپ، قەشقەردىن ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇچىدىغان كىچىك يولۇچى ئايروپىلانىغا ناھايىتى تەسلىكتە 103 يۈەنگە بىر بېلەت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئېلىپ، تۈنجى ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە كەتتىم.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى يەنىلا «ئىسيانچى»لارنىڭ بازىسى بولۇپ «ھوقۇق تارتىۋالغان»لارنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. «ئىسيانچى تەشكىلات»لار «ئۇرۇش تەييارلىقى» باھانىسى بىلەن مەكتەپ كۇتۇپخانىسىنىڭ ئۆگزىسىگە ھەربىي قورال ئامبىرىدىن بۇلاپ كەلگەن توپ - زەمبىرەكلەرنى تىكلەپ قويغان ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنى بولسا ئۆگىنىشكە ئورۇنلاشتۇرۇپ «مائارىپ ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىشقا، «ئىنقىلاب»نىڭ بېشىدىكى مەكتەپكە ئەۋەتىلگەن گوەن ۋۇلۇ (پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى) ۋە مامۇتوف قۇربان (پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى) باشچىلىقىدىكى خىزمەت ئەترىتىنىڭ يۇرگۇزگەن بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشيەنىدىن ھېساب ئېلىشقا، ئىنقىلاب داۋامىدا توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان پورسەتپەرەس ئۇنسۇرلارنى تارتىپ چىقىرىشقا ۋە «پارتىيە ئەزالىرىنى قايتا تىزىملاپ» ئاتالمىش «پارتىيەنى تەرتىپكە سېلىش» تەشكىللىگەن ئىدى. قىزىق بولغىنى بىر دومىلاپلا «ئىنقىلاب»نىڭ تىغ ئۇچى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدىكى «ئاكتىپلار»غا قارىتىلىپ، مەكتەپ بويىچە مامۇتوف قۇربان قاتارلىقلار قاتتىق كۆرەش قىلىندى. فاكۇلتېتلاردا بولسا، «خىزمەت ئەترىتى»گە يېقىندىن ماسلىشىپ ھوقۇق تارتىۋالغان بىر قىسىم «ئاكتىپ» ئوقۇتقۇچىلار تەنقىدلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى يەرگە ئۇرۇلدى. «دەرەخ يىقىلغۇچە كۆتەك دەم ئاپتۇ.» دېگەن شۇدە! بۇنىڭ بىلەن «گېزەندى» دەپ قالايمىقان تارتىپ چىقىرىلغانلار بىر مەزگىل «ئارام» ئېلىپ قالدى. ئەمما بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ نەگە بېرىپ، نەدە توختايدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئۆزى باشلاپ بەرگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى تېزرەك

يوغۇشتۇرۇپ، قالايمىقانچىلىقلارنى تۈزىتىش كويىغا چۈشكەن ماۋزېدۇڭ باشچىلىقىدىكى مەركىزى كومىتېت ئارقا ـ ئارقىدىن «ئىككى گۇرۇھ» ئارىسىدىكى «ئەلەم كۆرۈشى»نى توختىتىپ ئىنقىلابىي بىرلىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، تەرەپپازلىقنى توگىتىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، «ئۈچ تەرەپ بىرلەشكەن ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، پارتىيەنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا نۇرغۇن ھۆججەت چۈشۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ھۆججەتلەر «ئېقى قەغەز، قارىسى سىياھ» سۈپىتىدە ئەمەللەشمىدى.

1968 ـ يىلى دېكابىردا ماۋزېدۇڭنىڭ «زىيالىي ياشلارنىڭ يېزا ـ قىشلاقلارغا بېرىپ كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ـ ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىش، شەھەرلەردىكى تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ ئىش كۈتۈپ تۇرغان زىيالىي ياشلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىلارغا ئەۋەتىش.» توغرىسىدىكى جىددى بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. مەركەزنىڭ بۇ «ئۇقتۇرۇشى»نىڭ روھىغا ئاساسەن پۈتۈن مەملىكەتتە، جۈملىدىن شىنجاڭدا «زەيجاۋيۇ» (قايتا تەربىيەلەش) دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، نەچچە ئون مىليون «زىيالىي ياش» ھەيۋەت بىلەن «قايتا تەربىيەلىنىش»كە ماڭدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىنمۇ 1966 ـ يىلىدىن باشلاپ ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئۈچ قارار ئوقۇغۇچى، مەكتەپكە چۈشكەن ئارمىيە ۋەكىللىرىنىڭ باشچىلىقىدا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ھەربىي رايون ۋە بىڭتۇەنگە قاراشلىق يېزا ئىگىلىك مەيدانلىرىغا بېرىپ بىر يىلدىن ئۈچ يىلغىچە «قايتا تەربىيە» ئالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 1965 ـ يىلى ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كېلىپ ئاران بىر يىل تەييارلىق سىنىپتا ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن ئوقۇغۇچىلارغىمۇ بىر تۇتاش «ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈش دىپلومى» تارقىتىپ بېرىلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بۇنداق ماركىلىق ستۇدېنتلار «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر ئوقۇغۇچىلار» (گوڭ نوڭ بىڭ شۆيۈەن) دېيىلىپ، «پارتىيە 11 - قۇرۇلتىيى 3 - ئومۇمىي يىغىنى»دىن كېيىن خىزمەت ئورۇنلىرىدىن ئايرىلىپ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالىغان دەرسلەرنى بىر يىل قايتا تەكرارلاپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

«قايتا تەربىيە» دولقۇنى بىلەن تەڭ بىر مەزگىل مەكتەپلەر قورۇغدىلىپ، شەھەرلەر ئىمتاسلىقتا چۆكتى. يېزىلار «زىيالىي ياش»لارنىڭ تالىنىدىغان ۋە تاۋلىنىدىغان «دومناپېچى»غا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ هايات قىسمەتلىرىدىن پۈتۈلگەن «زەي جاۋ يۇ ناخشىلىرى» هازىرغىچە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ئۆچمەي، شۇ دەۋرنىڭ تارىخىي داستانى سۈپىتىدە مەڭگۈلۈك جاراڭلىماقتا. بۇ بىر قايتا تەكرارلانمايدىغان تارىخنىڭ يالدامىسى، «قايتا تەربىيە»گە قاتناشقا «زىيالىي ياش»لارنىڭ يۈرەك ساداسى.

نىجات ئىزدەپ سەھراغا،
چىققان ئىدىم سەھەردە.
ئاق ياغلىقنى سىلىپ،
قالدى يارىم شەھەردە.

مەن كەتتىم يىراقلارغا،
ھىجران يۈكىنى ئارتىپ.
چىداپ تۇرغىن ئامرىقىم،
سېغىنىقاندا ئۇھ تارتىپ.

يىغلىما ھەسرەت چېكىپ،
جانىم ھامان تەندىدۇر.
مەن ئۆزۈم كەتكەن بىلەن،
كۆڭلۈم ھامان سەندىدۇر.

ئاسماندىكى ئاي ئىدۇق،
يەرگە چۈشۈپ لاي بولدۇق.
جانىدىن ئەزىز بالىلىدۇق،
«زەي جاۋ يۇ»دە خار بولدۇق.

يالغۇز قالدىم دېمىگىن،
ھەمرا قىلغىن ۋاپانى.
مېنى كۈتكىن ئامرىقىم،
يېڭىپ جەبرۇ ـ جاپانى.

ئاشۇ دەۋرنىڭ «مېلودىيەسى» بولغان بۇ ناخشىلاردا «زىيا ـ لىي ياش»لارنىڭ ھەسرەت ـ نادامىتى ۋە كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىدۋارلىق روھىي ئەكس ئېتىلگەن.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ كەلگەن ئىجتىمائىي قالايمىقانچىلىقلار تېخى تۈگىمىگەن «سولچىل» ئىدىيە ۋە ھەرىكەتلەر بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان ئىنتايىن نورمالسىز ئەھۋال ئاستىدا، 1969 ـ يىلى 1 ـ ئاپرېلدىن 24 ـ ئاپرېلغىچە بېيجىڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 9 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇ قۇرۇلتاي ئىنتايىن كۈچلۈك شەخسكە چوقۇنۇش ۋە چېكىدىن ئاشقان «سولچىل» كەيپىيات ئىچىدە ئۆتكۈزۈلدى. ئۆزىنى «ماۋزېدۇڭنىڭ ئەڭ يېقىن سەپدىشى ۋە ئىز باسارى» دەۋالغان لىن بياۋنىڭ قوللىشى ۋە ھىمايىسى ئاستىدا جاڭ چىڭ ۋە ئۇنىڭ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»دىكى سۇيىقەستچىلەر ماۋزېدۇڭنىڭ يۈكسەك ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ، مەركىزى كومىتېتتىكى ئورنىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋالدى. لىيۇ شاۋچى، جۇ دې، دىڭ شياۋپىڭ، پىڭ دېخۇي قاتارلىق ئۇزاق سىناقلاردىن ئۆتكەن پىشقەدەم، كونا ئىنقىلابچىلارنى مەركىزى كومىتېتتىن تازىلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ۋاڭ خۇڭۋېن، جاڭ چۈنچاۋ، نى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەنىزى قاتارلىق گوماشتىلىرىنى كىرگۈزۈۋالدى. ئۇنىڭ بىلەن مەركىزى كومىتېت ئىچىدە ھوقۇق كۈرىشى تېخىمۇ ئەۋجەپ كەتتى.

مۇشۇ ھالقىلىق پەيتتە، كۆرەڭلەپ خۇدىنى يوقاتقان لىن بياۋ ۋە ئۇنىڭ گوماشتىلىرى سۇيىقەست پىلانلاپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ئارمىيەنىڭ ئەڭ ئالىي ھوقۇقىنى تارتىۋالماقچى، ھەتتا ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق سىياسىي ئۆزگىرىش پىلانلاپ، ماۋزېدۇڭنى قەستلەپ يوقاتماقچى بولدى. ئۇنىڭ بۇ سۇيىقەستلىك پىلانى خەلقى ئالەم ئالدىدا ئاشكارىلىنىپ رەسۋاسى چىقاي دېگەندە، خوتۇنى يې چۈن ۋە ئوغلى لىن لىگولارنى ئېلىپ، 1971 ـ يىلى 13 ـ سىنتەبىر تاڭ سەھەردە شەنخەنگۇەن ھەربىي ئايدورومىدىن 256 ـ نومۇرلۇق سەنساجى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ چەت ئەلگە قاچتى. ئايروپىلان موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋىندۇرخان ئەتراپىغا كەلگەندە ئوت كېتىپ ھەممىسى بىراقلا ئۆلدى.

«لىن بياۋ ۋەقەسى» جۇڭگونىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدا يۈز بەرگەن ئىنتايىن ئېغىر، شۇنداقلا مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى تەسىرى ئىنتايىن زور بولغان سىياسىي ۋەقە ئىدى.

لىن بياۋ ئۆلگەندىن كېيىن، جۇئېنلەي زۇڭلى مەركىزى كومىتېتتىكى ئىنقىلابىي ساغلام كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ۋەزىيەتنى توغرا، پايدىلىق تەرەپكە بۇراپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى خەۋپ ـ خەتەردىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىنتايىن زور تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ھەتتا ئۆزىنىڭ ئېغىر ساقايماس كېسەللىكىگە پەرۋا قىلماي، جاڭ چىڭ گورۇھى بىلەن تىغمۇ ـ تىغ ئېلىشىش يولىدا ھاياتىنى دوغا تىكتى. ئۇ شۇ چاغلاردا مەركەزنىڭ دائىمىي خىزمىتىگە ئومۇميۈزلۈك

مەسئول بولۇشتەك ئەۋزەل شارائىتتىن، مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارا دىپلوماتىيە ئىشلىرىدىكى ھوجۇمى ۋە بۇزغۇنچىلىقىنى چەكلەش، ھەر قايسى سەپ ۋە ساھەلەردىكى چېكىدىن ئاشقان «سولچىل» پىكىر ئېقىمىنىڭ يامان تەسىرىنى تازىلاپ جاھاننى مالىمان قىلىۋاتقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى يوغۇشتۇرۇش ئۈچۈن ئاخىرقى يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلدى. ھالبۇكى، «ئون گەز قېلىنلىقتىكى مۇز بىر كۈندىلا ئېرىمىگەن»دەك، جۇئېنلەينىڭ بۇ تىرىشچانلىقلىرى لىن بياۋدىن كېيىن مەركىزى كومىتېتنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقىنى كونترول قىلىۋالغان جاڭ چىڭ گۇرۇھىنىڭ دەلمۇ - دەل تاقابىل تۇرۇشى ۋە قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئاقىسىدا قېرىلىق ۋە كېسەللىك ئازابىدىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ماۋزېدۇڭ بار ئىدى. ئۇلار ھە دېسىلا ماۋزېدۇڭنىڭ نامىنى سۇيىئىستېمال قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھىيلە - نەيرىڭىنى ئىشقا سېلىۋەردى.

لىن بياۋ ئۆلۈپ ئىككى يىلدىن كېيىن، يەنى 1973 - يىلى 24 - ئاۋغۇست جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 10 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇ قۇرۇلتايدا، پارتىيەنىڭ 9 - قۇرۇلتىيى نىزامنامىسىدىكى لىن بياۋنى «ئىز باسار» قىلىپ بەلگىلەنگەنلىكىگە ئائىت ماددىلارنى چىقىرىۋېتىپ، لىن بياۋ گۇرۇھىنى چوڭقۇر پاش قىلىش ۋە پىپەن قىلىش نىشانلانغان بولسىمۇ، لېكىن جاڭ چىڭ گۇرۇھىنىڭ كاشىلىسى بىلەن بۇ مەقسەتكە يېتەلمىدى. ئەكسىچە يەنىلا 9 - قۇرۇلتاينىڭ تامامەن خاتا بولغان سىياسىي ۋە تەشكىلىي لۇشيەننى توغرا دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، «پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى شارائىتىدا داۋاملىق ئىنقىلاب قىلىش»نى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى. تېخى ئۇنى ئاز دەپ «ئىسيانچى»لارنىڭ كاتتابېشى ۋاڭ خۇڭۋېن

بىلەن سىياسىي ئالدامچى كاڭ شېڭلار بىر ئۆرلەپلا مەركىزى كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جاڭ چىڭ، جاڭ چۈنچياۋ، ياۋ ۋېنيۈەندەك قارانىيەتلەر سىياسىي بيۇرو دائىمىي كومىتېتنىڭ ئەزالىرى بولىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن كورەش نىشانىنى بۇراپ مەملىكەت مىقياسىدا ئاتالمىش «لىن بياۋنى، كۇڭزىنى پىپەن قىلىش» (پى لىن پى كۇڭ) ھەرىكىتى قوزغىدى. لېكىن بۇ ھەرىكەتتە لىن بياۋنى پىپەن قىلىش قالقان، كۇڭزىنى پىپەن قىلىش ۋاستە، جۇئېنلەينى پىپەن قىلىش نىشان قىلىنغان ئىدى. جاڭ چىڭ ھەر خىل چوڭ - كىچىك سورۇنلاردا تەپ تارتماستىن «ھازىر پارتىيە ئىچىدە يەنىلا ناھايىتى چوڭ كۇڭزىچى بار» دەپ جار سېلىپ، جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق پەيلاسوپ ئالىم كۇڭزىنى «پىپەن قىلىش» باھانىسى بىلەن كورەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ۋاستىلىق ھالدا جۇئېنلەيگە قاراتتى. بۇ ئاتالمىش «ھەرىكەت» مەملىكەت مىقياسىدا ئىككى يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشتى.

1975 - يىلدىن باشلاپ جۇڭگونىڭ ۋەزىيىتىدە ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، ھەقىقىي پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى قايتىدىن باش كۆتۈرۈشكە باشلىدى. شۇ يىلى 5 - يانۋاردا ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن دېڭ شياۋپىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، قوشۇمچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ باش شىتاب باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا 8 - يانۋاردىن 10 - يانۋارغىچە چاقىرىلغان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى 10 - نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېت 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا، دېڭ شياۋپىڭ پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇرودا دائىمىي كومىتېت

ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. يەنە 13 ـ يانۋاردىن 17 ـ يانۋارغىچە ئېچىلغان 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ئۇ گوۋۇيۈەننىڭ بىرىنچى مۇئاۋىن زۇڭلىلىقىغا تەيىنلەندى. بۇ خۇشخەۋەرنىڭ ئېلان قىلىنىشى جۇڭگو زېمىنىدا قاتتىق زىلزىلە پەيدا قىلىپ، پۈتۈن خەلقنى خۇشال قىلدى.

دېڭ شياۋپىڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا تەرتىپكە سېلىشقا توسالغۇ بولۇۋاتقان سىياسىي، نەزەرىيە جەھەتتىكى خىلمۇ ـ خىل «سولچىل» خاتا كۆز قاراشلارنى تۈزىتىشكە بەل باغلىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ بۇ ئاقىلانە ھەرىكىتى جاڭ چىڭ باشچىلىقىدىكى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن توساتتىنلا «دېڭ شياۋپىڭنىڭ ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلىغا قايتۇرما زەربە بېرىش ھەرىكىتى» پارتىيە ئىچىدە قانات يايدۇرۇلدى. مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسلىق قورغۇچىلىرى ۋە جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ پاسىبانلىرى ئۆلۈشكە باشلىدى. 1975 ـ يىلى 6 ـ ئىيۇلدا باش قوماندان جۇدې ئۆلدى. 1976 ـ يىلى 8 ـ يانۋار ئاتاقلىق پرولتارىيات ئىنقىلابچىسى، جۇڭگو خەلقىنىڭ قەلبىدىكى نۇرلۇق يۇلتۇز جۇئېنلەي ئۆلدى. 1976 ـ يىلى 9 ـ سىنتەبىر ئۇلۇغ داھىي ماۋزېدۇڭ ئۆلدى. بۇ ئاپەتلىك يىللاردا ئۇلۇغ جۇڭگو خەلقى قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»تىن ئىبارەت پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ بەدىنىدىكى بۇ زەھەرلىك مەرەزنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا بەل باغلىدى. 1976 ـ يىلى 7 ـ ئاپرېل ئېچىلغان مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ جىددى يىغىنىدا ماۋجۇشىنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن جۇڭگو كومپارتىيەسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ 1 ـ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، گوۋۇيۈەننىڭ زۇڭلىلىقىغا تەيىنلەنگەن

يولداش خۇاگوفېڭ جۇڭگونىڭ پىشقەدەم ئىنقىلابچىلىرى ۋە مارشالللىرىدىن چېن يۈن، يې جيەنيىڭ، شۈي شىياڭچيەن، نې روڭجىڭ، لى شيەنيەن، ۋاڭ دۇڭشىڭ، دىڭ يىڭچاۋ قاتارلىقلارنىڭ قوللىشى ۋە ماسلىشىشى بىلەن شۇ يىلى 6 - ئۆكتەبىر كەچ سائەت سەككىزدە «جاھانغا پاتمىغان» جاڭ چىڭ، چاڭ چۈنچاۋ، ۋاڭ خۇڭۋېن، ياۋ ۋېنيۈەنلەرنى قولغا ئېلىپ، ئەلنىڭ قارغىشىغا قالغان «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نى ئۇرۇل - كېسىل تارمار قىلدى. شۇ كۈنى كەچ سائەت 10دا مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسى بېيجىڭنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يۈيچۈەنسەن دېگەن جايدا يىغىن ئېچىپ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىنكى پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى. ھەمدە خۇاگوفېڭنى پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ رەئىسى، مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ رەئىسى قىلىپ تەيىنلەشنى قارار قىلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ جۇڭگو خەلقى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»تىنمۇ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىبارەت بۇ بالايى - ئاپەتتىنمۇ قۇتۇلۇپ، ئېلىمىز يېڭى تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى.

لېكىن، «ئىككى ئومۇمەن» (ئومۇمەن ماۋجۇشى چىقارغان قارارلارنى قەتئىي ئىجرا قىلىش، ئومۇمەن ماۋجۇشى بەرگەن يولىيورۇقلارغا باشتىن - ئاخىر ئېغىشماستىن قەتئىي ئەمەل قىلىش)نىڭ تەسىرى تېخى تۈگىمىگەن ئىدى. شۇ يىلى ئېچىلغان پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ 10 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدا دېڭ شياۋپىڭنىڭ پارتىيە مەركىزى كومىتېتى ۋە مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىدىكى بارلىق ۋەزىپىلىرى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، دادىللىق بىلەن «ئىدىيەنى ئازاد قىلىش»، «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش» فاڭجېنىنى

ئوتتۇرىغا قويدى.

1978 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، دېڭ شياۋپىڭ باشچىلىقىدا ئېچىلغان پارتىيەنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تارىخىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىنتايىن مۇھىم يىغىن بولۇپ، بۇ يىغىن 1978 ـ يىلىدىن باشلاپ، پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىكەنلىكى قارارلاشتۇرۇلدى. شۇندىن باشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ شانلىق ئوبرازى قايتا تىكلىنىپ، پۈتۈن پارتىيە ۋە خەلق سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ زەپەر مارشىنى ياڭراتتى.

شىنجاڭمۇ مەركەز بىلەن ماس قەدەمدە ئۆزىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشقا باشلىدى. پارتىيەنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، 1979 ـ يىلى 1 ـ ئايدا چاقىرىلغان ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا «ئاپتونوم رايونىمىزدا ئېلىپ بېرىلغان ‹مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى›دا ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان كادىرلارنىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە ھەل بولماي كېلىۋاتقان تارىخى زور مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش» توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. بۇ قارارنىڭ روھىي بويىچە لوي جەنزى، بۇرھان شەھىدى، جاڭ جوڭخەي قاتارلىق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغان كادىرلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىسى مەتىمىن ئىمىنوف، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمى ھەيئەت ئەزاسى ئەنۋەر جاكولىن، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇللا زاكىروف، ئەسئەت ئىسھاقوف، ئاپتونوم رايونلۇق يېزا خىزمەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، سانجى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئوبلاستلىق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋۇجۇەنچۈن قاتارلىق زىيانكەشلىكتە ئۆلۈپ كەتكەن مۇھىم رەھبەرلەر ئاقلاندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا بېكىتىلگەن 779 دىن ئارتۇق ئاتالمىش «ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات»قا چېتىشلىق دەپ كۆرەش قىلىنغان، تۈرمىگە تاشلانغان، خىزمەتتىن قوغلانغان 200 مىڭدىن ئارتۇق «جىنايەت گۇماندارلىرى»نىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئاقلىنىپ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بۇلاردىن مىنىستىر - ئۆلكە دەرىجىلىك كادىرلار 12 نەپەر، نازىر دەرىجىلىك كادىرلار 332 نەپەر، ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك كادىرلار 2102 نەپەر، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلار 9396 نەپەر بولۇپ، قالغانلىرى ئادەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە ئامما ئىدى. (يۇقىرىقى سانلىق مەلۇماتلار ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىيازنىڭ «ھايات قىسمەتلىرى» ناملىق تارىخىي ئەسلىمىسىدىن ئېلىندى. 2014 - يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى.) بۇنىڭدىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا شىنجاڭدا ھۆكۈم سۈرگەن «سولچىل» ئىدىيەنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

ئارقامغا يېنىپ 1969 - يىلىدىن 1970 - يىلىغىچە ئىشلىگەن بىر خىزمىتىمنى ئەسلىگۈم كەلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ھەممە خىزمەتلەر توختاپ قالغان بولسىمۇ، ماۋزېدۇڭنىڭ «تاللانما ئەسەرلىرى»نى نەشر قىلىش خىزمىتى توختىمىدى.

1968 - يىلىدىن باشلاپ مەركەزنىڭ يوليورۇقى بويىچە مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتى «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە، زاڭزۇچە، چاۋشەنچە ۋە قازاقچە بەش تىلدىكى تەرجىمە نۇسخىسىنى ئىشلەش ۋە نەشر قىلىشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرچە،

قازاقچە نۇسخىلىرىنى ئىشلەشكە شىنجاڭدىن بىر قىسىم داڭلىق تەرجىمان، تەھرىر ۋە كورربكتورلار تەكلىپ قىلىندى. 1969 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا 2 - تۈركۈمدە مەنمۇ بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىنىپ، مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتىدا بىر يىل ئىككى ئاي ئىشلىدىم. مېنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپەم «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىدا تەييارلانغان نۇسخىسىنىڭ ئىملاسىنى تەكشۈرۈش، كورربكتورلۇق قىلىش ئىدى. شۇڭا كۆپ ۋاقتىم مىللەتلەر نەشرىياتىدىن 15 كېلومىتېرچە يىراقلىقتىكى «ۋې گوڭسۇن» رايونىغا جايلاشقان «مىللەتلەر باسما زاۋۇتى»دا ئۆتەتتى.

«ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ نەشر تەلپى ناھايىتى يۇقىرى بولغاچقا، كورربكتورلارنىڭ ۋەزىپىسى بەك ئېغىر ئىدى. «مىللەتلەر نەشرىياتى» بەلگىلىگەن خىزمەت نىزامى بويىچە ئارگىنالنىڭ باسما نۇسخىسى ئارقا - ئارقىدىن بەش قېتىمدىن كورربكتورلۇق قىلىناتتى. ئىملا جەھەتتە سەۋەنلىك كۆرۈلۈشنىڭ ئەڭ يۇقىرى چاستوتىسى 0.2%تىن ئېشىپ كەتمەسلىك، يەنى مىڭ خەت ئىچىدە ئىككى «ئىملا خاتالىقى»دىن ئېشىپ كەتمەسلىك تەلەپ قىلىناتتى. ئەگەر ئەڭ ئاخىرقى تەكشۈرۈشتە بىرەر پەش، توچكا ياكى زىن - نىزەۋەر «يېڭى ئىملا قائىدىسى»نىڭ ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن بولمىسا، مەسئۇل كورربكتورنىڭ جاۋابكارلىقى سۈرۈشتە قىلىناتتى. ھازىرقى نەشر بۆيۈملىرىدەك «تۈزىتىش ئىلاۋىسى» قىستۇرۇپ ئىملا ئۆتكىلىدىن ئۆتمۈېلىشقا قەتئىي رۇخسەت قىلىنمايتتى. ھازىر نەشرىياتچىلىقتا سان قوغلىشىپ، سۈپەتكە ئېتىبار بېرىلمەيۋاتقانلىقىنى ھەممىمىز چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. نەشر بۇيۇملىرىدىكى ماڭدامدا ئۇچراپ تۇرىدىغان سانماندەك ئىملا خاتالىقلىرىنى كۆرگەندە، ئاشۇ يىللاردىكى «مىللەتلەر نەشرىياتى»دىكى مەسئۇلىيەتچان خادىملارنىڭ يۈكسەك بۇرچ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۇيغۇسىدىن پەخىرلىنىمىز. ھەمدە نەشرىياتچىلىقتا بىر مىللەت تىلىنىڭ ساپلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى قۇربان قىلىدىغان ئەنە شۇنداق خىزمەت ئىستىلىنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمىز.

ئۈرۈمچىدىن پايتەختكە كېلىپ ۋاقىتلىق ئىشلەۋاتقان بىزدەكلەرنىڭ كۆڭلى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى. مىللەتلەر نەشرىياتىدىكى ئوبۇل ئىسلام، غوجا ئابدۇللا، ئوسمان موللەك، ئەكبەر ھوسەيىن، غۇپۇرجان ئاكا قاتارلىق پىشقەدەم رەھبەر ۋە تەھرىر ئاكىلار بىزنى «زېرىكىپ قالمىسۇن» دەپ ئۆيلىرىگە چاقىرىشىپ «شىنجاڭ تامىقى» بىلەن غىزالاندۇرۇپ تۇراتتى. ياكى ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ۋاڭ خوجىن كوچىسىدىكى «مىللەتلەر رېستورانى»غا بېرىپ ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە تەملىك تۇگۈرمە ۋە زىخ كاۋاپلىرىنى زاكوسكا قىلىپ بىر - ئىككى شىڭ (لېتىر)دىن بېيجىڭنىڭ داڭلىق خام پىۋىسىنى ئىچىشەتتۇق. بەزىدە بىر - ئىككى بوتۇلكا «بېيجىڭ ئەرگوتۇ» ھارىقىمۇ ئۈستەلدە ھازىر بولاتتى.

1970 - يىللارنىڭ بېشى، بېيجىڭ ئۈرۈمچىگە قارىغاندا ئىستېمال بۇيۇملىرى ناھايىتى ئەرزان، كوچىلار كەڭتاشا، شەھەر تىمتاس، قاتناش قىستاڭچىلىقى يوق ھالەتتە ئىكەن. چۈنكى بۇ يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە بېيجىڭدىكى ئالىي ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى «زىيالىي ياش» نامى بىلەن يېزىلارغا «قايتا تەربىيە»گە چۈشۈپ كەتكەن. «ھوقۇقدار»لار «كاپىتالىست بايلار» بىر قىسىم «مەسلىسى بار» دەپ قارالغان كادىرلار، يازغۇچى - ئەدىبلەر، سەنئەتكارلار ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى بىلەن قوشۇپ يېزىلارغا تارقاقلاشتۇرۇۋېتىلگەچكە، پايتەخت «تىمتاسلىقتا چۆككەن» شەھەرگە ئايلىنىپ قالغان. ئەمما يېمەك - ئىچمەك، تۇرمۇش ئىستېمال بۇيۇملىرى ھەم ئەرزان ھەم كەڭتاشاچىلىق ئىدى. «مىللەتلەر رېستورانى»دىكى داڭلىق گۆش تۇگۈرمىسىنىڭ بىر تەخسىسى (30 دانە) 6 موچەن،

200 گىرام ئەتراپىدا قوي گۆشى ئۆتكۈزۈلگەن دات باسماس پولات زىخلىق كاۋاپ ئىككى موچەن، بىر دانە روبىلك (گۆشنان) ئىككى موچەن، بىر شىلك خام پىۋا ئۈچ موچەن. 60% لىق ئەرگوتۇ ھارىقىنىڭ بىر بوتۇلكىسى بىر يۈەن يىگىرمە پۇڭ، «دۆلەت ھارىقى» — «موتەي»نىڭ بىر بوتولكىسى ئۈچ يۈەن يەتمىش پۇڭ، بىر كىلو پەشلەنگەن قوي گۆشى توققۇز مو ئالتە پۇڭ... ئىدى. قىسقىسى، بىر ئادەم ئىككى يۈەن خەجلىسە قورسىقى راۋۇس توياتتى. كىيىم - كېچەكلەرمۇ شۇنچىلىك ئەرزان ئىدىكى، شۇ زامانلاردا مودا بولغان دىچولياڭ كۆينەك - كوپتىلارنىڭ باھاسى بەش، ئالتە يۈەن ئىدى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، بىر دەم ئېلىش كۈنى چىيەنمىڭ بازىرىدىكى بىر چوڭ ماگىزىننىڭ ئالدىدا ساپ يىپەكتىن ئىشلەنگەن قارا خاڭدەن گىلاستۇكنى تۆكمە قىلىپ سېتىۋېتىپتۇ. «گالاستۇك تاقاش بۇرژۇئازىيە ۋە شيۇجىڭجۇيىچىلارنىڭ تۇرمۇش ئىستىلى» دەپ تەنقىدلىنىۋاتقان بۇ كۈنلەردە ھېچكىم گالاستۇك سېتىۋېلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. شۇڭا ماگىزىننىڭ ئامبىرىنى «ئاۋارە» قىلغان بۇ «ئەخلەت مال»نىڭ بىر كىلوسىنى بەش موچەندىن جىڭلاپ سېتىپتۇ. قارىسام بۇ گالاستۇكلارنى بىر قانچە مومايلار كىلولاپ سېتىۋېلىپ سېۋەتكە قاچىلاپ كېتىۋاتىدۇ. مەن «بۇ مومايلار نېمە قىلىدىغاندۇ؟» دەپ، بىرسىدىن سورىدىم. ئۇ ماڭا: «بۇ ناھايىتى ئېسىل يىپەك مال، بىر جىڭ گالاستۇكنىڭ قاتلىرىنى چۇۋۇپ، بىر - بىرىگە كىرىشتۈرسە بىر كالتە جۇيازا چاپان تىكىپ كەيگىلى بولىدۇ.» دەپ چۈشەندۈردى. مەن ھەيران قالدىم. كۆڭلۈمدە بېيجىڭلىقلارنىڭ ئىشچانلىقى ۋە تېجەشلىكلىكىدىن سۆيۈندۈم. بۇ بازاردىن ئايرىلىپ ئۇنىڭ يېنىدىكى نىمكەش ماللار چوڭ ماگىزىنىغا كىردىم. كۆزۈم بىر تەرىپى تۇن قارا، يەنە بىر تەرىپى ئالىبۇماش ماش رەڭلىك يىلپىز تېرىسىدىن ئىشلەنگەن بىر چوڭ ئەديالغا

www.uyghurkitap.com

چۈشتى. ئۇنى كۆرۈپ قىزىقىپ قالدىمدە، سېتىۋالماقچى بولۇپ باھاسىنى سورىدىم. پىرىكازچىك بۇ مالنى ماڭا داڭلاپ، ئۇ ھەقىقەتەن چەتتىن ئىمپورت قىلىنغان ئەتىۋالىق ئەديال ئىكەنلىكىنى، ئۇزۇن ۋاقىتتىن بېرى بۇنىڭ باھاسى چۈشۈرۈلۈپ، ھازىر 50 يۈەنگە سېتىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن «قەشقەرچە سودىلىشىپ» ئاخىرى 40 يۈەنگە سېتىۋالدىم. بۇ ئەديال 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆيىمىزدە ئەتىۋالىنىپ ساقلىنىۋاتىدۇ.

راستىنى ئېيتقاندا، بېيجىڭنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى تۇرمۇش مەئىشەتىنى تېخى قەھەتچىلىك ئىچىدە تۇرىۋاتقان ئۈرۈمچى ۋە باشقا شەھەرلەرگە سېلىشتۇرۇپ «خىيالىمدىكى كوممۇنىزمۇ شۇنچىلىك بولا» دەپ ئويلىدىم.

بۇ يىللاردا بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە باشقا ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ خىزمەت تەقسىماتىنى كۈتۈپ ياتقان شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلارمۇ خېلى كۆپ ئىدى. ئۇلار مەكتەپتىن بەرگەن ھەر ئايلىق 35 يۈەن تۇرمۇش ياردەم پۇلىغا تايىنىپ خېلى باياشات تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى 1967 ـ يىلى پۈتتۈرۈپ خىزمەت كۈتۈپ ياتقان توختاجى تۇرسۇن ئەسلىدە مەن بىلەن بىر مەھەللە بولغاچقا، ئۇنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق بۇ مەكتەپتىكى شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆپرەك باردى ـ كەلدى قىلاتتىم. دەم ئېلىش كۈنلىرى توختاجىنىڭ ياتىقىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان كۆڭۈللۈك بەزمىلەرگە داۋاملىق قاتنىشاتتىم. شۇ يىللاردا ئىسمايىل، مەتىمىن، ھامىتجان، خالىق بىلەن مۇھەممەت قاسىم قاتارلىق توختاجىنىڭ ساۋاقداشلىرىنىڭ مەكتەپ مىللىي ئاشخانىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاددى ـ ساددا، ئەمما

ناھايىتى مەنىلىك توي مۇراسىملىرىغىمۇ شاھىت بولدۇم. بۇ تويلارنىڭ ھەممىسىنى شىنجاڭلىقلارنىڭ «يىگىتبېشى» توختاجى باشقۇراتتى. بۇ توي مۇراسىملىرىغا ئۇلارنىڭ خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتتىن بولغان ساۋاقداشلىرىمۇ قاتنىشاتتى.

بېيجىڭ ئاشۇ يىللاردا كۆرۈنۈشكە ھەممە ئىشلىرى ئۆز ئۇقىدا ئايلىنىۋاتقان «تىمتاس ماكان» بولسىمۇ، لېكىن پايتەختنىڭ يۈرىكى — جۇڭنەنخەينىڭ ئىچىدە بولىۋاتقان جىددى كۆرەشنىڭ ماھىيىتىنى تېخى چۈشەنمەيتتۇق. ئىش قىلىپ، ئادەم دېگەن زەررىچە تىنچلىقتىن ئالەمچە خۇشاللىق تاپىدىكەن. بۈگۈنكى ئازغىنە مەئىشەت ئالدىدا ئۆتمۈشتىكى خاپىلىقلىرىنى ئۇنتۇيدىكەن. شۇنداق قىلىپ 1970 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بېيجىڭدىكى ۋاقىتلىق خىزمەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم ـ دە، ئىككى كۈندىن كېيىن ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ بۇرۇلتوقاي ناھىيەسىدىكى قېيىن ئاتامنىڭ ئۆيىگە كەتتىم. چۈنكى مەن بېيجىڭدە ئىشلەۋاتقان مەزگىلىمدە، يەنى ئىككىنچى ئوغلۇم خەمىت قەشقەردە يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان ئىدى. مەن خىزمەت ئالدىراشلىقى بىلەن بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ئۈستىدە بولالمىدىم. ئايالىم مەريەمنىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلاشقاندا، قېيىن ئاپام دەرىخە ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماستىن، ئالتايدىن قەشقەرگە كېلىپ مەريەمگە ھەمرا بولدى. ھەمدە مەريەمنى ئىككى بالا بىلەن يالغۇزچىلىقتا قېينىلىپ قالدۇ، دەپ ئەمدى ئۈچ ئايلىق بولغان ئىككىنچى ئوغلۇم خەمىتنى باغرىغا بېسىپ ئالتايغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. مەن تېخى يۈزىنى كۆرمىگەن بۇ ئوغلۇمنى كۆرۈشكە تەشنا ئىدىم. مۇشۇ تەشنالىق مېنى دەرھال ئالتايغا بېرىشقا قىستىدى. ئالتايغا كېلىپ ئالتە ئايلىق بولغان ئوغلۇمنى باغرىمغا باستىم. قىينى ئاپام ۋە قىينى ئاتاملار بۇ نەۋرىسىنى يېڭى سۈت ـ قايماقلار بىلەن ناھايىتى ئەتىۋالاپ بېقىپتۇ.

www.uyghurkitap.com

كۆڭلۈمدە ئۇلاردىن چەكسىز مىننەتدار بولدۇم ۋە سۆيۈندۈم. ئالتاينىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇلار بۇ ئوغۇل نەۋرىسىنى ئۆز ئوغلى ئورنىدا ئارزۇلاپ بېقىۋالدى. مەن بىر ئاي ئۇلار بىلەن بىللە دەم ئېلىپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. ئىنقىلاب داۋاملاشماقتا....

كەچۈرۈڭلار، ئەسەرنىڭ تېماتىك پىلانىنىڭ سىرتىدا، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا يۈز بەرگەن بەزى چوڭ ئىشلارنىڭ خاتىرىسىنى يۈزەكى ھالدا سەمىڭلارغا سېلىپ كۆڭۈل ئارامىڭلارنى بۇزدۇم. «ئۆتمۈشنى ئۇنتۇش ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ.» شۇڭا بۇ تارىخىي ئەسلىمىلەر «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى بېشىدىن ئۆتكۈزمىگەن ياش ئەۋلادلار ئۈچۈن بىر تارىخىي ساۋاق بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ئۈچىنچى بۆلۈم

سۆزۈك ئاسمان

ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېگانە ئادرېسى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

تونقۇزىنچى باب

تۇزانلىق مۇنبەر

مۇئەللىم دېمەك ــ ئىككىنچى ئانا.
خوشلۇق تاپار ئۇ مۇنبەردىن يانا.
روھىي ئىنتىلىش بەرگەچ كۈچ ـ قۇۋۋەت،
بىلىك قەسرىسى پاناھتۇر ئاڭا.

ــ خاتىرەمدىن

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتى ساق ئالتە يىل توختىتىلغاندىن كېيىن، 1972 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ، بىر قىسىم ئالىي مەكتەپلەر سىناق تەرىقىسىدە «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر ئوقۇغۇچى»لارنى ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىمۇ تۇنجى قېتىم جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى بىلەن ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا ئىككى سىنىپتىن (بىر مىللىي، بىر خەنزۇ سىنىپ) «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئوقۇغۇچى بولمىسا ئوقۇتقۇچىمۇ، مەكتەپمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ. شۇڭا ئوقۇغۇچى دېگەن مەكتەپنىڭ زىننىتى، مائارىپنىڭ گۈلتاجى ـ دە!

مەكتەپكە تۇنجى قېتىم سىناق تەرىقىسىدە قوبۇل قىلىنغان بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياش قورامى، بىلىم سەۋىيەسى

ۋە يىسخىك ساپاسى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ «زىيالىي ياش» سۈپىتىدە يېزىلارغا «قايتا تەربىيە»گە بارغانلار، ھەربىي قىسىمدا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلەر، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ زاۋۇت ـ كارخانىلاردا ئىشلەۋاتقان ياش ئىشچىلار، يېزا ئاساسىي قاتلام ئورۇنلىرىدا كەنت باشلىقى ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئىشلەۋاتقان ياش كادىرلار... بار ئىدى. ئىش قىلىپ ھەر دەرىجىلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت»لارنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشى، ئاممىنىڭ باھالىشى، «مەكتەپلەرنىڭ سالاھىيەت تەكشۈرۈشى»دىن ئۆتكەنلەر ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىنغانىدى. شۇنداق بولغاچقا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بۇرۇنقى قېلىپلاشقان ئوقۇتۇش پىلانى، كەسپىي دەرس قۇرۇلمىسى ۋە ئوقۇتۇش كالېندارىنى ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ئىقتىدارىغا ماس ھالدا «ئىسلاھ» قىلىشقا توغرا كەلدى. بۇ «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار گەرچە كەسپىي جەھەتتىن «ئىنقىلاب» مەزگىلىدە مەلۇم ۋاقىت ئۈزۈكچىلىككە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن «ئىنقىلاب ئوچىقى»دا تاۋلىنىپ چىققاچقا، ئىجتىمائىي بىلىمى خېلى كەڭ ۋە مول ئىدى. ھەتتا ئەدەبىياتقا ئائىت ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئەدەبىي يېزىقچىلىق بىلەن مەشغۇل بولىۋاتقانلارمۇ خېلى كۆپ ئىدى.

مەن ئەقلىمنى تاپقاندىن بۇيان كەلگۈسىدە ئوقۇتقۇچى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. مېنىڭ نەزىرىمدە ئوقۇتقۇچى قاراڭغۇ دىللارنى يورۇتقۇچى نورلۇق چىراغ، ئابى كەۋسەر سۈيى بىلەن قەلبلەرنى ياشارتقۇچى ئەلرەھنا ساھىبى ئىدى. بەختىم ئوڭ كېلىپ، ئۆزۈم ئوقۇغان مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولدۇم. لېكىن بىر سائەتمۇ مۇنبەرگە چىقماي سەككىز يىل شېخىدىن ئايرىلغان يوپۇرماقتەك «ئىنقىلاب بورىنى»دا ساما سېلىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇياقتىن بۇياقتا پىرقىراپ يۈرۈپتىمەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ھەممىدىن بۇرۇن ئوقۇتقۇچىلارغا «ئۇششۇك» تەگدى. ئېرىشكىنىدىن ئېرىشمىگىنى ھەسسىلەپ كۆپ بولغان بۇ جاپاكەش باغۋەنلەر «ئىنقىلاب»نىڭ ھۇجۇم نىشانى بولدى. ئەزەلدىن خاتىرجەملىكنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ئىنسانىي ئۆزلۈكۈم بۇ رېئاللىق ئالدىدا تەۋرىنىپ «نېمىشقىمۇ ئوقۇتقۇچى بولغاندىمەن» دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە نىدا قىلدىم. ئەمما كېچىككەن ئىدىم. ئاخىرى تەقدىرگە تەن بېرىپ، تونجى قېتىم مۇنبەرگە چىقىشىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشقا باشلىدىم. مەن تەقسىملەنگەن «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» كافېدراسى ماڭا فاكۇلتېتقا قوبۇل قىلىنغان تونجى نۆركۈملىك «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار سىنىپىغا «ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيەسى» ناملىق تاللانما دەرسنى ئۆتۈشنى ھاۋالە قىلدى. ئەمما بۇ دەرسنىڭ ئۆلچەملىك قوللانمىسى يوق ئىدى. مەن بىر يىلدىن ئارتۇق «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نى نەشرگە تەييارلاشقا قاتنىشىش جەريانىدا ماۋزېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتقى» قاتارلىق ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئائىت ئەسەرلىرىنى كۆپ قېتىم ئوقۇغاچقا، ئۇ ھەقتە تەسىراتىم خېلى چوڭقۇر ئىدى. ئەنە شۇ ھېسسىي بىلىشكە ئاساسلىنىپ، ئالدىن بىر نەچچە سائەتلىك لېكسىيە تەييارلىۋالدىم. لېكىن دۇنيانى تىترەتكەن ناپالېئونمۇ ئىمتىھان ئالدىدا قورققاندەك، تونجى مۇنبەرگە چىقىش مېنى غال - غال تىترەتتى. ھەر ھالدا دەرسنىڭ «كىرىش» قىسمىنى ئىككى سائەت سۆزلىگەندىن كېيىن يۈرىكىم بىر ئاز قاتتى. بۇ دەرسنى ئۆتەلەيدىغانلىقىمغا ئىشەنچ تۇغۇلدى. ئىككىنچى قېتىملىق دەرستە «نوتۇق»تىكى «ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاڭجېنىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىنىڭ تارىخىي

ئارقا كۆرۈنۈشى، بۇ فاڭجېننىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىلمىي قىممىتى، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى گۈللەندۈرۈشتىكى يېتەكچىلىك رولى قاتارلىق ھالقىلىق مەزمۇنلارنى لېكسىيە قىلدىم. ئاخىرقى بەش مىنۇت ۋاقىتنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوئال سورىشىغا قالدۇردۇم.

«سوئال» دەپ ئارقا پارتىدا ئولتۇرغان بىر ئوقۇغۇچى قولىنى كۆتۈردى.

— مۇئەللىم، سىز سۆزلىگەن بۇ «قوش فاڭجېن» (ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس ـ بەستە سايراش)نى ھازىرقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىگە قانداق تەتبىقلىنىدۇ؟ «ھەممە ئېقىملارنىڭ بەس ـ بەستە سايرىشى»غا دۆلەتنىڭ سىياسىتى يول قويامدۇ؟

راستىنى ئېيتقاندا، بۇ سوئال قاراتمىلىقى بار ئەمەلىي مەسىلە ئىدى. شۇڭا بۇ سوئالغا مەنمۇ قايىل قىلارلىق جاۋاب بېرەلمەيتتىم. شۇ ئاندا كافېدىرا باشلىقىمىز ئابلەت ئۆمەر مۇئەللىمنىڭ ماڭا ئېيتقان «بەزى ئوقۇغۇچىلار يېڭى دەرسكە كىرگەن ياش مۇئەللىملەرنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن، شۇ دەرسكە مۇناسىۋەتتى يوق بەزى سوئاللارنىمۇ سورايدۇ. ئۇنداق سوئاللارغا تومتاقراق جاۋاب بەرسەڭمۇ، ياكى كېيىنكى دەرستە جاۋاب بېرەي، دېسەڭمۇ بولىدۇ. لېكىن باشتا ئوقۇغۇچىلارغا تومۇر تۇتقۇزۇپ قويما.» دېگەن نەسىھەتى ئېسىمگە كەلدى. مەنمۇ شۇ ئاساستا ئۇسۇلغا دىققەت قىلىپ:

— ماۋجۇشىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان بۇ فاڭجېنى پارتىيەمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈش پارتىيەمىزنىڭ، دۆلىتىمىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مۇقەددەس ۋەزىپىسى ۋە بۇرچى، دەپ جاۋاب بەردىم. لېكىن ئوقۇغۇچىلار بۇ «جاۋاب»قا قانائەت

www.uyghurkitap.com

قىلمىغاندەك تۇراتتى. شۇڭا بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئارقا ـ ئارقىدىن سوئال سوراشقا ئىنتىلدى.

شۇ پەيتتە قۇربان ماموت ئىسىملىك بىر ئوقۇغۇچى:

— بولدى قىلىڭلار، مۇئەللىمنى تەڭقىسلىقتا قويماڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزى مېنى قۇتقۇزۇپ قالدى. ۋاقىت ئاللىقاچان توشۇپ كەتكەچكە، «قالغان گەپنى كېيىنكى دەرستە دېيىشەيلى.» — دېدىم ـ دە دەرستىن چۈشۈپ «ئۇھ» دەپ ئىچىمگە تىندىم. ئوقۇتقۇچى بولۇش ئانچە تەس بولمىسىمۇ، لېكىن يارامىلىق ئوقۇتقۇچى بولۇشنىڭ ناھايىتى تەسلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. يارامىلىق ئوقۇتقۇچى بولۇش قانداقتۇر ئوقۇغۇچىلىرىڭ ئالدىدا «بىلەرمەن»لىكىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى قالتىس چاغلاپ، سۈنئىي شان ـ شۆھرەتنى قوغلىشىش ئارقىلىق ئەمەس. بەلكى قەلب ئاسمىنىڭنى كەمتەرلىك، سەبىرلىك، راستچىللىق ۋە پىداكارلىق نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، ئۆزۈڭنى ئۇمىدلىك كۆزلەرنىڭ قارىچۇقىدىن سىرغىغان بىر تامچە ياش دەپ بىلگىنىڭدىلا. ئۆزگىلەرنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ئېتىراپىغا ئېرىشەلەيسەن. شۇڭا ئىرادىلىك ۋە ئۇمىدلىك ياشاشنى ھايات مىزانى قىل. چۈنكى، ئىرادە ۋە ئۇمىد — ھاياتلىقنىڭ ئىككى قانىتى. ئىرادە بەختىڭگە جان ئاتا قىلغۇچىدۇر. شېكىسپىر ئېيتقاندەك: «بىزنىڭ شەخسىيىتىمىز باغچە بولسا، ئىرادىمىز ئۇنىڭ باغۋەنىدۇر.» بىزدە «ئۇمىد ياشنىتىدۇ، غەم قاقشىتىدۇ» دېگەن گەپ بار. دەرۋەقە، ئۇمىدسىز ھايات جانسىز بەدەن كەبى زەئىپتۇر. بىلگىنكى، ئۇمىد — بەختىنىڭ يارى، چارىسىزلىقنىڭ يېگانە دەرمانى. شۇڭا زالىم قىلىچقا، ئالىم ئۇمىدكە تايىنىدۇ.

تۈنجى قېتىم تۇزانلىق مۇنبەرگە چىققان پەيتىمدە دۈچ

كەلگەن كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئىدراكىمدا پەيدا بولغان يۇقىرىقى روھى ھاسىلاتلىرىمنىڭ كۈچى بىلەن يېڭىپ، قايتىدىن ۋىسال لەززىتىگە ئېرىشكەندەك بولدۇم-دە، كېيىنكى دەرسلەر ئۈچۈن پۇختا ھازىرلىق كۆرۈشكە ئىرادە باغلىدىم. ئىرادە بولسىلا يول تېپىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئاستا - ئاستا ئوقۇتقۇچىلىقتا كۆنۈپ قالدىم. ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن ئارىمىزدا مېھرى - مۇھەببەت كۈچەيدى. مەن تۇنجى دەرسكە كىرگەن بۇ سىنىپتىكى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن ياش پەرقىمىز ئانچە چوڭ بولمىغاچقا، كېيىنچە، ئۇلار بىلەن دوست - بۇرادەرلەرگە ئايلىنىپ كەتتۇق.

ئاشۇ يىللاردا مېنىڭ بالا - چاقىلىرىم تېخى قەشقەردە ئىدى. مەكتەپنىڭ خىزمەتلىرى ئەمدى تەرتىپكە چۈشۈۋاتقان 1972 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەكتەپ «ئىنقىلابى كومىتېتى ئائىلەم مەريەمنى قەشقەردىكى خىزمەت ئورنىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىغا يۆتكەش ئىلتىماسىمنى تەستىقلاپ، ناھايىتى تېز رەسمىيەت بېجىرىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئائىلەمنى يۆتكەپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە باردىم. مەن بېرىپ 20 كۈندىن كېيىن، يەنى 1972 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى مەريەم يەڭگىپ، ئۈچىنچى ئوماق پەرزەنتىم يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچتى. مەن ئارزۇ قىلغان قىز پەرزەنتكە ئىگە بولدۇم. «مېھرى ئايدەك» بولۇشىنى تىلەپ بۇ ئامراق قىزىمغا «مېھراي» (مېھرىئاي) دەپ ئەزان چىلاپ ئىسىم قويدۇم. بۇ سەبىي «تۇلكەم» قىرىق كۈنلۈك بولغاندا ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە «ئېتىقادلىق ۋە ئىرادىلىك ئادەم بولسۇن، ئەل - جامائەتتىن ئايرىلمىسۇن» دەپ مېھرايىنىڭ كاكۇلى (سامانلىق لاي) سېلىنغان سۇ، «قىلغان ئىشى ئەمەلىي، ياراتقان بايلىقى ئەلگە پايدىلىق بولسۇن» دەپ يەتتە مېۋىلىك دەرەخنىڭ يوپۇرمىقى سېلىنغان

سۇ، «نەدە بولسا شۇ يەردە باشقىلارغا پايدىسى تەگسۇن» دەپ يەتتە مېۋىسىز دەرەخنىڭ شاخچىسى سېلىنغان سۇ، «يامان سۆز، يامان كۆزدىن ساقلىسۇن» دەپ ئادراسمان چىلانغان سۇ، «سەپىرى بىخەتەر، ئوڭۇشلۇق بولسۇن» دەپ كونا كۆۋرۈكنىڭ شىشىقى (ياغىچى) سېلىنغان سۇ، «مېھرى ئىسسىق بولسۇن» دەپ بىر نوكچا ناۋات سېلىنغان سۇ، «ئائىلىسىگە ئۆمۈرلۈك ۋاپادار بولسۇن» دەپ بىر چىمدىم تۇز سېلىنغان سۇ، «داستىخىنى بەرىكەتلىك ۋە لەززەتلىك بولسۇن» دەپ بىر قوشۇق بوغداي سېلىنغان سۇدىن ئىبارەت توققۇز ئىرەملىك سۇ تەييارلاپ، كۆلالدىن ياسالغان تەشتەككە يالىڭاچلاپ ياتقۇزغان قىزىمىزنىڭ بېشىغا توققۇز نەپەر سەغىرە قىزچاق ھېلىقى ئىرىملىق سۇنى قۇيدى. ئاندىن ئۇستىگە بۇلىماق سۇرتۇلگەن «قىرق توقىچى»نى قىزچاقلارغا يېگۈزدۈق. شۇنىڭ بىلەن قىزىمنىڭ «قىرق سۇيى مۇراسىمى» ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەريەمنىڭ يۈتكىلىش رەسمىيەتلىرىنى ناھايىتى تېزلىكتە بېجىرىپ، ئۇرۇمچىگە مېڭىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدىم. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قىزىم مېھراي 45 كۈنلۈك بولغاندا، شۇ كۈنلەردە تۇغقان يوقلاپ قەشقەرگە بارغان مېنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتتىكى مۇئەللىم ھەم ئەڭ يېقىن ئاكا ئاغىنەم ئىلى ئابىت (2008 - يىلى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدى. مەرھۇمنىڭ ياتقان جايى جەننەتتە بولغاي!) ئالاقىلاشقان بىر يۈك ماشىنىسىغا ئۆي بىساتلىرىمىزنى باستۇق. مەريەم سەككىز يىل بىللە ئىشلىگەن يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىدىكى سەپداشلىرى، قولۇم - قوشنىلار بىلەن كۆزى قىيمىغان ھالدا يىغا - زارە ئىچىدە خوشلىشىپ، مېھراينى قۇچاققا ئېلىپ ماشىنىنىڭ كېپىنكىسىدە ئولتۇردى. بىز بىلەن بىللە قايتماقچى بولغان ئىلى ئاكام، مەن، تۆت ياشقا كىرگەن تۇنجى ئوغلۇم

www.uyghurkitap.com

ئابدۇجېلىل ۋە ئائىلىمىزگە ياردەملىشىدىغان چوڭ ئاكامنىڭ 12 ياشلىق قىزى بۇمەريەم قاتارلىق تۆتىمىز ئۆيگە ئوخشاش ئۈستىنى يېپىپ تەييارلىۋالغان كوزۇپتا ئولتۇردۇق. شۇنىڭ بىلەن «خەير - خوش قەشقەر!» دەپ ئۇدۇل ئۈرۈمچىگە يول ئالدۇق. كېرەمباغ دوختۇرخانىسىنىڭ ئالدىدا بىزنى ئۇزاتماقچى بولۇپ ساقلاپ تۇرغان كەرەملىك پەدەرلىرىم، بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىم، دوست - بۇرادەرلىرىم بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتۇق. شوپۇر ئىلى ئاكامنىڭ يېقىن بۇرادىرى بولغاچقا، يول ئۈستىدە بىزگە ناھايىتى كۆڭۈل بۆلدى.

شۇنداق قىلىپ، يولدا بەش قونۇپ، ئالتىنچى كۈنى قاراڭغۇ چۈشكەندە ساق - سالامەت شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىردۇق. ئۇڭغا قايرىلىپ ئوقۇغۇچىلىرىمىنىڭ ياردىمى بىلەن تەييارلاپ قويغان قاتالتىرلىق كورپۇس (ھازىرقى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنى)تىكى ئىككى ئېغىزلىق ئۆيۈمنىڭ ئالدىدا توختاپ، يۈك - تاقلارنى چۈشۈردۇق. يولدىن ئېلىۋالغان توخۇ گۆشى، تۇخۇم، نان - توقاچلار بىلەن بۇ «يېڭى ئۆي»دە بىر پىيالە چاي ئىچكەندىن كېيىن شىرىپ ئۇستام ئىلى ئاكامنى ئۆيىگە ئېلىپ ماڭدى. بىزمۇ سەپەردە ھېرىپ قالغاچقا، ئىككى ئۆيدىكى كارۋات ۋە بەنچاڭغا ئورۇن راسلاپ ئۇخلىدۇق.

ئەمدى مېنىڭ ۋەزىپەم ئېغىرلاشتى. بوينا قچىلىقتا ئائىلە غېمىدىن خالىي ياشىغان ئىدىم. «ئۆي تۇتتۇڭ بالادا قالدىڭ، ئۆي تۇتمىساڭ تالادا قالدىڭ» دېگەندەك، ئەمدى بىر موردىن ئىس چىقىرىش ئۈچۈن ھەر كۈنى سەي - كۆكتات بازىرىغا، ئۇن، ياغ، گۆش دۇكانلىرىغا يۈگرىشىم كېرەك. تاڭ سەھەردە خوراز چىللىماستىن بۇرۇن ئورنۇمدىن تۇرۇپ، مەكتەپنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى كالا فېرمىسىغا بېرىپ، پالتاخۇننىڭ سېغىنۋاتقان سۈتىگە ئۆچرەت تۇرىشىم كېرەك. ئۆچرەت بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەسلىكتە سېتىۋالغىلى بولىدىغان بىر كىلو سۈت ئىككى بوۋاق پەرزەنتىمىزنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئوزۇقلۇقى-دە! شۇنداق، ئورۇمچىدە ئانا سۈتى بىلەنلا چوڭ بولىدىغان بالا يوق. لېكىن ئاتا ۋە ئانىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى نوقۇل ماددىي تىرىشچانلىق بەدىلىگە پەرزەنتلىرىنى ياخشى ئوزۇقلاندۇرۇپ سەمىرتىشلا ئەمەس. بۇنداق ئىپتىدائىي تەبىئىي «مەسئۇلىيەت» ھەممە جانلىقلارغا ئورتاق. قۇچقاچ جېنىدا يىراق - يىراقلارغا ئۇچۇپ بېرىپ، دەرەخ ياكى تاما كاۋاكلىرىدا ئەمدى تۇخۇمدىن ئايرىلغان ئەتلىمە گۆش ھالىتىدىكى بالىلىرىغا ئاغزىدا يەم توشۇيدۇ. بۇ جىمىكى جانلىقلارغا خاس بىيولوگىيەلىك ئىقتىدار. ئەمما ئادىمىزات بىيولوگىيەلىك جانلىقلاردىن تۈپتىن پەرقلىنىدىغان ئىجتىمائىيلاشقان ئاڭلىق «ھايۋان» بولغاچقا، ئادەملەر ئۆزىنىڭ قېنى ۋە گېنىدىن تۆرەلگەن ئۇماقلىرىنىڭ ئادىمىيلىك سۈپەتكە ئىگە بولۇشىنى «بالا بېقىش»نىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پەرزەنتكە ئاتا بولۇش قىيىن ئەمەس، ئەمما پەرزەنتكە ھەقىقىي مەنىدىكى ئاتىلىق قىلماق قىيىن. شۇڭا يۈرىكى ئىككى بولسىمۇ، تىلىكى بىر بولغان ياخشى ئەر - خوتۇن ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ياخشى خۇلقلىق، مىللەت ۋە خەلققە يارامىلىق، ھەزارەتلىك، جەسۇر ئەزىمەت بولۇپ تەربىيەلىنىشى ئۈچۈن شامدەك ئېرىپ تۈگەشنى رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. گەرچە ئەر بىلەن ئايالنىڭ ئائىلىدىكى ئىندۇۋىدال فونكسىيەسى ئوخشىمىسىمۇ، لېكىن قەلب مايىللىقى، نىشان - مەنزىلگاھى بىردەكلىككە ئىگە. ئۇلار پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىنچى بۆشۈكى بولغان ئائىلە ئۈچۈن مەنپىي - مۇسبەت ئۇلتاش. بوم ۋە زىل ئىككى تار بولۇپ، ئۇنىڭسىز ناۋا ساداسى چىقمايدۇ. (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن) شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئائىلىدىكى پەرزەنت تەربىيەسىدە ئەلمىساقتىن تارتىپ ئانا پەۋقۇلئاددە ئورۇن تۇتىدۇ. دەرۋەقە،

بۈيۈك زاتلار ئېيتقانىدەك: «ئانا گۆدەك دىلى ۋە تىلىدىكى ئىلاھە» (تىككىرى)، «ئانا ئادىمىزاتنىڭ بىرىنچى تەربىيەچىسى» (گولد سىمىت)، «ئانا شەرەپ گۆھەرنىڭ كانى» (نەۋايى)، «ئائىلىدە تەلىم، مەرپەت ساھىبى — خوتۇن» (رىزائۇددىن ئىبنى پەخرۇددىن)، «خوتۇن ئائىلە چىرىغى، روھىيەت بېغى، مەپتۇنكارلىق گۈلى» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن). ئەر (ئاتا) بولسا ئائىلە، خوتۇن ۋە پەرزەنتنىڭ غەمگۇزارى، مېھرى سۆكۈنچان مەشئىلى، ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ ئائىلىدىكى ۋەكىلى. شۇڭا پەيلاسوپ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئېيتقانىدەك: «ئاتا ئائىلە ھۇجەيرىسىدە جەمئىيەت بەختىنى، پەرزەنت گەۋدىسىدىن مىللەت كېلەچىكىنى ئۆستۈرگۈچى باغۋەندۇر». مۇشۇ نۇقتىدىن ئۆزىدىن يارامىلىق بىر ئىنسان يارىتىشنى بۇرچۇم دەپ بىلگەن ئەر ـ خوتۇن بىر دىللىق، بىر تىللىق بەختىيار ئائىلە قۇرالايدۇ ۋە بۇ يولدىكى جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى راھەت ھېس قىلىدۇ. ئائىلە كىچىك بىر مەدەنىيەت بارگاھى بولغاچقا، مورىسىدىن ئىس چىقسىلا ئائىلە دېگىلى بولمايدۇ. مەنمۇ مۇشۇنداق ھېكمەتلىك ئوقۇملارنىڭ بەرىكاتى ۋە ئىلھامى بىلەن ئەزالىرى ئەمدى جەم بولغان ئائىلەمنى قايتا قۇرۇش يولىدا نۇرغۇن مۇشكۇلاتلارنى يېڭىشكە بەل باغلىدىم.

بۇ يىللاردا، مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە «توققۇز كورپۇس»تىن باشقا مەخسۇس ئائىلىكلەرنىڭ تۇرالغۇ رايونى بولمىغاچقا، يېڭى ئائىلە، پەرزەنتلىك بولغانلار بۇرۇنقى «بويتاقلار بىناسى»دىكى بىر ئېغىزلىق ياتىقىنى ياكى بۆلۈك ـ پۇشقاقلاردا ئىشلىتىلمەي قالغان كونا ئىسكىلات ـ ئامبارلارنى، 50 ـ يىللاردا سىنىپ ياكى ئوقۇغۇچىلار ياتىقى قىلىنغان كونىراپ كەتكەن ھۇجرىلارنى تۈزەشتۈرۈپ ئۆي قىلىۋالاتتى. مەنمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۆي ـ جاي ۋە مۇقىم

www.uyghurkitap.com

مۆلۈكلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمىنىڭ پىشقەدەم باشلىقى قۇربان كەنجى ئاكىغا يالۋۇرۇپ يۈرۈپ مۇشۇ قالدۇق مۈلۈككە كۆز تىكىشىمىزنى سورىدىم. گۈللەنگەن بىر دەۋىر تۈگىگەنلىكى ئۈچۈن ئورۇن ئالغان ھالدا يېزا باغ قىلىپ ئېتىزغا كىرىپ كۆچۈرۈپ كەتتۇق. ئۇيغۇر كەنتىدىكى ھازىرلىق ئۆيلىرىدىن بىرى بولغان بۇ ئۆيدە ياشاش تۇرمۇشۇم بىلەن بىرگە بولغان ئىدىم. بىر ئاپتوبۇسنىڭ ھەيدىگۈچى بولسا تىرىشچان ۋە قورقماس ئىدى.

[...]

كەتكەن. ھەر ھالدا مەريەم قەشقەردە سەككىز يىل ياشاپ ئۆي ئىشلىرىغان پىشقاچقا، مەن تونۇر بېشىدىن ئازات ئىدىم. ئەمما خېمىر ۋە ناننى تۇشۇپ بېرەتتىم.

ئۇرۇمچىدە سۈت ئېلىش ناھايىتى قىيىن مەسىلە بولغاچقا، شارائىتى بار ئائىلىلەر ئۆچكە باقاتتى. بىزگىمۇ سۈتنى سىغىپ ئىچىش ئۈچۈن مەرھۇم قىيىن ئاتام ئالتايدىن بىر نەسىللىك بوز ئۆچكە ئەكىلىپ بەردى. مەن چارۋا مالنى ياخشى كۆرۈدىغانلىقىم ئۈچۈن بۇ ئۆچكىنى ياخشى باقتىم. سىڭلىم بۇمەريەم بوش ۋاقىتلىرىدا ئەتراپىمىزدىكى قارىياغاچنىڭ غازىڭىنى يىغاتتى. مەن ھەر ھەپتىسى ئىككى كۈن سانجى ناھىيەسىنىڭ يېنىدىكى «سەنفېڭ» دېھقانچىلىق مەيدانىغا قۇرۇلغان شۆبە مەكتەپتىكى ئەدەبىيات 74 ـ يىللىق سىنىپقا دەرسكە چىققاتتىم. بۇ نۆۋەتچىلىكتە ئوت ـ سامان كەڭرى بولغاچقا، ھەر قېتىم دەرسكە چىققاندا بىرەر قاپتىن ئوت ـ سامان ئېلىپ كىرەتتىم. يەم ـ خەشەك ياخشى بولغاچقا، ئۆچكىمىزدىن ھەر كۈنى بىر كىلوگىرامدىن كۆپرەك سۈت چىقىپ ئائىلىمىزنىڭ سۈت ئېھتىياجىنى قامدايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەنمۇ ئىككى ـ ئۈچ يىل تاڭ سەھەردە ئورنۇمدىن تۇرۇپ، سۈتنىڭ ئۆچرىتىگە يۈگۈرۈشتىن ئازات بولدۇم.

ئىشقىلىپ، «ئارقا سەپ» (ئالتايدىن كېلىپ تۇرىدىغان گۆش ـ ماي، بېلىق، ئاشلىق...) خېلى پۇختا بولغاچقا، بۇ «سېرىقتال» كۈنلەردە سارغايماي ياخشى ياشىدۇق. ئۇ كۈنلەردىكى كەچمىشلىرىمىز بۈگۈنكى ياشلار ئۈچۈن «خىيالى چۆچەك»تەك رىۋايەت سانىلار بەلكىم. لېكىن بىزدەكلەر ئۈچۈن ئۇ، رەڭ بېرىلمىگەن چىنلىق، كۆپتۈرۈلمىگەن رېئاللىق. دەرۋەقە، ھايات يىراقتىن قارىسا گۈزەل كۆرۈنەر، ئەمما ئىچىگە كىرگەنسېرى سىقىنچىلىق ھېس قىلىنار. ھايات گوياكى شاھمەت تاختىسى، ئىنسان شۇ شاھمەت تاختىسىدىكى پىشكا،

پىشكا ھەربىكەت قىلمىسا ھاياتلىق ئۆز قىممىتىنى تاپالمايدۇ. ھاياتلىق ئۈچۈن ئىزدىنىش بىز ئۈچۈن ياكى ھايات، ياكى مامات، ياكى نىجات، ياكى بەربات، ياكى سائادەت، ياكى پالاكەت ئېلىپ كېلىشى مۇمكىنچىلىكىنى چەتكە قاققىلى بولمايدۇ. «ھاياتلىق» دېگەن بۇ ئۇقۇمنىڭ شەپقەتسىزلىكى مۇشۇ يەردە. شۇڭا ئۆزۈكسىز داۋاملىشىدىغان ھاياتلىق جېڭىدە بەدەل تۆلەشتىن قورقماسلىق كېرەك. مېنىڭمۇ تۆلىگەن بەدەللىرىم ھاياتلىقنى نىشانلىغان. 1977 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرگە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئېلىش ئارقىلىق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغانغا قەدەر، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا سىناق تەرىقىسىدە ئۈچ قارار «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. مەن بۇ ئۈچ قارارلىق سىنىپلارنىڭ ھەممىسىگە «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى»گە ئائىت ئىككى خىل دەرس ئۆتۈشتىن باشقا، ئۇلارنىڭ زاۋۇت ـ كارخانا، يېزا ـ قىشلاقلارغا بېرىپ ئوقۇش بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىش مەزمۇن قىلىنغان «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيەتلىرىگە قاتناشتىم. 1974 ـ يىلى 6 ـ ئايدا فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتىمىن خۇدابەردى ئاكىنىڭ باشلامچىلىقىدا شەرىپىدىن ئۆمەر، ئابلەت ئۆمەر، نۇرمەھەمەت زامان، بۇغدا ئابدۇللا قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىللە تۇنجى قارارلىق «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى پائالىيىتىنى ئېلىپ باردۇق. بۇ پائالىيەتمۇ ناھايىتى مەنىلىك ۋە كۆڭۈللۈك ئۆتتى. بۇ جەرياندا، بىر تەرەپتىن دېھقانلار بىلەن ئېتىز ـ ئېرىقلاردا ئەمگەك قىلدۇق. يەنە بىر تەرەپتىن ئېتىز بېشىدا ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا دەرس ئۆتتۇق. ئابلەت ئۆمەر مۇئەللىم بىلەن مەن شۇ يىللاردا قانات يايدۇرۇلغان «پى لىن پى كۇڭ» (لىن بياۋنى، كۇڭزىنى پىپەن قىلىش) ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ، ماۋزېدۇڭنىڭ يېڭىدىن ئېلان قىلىنغان «جىڭ

گاڭشەنگە قايتا چىقىش»، «ۋابا ئىلاھىنى ئۇزىتىش» قاتارلىق شېئىرلىرىنى دېھقانلارغا ۋە ئوقۇغۇچىلارغا لېكسىيە قىلدۇق. غۇلجىدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، مەن ۋە فاكۇلتېت ئوقۇغۇچىلار خىزمىتىنى باشقۇرىدىغان سىياسىي يېتەكچى مەمتىمىن بىلەن 2 ـ قارارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ قارامايغا كېلىپ جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارما، قاراماي نېفىت ئېلىش ئىككىنچى زاۋۇتى، قاراماي ماشىنا سازلىق زاۋۇتى قاتارلىق ئۈچ ئورۇندا «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيىتى ئېلىپ باردۇق. بۇ جەريان بىز ئۇچۇن ئىشچىلار تۇرمۇشىنى ئۆگىنىشنىڭ ناھايىتى ياخشى پۇرسىتى بولدى. مەن جەرەنبۇلاقتا ئوقۇغۇچىلىرىمنى يېتەكلەپ جۇڭغارىيە ۋادىسىدىكى كۆككە سوزۇلغان نېفىت بورىۋايلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدىم. بۇ قاراماي نېفىتلىكىنىڭ 1 ـ ئالدىنقى سېپى ئىدى. بىر كۈنى جۇڭغارىيەنىڭ ئەڭ چېتىدىكى بىر نېفىت ئېلىش قۇدۇقىغا باردۇق. ئۇ يەردىكى بورىۋاي ھەممىدىن ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك بولۇپ، لايغا مىلەنگەن ئون نەچچە ئىشچى جىددى ئىشلەۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىز بىلەن كۆرۈشۈشكىمۇ پۇرسىتى يوق ئىدى. شۇ ئارىدا بورىۋاي ۋىشكىسىنىڭ بۇرغىلاش ئوقىنى رېمونت قىلىشقا يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ئېگىز بوي، بەستلىك بىر «لاي ئادەم» ماڭا تىكىلىپ قاراپ:

—— سەن ئابدۇكېرىممۇ؟ مېنى تونىمىدىڭ ـ ھە، —— دەپ قارا لايغا مىلىنىپ كەتكەن پەلەيلىك قولىنى ئۇزاتتى.

راستىنى ئېيتسام، بۇ «لاي ئادەم»نى دەماللىققا تونىيالمىدىم. ئەمما لابادەك جاراڭلىق ئاۋازى ماڭا تونۇشتەك قىلاتتى. شۇ ئاندا ئۇ خىزمەت كۆزەينىكىنى ئېلىۋېتىپ، بويىندىكى مايلىشىپ كەتكەن لۆڭگىسى بىلەن يۈز ـ كۆزلىرىدىكى ماي ئارىلاشقان لاي يۇقۇندىلىرىنى سۈرتتى. مەن چېچىلىپ كەتكەن ئىسمىنى يىغىپ:

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سەن نىيازغۇ! بۇ يەردە سەن بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشىمنى خىيالىمغا كىرگۈزمىگەچكە، سېنى تونىيالماپتىمەن. رەنجىمە ئاداش، — دەپ ئۆزرە ئېيتتىم.

— كېرەك يوق. مۇشۇ ھالىتىمدە سەن تۇگۇل، بەزىدە خوتۇن، بالا - چاقىلىرىممۇ تونىيالماي قالىدۇ، — دەپ چاقچاق قىلدى نىياز.

بۇ كىشى مەن بۇ ئەسەرنىڭ 2 - بابىدا قەشقەر سەمەن ئوتتۇرا مەكتىپىدە 1953 - يىلدىن 1956 - يىلغىچە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىم قاتارىدا تىلغا ئالغان نىياز دېگەن يېڭىسارلىق ساۋاقدىشىم ئىدى. ئۇ ياش جەھەتتە بىزدىن بىر - ئىككى ياش چوڭراق، ھەمدە خېلى پائالىيەتچان بولغاچقا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپلا شىنجاڭ نېفىت تېخنىكومىغا ئوقۇشقا كەتكەن. 1959 - يىلى بۇ تېخنىكومنىڭ بورىۋاي كەسپىنى پۈتتۈرۈپ، قاراماي نېفىتلىكىگە خىزمەتكە چىققان. تېخنىكا ماھارىتى ئالاھىدە يۇقىرى بولغاچقا، قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ «يۇرىكى» بولغان جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارمىسىنىڭ باش ئىنژېنېرى ۋە باشقارما باشلىقى بولۇپ ئۆستۈرۈلگەن. مېنىڭ ئىككىنچى ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇنمۇ مۇشۇ باشقارمىنىڭ تېخنىك ئىشچىسى بولغاچقا، ئاكامنىڭ ۋاستىسى بىلەن 1963 - يىلى نىياز بىلەن قارامايدا بىر قېتىم كۆرۈشكەن ئىدىم.

— ئابدۇكېرىم، جورۇڭلار، ئاۋۇ زىملانكىغا كىرىپ پا-راڭلىشايلى، — دەپ نىياز بىزنى ئۈستى بىرزىن پالاس بىلەن يېپىلغان ئۆيگە باشلىدى. ئۇنىڭ زىملانكا دېگىنى شۇ ئۆيكەن. («زىملانكا» رۇسچە ئاتالغۇ بولۇپ، «گەمە ئۆي» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.)

ئۇ بىزنى باشلاپ كىرگەن «زىملانكا» مۇشۇ بورىۋايىدا

ئىشلەۋاتقان ئىشچىلارنىڭ دەم ئېلىش قونالغۇسى ئىكەن. بىز ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئاددى ئۈستەلنىڭ ئەتراپىغا تىزىلغان مايلىشىپ كەتكەن ياغاچ بەندىڭدە ئولتۇردۇق.

— بۇ يەردە ئىشچىلارنىڭ بوتۇلوشكىسىدىن (تۆمۈر سۇدان) باشقا قاچا - قۇمۇچمۇ يوق. ئىشچىلار ئىشقا چىققاندا ئۆيدىن بوتۇلوشكىسىغا چاي قاچىلاپ، شۇ چاي بىلەن قۇرۇق ناننى يەيدۇ. تاماقنى ئىشتىن چۈشكەندە ئۆيىگە بېرىپ يەيدۇ. شۇڭا سىلەرگە چايمۇ قويالمىدۇق. رەنجىمەڭلار، — دېدى نىياز.

— ھېچ ۋەقەسى يوق. بىز ھازىرلا قايتىمىز ئەمەسمۇ.

— سىلەر بىلەن مەنمۇ بىللە قايتىمەن. جەرەنبۇلاقتىكى شارائىتىمىز خېلى ياخشى. قايتقاندىن كېيىن مەن سىلەرنى جەرەنبۇلاق ئىشچىلار ئاشخانىسىدا راسا بىر مېھمان قىلۋالاي.

— رەھمەت. سەن بەك ئالدىراش ئىكەنسەن. سېنى ئاۋارە قىلغۇمىز يوق.

— بولدى ئاداش، تولا تەكەللۇپ قىلما. نېفىت ئىشچىلىرىنىڭ كۆڭلى نېفىتتەك ھارارەتلىك بولىدىغانلىقىنى بىلمەمسەن؟ ئىشچى دېگەن گەپنى بىر قىلىدۇ. زىيالىلاردەك تەكەللۇپنى بىلمەيدۇ.

— سەن دېگەن چوڭ باشلىق تۇرساڭ، قانداقسىگە ئىشچى بولىسەن؟

شۇمۇ گەپمۇ ئاداش. مانا كۆردۇڭغۇ، مەن ھەر كۈنى ئالدىنقى سەپتە ئىشچىلار بىلەن بىللە ئىشلەيمەن. نېفىت ساھەسىدىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسى جەڭدە قوماندان جەڭچىلىرى بىلەن بىر سەپتە بولغىنىدەك، ئالدىنقى سەپتىكى ئىشچىلار بىلەن بىللە ئىشلەيدۇ. ئىش ئۈستىدە قوماندانلىق قىلىدۇ. نېفىتلىكتە ئىشخانىسىدا مۆكۈنۈۋېلىپ «قوماندانلىق

قىلمىدىغان باشلىقلارنىڭ ئېتىۋارى يوق. چۈنكى، بىزنىڭ ئىشلەۋاتقىنىمىز تېخنىكىلىق خىزمەت-تە!

— ئاداش نىياز، ئاڭلىسام سېنى داجېي نېفىتلىكىنى ئېچىشقا قوماندانلىق قىلغان ۋاڭ تېرىن (تۆمۈر ئادەم ۋاڭ) غا ئوخشىتىپ «نىياز تېرىن» دېيىشىدىكەن، راستمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— بۇ ئاشۇرۇۋېتىلگەن چاقچاق گەپ. مەن قانداقمۇ «ۋاڭ تېرىن» بولالايمەن. دەرۋەقە، خىزمەتلەر توختاپ كەتكەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىللىرىدىمۇ مەن بورىۋاينىڭ يېنىدىن ئايرىلماي، ئىشچىلار بىلەن نېفىت قازدىم. شۇ چاغلاردا نېفىت ئىدارىسىدە ئېچىلغان بىر قېتىملىق يىغىندا قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى يولداش سوڭ خەنلياڭ مېنى ماختاپ «نىياز تېرىن» دەپ قويغان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ سۆز ماڭا لەقەم بولۇپ قالدى، دېگىنە!

— پۇلغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان ياخشى لەقەم ئىكەن، — دېدىم مەن.

نىياز ئەنە شۇنداق جاسارىتى بىلەن جۇڭگارىيەنىڭ تەكتىگە سىڭىپ كەتكەن «قارا ئالتۇن»نى قېزىپ چىقىرىش يولىدا بىر ئۆمۈر قان - تەر ئاققۇزۇپ، 21 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پېنسىيەگە چىقتى. 55 يېشىدا ئۈستۈرۈلۈپ قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، نېفىت ئېلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ باش ئىنژېنېرى بولدى. ئۇ «ۋارىس ھۆكۈمەت»تىن كېيىنكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان قاراماي نېفىتلىكىدىكى يەنە بىر شۇڭقاردۇر.

بىزنىڭ قارامايدىكى «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيىتىمىز ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ۋە مەنىلىك ئۆتتى. سانائەتتە ۋە تۇرمۇشىمىزدا ئىشلىتىۋاتقان نېفىتنىڭ قانداق ئېلىنىدىغان-

لىقىنى نېفىت ئىشچىلىرىنىڭ قانچىلىك جاپالىق ئىشلەيدىغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە بولدۇق. ئەمەلىي تەسىراتلىرىمىزنى شېئىر ۋە نەسرگە ئايلاندۇرۇپ قارا تاختا گېزىتى ئىشلەپ ئىشچىلار بىلەن ئورتاقلاشتۇق. جۇڭغار دالىسى قەلبىمىزدە چاقنىدى.

قارامايدىكى «چېنىقىش پىراكتىكىسى»نى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مەكتەپكە قايتىپ كېلىشىمگە ماڭا يەنە بىر «دالا خىزمىتى» يۈكلەندى. بۇ خىزمەتنىڭ باشلىنىشى مۇنداق ئىدى.

1974 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تەشۋىقات، مەدەنىيەت، رادىئو - تېلېۋىزىيە قاتارلىق تاراتقۇ ئورگانلىرىنىڭ هوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزىۋالغان جاڭ چىڭ مەركىزى رادىئو ئىستانسىسىدە ئۆزبېكچە ۋە قازاقچە تىلدا چەت ئەللىكلەرگە ئاڭلىتىش قانىلى قۇرۇش توغرىسىدا يوليورۇق بېرىپ، ئۇنىڭغا كېرەكلىك خادىملارنى تەربىيەلەپ بېرىش هەققىدە مەركەز نامىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتقا هۆججەت چۈشۈردى. بۇ هۆججەتنىڭ روهىغا ئاساسەن 1 - قېتىمدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆزبېك تىلىنى ئۆگىنىدىغان بىر تولۇق كۇرس سىنىپى ئېچىش قارارلاشتۇرۇلدى. هۆكۈمەتنىڭ بۇ قارارنى مەكتەپ «ئىنقىلابىي ۋېيۈەنخۇي» ئەستايىدىل مۇزاكىرە قىلىپ، شىنجاڭدىكى ئۆزبېكلەر بىر قەدەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىن ئۆزبېك ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ قوبۇل قىلىش، ئوقۇتقۇچىلار مەسىلىسىنى مائارىپ تارماقلىرى بىلەن هەمكارلىشىپ بىر تۇتاش هەل قىلىش، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى كونكرېت باشقۇرۇشقا تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى مەسئۇل بولۇشنى بەلگىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا تۆت گۇرۇپپا (ئۈرۈمچى - سانجى گۇرۇپپىسى، ئىلى - چۆچەك گۇرۇپپىسى، شەرقىي شىنجاڭ گۇرۇپپىسى، خوتەن -

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قەشقەر گورۇپپىسى) ئادەم تەشكىللەيدۇ. شۇ گورۇپپىلار ئىچىدە مەرھۇم سابىت موللاخۇن بىلەن مەن مەركەزنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى ئېلىپ قەشقەر ۋە خوتەنگە ئوقۇغۇچى ئېلىشقا ماڭدۇق. ئوقۇغۇچى ئېلىشنىڭ شەرتلىرى ناھايىتى ئېغىر ئىدى. ئۇلار كەلگۈسىدە مەركىزى رادىئو ئىستانسىدە چەتكە قارىتا ئاخبارات خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان بولغاچقا، تاللىنىدىغان ئوبيېكتلارنىڭ ئۈچ ئەۋلادىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي تارىخىي تەكشۈرۈلەتتى. ھەمدە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈش دىپلومى، «قايتا تەربىيە» ھەرىكىتىدىكى ئىپادىسى، چىراي ۋە بەدەن ساغلاملىقى، نوتۇق ۋە يېزىقچىلىق ئىقتىدارى... قاتارلىقلار تىزىملاشنىڭ ئاساسىي شەرتى قىلىناتتى. قاتلاممۇ ـ قاتلام تەكشۈرۈش، تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە باھالاپ بېكىتىش ئارقىلىق نەچچە ئون نامزاتلار ئىچىدىن تاللاپ، يەكەن ناھىيەسىدىن ئىككى نەپەر (بىر ئوغۇل، بىر قىز)، قەشقەر شەھىرىدىن ئىككى ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدۇق. خەتەندىن بۇ شەرتلەرگە ئۇيغۇن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى تېپىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ جىددىي خىزمەتنى 15 كۈندە ئاخىرلاشتۇرۇپ مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق.

شۇ قېتىمدا شىنجاڭ بويىچە 20 گە يېقىن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپتۇ. ئۇلار بىر سىنىپ بولۇپ 10 ـ ئايدا ئوقۇش باشلىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم ئۆزبېك ئوقۇتقۇچىلار ھەمدە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەر ۋە باشقا ئورگانلاردا خىزمەت قىلىدىغان پېشقەدەم ئۆزبېك ئۇستازلار ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ۋە دەرسلىك قوللانمىلىرىنى تۈزۈش ۋەزىپىلىرىنى زىممىسىگە ئالدى. ئۇلار ناھايىتى ياراملىق ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا، ئۆگىنىشكە ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن كىرىشكەن ئىدى. ۋاھالەنكى، جاڭ چىڭ باشچىلىقىدىكى «تۆت كىشىلىك گورۇھ» تارمار قىلىنغاندىن

كېيىن مەركىزى پارتىيە كومىتېتى خىزمەتلەرنى قايتىدىن تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا، مەركىزى رادىئو ئىستانسىسىنىڭ بۇ پىلانىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۆزبېك سىنىپىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا بىر تۇتاش خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. شۇ سىنىپتا ئوقۇغان ئارسلان ئابدۇللا فاكۇلتېتنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىنغان. ئۇ بۇ جەرياندا ئوقۇتقۇچى، تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ باش مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، 2013 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتچىلەر كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ئۆستۈرۈلدى. ئۇ ھازىرمۇ قوشۇمچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پىروفېسسور ۋە دوكتورانتلار يېتەكچىسى بولۇپ، ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى، مېنىڭچە، ئوقۇش سالاھىيىتىگە قارىغاندا تىرىشىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغان ئەمەلىي ئىقتىدار مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بىر مەزگىل بىزدە ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىنغان «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلارنى قارا قويۇقلا ئىمتىھان ئارقىلىق قوبۇل قىلىنغان مۇنتىزىم ئوقۇغان ستودېنتلاردىن تۆۋەن كۆرۈش خاھىشى شەكىللىنىپ قالغان. باشقا ئالىي مەكتەپ ۋە باشقا كەسىپدىكى شۇ خىل ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنى بىلمىسەممۇ، لېكىن تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشتىكى قەيسەرلىكى ۋە خىزمەت ئىقتىدارى مېنى قايىل قىلىدۇ. ئەنە شۇ سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلاردىن قاسىم مامۇت (ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ سابىق باشلىقى)، ئارسلان

ئابدۇللا، ئابدۇراخمان ئەبەي (ئاپتونوم رايونلۇق نەشرىيات گورۇھىنىڭ لىدىرى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ باشلىقى)، ئابلىز ئابدۇرېھىم (مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ سابىق نازىرى)، ئىسمايىل ئەمەت («شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم («شىنجاڭ ياشلىرى» نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىقى، تونۇلغان يازغۇچى)، غەيرەت ئابدۇللا («شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرلار پونكىتىنىڭ مۇدىرى، داڭلىق ئاخباراتچى ۋە تونۇلغان يازغۇچى)... قاتارلىق جامائەت ئېتىراپ قىلغان ئۆلكە، نازارەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك رەھبەرلەر، داڭلىق ژۇرنالىستلار، ئاخباراتچىلار ۋە كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىملار، يازغۇچى - ئەدىبلەر يېتىشىپ چىقتى. شۇڭا ھېلىقىدەك «قاپاق پۇل ئەمەس، باراڭ پۇل» بولىدىغان «سودا»دىن تەئەججۇبلىنىمەن. 1974 - يىلى مەن ۋە ئائىلەم ئۈچۈن يەنە بىر ئەھمىيەتلىك يىل بولدى. شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنى پەرزەنتىمنىڭ كەنجىسى مەلىكەئاي تۇغۇلۇپ، بىر جۈپ ئوغۇل، بىر جۈپ قىزنىڭ دادىسى بولدۇم. ئائىلىمىز باللار يەسلىسىدەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. باللىرىمنىڭ ئەھدىسىدىن قەيسەر ئانا مەريەم ۋە ئىشچان سىڭلچاق بۇمەريەم چىقاتتى.

1977 - يىلىغا كەلگەندە ماۋزېدۇڭ ئىزىغا چۈشۈپ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرگە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئارقىلىق ئەلالىرىنى تالاپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شۇ يىلى 2 - مەۋسۇمدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بىراقلا تۆت سىنىپ (ئىككى سىنىپ مىللى، ئىككى سىنىپ خەنزۇ) ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ئوقۇتۇش پىروگراممىلىرى ۋە دەرس قۇرۇلمىلىرىمۇ مۇۋاپىق ئىسلاھ قىلىندى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ روھى كەيپىياتىمۇ تۇراقلاشتى. مەن بۇ يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» ھەمدە

«خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن تاللانمىلار» قاتارلىق ئىككى دەرسنى ئۆتتۇم. «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» ھەر ھالدا بىر قەدەر قېلىپلاشقان، پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىمۇ خېلى مول، بىلىش قىممىتى ۋە جەلپكارلىقى يۇقىرى بولغان پەن بولغاچقا، بۇ دەرسنى ئۆتۈش ماڭا ئانچە قىيىن ئەمەس ئىدى. ئەمما «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» تېخى ئالىي مەكتەپلەردە سىناق تەرىقىسىدە يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان دەرسلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ نە نەزەرىيە سىستېمىسى، نە ئوقۇتۇش قوللانمىسى، نە پىروگراممىسى يوق ئىدى. شۇڭا، ئاق قەغەزگە رەسىم سىزغاندەك ھەممە ئىشنى يېڭىدىن باشلاشقا توغرا كېلەتتى. گەرچە يازما ئەدەبىياتنىڭ سۈت ئانىسى (ئىنىكئانىسى) بولغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىمدىلا قىزىقىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئالىي مەكتەپ مۇنبىرىدە ئۇ ھەقتە سىستېمىلىق لېكسىيە سۆزلەشكە خېلى دەسمايە كېتەتتى. «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە» دېگەن روھ مېنى جۈرئەتلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن «تەۋەككۈل دەرياسى»غا «يالاڭياق» كىردىمدە، بارچە زېھنىمنى سەرپ قىلىپ، بۇ يېڭى دەرسنى ئۆتۈشكە بەل باغلىدىم. ھەر ھالدا ئىلىمگە تەشنا ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئىلھامى ۋە مەدىتى بىلەن بۇ ئۆتكەلدىنمۇ ياخشى ئۆتۈۋالدىم. دېڭىزغا چۈشمەي تۇرۇپ، سۇ ئۈزۈشنى ئۆگەنگىلى بولمايدىكەن. لېكىن ئالىي مەكتەپنىڭ مۇنبىرى «قۇيرۇق كۆرسىتىپ ئۆپكە ساتىدىغان» قاسساپلارنىڭ دۇكىنى ئەمەس. ئەكسىچە، ئۇ سىستېمىلاشقان، قېلىپلاشقان ئۆلچەملىك مەرىپەت دەرگاھى، يېڭىچە بىلىم دۇردانىلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلار قەلبىدە ئىز قالدۇرۇش ئوقۇتقۇچىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى. شۇڭا مەن بۇ دەرسنى ئۆتۈش جەريانىدا ئالىي مەكتەپنىڭ تەلىپىگە لايىق بىر قوللانما تۈزۈشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ۋە تەخىرسىزلىكىنى چوڭقۇر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھېس قىلىپ، فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتتىمىن ئاكىغا دوكلات قىلدىم. مەتتىمىن ئاكا ئۆزۈندىن بۇيان خەلق ئەدەبىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن ھەمدە ئۇنى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پىروگراممىسىغا كىرگۈزۈش يولىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن يىراقنى كۆرەر ئۇستاز بولغاچقا، مېنىڭ بۇ تەكلىپ پىكرىمنى قىزغىن قوللىدى.

— خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يۈتمەس - تۈگىمەس بۇلىقى خەلق ئارىسىدا. سىلەر ئالدى بىلەن مۇشۇ مەنبەنى قېزىڭلار. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىممۇ مۇشۇ تەكلىپنى بەرگەن. شۇڭا ئىككىڭلار بىرلىشىپ ئالدى بىلەن خام ماتېرىيال توپلاڭلار. مۇشۇ ئاساستا بىر ئۆلگىلىك دەرس قوللانمىسى ئىشلەڭلار. بۇرۇنقىدەك «تۈگمەنگە قانداق ئۆگۈت كەلسە، شۇنى تارتىپ جان باقىدىغان» ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتمىسەك بولمايدۇ. شۇڭا ھەر قانداق دەرسنىڭ چوقۇم قوللانمىسى بولۇشى كېرەك. بۇ پىلانىڭلارنى مەن قوللايمەن. بار كۈچۈم بىلەن ياردەم بېرىمەن، — دەپ يولىيورۇق بەردى بۇ پېشقەدەم مۇدىرىمىز.

شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنىڭ پىلانىنى تۈزدۇق ۋە 1978 - يىلى 6 - ئايدا سەپەرنىڭ بىرىنچى ئۆتىكى كورلا ئوبلاستىنىڭ لوپنۇر ناھىيەسىگە قاراپ يول ئالدۇق. بۇ كۈنلەردە تېخى ھازىرقىدەك زامانىۋى خاتىرىلەش ئۈسكۈنىلىرى يوق ئىدى. بىز شەخسى مۇناسىۋەت ئارقىلىق ناھايىتى تەسلىكتە شىنجاڭ كىنو - فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ 20 كىلودىن ئارتۇق ئېغىرلىقتىكى كونا ماگنىتفونىنى (سىملىق ئاۋاز خاتىرىلەش ئۈسكۈنىسى) ئارىيەت ئالغان ئىدۇق. بۇ سايمانغا ئېرىشكىنىمىزگە خۇش بولۇپ، ئۇ خېلى ئېغىر بولسىمۇ مەن كۆتۈرۈپ ماڭاتتىم. لوپنۇر «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى كۆمۈلگەن ئاجايىپ

سېھىرلىك رايون. ناھىيە بازىرى كورلىدىن ئانچە يىراق بولمىسىمۇ، لېكىن ئاشۇ يىللاردا ناھىيە دېگىدەك بىر بازىرىمۇ يوق ئىدى. ناھىيە ئىچىدە تېخى مېھمانخانا بولمىغاچقا، شۇ يىللاردىكى ناھىيەلىك پارتكومنىڭ سېكرېتارى ئۇتۇق شۈجىنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن بىر قەۋەتلىك زەيلىشىپ كەتكەن بىر ئىشخانا ئۆينى ياتاق قىلدۇق. ھېلىقى ئاۋاز خاتىرىلەش ئۈسكۈنىمىزنى توكقا چېتىۋالدۇق. لېكىن بۇ يەردىكى توك بېسىمى ھەم تۆۋەن ھەم ئۆزگىرىشچان بولغاچقا، بۇ ئۈسكۈنە بەزىدە ئىشلىمەيتتى. شۇڭا يەنىلا قەلەم بىلەن قەغەزگە تايىنىپ ئىشلەشكە توغرا كەلدى. «تاش يېسەكمۇ ئاش بولسىغان» قىران دەۋرىمىز بولغاچقا، يېمەك - ئىچمىكىمىز غورىگول بولسىمۇ، روھىمىز كۆتۈرەڭگۈ ۋە جۇشقۇن ئىدى. ئۇنىۋېرسىتېتتا بىز بىلەن ئىككى يىل بىر داشقازاننىڭ ئېشىنى بىللە ئىچكەن لوپنۇرلۇق ساۋاقدىشىمىز شىرىپ مۇسا ئۇ يىللاردا ناھىيەلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى ئىكەن. ئۇ لوپنۇرنىڭ ئەھۋالىنى بەش قولدەك بىلگەچكە، بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە ناھايىتى كۆپ ياردەم بەردى. ئىلىم نۇرى جىن چىراغنىڭ يورۇقىدەك پىلىلداپ تۇرغان ئاشۇ يىللاردا بۇ «سىرلىق ئارال»نىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت مۇھىتىمۇ ناھايىتى ناچار ئىدى. بىز بەزىدە كالا ھارۋىسى، بەزىدە تەڭنە - قولۋاقلاردا ئولتۇرۇپ، بەزىدە پىيادە، بەزىدە ئات - ئېشەكلەرنى مىنىپ، بەزىدە مالچىلارنىڭ كۆزلەك - ساتمىلىرىدا تۈنەپ قۇملۇق ۋە سازلىق، چىغىر يوللار بىلەن ئۇپقان ۋە قېقى دەرياسى ئېقىنىدىكى لوپنۇرنىڭ ئەڭ چەت يېزىلىرىدىن بولغان دۆڭقوتان ۋە قارچۇغا يېزىلىرىغىچە زىيارەت قىلغاندۇق. بىز «ھالاكەت دېڭىزى» دەپ ئاتىلىدىغان تەكلىماكان قۇملۇقى ئىچىدىكى بۇ «ھاياتلىق بوستانلىقلىرى»نى ئارىلاپ، ئۆمۈر بويى لوپنۇر بازىرىغىمۇ بېرىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

باقمىغان باي نىياز قاتارلىق قاتارلىق 100 ـ 110 ياشتىن ھالقىغان جۇشقۇن روھلۇق بوۋاي ـ مومايلار بىلەن سۆھبەت قۇرۇپ، لوپنۇر دىيارىنىڭ ھەقىقەتەن ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ئۆزگىچە بىر مەدەنىيەت بەلبېغى، قويۇق مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە جەلپكار بىر رايون ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدۇق. راستىنى ئېيتقاندا، كەسپى نىشانەمدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنى تاللىشىم ھەمدە مۇشۇ ساھەنى ئۆمۈرلۈك تەتقىقات يۆنىلىشى قىلىپ بەلگىلىشىمگە مۇشۇ قېتىملىق لوپنۇر تەسىراتى سەۋەب بولغانلىقى ئېنىق. دەرۋەقە، بۈگۈنمىزدىن 36 يىل ئىلگىرىكى ئىزدىنىش يولىدا ئېلىپ بارغان بۇ ئەھمىيەتلىك لوپنۇر سەپىرى مېنىڭ مەدەنىيەت قىممەت قارىشىمنىڭ تىكلىنىشىگە ئاساس بولغانىدى. بۇ ساھەدىكى كېيىنكى تەتقىقات ھاسىلاتلىرىممۇ ئاشۇ سەپەرنىڭ خاسىيىتىدىن تۇغۇلغان «ئىدراكى ئوغلان» ئىدى. بىز ئاشۇ سەپىرىمىزدە شەكىل ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىدىكى خەلق قوشاقلىرىدىن روشەن پەرقلىنىدىغان مىڭ كۇپلېت (لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە «سۇتۇق» دەپ ئاتايدۇ)تىن ئارتۇق «لوپنۇر قوشىقى» تېخى نامىنىمۇ ئاڭلىمىغان ئىككى ـ ئۈچ پارچە يەرلىك داستان پارچىلىرى، لوپنۇر تارىخى ۋە ئېتنوگرافىيەسى ھەمدە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ئائىت نەچچە ئون پارچە ئەپسانە ـ رىۋايەتلەرنى خاتىرىلىۋالدۇق. ۋاھالەنكى، بىز «يوق» قىلىپ ئېلىپ ماڭغان ھېلىقى كېلەڭسىز ماگنىتوفون تېخى توك تارتىلمىغان لوپنۇر يېزىلىرىدا ئىشلىمىگەچكە قوشاقچى ۋە داستانچىلارنىڭ يۈرەكنى ئېرىتىدىغان مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى خاتىرىلەپ ئالالمىغانلىقىم ئۈچۈن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. چۈنكى، ئاشۇ يىللاردا لوپنۇر خەلق ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ ساپلىقىنى يوقاتمىغان بولۇپ، ھەر قانداق بىر قوشاقچى

قوشاق ئېيتسا، چالغۇ ئىشلەتمەي ئۆز ئاھاڭى بىلەن ئېيتاتتى. بۇ ئاھاڭلار شۇنچىلىك تەبىئىي، شۇنچىلىك لەۋەن ئىدىكى، سەنئەتنىڭ سېھرى كۈچى بىلەن ئۆزىمىزنى بىھۇش ھېس قىلاتتىمىز. ھازىر رادىئو - تېلېۋىزىيە سەھنىلىرىدە ھەممىمىزنى جەلپ قىلىۋاتقان «لوپنۇر ناخشىلىرى» مۇندىن 35 يىل بۇرۇن مەن ئاڭلىغان لوپنۇر ئاھاڭلىرىنىڭ ئاز - تولا ئۆزگەرتىلگەن بىر قىسمىدىن ئىبارەت. بۇ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ئۇ يىللاردا لوپنۇر دىيالېكتىمۇ ساپ ئىدى. شۇڭا خاتىرىلەش جەريانىدا بىز لوپنۇر تىلىدىكى خېلى كۆپ سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەي، ترانسكرىپسىيە شەكلىدە خاتىرىلىۋالاتتۇق. بىزگە ناتونۇش بولغان بۇ خىل سۆزلەملەرنىڭ مەنىسىنى بىزگە ھەمرا بولغان شېرىپ مۇسا ۋە باشقا يەرلىك بىلەرمەنلەردىن سوراپ يېزىۋالاتتۇق. مەن شۇ چاغدىلا «لوپنۇر تىلى» بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۆزگىچە بىر دىيالېكتى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان ئىدىم. ۋاھالەنكى، تىلشۇناس بولمىغانلىقىم ئۈچۈن بۇ دىيالېكتنىڭ ئۆزگىچە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن يېشىپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلاتتىم.

ئىشقىلىپ، «لوپنۇر زىيارىتى» مەندە ئۇنتۇلماس تەسىر قالدۇردى. مەن بۇ زېمىنغا 40 يىللىق تارىخىي رىشتىسى باغلانغان شىۋېتسىيەلىك مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچى «ھەيدىن تۆرەم» (لوپنۇر ئۆزگە تونۇش بولغان مەشھۇر ئارخېلوگ سۋېن ھېدىننى «ھەيدىن تۆرەم» دەپ ئاتىغان) روھىنى ئۈلگە قىلىپ لوپنۇرغا يەنە كېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. دەرۋەقە، شۇندىن 30 يىل ئۆتكەندە لوپنۇرنى ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم «زىيارەت» قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئۈچ قېتىملىق «لوپنۇر سەپىرى»دىكى ھاسىلاتلىرىمنى كېيىنكى باپتا ئوقۇرمەنلىرىم بىلەن ئورتاقلىشىشقا قالدۇرۇپ، سەپىرىمنى

داۋاملاشتۇرىمەن.

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشنى بىر ئاي داۋاملاشتۇرۇپ، كورلا چەرچەن قۇم يولى ئارقىلىق خوتەنگە يۈرۈپ كەتتۇق. بىز كېرىيە ۋە قاراقاش ناھىيەسىنى نۇقتا قىلىپ، بۇ ئىككى ناھىيەدە 20 كۈن تەكشۈرۈش ئېلىپ باردۇق. مېنىڭ خوتەنگە تۇنجى قېتىم بېرىشىم ئىدى. نىيەدىن تارتىپ گومىغىچە بىر سىزىق ئۈستىگە چېكىلگەن نەقىشلەردەك يەتتە بوستانلىقتىن تەركىب تاپقان خوتەن دىيارى يەنە ئۆزگىچە مەدەنىيەت بەلبېغى ئىدى. قۇربان تولۇمنىڭ يۇرتى كېرىيە بىلەن شاھ مۇھەممەدنىڭ يۇرتى قاراقاش خەلق مەدەنىيىتىنىڭ كانى بولۇشتەك ئەۋزەللىكى بىلەن خوتەن مەدەنىيىتىنىڭ بىر جۈپ گۆھەر كۆزى ئىدى. خوتەندە مۇھەممەد زۇنۇننىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە مېنىڭ ساۋاقداشلىرىم خېلى كۆپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن بىزنىڭ توپلاش خىزمىتىمىز ئوڭۇشلۇق داۋاملاشتى. كېرىيەدە ئاتاقلىق خەلق قوشاقچىسى ۋە خەلق ناخشىچىسى مەڭلەشخان (تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا كۆچادا ئۆتكەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى نىساخان «جىلدىرىڭ»نىڭ سىڭلىسى) نى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن نۇرغۇنلىغان كېرىيە قوشاقلىرىنى خاتىرىلىۋالدۇق. كېرىيەنىڭ پولو تاغلىرىدا مال ـ چارۋىچىلىق بىلەن ياشايدىغان «تاغلىقلار» ئارىسىغا بېرىپ، باشقا رايونلاردا تېپىلمايدىغان تاغ ناخشا ـ قوشاقلىرىنى ۋە «شېرىپ بوجاڭ» ھەققىدىكى داستاننىڭ پارچىلىرىنى يېزىۋالدۇق. كېرىيە ئۇيغۇر خەلق تېبابىتىنىڭ بۆشۈكى ئىكەن. بۇ رايوندىكى خەلقنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر تېبابىتىدىن خەۋەردار بولغاچقا، ئۆيلىرىدە تېبابەتكە ئائىت قولىيازما، رىسالە، رېتسېپلارنى ئەتىۋالاپ ساقلايدىكەن. ئەل ئىچىدىكى ئەم ـ ئىرىمگە ئائىت بىلىملارمۇ فولكلورنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. شۇڭا بىز بۇ ھەقتىكى ئاغزاكى ۋە

يازما ماتېرىياللارنىمۇ توپلىدۇق. دەرۋەقە، بۇ خاتىرىلەر مېنىڭ كېيىنكى فولكلور تەتقىقاتىمدا ناھايىتى ئەسقاتتى.

قاراقاشتا خەلق داستانلىرى ۋە داستانچىلىرى ناھايىتى كۆپكەن. بىز شۇ چاغلاردىلا ئەلگە تونۇلغان ئاتاقلىق خەلق داستانچىسى ۋە راۋاپ قوشاقچىسى شاھ مۇھەممەدنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن «ئابدۇراھمان خان پاشا» داستانىنى ھەمدە بۇ داستانغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلارنى يېزىۋالدۇق. گەرچە خوتەن ۋە قەشقەردە بۇ داستاننى ئېيتىدىغان داستانچىلار خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىسى شاھ مۇھەممەدكە يەتمەيتتى. ئۇ يەنە راۋاپقا تەڭكەش قىلىپ ئوقۇلىدىغان قىزىقارلىق ھەجۋىي قوشاقلارنىمۇ كۆپ بىلەتتى.

بىز خوتەن زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئاپىرىدە بولغان ماكانى — يەكەنگە كەلدۇق. ھەممىمىزگە مەلۇم بولغاندەك، يەكەن دىيارى ئۇيغۇر ئەل ئىچى سەنئىتىنىڭ بۆشۈكلىرىدىن بىرى. شۇنىڭدەك، ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا ئائىت قەدىمكى قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلار، قوليازمىلار، ھەر خىل مەزمۇندىكى رىسالىلەر ئەڭ كۆپ ساقلانغان «تىرىك مۇزېي» ھېسابلىنىدۇ. بىز يەركەندە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت نەمۇنىلەرنى توپلاش بىلەن بىللە، ئاسانلىقچە تېپىلمايدىغان قەدىمكى قولىيازمىلارنى يىغىشقىمۇ كۆڭۈل بۆلدۇق. بۇ ھەقتە خېلى كۆپ يىپ ئۇچىغا ئىگە بولغان بولساقمۇ، لېكىن خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ يارىسى تېخى ساقايمىغاچقا، خەلق ئارىسىدىكى بۇ قىممەتلىك ئاسار ئەتىقىلەرنى يىغىشقا ئىمكانىيىتىمىز بولمىدى. بىز يەكەن بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى مۇھەممەد ساۋۇت (شۇ چاغلاردا «يەكەن گېزىتى»دە تەھرىرلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان ئاتاقلىق يازغۇچى قەييۇم تۇردىنىڭ ۋاستىسى

بىلەن تونۇشۇپ قالغان)نىڭ ياردىمى بىلەن بازارلىق شۆبە ساقچىخانىسىنىڭ ئامبىرىدا ساقلىنىۋاتقان ھەر خىل كونا كىتابلار (بۇ كىتابلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا «گېزەندى» دەپ تارتىپ چىقىرىلغانلارنىڭ ئۆيىدىن مۇسادىرە قىلىنغان ئىكەن)نى كۆرۈۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۇق. بىر نەپەر ساقچىنىڭ نازارىتىدە بۇ ئامبارغا كىرسەك، توپا - چاڭنىڭ ئاستىدا قالغان بىر دۆۋە كىتاب ۋە قوليازمىلار تۇراتتى. بىز بىر باشتىن مالتىلاشقا باشلىدۇق. ئۆزىمىزچە «قىممىتى چوڭ» دەپ قارىغان كىتابلارنى بىر ياققا تاللىدۇق. شۇنداق قىلىپ يېرىم كۈن بۇ ئامباردا كىتاب ئاختۇردۇق. بېشىمىزدا قاراپ تۇرغان ھېلىقى نازارەتچى زېرىكىپ بىر قانچە قېتىم بىزنى يالغۇز قويۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بۇ خىللىغان كىتابلارنىڭ ئىسمىنى تىزىملاپ، شۇ كىتابلارنى بىزگە سېتىپ بېرىشكە ياكى ئارىيەت بېرىشكە كۆندۈرۈش ئۈچۈن باشلىقىنى ئىزدەپ ئىشخانىغا چىقىپ كەتتى. مەن ئامباردا يالغۇز قالغىنىمدىن پايدىلىنىپ، ئۆزۈم قىزىققان ئىككى پارچە قولياز مىنى ئىشتاننىڭ ئىچىگە تىقىپ، ئۈستىدىن كەمەر بىلەن مەھكەم باغلىۋالدىم. ئۈستىمدە چاپان بولغاچقا ھېچقانداق چاتاق چىقمىدى. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم ھەر قانچە يالۋۇرسىمۇ، ساقچىخانا باشلىقى: «بۇ ئىشقا مېنىڭ ھوقۇقۇم يەتمەيدۇ. بۇ (جىنايەتچى)لەرنىڭ ئەنزىسىگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. يۇقىرىدىن يوليورۇق كەلمىگىچە بۇ كىتابلارنى مىدىرلىتىشقا بولمايدۇ» دەپ بىزگە بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. بىز ناھىيە باشلىقلىرى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىشنى ئويلىشىپ، بۇ ئامباردىن چىقىپ ياتىقىمىزغا ماڭدۇق. كېيىن ناھىيە مەسئۇللىرى بىلەن سۆزلىشىپمۇ بۇ ئىشنى ھەل قىلالمىدۇق.

بىز شۇنىڭ بىلەن كاچۇڭلىقلار ۋە يەكەن دەرياسى ۋادىسىدىكى دولانلىقلار ئارىسىغا بېرىپ، كاچۇڭ سەنەملىرى، دولان مەشرەپ

قوشاقلىرىنى توپلاشقا كىرىشتۇق. بۇ رايونىدىكى خىزمەتلەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ «پىرىيانە يەكەن»دىن ئۇدۇل «ئەزىزانە قەشقەر»گە يول ئالدۇق.

قەشقەر ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى. تارىم بوستانلىقىدا بەرپا بولغان قۇرغان رايون شەھەرلىرىنىڭ يارقىن كۆزنىكى. مەركىزى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ سەرمەرلىرىنى دەۋرىمىزگىچە ئۇلاپ كەلگەن مەدەنىيەت كارىدورى. قەشقەر قەدىمدىن تارتىپ تارىختا مىسلىسىز رول ئوينىغان قۇرۇقلۇق «يىپەك يولى» بويىدىكى نۇرلۇق مەرۋايىت. شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان «ئالتۇن كۆۋرۈك». قەشقەر مەركىزى ئاسىيادىكى دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە سودا مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى. كۆپ ئىرق، كۆپ قەۋم (مىللەت)، كۆپ دىن، كۆپ تىل - يېزىق ۋە كۆپ خىل مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە سېھىرلىك زېمىن.

قەشقەر — يۇرتىمىز شىنجاڭنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى. ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتىنىڭ ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان تارىخىي مۇزېي. شۇنداقلا تارىختىن بۇيان مەشھۇر ئۆلىما - ئالىملارنى، يازغۇچى - ئەدىبلەرنى، مۇغەننى، رەققاسلارنى، رەسسام - نەققاشلارنى، دارۋاز - ۋائىزلارنى، چەۋەنداز، ئەلەمدار - قەلەمدارلارنى، قولى گۈل بوزچى، كۇلاچى، سەرراپ، ھۆپىگەرلەرنى، ئىلىم - سېتىمغا ماھىر سودىگەر - تىجارەتچىلەرنى يېتىشتۇرگەن مەرىپەت بۇلىقى. دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر ئىككى بۈيۈك شەخس مەھمۇد كاشغەري بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ جۈملىدىن دۇنياۋى ئۈچ بۈيۈك گۆھەر — «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك» ۋە «ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئانا يۇرتى.

www.uyghurkitap.com

قىسقىسى، قەشقەر مەڭگۈ ئوقۇپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان بىر قامۇس. بۇ قامۇسقا تارىم بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق جاۋاھىراتلىرى جەملەنگەن. بۇ قامۇسقا «يىپەك يولى»نى بويلاپ توختاۋسىز رەۋىشتە ئۆتۈشۈپ تۇرغان شەرق بىلەن غەرب مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۈلگىلىرى مۇجەسسەملەنگەن. شۇڭا «شىنجاڭغا بارمىغۇچە ۋەتىنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىلگىلى بولمايدۇ، قەشقەرگە بارمىغۇچە شىنجاڭنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ھېس قىلغىلى بولمايدۇ» دېگەن بۇ تۇراقلىق گۈزەل ئىبارە گوياكى سېھىرلىك بىر ناخشىغا ئوخشاش ۋەتىنىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە جاراڭلايدۇ. مەشھۇر ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىرى گۇمنام سۆرەتلىگەندەك:

مەزەرئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئەلىنىڭ قىبلىگاھىدۇر مازارى كاشغەر.
ئود، ئەنبەر تۇپرىقىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،
دۇررى مارجان تاشلىرىدۇر كوھسارى كاشغەر.
كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۇمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەت پەزار ھەر سەبزە زارى كاشغەر.

(گۇمنامنىڭ «كاشغەر» ناملىق غەزىلىدىن)

مېنىڭمۇ ئانا يۇرتۇم قەشقەر بولغاچقا، بۇ يۇرتقا مۇھەببەت ھېسسىياتىم چوڭقۇر. جەمئىيەتشۇناس فېلوم: «مۇھەببەت ھېسسىياتى — ئىنسانىيەتنى، مىللەتنى، ئائىلىنى ئۇيۇشچانلىققا ئىگە قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى كۈچ - قۇدرىتىنى نامايەن قىلىدۇ» دەپتىكەن. شۇنداق، مەنمۇ ئاشۇ روھى ئېنېرگىيەنىڭ تۈرتكىسى بىلەن قەشقەرگە كېلىپلا ئىش باشلاپ كەتتىم.

قەشقەردە بىر بىلىدىغان خەلق سەنئەتكارلىرى، مەدەنىيەت مۆتىۋەرلىرى، ئاغزاكى ۋەقەشۇناسلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. بىزنىڭ خىزمەت ۋە تۇرمۇش ئىشلىرىمىزغا شۇ زاماندا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە خىزمەت قىلىدىغان ئىسلامجان شېرىپ، «قەشقەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى توختاجى تۇرسۇن قاتارلىقلار يېقىندىن ياردەم بەردى. ئۇلارنىڭ يولباشلىشى بىلەن قەشقەرنىڭ مەدەنىيەت ئەھۋالىنى ھەممىدىن كۆپ بىلىدىغان مۆتىۋەر زات ئىمىر ھۈسەن قازاخۇنۇم، مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم قاتارلىق تارىخچى، ئەدىبلەرنى بىر قانچە قېتىم زىيارەت قىلدۇق. ئىمىر ھۈسەن قازى قەشقەردە ناھايىتى يۈز - ئابرۇيلۇق خۇش چاقچاق، خۇش پېئىل زات بولۇپ، ھەممە ساھەدىن خەۋەردار، زاۋانداراز، پىكرى ئوچۇق، زېھنى ئۆتكۈر، تارىخچى، ئەدىب كىشى ئىكەن.

شۇڭا كىشىلەر بۇ يىتۈك ئۆلىمانى «تىرىك تارىخ»، «زامانىمىزنىڭ ئەپەندىسى» دەپ ئاتايدىكەن. دەرۋەقە، بۇ كىشىنىڭ ھەر بىر سۆزى قىزىقارلىق لەتىپىگە، يۇمۇرلۇق شېئىرغا ئوخشايدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ زاتنىڭ قولىدا نۇرغۇنلىغان تارىخىي كىتابلار ۋە قولىيازمىلار بار ئىكەن. ئەمما بۇ «بايلىق»لارنى ئالدىراپ باشقىلارغا بەرمەيدىكەن. ھەتتا سۆھبەت جەريانىدا بۇ كىشىنىڭ بىز ئۈچۈن ناھايىتى قىممەتلىك بولغان بايانلىرىنى يېزىۋېلىشىمىزغىمۇ رۇخسەت قىلمىدى.

— بۇ گەپلەرنى يازمەن، دەپ ئاۋارە بولماڭلار، مېنىڭ قولۇمدىمۇ قەلەم توختايدۇ. «بۇلبۇل كىرمەس ئەسكى كاماغا، نادانغا سۆزلەپ قالدىم بالاغا» دېگەندەك ئىش بولمىسۇن يەنە، — دەپ بىرگە كايىدى. ھەتتىگىنەي، شۇ زاماندا بۇگۇنكىدەك مەخپىي خاتىرلەيدىغان «قەلەم خاتىرلىگۈچ» يوقتە! ئىشقىلىپ، بۇ كىشى بىزنى نۇرغۇن ئۇچۇر بىلەن تەمىنلىدى. ئىمىر ھۈسەنقازى ھەقىقەتەن زامانىمىزدىكى تۆھپىكار ئالىم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇ كىشى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ كەلگەن ئىشەنچلىك تارىخىي ھۆججەت ئارقىلىق بۈيۈك تىلشۇناس ئالىم مەھمۇد كاشغەرىينىڭ قەبرىگاھى ئوپالدىكى «ھەزرىتى موللام» مازىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاندى ۋە دۇنيا جامائەتچىلىكى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ يۇرتى، نەسەبى قاتارلىق ھالقىلىق مەسىلىلەرنى ئېنىقلاش ۋە بېكىتىشتە بۇ مۇبارەك زاتنىڭ تۆھپىسى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، تۆھپىنى تارىخ مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىممۇ ئىمىر ھۆسەن قارىنىڭ ھەمسۆھبەتداشلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئەتراپلىق بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە يۇقىرى ئەخلاق ـ پەزىلىتى بىلەن ئەل ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىكەن. ئۇ شۇ يىللاردا قەشقەر شەھەرلىك كۇتۇپخانىنىڭ مەسئۇل خىزمەتچىسى بولۇپ، كىتابنى جېنىدىنمۇ ئەزىز بىلىدىكەن. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا پۇختا بولغاچقا، كونا كىتابلارنى بىمالال كۆرەلەيدىكەن. بىز ئۇنىڭ «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئارقىسىدىكى جالا مەھەللىسىگە جايلاشقان باغ ـ ھويلىسىدا بۇ كىشىنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇ كىشى بىزنىڭ زىيارەت مەقسىتىمىزنى چۈشەنگەندىن كېيىن تەبىئىي كەمتەرلىكى بىلەن ئۇزاقتىن بۇيان ئەل ئىچىدىن توپلاپ كەلگەن مەھمۇد كاشغەرى ۋە ئۇنىڭ ئائىلە نەسەبى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى، يەكەن خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سۇلتان ئابدۇرەشىتخان توغرىسىدىكى تارىخىي ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەردى. ھەممىدىن قىممەتلىك بولغىنى ئۇ ئېيتىپ بەرگەن ئۇيغۇر يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارى، تەرەققىيپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر بۈيۈك زات ئابدۇقادىر داموللام (ئابدۇلقادىر ئىبنى ئابدۇلۋارىس كاشغەرىي) ۋاپاتىغا بېغىشلانغان خەلقىنىڭ مەرسىيە قوشىقىنى تونجى قېتىم خاتىرىگە ئېلىۋالغىنىمىز بولدى. بۇ مەرسىيە مۇنداق ئىدى:

تاغۇ ـ تاشلار تەۋرىنىپ،
قاتتىق چاقماق چاقغانمۇ؟
تۇمەن سۈيى قان بولۇپ،
بۈگۈن تەتۈر ئاققانمۇ؟

قەشقەرنىڭ ھاۋاسىنى،
چاڭ تۇمانلار باسقانمۇ؟
قەشقەرنىڭ جاھانىنى،
قايغۇ ـ ماتەم باسقانمۇ؟

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز.
داموللامغا دەيۈزلەر،
قەست قىلالماس دەپتىمىز.

بۇلبۇل ئىدىڭ بۇ باغدا،
سايرار ئىدىڭ ھەر چاغدا.
دۈشمەن سەندىن ئايرىدى،
قالدۇق بىز ئەلەم ـ داغدا.

ئېتىڭ بەكمۇ چىرايلىق،
ئابدۇقادىر ئەمەسمۇ.
خەلقىمىزگە يول باشلاپ،
ئۆمرۈڭ ئۆتكەن ئەمەسمۇ.

ئۆلتۈرگۈزدى دۈشمەنلەر،
كۆرەلمىگەن رەقىبلەر.
ساڭا تۆكۈپ كۆز يېشى،
يىغلاپ قالدى دەردمەنلەر.

جاياڭ بولسۇن جەننەتتە.
ھۆرلەر بولسۇن خىزمەتتە.
ئۇنتۇمايمىز داموللام،
سىلىنى ئەبەدئەبەدكە.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم دەل ئابدۇقادىر داموللام سۇيىقەستكە ئۇچراپ ياللانما قاتىللار تەرىپىدىن مەخپىي قەتلى قىلىنغان 1924 - يىلى تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئوسمان قاراجىم ئۆز دەۋرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق زاتلىرىدىن بولۇپ، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرى ئىكەن. بۇ مەرسىيەنامىنى دادىسىدىن ئاڭلاپ يېزىۋالغان مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم ئۇنى قىممەتلىك تەۋەرۈك قىلىپ ساقلاپتۇ. ئۇ كىشى يەنە بىزگە 14 يىل قەشقەرگە تىتەي (دىۋىزىيە دەرىجىلىك ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەل نامى) بولۇپ قىلىنغان ئەسكىلىكى قالمىغان زالىم ماتىتەي (مافۇشىڭ) 1924 - يىلى ماشاۋۇ تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن قەشقەر خەلقىنىڭ ماتىتەيگە بولغان غەزەپ - نەپرىتى ئىپادىلەنگەن ئون كۇپلېت خەلق قوشىقىنىمۇ ئېيتىپ بەردى. بۇ تارىخىي قوشاقلارنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى قىممىتى ناھايىتى زور ئىدى.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم بىزگە يەنە ياخشى ئەخلاق - پەزىلەتنىڭ سۈپەتلىرىدىن بولمىش ئەدەپلىك بولۇش، بىلىم ۋە ئىلىمدارلارنى ئۇلۇغ بىلىش، ئاتا - ئانا ۋە ئۇستازلارنى ھۆرمەتلەش، تەبىئەتنى سۆيۈش، پاكلىق ۋە پاكىزلىقنى قەدىرلەش، راستچىل ۋە ساداقەتمەن بولۇش، باتۇر ۋە غەيۇر بولۇپ، پاك - دىيانەتلىك بولۇش، سەمىمىي ۋە سەۋرچان بولۇش، كەمتەر - تەۋەززۇلۇق بولۇش، ۋاپادار، مۇلايىم، كەڭ قورساق بولۇپش، شۈكۈر - قانائەت قىلىش، ياخشى نىيەتلىك ۋە ئىنساپلىق بولۇش، ساخاۋەتلىك ۋە ھىممەتلىك بولۇش،

www.uyghurkitap.com

خۇشخۇي، مۇھەببەتلىك بولۇش، ئىقتىسادچىل ۋە كىچىكشىللىك بولۇش، ئىدراكلىق ۋە ئىپپەتلىك بولۇش... قاتارلىق ياخشى ئىنسانىي سۈپەتلەر بىلەن نادانلىق، پاسىقلىق، ھەسەتخورلۇق، نەپسانىيەتچىلىك، بۆلگۈنچىلىك، يالغانچىلىق، جاھىللىق - كاجلىق، چېقىمچىلىق، مەمەدانلىق، تەمەخورلۇق - ئاچ كۆزلۈك، كۈندەشلىق، ئىچى تارلىق، دورامچىلىق ۋە ياسانچۇقلۇق، ئىسراپخورلۇق ۋە مەيخورلۇق، ئىككى يۈزلىمچىلىك، بىخۇدلۇق... قاتارلىق ناچار ئەخلاق - قىلىقسىزلىقلار توغرىسىدىكى ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزگىلەرنىڭ ھېكمەت بىلەن بېزەلگەن ھەممەتلىك ۋە ئىبرەتلىك ھېكايىلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

— ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋايى: «ساخاۋەت — ئىنسانىيەت دەرىخىنىڭ ھوسۇلدار شېخى، بەلكى ئۇ دەرەخنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسى، ساخاۋەت — ئادىمىيلىك پەزىلىتىنىڭ مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان دېڭىزى، بەلكى ئۇ دولقۇنلۇق دېڭىزنىڭ بىباھا گۆھىرىدۇر» دېگەن ئىكەن. مەنمۇ سىلەردىن بىلگىنىمنى ئايىمىدىم ۋە ئايىمايمەن. چۈنكى، ئەۋلادلارغا قالدۇرغان زەررىچە ھىممەت سېنى ئالتۇن تەختكە ئېرىشتۈرىدۇ، — دەپ بۇ ساخاۋەتلىك كىشى سۆزىنى توختاتتى. بىز كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم بىلەن خوشلاشتۇق. شۇندىن كېيىن بۇ كىشىنىڭ قەلەم پاساھىتى بىلەن يورۇقلۇققا چىققان «گۈلخۇمار»، «ئىشق يولى» قاتارلىق پوۋېست، رومانلىرى، «گۈلىستان» ۋە «قابۇسنامە» كەبى ھېكمەت دۇردانىلىرىغا تولغان «مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدە ھېكايەتلەر»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەب - ئەخلاق تەربىيەسى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى تەكرار ئوقۇپ، بۇ مۆھتەرەم ئۇستازغا ھۆرمەت - ئېھتىرامىم ھەسسىلەپ ئاشتى. ئۇ زات ۋاپات بولغانغا قەدەر قەشقەرگە بارسام ھەر قەدەمدە يوقلاپ تۇردۇم. ھەتتا 2010 - يىلى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۆيىدە ئۆتكۈزگەن «ھاياتلىق نەزىرىسى»گىمۇ داخىل بولدۇم.

قەشقەردىكى تەكشۈرۈش خىزمىتىمىز بارغانسېرى چوڭقۇرلاشتى. بىز قەشقەر كونا شەھەرلىك داڭلىق راۋاپچى ۋە داستانچى ئاۋۇت ئەلنەغمە (مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادا نام - شۆھرەتكە ئېرىشكەن راۋاپ ماھىرى مەرھۇم داۋۇت راۋاپنىڭ دادىسى)نى زىيارەت قىلدۇق. خەلق ئارىسىدا بىر ئۆمۈر داستانچىلىق بىلەن ھايات كەچۈرگەن بۇ خەلق سەنئەتكارى بىزگە راۋابىغا تەڭكەش قىلىپ «يۈسۈپ - ئەھمەد»، «سىيىت نوچى»، «ھۆرلىقا - ھەمراجان»، «ئابدۇراخانخان پاشا» قاتارلىق داستانلارنى ئېيتىپ بەردى. مەن بۇ داستانلارنى تولۇق خاتىرىلىۋالدىم. يەنە قەشقەر كونا شەھەر ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ پېشقەدەم خىزمەتچىسى، ئۇزاقتىن بۇيان ئەل ئارىسىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىنى توپلاپ كەلگەن فولكلورچى ئىسمايىل ئىبراھىم، خوجا ئابدۇراخمان (ئاقتۇلۇق)، مەمتىمىن قىزىق (ئوغۇساق يېزىسىدىن)، ئوسمان قاسىم (قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ پېشقەدەم مۇئەللىمى)، تۇرغۇن موللا (يېڭىسارلىق قوشاقچى)، كۆزى ئەما خەلق سەنئەتچىسى خەيرىنسا توختى (نەزەرباغ يېزىسى قوشكۆل كەنتىدىن)، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى توپلاپ يىغقۇچى قادىر بولاق، ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى، كومېدىيە ئارتىسى يولۋاسخان قاتارلىق ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى، ۋەقەشۇناسلار، داستانچى ۋە قوشاقچىلار، ۋائىزلار... بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن قەشقەر خەلق ئەدەبىياتىغا ئائىت نۇرغۇنلىغان خام ماتېرىياللارنى توپلىدۇق ۋە ئۆگەندۇق. قەشقەر بىلەن بىر مەدەنىيەت چەمبىرىكى ئىچىدىكى ئارتۇشقا چىقىپ، ئارتۇش خەلقىنىڭ ئۆزگىچە پۇراقتا ئىگە يەرلىك تارىخي قوشاقلىرىدىن «روزىلەم»، «قەمبەرنىسا»، «ئامىنەم»، «ئانام قونىخان»، «دوستخېنىم»، «خالىدەم» قاتارلىق بىر يۈرۈش مۇڭلۇق

ناخشا - قوشاقلىرىنى توپلىدۇق ۋە بۇ شەخسلەرگە ئائىت تارىخىي رىۋايەتلەرنى ئۆگەندۇق. بىز ئۈرۈمچىدىن قۇرۇق قول يولغا چىقىپ، ئۈچ ئاي ئىچىدە ئون نەچچە ناھىيە، 30، 40 يېزا - قىشلاقلارنى كېزىپ، نەچچە ئون دەپتەر تولغۇدەك خام ماتېرىيال توپلاپ، باياشاتلىققا تولغان سېنتەبىر ئايلىرىنىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدۇق. ئەگەر بۇ جەرياندىكى قىزىقارلىق كەچمىشلەرنى سۆۋن ھېدىنىدەك تەپسىلىي يېزىشقا توغرا كەلسە بىر كىتابمۇ ئازلىق قىلىدۇ.

مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا بىر تەرەپتىن ئوقۇتۇش خىزمىتى، يەنە بىر تەرەپتىن توپلىغان بىرىنچى قول خام ماتېرىياللار ئاساسىدا «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسلىكىنى تۈزۈش خىزمىتى بىلەن بەند بولدۇق. ئوقۇتقۇچى ئۈچۈن ئوقۇغۇچىلىرىغا يېتەرلىك بىلىم ئۆگىتىشتىن ئارتۇق خۇشاللىق بولمايدۇ. ئوقۇتقۇچى ئاشۇ يۈكسەك ئارزۇ ئارقىلىق قىممەت تاپىدۇ. خەلق باھاسىدا ئوقۇتقۇچىنى «باغۋەن»گە، «كۆيىۋاتقان شام»غا، «ئىككىنچى ئانا»غا، نۇرغا ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقان «پەرۋانە»غا تەققاسلايدۇ. دەرۋەقە، بۇ ئوخشىتىشلار ئۆزىگە ناھايىتى چوڭقۇر مەنانى يوشۇرغان. «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى»نىڭ بۈيۈك رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى ئېيتقاندەك: «كىشىلىك جەمئىيەتتە مۇئەللىمنىڭ مېھنىتىدىن پەخىرلىكرەك مېھنەت يوقتۇر. چۈنكى، ئالىم، مۇھەندىس (ئېنژېنىر)، يازغۇچى، قوماندان، جەمئىيەت - دۆلەت ئەربابى ۋە باشقىلارنىڭ ھەممىسى مۇئەللىم مېھنىتىنىڭ مەھسۇلاتىدۇر.» ئومۇملۇق نۇقتىسىدىن «مۇئەللىم» تاجىنى كىيىش ئۈنچىلىك قىيىن ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن يۇقىرىقىدەك شانۇ - شەرەپكە نائىل بولۇپ، ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ «ئوتىدا كۆيۈپ، سۇيىدە ئاقىدىغان» ھەقىقىي مەنىدىكى يارامىلىق ئوقۇتقۇچى بولۇش ئاسان ئەمەس. ئادەتتە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ

ئوقۇتۇش نىشانى بىلەن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش نىشانى ئوخشىمىغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە بۇرچىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ.

ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرس سائىتى كۆپ ئەمەس. ئۇلاردا ھەر كۈنلۈك سەككىز سائەتلىك ئىش تۈزۈمى يوق. بۇ شەكلەن ھادىسىگە قاراپ بەزىلەر بىز «ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يايلىقى، ساناتورىيەسى» دەپمۇ قارايمىز. ئەمما ئالىي مەكتەپنىڭ ئىچىگە ئىنچىكىلەپ كىرسەك، ئۇ يەردە تىنىمسىز ئىشلەۋاتقان جاپاكەش باغۋەنلەرنىڭ كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ ئىككى سائەتلىك دەرس ئۈچۈن نەچچە سائەت، نەچچە كۈنلەپ تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز كەسپىگە ئائىت ھەر خىل تېمىلاردىكى ئىلمىي تەتقىقات ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداش يولىدا قان - تەر ئاققۇزۇۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. مانا بۇ ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بەيگە سەھنىسى. ھەم ئىختىيارلىق ھەم مەجبۇرىيەت تۈسىنى ئالغان بۇ توختاۋسىز ۋەزىپىلەر ئوقۇتقۇچىلارنى تاللايدىغان ۋە تاۋلايدىغان ئىلىم ئوچىقى. مەنمۇ مۇشۇ «ئوچاق»تا تاۋلىنىپ، يا ئالتۇن، تا داشقال بولۇشۇم كېرەك. ئىككى يولنىڭ بىرىنى تالالاش مېنىڭ ئۆزلۈك قىممىتىم.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مائارىپ ۋە باشقا ساھەلەرنىڭ خىزمىتى تېخىمۇ تەرتىپكە سېلىنىپ، پۈتكۈل مەملىكەت مىقياسىدا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلغان ھالدا ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىش دولقۇنى قوزغالدى. جۈملىدىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىمۇ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى جانلىنىپ ھەر خىل ئىلمىي پائالىيەتلەر قىزىپ كەتتى. مەكتەپنىڭ ۋە فاكۇلتېتلارنىڭ زاللىرى ۋە سىنىپلىرىدا ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئەدەبىياتى، تىلى،

ئېتنوگرافىيەسى، ئارخېئولوگىيەسى، فولكلورى قاتارلىق چوڭ ئادىمىيەت تېمىلىرى ھەققىدە ئىلمىي دوكلاتلار، ئىلمىي مۇنازىرىلەر ئۇيۇشتۇرۇلدى. دوكلات بېرىشكە مەكتىپىمىزدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەردىن باشقا شىنجاڭدا كۆزگە كۆرۈنگەن نوپۇزلۇق ئالىملىرىمىزدىن ئۇيغۇر سايرانى، ئىبراھىم مۇتىئىي، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئىمىن تۇرسۇن، ئەھمەد زىيائى، گوباۋ، ليۇ زىشياۋ قاتارلىق بىر تۈركۈم ئىلىم ئادەملىرى تەكلىپ قىلىناتتى. ئۇلارنىڭ مەخسۇس تېمىلىق ئىلمىي دوكلاتلىرى شۇنچە قىزغىن، شۇنچىلىك جەلپكار ئىدىكى، دوكلات زالى مۇھاكىمە باشلىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپقانلىكى ھەۋەسمەنلەر بىلەن لىق تولاتتى. ھەتتا ئورۇن يېتىشمەي كارىدور ۋە يول ئېغىزلىرىدا نەچچە سائەت ئۆرە تۇرۇپ دوكلات ئاڭلايدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى. بۇ دوكلاتلارغا ھازىرقىدەك مەخسۇس «تەكلىپنامە»مۇ يېزىلمايتتى. دوكلات بەرگۈچىلەرگە «قىزىل بولاق»مۇ بېرىلمەيتتى. بۇنداق ئىلمىي دوكلاتلار شۇ يىللاردا مەكتەپتىن جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ خەلق تىياتىرى، ئىتتىپاق تىياتىرى، كىنو - فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ كىنو قويۇش زالى، دوستلۇق كىنوخانىسى، 14 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلار زالى قاتارلىق چوڭ زاللارغىچە كېڭەيدى. تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇنداق «ئىلمىي قىزغىنلىق» 80 - يىللاردىكى ئۈرۈمچىنىڭ ئىلىم - پەن مىلودىيەسى بولۇپ قالغان ئىدى. شۇ يىللارنى ئەسلىسەم قەلبىم بىر ئىللىق تۇيغۇغا تولىدۇ. ئۇيلايمەنكى، بۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋەسۋەسىسى بىلەن بىر مەزگىل بۇرۇقتۇم بولغان دىللارنىڭ ئىلىم تەشنالىقىنىڭ ئىنكاسى. قار - مۇز ئېرىگەندىن كېيىنكى باھار نوتىلىرىنىڭ قايتىدىن بىخلىنىشى ئىدى. شۇ يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە، جەمئىيەت تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماس ھالدا شىنجاڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ كەسپى قۇرۇلمىلىرى ئىسلاھ قىلىنىپ، كەسپلەر تېخىمۇ تولۇقلاندى. شۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى 15 كەسىپ 23كە كۆپەيدى.

1977 - يىلى 5 - ئايدا ئاپتونوم رايوننىڭ رەسمىي تەستىقى بىلەن بىرىنچى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى «جۇڭگو ئەدەبىيات فاكۇلتېتى» ۋە «جۇڭگو تىل فاكۇلتېتى» دەپ ئىككى فاكۇلتېتقا ئايرىلدى. 1977 - يىلى ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىھان ئارقىلىق بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، كېيىنكى يىلى يەنى 1978 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇنجى قېتىم ئاسپىرانت قوبۇل قىلىش باشلاندى. شۇ يىلى سىناق تەرىقىسىدە بۇرۇنقى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بىر تۇتاش ئىمتىھان ئارقىلىق 18 نەپەر ئاسپىرانت (بۇنىڭ ئىچىدە ئەدەبىياتقا تەۋە يەتتە نەپەر، تىلغا تەۋە 11 نەپەر) قوبۇل قىلىندى. 1982 - يىلى 1 - ئايدا گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىي تىللىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى كەسپى ماگىستىر تەربىيەلەش ئورنى بولۇپ تەستىقلاندى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ماگىستىر ئۇنۋانىغا ئىگە ئاسپىرانت تەربىيەلەش ئورنى بولماسلىقتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

1978 - يىلى تۇنجى تۈركۈمدە قوبۇل قىلىنغان ئاسپىرانتلار 1982 - يىلى 3 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن، ئۇلاردىن ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى لاياقەتلىك بولغان 15 نەپەر ئاسپىرانت ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بۇ ساھەدىكى بوشلۇقى تولدۇرۇلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىشلەپ زور تۆھپە ياراتقان مادىيۈەن، مۇھەببەت قاسىم، خالىق، خەمىت زاكىر قاتارلىق پىروفېسسورلار ئاشۇ ئاسپىرانتلار سىنىپىدا

ئوقۇپ، شىنجاڭدا تۇنجى ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنلەر ھېسابلىنىدۇ. مەن گەرچە ئۇلارغا بىۋاسىتە دەرسكە كىرمىگەن بولساممۇ، بەزىلىرىنىڭ دىسسېرتاتسىيەسىنى باھالاشقا قاتناشقان ئىدىم.

1979 ـ، 1980 ـ يىللار ئىچىدە مەن ناھايىتى ئالدىراش ئىشلىدىم. دەرسلىك قوللانما ئىشلەش مەجبۇرىيىتى ھە دەپ قىستىغاچقا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىنلا ئۇستازىم مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ ھەم دەرسلىك، ھەم تەتقىقات نەتىجىسى تۈسىنى ئالغان «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» ماۋزۇلۇق كىتابنى يېزىشقا كىرىشتۇق. دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا جىددىي ئىشلەپ سەككىز ئايدا بۇ يىرىك ئەسەرنى تاماملاپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە تاپشۇردۇق. راستىنى ئېيتقاندا، شۇ چاغقىچە شىنجاڭدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيەسىگە ئائىت پايدىلانغۇدەك بىرەر پارچە ئىلمىي ئەسەر نەشر قىلىنمىغان ئىدى. ئىچكىرىدە نەشر قىلىنغان بۇ ھەقتىكى ئەسەرلەردىنمۇ خەۋىرىمىز يوق ئىدى. پەقەت «دالا مەشقى» جەريانىدا توپلىغان خام ماتېرىياللار ۋە ئۇنىڭدىن ئالغان ئىدراكىي تەسىراتىمىزغا تايىنىپ، بۇ قوللانمىنىڭ نەزەرىيە سىستېمىسىنى ۋە مەزمۇنى قۇرۇلمىسىنى ئىجادىي تۈزدۇق. ھەر ھالدا ئەمگىكىمىز بىكارغا كەتمىدى. باش مۇھەررىر قەييۇم تۇردىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن بۇ ئىلمىي ئەسەر 1981 ـ يىلى ئاشكارا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەردە يېڭىدىن تەسىس قىلىنىۋاتقان «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نىڭ دەرسلىك مەسىلىسىمۇ ھەل بولدى. جۇملىدىن ئاپتونوم رايونىمىزدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ئۈچۈنمۇ پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولۇشتەك قوش ئۇنۇم ياراتتى. يەنە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شۇ دەرسنىڭ قوشۇمچە ماتېرىيالى سۈپىتىدە توپلىغان خام ماتېرىياللارنى رەتلەپ «نۇزۇگۇم» (خەنزۇچە) نامىدا تۆت كىتاب تۈزدۈم. 1981 ـ يىلى بۇ كىتابلارمۇ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (بىرىنچى كىتاب) ناملىق بۇ توپلامنىڭ مۇھەررىرلىكىنى ئۈستىگە ئالغان مەرھۇم يازغۇچىمىز بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ناھايىتى كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن ئىدى. چۈنكى، شۇ يىللارغىچە شىنجاڭدا تېخى بىرەر خەلق داستانى نەشر قىلىنمىغان ئىكەن. شۇڭا بۇ كىتابنىڭ بازىرى چىققىپ ئارقا ـ ئارقىدىن بەش قېتىم نەشر قىلىندى. 1983 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن ئىمتىھان ئارقىلىق بىر تۈتاش قوبۇل قىلىنغان تۇنجى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈردى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت ساپاسى ۋە بىلىم قۇرۇلمىسى خېلى پۇختا بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەلالىرىنى تاللاپ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندى. ئۇ يىللاردا تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۆزىرى بولۇپ، مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە تەسىرى چوڭ ئىدى. شۇڭا بۇ فاكۇلتېت ئۆزىنىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتىنى نەزەردە تۇتۇپ، شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئىككى مىللىي سىنىپتىن غەيرەتجان ئوسمان، ئوسمان ئىسمايىل تارىم، ئابدۇللا مەتقۇربان، مۇھەممەد ئىيسا، ئەنەيتۇللا قۇربان، ئەھمەت ئەسەيدۇللا، ئەركىن مۇساجان، خاسىيەت، مېھرىبان ئابدۇللا، كوممۇنا، ئۇيۇمقان، تۇرارجان، زەكىش، ئىسكەندەر مىجىت، ئابدۇسالام، يۇسۇپ، داۋۇت شامى، ئابدۇرۇسۇل كىچىك قاتارلىق 18 نەپەر ئوقۇغۇچىنى تاللاپ بىر قېتىمدىلا فاكۇلتېتنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغا

يېڭى قان بولۇپ قوشۇلدى. شۇ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ تارىخىدا بىر قارارلىق ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن ئۆزىنىڭ ئانا مەكتىپىگە سان جەھەتتىن ئەڭ كۆپ تەقسىم قىلىنغان يىل بولدى. دەرۋەقە، بۇ ئىجتىھاتلىق ياش كۆچلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمى بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ غوللۇق تايانچىلىرى ۋە كەسپى باشلامچىلىرىغا ئايلاندى.

1983 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن تۇنجى قېتىملىق ئوتتۇرا قاتلام (باشقارما ۋە فاكۇلتېت) رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى قايتىدىن تىكلەش ھەرىكىتى باشلاندى. بۇ خىزمەتنى ئېلىپ بېرىشتا مەخپىي بىلەت تاشلاش ئۇسۇلى بىلەن ئامما (ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر) نامزات كۆرسىتىش، مەكتەپ بويىچە قۇرۇلغان «ئوتتۇرا قاتلام رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى قۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش كومىتېتى» نامزاتلارنىڭ سىياسىي، ئىدىيە ۋە كەسپى سالاھىيىتىنى ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ دەسلەپكى نامزات تۇرغۇزۇپ، مەكتەپ پارتكومىغا يوللاش، مەكتەپ پارتكومىنىڭ كوللېكتىپ مۇزاكىرىسىدىن ئۆتكەنلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە يوللاش ۋە ئاخىرىدا خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئىسمايىل ئەھمەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ۋەزىپىگە تەيىنلەشتىن ئىبارەت تۆت ئۆتكەلدىن ئۆتۈش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. مۇشۇ ئاساستا مەن گوياكى «ساندۇق ئىچىدىن چىققان بوۋاق»تەك تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندىم. ئويلاپ باقمىغان بۇ «ئامەت» مېنى قاتتىق ئەنسىرەتتى. چۈنكى، فاكۇلتېتتا كەسپى ئىقتىدار ۋە خىزمەت تەجرىبىسى جەھەتتە مەندىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغان پېشقەدەم ئۇستازلار كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار سانى مەكتەپ بويىچە ھەممىدىن كۆپ بولۇپ خىزمەت سالمىقى ئېغىر ئىدى. مەندەك تەجرىبىسىز ياش ئوقۇتقۇچىغا نىسبەتەن بۇ خىزمەتنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش بۈيۈك مۇتەپەككۇر يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «كىشى كۆڭلىگە ياخشى نىيەت پۈكسە، دۇنيادا ھەممە ئىشى تىلىگىنىدەك بولىدۇ، ياخشى نىيەت قىلغان كىشىگە ياخشىلىق كېلىدۇ. ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىسىمۇ، ساۋابقا ئېرىشىدۇ» دېگىنىدەك، مەنمۇ ئىشنىڭ بېشىدا ياخشى نىيەتنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ، فاكۇلتېتىمىزنىڭ باش مۇدىرى، پېشقەدەم ئۇستاز شادىگۇەنىنىڭ مۇدىر ئىشخانىسىدىن ئورۇن ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولدۇم. لېكىن ئوقۇتۇشنىڭ بىرىنچى سېپىدىن ئايرىلمىدىم.

ئىلىم - پەننىڭ يولى ماڭغانسېرى كېڭىيىدۇ. بىلىمنىڭ چېكى بولمىغاچقا، چوڭقۇرلاشقانسېرى ئۆزۈڭنىڭ كەمتۈكلىكىنى ھېس قىلىسەن. 1981 - يىلى مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بىلەن ھەمكارلىشىپ يازغان تۇنجى ئەمگەك مېۋىمىز «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، گەرچە بۇ ئۇنىۋېرسال ئەسەر بىر مەزگىل دەرسلىك سۈپىتىدە ھاجەتتىن چىققان بولسىمۇ، لېكىن دەرسلىك خاراكتېرى تازا روشەن ئەمەس ئىدى. ئوقۇرمەنلەرگە ئايان بولغاندەك، دەرسلىك قوللانمىنىڭ تۈزۈلۈش ئۇسلۇبى بىلەن ئادەتتىكى ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ قۇرۇلما شەكلى ۋە بايان تەرتىپى بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. شۇڭا «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى ماس كېلىدىغان بىر دەرسلىك ئىشلەشنى پىلانلاپ، بىر يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىزدىنىش ئارقىلىق «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيەسى» دېگەن ئىككى توملۇق قوللانمىنى تۈزدۈم. بۇ

دەرسلىك شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسى تەرىپىدىن 1983 - يىلى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. بۇ دەرسلىك شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەر ھەتتا مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي مەكتەپلەردىكى ئوخشاش كەسىپلەرنىڭ بىر تۇتاش قوللىنىدىغان ئورتاق قوللانمىسىغا ئايلىنىپ تاكى 1995 - يىللارغىچە ھەم ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەم ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بەرگۈچىلەرنىڭ ئاساسلىق قوللانمىسى بولۇپ ئىشلىتىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن فاكۇلتېتىنىڭ ئىجتىمائىي، كەسىپى خىزمەتلىرى بىلەن كۆپرەك بەند بولۇپ، چوڭراق ئىلمىي ئەمگەكلەرنى ئىشلەشكە پۇرسەت بولمىدى.

مەن فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان يىللاردىن باشلاپ ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋە ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى ئىسلاھ قىلىش چاقىرىقى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك قۇرۇلۇشىنى بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلىدىكى دەرسلىك قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇش، ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز كەسىپى دائىرىسىدىكى ئەمەلىي ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش، شىنجاڭنىڭ يەرلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەنگەن ھەر خىل كەسىپى تەتقىقات ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ، ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى يېڭىلاش ۋە سەرخىللاشتۇرۇش ئىدى. دەرۋەقە، يۇقىرىقى نۇقتىلار ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتىكى رېئال قىيىنچىلىقلار ئىدى. تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى ئالساق، مىللىي تىل - يېزىقتىكى دەرسلىكلەر 10% گىمۇ يەتمەيتتى. فاكۇلتېتتا ئۆتۈلىدىغان مۇتلەق كۆپ دەرسلەرنىڭ بىر تۇتاش قوللىنىشچانلىقى ئىگە بولغا دەرسلىكى بولمىغاچقا، ئوقۇتۇش مەزمۇنىدىكى قالايمىقانچىلىق خېلى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئېغىر ئىدى. فاكۇلتېتنىڭ مىللىي ئوقۇتۇش خىزمىتىگە مەن مەسئۇل بولغاچقا، مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسى ۋە مائارىپ نازارىتىنىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇقتىلىق دەرسلەردىن «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»، «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»، «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى»، «جۇڭگو كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى»، «يېزىقچىلىق ئىلمى» قاتارلىق دەرسلىكلەرنى ئىشلەشنىڭ ئۈچ يىللىق پىلانىنى تۈزدۇق. ھەمدە بۇ قۇرۇلۇشقا مۇناسىۋەتلىك ئادەم كۈچى ۋە مالىيە كۈچىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، تۈرلەر بويىچە دەرسلىك تۈزۈش گۇرۇپپىلىرىنى قۇردۇق. ھەر بىر گۇرۇپپىغا مەسئۇل بولغان پېشقەدەم ئۇستازلارنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن بىر - ئىككى يىل ئىچىدىلا بۇ دەرسلىكلەر تۈزۈلۈپ، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى تەرىپىدىن ئارقا - ئارقىدىن نەشر قىلىندى. بۇ دەرسلىكلەر ئىچىدە «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»نىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ، خىزمەت سالمىقى ئېغىر، پايدىلىنىش ماتېرىيالى كەم بولۇشتەك ئەمەلىي قىيىنچىلىقلارنى نەزەردە تۇتۇپ، شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىن تارىخشۇناس، تەرجىمان قاسىم ئارىش ئاكىنى يۆتكەپ كەلدۇق. بۇ مۇتەخەسسىس باش بولۇپ، ئىككى يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۈچ توملۇق «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»نى تۈزۈپ، بۇ ساھەدىكى بوشلۇقنى تولدۇردى. مەن بۇ مەرھۇم ئۇستازنىڭ ئالىي مائارىپ دەرسلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئۆچمەس ئەمگىكىنى ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيمەن. ئەنە شۇ خىزمەتلەرنىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن فاكۇلتېتىمىزدا دەرسلىك تۈزۈش قىزغىنلىقى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلىپ، مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىكى بولماسلىقتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

1985 - يىلىدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق

ھۆكۈمىتىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن فاكۇلتېتىمىزدا «قازاق تىل - ئەدەبىيات كەسپى» بىلەن «ئاخبارات كەسپى» ئېچىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەسلىدە بار بولغان ئىككى چوڭ كەسىپ (ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ۋە خەنزۇ تىل ئەدەبىياتى) كە يېڭىدىن ئىككى كەسىپ قوشۇلۇپ فاكۇلتېتىنىڭ خىزمەت سالمىقى تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار سانىمۇ كۆپىيىپ، 117 ئوقۇتقۇچىسى 800 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بولغان ئەڭ چوڭ فاكۇلتېتقا ئايلاندى. «ئاخبارات كەسپى» شىنجاڭدا تۇنجى قۇرۇلغان يېڭى كەسىپ بولغاچقا، ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى كەمچىل ئىدى. بىز «سۇ ئۇزۇشنى سۇغا چۈشۈش» جەريانىدا ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تىل - ئەدەبىيا كەسپىنى پۈتتۈرگەن بىر قىسىم ياش ئوقۇتقۇچىلارنى ئاخبارات كەسپىگە ئاجرىتىپ، ئۇلارنى نۆۋەت بىلەن بېيجىڭ، شاڭخەي، نەنجىن، چېڭدۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاخبارات كەسىپلىرىگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىپ مەخسۇس تەربىيەلىدۇق. ئاخباراتقا ئائىت خەنزۇچە دەرسلىك قوللانمىلىرىنى تاللاپ ئۇيغۇرچە تەرجىمگە ئۇيۇشتۇردۇق. رايونىمىزنىڭ ئاخبارات ئورۇنلىرىدا ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم تەجرىبىلىك ئاخباراتچىلارنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلدۇق. شۇنداق قىلىپ ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە ئاخبارات كەسپى خېلى مۇكەممەل، بازارلىق بىر كەسىپكە ئايلاندى. بۇ كەسىپ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ 2000 - يىللارغا كىرگەندە «ئاخبارات - ئۇچۇر فاكۇلتېتى» بولۇپ قۇرۇلدى ۋە 2002 - يىلى ئىنستىتۇتقا ئۆزگەردى. ھازىر شىنجاڭنىڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئورۇنلىرى ۋە ھەر قايسى گېزىت - ژۇرناللاردا ئىشلەۋاتقان تايانچ ئاخبارات خادىملىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئاشۇ كەسىپتە ئوقۇپ تەربىيەلەنگەنلەردىن ئىبارەت.

www.uyghurkitap.com

1979 - يىلىدىن كېيىن ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەسپى ئۇنۇۋانىنى باھالاش تۈزۈمى ئەسلىگە كېلىپ، مەكتەپتە «كەسپى ئۇنۇۋان باھالاش كومىتېتى» ۋە فاكۇلتېتلاردا ئۇنىڭ شۆبىسى قۇرۇلدى. مەن شۇ يىلى لېكتور، 1986 - يىلى دوتسېنت بولۇپ باھالاندىم. ھەمدە 1984 - يىلىدىن باشلاپ فاكۇلتېت كەسپى ئۇنۇۋان باھالاش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى «كەسپى ئۇنۇۋان باھالاش كومىتېتى»نىڭ ئەزاسى ۋە ئۇنىڭ تارمىقىدىكى تىل - ئەدەبىيات شۆبىسىنىڭ مەسئۇلى، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىدىكىلەرنىڭ «كەسپى ئۇنۇۋانىنى باھالاش كومىتېتى»نىڭ ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى تاكى 2007 - يىلغىچە ئىشلىدىم. ئۇنۇۋان باھالاش گەرچە يىلدا بىر قېتىم ئېلىپ بېرىلسىمۇ، ئۇ كەڭ ئوقۇتقۇچى ۋە تەتقىقات خادىملىرىنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە چېتىشلىق ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە كونكرېت خىزمەت بولغاچقا، ناھايىتى ئەستايىدىللىقنى، توغرىلىقنى، دادىللىقنى تەلەپ قىلاتتى. ئەگەر باھالىغۇچىلارنىڭ ئازراق ھېسسىياتى ئارىلىشىپ، باھالانغۇچىلارغا توغرا مۇئامىلە قىلىنماي قالسا، ئامما ئىچىدە شۇ ھامان ئىچكى قارشىلىق ۋە سۈركىلىش پەيدا قىلىپ، ئۆچمەنلىك ئوتىنى ئۇلغايتىۋېتەتتى-دە، ئورۇنسىز زىددىيەت پەيدا قىلاتتى. دەرۋەقە، ئوقۇتقۇچىلارغا نىسبەتەن ئۇنۇۋان ئېلىشتىن ئارتۇق چوڭ مۇكاپات يوق. ئۇنۇۋان ئۇلارنىڭ تىرىشىش نىشانى، ھاياتلىق قىممىتى، تەقدىر قىسمىتى. لېكىن ھاياتلىقنىڭ تۈپ مەزمۇنى ئەمەس. دېھقان گەرچە «ئۇنۇۋان»نى بىلمىسىمۇ، ئەمما ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدۇ ۋە ئۈن - تىنسىز ئىشلەپ، ھەممىدىن كۆپ تۆھپە يارىتىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرگىزمۇ شان - شەرەپ تەمەسى بولمايدۇ. ئەمما بىز باشقا ئىشلاردا كەڭ قورساقلىق قىلساقمۇ، «ئۇنۇۋان» ئېلىشقا كەلگەندە جان

تىكىپ ئېلىشىمىز، ھەسەت ئوتى ئىچىمىزنى ئۆرتەيدۇ. شۇڭا بۇ نازۇك خىزمەت مېنىمۇ كۆپ قېتىم ئازاپقا دۇچار قىلغان. خەيرىيەت، ھازىر ئويلىسام ئۇنۋان باھالاش جەريانىدا مەندىن ئۆتكەن سەۋەنلىكىمۇ ئاز ئەمەس ئىكەن. ئاممىنىڭ خىزمىتىنى ئىشلىگەن ئىكەنسەن، ھامان قۇربانلىق بېرىسەن.

مەن مۇشۇ جەرياندا ئۆزۈم تاللىغان ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىدىن زادى ئايرىلمىدىم. روھىيىتىمدە ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن يارامىلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش، ئەۋلادلارغا نەمۇنە بولغىدەك مىراس قالدۇرۇش غايىسى مۇتلەق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەيتتى. غايىسىز، ئۈمىدسىز ياشاشنى ئار - نومۇس دەپ بىلەتتىم. ئالەمگە زەررىچە بولسىمۇ نۇر بېرىشنى ئارزۇلايتتىم. لېكىن ئارزۇ شۇنچىلىك شېرىن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ۋىسالىغا يەتمەكلىكنىڭ بەسى مۇشكۈللىكىنىمۇ چۈشىنەتتىم. شۇنداق بولسىمۇ «تاما - تاما كۆل بولۇر، تامماي قالسا چۆل بولۇر» دېگەن تەمسىل بويىچە ئۆزۈمنى قامچىلايتتىم.

1987 - يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە ماگىستىر ئاسپىرانتلارنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولۇش سالاھىيىتىگە ئېرىشتىم ۋە شۇ يىلى «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» يۆنىلىشى بويىچە تۇنجى قېتىم ئىككى نەپەر (كوممۇنار ۋە راھىلە داۋۇت) ئاسپىرانت قوبۇل قىلدىم. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ماگىستىرلىق ئۇنۋانى بويىچە ئاسپىرانت قوبۇل قىلىش يولغا قويۇلغان دەسلەپكى يىللاردا يېتەكچى ئوقۇتقۇچى ۋە ئاسپىرانتلارغا قويۇلىدىغان تەلەپ ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. خەنزۇ تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشتىن باشقا يەنە ئىككى خىل چەت ئەل تىلى (بىرى ئاساس، بىرى قوشۇمچە)نى ئۆگىنىش، كەسپى دەرسلەر پىروگراممىسىدا تولۇق كۇرستا ئوقۇلغان مەزمۇنلارنى تەكرارلىماسلىق، شۇ كەسىپ ساھەسىدىكى ئەڭ يېڭى ئىلىم ئۇچۇرلىرىنى ئىگىلەش

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەلەپ قىلىناتتى. بۇ ھال ئاسپىرانتلارغىلا ئەمەس، ماڭىمۇ ئېغىر بېسىم بولۇپ تۇيۇلدى. مەن بۇ ئورۇنلۇق تەلەپنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش ئۈچۈن ئۆزۈمگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، فولكلور ساھەسىدە «بوزلۇقتا يول ئېچىش»قا تىرىشتىم.

ئاسپىرانتلار ئوقۇتۇشنىڭ ئېھتىياجى ۋە تەلەپنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ، ئېلىمىزدە يېڭىدىن يولغا قويۇلغان ياش پەن ــ فولكلور ئىلمىنى ئۆگىنىشكە بەل باغلىدىم. ۋاھالەنكى، شىنجاڭغا بۇ پەن ھەققىدە تېخى ھېچقانداق ئۇچۇر يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. رۇسلارنىڭ ئىلىم - پەن كاتېگورىيەسىدە «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نى «فولكلور» دەپ ئاتاش ئومۇملاشقاچقا، 1950 - يىللاردا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرى ئارقىلىق بۇ ئاتالغۇ بىلەن تونۇشۇپ، بىز مۇشۇ مەنىدە چۈشىنىپ كەلگەن. دەرۋەقە، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» فولكلورنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇن قۇرۇلمىسى، نەزەرىيە سىستېمىسى، ئىقتىدارى ۋە رولى جەھەتلەردە ئۆزئارا پەرقلىق بولغان ئىككى پەن ھېسابلىنىدىكەن. شۇ يىللاردا جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ۋە مەملىكەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتى رىياسەتچىلىكىدە بېيجىڭدا ئېچىلغان «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تارىخىنى تۈزۈش» ھەققىدىكى مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىپ قالدىم. بۇ يىغىندا لياۋنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى. ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق فولكلورشۇناس ئالىمى ۋۇبىڭئەن (موڭغۇل) ئەپەندى بىلەن تونۇشتۇم ۋە ھەمسۆھبەت بولدۇم. بۇ ئالىم ماڭا ئۆزى يازغان «جۇڭگو فولكلورى» (中国民俗学) ناملىق كىتابىنى تەقدىم قىلدى. بۇ ئەسەر ئېلىمىزدە فولكلور ھەققىدىكى تۇنجى كىتاب بولۇپ، 1987 - يىلى نەشر قىلىنغان ئىكەن.

ۋۇ بىڭئەننىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، شۇ يىللاردا مەملىكىتىمىز بويىچە لىياۋنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە جۇڭسەن ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئىبارەت ئۈچ ئالىي مەكتەپتىلا فولكلور دەرسى تەسىس قىلىنغان ئىكەن. ۋۇ بىڭئەن ئەپەندىنىڭ بۇ كىتابى مېنىڭ فولكلور ھەققىدىكى نەزەر دائىرەمنى كېڭەيتتى. پىكىر يوللىرىمنى ئېچىپ، شىنجاڭدا مۇشۇ ئىلىمنى تىكلەشكە بولغان ئىشەنچىمنى كۈچەيتتى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا، ئاسپىرانتلارغا بۇ دەرسنى سىناق تەرىقىسىدە ئۆتتۇم. يەنە بىر تەرەپتىن «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان» ناملىق كىتابىمنى يېزىشقا باشلىدىم. بۇ كىتاب قۇرۇلما جەھەتتىن «جۇڭگو فولكلورى» ناملىق ئەسەرنى ئۆلگە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە ئەمەلىي مىساللىرى ئۇنىڭدىن پەرقلىق بولغان ئىجادىي ئەسەر ئىدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن باشلىنىشچانلىقى گەۋدىلىك ئىدى. مەن بۇ ئەسەرنى بىر يېرىم يىلدا يېزىپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1989 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى مەرھۇم ھاكىم جاپپارنىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ شىنجاڭدا تۇنجى نەشر قىلىنغان فولكلور ھەققىدىكى يىرىك ئەسەر ئىدى. قوللانما خاراكتېرلىك بۇ ئەسەر يورۇقلۇققا چىققاندىن بۇيان تاكى ھازىرغىچە شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى ۋە شۇ كەسىپتىكى ئاسپىرانتلارنىڭ ئاساسلىق دەرس قوللانمىسى بولۇپ خىزمەت قىلدى. تۈركىيە، قازاقىستان، ئۆزبېكىستان قاتارلىق بىر قىسىم دۆلەتلەرگە تارقىلىپ، ئۇلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. بۇ ئەسەر 1992 - يىلى تۈرك تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ «تۈركىيە كۈلتۈر باقانلىقى نەشرىياتى» تەرىپىدىن «ئۇيغۇر فولكلورى» نامىدا

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى

نەشر قىلىنىدى. ئالمۇتادا چىقىدىغان ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىت - ژۇرناللاردىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ مەزمۇنى تونۇشتۇرۇلدى ۋە ئوبزور ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىدى. ئەڭ مۇھىمى ئاپتونوم رايونىمىزدا فولكلور ھەققىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ قانات يېيىشىغا تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. ئەلۋەتتە، ئۇ تونجى ئەمگەك مېۋىسى بولغاچقا، بەزى نۇقسانلاردىنمۇ خالىي ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھەر قانداق يېڭى شەيئى تۇغۇلۇشى بىلەنلا مۇكەممەللىككە ئېرىشەلمىسىمۇ، لېكىن كۆۋرۈكلۈك رولى بىلەن قىممەت يارىتىدۇ، ئىلىم - پەندىمۇ، ئەلۋەتتە.

مەن 1987 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە توققۇز قارار ماگىستىر ئاسپىرانت قوبۇل قىلىپ، مۇشۇ كەسىپ بويىچە جەمئىي 28 نەپەر ئاسپىرانتنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولدۇم. ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى دوكتورانتلىققا ئىمتىھان بېرىپ، فولكلورشۇناسلىق ساھەسىدىكى تۇنجى دوكتورلارغا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزدا فولكلور كەسپى بويىچە چوڭ ئىلمىي قوشۇن بارلىققا كەلدى ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى راھىلە داۋۇت، ئەسەت سۇلايمان، ئەنۋەر سەمەت، ھەدىيە مۇھەممەت قاتارلىق دوكتورلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ ساھەدىكى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلىرى بىلەن مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئالاھىدە تەسىر قوزغىغان مۇتەخەسسىسلەرگە ئايلاندى.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى قېتىم «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىسلەرنى باھالاش» پائالىيىتى يولغا قويۇلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى باشچىلىقىدا باھالاپ بېكىتىش ھەيئىتى تەشكىللەندى. ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم باھالاش ئېلىپ بېرىلىپ «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» شەرىپىگە ئېرىشكەنلەر تۆت يىل ۋەزىپە ئۆتەيتتى. مەنمۇ شۇ يىلى 1 - تۈركۈمدە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» بولۇپ باھالاندىم ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇدا

تۆت قارار «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» بولۇپ باھالىنىپ، 2011 - يىلىغىچە شۇ خىزمەتنى ئىشلىدىم. بۇ شەرەپ ئۆزۈمنىڭ خىزمىتىنى تېخىمۇ قېتىرقىنىپ ئىشلەشكە ئۈندىدى.

1989 - يىلى فاكۇلتېتىمىزنىڭ پىشقەدەم مۇدىرى شادىگۇەن پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن مېنى فاكۇلتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىدىن باش مۇدىرلىققا تەيىنلىدى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇ خىزمەتكە مېنىڭ رايىم يوق ئىدى. شۇ يىللاردا ئىلمگە ھېرسمەن بوپ قالغاچقا، باشقا ئىشلار ماڭا تېتىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلۈك خاراكتېرىمنى دەڭسەپ باقسام، مەن رەھبەر بولۇشنىڭ ماتېرىيالى ئەمەسلىكىمنى ھېس قىلدىم. چۈنكى، رەھبەرلىك سەنئىتىمۇ ئالاھىدە بىر خىل ئىلىم - دە. نائىلاج بۇ رىئاللىقنى قوبۇل قىلىپ مۇدىرلىق خىزمىتىنى يەنە ئۈچ يىل ئىشلىدىم. ئۈستۈمدىكى خىزمەت سالمىقى تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. فاكۇلتېتنىڭ تولۇق كۇرس ۋە ئاسپىرانتلار ئوقۇتۇشىدىن باشقا يەنە شۇ يىللاردا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن «ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىدىغان» ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن مەكتەپ ئىچى ۋە باشقا رايونلاردا تەكرارلاش سىنىپلىرىنى ئېچىش، ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى تەييارلاش، ئۇلاردىن يىلدا ئىككى قېتىم ئېلىنىدىغان بىر تۇتاش ئىمتىھاننىڭ سوئاللىرىنى چىقىرىش، ئىمتىھان قەغىزىنى تەكشۈرۈش، ئوقۇش پۈتتۈرۈش دىپلوماتىنىسىيەسىگە تەشكىللەش ۋە يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىق قوشۇمچە خىزمەتلەر قوشۇلۇپ، يۈكىمىز بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. شۇ يىللاردا شىنجاڭنىڭ خېلى كۆپ ناھىيە - شەھەرلىرىدە ئۆزلىكىدىن ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ تەكرارلاش سىنىپلىرىنى ئاچقان بولۇپ، ھەر يىلى 10، 15 ئوقۇتقۇچى شۇ نۇقتىلارغا نۆۋەت بىلەن بېرىپ دەرس ئۆتەتتى. ئۇلارنىڭ مەكتەپ ئىچىدىكى دەرسلىرىنى قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئۈستىگە ئالاتتى.

www.uyghurkitap.com

گەرچە، ئۇ يىللاردا ھازىرقىدەك دەرس سائىتىگە ھەق بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلمىغان بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچىلار خالىسانە ئىشلەپ، بەلگىلەنگەن ۋەزىپىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلايتتى.

1990 - يىلى مەن پىروفېسسور بولۇپ باھالاندىم. شۇنىڭ بىلەن كەسپى جەھەتتىكى ئەڭ يۇقىرى ئۇنۋانغا ئېرىشتىم. شۇ يىلدىن باشلاپ فاكۇلتېت مۇدىرلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشىمغا رۇخسەت قىلىش ھەققىدە مەكتەپ پارتكومىغا بىر قانچە قېتىم دوكلات يازدىم ۋە بىۋاسىتە پارتكوم سېكرېتارى ۋاڭ خەيىۇ بىلەن سۆزلەشتىم. ئاخىرى تەلىپىم ھەل بولۇپ، 1991 - يىلىنىڭ باشلىرىدا، فاكۇلتېت مۇدىرلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، شىنجاڭ بويىچە نۇقتىلىق كەسىپ باھالانغان «شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى» كەسپىنىڭ باشلامچىسى بولۇپ ئىشلىدىم. شۇندىن كېيىن گويا ئۈستۈمدىكى تاغنى ئېلىۋەتكەندەك ئىچ - ئىچىمدىن خۇش بولدۇم. ئەمما مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە «ئابدۇكېرىم خاتالىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئېلىۋېتىپتۇ» دېگەنگە ئوخشاش پىتنە - پاساتلارمۇ تارقالدى. ئامما ئىچىدىكى بۇنداق غۇلغۇلىلارنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىشكە بولاتتى. بىزنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىمىزدا بىرەر مەنسەپ بىر كىشىنىڭ پېشانىسىگە مەڭگۈلۈك پۈتۈلگەندەك بىرسى نورمال مەنسەپتىن قالسا ئۇ كىشى دەرھال «گۇمانلىق شەخس»كە ئايلىنىپ قالىدىغان ھالەت مەۋجۇت ئىدى. بۇ ئېڭىمىزغا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان «ھوقۇقچىلىق تەمەسى»نىڭ ئىنكاسى ئىدى. «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك، مەن ئۆزۈمگە ئىشەنگەچكە، بۇنداق گەپ - سۆزلەرگە پەرۋا قىلماي ئۆز خىزمىتىمنى تېخىمۇ قىزغىن داۋاملاشتۇردۇم. 1990 - يىلىدىن باشلاپ «گوۋۇيۈەنىنىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان

تۆھپىكار مۇتەخەسسىس» شەرىپىگە ئېرىشتىم. ئاز - تولا ئىشلىگەن خىزمەتلىرىم بەدىلىگە ئىنئام قىلىنغان يۇقىرىقى ئىككى چوڭ شەرەپ ماڭا ئىلھام ۋە مەدەت بولۇپ، كېيىنكى ھايات يولۇم ھەققىدە قايتا ئويلىنىشىمغا تۈرتكە بولدى. دەرۋەقە، دۇنيادا «مېڭىپ يۈرگەن ئىنسان ناھايىتى كۆپتۇر. ئەمما توغرا، چىن ۋە ھەق ئادەم مەن ئۇچۇن ناھايىتى ئەزىز»، «چىن ۋە توغرا ئەر قانداق بولىدۇ؟ قارا، چىن ۋە توغرا ئەرنىڭ تىلى بىلەن دىلى ۋە سۆزى بىردەك بولىدۇ. ئىچى تېشىدەك ۋە تېشى ئىچىدەك بولىدۇ. چىن ۋە توغرا ئەر يۈرىكىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئىنسانلار ئالدىدا ئۇيالماستىن يۈرەلەيدىغان بولسۇن» بۈيۈك مۇتەپەككۇر ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ ئۇگۇت - نەسىھەتى مېنىڭ ئادىمىيلىك قىبلىنامەم بولدى. ئالتۇن بوتا ئىچىدە تاۋلىنىپ ساپ بولغىنىدەك، نىيەت ۋە ئارزۇ ئەمگەك بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. ھالال ئەمگەك قىلماي تۇرۇپ «تەييارغا ھەييار» بولۇش ئىنساننىڭ قەدىر - قىممىتىنى يوقىتىدۇ. مەن گەرچە ناھايىتى چوڭ كەشپىياتلارنى يارىتالمىساممۇ، يۇقىرىقىدەك روھ بىلەن ئۆز كەسپىم دائىرىسىدە باش چۆكۈرۈپ ئىشلەشكە رازى ئىدىم. بەرھەقكى، روھ گوياكى قۇش، تەن ئۇنىڭ قەپىزىدۇر، قۇش قەپەزگە ئۆزىنى ئۇرۇپ ئەركىنلىككە ئېرىشىشنى ئىستىگەندەك، روھمۇ تەن قەپىزىدىن ئۇرغۇپ چىقىشقا جۈرئەت قىلغاندا ئاندىن قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. شۇڭا ھەقىقىي بايلىق — روھى بايلىقتۇر. «ھېكمەت قايسى تىلدا بولسا ھېكمەتتۇر. گۆھەر قايسى ساندۇقتا بولسا گۆھەردۇر.» مەن ھايات قانۇنىيەتلىرىدىن يەكۈنلەنگەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھېكمەتلىرىگە ئەقىدە قىلاتتىم ھەمدە شۇ ھېكمەتلەرنىڭ تەسىرىنى روھى ئېنېرتسىيەگە ئايلاندۇرۇشقا تىرىشاتتىم.

1995 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىرىشچانلىق ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ يېقىندىن قوللىشى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ۋە غەمخورلۇق قىلىشى بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى «ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - ئەدەبىيات كەسپى» بويىچە دوكتور تەربىيەلەش نۇقتىسى قۇرۇلدى. بۇ گوۋۇيۈەن ئىلمىي ئۇنۋان ئىشخانىسى ۋە مائارىپ مىنىستىرلىكى بىرلىكتە تەستىقلىغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۈملىدىن شىنجاڭدىكى بىردىنبىر تۇنجى «دوكتور تەربىيەلەش» نۇقتىسى ئىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى دۆلەتنىڭ «211 قۇرۇلۇش» پىلانىدىكى نۇقتىلىق ئۇنىۋېرسىتېتقا ئايلىنىپ، ئۈچ يىلدىن كېيىن قولغا كەلتۈرگەن چوڭ «ھوقۇق» ئىدى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپنىڭ ئىلمىي كومىتېتى قايتا - قايتا مۇزاكىرە قىلىش ۋە باھالىشى، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى ۋە مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق مەن شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان تۇنجى «دوكتور يېتەكچىسى» بولدۇم. بۇ مەن ئۈچۈن ھەم شەرەپ ھەم ئېغىر يۈك ئىدى. بۇ «يۈك»نى كۆتۈرمەسلىككە ۋىجدانىم يول قويمايتتى. «ۋىجدان بۇيرۇقى ۋىجداندەك تازا» دېگەندەك، مەكتەپ ئاسپىرانتلار باشقارمىسىنىڭ پىلانىغا ئاساسەن 1996 - يىلى تۇنجى تۈركۈمدە ئىككى نەپەر دوكتور ئاسپىرانت قوبۇل قىلدىم. ھەمدە ئىچكىرىدىكى «دوكتورانت تەربىيەلەش نۇقتىسى» بار نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، دوكتورانتلارنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى، تەلىپى ۋە نىشانى ھەققىدىكى تەجرىبىلىرىنى ئۆگەندىم. دوكتورلۇق ئوقۇتۇش ئاساسەن شۇ كەسىپ ساھەسىدىكى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان تەتقىقات نەتىجىلىرىنى مۇھىم نۇقتا قىلغاچقا، دوكتورانتلارنى كۆپرەك ئىلمىي تەتقىقاتقا يېتەكلىدىم ۋە مۇشۇ تىپتىكى تاللانما دەرسلەرنى ئورۇنلاشتۇردۇم. كۈچىمىز يەتمىگەن بەزى دەرسلەر ئۈچۈن بېيجىڭدىن لىۋ كۇيلى، لاڭ يىڭ قاتارلىق داڭلىق فولكلورشۇناسلارنى تەكلىپ قىلدىم. تۇنجى

قەدەم نەتىجىلىك بېسىلسا، كېيىنكى ئىشلارمۇ خەيرلىك بولىدۇ. شۇڭا بىرىنچى تۈركۈم قوبۇل قىلىنغان دوكتورانتلارغا ھەممە جەھەتتىن ئېغىر تەلەپ قويدۇم. ئۇلار مۇشۇ كەسىپ بويىچە ماگىستىرلىقنىمۇ مەندە ئوقۇغاچقا كەسپى لاياقىتى ياخشى ئىدى. ئۇلار ئۈچ يىللىق دوكتورانتلىق ئوقۇشىنى تاماملاپ، 1999 - يىلى دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان «ئۇيغۇر پەرھىزلىرى تەتقىقاتى» (ئەنۋەر سەمەد ئورۇنلىغان) ۋە «كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى تەتقىقاتى» (ھەسەنجان ئابلىز ئورۇنلىغان) ناملىق دېسسېرتاتسىيە ماقالىسى بىلەن دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. شۇندىن كېيىن تاكى 2009 - يىلىغىچە 12 نەپەر دوكتورانتنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولدۇم. 2012 - يىلى 72 يېشىمدا شەرەپ بىلەن پېنسىيەگە چىقىپ، 48 يىللىق «تۇزانلىق مۇنبەر»دىن ئايرىلدىم. ئويلاپ باقسام، مائارىپنىڭ بىرىنچى سېپىدە ئەڭ ئۇزۇن ۋاقىت ئىشلىگەن مەن ئىكەنمەن. گەرچە ھازىر جىسمانىيىتىم «پېنسىيە»گە چىققان بولسىمۇ، ۋۇجۇدۇم يەنىلا ئىلىم - پەن ئىشقىدا سوقىدۇ.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئونىنچى باب

قانىقىش ۋە ھالقىش

دۇنيادا يوقتۇر ئەزەلدىن تۈز يول،
ئويمان، دۆڭدىن دائىم ئاگاھ بول.
قانىقىشتىن ھالقىش تۇغۇلار، ئەمما ـ
كەم بولسا بىرى، قالار بىرى تول.

(خاتىرەمدىن)

9 ـ بابتا، ئالىي مائارىپنىڭ ئۈچ قانىتى بولغان ئوقۇتۇش خىزمىتىدىكى نۇقتىلىق ئەسلىمىلەرنى بايان قىلدىم. بۇ بابتا، ئالىي مائارىپنىڭ يەنە بىر قانىتى بولغان ئىلمىي تەتقىقات كەچمىشلىرىم ئەسلىنىدۇ.

ئادەتتە مەلۇم بىر ساھە ئۈستىدە ئىزدىنىش، ئىختىرا قىلىش جەريانى ئىلمىي تەتقىقات دېيىلىدۇ. جەمئىيەت يېڭى تەتقىقات نەتىجىسىگە تايىنىپ گۈللىنىدۇ ۋە روناق تاپىدۇ. دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر شەيئى جۇملىدىن ئىلىم ـ پەنمۇ تەتقىقاتقا تايىنىپ، بىر خىللىقتىن كۆپ خىللىققا، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، تارقاقلىقتىن مۇكەممەللىككە، ئابستىراكىتلىقتىن كونكرېتلىققا ئېرىشىدۇ. قىسقىسى، ئىنسانلارنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات مۇساپىسى تەتقىقات بىلەن مەھكەم باغلانغان. شۇڭا «تەتقىقات» ئۈنچىلىك سىرلىق ئوقۇم

ئەمەس. ئەمما قىممەت يارىتالايدىغان ھەقىقىي مەنىدىكى تەتقىقات گوياكى «يىڭنىدە قۇدۇق قازغان»دەك جەسۇرلۇقنى، ئەستايىدىللىقنى ۋە چىدامچانلىقنى تەلەپ قىلىدىغان نازۇك خىزمەتتۇر. چۈنكى، ئۇ ھامان «يېڭى»نى بەرپا قىلىشنى نىشانلايدۇ. «شاما چاينىغان»دەك ئالدىنقىلارنىڭ مەھسۇلاتىنى قايتا «چايناش» تەتقىقات ئەمەس، بەلكى «ئۆزلەشتۈرۈش» جەريانى ھېسابلىنىدۇ.

رايونىمىزدا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىن باشلاپ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى يولغا قويۇلۇپ، تېزلىكتە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشقا باشلىدى.

1978 ـ يىلى ئېچىلغان مەملىكەتلىك ئىلىم ـ پەن يىغىنىدا يولداش دېڭ شياۋپىڭ «ئالىي مەكتەپلەر ئىلمىي تەتقىقات سېپىدىكى بىر مۇھىم يۈنىلىش ئارمىيەسى» دېگەن ئىدىيەنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ئىدىيەنىڭ ئىلھامى ۋە تۈرتكىسى بىلەن 1979 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ئوقۇتۇش بىلەن ئىلمىي تەتقىقات ئالىي مەكتەپ خىزمىتىنىڭ ئىككى مۇھىم مەركىزىگە ئايلاندى. شۇ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى جاڭ دۇڭيونىڭ باشچىلىقىدا مەكتەپ ئىلمىي كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات تەرەققىيات پىلانى تۈزۈلۈپ، تەتقىقات ساھەسىدىكى خىزمەتلەر تەرتىپكە سېلىندى ۋە سىستېمىلاشتى. 1972 ـ يىلىدىن باشلاپ ئاشكارا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» تېخىمۇ تولۇقلىنىپ ۋە كېڭىيىپ، ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەبىئىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى» ۋە 1981 ـ يىلى تەسىس قىلىنغان قازاق تىلىدىكى «پەلسەپە

ۋە ئىجتىمائىي پەنلەر، تەبىئىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى» نامىدا جەمئىي بەش ئىلمىي ژۇرنال چىقىرىلىشقا باشلىدى. 1982 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى تۆت ژۇرنال مەملىكەت ئىچىگە ۋە سىرتىغا ئاشكارا تارقىتىلدى. بۇ ژۇرناللار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى نامايەن قىلىدىغان كۆرەك سەھنىسىگە ئايلاندى. ئۇ يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزدا تېخى ئاشكارا نەشر قىلىنىدىغان ئىلمىي ژۇرنال يوق ئىدى. شۇڭا ئەينى يىللاردا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ ئىناۋىتى چوڭ بولۇپ، رايونىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. مەنمۇ شۇ ژۇرنالنىڭ ئاكتىپ ئوقۇرمىنى ۋە مۇئەللىپى ئىدىم. دەسلەپكى تەتقىقات نەتىجىلىرىمنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى مۇشۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان. شۇڭا بۇ ژۇرنالنى ئىلمىي تەتقىقاتتىكى «بىرىنچى ئۇستازىم» دەپ قارايمەن. ئىلمىي تەتقىقات كاتولوگىمغا قارىسام، ھازىرغىچە بۇ ژۇرنالدا 65 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىپتىمەن.

ئىلمىي تەتقىقات ماكرولۇق جەھەتتىن توغرا ئۇسۇل ۋە مېتودقا ئىگە بولۇشنى، نىشانى ئېنىق، كونكرېت بولۇشنى، دەۋر بىلەن ھەمنەپەس بولۇشنى، مىكرولۇق جەھەتتىن راستچىل، ھەققانىيەتچىل بولۇشنى، ھېسسىلىقتىن ئىدراكلىققا ئۆتۈشنى، ئۇنىۋېرسال بىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولۇشنى، نەزەرىيەنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشقا ماھىر بولۇشنى ئۆزگە تونۇشلۇق بولمىغان ساھەگە يۈرۈش قىلماسلىقنى، «بىرگە قابىل» (شۇغۇللىنىدىغان كەسپى)، «كۆپكە قادىر» (يانداش پەنلەر) بولۇشنى، ئۆزلۈكنى ئۆتكۈلۈككە ئايلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئەقەللىي تەلەپلەر بىر ـ بىرى بىلەن

گىرەلىشىپ كەتكەن. يازغۇچى - ئەدىبلەرنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەتلىرىمۇ ئومۇملۇق جەھەتتىن ئىلمىي تەتقىقات كاتېگورىيەسىگە تەئەللۇق بولسىمۇ، لېكىن ئۇسۇل ۋە مېتود ئوخشىمىغاچقا، ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتنىڭ قىممىتىمۇ ئوخشىمايدۇ. لېكىن ئۇلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىدىغان چېگرا سىزىقى بولمايدۇ. ئىلىم - پەن تارىخىنى بولۇپمۇ ئادىمىيەت پەنلىرى تارىخىنى ئەسلىسەك، نۇرغۇن مەشھۇر يازغۇچى - ئەدىبلەر كەسپىگە گىرەلەشتۈرۈپ، ئاجايىپ سەمەرىلىك تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ياراتقان. مىللىي مەدەنىيەت ئۆزلىكىدىن ئالغاندا، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەبۇ نەسر فارابىي، ئەلىشىر نەۋايى، شۇنداقلا زاماندىشىلىرىمىزدىن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئەھمەد زىيائى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، ئىمىن تۇرسۇن، ھاجى ئەھمەد كۆلتېگىن، مۇھەممەتجان سادىق، ئابدۇقادىر جالالىدىن قاتارلىقلار تونۇلغان يازغۇچى، شائىرلار بولۇپلا قالماستىن، يەنە مول ھوسۇللۇق ئىلمىي تەتقىقاتچىلاردۇر. شۇڭا ئۇلارنىڭ بىر قىسمىغا «مۇتەپەككۇر» دەپ سۈپەت بېرىلگەن.

مائارىپ، بولۇپمۇ ئالىي مائارىپ ئىلمىي تەتقىقات بىلەن ئەڭ بىۋاسىتە باغلىنىدىغان ساھە. شۇڭا سەمەرىلىك ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى ئالىي مائارىپ سېپىدىن چىقىدۇ. تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئېلىمىزدىكى ئاكادېمىكلەرنىڭ 80%تىن كۆپرەكى ئالىي مەكتەپلەردىن چىققان ئىكەن.

مەنمۇ ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى بىلەن ئىلمىي تەتقىقاتقا كىرىشكەن. مېنىڭ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - ۋە 90 - يىللىرىدا يازغان كوللېكتىپ تۈزگەن توققۇز پارچە يىرىك ئەسىرىم بىۋاسىتە ئوقۇتۇش تەلىپىنى چىقىش قىلغان ھالدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ھەم ئوقۇتۇش قوللانمىسى ھەم ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسى بولۇشتەك قوش ئۈنۈم ياراتقان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەن تەتقىقاتنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ ئەمەلىي قوللىنىشچانلىقىدا، دەپ قاراپ كەلدىم. ئىلمىي تەتقىقاتتا بولۇپمۇ، تەبىئىي پەن ۋە سانائەت پەنلىرى تەتقىقاتىدا ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتىغا ئايلىنالمىغان تەتقىقات نەتىجىسىنى «ئىلمىي تەتقىقات» دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدەك نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپتە تەبىئىي پەن ۋە سانائەت پەنلىرىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىغا يىلدا نەچچە ئون مىليون مەبلەغ ئاجرىتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دۆلەتلىك ۋە ئۆلكىلىك تەتقىقات تۈرلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ، بۇ تەتقىقاتلارنىڭ مۇتلەق كۆپ نەتىجىلىرى ماقالە ۋە كىتابقا قاچىلانغان بولۇپ، تۈرمىدىكى مەھبۇستەك «سىرت»قا چىقالمايدۇ. يەنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلىنالمايدۇ. بۇنداق ئەقىل ئىسراپچىلىقى ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتىدىمۇ مەۋجۇت. ئەمما ئىجتىمائىي پەن بىۋاسىتە ماددىي بايلىق ياراتمىغاچقا، شەكلى ئوخشىمايدۇ. ھازىرقى ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىمىزدا ساقلىنىۋاتقان تېما ۋە مەزمۇن تەكرارلىقى، كىتابتىن كىتابقا كۆچۈرۈش «تەييارغا ھەييار»لىق، قەدىمكىنى ئەتىۋالاپ، بۈگۈنكى رېئاللىقتىن قېچىش، ھېسسىياتنى ئەمەلىيەتنىڭ ئۈستىگە دەسسىتىش، چەتنىڭكىنى ھەزىم قىلماي قوبۇل قىلىش، ئەنئەنىچىلىكنى زامانىۋىلىكتىن ئۈستۈن قويۇش، ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئورنىغا «ئات ئۈستىدە گۈل سەيلىسى» قىلىش، «ھەممە ئېقىملار بەس ـ بەستە سايراش»نى مەزھەپ ئۇرۇشىغا ئايلاندۇرۇۋېلىش، «مانتا تالىشىپ، قاسقانغا دۈم چۈشۈش»، ماختاشقا قىزىقىپ، تەنقىددىن قېچىش، ئۆزگىلەرنى ئەتىۋالاپ ئۆزلۈكىنى خورلاش... قاتارلىق ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئىجتىمائىيىتىمىزدىكى «ئەقىل ئىسراپچىلىقى» ئەمەسمۇ؟ ئەگەر «كۆپتۈرۈۋېتىلگەن» دېيىلسە، مەن شاھىت بولغان بىر قانچە ئىشلارنى سۆزلەپ بېرەي:

1980 ـ يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭغا ئىلىم ـ پەن باھارى يېتىپ كېلىپ، قىشچە ئۇيقىدا ياتقان گۈل ـ چېچەكلەر نورۇز ئېيىنىڭ خاسىيىتى بىلەن قايتىدىن چېچەكلىگەنگە ئوخشاش مەنزىرە شەكىللەندى. ئاشۇ يېڭىچە كەيپىياتنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى ئاستىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسى «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» بىلەن «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئىشلەش كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. بۇ ھەقىقەتەن ئېلىمىزنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى ناھايىتى چوڭ قۇرۇلۇش ئىدى. شۇڭا پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بۇ قۇرۇلۇشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىلىم ـ پەن ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ خىزمەتلىرىگە مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىس ئىمىنوف ھامىت باشچىلىقىدا مەخسۇس رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى ھەمدە كونكرېت خىزمەتلەرگە شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنى مەسئۇل قىلدى. ئاكادېمىيەنىڭ باشلىقى مەتتىمىن يۈسۈپ ئاكا خىزمەت تەجرىبىسى مول، ئىقتىدارلىق تەشكىلاتچى ۋە تەتقىقاتچى بولغاچقا، ئىمىنوف ھامىت بىلەن زىچ ماسلىشىپ ئىككى بۈيۈك ئابىدىنى ئىشلەشكە ئىككى خىزمەت ئەترىتى تەشكىللىدى. شۇ يىللاردا بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ئىشلەشكە قۇربىتى يېتىدىغان تەتقىقات خادىملىرى ناھايىتى چەكلىك ئىدى. بۇ ئوبيېكتىپ قىيىنچىلىقلار ئالدىدا مەتتىمىن يۈسۈپ ئاكا تىز پۈكمەي، ھەر قايسى رايونلاردىكى يارامىلىق پىشقەدەم تىلشۇناسلارنى، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ خىزمەتنى باشلىدى. لېكىن خىزمەت باشلىنىپ ئۇزۇنغا بارماي، بىر قىسىم يۇقىرى قاتلام ئۇيغۇر «زىيالى»لىرى

ئارىسىدا غۇلغۇلا باشلاندى. بۇنداق «غۇلغۇلا» ئىككى نۇقتىغا مەركەزلەشتى. بىرى، «بۇ خىزمەتنىڭ تۈرىگە بىر قىسىم ‹تارىخى داشقاللار› چىقىۋالدى. ‹ئېشەك›لەر (مەمتىمىن يۇسۇپنى دېمەكچى) باش بولىۋالدى. يەي...» دەپ ۋايساش. يەنە بىرى، «‹قۇتادغۇبىلىك›نىڭ نەسرى يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەك ئىدى. ھازىر يۈنىلىشتىن چەتنەپ كەتتى» دەپ زارلاش. بۇ «غۇلغۇلا» ئىچكى قىسمىدىن ئاستا - ئاستا جەمئىيەتكە كېڭىيىپ، ئەمدى شەكىللىنىۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىلار قوشۇنى ئىككى سەپكە بۆلۈنىشكە باشلىدى. ھەتتا گېزىت - ژۇرناللاردا «مۇنازىرە» باشلىنىپ، بىر - بىرىنى تىللايدىغان، قالپاق كىيدۈرىدىغان، كەمسىتىدىغان ھالەت شەكىللەندى. بۇ ئىككى مۇقەددەس ئابىدىنىڭ مۇئەللىپلىرى بولغان ئىككى بۈيۈك ئالىمىمىزنىڭ روھىنى ئازابلايدىغان ھەمدە بۈگۈنكى ئەۋلادلىرىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان بۇنداق ئەھمىيەتسىز «غۇلغۇلا»لار ھۆكۈمەتنىڭ ۋە جامائەتنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. بۇ چوڭ قۇرۇلۇشقا ھۆكۈمەت تەرەپتىن مەسئۇل بولغان ئىمىنوف ھامىت سالماقلىق بىلەن نۇقتىلىق ئورۇنلاردىكى بىر قىسىم مۆتىۋەر ۋە ئىلىم ئادەملىرى بىلەن سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىنكاسلىرىنى ئاڭلىدى. ئەنە شۇ سۆھبەتلەرنىڭ بىرى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ 2 - قەۋىتىدىكى ئوقۇتقۇچىلار دەم ئېلىش ئۆيىدە ئېچىلدى. شاۋجاڭ ھاكىم جاپپار ئاكا، زارىپ دولاتوۋ (ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى)، ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن، شەرىپىدىن ئۆمەر، ئابلەت ئۆمەر، ئامانۇللا مۇسا ۋە مەن قاتارلىق يەتتە، سەككىزىمىز قاتناشتۇق. مۇئاۋىن رەئىس ئىمىنوف ھامىت ناھايىتى كەمتەرلىك ۋە سىپايىلىق بىلەن بۇ ئىككى گۇرۇپپىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇردى:

— بۇ ئىككى چوڭ قورۇلۇش پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا ئېلىپ بېرىلغان ئەل رايى قورۇلۇشى ئىدى. شۇڭا پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، خەلق ۋە مىللەتكە يۈز كېلەلىگۈدەك ياخشى ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك ئىدى. ۋاھالەنكى، خىزمەت ئەمدى باشلىنىپ ئۇزاققا بارمايلا بەزى ئوقۇشماسلىقلار يۈز بېرىپ، جەمئىيەتتە ھەر خىل ئىنكاسلارنى پەيدا قىلىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئىلىم - پەندە مۇنازىرىنىڭ بولۇشى نورمال ئىش. ئۇنى ئەلۋەتتە ھەممە كىشى چۈشىنىدۇ. مەن بۈگۈن بىرلا مەسىلە يەنى «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەكمۇ ياكى نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەكمۇ؟ دېگەن بۇ ھالقىلىق مەسىلە ھەققىدە سىلەردەك پېشقەدەم زىيالىيلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلاشقا كەلدىم. چۈنكى، بۇ خىزمەت باشلىنىش ئالدىدا مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۇزاكىرىسى ئارقىلىق ئالدى بىلەن نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش قارارلاشتۇرۇلغان. شۇ پىرىنسىپ بويىچە خىزمەت باشلىنىپ ئۇزاققا بارمايلا، بىر قىسىم يولداشلار ئۇنىڭغا قارشى چىقتى. ھەتتا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىلىرىغا يازما دوكلات سۇنۇپ بۇ خىزمەتنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرىۋەتتى. شۇڭا ھەر ساھەدىكى زىيالىيلارنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئاڭلاش زۆرۈر بوپقالدى. سىلەر ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلغان ھالدا، ئويلىغان كۆڭۈل سۆزۈڭلارنى ئېيتىپ باقساڭلار، — دېدى ئىمىنوف ھامىت ئاكا.

— ئىلمىي جەھەتتىن ئالغاندا بۇ ھېچقانداق تالاشقۇچىلىكى يوق مەسىلە. شارائىت يار بەرسە بۇ بۈيۈك ئەسەرنىڭ ھەر ئىككى خىل يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەك. لېكىن ھەر قانداق ئىشنىڭ تەرتىپى بولىدۇ. بەش بارماقنى بىراقلا ئېغىزغا تىقىۋالغىلى بولمايدۇ. شۇڭا بىرىنچى قەدەمدە نەزمىي

ئۇيغۇر كىتاب تورى يېڭىلىنى
www.uyghurkitap.com

يەشمىسىنى ئىشلەشنىڭ ھېچقانداق خاتالىقى يوق. بىز مۇشۇ ئۇسۇلنى قوللايمىز دېيىشتى بەزىلەر.

— بىز 11 - ئەسىردە بارلىققا كەلگەن بۇ بۈيۈك ئابىدىنىڭ بىردىنبىر ھەقدارى. شۇڭا كېيىنكى ئادەملەرنىڭ چۈشىنىش ئىقتىدارى ۋە ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتقاندا ئالدى بىلەن نەسرىي تۈسىنى ئىشلەش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئۇسۇل. دۇنيادا تېخى قەدىمكى كىلاسسىك نەزمى ئەسەرلەرنى نەزمىي ئۇسۇل بىلەن ھازىرقى زامان تىلىدا ئىپادىلەشنىڭ ئۈلگىسى يوق. شۇڭا تۈركىيە ۋە ئۆزبېكىستاندىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ نەسرىي يەشمىسى ئىشلەنگەن، — دېيىشتى يەنە بەزىلەر.

— دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە بىر مىللەتنىڭ كىلاسسىك تىلىدىكى نەزمىي ئەسەرلەرنى ھازىرقى زامان تىلىدا ئىشلەشكە توغرا كەلسە، نەسرىي يەشمىسى بويىچە ئىشلەش كېرەك، دەيدىغان ئۆلچەم يوق. شېئىرنى نەسرىي باياندا ئايلاندۇرساق، ئۇنىڭ شېئىرى لەززىتى ۋە قىممىتى ئەسلىدىكىدەك بولمايدۇ. «قۇتادغۇبىلىك» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بويىچە شېئىرى ئۇسلۇبتا يېزىلغان دىداكتىك داستان. شۇڭا ئۇنى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى بولغان ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىگە سادىق بولۇپ، نەزمىي ئۇسلۇبتا ئىشلەشنىڭ ئەۋزەللىكى ناھايىتى كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزدە بۇ ئېغىر ئەمگەككە قۇربىتى يېتىدىغان ئىقتىدارلىق مۇتەخەسسىسلىرىمىز تۇرسا، يەنە نېمىدىن ئەندىشە قىلىمىز؟ شۇڭا نەزمىي يەشمە ئىشلەش يۈنىلىشى تامامەن توغرا. نەزمىي يەشمە يورۇقلۇققا چىققاندىن كېيىن شۇ ئاساستا نەسرىي تۈسىنى ئىشلىسەك ئىشلىرىمىز تېخىمۇ ئاسانلىشىدۇ ۋە راۋانلىشىدۇ. «دۇنيادا بۇنداق ئۈلگە يوق» دېگەن گەپ پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. ناۋادا «ئۈلگە يوق» بولسىمۇ بىز ئۈلگە يارىتىشىمىز كېرەك. مانا بۇ ئىلمىي ئىزدىنىش ۋە ھالقىش.

شۇنداق قىلغاندا بۈيۈك مۇتەپەككۇرىمىز ـــ يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ روھى ئەمىن تاپىدۇ، ـــ دېيىشتۇق يەنە بەزىلەر.

ئاخىرىدا، سۆھبەتنىڭ خۇلاسىسى ئۈچىنچى خىل قاراشقا مەركەزلەشتى. ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ «قورساق سوقۇشى» ئاخىرلاشمىدى. قارىغاندا، «كاتتا»لار ئارىسىدىكى زىددىيەت ـ توقۇنۇشلىرى ئىككى ئەسىرنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى قايسى ئۇسلۇبتا ئىشلەشكە مەركەزلەشكەندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ چۆرىسىدە بىر مۇنچە تارىخىي زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەن. تىلنىڭ سۆڭىكى، دىلنىڭ ئۆلچىمى بولمىغاچقا، ئادەملەر بىر نۇقتىغا تىكىلسە قۇياشتىنمۇ ئېۋەن تاپقىلى بولىدىكەن. شۇڭا ئىلىم مەسىلىسىدىمۇ دېموكراتىيە بىلەن مەركەزلەشتۈرۈش تەڭ ئورۇنغا ئىگە بولمىقى زۆرۈر ئىكەن.

ئىككى ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ئىشلەش خىزمىتى جىددىي داۋاملىشىۋاتقان 1983 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا، ئىمىنوف ھامىت رىياسەتچىلىكىدە ھۆكۈمەتنىڭ يىغىن زالىدا بىر باسقۇچلۇق خىزمەتنى خۇلاسە قىلىش يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا ئۇرۇمچىدىكى نوپۇسلۇق زىيالىلار، ئىككى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇللىرى. بۇ خىزمەتكە ئالاقىدار بىر قىسىم رەھبەرلەر بولۇپ، 30 ئەتراپىدا كىشى قاتناشتى. ئىمىنوف ھامىت ئالدى بىلەن بۈگۈنكى يىغىننىڭ مەقسىتى ۋە كۈنتەرتىپىنى ئۇقتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى مەتتىمىن يۈسۈپ ئاكا بۇ گۇرۇپپىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى، دۇچ كېلىۋاتقان بەزى قىيىنچىلىقلارنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى ھەمدە نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەشكە يەنە بىر گۇرۇپپا تەشكىللەش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئىشلەش

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

گورۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇسالام ئاببas سۆزلىدى:

— گەرچە بۇ ئىككى گورۇپپىنىڭ خىزمىتى داۋاملىشىۋاتقاندەك قىلسىمۇ، لېكىن يۆنىلىش تېخى ئېنىق ئەمەس. بىز ئەسەرنىڭ نامىنى تەرجىمە قىلماي ئۆز پېتىچە ئالىمىز، دېسەك، ئۇلار بۇنى «پارنتۇركىزمنىڭ يولىدا ماڭغانلىق» دەپ بىزگە قالپاق كىيگۈزىۋاتىدۇ. بىز «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەيمىز دېسەك، ئۇلار نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەيمىز، دەپ ئىلمىگە زىت ئىش قىلىۋاتىدۇ. بىز «بۇنداق» دېسەك، ئۇلار «ئۇنداق» قىلىۋاتىدۇ، — دېدى.

— توختاڭ ئابدۇسالام، — دېدى ئىمىنوۋ ھامىت ئورنىدىن تۇرۇپ.

— «بىز» دېگىنىڭىز كىم؟ «ئۇلار» دېگىنىڭىز كىم؟ — دېدى سوئال نەزىرى بىلەن.

ئىمىنوۋ ھامىت ئادەتتە ناھايىتى مۇلايىم، ئېغىر بېسىق كىشى ئىدى. بۈگۈن چىرايىدىن قارىغاندا ناھايىتى ئاچچىقى كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئىمىنوفنىڭ يۇقىرىقى سوئالىغا ئابدۇسالام دۇدۇقلاپ ئېنىق جاۋاب بېرەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىمىنوۋ ھامىت سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئابدۇسالام، سىز بىر رەھبىرى كادىر. ئۇنىڭ ئۈستىگە پارتكومغا ۋاكالىتەن بۇ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتىسىز. رەھبەر بولغان كىشىدە ئومۇملۇق قارىشى بولۇشى كېرەك. سىز ئۇنىڭ ئەكسىچە، ھېسسىياتىڭىزغا تايىنىپ، «بىز»، «ئۇلار» دەپ سۆزلىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟ يۇقىرىقى ئىككى ئالماشنىڭ مەزمۇن يۆنىلىشىدە تېخى ئەمدى قەد كۆتۈرىۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىلار قوشۇنىنى ئىككى قۇتۇپقا ئايرىپ، بىر - بىرى بىلەن سوقۇشقا سالىدىغان تەپرىقچىلىك خاھىشى يوشۇرۇنغاندەك قىلىدۇ، شۇنداقمۇ؟

— مېنىڭ سۆزۈم سەل چۈۋالچاق بولۇپ قاپتۇ. ئەمما مەندە ئۇنداق مەقسەت يوق.

— بۇ سۆزنى ھەممىمىز تەكرارلايمىز. ئەمما نەخ مەسىلىگە كەلگەندە كۆڭلىمىزدىكىنى ئاشكارىلايمىز. بۇ خىزمەتنىڭ يۆنىلىشىنى، پىرىنسىپ ۋە ئۆلچەملىرىنى سىز بىلەن بىرلىكتە بېكىتىپ قارارلاشتۇرغان. تېخى ئۈچ ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ بۇ قارارغا نارازى بولسىڭىز. ئۆزىڭىزنى ئۆزىڭىز كاچاتلىغان بولمامسىز؟ پارتىيىۋىلىك دەل مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە سىنىلىدۇ. ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر، مەن سەل كايىپ قالدىم، ئەپۇ قىلىڭلار. مېنىڭ تەكىتلەيدىغىنىم يەنىلا ئېچكى ئىتتىپاقلىق، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە زىچ ھەمكارلىشىپ، دۆلەت ۋە خەلق تاپشۇرغان بۇ شەرەپلىك خىزمەتنى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن پۇختا ئىشلەش. زىيالىلار قاتلىمى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى. زىيالىلار قوشۇنى ئىتتىپاقلاشمىسا، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئىتتىپاقلىقى زىيانغا ئۇچرايدۇ. شۇڭا مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سۆزىمىزگە ۋە ھەرىكىتىمىزگە مەسئۇل بولايلى. «ئالىم» دېگەن كەڭ قورساق، يىراقنى كۆرەر، پايدا - مەنپەئەتنى ئويلاشمايدىغان، كەمتەر ۋە ئالىيجاناپ بولۇشى كېرەك. پەقەت شۇ چاغدىلا ئۇلۇغ خەلقىمىز ۋە مىللىتىمىزگە يۈز كېلەلەيمىز. ئۇلارنىڭ قىممىتى بىزنىڭ قىممىتىمىز. بىزنىڭ تارىخىمىزدا تەپرىقىچىلىكتىن تارتقان ئازاپ - كۈلپەتلىرىمىز ئاز ئەمەس. تارىخىي تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئېسىمىزدە چىڭ ساقلايلى. يەنە تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلىپ «توپىلاڭدىن توغاچ ئوغۇرلاش» كويىدا بولۇۋاتقانلار ئەمدى كوچىدىن ئۆتكەن چاشقاندەك ئۇر - ئۇرغا قالىدۇ. ئاغىنىلەر، سىلەردىن پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ كۈتكەن ئۈمىدى ناھايىتى زور. چوڭ ئومۇملۇق ئالدىدا ئۆزىمىزنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇپ

قالمايلى. ئىلمى جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى سەممىيلىك بىلەن كېڭىشىپ، ئىلمى ئۇسۇلدا ھەل قىلايلى. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بىر غەزىلىدە مۇنداق يازغان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن تۆت مىسراسىنى ئوقۇپ بېرەي:

مۇراد باغى باراقساندۇر جاھاندا ھەق ـ ئادالەتتىن،
يامانىنى زىكرى قىلغانلار كۆرەلمەس مۇددىئاسىنى.

يۈرەر گۈلشەن ئارا قۇزغۇن تاقاپ تۇزنىڭ قاناتىنى،
بىراق تارىخ ئاڭا بەرگەن يەنە قۇزغۇن باھاسىنى.

بۇ ھەممىمىزگە ئىبرەت بولسۇن. ئىشىنىمەنكى، خىزمەتلەر ئۆز ئوقىدا ماڭىدۇ. ئوقۇشماسلىقلار ھامان بىر كۈنى يېشىلىپ، ئۆزئارا چۈشىنىش ھاسىل بولىدۇ.

مەن بۇگۈنكى يىغىندىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. شۇنى ھېس قىلدىمكى، قەيەردە ئىناقلىق بولسا، شۇ يەردە بەرىكەت ۋە ھىدايەت بولىدۇ. ئىناقلىقنى ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرگەن ئالىيجاناپ، پاك دىل ئادەملەر ئۆچۈن ئىستىقبال تولىمۇ پايانسىز بولۇپ، چىنار دەرىخى تۇسۇۋالغان ئاسمانىدىنمۇ كەڭ. قىممىتى گۆھەردىنمۇ باھالىق بولىدۇ. ئېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭ قەلبى مېھىر ـ مۇھەببەتكە تولغان بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، رايونىمىزدىكى ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئەجرى ۋە تىرىشچانلىقى بىلەن بىر ـ ئىككى يىل ئىچىدىلا ئىككى ئەسىرنىڭ ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا پۈتۈپ، 1983 ـ يىلىدىن باشلاپ ئارقا ـ ئارقىدىن نەشر قىلىندى. بۇ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان مۆجىزە

خاراكتېرلىك نەتىجە ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىلمىمىزدە بۇ ئىككى ئەسەرنى مەركەز قىلغان چوڭ ئىلمىي يىغىنلار قايناپ كەتتى. 1984 - يىلى 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى شىنجاڭدا تۇنجى قېتىملىق «قۇتادغۇبىلىك» ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە مەكتەپ كۇتۇبخانىسىنىڭ يىغىن زالىدا ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مىللىي ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرىدىن باشقا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىمىنوف ھامىت، پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇسالام ئابباس، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ باشلىقى مەتىمىن يۇسۇپ، ئاتاقلىق ئالىم ۋە يازغۇچىلاردىن ئىبراھىم مۇتىئىي، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئىمىن تۇرسۇن، ئەھمەد زىيائى، مىرسۇلتان ئوسمانوف، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ليۇ زىشاۋ، ليۇ بىڭ، قەييۇم تۇردى، تېيىپجان ئىلىيوف، غازى ئەھمەد، مۇھەممەت زۇنۇن قاتارلىق 300 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى.

ئىككى ئەسەرنىڭ نەشردىن چىقىشى رايونىمىزدا قانات يېيىۋاتقان ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلۇققا، كۆپ خىللىققا، ئاممىۋىلىققا ۋە خاسلىققا ئىگە قىلدى. 1985 - يىلى رايونىمىزدا «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى. مەن بۇ جەمئىيەتنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە مۇئاۋىن باش كاتىپى بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن بىزدىمۇ مەخسۇسلاشقان «دىۋانشۇناسلىق» ۋە «قۇتادغۇبىلىكشۇناسلىق» ئىلمىي بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. بۇ ساھەدىكى تەتقىقات رايوندىن مەملىكەتكە، مەملىكەتتىن خەلقئاراغا يۈزلەندى. گەرچە ئىككى ئەسەر ھەققىدىكى تەتقىقات جەھەتتە بىز ياۋروپادىكى بىر قىسىم ئەللەردىن

خېلى ئارقىدا تۇرساقمۇ، لېكىن مىللىي روھنىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىمىز زور بولدى. مۇشۇ يىللار ئىچىدە ئىككى ئەسەر ھەققىدە ئون قېتىمدەك ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، مەملىكەت ۋە خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۇيۇشتۇرۇلدى. مەن بۇ ئىلمىي يىغىنلارنىڭ ھەممىسىگە قاتناشتىم. ئىلمىي يىغىن شۇ ساھەدىكى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى سورۇنى، ئىلمىي ئۇچۇرلارنى ئالماشتۇرۇشنىڭ پايدىلىق پۇرسىتى. مەن مۇھاكىمىلەرنىڭ ئىلھامى بىلەن ئىككى ئەسەر ھەققىدە 12 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدىم ۋە بۇ ماقالىلەرنى قايتا رەتلەپ «ئىككى ئالىمنىڭ دىيالوگى» ناملىق ئەسەرنى تەييارلىدىم. بىزدە گەرچە «ئىككى ئەسەر» ھەققىدىكى تەتقىقات يولغا قويۇلغاندىن بۇيان يېزىلغان ماقالىلەر 300 پارچىدىن، مەخسۇس مونوگرافىك ئەسەر ئون نەچچە پارچىدىن ئاشسىمۇ، لېكىن بۇ تەتقىقاتلار گوياكى يىغناغۇچقا ئوخشاش بېشى (مۇقەددىمىسى) چوڭ، بېلى (مەزمۇن قاتلىمى) ئىنچىكە، قۇيرۇقى (خاتىمىسى) مۇنجاما قەغەزدە نازۇك بولۇپ، جۇۋاز كالىسىدەك بىر ئوقتا ئايلىنىۋاتاتتى. مەزمۇن تەكرارلىقى ۋە قۇرغاقلىقى تۇپەيلىدىن ئۇسسىغان يەرگە بارمايتتى. ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن يازغان «قۇتادغۇبىلىك خەزىنىسى» ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى «تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت يۈكسەك قۇرۇمى»نىڭ باشقانى شۈكرۈ خالۇك ئاكالىن تەرىپىدىن مەھمۇد كاشغەريي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا ئاتاپ يازغان «مىڭ يىل بۇرۇن، مىڭ يىل كېيىن مەھمۇد كاشغەريي ۋە ‹دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك›» ناملىق مونوگرافىيەسىگە ئوخشاش يىرىك تەتقىقاتلار ناھايىتى ئاز بولدى. دەرۋەقە، ھەر قېتىملىق مۇھاكىمە يىغىنلىرى بىزگە كەڭ ئىلمىي بوشلۇق ھازىرلاپ بەرگەن بولسىمۇ، پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتالمىدۇق.

زىھنىمىزنىڭ كۆپ قىسمى ئىككى ئالىمنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىللىرىنى دەلىللەشكە سەرپ ئېتىلىدى ـ يۇ، ئەمما ھازىرغىچە بىرلىككە كەلگەن ئورتاق قاراش شەكىللەنمىدى. گەرچە بۇ ئىككى ئالىمنىڭ ئۆزلۈكى ۋە كىملىكى شەك ـ شۈبھىسىز ھالدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت چەمبىرىكىگە تەۋە بولسىمۇ، بىز ئۇلارنى دۇنيا ئورتاق ئېتىراپ قىلىدىغان «ئالىملار يىلى» ئىچىگە كىرگۈزۈشتە تەشەببۇسكار بولالمىدۇق. ئاخىرى بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۈچۈن تۈركىيە ھۆكۈمىتى «كەتمەن چېپىپ»، 2008 ـ يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، پەن ۋە مەدەنىيەت ئورگىنىغا «11 ـ ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ مىڭ يىللىق مۇناسىۋىتى بىلەن 2008 ـ يىلىنى ‹مەھمۇد كاشغەرىي يىلى› قىلىش» توغرىسىدا دوكلات سۇندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ دوكلات تەستىق قىلىنىپ دۇنياغا تەسىرى چوڭ بولغان 67 دۇنياۋىي ئالىم قاتارىدا 2008 ـ يىلىنى «مەھمۇد كاشغەرىي يىلى» دەپ ئېلان قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ خۇش خەۋەرنى تەنتەنە قىلىش يۈزىسىدىن ئېلىمىزدە ئۈچ قېتىم، تۈركىيەدە بەش قېتىم، قازاقىستاندا بىر قېتىم، ئۆزبېكىستاندا بىر قېتىم، ئەزەربەيجاندا بىر قېتىم خەلقئارالىق ياكى رايون خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئېچىلدى. بۇ تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ئىچىدە ئەڭ تەسىرلىك بولغىنى 2005 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 6 ـ كۈنىگىچە ئالىمنىڭ يۇرتى قەشقەردە ئېچىلغان «مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»، 2008 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈندىن 28 ـ كۈنىگىچە بېيجىڭدا ئېچىلغان خەلقئارالىق خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ۋە 2008 ـ يىلى 18 ـ دېكابىردىن 21 ـ دېكابىرغىچە قازاقىستاننىڭ ئالماتا شەھىرىدە ئېچىلغان خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يىغىنى بولدى. «قەشقەر يىغىنى»نى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومى بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيۇشتۇرغان بولۇپ، كونكرېت خىزمەتلەرگە «جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى»، «جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىنستىتۇتى»، «مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى»، «ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە» قاتارلىق ئون ئورگان بىرلىشىپ رىياسەتچىلىك قىلدى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا مەملىكەت بويىچە 200گە يېقىن ھەر مىللەت ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى قاتناشتى. 120 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە يېزىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى نۇر بەكرى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى كۇرەش مەخسۇت، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ سېكرېتارى داگاڭ قاتارلىق كۆپلىگەن رەھبىرى يولداشلار يىغىنغا قاتناشتى ۋە مۇھىم سۆز قىلدى. مەن يىغىنىنىڭ ئاخىرىدا «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ۋە خەنزۇچە تەرجىمىسىنى ئىشلەشكە ئالاھىدە كۈچ قوشقان 21 نەپەر كۆزگە كۆرۈنگەن مۇتەخەسسىسنى مۇكاپاتلاش ھەققىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارارىنى ئوقۇپ ئۆتتۈم.

2008 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق مۇھاكىمە يىغىنىنى مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تۈرك تىلى جەمئىيىتى بىرلىكتە ئاچقان بولۇپ، جۇڭگو، تۈركىيە، گېرمانىيە، گوللاندىيە، ئەزەربەيجان قاتارلىق دۆلەتلەردىن 120 دىن ئارتۇق مۇتەخەسسىس قاتناشتى. 112 پارچە ئىلمىي ماقالە ئوقۇلدى. يىغىن ئارىلىقىدا چەت ئەللىك بىر

قىسىم مۇتەخەسسىسلەر قەشقەرگە بېرىپ، ئوپال يېزىسىدىكى مەھمۇد كاشغەرىينىڭ قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلدى ۋە قەشقەر خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

2008 - يىلىنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىدە قازاقىستاننىڭ مەدەنىيەت، ئىقتىساد ۋە ئىلىم - پەن مەركىزى بولغان ئالمۇتا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ئالمۇتا شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە تەشكىللىگەن بولۇپ، بۇ يىغىننىڭ تەنتەنىسى ھەممىمىزنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى.

مەن زىيارەت تەسىراتى يېزىشقا بەكمۇ قىزىقىپ كەتمەيتتىم. ئەمما «مەھمۇد كاشغەرىي يىلى»دا مەن شاھىد بولغان خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى ئىچىدە قازاقىستاندا ئۇيۇشتۇرۇلغان «مەھمۇد كاشغەرىينىڭ دۇنياۋى مەدەنىيەت مىراسقا قوشقان ئۆلۈشى» تېمىسىدىكى خەلقئارا ئىلمىي ئەنجۇمەنى مەندە ئۆزگىچە يېڭى تەسىرات قوزغىغاچقا، ھاسىلاتتىن تۇغۇلغان ھېسلىرىمنى ئوقۇرمەنلىرىم بىلەن ئورتاقلىشىش يولىنى تاللىدىم.

2008 - يىلى 18 - دېكابىردىن 21 - دېكابىرغىچە قازا- قىستاننىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ئالمۇتا شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشىدا مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدە خەلقئارا ئىلمىي ئەنجۇمەنى ئېچىلدى. ساھىبخان تەرەپنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى يەتتە كىشىلىك ئىلمىي دېلېگاتسىيە تەشكىللەپ بۇ ئىلمىي پائالىيەتكە قاتنىشىشنى تەستىقلىدى. بىز پۇختا تەييارلىقلار ئاساسىدا 17 - دېكابىر چۈشتىن كېيىن ئالمۇتاغا يولۇپ كەتتۇق. بىز ئولتۇرغان جەنۇبىي جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شىركىتىنىڭ ئايروپىلانى ئالمۇتا ئايرودرومىغا قونۇش بىلەن تەڭ ئايرىپورت زالىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئەخمەتجان بەكرەم ئوغلى شاردىنوۋ، ئالمۇتا ئوبلاستلىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى پەرھات تىيىپ ئوغلى ھاسانوۋ، «مەركەز» قارمىقىدىكى «ئالىملار كېڭىشى»نىڭ رەئىسى گېئولوگىيە - مىنېرالوگىيە پەنلىرىنىڭ ئاكادېمىكى پروفېسسورى ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايوۋ ھەمدە «مەركەز» يېنىدىكى ھەر قايسى كېڭەشلەرنىڭ باشلىقلىرى قاتارلىق نوپۇزلۇق مۆتىۋەرلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. بىزنى قارشى ئېلىشقا چىققان سەپنىڭ ئالدىدا ئىككى خىزمەتچى قىز رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ ئالتۇن ھەل بىلەن پۈتۈلگەن پىلاكاتنى كۆتۈرۈۋالغان ئىدى. بىز ئۇلارغا يامان ئەمەس، شۇڭا ھېچقانداق تەكۈللۈپ - تەسەنناسىز ئۇلارنىڭ قوينىغا سىڭىپ كەتتۇق.

بىز ساھىبخانىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرغان مېھمانسارايغا يۈرۈپ كەتتۇق.

— سىلەرنىڭ دىيارىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلىشىڭلار بىلەن تەڭ شەھىرىمىزگە تۇنجى قار ياغدى، — دېدى يول باشلىغۇچى ئەخمەتجان ئەپەندى سىرتتا لەپىلدەپ يېغىۋاتقان قارنى كۆرسىتىپ.

— شۇنداق، بۇ ئەزىز مېھمانلىرىمىزنىڭ ئايىغى ياراشقانلىقىنىڭ بەلگىسى دېگىنە ئۇكا!، دەپ سۆز باشلىدى خۇشچاقچاق ئالىم ئابدۇلئەزىز ئەپەندى، — مەن بۇ يىل نويابىرنىڭ ئاخىرلىرى «مەركەز»نىڭ ھاۋالىسى بىلەن مەھمۇد كاشغەري يۇبلېيىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ئۈچۈن شىنجاڭغا سەپەر قىلغىنىمدا ئۈرۈمچى ئايرودرومىدىمۇ تۇنجى

قار ياغقان ئىكەن. مانا بۇگۇن سىلەرگىمۇ تەبىئەت ئاق يول تىلىدى. بۇنداق ئوخشاشلىقنى ئاللاھنىڭ نېمىتى، بۇۋىمىز مەھمۇدنىڭ كارامىتى، دېيىش كېرەك.

— ئۇلۇغلىرىمىزنى ئەسلەش يولىدا بېسىلغان قەدەملەر هامان خەيرلىك، ساخاۋەتلىك بولىدۇ-دە، — دېدىم مەنمۇ سۆز قىستۇرۇپ.

قىزغىن بەھسلەر ئىچىدە مېھمانسارايغا يېتىپ كەلدۇق.

ھەر بىرىمىزگە يىغىننىڭ كۇنتەرتىپلىرى، ئۈچ كۈنلۈك (18 - دېكابىردىن 21 - دېكابىرغىچە) كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇشلارنىڭ قوللانمىسى، مۇھاكىمىدە ئوقۇلىدىغان ماقالىلەرنىڭ تىزىمىسى، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ پورتېرتى چۈشۈرۈلگەن خاتىرە ئىزنىكى، بويۇنغا ئېسىۋالىدىغان ۋەكىللىك يىغىن سالاھىيەتنامىسى ھەمدە «مەھمۇد كاشغەري يىلى»غا بېغىشلاپ چىقىرىلغان ئىلمىي ئەسەرلەر ۋە مەخسۇس ژۇرنال - گېزىتلەر تارقىتىپ بېرىلدى. بىرەر سائەتتىن كېيىن بىزنى كەچلىك تاماق ئۇچۇن بەلگىلەنگەن رېستورانغا ئېلىپ باردى.

2000 - يىلىنىڭ بېشىدا ئالمۇتىدا ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن ئېچىلغان پەقەت بىرلا رېستوران بار ئىدى. ھازىر كۆپىيىپ 17گە يېتىپتۇ. بۇ رېستورانلار ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ناھايىتى پاكىز ۋە رەتلىك بولۇپ، مېھمانلار ئازادىلىك ھېس قىلىدىكەن. مۇلازىملار سىلىق - سىپايە ۋە مەدەنىي بولۇپ، مۇلازىمەت جەھەتتە بىزدىكى بەش يۇلتۇزلۇق رېستورانلارنىڭ مۇلازىمىتىدىن قېلىشمايدىكەن. قىسقىسى، ئالمۇتادىكى بۇ ئۇيغۇر رېستورانلىرى قويۇق مەدەنىيەت پۇرىقىغا ئىگە ئىكەن. بىزنى تاماققا تەكلىپ قىلغان بۇ «قەشقەر» رېستورانى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچى ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام قورۇلمىسى شەكلىدە بېزەلگەن بولۇپ، تامدىكى تاكچىلارغا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئائىت تىپىك ئاسار ئەتىقىلەر تىزىلغان. ئۇ تەرەپتىكى سۈنئىي ياسالغان بىر تۈپ ئۈجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كىچىك سەھنە راسلانغان، سول تەرەپتىكى ئۈزۈم بارىڭىنىڭ ئاستىغا نەقىشلىك كارىۋات قويۇلۇپ، ئۈستىگە گىلەم ۋە ھەمزەك كۆرپە سېلىنغان. رېستورانىنىڭ ئىچى گوياكى بىر مەدەنىيەت مۇزېيىغا ئوخشايدۇ. بىز ساھىبخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن رېستورانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چوڭ شىرەنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالدۇق. بۇ تاماق سورۇنىدا بىزدىن باشقا يەنە تۈركىيە، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەرمۇ بار ئىكەن. بىر تەرەپتىن تاماقلانغاچ ئۆزئارا تونۇشتۇرۇش - تونۇشۇشلار باشلاندى. تەكلىپكە بىنائەن جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم ئەپەندى ئۆمەك تەركىبىدىكى ئەزالىرىنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى.

— بۇ كىشىنىڭ ئىسمى شياۋ جوڭيى، مىللىتى خەنزۇ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تەتقىقاتچىسى، ئۇ بۇۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ناملىق ئۆلمەس ئەسىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغۇچىلارنىڭ بىرى. ئابلىز ئەپەندىنىڭ تونۇشتۇرۇشى تۈگىمەي تۇرۇپ، ھەممەيلەن گۈلدىراس ئالقىش ياڭراتتى. شىرە ئەتراپىدىكىلەر ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇشۇپ شياۋ جوڭيى ئەپەندىنى قۇچاقلاپ چوڭقۇر ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۇرۇشتى.

— مۇقەددەس «دىۋان»نى بۈيۈك ئالىمىمىزنى بىر مىليارتتىن ئارتۇق خەنزۇ قېرىنداشلارغا تونۇتۇپ تولىمۇ ساۋاپلىق ئىش قىپسىز...

— تارىم سۈيىنى خۇاڭخې ئېقىنىغا باشلاپسىز...

— ئىلىم دۇنياسىدا ئۆنتۈلماس تۆھپە يارىتىپسىز!

ئۇلار شىياۋ جۇگېي ئەپەندىنى ئەنە شۇنداق يۇقىرى سۈپەت بىلەن تەرىپلەشتى. مەن بۇ ئالقىش سادالىرىنى ئەمەلىيەتتە جۇڭگولۇقلارغا بولغان ئىززەت - ھۆرمىتى دەپ چۈشەندىم.

— بۇگۈندىن باشلاپ ئىسمىڭىز شىياۋۇدون ئەپەندى بولسۇن،

— دېدى ساھىبخان ھەممىمىزنى يەنە بىر قېتىم كۈلدۈرۈپ.

ئۆزئارا تونۇشۇشتىن كېيىن نۆۋەت بىلەن تۈس (بىرچە قەدەھ سۆزى) باشلاندى. مېھماندارچىلىق، زىياپەت ۋە باشقا جامائەت سورۇنلىرىدا تۈس سۆزلەش ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن قازاقىستان ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان بىر ئەنئەنىۋى ئادەت ئىكەن. ئۇلارنىڭ تۈس دېگىنى يۇقىرىقىدەك سورۇنلاردا مۆتىۋەرلەردىن باشلاپ سۆزلىنىدىغان قەدەھ سۆزى بولۇپ، ئۇنىڭدا شۇ كىشىنىڭ تەسىراتلىرى، ئىجتىمائىي مەۋقەلىرى، شەخس ۋە جەمئىيەت ھاياتىدىكى ئىجابىي ئىش - ئىزلار تەسىرلىك نوتۇق ئارقىلىق سۆزلىنىپ، باشقىلارغا ئىلھام بەخش ئاتا قىلىنىدىكەن. مېنىڭچە، تۈس ئادىتى بىر خىل مەدەنىيەت سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش، ئىنسانىي تۇيغۇنى قۇۋۋەتلەش، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ياتلىشىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاكتىپ رول ئوينايدىغان بىر خىل ۋاسىتە ئىكەن. شۇڭا يېگىت بېشى:

— مەرھەمەت، سىزگە تۈس كەتتى. دېسىلا شۇ كىشى تۈسنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، قوربىتىنىڭ يېتىشىچە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرىدىكەن. بىزدىكى كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان «شاراپنامە»لەردىن كۆپ ئەۋزەل ئىكەن.

شۇنداق قىلىپ، بىرەسمىي ئىلمىي ئەنجۇمەن ئىچىدە بەھۇزۇر غىزالىنىپ ساھىبخانلار بىلەن ۋاقىتلىق خوشلاشتۇق.

* * *

18 - دېكابىر سائەت ئىككىدە قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ زالىدا داغدۇغىلىق ئالقىش سادالىرى ئىچىدە بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا ئاتالغان خەلقئارا ئىلمىي يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىمغا چەت ئەللەردىن كەلگەن ۋەكىللەردىن باشقا، ئالمۇتا شەھىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك باشلىقلىرى، قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ نوپۇسلۇق ئىلمىي خادىملىرى، ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، ھەر قايسى ئۇيغۇر رايونلىرىنىڭ مۆتىۋەرلىرى قاتارلىق 500 دىن ئارتۇق ھەر ساھە ئەربابلىرى قاتناشتى. يىغىن سەھنىسىگە ئاتاقلىق رەسسام غازى ئەھمەد ئاكا سىزغان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ھەيۋەتلىك پورتىرىتى ۋە بۇ مۇبارەك بوۋىمىز تەرىپىدىن سىزىلغان دۇنيانىڭ تۇنجى خەرىتىسى چوڭايتىپ چۈشۈرۈلگەن ھاۋارەڭ پىلاكات ئېسىلغان. پىلاكاتنىڭ ئۈستىنكى ئىككى بۇرجىكىگە كونۇس شەكلىدە «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە خەت ئويۇلغان. سەھنىنىڭ ئالدى ۋە يان تەرەپلىرىگە رەڭمۇرەڭ گۈللەر تىزىلغان. رەتلىك كېيىنگەن يىغىن ئەھلىنىڭ ھەممىسى مەيدىسىگە مەھمۇد كاشغەرىي پورتىرىتى چۈشۈرۈلگەن يىغىننىڭ خاتىرە ئىزنىكىنى تاقىغان. بەزىلەرنىڭ قوللىرىدا گۈلدەستىلەر، بەزىلەرنىڭ قوللىرىدا مەھمۇد كاشغەرىينىڭ رەسىمى... قىسقىسى، زالنىڭ ئىچى كىشىنى تەسىرلەندۈرگىدەك دەرىجىدە قاينام تاشقىنلىققا تولغان ئىدى.

يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ئورۇنباسار باشلىقى (قازاق) رىياسەتچىلىك قىلدى. جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئالىملار كېڭىشىنىڭ باشلىقى ئابدۇلئەزىز ئۆمەرۇف رۇس تىلىدا ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى.

چەت ئەللەردىن كەلگەن ئالىملارغا ۋاكالىتەن جۇڭگو

www.uyghurkitap.com

ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم ئەپەندىن تەبرىكلەش سۆزى قىلدى. ئۇ سۆزىدە مەھمۇد كاشغەريي يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن جۇڭگودا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمى پائالىيەتللەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، 2008 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى يېڭىدىن نەشر قىلغان «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئىككى توملۇق ئەڭ نوپۇزلۇق نۇسخىسىدىن ئۈچ يۈرۈشنى ساھىبخان دۆلەتكە تەقدىم قىلدى (بىر يۈرۈشنى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پىرىزىنتى نەزەر بايىۋقا، ئىككىنچى يۈرۈشنى قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناشلىق ئىنىستىتۇتىغا ، ئۈچىنچى يۈرۈشنى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىگە سوۋغا قىلدى). يىغىن زالى گۈلدىراس ئالقىشقا تولدى. ئارقىدىن ئۇيغۇر تىياتىرى ۋە ئالمۇتادىكى باشقا سەنئەت ئۆمەكلىرى بىرلىشىپ تەييارلىغان ناخشا ـ مۇزىكا كېچىلىكى باشلاندى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنى سەنئەت شەكلىدە ئەكس ئەتتۈرگەن بۇ كېچىلىك ھەممىمىزدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى.

ئەتىسى (19 ـ دېكابىر) قازاقىستان رىسپۇبلىكىسى ئىلىم ـ پەن مىنىستىرلىكى ئىلمي كومىتېتىنىڭ ر. د. سولايمانوف نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىنىڭ «ئالىملار ئۆيى»دە مەخسۇس لېكسىيەلەر بويىچە ئىلمي مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. ئىلمي مۇھاكىمىگە شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىنىڭ دېرىكتورى م. ق. ئەبۇ سېيىتۋا، جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ مۇدىرى ئەخمەتجان بەكرەم ئوغلى شاردىنوۋلار رىياسەتچىلىك قىلدى. خەلقئارا ئىلمي يىغىنلارنىڭ قائىدىسى بويىچە ھەر بىرىمىزگە پەقەت ئون مىنۇت مۇھاكىمە ۋاقتى بېرىلگەن بولۇپ، بىر كۈنلۈك مۇھاكىمىدە 60 پارچىدىن كۆپرەك ئىلمي ماقالە ئوقۇلدى.

www.uyghurkitap.com

ماقالىلەرنىڭ مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ ۋە ئەتراپلىق بولۇپ، «دىۋان»نىڭ تارىخ، مەدەنىيەت، تىل، ئەدەبىيات، فولكلور، سوتسىئولوگىيە، توپونومىيە، ئېتنوگرافىيە، ئانتروپولوگىيە قاتارلىق ساھەلەردىكى قىممىتى ئىنچىلەنگەن.

ئەگەر بۇ قېتىمقى خەلقئارا ئەنجۇمەننىڭ ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيىتى نېمە دېيىلسە، مېنىڭچە، ئۇنى تۆۋەندىكى ئىككى مۇھىم نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن. بىرى، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ كىملىكى ۋە ئۆزلۈك نەسەپنامە مەسىلىسى. بۇ ھالقىلىق مەسىلە جۇڭگو ئىلىم ساھەسىدىكىلەر تەرىپىدىن ئىشەنچلىك تارىخىي ۋە ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق يېشىلگەن ھەمدە ئورتاق ئېتىراپقا ئېرىشكەن نۇقتا بولسىمۇ، لېكىن خەلقئاراغا نىسبەتەن تېخى سوئال بەلگىسى ئىچىدىن چىقالمىغان يېشىلمىگەن تۈگۈن ئىدى. ھەتتا بىر كونكرېت شەخسكە كۆپلىگەن كىملىك تارقىتىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا تەۋەلىكى ئېنىق بولمىغان ئاققۇن ئىلاھىنىڭ سىيماسى گەۋدىلىنىپ قالغان ئىدى. مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدىكى «ئورتاق كىملىك» قارىشىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى سەۋەبلەرنى مۇنداق ئىككى نۇقتىدىن چۈشىنىش مۇمكىن. بىرى، مەھمۇد كاشغەرىي ئىلىمدا ھەقىقەتەن دۇنياۋى پەللە ياراتتى. ئۇنىڭ تۆھپىسى ئۆزلۈكتىن ھالقىپ، تار مەھكىمىچىلىكنىڭ سىياسىي دەسمايىسى بولغان مىللەت ئۇقۇمىنىڭ چېگراسىدىن بۆسۈپ چىققان ئىدى. ئۇ پەقەت توغۇلغان يۇرتى «كاشغەر»نى فامىلە سۈپىتىدە قوللانغاندىن باشقا، ئۆز دەۋرىنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە ئۆزلۈك گېنىنى «تۈرك ئېتنونومى»غا باغلاپ ئەينى زاماندىكى تۈركىي قەۋملەرنىڭ ھەممىسىنى بىر گەۋدە، دەپ چۈشەنگەن. شۇ ۋەجىدىن خەلقلەر تۈپى مىكرولاشقان بۈگۈنكى زامان ئېڭىدا ئالتۇن سەھىپىلىك بۇ ساھىپقىرانغا كىملىك بېرىدىغان ھەقدارلارنىڭ كۆپ بولۇشى تەبىئىي ئەھۋال. يەنە

بىرى 1981 - يىلى نوپۇزلۇق ئالىملىرىمىزدىن ئىبراھىم مۇتىئىي، مىرسۇلتان ئوسمانوفلار باشچىلىقىدا مەھمۇدنىڭ يۇرتىدا ئېلىپ بېرىلغان كەڭ كۆلەملىك ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش تەھقىقلەش خىزمىتى جەريانىدا ئېرىشكەن ئىشەنچىلىك دەلىل - ئىسپاتلار، تارىخىي ھۆججەتلەر ھەمدە يەكۈن خاراكتېرلىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى قاتارلىق يېڭى ئۇچۇرلاردىن دۇنيا جامائەتچىلىكى تېخى تولۇق خەۋەر تاپمىغان. شۇڭا بەزى ئەللەر نەزىرىدىكى «ئورتاقلىق» مۇئەممەسىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

«مەھمۇد كاشغەرىيگە مىڭ يىل» نامىدىكى بۇ قېتىملىق خەلقئارا كېڭەشتە يىغىن ئەھلى نۇقتىلىق ھالدا مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئۆزلۈك نەسەبى ۋە كىملىكى ھەققىدە جانلىق پاكىتلار بىلەن كەڭ - كۇشادە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئالىمنىڭ مىللى كىملىكى — ئۇيغۇر، تۇغۇلغان يۇرتى — قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ ئوپال يېزىسى ئازىغ كەنتى، قەبرىگاھى — ھازىرغىچە ئوپال يېزىسى ئازىغ (ھازىرقى ئۆزگەرگەن نامى قۇمباغ) كەنتىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان «ھەزرىتى موللام» مازىرى ئىكەنلىكىدەك ئۈچ فورمىلالىق ھۆكۈم ئاساسى جەھەتتىن ئورتاق ئېتىراپقا ئېرىشىپ، دۇنياۋى پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلىندى ياكى شۇنداق پىكىر بىرلىكىگە ئىلمىي ئاساس يارىتىلدى. بۇنى يىغىننىڭ ئەڭ مۇھىم ئۇتۇقلىرىدىن بىرى دېيىشكە بولىدۇ.

يىغىننىڭ ئىككىنچى چوڭ مۇۋەپپىقىيتى، بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ ئەڭ كەڭ ئاممىۋىلىققا ۋە ئومۇمىيلىققا ئىگە بولغانلىقىدا ھەمدە مەھمۇد كاشغەريي ئوبرازىنىڭ ئىلىم مۇنبىرىدىن ھەر بىر ئائىلىلەرگىچە، مەدەنىيەت، مائارىپ ساھەسىدىن جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى قاتلاملىرىغىچە چوڭقۇر سىڭىپ كىرگەنلىكىدە ئىپادىلەندى. كۆپ ھاللاردا بىرەر

ئىلمىي يىغىن ئۇيۇشتۇرسا، ئۇ يىغىننىڭ تەنتەنىسى پەقەت شۇ يىغىنغا تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىللەر دائىرىسى بىلەن چەكلىنەتتى. ناۋادا رادىئو - تېلېۋىزىيە، گېزىت - ژۇرناللاردا يىغىن ھەققىدە مەخسۇس ئاخبارات بېرىلسە، ئاندىن كەڭ جامائەت ئۇنىڭدىن خەۋەردار بولاتتى. لېكىن بۇ نۆۋەتلىك مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەش پائالىيىتى بايرام تۈسىنى ئالغان ئالمۇتا شەھىرىنىڭ كۆرۈنەرلىك كوچا دوقمۇشلىرىغا، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ دەرۋازىلىرىغا، رېستوران ۋە بىر قىسىم ماگزىنلارنىڭ ئالدىغان «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ يېزىلغان ئۆلچەملىك پىلاكاتلار ۋە مەھمۇد كاشغەرىينىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتى ئېسىلغان. ھەتتا بۇ سۈرەتلەر ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرى ھەمدە ئىشخانا، شەخس ئۆيلەرنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان. جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى يىغىن مۇناسىۋىتى بىلەن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ 1000 يىلىغا ئاتاپ مەخسۇس مەجمۇئەلەر، گېزىت - ژۇرناللار ۋە كىتابلارنى نەشر قىلدۇرۇپ كەڭ دائىرىدە تارقىتىپ، خەلق قەلبىدە بۇۋىمىز مەھمۇدقا بولغان چوڭقۇر سېغىنىش ۋە يۈكسەك ھۆرمەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقان. شۇ كۈنلەردە ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى تېخىمۇ جانلىق ۋە تەسىرلىك بولۇپ، ھەممىمىزنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇردى. يىغىننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 20 - دېكابىر قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بويىچە نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىرى بولغان ئابدۇللا روزىباقىيوف نامىدىكى 153 - ئۇيغۇر گىمنازىيەسىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. مەكتەپ قورۇسى ۋە ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەشكە بېغىشلانغان پىلاكاتلار ۋە رەسىملەر ئېسىلغان. بىنانىڭ ئالدىغان ئالمىنىڭ

مىس ھەيكىلى ئورنىتىلغان. بىز ئالدى بىلەن مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ھەمراھلىقىدە «مىراسگاھ» دەپ ئاتالغان مەكتەپ مۇزىيى، كۇتۇپخانا، ھۈنەر ـ سەنئەت مەركىزى، ئېلېكترونلۇق يوتېخنىكا مەركىزى، تەنتەربىيە چېنىقىش مەركىزى قاتارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىككىنچى دەرسخانا پائالىيەت ئۆيلىرىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، دەرسخانىلارغا كىرىپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن سالاملاشتۇق. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ فورمىسىدا پاكىز ۋە رەتلىك كېيىنگەن، چىرايىدىن جۇشقۇن روھ، جاسارەت ئۇرغۇپ تۇردۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن بىز ئوقۇغۇچىلاردىن خالىغانچە سوئال سوراشقا باشلىدۇق. مەن ئىككىنچى پارتىدا ئولتۇرغان ئون ئۈچ ـ ئون تۆت ياش چامىسىدىكى قىزچاقتىن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تەرجىمىھالىنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندۈم. ئەدەب بىلەن ئورنىدىن تۇرغان بۇ قىز ناھايىتى تەمكىنلىك ۋە سالماقلىق بىلەن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تۇغۇلغان يىلى، يۇرتى، ۋاپات بولغان يىلى، ئۇنىڭ قەبرىگاھى، تۆھپىسى... قاتارلىق مۇھىم ھالقىلارنى يىپقا تىزغان مارجاندەك يەتتە مىنۇت سۆزلىدى. قىزنىڭ نۇتقى ناھايىتى پاكىز، لوگىكىلىق ئىدى. ھەممىمىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىغا ۋە ئۇنىۋېرسال بىلىم قۇرۇلمىسىغا قايىل بولدۇق. شۇ ئاندا بىر ئىش خىيالىمدىن كەچتى. بىزنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتتا ئىشلەيدىغان بىر ياش ئوقۇتقۇچى ھازىرقى ستۇدېنتلارنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىنىڭ كۆنسېرى ناچارلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىنىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

ــ ئاخىرى دەرسخانىدا سوئالىمغا تۇزۇكرەك جاۋاب ئالالماي، كىمكى كىتابقا قارىماي خالىغان مەزمۇندا بەش مىنۇت نۇتۇق سۆزلەپ بەرسە تولۇق نومۇر بېرىمەن، دېسەم، بىرەر ئوقۇغۇچىمۇ يۈرەكلىك ئوتتۇرىغا چىقالمىدى.

دەرۋەقە، ئۇنىۋېرسال بىلىم قۇرۇلمىسى بىلەن نۇتۇق

www.uyghurkitap.com

ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش نىشانلانغان «تەلەي يۇلتۇزى» پىروگراممىسىدىنمۇ بىزدىكى بۇ ئاجىزلىق ھېس قىلىنىدۇ. كېيىن بىلدىمكى، بۇ گىمنازىيەنىڭ ئوقۇتۇش پىروگراممىسى ۋە تەربىيەلەش نىشانى ئىچىدە پېداگوگىكىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى سۈپىتىدە «نوتۇقشۇناسلىق» دەرسىنى تەسىس قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەدەنىيەتلىك سۆزلەش ماھارىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. («نوتۇقشۇناسلىق» دەرسى تولۇقسىز ئوتتۇرا 1 ـ يىللىقىدىن باشلىنىدىكەن) بىز ئاخىرىدا مەكتەپ زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. بۇ پائالىيەت ناھايىتى جانلىق ۋە رەڭدار بولۇپ، ئازادە بېزەلگەن سەھنىدە بىر توپ بالا «ئارتىس»لار مەھمۇد كاشغەرىيگە بېغىشلانغان ئومۇمخور ئوقۇغاندىن كېيىن شېئىر دېكلاماتسىيە، نەسىر، ئۇسسۇللۇق لەپەر، ئىتوت، بالىلار دراممىسى قاتارلىق سەنئەت نومۇرلىرىنى قىزىقارلىق ۋە تەسىرلىك ئورۇنداپ ھەممىمىزنى چوڭقۇر ھاياجانلاندۇردى. بولۇپمۇ مەھمۇد كاشغەري ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا باغداتتىن تۇغۇلغان يۇرتى ئوپالغا قايتىپ كېلىپ قۇرغان «مەھمۇدىيە مەدرىسى»دىكى ئالىمنىڭ مۇدەررىسلىك ھاياتىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان دراما تىياتىرى ناھايىتى ئوبرازلىق ۋە مەنىلىك بولۇپ، باللار ياراتقان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ نۇرلۇق سىيماسى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بۇنداق داغدۇغىلىق تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى باشقا ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ۋە ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ناھىيە ـ رايونلاردىمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئۇيۇشتۇرۇلغان. ئاخىرىدا مەكتەپ مۇدىرى بىزنى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە چۈشلۈك غىزالىنىشقا تەكلىپ قىلدى. بىز بىر تەرەپتىن غىزالانغاچ، مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان فىلىمنى كۆردۇق. ئا.

روزباييوف نامىدىكى بۇ گىمنازىيە ئۇيغۇر تىلىدا ئوقۇتۇش ئېلىپ بارىدىغان سەككىز يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ (تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا بىرلىكتە) بولۇپ، 1967 - يىلى ئىسمى رىۋايەتكە ئايلانغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى، سوۋېت كومپارتىيەسىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان ئابدۇللا روزباقىيوفنىڭ نامى بېرىلگەن. بۇ گىمنازىيەدە هازىر 79 ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە 73 نەپىرى ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەن ئالىي مەلۇماتلىق، ئالتە نەپىرى مەخسۇس كۇرس مەلۇماتىدىكى مۇتەخەسسىسلەردىن ئىبارەت. گىمنازىيەنىڭ ئىلمىي ئىشلىرىغا پېداگوگىكىلىق پەن دوكتورلىرى يېتەكچىلىك قىلىدىكەن. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئىچىدە تۆت كىشى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك مائارىپ نەمۇنىچىسى، بىر نەپىرى قازاقىستان رەسسامىلار ئاكادېمىيەسىنىڭ ئەزاسى، تۆت نەپىرى دۆلەتلىك سىپىرت چېمپىيونى ئىكەن. ئومۇمەن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ناهايىتى سەرخىل، ئىقتىدارلىق، ھەممىسى قوش تىللىق بولۇپ بارلىقىنى مائارىپقا ئاتىغانلار ئىكەن. مېنى ھەممىدىن كۆچلۈك جەلىپ قىلغىنى ئۇلارنىڭ دەرسلىك قوللانمىلىرى بىلەن قوش تىللىق مائارىپ نەتىجىلىرى بولدى. ئەسلىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن مائارىپقا ناهايىتى يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، پېداگوگىكا قانۇنىيەتلىرى بويىچە مائارىپنى تەرتىپكە سېلىش ۋە گۈللەندۈرۈشنىڭ بىرىنچى ئامىل قۇرۇلۇشى بولغاچقا، ھەر قايسى پەنلەرنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكى بويىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۈزۈكسىز ئۆرلىشىگە ھەقىقىي ياردەم بېرەلەيدىغان نىسپى مۇقىملىققا ئىگە دەرسلىك قورالى ئىشلەشنى گوياكى «مەنىۋى ئاتوم بومبا» ياساش يۈكسەكلىكىدە تونۇپ، بۇ ساھەگە ئەڭ ئىقتىدارلىق پېداگوگىلارنى جەلىپ قىلغان ۋە ئۇنىڭ چارە - تەدبىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سۈپىتىدە مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىدا ئۈچ قاتلاملىق (باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مائارىپ) دەرسلىك تۈزۈش مۇتەخەسسىسلەر كوللېگىيەسى تەسىس قىلىنىپ، بۇ خىزمەتنى مۇنتىزىملاشتۇرغان ۋە قېلىپلاشتۇرغان. سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىنمۇ ئۇزاق مۇددەت سىناقتىن ئۆتكەن ۋە ئەمەلىي ئۈنۈم بەرگەن بۇ مائارىپ قۇرۇلۇشىنىڭ تۈزۈلمىسى بۇزۇلماي كەلگەن. قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىمۇ ئاشۇ ئەنئەنە داۋاملاشتۇرۇلۇپ، ھەر قايسى كەسىپ مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىپ تاپقان دەرسلىك تۈزۈش كوللېگىيەسى ئۆزىنىڭ مۇقىم ئورگانلىق سالاھىيىتىنى يوقاتمىغان. ھازىر قازاقىستان مائارىپ مىنىستىرلىكى باشقۇرۇشىدىكى دۆلەتلىك دەرسلىك تۈزۈش كوللېگىيەسى تەركىپىدە ئۇيغۇر تىلىدا دەرسلىك تۈزىدىغان مەخسۇس كومىتېت بار. مائارىپ ساھەسىدە بۇ كوللېگىيەنىڭ نوپۇزى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار ناھايىتى ئەستايىدىل ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن تۆت يىلدا بىر قېتىم دەرسلىك مەزمۇنىنى يېڭىلاپ، ئوبيېكتىنىڭ پسىخولوگىيەلىك ۋە فىزىئولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكىگە ماس ھالدىكى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي بىلىش قىممىتىگە ئىگە دەرسلىكلەرنى تۈزۈپ دۆلەتلىك دەرسلىك تۈزۈش كوللېگىيەسىنىڭ قايتا تەكشۈرۈپ بېكىتىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئەڭ يۇقىرى سۈپەت ئۆلچىمىدە بىر تۇتاش نەشر قىلىنىدىكەن. ھەر بىر ئوقۇغۇچى دەرسلىك قوللانمىدىن ھەقسىز بەھرىمەن بولىدىكەن. بىر دەرسلىك ئۇدا تۆت يىل ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىلىدىغان بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلار دەرسلىكنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراپ، پاكىز ساقلايدىكەن. بۇ ئارقىلىق ھەم مالىيە ئىسراپچىلىقىنىڭ ئالدى ئېلىنىدىكەن ھەم دەرسلىكنىڭ ئەمەلىي قوللىنىشچانلىق ئىقتىدارى ئۆسىدىكەن. دەرسلىكلەرنىڭ سۈپەت ئۆلچىمىگە بەكمۇ ئەھمىيەت

بېرىلگەچكە، ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى نوپۇزىمۇ يۇقىرى ئىكەن. مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار بۇ گىمنازىيە ئالمۇتىدىكى باشقا ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپلىرىگە ئوخشاش كەسپتە ئانا تىل (ئۇيغۇر تىلى)نى ئاساس قىلىپ، قوش تىللىق مائارىپ يۆنىلىشىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتا چىڭ تۇرغان. قازاقىستان كۆپ مىللەتلىك دۆلەت بولۇپ، ئۇنىڭدا 137 مىللەت ياشايدۇ. گەرچە، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن قازاق تىلى قازاقىستاننىڭ دۆلەت تىلى قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن هۆكۈمەت خىزمىتى ۋە خەلقئارا دىپلوماتىيە ئىشلىرى رۇس تىلى ئارقىلىق يۈرگۈزۈلىدۇ. شۇڭا ئالىي مائارىپتا قازاق تىلى بىلەن رۇس تىلى ئاساس قىلىنغان. نوپۇسى بىر قەدەر كۆپ، ھەمدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر (جۈملىدىن ئۇيغۇر) باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مائارىپنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت بېرىلگەن. ئەمما ئۇلارنىڭ ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆرلەپ ئوقۇش ۋە خىزمەت قىلىش ئېھتىياجى ئۈچۈن قازاق تىلى بىلەن رۇس تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈش شەرت قىلىنغان (قازاقىستاندا ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش ئۈچۈن كەسىپ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ قازاقچە ياكى رۇسچە بىر تۈتاش ئىمتىھان ئېلىنىدۇ). مۇشۇ ئەمەلىي ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە قوش تىل مائارىپى پېداگوگىكىلىق ئۆلچەم - پىرىنسىپلار بويىچە ناھايىتى چىڭ تۇتۇلۇپ، قوش تىللار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلىك ئامىللار ياخشى ھەل قىلىنغان. بىز زىيارەت قىلغان ئۇيغۇر گىمنازىيەسىدە ئىزچىل ھالدا ھەپتىدە ئالتە سائەتتىن رۇس تىلى ۋە قازاق تىلى دەرسى تەسىس قىلىنغان ھەمدە بۇ دەرسلەرنىڭ سۈپىتىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىنغاچقا، بۇ مىللىي تىل - يېزىق ئاساس قىلىنغان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 2008 - يىلىدىكى ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈش نىسبىتى 72% گە يەتكەن. شۇنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلەن ئاتا ـ ئانىلاردا پەرزەنتلىرىنى ئانا تىلدا ئوقۇتۇشتىن ئەنسىرىمەيدىغان كەيپىيات شەكىللەنگەن. بۇ رېئاللىق قوش تىل مائارىپى ھېچقانداق ئانا تىلنى چەتكە قاقمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. مېنىڭچە، قوش تىل مائارىپىنىڭ ئەۋزەللىكىنى يىراق كەلگۈسى مەنپەئەت يۈكسەكلىكىدە چوڭقۇر تونۇپ، قوش تىل ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك مۇناسىۋىتى ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى بويىچە توغرا ھەل قىلىنغاندىلا، قوش تىل مائارىپى ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن نىشانىغا يېتىدۇ ۋە يېتەلەيدۇ. قوش تىل يالغۇز بىر تىلنىڭ جەڭگاھى بولۇپ قېلىشتەك ئېغىشلاردىن ساقلانغىلى بولىدۇ.

«پورباجىن رېستورانى»دىكى سۆھبەت

«مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» تېمىسىدىكى ئالمۇتا خەلقئارا يىغىنىنىڭ كونتەرتىپىگە ئاساسەن، يىغىنىنىڭ 3 ـ كۈنى (21 ـ دېكابىر) چۈشتىن بۇرۇن، يىغىن تەشكىلاتچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بىز پورباجىن رېستورانىغا كەلدۇق. بۇ رېستوران يېڭى قۇرۇلغان بولۇپ، بىز ئۇنىڭ تۇنجى مېھمىنى ئىكەنمىز. مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا سوۋغا سۈپىتىدە يېڭىدىن قەد كۆتۈرگەن بۇ ئۇيغۇر رېستورانى قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى جەھەتتە دۇنيا ئارخېئولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە سالغان پورباجىن قەلئەسى (سوقما تام قورغىنى)نىڭ 2007 ـ يىلى رۇسىيە ئارخېئولوگىيە ئەترىتى تەرىپىدىن سىزىلغان مودېلىغا تەقلىد قىلىنغان ئىكەن. رېستوران زالىنىڭ تاملىرىغان پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈش، بۇ قەلئەنىڭ بايقىلىشىدىن تاكى ھازىرغىچە ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش جەريانلىرىنىڭ ھۆججەتلىك رەسىم خاتىرىلىرى، قىدىرىپ تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە تېپىلغان ھەر خىل مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ

فوتو چەكمىسى، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ پورباجىن قەلئەسىدە ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەكشۈرۈش جەريانلىرى ۋە بۇ ھەقتىكى ئىلمىي ئۇچۇرلار رەسىم جازىسىغا ئېلىپ ئېسىلغان. بۇ ئىخچام كۆرۈنۈشلەر مەزكۇر رېستورانىنىڭ ئەمەلىيەتتە پورباجىن قەلئەسىگە بېغىشلانغان بىر كىچىك مۇزېي ئىكەنلىكىدەك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرگەن. 2007 - يىلى رۇسىيە ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقىلىق پورباجىن — سوقما تام قەلئەسى ھەققىدىكى خەۋەر دۇنياغا جاكارلانغاندىن كېيىن پورباجىن دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىدىكى قىزىق نۇقتىغا ئايلاندى. شىنخۇا ئاگېنتلىقى بۇ خەۋەرنى ئېلىمىزگە تارقاتقاندىن كېيىن، شىنجاڭدىمۇ ئىلگىرى - كېيىن ئۈچ پارچە («شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 2007 - يىلى 11 - ئۆكتەبىردىكى سانىدا ئېلان قىلىنغان چىن شۆشۈن ئەپەندىنىڭ «رۇسىيە پورباجىن قەدىمكى ئۇيغۇر قەلئەسىنى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈرمەكتە» دېگەن ماقالىسى، ئارقىدىن «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى»دە ئېلان قىلىنان رەخمجان ھالىمنىڭ خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان «رۇسىيەدىكى ئۇيغۇرلار سالغان يازلىق قەلئە — پورباجىن» دېگەن ماقالىسى، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2008 - يىللىق 5 - سانىدا ئېلان قىلىنغان يالقۇن روزى ئەپەندىنىڭ «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسى) ماقالە ئېلان قىلىنىپ، رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى بۇ كاتتا بايقاشتىن خەۋەردار قىلغان ئىدى. بولۇپمۇ يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسىدا پورباجىن قەلئەسىنىڭ تىكلىنىشىدىكى تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش ئەتراپلىق يېشىپ بېرىلگەن بولۇپ، مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. ۋاھالەنكى، كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان ۋە ئىپتىخارلاندۇرىدىغان بۇ مۆجىزىلىك ۋەقەدىن نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرغىچە بىخەۋەر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رۇس تىلى ۋە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنىدىغان «ئاخبارات» ناملىق ئورگا ژۇرنىلىنىڭ 2007 - يىللىق 4 - سانىدا رۇسىيە فېدېراتسىيەسى تۇۋا (ئەسلىي توبا) جۇمھۇرىيىتىدىكى تېرىخول (تۆبە - خال) كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇزلۇق ئارالدا بۇنىڭدىن 1300 يىل ئىلگىرى قۇرۇلغان ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 2 - قاغانى مۇيۇنچۇرنىڭ يازلىق دەم ئېلىش قەلئەسىنىڭ تېپىلغانلىقى ھەققىدە تۇنجى خەۋەر بېرىلگەندىن باشلاپ، قازاقىستاننىڭ ئاخبارات ۋاسىتىلىرى ئارقا - ئارقىدىن بۇ ھەقتە خەۋەر تارقاتقان ھەمدە نۇرغۇن ئەمەلىي تەكشۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ، ھەممە كىشىدە پۇرباجىن قىزغىنلىقىنى قوزغىغان.

2008 - يىلىنىڭ بېشىدا قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى رۇسىيە پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى سېرگىي شايگۇغا مەخسۇس دوكلات يوللاپ، ئۆزلىرىنىڭ رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە مەزكۇر قورغان ھەققىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيە ۋە تەتقىقات ئىشلىرىغا قاتنىشىش تەلىپىنى بىلدۈرگەن. تۇۋا مىللىتىدىن بولغان مىنىستىر س. شايگۇ پۇرباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش ۋە قوغداش خىزمىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تەشەببۇسكارى بولۇپ، 2007 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا رۇسىيە فېدراتسىيەسىنىڭ باش مىنىستىرى م. ئې. فرادكوۋنىڭ ئىمزاسى بىلەن چىقىرىلغان ھۆكۈمەت بۇيرۇقىغا ئاساسەن مىنىستىر شايگو پۇرباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش، قوغداش يۈزىسىدىن قۇرۇلغان دۆلەتلىك مەخسۇس كومىسسىيەنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن. س. شايگو ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ، ئۇلار بىلەن 2008 - يىلىنىڭ 20 - فېۋرال كۈنى موسكۋا شەھىرىدە سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كېلىشكەن.

جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بۇ ئۇچرىشىشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، قازاقىستان گېئولوگىيە - مىنېرولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پىروفېسسور ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايوۋ، ئورقۇن يادىكارلىقلىرى ئۇستىدە ئىلمىي تەتقىقات يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئارخېلوگ ئابدۇللا سامساقوۋ قاتارلىق ئۈچ نەپەر ئالىمنى روسىيەلىك ئالىملار بىلەن پورباجىن قورغىنى ھەققىدە پىكىرلىشىش ئۈچۈن موسكۋاغا ئەۋەتكەن. ئۇلار موسكۋادا روسىيە فېدارتسىيەلىك پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرلىكى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، روسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسى قاتارلىق ئورگانلار بىرلىكتە قۇرغان «پورباجىن قەلئەسى» مەخسۇس كومىسسىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە بىر قىسىم ئىلمىي خادىملىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، پورباجىن قەلئەسى ھەققىدە كەڭ ئۇچۇرغا ئىگە بولغان. ھەمدە مۇشۇ كومىسسىيە تەركىبىدە پورباجىن قەلئەسىگە بېرىپ ئەمەلىي تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا ئىجازەت ئالغان. شۇنىڭ بىلەن ئايروپىلان بىلەن موسكۋادىن ئۇدۇل تۇۋا جۇمھۇرىيىتىگە كېلىپ، پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيەسىنى باشلىۋەتكەن.

بىزنىڭ ئالمۇتا پورباجىن رېستورانىدىكى سۆھبىتىمىزدە يۇقىرىقى ئۈچ نەپەر ئالىممۇ بار ئىدى. بىز ئۇلاردىن بۇ قىزىقارلىق تېما ھەققىدە تېخىمۇ ئەتراپلىقراق چۈشەنچە بېرىشنى ئىلتىماس قىلدۇق.

— بىزمۇ بۇ ئەھمىيەتلىك تېمىغا بەكمۇ كېچىكىپ ياندىشتۇق، — دەپ سۆز باشلىدى پېشقەدەم پىروفېسسور ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايوۋ، — شۇنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتۇقكى، ئون نەچچە ئەسىردىن بۇيان خىلۋەت ماكاندا كۆمۈلۈپ ياتقان ئۇيغۇر قەدىمكى مەدەنىيىتىنىڭ بۇ ئېسىل يالدامىسىنى قېزىش، تەتقىق قىلىش بىزنىڭ مىللەت ۋە خەلق ئالدىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

مۇقەددەس بۇرچىمىز ۋە قەرزىمىز. بىز ئەنە شۇنداق قەرز ۋە پەرز تۇيغۇسىنىڭ تۈرتكىسىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قان ـ تەردىن تىكلەنگەن بۇ سىرلىق قەسىرنى كۆرۈش ۋە تەكشۈرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىمىزدىن چەكسىز پەخىرلىنىمىز.

ئەسلىدە «پورباجىن قەلئەسى»نىڭ تېپىلىشى ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى يېڭى بايقاش ئەمەس. ئۇنى ئەڭ دەسلەپ رۇسىيەنىڭ مەشھۇر ئېتنوگرافىيە ئالىمى دېمىتىرى كىلېمېنسىيوۋ 1891 ـ يىلى بايقاپ، ئۇ ھەقتە تەتقىقات ئېلىپ بارغان. دېمىتىرى تەتقىقاتىدىكى يىپ ئۇچىغا ئاساسلىنىپ، 1909 ـ يىلى فىنلاندىيەلىك ئالىم رامستېت (G.J.Ramstedi) موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سېلىنگا دەرياسى بويىدىكى xine ـ usu (رۇسىيە ئالىملىرىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسلانغاندا بۇ كۆلنىڭ نامى تېرىخول ياكى تېپتې خول بولسا كېرەك. — مۇئەللىپتىن) كۆلى ئەتراپىدىن «مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى»نى تاپقان. بۇ تاش پۈتۈكتە: «يولۋاس يىلى (750 ـ يىلى) چىكلەرگە يۈرۈش قىلدىم. 2 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئۆتۈكەن تېغىنىڭ غەربىي ئۇچىدە تەز[1] بېشىدا قاسار قوردان[2] ئوردىسىنى ياساتتىم، ئوردا تېمى ياساتتى. يازدا شۇ يەردە يازلىدىم، زېمىنىنىڭ چېگرىسىنى بەلگىلەپ چىقتىم[3]. ئۇ يەردە بەلگەمنى پۈتۈگۈمنى ئويدۇردۇم[4].» دېگەن بىر ئابزاس خاتىرە ئۇچرايدۇ. رامستېت ۋە باشقا ئالىملارنىڭ دىققەت نەزىرىدىن چەتتە قالغان بۇ جۈملىلەر دەل مۇشۇ قەلئە ھەققىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك بىرىنچى قول ماتېرىيال ئىدى.

---

[1] تەز — يەر ئىسمى.

[2] قاسار قوردان — ئۇيغۇر قەبىلە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى بىر قەبىلە نامى. ھازىر «خەزەر» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان. قوردان — خوتەننىڭ قەدىمكى تۈركچە ئاتىلىشى.

[3] بۇ جۈملىنى مالوۋ: «ئۇ يەردە تەڭرىگە تاۋاپ قىلدىم» دەپ تەرجىمە قىلغان.

[4] «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 ـ يىل، 117 ـ بەت.

ھازىرقى «پورباجىن» دېگەن نامى توۋا تىلىدا «سوقما تام»، «لايدىن ياسالغان قەلئە» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ مەركۇر قەلئەنىڭ ئەسلىدىكى ئىسمى بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ لاي - توپىدىن ياسالغانلىقىدەك ئالاھىدىلىكىنى سۈپەتلەپ قويۇلغان ئارخېئولوگىيەلىك نام بولۇپ، بۇ قەلئەنىڭ نامىنى توۋالىقلار ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا «قاسار قاردان» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بۇ دەل مىلادى 759 - يىلى تىكلەنگەن «بايانچۇر مەڭگۈ تېشى» («مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.)دىكى «قاسار قوردان» نامى بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. پورباجىن قەلئەسى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغان ھازىرقى رۇسىيە ئالىملىرىمۇ بۇ قاراشنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى.

بىزنىڭچە، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. «قاسار» ياكى «خازار»، «خەزەر» — 8 - ئەسىرلەردە (ئورقۇن خانلىقى دەۋرىدە) ئۇيغۇر قەبىلە ئىتتىپاقىغا مەنسۇپ بولغان «ئىچكى توققۇز ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. «قوردان» (قاردان) خوتەننىڭ قەدىمكى تۈركىي تىلدىكى ئاتىلىشى بولۇپ، بۇ نام توۋا تەۋەسىدىمۇ (ئەينى ۋاقىتتا ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تەۋەسى ئىدى) تەكرارلىنىشقا ئۇچراپ، شىمالىي قۇملۇقتىكى كۆچمەن ئۇيغۇرلار بىلەن تارىم ۋادىسىدا تۇراقلىق ماكان تۇتۇپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنى بىر - بىرىگە باغلاشتۇرۇپ كەلگەن. دەرۋەقە، بۇ ھەشەمەتلىك قەلئەگە «خوتەن» (قوردان) نامىنىڭ قويۇلۇشى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدىغان قىزىقارلىق تېما.

مەركىزى ئاسىيا دائىرىسىدىكى يەر - جاي ناملىرىنىڭ بۇنداق تەكرارلىنىشى تارىختا كۆپ ئۇچرايدىغان ھادىسە. شۇ دەۋردىكى ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ مەركىزى قارا بالغاسۇن

(قارا ـ بالىق ساغۇن)[1] دېگەن شەھەر نامى قىسمەن ئۆزگىرىشلەر بىلەن يەنى «بالاساغۇن» نامى بىلەن يەتتىسۇ ۋە قەشقەر تەۋەلىرىدە ئۇچرايدۇ. ئۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ.

«قاسار قوردان» (ھازىرقى نامى پورباجىن) قەلئەسىنى تۇنجى قېتىم بايقىغان دېمىترى كلېمېنسىيۇۋدىن كېيىن 1957 ـ يىلىدىن 1963 ـ يىلىغىچە سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ مەشھۇر ئالىمى، ئېتنوگراف سېۋيان ئىزرايلوۋىچ بايىنشېتىن باشچىلىقىدىكى ئېكسپېدىتسىيە ئۆمىكى بۇ خارابە ئىزىدا كەڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، بۇ قەلئەنىڭ ھەقىقەتەن ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 2 ـ قاغانى مويۇنچۇر تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان «ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ يازلىق ئوردىسى» ئىكەنلىكىنى مىمارچىلىق ئۇسلۇبى جەھەتتىن مەركىزى شەھەر قارا بالغاسۇننىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى بىلەن ئوخشاشلىقىنى دەلىللەپ چىققان. س. بايىنشتېين ئاتاغلىق ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىگە ئاساسلىنىپ، ھازىرقى تۇۋا جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدىغان توبىنلىقلارنىڭ كىملىكى ھەققىدە توختىلىپ: «مىلادى 840 ـ يىللىرى تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەر تۈپەيلىدىن ئورقۇن ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى غەربكە كۆچكەن. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى خانلىق تەۋەسىدىكى تۇۋا ئەتراپىدا ئورۇنلىشىپ قالغان. بۇ رايوندىكى توبىنلىقلارنىڭ ئېتنوگرافىك كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئىش ئېلىپ بارغىنىمدا، مەن شۇنداق قارارغا كەلدىمكى توبىنلىقلارنىڭ بۈگۈنكى نامى «تۇۋا» ئەسلىدە قەدىمكى ئۇيغۇر توبالىرىنىڭ نامىدىن كېلىپ چىققان. 8 ـ ئەسىردە

[1] قارا بالغاسۇن ــــ ئەسلىي «قارا ـ بالىق ساغۇن» بولۇپ، «قارا» ــ بۈيۈك، چوڭ دېگەنى مەنىسى، «بالىق» ــ شەھەر، «ساغۇن» ــ گېنېرال، سەركەردە، ھەربىي ئەمەلدار دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. «بۈيۈك سانغۇنلار تۇرىدىغان شەھەر» دېمەكتۇر.

توبالارنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئۇيغۇرلار تەشكىل قىلغان. ئۇلار توبا (تۇۋا) مىللىتىنىڭ كېلىپ چىقىشىدا چوڭ رول ئوينىغان[1]» دەپ تەرىپلەنگەن. ۋ. ۋ. رادلوفمۇ ئۇنىڭ پىكرىنى قوللاپ: «توبا — ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرى» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ قاراشنى 1960 ـ ۋە 1970 ـ يىللاردا سوۋېت ئالىملىرىدىن ر. كولاسوۋ، ۋ. كىسلېۋ ھەمدە تۇۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايال يولباشچىسى تامارا ماشالوۋنا نوربىي قاتارلىق ئالىملارمۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتلىرىدا تەكىتلەشكەن. ھازىرقى تۇۋا تارىخچىلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ كېلىپچىقىش يىلتىزىنى قەدىمكى ئۇيغۇرلار بىلەن باغلايدۇ. كۆپلىگەن تىلشۇناسلارنىڭ ئورتاق قارىشىدىكى «تۇۋا تىلى تۈركىي تىللارنىڭ ئۇيغۇر ـ ئوغۇز گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ ھەمدە بۇ گۇرۇپپىدىكى قەدىمكى ئوغۇز، قەدىمكى ئۇيغۇر ۋە توبا (قاراغاس) تىللىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئايرىم بىر ئۇيغۇر ـ تۈرك تارماق گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلىدۇ[2]» دېگەن يەكۈنلىرىمۇ ئاشۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. تۇۋا جۇمھۇرىيىتىدە تەكشۈرۈشتە بولغان ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ ئېيتىشىچە، بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۇيغۇرلار تۇۋالىقلار بىلەن بىۋاسىتە سۆزلەشكىلى بولىدىكەن. بۇ ئۇچۇرلار ئەينى زاماندا «ئۇيغۇر قاغانىنىڭ يازلىق سارىيى»نىڭ ھازىرقى تۇۋا جۇمھۇرىيىتىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىز جايدىكى تېرىخول كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خىلۋەت ئارالغا تەمىر قىلىنغانلىقىنىڭ سىرىنى يېشىپ بەرسە كېرەك.

بىر ئەسىردىن بۇيان دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىنىڭ توچكىسىغا ئايلانغان بۇ كارامەتلىك خارابىنىڭ باغرىغا يوشۇرۇنغان مەدەنىيەت سىرلىرىنى يېشىش ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىن كېيىن

---

[1] «سوۋېت ئېتنوگىرافىيەسى»، موسكۋا، 1964 ـ يىلى، 6 ـ سان.

[2] يالقۇن روزىنىڭ «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسىدا ئېلىنغان نەقىل. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، 2008 ـ يىل، 5 ـ سان، 30 ـ بەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. 1995 - يىلى رۇسىيە فېدراتسىيەسىنىڭ سابىق رەئىس جۇمھۇرى بورىس يېلتسىن پورباجىننى دۆلەت دەرىجىلىك تارىخىي ۋە مەدەنىيەت مىراسى دەپ قارار چىقىرىپ، بۇ قەدىمى تارىخىي يادىكارلىقنى ساقلاش ۋە قوغداش ھەققىدە پىرىزدىنىست پەرمانى چۈشۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ قەلئەنى تەكشۈرۈش رۇسىيە ئارخېئولوگىيەسىنىڭ نۇقتىلىق پىلانىغا كىرگۈزۈلۈپ، تەكشۈرۈش ئىشلىرىغا يالغۇز گۇمانىتا پەنلەر مۇتەخەسسىسلىرىلا ئەمەس، شۇنداقلا تەبىئىي پەنلەر، گېدرولوگىيە، گېئوفىزىكا، توپونومىيە، گېئولوگىيە، ئارختوكتورا ساھەلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرىمۇ جەلپ قىلىنغان. ئەنگلىيەلىك مەشھۇر ئارخېئولوگ كىرىس گېفنى رۇسىيەدە قوزغالغان پورباجىن قىزغىنلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ: «قورغان ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ تېخنلوگىيەسى ئۇنىڭغا قاتناشقان ھەر قايسى ئىلىم ساھەلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە پايدىلىق ئۇلۇش قوشۇشى مۇمكىن. مىسال ئۈچۈن گىدرولوگىيە نۇقتىسىدىن ئالساق، ھازىر كائىنات يۈزىدە ئىسسىقلىق تېمپىراتورىسىنىڭ كۆنسېرى ئۆرلەپ كېتىۋاتقانلىقىمۇ پورباجىن ئۆزگىرىشىنى تەتقىق قىلىشنىڭ تەخىرسىزلىكىنى بەلگىلەيدۇ[1]» دەپ تەكشۈرۈش پىلانىنى تېزلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى تەكىتلىدى.

مەلۇمكى، بۇ قەلئە ئېگىزلىكتىن كۆكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت گېكتار (60 مو) كېلىدىغان تەبىئىي مۇزلۇق ئارال ئۈستىگە قۇرۇلغان. ياز پەسلىنىڭ ئەڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە كۆل سۈيىنىڭ تېمپىراتۇرىسى 25 گىرادۇسقا كۆتۈرۈلىدىكەن. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ بېشىدىن تارتىپ دۇنيا كۆلەملىك ئىسسىقلىق ھارارىتىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشى سەۋەبلىك بۇ ئارالنىڭ قىرغىقى

---

[1] ئا. ساماساقوۋ: «سوقما تام قورغىنىنىڭ سىرى»، «ئاخبارات» ژۇرنىلى، ئالمۇتا، 2008 - يىل، 2 - سان، 13 - بەت.

ھەر يىلى بىر مېتىرغىچە تارتىۋېتىپتۇ. بۇنداق تەبىئىي تەھدىتنى ھېس قىلغان رۇسىيەلىكلەر پورباجىن قەلئەسىنى قوغداش ۋە تەكشۈرۈش پىلانىنى قىزغىن ھىمايە قىلغان ۋە تېزلەتكەن. ئۇنىڭغا دۆلەت مالىيەسىدىن مەخسۇس مەبلەغ ئاجرىتىلغاندىن باشقا، رۇسىيەدىكى ھەر قايسى ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرى ۋە مەدەنىيەت ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىشىدە دۆلەت كۆلەملىك «پورباجىن مەدەنىيەت فوندى» قۇرۇلغان. بۇ «فوندى»نىڭ تەركىبىگە رۇسىيەدىكى ھەر قايسى مىنىستىرلىكلەر، شەھەرلىك ھۆكۈمەتلەر، تاتارىستان قاتارلىق رۇسىيەگە قاراشلىق بەزى جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ پىرىزدېنتلىرى، كۆرۈنەرلىك ئاخبارات ۋاستىلىرى، ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئاسار ئەتىقە قوغداش ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى، كۆزگە كۆرۈنگەن مەرىپەتپەرۋەر كارخانىچىلار ۋە داڭلىق ئالىي مەكتەپلەر كىرگۈزۈلگەن. رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىكى، ئارخېئولوگىيە، ئېتنوگرافىيە ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى ئا. ف. دېرېۋيانكو بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «بۇنداق چوڭ مىقياستىكى تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش سوۋېتلەر ئىتتىپاقى ۋە رۇسىيەدە ھېچقانداق كۆرۈلۈپ باقمىغان[1]»

دەرۋەقە، رۇسىيە ھۆكۈمىتى 2007 - يىلى داڭلىق ئارخېئولوگلار، گېئولوگلار، ئارختېكتورلار ۋە ئېتنوگراپلار باشچىلىق قىلغان 600 نەپەر پىدائىي ستودېنتلاردىن تەشكىللەنگەن چوڭ ئېكسپېدىتسىيە قوشۇنى تېرىخول كۆلى بويىغا ئورۇنلاشتى، تۆت ئايغا سوزۇلغان ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئارقىلىق دەسلەپكى قەدەمدە بۇ ساھەدىكى بوشلۇق تولدۇرۇلغان. بۇ قېتىمقى چوڭ كۆلەملىك قېدىرىپ تەكشۈرۈشتە ھازىرغىچە ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولمىغان 230 دىن ئارتۇق

---

[1] ئا.ساماقوۋ: «سوقما تام قورغىنىنىڭ سىرى»، «ئاخبارات» ژورنىلى، ئالمۇتا، 2008 - يىل، 2 - سان، 13 - بەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھەر خىل ئاسار ئەتىقىلەر تېپىلىپ، ئۇ تۇۋا مىللىي مۇزېيىغا تاپشۇرۇلغان. ئەڭ مۇھىمى قەلئە ئىچىدىكى خادا تاشلاردىن يەتتە تۈرلۈك قەدىمكى ئۇيغۇر - رونىك يېزىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلىرىدىن بىرى بولغان بىر قۇشنىڭ مۆھۈرى تېپىلغان. قىزىقارلىق يېرى شۇكى، بۇ مۆھۈر تۇۋالىقلار ئارىسىدا ھازىرغىچە ئىشلىتىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر قاغانى مويۇنچۇرنىڭ ئۈچ چىشلىق تامغىسىغا ئوخشايدىكەن.

پورباجىننى قوغداش تەكشۈرۈش كوللىگىيەسىنىڭ باشلىقى مىنىستىر سېرگېي شايگو بۇ قېتىملىق قىدىرىپ تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسىنى ئاخبارات ۋاسىتىلىرىغا جاكارلاپ مۇنداق دېگەن: «ئارخېئولوگلارنىڭ خۇلاسىسىگە قارىغاندا پورباجىن قەدىمى قەلئەسىنى قەدىمكى ئۇيغۇرلار سالغان. ھازىر بۇ قەلئەنىڭ ئاساسىي بۆلىكى قېزىپ بولۇندى. قەغەز يۈزىدە بۇ قەلئەنىڭ ئەسلىي ھالىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بىز ئۇزاققا بارماي بۇ جاينى دۇنياغا ئېچىۋېتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ نامىنى پۈتكۈل دۇنياغا تونۇتىمىز[1]»

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش غەلىبىلىك ئاياغلاشقاندىن كېيىن روسىيەدە مەخسۇس پورباجىن تېمىسى بويىچە بىر قانچە قېتىم ئىلمىي كونفرىنسىيەلەر ئېچىلغان. «پىراۋدا»، «موسكۋا گېزىتى» قاتارلىق نوپۇزلۇق گېزىتلەردە 200 پارچىدىن ئارتۇق مەخسۇس تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرى ئېلان قىلىنغان. ئون قېتىم تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ئىشلەنگەن. روسىيە ۋە باشقا چەت ئەللەردىن بۇ قەلئەنى زىيارەت قىلىشقا ئىلتىماس قىلغانلارنىڭ سانى كۈنسېرى كۆپەيگەن. ئاشۇ نۆۋەتلىك تەكشۈرۈش خىزمىتىگە بەش مىليون دوللار سەرپ قىلىنغان.

---

[1] يالقۇن روزى: «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 2008-يىل، 5-سان، 31-بەت.

پورباجىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى زور ئۇتۇق قازانغاندىن كېيىن رۇسىيە فېدراتسىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى ۋىلادىمىر پۇتىن 2007 - يىلى 13 - ئاۋغۇستتا رۇسىيەگە زىيارەتكە كەلگەن موناكو دۆلىتىنىڭ شاھزادىسى ئالبېرت II بىلەن پورباجىن قەلئەسىگە بېرىپ خارابە ئىزىنى كۆزدىن كەچۈرگەن. ھەمدە مۇخبىرلارغا: «بۇ رۇسىيە تارىخىدىكى كۆلىمى زور تەكشۈرۈش تۈرى. پورباجىن قەدىمكى ئۇيغۇرلار سالغان قەلئە[1]» دەپ جاكارلىغان.

دەرۋەقە، 2007 - يىلى پورباجىن قەلئەسىنىڭ سىرىنى ئېچىش جەھەتتە بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلگەن خاسىيەتلىك بىر يىل بولدى. 2007 - يىللىق قىدىرىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنى خۇلاسىلەپ، 2008 - يىللىق ئۇلۇغۋار پىلان لايىھەسىنى بېكىتىش مەقسىتىدە 2008 - يىلىنىڭ 1 - مەۋسۇمىدا قازاقىستان پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى ۋىلادىمىر بوچكونىڭ ئىشخانىسىدا رۇسىيە پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى سېرگې شايگو رەھبەرلىكىدىكى رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە بىر قىسىم مۇناسىۋەتلىك ئالىملىرى جەم بولۇپ، پورباجىن تەقدىرى ھەققىدە سۆھبەت ئېلىپ بارغان.

س. شايگۇ ئىككى دۆلەت ئالىملىرى ئۇچراشقان بۇ يىغىندا 2007 - يىلى پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى تەكشۈرۈش ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسى ھەمدە 2008 - يىلى ئىشلىنىدىغان خىزمەتلەرنىڭ يۆنىلىشى، پىلان - باسقۇچلىرى قاتارلىقلارنى تونۇشتۇرغان ھەمدە قازاقىستان تەرەپتىن كەلگەن ۋەكىللەرگە ئۆزى تۈزگەن «تووا دەپتىرى» ناملىق تۆت توملۇق كىتابى بىلەن پورباجىن ھەققىدىكى ھۆججەتلەر توپلىمىنى سوۋغا

---

[1] يالقۇن روزى: «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 2008 - يىل، 5 - سان، 31 - بەت.

قىلغان. قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ۋەكىللىرى بۇ سۆھبەت ئۆزلىرىنىڭ پورباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ھەمدەم بولۇش نىيىتىنى بىلدۈرۈپ تۆۋەندىكى ئۈچ تەكلىپ لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

بىرىنچى، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرشۇناسلار رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە پورباجىن قەلئەسىنى قايتىدىن تىكلەش لايىھەسىگە قاتنىشىش.

ئىككىنچى، تۇۋا جۇمھۇرىيىتىدىكى پورباجىن قەلئەسىدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ساياھەت ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇش.

ئۈچىنچى، قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى قارمىقىدا «پورباجىن قورغىنى فوندى» قۇرۇپ مەبلەغ توپلاش ئارقىلىق ئۇ يەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەكشۈرۈش، تەتقىقات ئىشلىرىنى تېخىمۇ كەڭ قانات يايدۇرۇش. بولۇپمۇ پورباجىننىڭ مىمارچىلىق كومپلېكسىنى تولۇق دەلىللەپ، بۇ ئابىدىنىڭ تارىخىي قىممىتى ئارقىلىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇرۇش.

بۇ ئۈچ تەكلىپ لايىھە رۇسىيە تەرەپتىن كەلگەن ئالىملارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ئىلمىي ھەمكارلىق ئورنىتىلغان.

بىز «پورباجىن رېستورانى»دىكى سۆھبەتتە، يىراق سىبىرىيە دالىلىرىغا بېرىپ، ئەجدادلىرىمىز بىنا قىلغان پورباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش پۇرسىتىگە نائىل بولغان ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايوۋ باشچىلىقىدىكى ئۈچ پىروفېسسورنىڭ تونۇشتۇرۇشلىرى ئارقىلىق، 8 ـ، 9 ـ ئەسىردىكى ئورقۇن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۇ ئەھمىيەتلىك يالدامىسى ھەققىدە

دەسلەپكى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولىدۇق ھەمدە بىزنىمۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ تەۋەرۈك مەدەنىيەت مىراسىنى قوغداش، تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش مەجبۇرىيىتىمىزنىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇق.

ئاخىرىدا، بىزنى شۇنچە چوڭقۇر تەسىراتلارغا ئىگە قىلغان بۇ قېتىمقى ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ باش ساھىبخانى — جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ھەققىدە ئىككى كەلىمە ئىزاھات بېرىشنى زۆرۈر تاپتىم.

بۇ «مەركەز» قازاقىستان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان قانۇنلۇق ئاممىۋى - ئىجتىمائىي - مەدەنىيەت تەشكىلاتى بولۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا يەنە ئالمۇتا شەھىرى ۋە باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىدا شۆبە مەركەزلىرى بار ئىكەن. بۇ مەركەزنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمى دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن بولۇپ، جامائەت ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىراپ قىلغان ھەر قايسى ساھەلەرنىڭ ئالىم - مۇتەخەسسىلىرىدىن تەشكىل تاپقان. «مەركەز» تەركىبىدە مائارىپ كوللېگىيەسى، مەدەنىيە - سەنئەت كوللېگىيەسى، ئالىملار كېڭىشى، سودىگەر كارخانىچىلار كېڭىشى، خوتۇن - قىزلار كېڭىشى، ئەدىبلەر كېڭىشى، سەھىيە - ساغلاملىق كېڭىشى، خەلقئارا ھەمكارلىق كېڭىشى، ئاخباراتچىلار كېڭىشى، تارىخ، مەدەنىيەت مىراسلىرى كېڭىشى، نەشر ئەپكارلىرى كېڭىشى، جامائەت ئىشلىرى كېڭىشى قاتارلىق ئون نەچچە مەخسۇس ئورگان بولۇپ، ھەر قايسى كوللېگىيە - كېڭەشلەر «مەركەز»نىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە ئۆز دائىرىسىدىكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرىدىكەن. «مەركەز» گەرچە ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس مەمۇرىي ئورگىنى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار قازاقىستاندىكى ئاساسلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ، سودا - تىجارەت ئىشلىرىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

باشقۇرۇش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، جەمئىيەت مۇقىملىقىنى قوغداپ ئورتاق گۈللىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇنىۋېرسال فونكسىيەسى ئارقىلىق بىر قانچە يىللاردىن بۇيان قازاقىستان دۆلىتىنىڭ ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇساپىسىدە زور تۆھپە قوشقان. شۇڭا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى نەزەر بايېۋ بىر قانچە قېتىم «مەركەز»نى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن.

«مەركەز» ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۆز - ئۆزىگە تايانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەبلەغ مەنبەسى «كارخانىچىلار كېڭەشى»نى گەۋدە قىلغان جامائەت فوندىدىن كېلىدىكەن. قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر كارخانىچىلار بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە سودا ئىشلىرى قازاقىستاننىڭ دۆلەت مالىيەسىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان دەرىجىدە كۆلەملەشكەن. (2008 - يىلى ئۇيغۇر كارخانىچىلىرىنىڭ ياراتقان پايدىسى ئالمۇتا ئوبلاستلىق مالىيە خامچوتىنىڭ 12%نى تەشكىل قىلغانلىقى مەلۇم) قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر كارخانىچىلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار مىللەت ھالقىغان سودا گورۇھلىرىنى تەشكىللەپ ئەنئەنىۋى تىجارەت ئېڭىدىن زامانىۋى تىجارەت ئېڭىغا يۈزلەنگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىگىلىك تىكلەش يوللىرى كېڭىيىپ، دۇنيانىڭ سودا رىقابىتىگە تاقابىل تۇرالايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولغان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بايلىقىنى دۆلەت ۋە مىللەتكە مەنسۇپ دەپ بىلگەچكە، جامائەتنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا ئۆزلۈكىدىن مەبلەغ ئاجرىتىدىكەن. بۇ ساخاۋەتچى كارخانىچىلارنىڭ ئەمەلىي قوللىشى نەتىجىسىدە ئۆتكەن بىر يىلدا «مەركەز» مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش

پائالىيىتىنى مەركەز قىلغان ھەر خىل ئىجتىمائىي ۋە ئىلمىي پائالىيەتلەرگە بىر مىليون دوللار سەرپ قىلغان.

بىز بۇ قېتىمقى ئىلمىي زىيارىتىمىز ئارقىلىق شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇقكى، قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى جۇڭگو بىلەن قازاقىستاننىڭ دوستلۇق ھەمكارلىقىغا تولۇپ تاشقان ئىشەنچ ۋە ئۈمىد بىلەن قارايدىكەن. ھەممە ئىشتا جۇڭگوغا تەلپۈنىدىكەن. ئىككى دۆلەت دوستلۇقىنىڭ كونسېپسى كۈچىيىشىنى تىلەيدىكەن ۋە مۇشۇ يولدا ئېغىشماي مېڭىشىنى ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي بۇرچى ھېسابلايدىكەن. مۇشۇ توغرا تاللاش ئۇلارنى جۇڭگو بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە خەلقئارا سودا ئىشلىرىدا تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئىگە قىلىپ، ئەمەلىي نەپكە ئېرىشتۈرگەن.

(پورباچىن قەلئەسى) نىڭ سىرى يېشىلگەندىن مەن شۇنى ھېس قىلدىمكى، مىلادى 840 - يىلى ئىچكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقى ۋە يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىش سەۋەبىدىن ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقى يىمىرىلىپ، شىمالىي چۆللۈكتىن غەربكە كۆچۈشتىن ئىلگىرى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ھازىرقى تۇۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ تىردخول كۆلى ئەتراپلىرىغا ماكانلاشقان ۋە تۇۋا (توبا) مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئېتنىك مەنبە بولۇپ قالغان. بىزنىڭ تارىخنامىلىرىمىزدا غەربكە كۆچكەن ئۇيغۇر قەۋملىرى گەنجۇ ئۇيغۇرلىرى (خېشى ئۇيغۇرلىرى ياكى قامچۇ ئۇيغۇرلىرى دەپمۇ ئاتىلىدۇ)، قوچۇ ئۇيغۇرلىرى، كۆكئارت (پامىر) ئۇيغۇرلىرى دەپ ئۈچ بۆلەككە ئايرىلىپ كەتكەنلىكى، ئۇلانىڭ ئىچىدىكى چوڭ بۆلەك - خېشى ئۇيغۇرلىرى تەدرىجىي ھالدا سان جەھەتتە ئۆزىدىن كۆپ بولغان سېرىق تۆپىلىكتە ياشايدىغان مىللەتلەرنىڭ ئېتنومىغا سىڭىشىپ نامى ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلىقى بايان قىلىنىدۇ.

دەرۋەقە، گەنجۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بىر قىسمى يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىمۇ راست. ئەمما ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئەجدادلىرىغا يات بولمىغان چىلىيەنشەن باغرىدىكى ئېدىرلىقلارغا ماكانلىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئېتنىك نامى «يۇگۇر»نى ساقلاپ قالدى. ن. ئا. باسكاكوف قاتارلىق مەشھۇر تۈركولوگلارنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشى بويىچە، «ئۇيغۇر - يۇگۇر - يۇغۇر - ئۇگور - ئۇغۇز - ئۇگۇز سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى بىر ئېتنىك نام - ئۇيغۇرنىڭ ھەر خىل ۋارىيانتلىرى بولۇپ، بىر مەنىدىكى سۆزنىڭ ھەر خىل فونېتىكىلىق شەكلىدىن ئىبارەت. بۇ سۆز قەدىمكى «ر» دىيالېكىت سۆزلىشىدىغان تۈركىي قەۋملەردە «ئۇيغۇر، يۇگۇر، ئۇغۇز، يۇغۇر» شەكلىنى ئالغان. «ز» دىيالېكتىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەردە «ئۇغۇز - غۇز، ئۇز» شەكلىنى ئالغان.[1]

يۇگۇرلارنىڭ ئېتنىك سۈپىتى تەرىقىسىدە ئېنىقلىما بولۇپ قوشۇلغان «sarig» (سېرىق) سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە ھەر خىل قاراشلار مەۋجۇت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تارىخشۇناس چەن بوچۈەننىڭ قارىشىچە، يۇگۇرلارنىڭ ئەجدادى سېلىنگا دەرياسى بويىدىن كۆچكەن ساپ ئۇيغۇر قەۋملىرى بولغاچقا، «سېلىنگا»نى ئۆزىنىڭ يەرلىك تىلىدا «sarig» (سېرىق) دەپ ئاتىغان ۋە بۇ نامنى ئېتنىك سۈپىتىدە قوللانغان بولۇپ، مەنىسى «ساپ ئۇيغۇر» (正宗回纥) دېگەنلىكتۇر. چەن بوچۈەننىڭ يەنە بىر قارىشىدا «sarig» سۆزى «surek» (سۈلى) نىڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن بولۇپ، سۆز يىلتىزى بولغان «sur» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «يۇكسەك»، «ھەشەمەتلىك» دېگەن مەنىگە ئىگە. شۇڭا «sarig uygur» ئەسلىدە «ئالىي

[1] ن. باسكاكوف: «<ئوغۇز> ۋە <ئوغۇزخان> سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە»، «مىللەتلەر دائىرى تەرجىملەر»، 1983-يىل 3-سانىغا قاراڭ

نەسەبلىك ئۇيغۇر» دېگەنلىكتۇر[1].

مۇئەللىپمۇ بۇ قاراشقا مايىل. بۈگۈنكى يۇگۇرلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشلەردىن قارىغاندا، ئۇلار ئۆزلىرىنى سېلىنگا بويىدا ئولتۇراقلاشقان «توققۇز ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ دەپ قارايدۇ. شۇڭا يۇگۇرلار ھازىرغىچە ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىدىكى «ئىچكى توققۇز» ۋە «تاشقى توققۇز» قەبىلەن ناملىرىنى فامىلە ئورنىدا قوللىنىپ كەلگەن. ئۇلار خېشى كارىدورىغا كۆچكەن 9 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا سان جەھەتتىن خېلى كۆپ بولۇپ، ئاساسىي گەۋدىسى ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جاڭيې ۋىلايىتى سۇنەن ناھىيەسىگە ماكانلاشقان. ئۇلار ئاساسىي جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، دىنى، مەدەنىيىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ساقلاپ قالغان. 1950 ـ يىلىدىن كېيىن ئېلىمىزنىڭ يېڭىچە مىللىي سوتسىيالىستىك روھىغا ئاساسەن مىللىي تەركىبلەرنى ئايرىش ـ بېكىتىش جەريانىدا، 1953 ـ يىلى ئۇلار ئايرىم بىر مىللەت بولۇپ نامى «يۇگۇ» (裕固族) دەپ بېكىتىلگەن. شۇندىن باشلاپ، يۇگۇ مىللىتى ئېلىمىز چوڭ ئائىلىسىدىكى 56 مىللەتنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئۇيغۇر مىللىتى گەۋدىسىدىن چىقىرىۋېتىلگەن. ھەمدە «سۇنەن يۇگۇ ئاپتونوم ناھىيەسى» تەشكىل قىلىنغان. ھازىر بۇ ئاپتونوم ناھىيەدە ئون مىڭدىن كۆپرەك يۇگۇلار بار. ئۇلار خەنزۇ، زاڭزۇ ۋە ئاز بىر قىسمى موڭغۇللار بىلەن بىللە ياشايدۇ. ئۆزلىرىنى «يۇگۇر» دەپ ئاتايدىغان بۇ «سېرىق ئۇيغۇرلار»نىڭ يەنە ئاز بىر قىسمى (تەخمىنەن 1800 دىن ئارتۇق) گەنسۇ ئۆلكىسى جوچۈەن ۋىلايىتىنىڭ خۇاڭ لى پۇ يېزىسىغا ماكانلاشقان بولۇپ، ئۇ يەردە «خۇاڭ لى پۇ سېرىق ئۇيغۇر يېزىسى» دېيىلىدۇ. سېرىق

[1] «裕固族研究论文集»，兰州大学出版社，1996年，第4页

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىق گەۋدىسىنى تەشكىل قىلغان سۇنەن يۇگۇرلىرى غەربىي يۇگۇرلار ۋە شەرقىي يۇگۇرلار دەپ ئىككىگە بۆلىنىدۇ.

غەربىي يۇگۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى ساقلاپ قالغان. شەرقىي يۇگۇرلار چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىن، يەنى 13 - ئەسىردىن باشلاپ قەدىمكى موڭغۇل تىلىنىڭ «ئېنگار دىيالېكتى»نى قوبۇل قىلغان. «ئېنگار دىيالېكتى» هازىرقى زامان موڭغۇل تىلىدىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇنىڭدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە تېبەت تىلىنىڭ ئامىللىرى كۈچلۈك. دىنىي جەھەتتىن غەربىي يۇگۇرلار 13 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنى (火州 - يەنى قوجۇنى مەركەز قىلغان غەربىي رايون بۇددىزىم)غا ئېتىقاد قىلغان. شەرقىي يۇگۇرلار بولسا تېبەت بۇددىزمى (بۇددا دىنىنىڭ لاما مەزھىپى)غا ئېتىقاد قىلغان. ئەمما يۇگۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئۇلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى دىنى بولغان شامان دىنى ۋە مانى دىنىنىڭ ئىزنالىرىمۇ قويۇق ساقلانغان. يۇگۇرلار ئۆز تارىخىدا ئىسلام دىنى بىلەن زادى ئۇچراشمىغان. ئۇلار خېشى كارىدورىغا كۆچۈپ كەلگەندىن بۇيان خەنزۇ، خۇيزۇ، موڭغۇل، زاڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقاچقا، ئۇلار ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشى، ئۆرپ - ئادىتى، تىلى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان. بولۇپمۇ يۇگۇرلار بىلەن خەنزۇلار ئارىسىدا ئەزەلدىن زىچ مۇناسىۋەت بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ تىلىنى ئۆگەنگەن بولۇپ، ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە مەدەنىي - مائارىپ خىزمەتلىرىدە خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ. لېكىن ئىچكى قىسمىدا يەنىلا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى قوللىنىدۇ.

يۇگۇرلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئىشلەپچىقىرىش ئادىتى بويىچە چارۋىچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن.

ئەمما ھازىر ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا دېھقانچىلىق ئىگىلىكىمۇ خېلى نىسبەتنى ئىگەللەيدۇ.

يۇقىرىقى بايانلاردىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىنكى، ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ خېشى كارىدورىدا ياشاۋاتقان يۇگۇر مىللىتى بىلەن ئۇيغۇرلار ئېتنىك مەنبە، نەسەپ، تىل، ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئايرىلماس بىر مىللىي گەۋدە بولۇپ، كېيىنكى ياشاش ئىجتىمائىي مۇھىتى، دىنىي ئېتىقادى جەھەتلەردە پەرقلەر تۇپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياتلىشىش كەيپىياتى كۈچىيىپ، سۇنئىي ھالدا ئىككى مىللەت بولۇپ قالغان.

كۆپچىلىكىمىز تارىختا ھېرسىمەن، شۇڭا قولغا قەلەم ئالساقلا، ھېسسىياتقا ئالدىنىپ دۇنيادا يالغۇز بىرلا ئۇيغۇر قەۋملىرى ياشىغاندەك، ئۇنى گۈلقەقە لەگلەكتەك بېزەپ ئاسماندا ئۇچۇرىمىز. جاھاندىكى ئەڭ ئالىي سۇپەتلەر بىلەن تەبىرلەيمىز. ئەمما بۇ سۇپەتلەرنى تارىخىي ھالدا ئوبېكتىپ دەلىللەشكە ئاجىزلىق قىلىمىز. نەتىجىدە يازغانلىرىمىز باشقىلارنىڭ نەزىرىدە «تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال» بولغان ئەرزىمەس نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. تارىخ ھەرگىزمۇ سوزسا سوزۇلىدىغان، قىسىۋالسا قىسقىرايدىغان سېھىرگەرنىڭ ئارغامچىسى ئەمەس. بەلكى رېئال ھەقىقەتنىڭ جارچىسى. شۇڭا تارىخ ئارخېئولوگىيەلىك تېپىندىلارنى ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك خام ئەشياسى قىلىدۇ. ئارخېئولوگىيەلىك پاكىتلارغا تايانمىغان تارىخمۇ رېئال تارىخ ئەمەس. باشقا ئىلىم - پەنلەرمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش. مەن دەسلەپ ئىلمىي تەتقىقاتقا يۈزلەنگەندە، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلور كەسپىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە دالا تەكشۈرۈشىنى ئاساسىي نۇقتا قىلىپ، ئۆز دەۋردى شارائىتى بويىچە يول ئېچىش خاراكتېرلىق بەزى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ياراتقان

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن بىر تورىسى

ئىدىم. كېيىنچە بىز مەزگىل ئەمەلىي تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا پۇرسەت چىقىرالماي، كىتابلار دۆۋىسىگە ئەسىر بولۇپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن «تەييار ئاش»قا ئۆگىنىپ قېلىپ، ئوقۇغان كىتابلىرىمدىن ئالغان ھېسسى تەسىراتلارغا ئىش قوشۇپ «كاسنا ئەسەر» يازىدىغان «كىتابىي تەتقىقاتچى»غا ئايلىنىپ قالدىم. 21 - ئەسىرنىڭ ئىلھامى ۋە تەلپى بىلەن ئىلمىي تەتقىقاتتا خۇددى بۈيۈك مەھمۇد كاشغەرىي تەلەپ قىلغاندەك: «يېگىلىقلار بېرىشتە قىيامىغا، قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانىغا» يېتىشنى نىشانلاش لازىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم - دە، تاللىغان تېما دائىرىسىدە ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش، يېڭى، ئىجادىي پىكىر قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش ئىجتىمائىي، ئەمەلىي ئۈنۈم ۋە قىممەت يارىتىش يولىنى تاللىدىم.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا مەرھۇم يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەردە سەپەرداش ۋە ياتاقداش بولغان كۈنلىرىمىزنىڭ بىرىدە ئۇ مۇنداق دېگەنىدى: «ئۇكا! مۇشۇ يېزىقچىلىق دېگەن ئۆزىڭىزگە ھېچقانداق نەپ بەرمەيدىغان غايىۋانە ئاشىقلىق يولى ئىكەن. بۇ سەۋدايىلىق يولىغا كىرىپ قالدىڭىزمۇ، ئەمدى بۇ يولدىن چىقىپ كېتىمەن، دەپ ئويلىماڭ، ھامان «لەيلى - مەجنۇن»دەك ئاشىقلىق چۆلىدە قان يۇتىسىز، ئەمما يۇتقانسېرى كۆڭلىڭىز شۇنچە شادلىققا تولىدۇ.»

دەرۋەقە، بۇ ھېكمەتتە بىر ھەقىقەت بار. بىز بۇ ھەقىقەتنىڭ سىرىنى يەشكىچە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىمىز. دۇنيادا ئىقتىسادىي جەھەتتىن قەد كۆتۈرۈپ ياشىغان تۇرمۇش لەززىتىدىن ھوزۇرلانغان بىرمۇ يازغۇچى يوق. مول ھوسۇللۇق بۈيۈك يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە قەرزگە بوغۇلۇپ، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى. ئالىمىمىز ئابدۇشۈكۈر

مۇھەممەتئىمىنمۇ بىر ئۆمۈر ئىقتىسادىي بوھران ئىچىدە ياشىدى. لېكىن ئۇلار مۆلچەرلىگۈسىز روھىي بايلىق ياراتتى. مۇشۇ بايلىقى بىلەن روھىي ئەمىن تاپتى. شۇڭا مەن ئېغىر جىسمانىي شەربەت تولەشنى راۋا كۆرگەن قەلەمكەشلىرىمنى سۆيىمەن ۋە ئۇلارغا ئەڭ يۇكسەك ھۆرمەت بىلەن قارايمەن. چۈنكى، بۇ يولغا كىرگەنلەرنىڭ قەلب دېڭىزىدا «جاندىن كەچمىگۈچە، جانانغا يەتمەس» دېگەن غايىۋانە ئۈمىد روھى بۇژغۇنلايدۇ. بۇ روھ ئۇلارنىڭ جۇشقۇن ھەرىكەت سىيماسى، ئۆزىنىڭ ئىختىيارىغا باقمىغان سۆيگۈ ۋىسالى، ئۆزگىلەر تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان ئاشىقلىق نىداسى، تەمەدىن يىراق ئادىمىيلىك بۈرچ تۇيغۇسى، يوشۇرۇن ئاتەش ئېتىزىغا چېچىلغان قىزغىنلىق ئۇرۇقى، ئۇسسۇزلۇق تەشناسىغا مەلھەم بولغۇچى - قەلب ئوزۇقى. ئۇلار چىن مەنىسى بىلەن شاتلىق يەتكۈزگۈچى، غەمنى كەتكۈزگۈچى، تەننى يايراتقۇچىدۇر.

مېنىڭ جاپاكەش قەلەمدارلارنى قەدىرلىشىم ۋە سۆيۈشۈم ئەنە شۇ سەۋەبتىندۇر. قايسىبىر شائىرنىڭ مۇنداق بىر رۇبائىيسى ئېسىمدە:

قەلبىمدە بارىنى ئۆزاتتىم يۇرتقا،
شۇ خىسلەت قوشتىغۇ مېنى بۇ توپقا.
يۇرتۇمنىڭ بەختىنى كۆرگەندە بۇ دەم،
شادلىقتىن ۋۇجۇدۇم ئايلاندى ئوتقا.

قەلەمكەشلەرنىڭ بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر شادلىقى ئەنە شۇ، خالاس.

* * *

مېنىڭ ئىلمىي تەتقىقات يولىنى تاللىشىمدا ۋۇجۇدۇمدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سوبيېكتىپ قىزغىنلىقتىن تاشقىرى خىزمەت جەريانىدا قاتناشقان مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى ھەر خىل ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ ئىلھامى ۋە تۈرتكىسىدىن ئىبارەت ئوبيېكتىپ ئامىللاردىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

مەن ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىن كېيىن ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، 13 قېتىم چەت ئەللەردە (تۈركىيەدە يەتتە قېتىم، ۋېنگىرىيەدە بىر قېتىم، گېرمانىيەدە بىر قېتىم، رۇسىيەدە بىر قېتىم، قازاقىستاندا ئۈچ قېتىم)، 18 قېتىم مەملىكەت ئىچىدە ئېچىلغان يىغىنلارغا قاتناشتىم ۋە مەخسۇس تېما بويىچە نۇقتىلىق ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. بۇ ئىلمىي يىغىنلارنىڭ ھەر بىرى مەن ئۈچۈن بىر «مەكتەپ» بولدى. «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دېگەندەك يىغىندىكى ئىلمىي ئۇچۇرلار ئارقىلىق ئۆزۈمگە تەتقىقات بوشلۇقى ھازىرلىدىم. ئېلىمىزنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ كۆپلىگەن نوپۇزلۇق ئىلىم ئادەملىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلاردىن كەسپىمگە ئالاقىدار يېڭى ئىلمىي ئۇچۇرلارنى ئىگەللىدىم. ئۆزىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات مېتودى بىلەن چەت ئەلنىڭ تەتقىقات مېتودىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى تەتقىقات ئۇسۇلىنى يېڭىلاشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرىنى ئۆگەندىم. تەتقىقات مېتودى ئادەتتە بىز ئانچە ئېتىبار قىلمايدىغان بىر نۇقتا. ئەمما مېتود توغرا بولمىسا تەتقىقات نەتىجىسى قىممەت يارىتالمايدۇ. بىز تەتقىقات مېتودى جەھەتتە كۆپرەك ئىككىلەمچى كىتابىي بىلىملەرگە، بىۋاسىتە تەكشۈرۈش ـ سېلىشتۇرۇشتىن ئۆتمىگەن ھېسسىي تەسىراتلارغا تايىنىپ، تۇم ـ تۇم كىتابلارنى يېزىشقا ئادەتلىنىپ قالغان. شۇڭا ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماي تۇرۇپمۇ ئارخېئولوگىيە ھەققىدە كىتاب يازالايمىز. قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك تىل ـ يېزىقىنى ئۆگەنمەي تۇرۇپمۇ

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە تارىخى ھەققىدە مونوگىرافىك ئەسەرلەرنى تۈزەلەيمىز. قىسقىسى، ئۆيىمىزدىن چىقماي تۇرۇپمۇ دۇنيادىكى «بىمار»لارنى ئوپېراتسىيە قىلالايمىز ياكى شۇ ھەقتە كىتاب يازالايمىز. ۋاھالەنكى، چەت ئەل ئىلىم ئادەملىرى ئۆزى بىلمىگەن ۋە بىۋاسىتە تەكشۈرۈپ كۆرمىگەن تېمىلارغا يېقىنلاشمايدۇ ياكى ئىككىلەمچى مەنبەگە ئاساسلىنىپ ئەسەر يازمايدۇ.

ئەتراپىمىزدا ياپونىيە، گېرمانىيە، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فىرانسىيە، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كېلىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى تولۇق ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئۆزى نىشانلىغان تېمىلار بويىچە دالا تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلىم ئادەملىرىنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. مانا بۇ ئۇلارنىڭ تەتقىقات مېتودى. بىزنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىمىز سان جەھەتتە شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، ئىلمىي سۈپەت جەھەتتىن تارازا باسالماسلىقىنىڭ سەۋەبى. سوتسولوگ ئىرۋىن لازلو (Ervin Laszlo) باش مۇھەررىرلىكىدە تۈزۈلگەن «ئارىلاشما مەدەنىيەتلىك پىلانىتا» دېگەن كىتابتا: «جۇڭگودا ئەنئەنىنىڭ قىممىتى يېڭىلىقتىن ئەلا. ئۆلگەنلەر تىرىكتىن ئەلا، ئەجدادلارغا، نوپۇزغا، كىتابلارغا ئىشىنىپ ئۆزىگە ئىشەنمەيدۇ» دەپ يازغان. بىز ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ «ئۆزىنى ئىزدەش بوسۇغىسىدا» (شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2012 - يىلى نەشرى) ناملىق ئەسىرىنى ئوقۇپ باقساق، بۇ پىكرىنىڭ بەرھەقلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. تۆگىدەك ئىشنىڭمۇ تېرىقتەك تۈگۈنى بولىدۇ، ئەلۋەتتە. مەن 1983 - يىلى تۈزگەن «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيەسى» دېگەن كىتابىمدا ۋە ئوقۇتۇش لېكسىيەلىرىمدە كىتابىي بىلىمگە تايىنىپ: «نەسىردىن ئەپەندىنى قانداقتۇر تارىختا ئۆتكەن رېئال شەخس دېگەندىن كۆرە، دۇنياۋى غايىۋى

شەخس دېيىش ئەقىلگە مۇۋاپىق. چۈنكى، ئۇنىڭ تارىخىي مەنسۇبىيىتى ۋە نەسەبى ھەققىدە ھېچقانداق ئىشەنچلىك مەنبە يوق» دېگەنىدىم. ئارىدىن تۆت يىل ئۆتۈپ، 1987 ـ يىلى تۈركىيەنىڭ پايتەختى ئەنقەرەدە ئۆتكۈزۈلگەن تۈرك فولكلورى ھەققىدىكى بىر قېتىملىق خەلقئارا ئىلمىي كونفېرېنسىيەگە قاتناشتىم. بۇ يىغىندا نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى ھەققىدىمۇ مۇھاكىمەلەر ئېلىپ بېرىلدى. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مەن تۈركىيە جۇمھۇرىيەتلىك فولكلور ئاراشتۇرما مەركىزىنىڭ باشقانى (باشلىقى) يەھيا ئاكسوي ئەپەندى بىلەن سۆزلىشىپ، خوجا نەسىردىننىڭ تۇغۇلغان يۇرتى ئاقشەھەرگە بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا ئىجازەت ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن فولكلور ئاراشتۇرما مەركىزىنىڭ ئىلمىي خادىمى ئەلى ئابباس چىنارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەنقەرەدىن 550 كېلومېتىر يىراقلىقتىكى ئاقشەھەرگە بېرىپ ئۈچ كۈن ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە لەتىپە ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋى پېشۋاسى بولغان خوجا نەسىردىننىڭ ھەقىقەتەن تارىختا ئۆتكەن رېئال شەخس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان تارىخىي ھۆججەتلەرگە ئېرىشتىم. ھەتتا ئۆز دەۋرىدە (13 ـ ئەسىردە) مۇتەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ باشلامچىلىرىدىن بولغان خوجا نەسىرىددىن ۋاپاتىدىن كېيىنلا (مىلادى 1208 ـ يىلى ئاقشەھەرنىڭ فورتو يېزىسىدا تۇغۇلۇپ، 1284 ـ يىلى ئاقشەھەردە ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە شۇ يەردىكى سۇلتان تېغى باغرىغا دەپنە قىلىنغان) تىكلەنگەن «نەسرىددىن ئەپەندى تۈربىسى» (خاتىرە سارىيى)نى زىيارەت قىلىپ، تاملارغا يېزىلغان ئەينى دەۋردىكى زىيارەتچىلەرنىڭ يازمىلىرىنى، خوجا نەسىرىددىننىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خاتىرىلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. شۇندىن كېيىن ئىشەنچلىك ماتېرىياللار ئاساسىدا مەخسۇس ماقالە يېزىپ ئېلان قىلدىم. شۇنىڭ

بىلەن بۇرۇنقى سەۋەنلىكلىرىمىز تۈزىتىلدى.

مەن يەنە 1980 - يىللاردا يازغان بىر ماقالەمدە قەشقەردىكى «ھېيتگاھ ساماسى» ھەققىدە توختىلىپ: «ساما قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۆككە چوقۇنۇش ئېتىقادىدىن كېلىپ چىققان بىر خىل ئاممىۋى ئۇسسۇل بولۇپ، شامانىزم دەۋرى بىلەن باغلىنىدۇ. سامانىڭ ھەرىكەت شەكىللىرىدە ئىپتىدائىي ئۇۋچىلىق تۇرمۇشىنىڭ ئىزلىرى ساقلانغان» دەپ يازغان ئىدىم. 1989 - يىلى ئەنقەرەدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا «نۇرۇز سىمفوزىيومى» (ئىلمىي كېڭىشى)گە قاتنىشىش جەريانىدا بۈيۈك مۇتەسەۋۋۇپ پىرى مەۋلانا جالالىددىن رۇمىنىڭ ئىككىنچى ۋەتىنى قونيا شەھرىگە كېلىپ مەۋلانا تۇربىسىنى زىيارەت قىلدىم ھەمدە ھەر كۈنلىكى كەچتە مەۋلانا مەقبەرىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيداندا ئۆتكۈزىلىدىغان «قونيا ساماسى»نى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ساما ئۇسسۇلىنى تونۇشتۇرۇپ يېزىلغان كىتابلارنى ئوقۇدۇم. «مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دەپ ئەمەلىيەتنى كۆرۈش ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق ساما ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم.

بۈيۈك مۇتەسەۋۋۇپ مەۋلانە جالالىددىن رۇمىي ۋاپاتىدىن كېيىن (1207 - يىلى بەلخ شەھرىدە تۇغۇلۇپ، 1273 - يىلى تۈركىيەنىڭ قونيا شەھرىدە ۋاپات بولغان) ئۇنىڭ يېقىن دوستى چەلەبى ھېسامىددىن دەۋرىدىن باشلاپ مەۋلانەمۇرتلىرى جەم بولۇپ، مەۋلانا ئوغلى سۇلتان ۋەلەد باشچىلىقىدا بىر تەرىقەت يولغا قويۇلغان. «مەۋلەۋىلىك» دەپ ئاتالغان بۇ تەرىقەت شۇنىڭدىن باشلاپ تېخىمۇ سىستېمىلىشىپ، مۇقىم ئەنئەنە بولۇپ شەكىللەنگەن ھەمدە ئەنە شۇ تەرىقەتنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ساما ئۇسسۇلى بارلىققا كەلگەن.

دېمەك، ساما تەسەۋۋۇپنىڭ بىر خىل ئىبادەت شەكلى، تەڭرىگە

ئۆلاشماق غايىسى ئاستىدا سوپىنىڭ دۇنيا غەلىيانلىرىدىن خالىي هالدا ئۆزىنى ئاللاھ بىلەن بىر گەۋدىلەشتۈرىدىغان نەغمە، گۈزەل بىر ئاۋاز، قەلبنى تىترىتىدىغان سېھىرلىك شېئىر. سوپىنى ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا هاياجانلاندۇرىدىغان ئىلاھى مۇزىكا. مەۋلانا ئېيتقاندەك: «ساما ئىلاھى سۆيگۈنىڭ قايىنمى، تەڭرى ئاشىقلىرىنىڭ نىداسى، يۈرەك سەترىسى، روھىي ساپاسىدۇر.» تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ قارىشىچە، «دۇنيادا هېچنەرسە مۇزىكا ۋە ئۇسسۇلغا ئوخشاش ئىنسان روھىنىڭ يوشۇرۇن قۇۋۋەتلىرىنى ئاشكارىلىيالمىغان بولار ئىدى. ئىلمىي بەس - مۇنازىرىلەر ئىنسانلارنى كۆپىنچە بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىدۇ. ئەمما مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل ئۇلارنى بىرلىككە كەلتۈرىدۇ» شۇ ۋەجىدىن تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ بىر خىل ئىبادەت شەكلى سۈپىتىدە مەۋلانا ساماسى (ئادەتتە «قونيا ساماسى» دېيىلىدۇ) بارلىققا كېلىپ، تەسەۋۋۇپ ئېقىمى يېتىپ بارغان جايلارغىچە تارقالغان. هازىرغىچە ئۆزگەرمەي داۋاملىشىۋاتقان «قونيا ساماسى»نىڭ مۇزىكا ئاهاڭى ۋە ئۇسسۇل هەرىكىتىدىكى ئالتە ماقام (باسقۇچ) تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ هەقىقەت يولىنى ئىزدەشتىكى ئالتە باسقۇچلۇق تەرىقىتىنى ئىپادىلىگەن. يەنى بۇ باسقۇچلار — «تەۋبە قىلىش»، ماقامى، «ۋەرەئى» — هوشيارلىق ماقامى، «زوهد» — ئۆزىنى تۇتىۋېلىش ماقامى، «پەقىرلىك» ماقامى ۋە «سەۋر» ماقامىدىن ئىبارەت. «قونيا ساماسى» ئەنە شۇ ئالتە ئۆزگىرىشلىك مۇزىكىلىق ئۇسسۇل بولۇپ، سېھىري كۈچى ۋە هەيۋىتى بىلەن روهىيەت قاتلىمىنى زىلزىلىگە سالىدۇ. بۇ سامانىڭ ئايرىم هەرىكەتلىرى «هېيتگا ساماسى»غا ئوخشاپراق كېتىدۇ. ئەمما «هېيتگا ساماسى» قونيا ساماسىدەك مۇكەممەللىككە ۋە مۇقىملىققا ئىگە ئەمەس بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىچكى باغلىنىشنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. «قونيا ساماسى»نى بىر خىل ئېتىقاد ئېتىبارى

بىلەن قونيادىكى مەۋلانا مەقبەرىسى ئالدىدىن باشقا جايلاردا ئۇيۇشتۇرۇشقا بولمىغىنىدەك «ھېيتگاھ ساماسى»مۇ بىر مەزگىل (16 ـ ئەسىردىن باشلاپ) ئوتتۇرا ئاسىيا سوپىزمىنىڭ مۇھىم ئوچاقلىرىدىن بىرىگە ئايلىنىپ قالغان قەشقەرنىڭ مەركىزىدىكى ھېيتگاھ بۈيۈك جامەسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا مەركەشلەشكەن. باشقا جايلارغا يۆتكەلمىگەن. ھېيتگاھ جامەسى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن شىنجاڭدا ساما ئۇسسۇلىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ھەققىدە ھېچقانداق تارىخىي ئۇچۇر يوق. بۇنىڭدىن پەرەز قىلىشقا بولىدىكى، ھېيتگاھ ساماسى تەسەۋۋۇپ تەرىقىتىنىڭ تارقىلىشىغا ئەگىشىپ پەيدا بولغان بىر خىل دىنى ئۇسسۇل. ئەمما زامانىمىزدا ئۆزىنىڭ دىنى تۈسىنى يوقىتىپ ئاللىقاچان ئاۋامنىڭ شاتلىق ئۇسسۇلىغا ئايلىنىپ كەتتى. مانا بۇ ئەمەلىي تەكشۈرۈشنىڭ ھاسىلاتى. دېمەكچىمەنكى، ھەر قانداق ئىلمىي تەتقىقات چوقۇم ئەمەلىي تەكشۈرۈشنىڭ سىنىقىدىن ئۆتۈشى كېرەك. شۇ چاغدىلا قاتقىش ماقامدىن ھالقىش ماقامىغا ئۆتكىلى، ئۆزلۈك ئىچىدە ئۆگلۈكنى، ئۆگلۈك ئىچىدە ئۆزلۈكنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. بەزىدە مۇئەييەن تېما ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغاندا بىر قېتىملىق تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن ماتېرىياللارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسىنى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلارغا سېلىشتۇرۇشتىن تاشقىرى، يەنە نۇقتىلىق دالا تەكشۈرۈش قىلىپ، قايىل قىلارلىق جاۋابقا ئېرىشكۈچە تەكشۈرۈشنى توختاتماسلىق كېرەك. ئالدىنقى بابتا 1978 ـ يىلى تۇنجى قېتىم لوپنۇر مەدەنىيىتىنى تەكشۈرۈش خاتىرىسىنى تونۇشتۇرغان ئىدىم. شۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن ئاغزاكى ماتېرىيالغا ئاساسەن «لوپنۇر ۋە لوپنۇرلۇقلار» ناملىق بىر پارچە ئۇزۇن ماقالە يېزىپ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 1980 ـ يىللىق 4 ـ سانىدا ئېلان قىلغان ئىدىم. بۇ ماقالىنىڭ لوپنۇرلۇقلارنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئېتىنىڭ تەكىبى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىم بىر قىسىم ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى ھېكايەتلىرىنى مەنبە قىلغان بولۇپ، تارىخىي جەھەتتىن تولۇق دەلىللەنمىگەن. ماقالىدىكى بەزى مۇجمەللىكلەر مۇئەللىپنىڭ كاللىسىدا سوئال پەيدا قىلىپ، يەنە قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش زۆرۈرىيىتىنى ھېس قىلدۇرغان. شۇنىڭدىن 30 نەچچە يىل ئۆتكەندە لوپنۇرنى ئىككىنچى (2007 - يىلى) ۋە ئۈچىنچى (2012 - يىلى) قېتىم قايتا زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. گەرچە كېيىنكى تەكشۈرۈش جەريانلىرىدا لوپنۇرلۇقلارنىڭ ياشاش مۇھىتى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ يېڭىلىنىشى، تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشى، ئېلېكترونلۇق ئۇچۇر ۋاستىلىرىنىڭ ئومۇملىشىشى، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ئاجىزلىشىشى قاتارلىق ئوبيېكتىپ ئامىللار سەۋەبىدىن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مۇھىتى ئارىيىپ، لوپنۇردىكى پىشقەدەم ئەل ئىچى سەنئەتكارلار ۋە ۋەقەشۇناسلارنىڭ سانى ئازىيىپ كەتكەن ياكى ئايىغى ئۈزۈلۈشكەن باشلىغان بولسىمۇ، تەلىيىمىزگە بىرىنچى قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىدە بىرگە ھەمرا بولغان 40 نەچچە ياشلىق تۇرسۇن قوشۇق (قوشاقچى)نى يەنە تېپىۋالدۇق. بۇ كىشى ھازىر 76 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ناھايىتى جۇشقۇن ۋە روھلۇق ياشاۋېتىپتۇ (ئەپسۇس، بىز ئۈچرىشىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن مەرھۇم ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ). تۇرسۇن قوشۇق بىلەن بولغان سۆھبەت مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى.

— بىز لوپنۇرلۇقلارنىڭ كۆكسى - قارنى لوپنۇر كۆلىدىنمۇ كەڭ ھەم سېخي. يۇرتىمىزغا كەلگەن مېھماندىن جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز، — دەپ سۆز باشلىدى تۇرسۇن قوشۇق قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — راست گېپىمنى ئېيتسام، مەن ئات ئۈستىدە گۈل سەيلىسى قىلىپ تەييارغا ھەييار

بولىدىغان بەگزادە «ئالىم»لاردىن جاق تويدۇم، «بېيجىڭدىن كەلدىم، ئۈرۈمچىدىن كەلدىم» دەپ چوڭ - چوڭ ئورۇنلارنى شېپى كەلتۈرۈپ، يۇرتىمىزغا تەكشۈرۈشكە كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى ئىزدەيدۇ، ماتېرىيال بەر دەپ قىستايدۇ. دەرۋەقە، ساددىلىقىمدىن 50 يىلدىن بۇيان تەكلىماكاننىڭ قۇم - باياۋانلىرىنى پىيادە كېزىپ، چوپانلار بىلەن مال قوتانلىرىدا بىللە يېتىپ توپلىغان خەلقىمىزنىڭ قىممەتلىك تەۋەررۈكلىرىنى ئۇلاردىن ئايىمىدىم. شۇنداق قىلىپ مەن شەھەرلىكلەر نېمە تەلەپ قىلسا شۇنى ھازىرلاپ بېرىدىغان «ئېچىل سۇپۇرۇم»غا ئايلىنىپ قالدىم. ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، ئۇلار ئەجىر سىڭدۈرمەي ئېرىشكەن بۇ ئولجىلارنى خام خوتىلا يالماپ، لوپنۇر شېۋىسىدىكى «ئۇجۇلۇق (ئۇرۇق نامى)نى «ئۇچلۇق»، «تاشا» (ياقا، چەت)نى «قاشا»، «ھاگا»نى «ھاۋا»، «قاشۇق»نى «قوشۇق»، «قوشۇق»نى «قوشاق»، «ئابدان»نى «ئابدال»، «قامۇس» (تۇمۇز)نى «قومۇش»، «ئۇتاچى» (تېۋىپ)نى «ئۇتاقچى»، «ئاغداش» (بەزلەش)نى «ئالداش»، «ئوغچا» (باسماق)نى «ئولجا»، «چۆلمەك» (توگوچ)نى «چۆلۈك»، «جۇسۇن» (سۆزلۈك)نى «يۇسۇن»، «سەمەر» (يوشۇرۇن)نى «سەھەر» دەپ ئۆزگەرتىپ، چاپىقىنى ئالىمەن دەپ جىرتاق قىلىپ قويىدى. ھەتتا بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىكنى ئاز دەپ لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەدەنىيەت ئۆزگىچىلىكىنى خاتا ئىزاھلاپ خاسلىقلىرىنى يوقىتىۋەتتى. «ئوڭدا ياتقان گىردە يەپتۇ، كەتمەن چاپقان جىگدە» دېگەندەك، بىز توپلاپ بەرگەن ماتېرىياللارغا ئىسمىمىزنى ئېلىپمۇ قويمىدى. ھەيتاڭەي ھازىرقى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا «ھەيدىن تۆرەم»[1] روھى ئۆچۈپ قاپتۇ. رايونىمىزنىڭ

---

[1] شېۋىتسىيەلىك مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچى سۋېن ھېدىن ئەپەندىنى لوپنۇرلۇقلار «ھەيدىن تۆرەم» دەپ ئاتاشقان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەدەنىيەت بايلىقىنى ئاچقۇچىلارغا ئۆردەكۋايدەك يولباشلىغۇچى بولۇشقا رازىمىزكى، مېھمانسارايلاردا يېتىۋېلىپ قان - تەر ئاققۇزۇپ توپلىغان بىرىنچى قول ماتېرىياللىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ كېتىدىغان ئەربابلارغا رايىمىز يوق، — تۇرسۇن قوشۇق قويۇن يانچۇقىدىن ئىككى دەپتەرنى چىقىرىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇرۇن كىتاب - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ خېلى كۆپچىلىكى ئەسلي ھالىتىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن. شۇڭا بۇ ياسالما قوشۇقلاردىن لوپنۇر مەدەنىيەت بەلبېغىنىڭ ئەنئەنىۋى خاسلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. مەن بۇ دەپتىرىمگە پەقەت لوپنۇرلۇقلارغىلا خاس بولغان 400 سوتۇقتىن ئارتۇق قوشۇقنى توپلاپ خاتىرىلىدىم. لېكىن بۇ خاتىرىنى سىلەرگە بېرەلمەيمەن. ئۆمرۈم يار بەرسە ئۇنى تېخىمۇ تولۇقلاپ ئۆزۈم نەشرگە تەييارلايمەن.

تۇرسۇن قوشۇق خاتىرە دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ تېخى بىز ئاڭلاپ باقمىغان بىر قانچە سوتۇق قوشۇقنى ئەسلي ئاھاڭى بىلەن ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن خاتىرە دەپتىرىنى يەنە قويۇن يانچۇقىغا سېلىۋالدى. ئۇنىڭ ئاچچىق ئارىلاش ئېيتقان گېپىنىڭ تەسىرى بىلەن بىۋاستە توپلىغان بۇ خاتىرىسىنى سوراپ كۆرۈپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق، «ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى دەرھەقىقەت» دېدىم ئىچىمدە. خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلۇش مەقسىتىدە گەپنى باشقا ياققا بۇراپ ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— تۇرسۇن ئاكا، سوتۇق دېگەنلىرى نېمە؟

— لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى باشقا جايلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. بىر سوتۇق قوشاق كۆپ ھاللاردا 11 ياكى 13 مىسرا (بەزىدە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ)لاردىن تەركىب تېپىپ بىر ۋەقەنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇنداق سوتۇقلارنىڭ تۇراق ۋە رىتىمى ئالتە مىسرالىق قوشاقلارنىڭ تۇراق، رىتىمىدىن

مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ ھەمدە ھەر بىر كۇپلېتنىڭ تۆت مىسراسى ئالماش قاپىيەلىشىپ، ئاخىرقى 5 ـ مىسرا شۇ كۇپلېتتىكى شېئىرى پىكىرنىڭ جۇلاسى سۇپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ئالدىنقى مىسرالارغا قاپىيەلىشىش شەرت قىلىنمايدۇ، ئەمما نەقرات (ياندۇرۇش) سۇپىتىدە 2 ـ كۇپلېتنىڭ 1 ـ مىسراسى بولۇپ تەكرارلىنىپ ئالدىنقى كۇپلېت بىلەن كېيىنكى كۇپلېتلارنىڭ مەزمۇنىنى تۇتاشتۇرۇشتا ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. قاراڭلار:

مۇز ئاستىدا كۇن پاتىپ،
ئويۇڭە كەلدىم ئۇخلاماي،
شۇ ئىچىمدىكى ئارمانىم.
ماختاپ ئاتىڭنى توختاماي،
يار كۆزى خۇمارئەدى.

يار كۆزى خۇمار ئەدى،
كۆكسىدىكى تۇمار ئەدى.
بۇلتۇرغى شول ئابدالدىكى[1]
زەپ قىيامەت دۇنيا ئەدى.
چىرايىڭ بولەك جۇسۇن[2]
چىرايىڭ بولەك جۇسۇن.
......

مانا شۇ شەكىلدە تۈزۈلگەن بىر بۆلەك قوشاق «سوتۇق» دېيىلىدۇ.

---

[1] ئابدال ــــ لوپنۇردىكى يەر ئىسمى.

[2] جۇسۇن ــــ سۇزۇك

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن لوپنۇر ئېلىدىكى «سوتۇق»نىڭ ياۋروپا كىلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونت» بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئوخشاشلىقىنى پەملىدىم. دەرۋەقە، «سونت» پەقەت 14 مىسرادىن تۈزۈلگەن، تۇراق، قاپىيەلىرى قېلىپلاشقان بىر خىل شېئىرىي ژانىر بولۇپ، ئارۇز ۋەزنىنىڭ مۇرەببە شەكلىگە ئوخشايدۇ. لوپنۇر قوشاقلىرىدىكى «سوتۇق» بىلەن ياۋروپا كىلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونت» ئاتالغۇلىرى مەنە قاتلىمى جەھەتتىن يىلتىزداشمۇ قانداق؟ بۇ ھەقتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىش زۆرۈردەك قىلىندۇ.

— ئابدۇكېرىم ئەپەندى، مەن «پو» ئاتقىنىم بىلەن توپلىغان ماتېرىياللىرىمنى قانداق تەرتىپكە سېلىشنىڭ يولىنى بىلمەيمەن. ۋاقتىڭىز چىقسا لوپنۇرغا بىرەر ئاي چۆكمىدەك بولۇپ كېلىڭ، مەن سىزنى ئۆردەكۋايدەك باشلامچى بولۇپ باشقىلار تېخى ئاياغ باسمىغان نۇقتىلارنى كۆرسىتىمەن، ھازىر يۇرتىمىزنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىمۇ شەھەردەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. شۇڭا زېرىكىشتىن، ئاچ - توق قېلىشتىن ئەنسىرىمەڭ، پەقەت قوشناچىمىز رۇخسەت قىلسىلا كۇپايە، — دېدى تۇرسۇن قوشۇق چاقچاق ئارىلاش.

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ دېھقانلارغا خاس تەكەللۇپسىز سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىجالەتچىلىك ئىچىدە چوڭقۇر ئويغا پاتتىم. دەرۋەقە، مەن 30 نەچچە يىلدىن بۇيان فولكلور مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن ھەپىلەشتىم، لېكىن ئاما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋاقتىم بەكمۇ قىسقا. كۆپ ھاللاردا ئىككىلەمچى ماتېرىياللارغا تايىنىپ قۇراقچىلىق بىلەن كۈنلىرىم ئۆتۈپتۇ. قارىشىمچە، ھۇجرىغا بېكىنىۋېلىپ كىتاب يېزىش بىزدە خېلى كەڭ ئومۇملىشىپ قالغان ئوخشايدۇ. يېقىندا بىرىنىڭ

ئېغىزىدا جۇڭگودا «ئالىم تولا، باشلىرى تاز، كىتاب تولا، يېگىلىق ئاز» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇ گەپنى گەرچە مۇتلەقلەشتۇرۇۋەتكىلى بولمىسىمۇ، ئاشۇ ھېكمەت ئىچىگە مەلۇم ھەقىقەت يوشۇرۇنغان. ئىلىم ساھەسىنىڭ، بولۇپمۇ ئادەمنى ئوبيېكت قىلغان گۇمانىتار پەنلەر تەتقىقاتىنىڭ خام ئەشياسى ئاۋام ئارىسىدا بولۇپ، بۇ جاۋاھىراتلارنى سۈزۈش ئۈچۈن خەلق دېڭىزىغا غەۋۋاسلاردەك چوڭقۇر شۇڭغۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. شۇنداق قىلالىغاندىلا مەڭگۇ يىقىلماس ئىلمىي ئابىدە تىكلىنىدۇ. بۇۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تەۋەررۈك ئابىدىسى «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ئەنە شۇنداق ئىلمىي روھنىڭ شېرىن مېۋىسى. 11 ـ ئەسىر مۇھىتىدا بارلىقىنى ئىلىمگە ئاتىغان بۇ «ئىلىمگە ھۆددىگەر پىرىم» قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ تىللاردا داستان بولغىدەك جاسارەت بىلەن 15 يىل ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا رايونلىرىنى قىدىرىپ تەكشۈرگەن. مەھمۇد كاشغەريي بۇ ھەقتە: «مەن شۇ تۈركلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن، جەڭ ئىشلىرىغا ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۇلارنىڭ شەھەر، سەھرالىرىنى باشتىن ـ ئاياغ كېزىپ چىقتىم. تۈرك، تۈركمەن، ئوغۇز، قىرغىز، چىگىل، ياغمىلارنىڭ سۆزلىرىنى ۋە قاپىيەلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ئۇلاردىن پايدىلاندىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تىلى مېنىڭ دىلىمغا ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتى. مەن ئۇلارنى پۇختا رەتلەپ، ئوبدان تەرتىپكە سېلىپ چىقتىم.» دەيدۇ. زامان ۋە ماكان نۇقتىسىدىن 11 ـ ئەسىرنىڭ مۇھىتىدا يۇرت ۋە مەھەللىلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان بۈگۈنكىدەك داغدام يوللارمۇ، ئات ـ ئېشەكتىن باشقا قاتناش ۋاستىلىرىمۇ يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەل ـ يۇرت ناھايىتى ئۈزۈك ۋە تارقاق بولۇپ، تاغ

- باياۋان، دەشت - چۆللەرنى يالاڭ ئاياغ كېزىش، قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقى بىلەن تومۇزنىڭ پىزغىرىم ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرىش، ماڭدامدا دۈچ كېلىدىغان يىرتقۇچ هايۋانلارنىڭ هۇجۇمى، ئوغرى - قاراقچىلارنىڭ ۋەھىمىسى، ئۇسسۇزلۇق، ئاچلىق ئازابى... قاتارلىق جانغا تەككىلگەن قىيىنچىلىقلارغا پىسەنت قىلماسلىق پەقەت جاسارەتلىك ئوغلان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ هاياتلىق شەجەرىسى بولۇپ، بۇنداق ئەمەلىيەتچىل ئىلىم روهى بىلەن ئۆزىمىزنى قانداقمۇ سېلىشتۇرالايمىز؟! مەھمۇد كاشغەرىيدە بىز تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان چىدام ۋە غەيرەت - شىجائەت بولغاچقا، خۇددى ئۆزى قەيت قىلغاندەك، بۇ هېچكىمگە مەلۇم بولمىغان ئالاھىدە بىر تەرتىپتە تۈزۈپ، «يېشىلىقلار بېرىشتە قىيامىغا، قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانىغا» يەتكۈزگەن.

بىز يەنە «ئەجنەبىي» ئۆلىمالارنىڭ ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيە روهىنى ئەسلەپ ئۆتەيلى: دۇنيانى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان «يىپەك يولى» ئېچىلغاندىن بۇيان بۇ خاسىيەتلىك مەدەنىيەت يولىنىڭ يوگىنى بولغان غەربىي رايونغا كېلىپ هەر خىل قىسمەتلەر بىلەن بۇ مۇقەددەس دىيارىمىزنى قىدىرىپ تەكشۈرگەن ئېلىمىز ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى نەچچە يۈزگە يېتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسمىلىرى «ئارخېئولوگ»، «گېئوگراف»، «ئېتنوگراف» دېگەنگە ئوخشاش ئىلمىي قالپاقلارنى كىيىۋېلىپ، ئەينى دەۋردىكى غەرب كاپىتالىزمىنىڭ مۇستەمچىلىكچىلىك سىياسىي مۇددىئاسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، مەدەنىيەت جەھەتتىن ئالدىن سىڭىپ كىرىشتەك غەيرىي پائالىيەتلەر بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. لېكىن، مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنىڭ شۇغۇللانغان كەسپىي دائىرىسىدە يۇرتىمىزنىڭ كۆمۈلۈپ ياتقان تېپىلغۇسىز مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى قېزىش، قوغداش، رەتلەش ئىشلىرىدا

جاپالىق قىدىرىپ تەكشۈرۈپ، تارىخ ياد ئەتكۈدەك ئىجابىي خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

بىز تېخى بۇ سەيياھلارنىڭ رىيازەتلىك ساياھەت خاتىرىلىرىنى رەتلەپ چىقىشقا ئۈلگۈرەلمىدۇق. شۇنداق تۇرۇقلۇق ساددا ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغىمىز بىلەن ئۇلارنى قارا قويۇقلا «ئەجنەبىي قاراقچىلار» دەپمۇ تىللىدۇق. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ تارىم مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئېچىش يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارانە ئىلمىي روھى بىزنىڭ مەڭگۈلۈك ئۆگىنىش ئۈلگىمىز بولۇشقا مۇناسىپ. ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدە يېقىنقى زاماندىن بۇيان يۇرتىمىزنىڭ مەدەنىيەت سىرلىرى ھەققىدە شىۋېتسىيەلىك مەشھۇر ئارخېئولوگ ۋە ئېتنوگراف سىۋېن ھېدىندەك قان تەر ئاققۇزۇپ تەكشۈرگەن دۇنياۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئېكسپېدىتسىيەچىلەر ئاز بولسا كېرەك. دوكتور ئەسەت سۇلايماننىڭ شىۋېتسىيەدىكى ساياھەت خاتىرىسى «ئۆزلۈك ۋە كىملىك» ناملىق كىتابىنىڭ «سىۋېن ھېدىن خاتىرە سارىيىدىكى ئىككى بوتۇلكا دوغ سۇ» بابىدىن مەلۇم بولۇشىچە، سىۋېن ھېدىن جەمئىي بەش قېتىم تارىم ۋادىسىدا ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. سىۋېن ھېدىن ئۆزىدىن 20 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن رۇسىيەلىك ئاتاقلىق ئارخېئولوگ پىرژىۋالىسكىينىڭ «لوپنۇر كۆلىگە سەپەر» ناملىق ئىلمىي تەكشۈرۈش كىتابىنى قانچە قېتىملاپ ئوقۇش ۋە رۇس تىلىدىن شىۋېتچىگە تەرجىمە قىلىش جەريانىدا، بۇ سىرلىق زۇنىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ئىستىكى قوزغالغان. شۇنىڭ بىلەن پىرژىۋالىسكىينىڭ لوپنۇر سەپىرىدىن 20 يىل كېيىن، يەنى 1896 - يىلى 4 - ئايدا ئۇ بىرىنچى قېتىم كەشمىر ئارقىلىق خوتەنگە كېلىپ سال بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ، لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەركىزى ئابدال

كەنتكە يېتىپ بارغان. قۇم - بورانغا يەم بولۇش ئالدىدا تۇرغان ئابدال كەنتىدە ئۇ لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئاقساقلى كۇنچىققان بەگنىڭ قىزغىن قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئېرىشىپ، ئۆز تەسەۋۋۇرىدىنمۇ كۆپرەك تەسىراتلارغا ئىگە بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ شىۋېتسىيەلىك بۇ مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچىنىڭ لوپنۇرلۇقلار بىلەن بولغان 40 يىللىق تارىخى رىشتىسى باغلانغان. 1899 - يىلى سىۋېن ھېدىن ئىككىنچى قېتىم لوپنۇر كۆلى ۋادىسىغا قەدەم باسىدۇ. لوپنۇرلۇقلار تەرىپىدىن «ھەيدىن تۆرەم» شەرىپىگە نائىل بولغان سىۋېن ھېدىن لوپنۇر ۋادىسىنىڭ تىرىك شاھىتى ئۆردەكباينىڭ باشلامچىلىقى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئاستىدا ئۇن نەچچە ئەسىرلەپ «ئۇخلاپ ياتقان» قەدىمكى مەشھۇر كروران شەھرىنىڭ خارابىسىنى تېپىپ دۇنيا ئارخېئولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە سالىدۇ. شۇنداق قىلىپ، 1934 - يىلى 70 ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان سىۋېن ھېدىن 32 يىللىق قەدىنىسى ئۆردەكباينىڭ ھەمراھلىقىدا بەشىنچى قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تىلسىملىق ماكان تارىم ۋادىسىنىڭ سىرىنى ئېچىپ، ياۋروپا ئىلىم ساھەسىدىكى چولپانغا ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭ 40 يىللىق ئېكسپېدىتسىيەسىدە چەككەن رىيازەتلىرىنى ئەسلىسەك، بۇ ئىلىم ئادىمىگە بولغان ھۆرمەت ۋە سېغىنىشىمىز ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. سىۋېن ھېدىن تۇنجى قېتىم خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ، تەكلىماكاندىن ئىبارەت بۇ «ھالاكەت دېڭىزى»غا قىلغان سەپىرىدە مۇنداق بىر تەسىرلىك ۋەقە يۈز بەرگەن: 1895 - يىلى ئەتىيازدا 40 ياش ئۆپچۆرىسىدىكى بۇ قىران بۈركۈت تەكلىماكان بويىدىكى مەكىتلىك قاسىم ئاخۇن، ئىسلامباي، مۇھەممەدشاھ قاتارلىق يولباشچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، تەكلىماننى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرقى نۇقتا خوتەنگە بارماقچى بولىدۇ. لېكىن ئويلىمىغان

يەردىن ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى خوتەن دەرياسىنىڭ غەربى ۋە يەكەن دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى بىپايان چۆلدە يۆنىلىشتىن ئېزىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىچىدىغان سۈيى تۈگەپ كېتىپ سەپەرداشلىرى بىر - بىرلەپ قۇملۇقتا يىقىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىرادىلىك يولباشلىغۇچىسى قاسىم ئاخۇنمۇ ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن ھالسىزلىنىپ ھوشىدىن كېتىدۇ. ھايات - ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگەن سۋېن ھېدىن قاتتىق ئۈمىدسىزلىككە پاتىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۈستىدىكى مەسئۇلىيەت بۇرچى ئۇنىڭغا چىدام ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ، ئۇسسۇزلۇققا قارشى كۆرەشكە ئۈندەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنىلا مېڭىشنى توختاتمايدۇ، ئاخىر خوتەن دەرياسىنىڭ قۇرۇغان ئېقىنىدىكى قۇمۇشلۇق ئىچىدىن بىر شورلۇق كۆلچەكنى بايقايدۇ. كەلكۈن پەسلىدە يىغىلىپ قالغان بۇ سۇ سۋېن ھېدىنغا قايتىدىن ھاياتبەخش ئېتىدۇ. ئۇ كۆلچەكتىكى دۇغ سۇنى قانغۇچە ئىچىپ، ئېسىگە كېلىۋالغاندىن كېيىن، پۇتىدىكى چېگرىن ئۆتۈكنى سېلىپ، ئۇنىڭغا لىق سۇ ئالىدۇ - دە، بىر قۇرۇغان توغراق ياغىچىنى ئەپكەش قىلىپ سەپەرداشلىرى ھوشسىز ياتقان يەرگە كۆتۈرۈپ كېلىدۇ. قاسىم ئاخۇن باشلىق ھەمراھلار ئۆتۈكتىكى سۇنى ئىچىپ، ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلىدۇ. كېيىنچە سۋېن ھېدىننى تەتقىق قىلغۇچىلار بۇ كۆلچەكنى «ھېدىن كۆلچىكى» دەپ ئاتاشقان. 1994 - يىلى سۋېن ھېدىن ھاياتىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن شېۋېتسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ بىرلەشمە ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى سۋېن ھېدىننىڭ ئىزىنى بويلاپ تەكلىماكان قۇملۇقىنى جەنۇبتىن شىمالغا كېسىپ ئۆتۈش سەپىرىنى باشلايدۇ. بۇ قېتىمقى قىدىرىش جەريانىدا سۋېن ھېدىننىڭ «كۆچمە كۆل» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىكى خاتىرىلەرگە ئاساسەن، خوتەن دەرياسىنىڭ يەكەن دەرياسى بىلەن قوشۇلىدىغان جايىغا

تەخمىنەن 100 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جايدىكى قۇرۇق ئېقىن ئىچىدىن سىۋېن ھېدىننىڭ ھاياتىنى قۇتۇلدۇرۇۋالغان «ھېدىن كۆلچىكى»نى تاپىدۇ ھەمدە سىۋېن ھېدىننىڭ 5 - قېتىملىق مۇشەققەتلىك تارىم ئېكسپېدىتسىيەنىڭ مۇقەددەس يالدامىسى سۈپىتىدە بۇ كۆلچەكتىن ئىككى بوتۇلكىغا سۇ قاچىلاپ، ئۇنى شىۋېتسىيەنىڭ مەركىزى ستوكھولمدىكى دۆلەتلىك ئېتنوگرافىيە مۇزېيىنىڭ 2 - قەۋىتىدىكى «سىۋېن ھېدىن خاتىرە سارىيى»غا قويىدۇ. بۇ ئىككى بوتۇلكا دوغ سۇ سىۋېن ھېدىننىڭ يۇرتىمىز بىلەن زىچ باغلانغان بىر ئۆمۈرلۈك ئېكسپېدىتسىيە ھاياتىنىڭ مەڭگۈلۈك سىمۋولى بولۇپ قالىدۇ. كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئىلمىي تەكشۈرۈش شۇ رايونغا بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت تۇيغۇسىدىن تۇغۇلىدىغان جاپالىق ئىزدىنىش، تىنىمسىز ئىجادىي ئەمگەك ھېسابلىنىدۇ. بۈگۈنكىدەك توققۇزى تەل ئەۋزەل شارائىت ئاستىدا، «يېڭىلىق» ئىزدەۋاتقان بىزدەك ئىلمىي خادىملارنىڭ ئىلمىي روھىنى مەھمۇد كاشغەرىي، جۇملىدىن سىۋېن ھېدىن قاتارلىق كۆپلىگەن ئالىملىرىمىزنىڭ ئەينى زاماندىكى «يىڭنە بىلەن قۇدۇق قازغان»دەك چىداملىق روھى بىلەن سېلىشتۇرساق، ھەقىقەتەن پەرقىنىڭ چوڭ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. بۇ نۇقتىدا لوپنۇرلۇق تۇرسۇن قوشۇقنىڭ قاراتمىلىقتا ئىگە يۇمۇرلۇق تەنبىھلىرى تولىمۇ جايىدا ئېيتىلغان ئورۇنلۇق گەپتەك قىلىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، مەركەزدىن تارتىپ ھەر قايسى ئۆلكە - رايونلاردىن كېلىپ «بورلۇقتا يول ئېچىش» مەقسىتىدە ئاساسىي قاتلامدا «ئىلمىي تەكشۈرۈش» ئېلىپ بېرىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىسىمۇ (مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرىنچى قول ماتېرىياللارنى قېزىپ چىقالايدىغانلار بەك ئاز. كۆپچىلىكىمىز ئايروپىلان ياكى ماشىنا بىلەن نىشانلىغان رايونغا بېرىپ، ئۇ جايدىكى شارائىتى ياخشى،

ئازادە مېھمانغانىغا ئورۇنلىشىپ، ئاندىن يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك باشلىقلىرىنى ئىزدەيمىز. يۇقىرى ئورگانلارنىڭ تامغىسى ئۇرۇلغان قىزىل باشلىق ھۆججەتنى پەش قىلىپ ئۇلارنىڭ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىمىز. ئاساسىي قاتلامدىكىلەر ئىشلەپ تەييار قىلىپ قويغان ئىككىنچى، ئۈچىنچى قول ماتېرىياللارنى يىغىۋالىمىز. يۇقىرىدىن ھەر قانداق ئادەم كەلسە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىرىدىغان ئۆلچەملىك سەنئەتكار ياكى ئەلنەغمىچىلەرنى چاقىرتىپ، رېستوران ئۈستىلى ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ ئۇلاردىن «ئەھۋال» ئىگىلەيمىز-دە، ئۇلجىغا ئېرىشكەن تەلەيلىك مېھماندەك پۇت - قولىمىزغا چاڭ قوندۇرماي تەنتەنىلىك قايتىمىز ۋە كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىزنى ئانچە - مۇنچە پەردازلاپ، «تەكشۈرۈش دوكلاتى» تەييارلاپ ئېلان قىلىشقا ئالدىرايمىز. بۇنداق «تەكشۈرۈش» ئارقىلىق ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلەردە قانچىلىك يېڭىلىق، ئىجادىيلىق بارلىقىنى مۆلچەرلەش تەس.

قىسقىسى، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى روھىمىز «ئەمەلىيەتچىل پەلسەپە» ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ھەر قانداق بىر ئىلمىي كەشپىياتتا ئوبيېكتنى بىۋاسىتە كۆزىتىش، چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، ئوبيېكت بىلەن بىر گەۋدىلىشىش نىشانىدا چىڭ تۇرۇشنى تەكىتلەيمىز.

مېنىڭ 3 - قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىم ئىنتايىن پايدىلىق پۇرسەتلەر ئىچىدە ئۆتكەن يىلى، يەنى 2012 - يىلى 1 - ئاۋغۇستتىن 6 - ئاۋغۇستقىچە بەش كۈن داۋاملاشتى. ئەسلىدە بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش مۇنداق بىر ئالىي مەقسەت بىلەن روياپقا چىققان: يىل بېشىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى باش سېكرېتارى خۇ جىنتاۋ باشچىلىقىدا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

پروگراممىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ كاتتا يىغىننىڭ روھىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ 2012 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا جاڭ چۈنشەن شۇجى باشچىلىقىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت خىزمەت يىغىنى ئېچىلدى. مۇشۇ ئىككى چوڭ يىغىننىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن لوپنۇر ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتلىشىپ «تۇنجى قېتىملىق لوپنۇرلۇقلار مەدەنىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈشنى پىلانلىغان ھەمدە بۇ پىلاننى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، لوپنۇرنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق بۇ مۇھاكىمە يىغىنىنى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىنى مەملىكەتكە ۋە دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش، يىغىننىڭ روھى ئارقىلىق لوپنۇرنىڭ ھالقىما تەرەققىياتىنى سىلجىتىش ئۈچۈن، يىغىننىڭ تەشكىلىي كۈن تەرتىپلىرى ۋە ئىلمىي ئىشلىرىنى تەشكىللەشتە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى بىلەن ھەمكارلاشقان. ئىككى تەرەپ كۆپ قېتىم مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، يىغىننى بۇ يىل 10 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئېچىشنى قارارلاشتۇرۇپ، ئەمەلىي تەييارلىق خىزمەتلىرىنى باشلىغان، ئەنە شۇ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ 1 ـ قەدىمى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەر لوپنۇرغا بېرىپ ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئىدى. بۇ ئىشنى ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھاۋالىسىغا ئاساسەن «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، ئىقتىدارلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشكىلاتچىسى ئۆمەرجان ئىمىن ئەپەندى قول سېلىپ ئىشلەپ، ئۈرۈمچىدىكى «لوپنۇرشۇناس» مۇتەخەسسىسلەردىن 15 كىشىنى تەشكىللىدى. پېقىرمۇ مۇشۇ كوللېكتىپ تەكشۈرۈش

1 - لوپ ۋە لوپنۇر نامى توغرىسىدا

شىنجاڭدا «لوپ» نامى بىلەن ئاتىلىدىغان ئىككى يۇرت بار. بىرى، خوتەننىڭ شەرقىدىكى لوپ ناھىيەسى؛ يەنە بىرى، بىز مۇھاكىمە قىلىۋاتقان تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدىكى «لوپ» ياكى ھازىرقى لوپنۇر ناھىيەسى. بۇ نام قەدىمكى بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە «نوپ»، «لوپ» ياكى «ناپولو» دەپ يېزىلغان. «شۈەن جاڭنىڭ تەرجىمىھالى» (ئۇيغۇرچە نۇسخا 5 - باب، 85 - ۋاراق، 15 -، -17 قۇرلار) دا: «لوپ» دېگەن شەھەر ئىسمى بولۇپ، بۇ (لولەن) دېگەن يەردۇر» دېگەن سۆزلەر ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە خەنزۇچىدا «纳缚波» (ناپوبو) دەپ خاتىرىلەنگەن. «ماركوپولو ساياھەتنامىسى»دە بۇ يەر ئىسمى «لوپ» دەپ يېزىلغان. قەدىمكى توبوت تىلىدا بۇ ئىسىم (nop) دەپ يېزىلغان.

بىزنىڭچە، بۇ ئاتالغۇنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېتنو مورفىمى «نوپ» بولۇشى ئېھتىمالغان يېقىن. بۇ نام يىپەك يولى سودىسى تازا روناق تاپقان دەسلەپكى دەۋرلەردە بۇ يەردە ياشىغان سوغدىلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەسلىدە ھازىرقى چوڭ لوپنۇر كۆلى بىلەن كىچىك لوپنۇر كۆلى ئارىلىقىدىكى بوستانلىقتا «يېڭسۇ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كۆچۈم يۇرت بولغان. ھازىرمۇ لوپنۇرلۇقلار بۇ جاينىڭ نامىنى «يېڭسۇ» دەپ ئاتايدۇ (بۇ جاي ھازىر بىگتۈەن 2 - دىۋىزىيە 35 - تۈەننىڭ قارمىقىدا). تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى قۇرۇپ كەتمەستىن بۇرۇن «يېڭسۇ» ناھايىتى ئەلۋەك يۇرت بولۇپ، «لوپنۇر» دېگەن ئىسىم قوبۇلماستىن ئىلگىرى ساپ ئۇيغۇر تىلىدىكى «يېڭسۇ» دېگەن توپونىم كەڭ مەنىدە «لوپنۇر» دېگەن نامنىڭ تەگ (يىلتىزى) نامى «يېڭسۇ» دېيىلىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. سوغدىلار بۇ رايونغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەرنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئەترىتىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە نۇقتىلىق تېما بويىچە لوپنۇرنى 3 ـ قېتىم زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. گەرچە ۋاقىت قىسقا بولسىمۇ ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا لونۇر بازار ئىچى، داش يېزىسى، ناھىيەلىك مۇزېي، تارىم بويىدىكى يېڭىدىن قۇرۇلغان ساياھەت نۇقتىسى — لوپنۇرلۇقلار كەنتى، ئاقسۇپا يېزىسى، دۆڭقوتان يېزىسى، قارچۇقا يېزىسى، ئۆردەكباي قەبرىگاھى... قاتارلىق كۆپلىگەن يۇرت ـ مەھەللىلەرنى كېزىپ، يۈزلىگەن پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە ۋەقەشۇناسلار بىلەن كوللېكتىپ ۋە يەككە ھالدا سۆھبەت ئۆيۈشتۇرۇپ ھەربىرىمىز كۆڭلىمىزگە پۈككەن تېمىلار دائىرىسىدە قىممەتلىك ماتېرىياللارغا ئېرىشتۇق. مېنىڭ قىزىققىنىم ۋە ئۇزاقتىن بويان ئىزدەۋاتقىنىم لوپنۇر ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى يۇرت ناملىرىنىڭ ئېتمولوگىيەسى بىلەن لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى ئىدى. بۇ ھەقتىكى تارىخي يازما مەنبەلەر ئاساسەن يوق دېيەرلىك بولۇپ، كۆپرەك ئەل ئىچىدىكى ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى تارىخي بايانلىرىغا تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. دەرۋەقە، يازما مەنبەسى يوق ئاغزاكى تارىخي بايانلارنى «ئەپسانە ـ رىۋايەت» دەپلا قاراپ ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيمىز. ئەمما بۈگۈنكى دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە «ئاغزاكى ۋەقەشۇناسلىق» قىزىق نۇقتىغا ئايلىنىپ، تارىخشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى بايانلىرى ئارقىلىق يېشىلمەكتە. بۇ بىر رېئاللىق. شۇڭا مەنمۇ «كەلگۈسىدە تارىخشۇناسلارنىڭ دەلىللەپ بېكىتىشى ئۈچۈن ھېچبولمىغاندا بىر يىپ ئۇچى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن خالىس نىيەت بىلەن لوپنۇرنىڭ تۇپۇنىمى ۋە ئانتىرپونىمىغا ئائىت ئىككى ھالقىلىق مەسىلە ھەققىدىكى ھاسىلاتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىماقچى:

«نەۋئاپ» (Navap) دەپ ئاتىغان. «نەۋئاپ» ــــ سوغدى تىلىدا «يېڭىسۇ»نىڭ تەرجىمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مىرەندىن تېپىلغان تۇبۇتچە ھۆججەتتە «نوپ چىن» ۋە «نوپ چاڭ» دېگەن ئىسىملار ئۇچرايدۇ (ھازىرقى چاقىلىق تەۋەلىكىدە نوپچاڭ دېگەن بىر يۇرت بار). بۇ «چوڭ نوپ»، «كىچىك نوپ» دېگەن بولىدۇ. دېمەك، تۇبۇت تىلىدا سوغدى تىلىدىكى «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۇرىدىغان «نەۋ» (ئۇيغۇرچىدا «نو») سۆزى «نوپ» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان بولۇپ، يەنىلا «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن تۇبۇت تىلىدىكى «كۆل» (سۇ) مەنىسىنى بىلدۇرىدىغان «نەۋ» (ئۇيغۇرچە شەكلى «لوپنۇر») دېگەن «توپونىم» بارلىققا كەلگەن. تۇبۇت تىلىدىكى بۇ ئىسىمنىڭ سانسكرىت تىلىدىكى شەكلى «Navap» (ناۋاپ) بولۇپ، سانسكرىتچە «Nava_Para» (ناۋا ـ پارا)دىن كەلگەن. سانسكرىت تىلىدىكى بۇ سۆزنىڭ مەنىسىمۇ «يېڭىسۇ» دېمەكتۇر. بەزى ئالىملار بۇ ئىسىمنىڭ خەنزۇچىدىكى « » (ناپوبو شەكلىنى مەزكۇر نامنىڭ سانسكرىتچىلاشقان شەكلى «Navapa»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايدۇ.

دېمەك، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئۆزلەشكەن تۇپ سۆز «لوپ» ياكى «لوپنۇر» سوغدى تىلىدا «نەۋئاپ»، تۇبۇت تىلىدا «نوپ» (لوپ) ياكى «لوپنۇر»، سانسكرىت تىلىدا «ناۋاپا» دەپ ترانسكرىپسىيە قىلىنغان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ مەنىسى ئۇيغۇرچە نام ــــ «يېڭىسۇ» دېگەن يۇرت نامىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر. تارىختا مىلادى 7 ـ ئەسىردىن 10 ـ ئەسىرلەرگىچە تارىم ئېتىكىدىكى رايونلاردا بىر مەزگىل تۇبۇتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى مەلۇم. ئېھتىمال ئاشۇ تارىخىي ئىجتىمائىي مۇھىتتا «يېڭىسۇ»نىڭ تۇبۇتچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولغان «لوپنۇر» سۆزى بۇ يەردە ياشىغان يەرلىك

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاھالىلەرنىڭ تىلىغا سىڭىپ، بۇ جاينىڭ نامى «لوپنۇر»غا ئومۇملىشىپ قالغانلىقى ئېھتىمال.

بىرەر جاي - ئورۇن نامى ھەمدە مۇئەييەن بودۇن — خەلق توپى نامىنىڭ سۇبستانتىۋلىشىش (ئىسىمغا ئايلىنىش، ئىسىم كاتېگورىيەسىگە تېگىشلىك بولۇش) جەريانىدا دائىم فونېتىكىلىق، مورفولوگىيەلىك ۋە سىنتاكسىسلىق ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا توپونىم (توپوس — ئورۇن، يەر - جاي، نام - ئاتاق دېگەن سۆزلەرنىڭ بىرىكمىسى) نى سىمانتىكىلىق ۋە ئېتمولوگىيەلىك جەھەتلەردىن ئانالىز قىلغاندا ئەينى دەۋر تىل مۇھىتىدا يۈز بەرگەن فونېتىك ۋە مورفولوگىك ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق زۆرۈر، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ھالا بۈگۈنكى زامان ئادەملىرىنىڭ تىل ئادىتىدە قېلىپلىشىپ قالغان توپونىملارنىڭ تارىخى سىرىنى ۋە شۇ جاي نامى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن قەدىمكى مەدەنىيەت ئىندۇرمىلىرىنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى مۇئەييەن ئېنىقلىقتا يېشىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

مەلۇمكى، غەربىي يۇرت قەدىمكى يىپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ ئۆتۈشمە ئېغىزى بولغاچقا، بۇ زونىدا كۆپ خىل ئىرق، كۆپ خىل دىن، كۆپ خىل تىل - يېزىق، كۆپ خىل مەدەنىيەت ئامىللىرى ئۆزئارا ئۇچراشقان، قوشۇلغان ياكى سىڭكىرىتلاشقان (ئارىلاشقان). قەدىمكى زاماندا ياشاش ئېھتىياجى، تۇرمۇش ۋاسىتىلىرى، جۈملىدىن تەبىئىي، ئىجتىمائىي، كۇلتۇرەل شارائىتلار تۈپەيلىدىن مۇئەييەن خەلق توپى ئۇياقتىن - بۇياققا، بۇياقتىن - ئۇياققا تىنىمسىز كۆچۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئاخىر ئۇلار نىسپىي ماكانلاشقان جايلاردا ئۆزلىرىنىڭ يا ئۇنداق، يا مۇنداق ئىزلىرىنى قالدۇراتتى. شۇ ۋەجىدىن بەزى يەر - جاي ناملىرى قوشنا ئۇلۇس - مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ئۆزلىرىنىڭ تىل ئادەتلىرىگە بېقىندۇرۇلۇپ تەلەپپۇز

جەھەتتە دائىم ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان، بەزىلىرى تەگ تىلى بىلەن ئۇ جايدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان باشقا تىلدىكى بۇدۇنلارنىڭ فونېتىكىلىق ئامىللىرى بىلەن بىرىكىپ سىنكرېتىك (ئارىلاشما) نام بولۇپ شەكىللەنگەن. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەسلىدىكى ئېتنو توپونىملار ئۆزگىرىپ، گويا باشقا تىل سىستېمىلىرىدا قويۇلغان بىرلەمچى نامدەك تۇيغۇ بېرىپ قويغان. بۇ ئىككىلەمچى ئامىللار بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭدىكى توپونىملارنىڭ نامىنى بېكىتىشتە «خەنزۇچە نام، ھىندى - سانكرىتچە نام، گېرىك - ئىرانچە نام، موڭغۇلچە نام، تۇبۇتچە نام، مانجۇ - تونگۇسچە نام، ئورۇسچە نام...» دېگەندەك ئازغۇن «ھۆكۈم»لەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا سەۋەب بولماقتا. دەرۋەقە، شىنجاڭنىڭ توپونىملىرىدا قەدىمكى ئورال - ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى تۈركىي تىللار ئائىلىسى (كونكرېتراق ئېيتقاندا ئۇيغۇر تىلى) تىللىرىدا قويۇلغان ناملاردىن باشقا موڭغۇل، مانجۇ تىللىرىدا قويۇلغان ناملار، خەن - زاڭ تىل سىستېمىسىغا كىرىدىغان تىللاردا قويۇلغان ناملارمۇ چەكلىك نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. لېكىن بۇنداق توپونىملارنىڭ تەگ - يىلتىزىنى تەھقىقلەشتە شۇ جايدا ياشىغان ئانا يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ تىل دىيالېكتلىرىنى فونېتىكىلىق ۋە سېمانتىكىلىق نۇقتىدىن بىر - بىرىگە سېلىشتۇرۇش، فونېتىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەرتىپ - قانۇنىيەتلىرىنى تارىخىي تىلشۇناسلىق ئەندىزىسى بويىچە ئۆزلۈكىگە قايتۇرۇش، شۇ تىللارنىڭ ئەينى زاماندىكى تەلەپپۇز شەكلى بويىچە ترانسكرىپسىيەلەش قاتارلىق ئىلمىي ئۇسۇللارنى قوللانغاندا ئىزدەنمەكچى بولغان توپونىملارنىڭ ئەسلىدىكى نامى ۋە مىللىيەت كىملىكى ئېنىقلىنىدۇ. ئەقەللىي چۈشەنچە بويىچە تەسەۋۋۇر قىلغاندىمۇ مۇئەييەن بىر جايدا ئەڭ بۇرۇن كىم ماكانلاشقان بولسا شۇ جايغا ئاشۇ ماكانلاشقۇچى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

خەلق ئۆز تىلىدا ئىسىم قويىدۇ. لېكىن، ھەر خىل تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يەر جايلارنىڭ بىرلەمچى ئىسىملىرى ئىككىلەمچى ياكى ئۈچلەمچى ناملارغىمۇ ئۆزگىرىپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن: «قورۇق تاغ» (قارا قورۇم) ئەسلىدە ئۇيغۇر تىلىدا قويۇلغان نام بولۇپ، ھىندى پىراكرىت تىلىدا «كھوم - روم» (KHOM-Rom) دەپ ئۆز تىلىغا بويسۇندۇرۇپ تەلەپپۇز قىلىنغان. ئۇنى خەنزۇ تىلىدا «كۇن - لۇن» دېگەن ئاھاڭ تەلەپپۇزى بىلەن ئۆزلەشتۈرگەن. بۇ سۆز رۇس تىلىدا (جۈملىدىن ياۋروپالىقلار تىلىدا) «كۇئېنلۇن» دەپ ترانسكرىپسىيە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ نام ھەممە خەلقلەر تىلىدا ئومۇملىشىپ قالغان. نەتىجىدە خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا جۈملىدىن، ئېلىمىزدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ھەر ئىككى نام «قارا قورۇم» ۋە «كۇئېنلۇن» تەڭداش قوللىنىلىپ ئەسلىدىكى بىر تاغ تىزمىسى ئىككى تاغ تىزمىسىغا ئايلىنىپ قېلىشتەك جۇغراپىيەلىك سەۋەنلىكنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولغان. بۇنداق مىساللار يەر - جاي ناملىرىدا خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئەڭ بۇرۇن رۇسىيە جۇغراپىيە جەمئىيىتىنىڭ نوپۇزلۇق ئالىمى نىكولاي مېخايلوۋىچ پىرژېۋالىسكىي (1893 — 1899 - يىللار) 1876 - ، 1877 - يىللىرى لوپنۇرغا كېلىپ ئېكسپېدىتسىيە قىلغاندا، تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرقى مەنزىلگاھىدىكى كۆچمە ئارال شەكىللىك «كۆل»لەرنىڭ نامىنى ئومۇمىي نام بىلەن «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتىغان. يەرلىك خەلقلەر بۇ كۆل تىزمىسىنى «قارا قويۇن»، «تابىق كۆلى»، «ئارچا كۆلى»، «قورۇق كۆل» دەپ ئاتالغان تۆت بۆلەك كۆلنىڭ ئورتاق نامى كېيىنچە «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتالغان. مەزكۇر نامنىڭ ھازىرقى لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ ئورتاق نامى بولۇپ قېلىش تارىخى ناھايىتى قىسقا. ئۇنىڭدىن بۇرۇن

زوزوڭتاڭ دەۋرىدە دوررال (ھازىرقى ئىكەنلىك يېزىسىدا ناھىيە تەسىس قىلىنىپ «دوررال ناھىيەسى» دەپ ئاتالغان.) بۇ ھەقتە خەلق ئارىسىدا رىۋايەتلەر بار.

2. لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى توغرىسىدا

لوپنۇرنى مەركەز قىلغان تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىدىكى بوستانلىقلار ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىن بۇيان ھەر خىل ئىرقتىكى ئىنسان توركۇملىرى ياشاپ كەلگەن قەدىمكى مەدەنىيەت بەلۋاغلىرىدىن بىرى. دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىنى زىلزىلىگە سالغان «كروران گۈزىلى» بۇنىڭ جانلىق شاھىتى. ۋاھالەنكى، بۇ رايوندا ياشىغان ئىنسان توركۇملىرىنىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكى ھەققىدە ئانتىروپولوگىيەلىك مەنبەلەر يوق دېيەرلىك. شۇڭا ئۇنى ئېتنىك نۇقتىدىن چۈشەندۈرۈش ئىنتايىن مۇرەككەپ تېما ھېسابلىنىدۇ. تولۇق بولمىغان بەزى تارىخىي ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ رايوندا مىلادىيەدىن بۇرۇن بىر قانچە خانلىق ھۆكۈم سۈرگەنلىكى مەلۇم. شۇلارنىڭ بىرى خەنزۇچە يۇتۇكنامىلەردە « » (لولەن) دەپ خاتىرىلەنگەن «رورەن پادشاھلىقى»دۇر. بۇ ئىسىم ئەڭ دەسلەپ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 176 ـ يىلى ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ خەن سۇلالىسىگە يازغان بىر پارچە مەكتۇپىدا ئۇچرايدۇ. شۇنىڭدىن 50 يىل كېيىن (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 126 ـ يىلى) خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي رايون ھەققىدە مەركەزگە يوللىغان دوكلاتىدا: «لولەن (رورەن)، گاۋچاڭ (قوجو)نىڭ سېپىلى بار ئىكەن. تۇزلۇق كۆل (لوپنۇر كۆلىنى دېمەكچى بولسا كېرەك ـــ ئا) گە يېقىن ئىكەن» دەپ يازغان. كېيىن فاشيەن بىلەن شۈەن زاڭ بۇددا نوملىرىنى ئىزدەپ غەربىي رايونغا بارغاندا «رورەن» شەھىرى ئاللىقاچان خارابىلىككە ئايلانغانىكەن. رورەن ئەسلىدە بىر پادشاھلىق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولۇپ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 92 - يىلى ئۇنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ شەھەر خەن سۇلالىسى بىلەن سۇن ئىمپېراتورلۇقىنىڭ تالىشىدىغان ئوبيېكتى بولۇپ قالغان. ئاخىر ھون ئىمپېراتورلۇقى تەيىنلىگەن رورەننىڭ يېڭى پادىشاھى خەن سۇلالىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى فو جېيزى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن «رورەن»نىڭ نامى « » (شەنشەن ياكى قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردە «پىشامشان»گە ئۆزگەرتىلگەن. خەن سۇلالىسى پۈتۈكلىرىدىكى «لولەن» «رورەن»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، توخرى (توخار) لارنىڭ قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلىرىدە بۇ نام «كىرورائىنا» ياكى «كروران» دەپ خاتىرىلەنگەن. شۇڭا بەزى چەت ئەللىك ئالىملار « »نى «كروران»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى دەپ قارايدۇ. بۇ جاي ھازىر «مىرەن» دەپ ئاتىلىدۇ. مىرەن بىر مەزگىل گۈللەنگەندىن كېيىن مىلادىيە 7 - ، 8 - ئەسىرلەر ئارىلىقىدا يەنىلا كۆچمە قوۋم ئاستىدا قېلىپ خارابىلىككە ئايلانغان. ئەنگلىيەلىك ستەيىن مىرەن خارابىلىكىدە ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق مۆلچەرلىگۈچىسىز مەدەنىيەت تېپىندىلىرىغا ئىگە بولغان. ئۇنىڭ ئىچىدە گىرېك مەدەنىيىتى ئۇسلۇبىدا سىزىلغان «قاناتلىق پەرى» رەسىمى ھەممىدىن مەشھۇر. يۇقىرىدا نامى تىلغا ئېلىنغان «نوپ» (لوپ) تەۋەلىكىدىكى قەدىمكى شەھەر - قەلئەلەرنىڭ ئورنىنى ئالىملار ھەر خىل كۆرسىتىدۇ. لېكىن كۆپچىلىك ئالىملار، بۇ شەھەرلەر ئىزچىل تۇردە لوپ ياكى «نوپ» كۆلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى «يېڭىسۇ» ئەتراپىدا دېگەن خۇلاسىگە كېلىدۇ. كروران ياكى رورەن بەگلىكى دەۋرلىرىدە بۇ يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تارىختا «كىچىك يۈشلەر» (ياۋچىلار) دەپ ئاتالغان توخرىلار بولسا كېرەك. كۇچا (كۇسەن)دىن تېپىلغان توخرى تىلىدىكى ھۆججەتلەردىن قارىغاندا، تەكلىماكاننىڭ

شىمالىي (قارا شەھەر، كوچا)لاردا ياشىغان توخرىلار بىلەن تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدا ياشىغان توخرىلار ۋە تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدا ياشىغان توخرىلار ئارىسىدا قانداشلىق مۇناسىۋەت بولغان بولسا كېرەك. لېكىن بۇ ھەقتە يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ۋە بۇ ھەقتىكى تارىخىي ھۆججەتلەردىكى ئۇچۇرلارنى ئانتروپولوگىيە، ئېتنوگرافىيە ۋە تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن سېلىشتۇرۇپ تەھقىقلەش زۆرۈر.

يېقىنقى تەكشۈرۈشلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ھازىرقى لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنى ئۈچ چوڭ ئۇرۇقتىن تەركىب تاپقان دەپ قارايدۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ ، 60 ـ يىللىرىغىچە ھەر قانداق بىر لوپنۇرلۇقتىن «سىز قايسى جەمەتتىن؟» دەپ سورىسا، «مەن پالانى ئۇرۇقتىن» دەپ ئېنىق جاۋاب بېرەلەيتتى. 3 ـ قېتىملىق پىشقەدەملەردىن باشقا ياشلار ئۆزلىرىنىڭ زاتىنى (ئۇرۇقىنى) ئاساسەن بىلمەيدىكەن. مېنىڭ 1978 ـ يىلىدىكى تەكشۈرۈش خاتىرەمگە ئاساسلانغاندا ئانتىرپوزم جەھەتتىن لوپنۇرنىڭ ھازىرقى رېئال ئاھالىسى ئۈچ چوڭ ئۇرۇق ياكى جەمەتتىن تەركىب تاپقان.

بىرىنچى، چوڭ ئۇرۇق — «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئۇلار لوپنۇر ئاھالىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. «قارا قوشۇن»لار كۆپرەك تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنىدىكى تىكەنلىك، ئابدان (يۇرت ئىسمى جانلىق تىلدا «ئابدال»مۇ دېيىلىدۇ)، لايسۇ، دۆڭقوتان، قارچۇغا قاتارلىق يۇرتلارغا مەركەزلىك ماكانلاشقان. ئۇلار ياشىغان جايلار پايانسىز توغراقلىق بولغاچقا، ئۇلار ئۆزلىرىنى «داغلىقچىلار» دېيىشىدۇ. «قارا قوشۇن»لار ھەققىدە ۋەقەشۇناسلار ئارىسىدا ئوخشىمىغان چۈشەنچىلەر بار: بەزىلەر، ئۇلارنى ئۇيقان دەرياسى بويىدا ياشىغۇچى لوپنۇرنىڭ ئەسلىي يەرلىك خەلقى دېسە، يەنە بەزىلەر جەنۇبىي ھونلار غەربكە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، لوپنۇر

www.uyghurkitap.com

ئەتراپىدىكى يەرلىك خەلقلەر هونلاردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن چوڭ بىر قوشۇن تۈزگەن، ئۇلار بېشىغا پۆپۈكلۈك ئۈچلۈق قارا قالپاق كىيىپ ئۈستىگە قارا رەختلىك يۇڭ توقۇلما كىيىم كىيگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «قارا قوشۇن» دەپ ئاتىلىپ قالغان، دېيىشىدۇ. بۇ يەردىكى «قارا» سۆزى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «بۈيۈك، ئالىي، يۈكسەك، چوڭ» مەنىسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھەممىمىز بىلىمىز. لېكىن مېنىڭ قارىشىمچە، «قوشۇن» هازىرقى زامان تىلىمىزدىكى «قوشۇن» (ئەسكىرىي قىسىم) مەنىسىنى بىلدۈرمىسە كېرەك. چۈنكى 10 ـ ئەسىردىن بۇرۇن ئۇيغۇر تىلىنىڭ لۇغەت تەركىبىدە «قوشۇن» سۆزى ئۇچرىمايدۇ. بىزنىڭچە لوپنۇردىكى «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان ئورۇق نامى «قوجۇ»نىڭ ئېتنىك مەنبەسى مەلۇم ئورتاقلىققا ئىگە بولۇشى مۇمكىن. ھەر ئىككى ئاتالغۇنىڭ مەنبەسى موڭغۇل دالاسىدا باش كۆتۈرگەن هون ئىمپېرىيەسى دەۋرىدە (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1 ـ، 3 ـ ئەسىرلەر) خېشى كارىدورىدىن تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي ئېتەكلىرىگىچە بولغان كەڭ زېمىنلاردا ياشىغان ئۇلۇغ ياۋچىلار (خەنزۇچە ھۆججەتلەرگە ئاساسلىنىپ ئۇلارنى «تۇخار» ياكى «توخرى» دەپ ئاتايدۇ)نىڭ بىر تارمىقى بولغان «قوش» ياكى «قوشۇ» قەبىلىلىرىنىڭ نامىدىن كەلگەن بولۇپ، تۇخار تىلى بولۇشى مۇمكىن. «توخار» غەرب تىلشۇناسلىرىنىڭ تەلەپپۇزى بولۇپ، قەدىمكى ئورال ـ ئالتاي تىللىرىدا «توخرى» دەپ ئاتالغان. «توخرى» ئالتاي تىللىرىدا (ھازىر بولسا مانجۇ ـ تونگۇس تىللىرىدا) «ھارۋا»، «ئارابە» دېمەكتۇر. بۇ نام ھارۋىنىڭ كەشپىياتچىلىرى بولغان قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدا ھارۋىنىڭ سۈپەتلىمىسى بويىچە «قاڭقا» ياكى «قاڭقىلىلار» دەپ ئاتالغان. قاڭقىلار نەسەب جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر (ئوغۇر ـ ئوغۇز) قەبىلە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى «قۇتىغۇر» (قۇت ئۇيغۇر) دەپ ئاتالغان «قوش» (قوشۇ، قوشان

ياكى كوشان) قەبىلىسىگە تەۋە ئىدى. بۇ نام قەدىمكى خەنزۇ تىلىنىڭ تەلەپپۇزى بويىچە «كوشى، گوشى» («车师»، «故师» دەپ خاتىرىگە ئېلىنغان. بۇ يەردىكى «车» خېتى هازىرقىدەك «چې» ئوقۇلماستىن قەدىمكى خەنزۇ تىلىدا «گو، كو، قۇ» (GO, KO, QO) دەپ ئوقۇلاتتى. ئەنە شۇ «قوشۇ» (قوش) قەبىلىسى قويىقۇ خانىنىڭ باشچىلىقىدا هازىرقى تۇران دىيارىدا قوشۇ كاھبەگلىكىنى قۇرغان. بۇ بەگلىك قەدىمكى خەنزۇچە مەنبەلەردە «车师都尉国» دەپ يېزىلغان بولۇپ، «قوچو بەگلىكى» دېگەنلىكتۇر. دېمەك، بۇ يەردە «ش» تاۋۇشى «چ» تاۋۇشىغا ئالماشقان. «ش»نىڭ «چ»غا نۆۋەتلىشىشى تۈركىي تىللارغا مەنسۇپ بولغان ئورتاق تىل هادىسىسى هېسابلىنىدۇ. مۇشۇ تىل رىئاللىقى بويىچە ئېيتقاندا «قوچو» (QOCHO) ئاتالغۇسى قەبىلە نامى «قوشۇ»دىن كەلگەن. بۇ نام ئەسلىدە ئانتىروپونىم بولۇپ، كېيىنچە توپونىم سۈپىتىدىمۇ ئىستېمال قىلىنغان. مەسىلەن: مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرىدىمۇ: «قوچو ئۇيغۇر شەھەرلىرىدىن بىرىنىڭ ئېتى، بەزىدە ئۇ يەردىكى شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇ نام بىلەن ئاتىلىدۇ» دېگەن ئىزاھ ئۇچرايدۇ. ئېنىقكى، بۇ يەردە «قوچو» توپونىملىق مەنە خاراكتېرىگە ئىگە.

ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، لوپنۇردىكى «قارا قوشۇن»لار تارىختا خېشى كارىدورىدىن غەربىي جەنۇبقا سىلجىغان «قوشۇ» قەبىلىسىنىڭ لوپنۇر رايونىدا ماكانلىشىپ قالغان بۆلىكى بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئۇلار ئەسلىي نامىنى ساقلاپ قالغان. كېيىنچە جانلىق تىلدا «ن» تاۋۇشى قوشۇلۇپ قالغان بولۇشى ئېھتىمال. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس ناخشا ـ قوشاقلىرىدا «قوش»، «قوشۇ» دېگەن سۆزلەرنىڭ بولۇشىمۇ يۇقىرىقى پىكرىمىزنى ئىسپاتلايدۇ. هازىر مەتبۇئاتلاردا «قارا قوشۇن قوشىقى»،

«قارا قوشۇنلۇقلار قوشىقى» دەپ ئېلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئۇرۇق - قەبىلە نامى يەنى ئانتىروپونىم بولغاچقا، يەر - جاي تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدىغان «لوق»، «لىك» قوشۇمچىسىنى قوشۇپ ئاتاشقا بولماس. چۈنكى «ئۇيغۇرلۇقلار»، «قازاقلىقلار» دېگىلى بولمىغىنىدەك، «قوشۇقلۇقلار» دېيىش توغرا ئەمەس. «قارا قوشۇنلار» ھەققىدە تىلشۇناس، ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئۆزىنىڭ «توپونىمىغا دائىر ئىزدىنىشلەر» ناملىق ماقالىسىدە يەنە باشقىچىرەك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ماقالىنىڭ «قاچۇن» ماددىسىدا «قاچۇن ھازىرقى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ شەھەر ئىچىدىن ئۆتىدىغان ئۆستەڭ ۋە ئۇنىڭ بويىدىكى يېزا نامى. مىلادىيە 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كېرىيەدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۆچۈرۈلگەن ئاھالىنىڭ بىر قىسمى ‹قارا قوۋچىن› ياكى ‹قوچىن›، ‹قوچۇن› دەپ ئاتالغان قەۋم ئىدى... لوپنۇردىمۇ «قارا قوشۇن» بولۇشى ئېھتىمال» دەپ يازىدۇ. شۇڭا بۇ ھەقتە داۋاملىق ئىزدىنىپ توغرا ۋە ئىشەنچلىك يەكۈن چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئىككىنچى، «يانلا ئۇرۇقى» — ئۆزلىرىنى «يانلا» دېيىشىدىغان پىشقەدەملەرنىڭ ئىزاھلىشىچە، «ياقا تەرەپتە ئولتۇرغۇچى»، «ياقا - يۇرتلاردىن ئولتۇراقلاشقۇچى»لارنى «يانلا» دېيىشىدىكەن. يەنى باشقا رايونلاردىن (ئاساسەن تۇرپان، پىچان، قومۇل، يەنجى ‹قارا شەھەر›، كۇچا، ھەتتا خوتەن، قەشقەر قاتارلىق رايونلاردىن) لوپنۇر بوستانلىقىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلارنى كۆزدە تۇتقان. يەنە بەزىلەر مىرەن شەھىرى قۇمغا كۆمۈلۈپ خارابىلىككە ئايلانغاندىن كېيىن ئامان قالغان كىشىلەرمۇ شۇ جايغا يۆتكەلگەن. شۇڭا ئۇلارنى بۇ يۇرتلاردىكى قېرىنداشلىرى «يانلا»، «يان ياقىلىقلار» دەپ ئاتاشقان، دېيىشىدۇ. ئۈچىنچى بىر خىل ئىزاھلاشتا، يەنسەي (ئاناسەي) قىرغىزلىرى شىمالىي قۇملۇقتىن غەربىي رايونغا

قاراپ كۆچكەن مەزگىللىرىدە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى خېشى كاربدوربدىن ئۆتۈپ، قاشقۇۋۇق (يۇيمىنگوەن)دىن ئايرىلغان جەنۇبىي يىپەك يولىنى بويلاپ تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن ئېقىنىدىكى كەڭ كەتكەن يايلاقلاردا ماكانلىشىپ قالغان ۋە ئاستا ـ ئاستا ئۇ جايدا ياشايدىغان يەرلىك ئاھالىلەر قېتىغا سىڭىشىپ، ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن، ياندىن كەلگەن بۇ قوۋمنىڭ 1 ـ ئەجدادى كويوك، 2 ـ ئەۋلادى چاگار، 3 ـ ئەۋلادى بېردەك، 4 ـ ئەۋلادى قەزى، 5 ـ ئەۋلادى كۇنبۇك، 6 ـ ئەۋلادى ئېرتەك، 7 ـ ئەۋلادى مامبەت دېگەن ئاغزاكى رىۋايەتلەر بار. دەرۋەقە، ھازىرغىچە ساقلانغان بەزى يەرلىك ناخشا ـ كۇيلەرنىڭ مېلودىيەسىدە مەلۇم دەرىجىدە قىرغىز ئىر ـ جىرلىرىنىڭ پۇرىقى بارلىقىنى سېزىمىز. بۇنى ئەلۋەتتە كۇيشۇناسلىق نۇقتىسىدىن كومپوزىتورلىرىمىز تەتقىق قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ.

ئۈچىنچى، «جوداخ ئۇرۇقى» ئۇلار ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپمۇ ئاتايدۇ. «قالۇچى»لار توغرىسىدىكى يەرلىك رىۋايەتلەرنىڭ بەزىلىرىدە چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىن چوڭ يۈلتۈز ئەتراپىغا ماكانلاشقان موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ لامالىرىنى تاۋاب قىلىش ئۈچۈن يىلدا بىر قېتىم تىبەتكە بارىدىغان بولغاچقا دائىم دۆڭقوتاننىڭ غەربىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇ مۇشكۇل سەپەر جەريانىدا ۋاقتى ـ سائىتى توشۇپ قالغان ئىككى تاۋاپچى ئايال دۆڭقوتان ئاچلىقىغا كەلگەندە بىرلا ۋاقىتتا يەڭگىپتۇ. يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ بىر جۈپ بوۋاقنىڭ بىرىسى ئوغۇل، بىرىسى قىز ئىكەن. يولدىكى خېيىم ـ خەتەردىن ئەنسىرىگەن بۇ تاۋاپچى موڭغۇللار بۇ بىر جۈپ پەرزەنتىنى شۇ جايدىكى يەرلىك خەلقنىڭ بېقىۋېلىشىغا تاشلاپ كېتىدىكەن ۋە ھەر يىلى تاۋاپ مەزگىلىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇ پۇشتىنى يوقلاپ تۇرىدىكەن. يىللار ئۆتۈپ بۇ بىر جۈپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئوغۇل - قىزدىن كۆپەيگەنلەر ئۆزلىرىنى «جودانلار[1]» ياكى «قالۇچى» دەپ ئاتاشقانىكەن دەپ ھېكايە قىلىنسا، يەنە بىر خىل رىۋايەتتە، چوڭ يولتۇز ئەتراپىدىكى موڭغۇللار لوپنۇرلۇقلارنىڭ بېلىقچىلىق ھۈنىرىگە ناھايىتى قىزىقىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر جۈپ پەرزەنتلىرىنى مانجا (بېلىق تۇتىدىغان تور) بىلەن ئالماشتۇرغان. بۇ موڭغۇل پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى ئالا تولۇ، يەنە بىرسىنىڭ ئىسمى چالى تولۇ ئىكەن. ئۇلار چوڭ بولۇپ ئەر - خوتۇن بولۇپتۇ. ئۇلاردىن قالغان نەسىللەر ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپ ئاتىغانىكەن. يۇقىرىدىكى ھەر ئىككى رىۋايەت مەزمۇن جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ئىگە. بۇ ئۇرۇق كۆپرەك دۆڭقوتان ئەتراپىدىكى «لايسۇ»غا ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «لايسۇلۇق مانجاچى» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ ئۇرۇقلار توغرىسىدا ھازىرغىچە قولىمىزدا ھېچقانداق يازما ئۇچۇر بولمىغاچقا، بەزى ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى رىۋايەتلىرىگە تايىنىشتىن باشقا ئامال بولمىدى.

لوپنۇرلۇقلار شۇ رايوننىڭ تەبىئىي شارائىتى تۈپەيلىدىن جەمەتىنى بىرلىك قىلىپ كۆچمەن ھالەتتە تارقاق ئولتۇراقلاشقان. شۇڭا جەمەتچىلىك ئىزنالىرى باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر تولۇق ساقلانغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە يەتتە ئەۋلادنىڭ نەسەبنامىسىنى بىلىدىغانلار خېلى كۆپ نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. ئەلۋەتتە نەسەب شۇ رايوننىڭ مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىشنىڭ بىر بەلگىسى بولغاچقا، ئۇنىمۇ قېزىش، رەتلەش ۋە ئىسخېمىلاشتۇرۇش مۇھىم ئانتروپولوگىيەلىك قىممەتكە ئىگە.

يۇقىرىقى قاراشلار ئۈچ قېتىملىق لوپنۇر تەكشۈرۈشىدىن

[1] جوداغ — موڭغۇلچە بۇتقا تاۋاپ قىلىش مەنىسىدە.

كېيىن ئېرىشكەن سەپەر ھاسىلاتلىرى. ئاخىرىدا، ئىلىم - پەن مۇنبىرىمىزدە بوشلۇق ھالىتىدە تۇرىۋاتقان بىر نۇقتىنى سەمىڭلارغا سېلىپ قوياي: ئۇ بولسىمۇ ئىلمىي تەقرىزچىلىك مەسىلىسى. ئىلمىي تەقرىز مەخسۇس ئىلمىي ئەسەرلەرنى باھالايدىغان، ئىلمىي ئەسەرلەردە كۆرۈلگەن خاتالىقلارنى تەنقىدلەپ توغرا ئىلمىي قاراشنى تىكلەيدىغان ئىلىم - پەن «قاراۋۇلخانىسى». گەرچە ئىلىم چەكسىز بولغىنى بىلەن ھەر قانداق ئىلىم ئادىمىنىڭ بىلگىسى چەكلىك بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتلىرىدا يا ئۇنداق، يا مۇنداق سەۋەنلىكلەرنىڭ بولۇشى تەبىئىي. ئەگەر ئىلمىي تەقرىزچىلىك بولمىسا، بۇنداق سەۋەنلىكلەر دۆۋلىنىپ تارىخنى بۇرمىلاش، تارىخنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىش رولىنى ئوينايدۇ، ئىلىم - پەننى قاشاسىز باغقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا غەرب ئىلىم - پېنىدە ئىلمىي تەقرىزچىلىككە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن. تارىخقا ئايلانغان ماركسىزم كىلاسسىكلىرىنىڭ ئاساسىي ئەمگەكلىرىمۇ ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە گەۋدىلەنگەن. ۋاھالەنكى، «شېئىرى مىللەت» ھۇزۇرىنى سۈرىۋاتقان ئۇيغۇرلاردا ئەقلىي تەپەككۇر تەلەپ قىلىدىغان ئىلمىي تەقرىزچىلىك تېخىغىچە نۆل ھالىتىدە تۇرىۋاتىدۇ. «ئەدەبىي تەنقىد» ئەدەبىيات ئىلمىنىڭ ئۈچ مۇھىم تەركىبى قىسمىنىڭ بىرى سۈپىتىدە مەخسۇس ئىلىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇ كەڭ مەنىدە ئىلمىي تەقرىزچىلىكنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي تەنقىد ئىلمى نوقۇل ھالدا ئەدەبىي ئەسەرلەرنىلا ئۆزىگە ئوبيېكت قىلىپ، ئىلمىي تەقرىزچىلىكنى چەتكە قاقسا، ياكى ئۇنىڭ قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن بۇ «تاغ»قا ياماشمىسا، ئۇ چاغدا بىر قولى يوق چولاق «بايۋەچچە»گە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئەلۋەتتە، ئوبرازلىق تەپەككۇردىن مەنتىق تەپەككۇر (ئەقلىي تەپەككۇر)غا ئۆتۈش بىلىشنىڭ يۇقىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

باسقۇچى بولغاچقا، ئەدەبىي تەنقىدچىلەرنىڭ ھەممىسىگە بۇ تەلەپنى قويۇۋالغىلى بولمايدۇ. ئەمما ئەسلىدە ئىلىم - پەن جەھەتتە ئارقىدا قالغان مىللەتنى ئىلىم - پەندە روناق تاپقان مىللەتكە ئايلاندۇرۇشتا ئىلمىي تەقرىزنىڭ تۈرتكىلىك كۈچىگە ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدۇ. بىزدە ئىلمىي تەقرىزچىلىكنىڭ مۇئەييەن قوشۇن سۈپىتىدە شەكىللىنەلمەسلىكىدە بەزى ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ سەۋەبلەرمۇ بار. ئوبيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، بىزدە ئەدەبىي ئەسەرلەرگە قارىغاندا ئىلمىي ئەسەرلەر ناھايىتى ئاز. تېخى ئازلىقىغا قارىماي نەشر قىلىنىش نىسبىتى تۆۋەن. ئىگىلىشىمچە، نەشر ئەپكارلىرى بىر يىلدا نەشر قىلغان كىتابلارنىڭ ئىچىدە ھەقىقىي مەنىدىكى ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ نىسبىتى 8% گىمۇ يەتمەيدىكەن. تېخى «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، ئەدەبىي ئەسەرلەرگە مۇۋاپىق «قەلەم ھەققى» بېرىشنى يولغا قويغان نەشرىياتلار ئىلمىي ئەسەرلەرگە كەلگەندە ئاپتوردىن «نەشر ھەققى» تەلەپ قىلىدىكەن. بۇ جەھەتلەردە تەرەققىي تاپقان ئەللەرنىڭ نەشرىياتچىلىق تۈزۈمى بىلەن قارىمۇقارشى ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىزدە ئىلىم - پەنگە ئائىت ئەسەرلەر پەقەت ئۇنۋان ئېلىشنىڭ دەسمايىسىغا ئايلىنىپ قېلىپ جەمئىيەتكە يۈزلىنەلمىگەن ۋە تەرەققىياتنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىگە ئايلىنالمىغان. سۇبيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئىلمىي تەقرىزچىلىككە قىزىقىدىغانلار ناھايىتى ئاز. چۈنكى ئۇنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى زور. ئۇ بىر پارچە ئەدەبىي ئەسەرنى ئەدەبىيات نەزەرىيەسىنىڭ قېلىپىغا سېلىپ ئەدەبىي ماھارىتىنى ئۆلچەيدىغان ئەدەبىي ئوبزورچىلىقتىن پەرقلىق ھالدا ئەتراپلىق بىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولۇشنى، ئەقلىي تەپەككۇرنى قاناتلاندۇرۇپ «يىگنىدە قۇدۇق قازغان»دەك جاپالىق ئىزدىنىشنى، ھەق - ناھەق قارىشىنىڭ مۇكەممەل

بولۇشىنى، تارىخىي سېلىشتۇرماشۇناسلىق مېتودىنى پۇختا ئىگىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا كۆپچىلىكىمىز بۇنداق «ئاۋارىچىلىق»تىن قېچىپ ئىشنىڭ ئاسىنىغا يۈگۈرەيمىز.

ئىلمىي تەقرىزچىلىك ساھەسىدە بىزنىڭ ئىستىقباللىق ياش ئوبىروزچىمىز يالقۇن روزى خېلى چوڭقۇر ئىزدىنىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ «مەن نېمىشقا ئوبزور يازمەن»، «لاي قەلئەنىڭ سىرى» (شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2013 - يىلى نەشرى) ناملىق ئىككى ماقالىلەر توپلىمى ئاساسەن ئىلمىي تەقرىزلەردىن تەركىب تاپقاچقا كىشىنى ئىلمىي جەھەتتىن سۆيۈندۈردى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى «ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاچان، قانداق قۇرۇلغان» دېگەن ئىلمىي تەقرىزدە مەن باش بولۇپ تۈزگەن ئىككى توملۇق «ئەزىزانە قەشقەر» ناملىق ئەسەر ئىچىدىكى «قەشقەردە 1933 - يىلى 12 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان» دېگەن تارىخىي ھۆكۈمنى تەنقىدلەپ «تۇنجى قېتىم ئۈرۈمچىدە 1934 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان، ئۇنىڭدىن كېيىن 1934 - يىلى 12 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان»لىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يىلنامىدىكى سەۋەنلىكنى تۈزەتكەن. گەرچە يىلنامىدىكى پەرق 12 ئاي (بىر يىل) بولسىمۇ، ئۇ ھامان تارىخىي جەھەتتىن ئېنىقسىزلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭا يالقۇن سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ يىلنامىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالاقىدار نۇرغۇن تارىخىي ھۆججەتلەرنى كۆرۈپ سېلىشتۇرغان. بۇ گەرچە كىچىك ئىش ھېسابلانسىمۇ، لېكىن تەقرىزچىمىزنىڭ نەزىرىدىن ساقىت بولمىغان. مەن ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە ئەنە شۇنداق روھنى قۇۋۋەتلەيمەن ۋە ھىمايە قىلىمەن.

ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە يەنە بىر ئۇسۇلمۇ بار، يەنى

www.uyghurkitap.com

مەلۇم ئىلمىي ئەسەر ئىچىدىكى بىرەر خاتالىقنى ھېس قىلغاندا، بىۋاسىتە ھالدا شۇ خاتالىقنى تەنقىدلەش ئوبيېكتى قىلىۋالماي، ۋاستىلىق ئۇسۇل بىلەن ئۆزىنىڭ شۇنىڭغا ئالاقىدار ئىلمىي ئەسەر ياكى ماقالىسىدا ئۇنىڭ توغرىسىنى بايان قىلىش ئۇ ھەقتىكى دەلىل - ئىسپاتلارنى شەرھلەش. قارىماققا بۇ ئۇسۇل «تەنقىدتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش»تەك بىلىنىسىمۇ، لېكىن باشقىلارنىڭ ئاشۇ نۇقتىنى تېخىمۇ ئېچكىرىلەپ سىلىشتۇرۇشىغا پايدىلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىدۇ. بۇمۇ بىر خىل «ۋاستىلىق ئىلمىي تەقرىز» ئۇسۇلى. ھەر ئىككى ئۇسۇلنىڭ نىشانى خاتانى تۈزەشتىن ئىبارەت بىر نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ.

مەن كېيىنكى ئۇسۇلنى قوللىنىپ 1992 - يىلى ۋېنگرىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ سەگەت شەھرىدىكى «ئاتىللا ئۇنىۋېرسىتېتى» رىياسەتچىلىكىدە ئېچىلدىغان «39 - نۆۋەتلىك خەلقئارا ئالتايشۇناسلىق ئىلمىي كونفرېنسىيەسى»گە ئاتاپ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى بىر قىسىم يەر - جاي ناملىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە» ناملىق ئۇزۇن بىر پارچە ماقالە يازدىم ھەمدە شۇ يىلى 5 - ئايدا ئېچىلغان بۇ يىغىندا مەزكۇر ماقالىنىڭ ئاساسىي نۇقتىئىينەزىرىنى ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرگە تونۇشتۇردۇم. ئىنگلىزچە تەرجىمە قىلغان تولۇق نۇسخىسى شۇ قېتىملىق يىغىننىڭ «ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى»غا كىرگۈزۈلدى). ماقالىنىڭ ئىچىدە مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان»دا تىلغان ئالغان «قوچۇ» (QOJU) شەھىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە نۇقتىلىقراق توختالغان. بۇ شەھەرنىڭ نامى ھەققىدە ئېلىمىزنىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا جۈملىدىن بىر ئۆمۈر تۈركولوگىيە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان مەشھۇر تۈركشۇناس گابائىن خانىم، ستەيىن، لىكوك، باھائىددىن ئۆگەل قاتارلىق تۈركولوگلارنىڭ

ئەسەرلىرىدە بىر ئورتاقلىق بولۇپ، «قوجو» ئومۇمەن شىجوخويگو (غەربىي ئايماق ئۇيغۇر خانلىقى) دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن «گاۋچاڭ» («گاۋچى»)، «قاڭقى»لار دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دېگەن خەنزۇچە نامنىڭ تۈركچە ئاھاڭ تەرجىمىسى ئىكەنلىكىنى، شۇڭا «قوجو» ھېچقانداق تۈركىي مەنىگە ئىگە ئەمەسلىكىنى، ئېتمولوگىيە جەھەتتىن خەنزۇچە نام ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان. بۇ قاراش مېنى ئۇيغا سالدى. «قوجو» (ھازىرقى تۇرپان)دا ئەزەلدىن ياشاپ كەلگەن يەرلىك خەلقلەر (ئۇيغۇرلار) «خەنزۇچە نام» — «قوجو» بارلىققا كەلمەستىن بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ يەرلىك تىلىدا بۇ شەھەرنى نېمە دەپ ئاتىغان بولغىيتتى؟ دېگەن چىگىش سوئالنى يېپ ئۇچى قىلىپ كۆپ ئىزدەندىم. خەنزۇ قەدىمكى يېزىقشۇناسلاردىن ئاشۇ ئاتالغۇدىكى « » خېتىنىڭ قەدىمكى تەلەپپۇز شەكلىنى ئىگىلىدىم. بۇ يەردىكى خاتالىقنىڭ تۈگۈنى دەل ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلىدا «چې» دەپ ئوقۇلىدىغان «车» خېتى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدا «گۇ، كۇ» (Gu, KHO) دەپ تەلەپپۇز قىلىنغانلىقى بىلەن باغلىنىپ چىقتى. شۇڭا ئەينى چاغدىلا بۇ شەھەرنىڭ نامى خەنزۇچە «姑师» (گۇشى) دەپمۇ خاتىرىلەنگەن. خۇلاسە شۇكى «قوجو» ئاتالغۇسى قانداقتۇر خەنزۇچە «گاۋچاڭ» ياكى «گاۋچى»نىڭ تۈركچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولماستىن، بەلكى شۇ شەھەردە ياشىغان يەرلىك ئۇيغۇر قەۋملىرىدىن بىرى بولغان «قوشۇ»لارنىڭ نامىدىن كەلگەن «قوشۇ» («قوش»)، «قوس»مۇ دېيىلىدۇ)لارنىڭ ئېتنىك تارىخى، تارىخ سەھنىسىدىكى پائالىيەتلىرى، بۇ نامنىڭ كېيىنكى فونتېكىلىق ئۆزگىرىش جەريانلىرى ھەققىدە ئالدىنقى سەھىپىلەردە تەپسىلىي بايان قىلىنغاچقا، بۇ يەردە يەنە قايتا تەكرارلاش بىھاجەت.

بۇ يەر - جاي نامىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى مۇنداق سىخېملاش مۇمكىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە: قوش (قوشۇ) ــ قۇجۇ = ئىدىقۇت = دەقيانۇس شەھىرى

خەنزۇچە: 高昌 = 高车 = 车师 ــ 姑师

«گاۋچاڭ» مەنە جەھەتتىن بارغانسېرى كېڭىيىپ، كېيىن مەنىدە پۈتۈن تۇرپان رايونى ھەتتا ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تېررىتورىيەسىنى كۆرسىتىدىغان تارىخىي نامغا ئايلانغان. ئۇنىڭ ئەسلىدىكى تار مەنىسى تارىختىكى قۇجۇ (قوشۇ) شەھىرى يەنى تۇرپاننىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىن 50 كىلومېتىر يىراقتىكى يالقۇنتاغنىڭ باغرىغا جايلاشقان ئىدىقۇت خارابىسىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خارابە ئەينى ۋاقىتتىكى قۇجۇ (قۇشۇخان)نىڭ ئوردىسى بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا ئاستانە (2 ـ قورغان) ۋە قاراخوجا (3 ـ قورغان) دەپ ئاتالغان يۇرتلار بار.

مېنىڭ بۇ كۆز قاراشلىرىم تارىختا «قېلىپلىشىپ» قالغان يۇقىرىقى ئالىملارنىڭ قاراشلىرىغا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا، ئەنە شۇ قېتىمقى يىغىن ئەھلىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى ۋە يىغىنغا قاتناشقان بەزى مۇتەخەسسىسلەر بۇ ھەقتە مەن بىلەن ئايرىم پىكىرلەشتى. بۇ كىچىككىنە ئەسلىمە ماڭا ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىدە دادىللىق بىلەن ئىزدىنىش، ئىزدىنىش يەنە ئىزدىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى تونۇتتى.

مەلانە جالالىدىن رۇمىي مەنىۋىيەت ئالىمىنىڭ خوجىسى بولغان ھەققانىيەتچى ئىجادكارلارنىڭ تەبىرىنى مۇنداق سۈپەتلىگەن.

«... سەپەرگە چىقسا ئاي ۋە كۈن ئۇلارغا ياستۇق، ئات مىنىپ ماڭسا يەتتە قات ئاسمان ئۇلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا. ئۇلار يۇلتۇز پىيالىسىدە مەي ئىچىشىدۇ، بىر ـ بىرلىرى بىلەن ھەقىقەت ۋە تەرىقەت ئۈستىدە بەس ـ مۇنازىرە قىلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ يۈزلىرى ئەتىرگۈلدەك ئېچىلىپ تۇرىدۇ. كۆڭۈل كۆكسى

‹ئىچىل سۇپىرام›دەك يېپىلىپ تۇرىدۇ، قامەتلىرى چىناردەك راۋرۇس. ئۇلارنى قانلىق دولقۇنلار قوتراپ، ئۆز قايىنىمىغا ئالىدۇ، ئۇلارنىڭ كىيىملىرىگە قىلچە داغ تەگمەيدۇ. پۈتۈن ۋۇجۇدىغا سانسىزلىغان تىكەنلەر سانجىلسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە يەنىلا تەبەسسۇم ئويناپ تۇرىدۇ. ئۇلار مىسكىن، ئەمما مەيگە ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ تۇرىدۇ، ئۆزلىرىنى جەھەننەم ئوتى كۆيدۈرۈپ تۇرىۋاتسىمۇ، موھتاجلارغا جەننەتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن تاجىدار، بايراقدار، سۇلتانلار بىر پول، ئالقىش ۋە مەدھىيە سانا ھاجەتسىز. ئاسماندا بىرلا قۇياش، بىرلا ئاي بار. لېكىن ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىدا سانسىزلىغان ئاي ۋە قۇياش بار. ھەر بىر يۇرتنىڭ بىر پادىشاھى بولىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ كۆڭۈل شەھىرىدە ھەممىلا كىشى پادىشاھ. ئۇلارنىڭ قەلبىنىڭ سۇلتانى، مەنىۋى ئالەمنىڭ خوجىسى، ئىلمۇ ئىرپاننىڭ كامالىتى... » مانا بۇ ئالىم، مۇتەخەسسىس، يازغۇچى، شائىر، سەنئەتكار دېگەن ئاتاقنىڭ ئىچكى مەنە قاتلىمى، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىجادكارلارنىڭ ماھىيىتى. مەن بۇ ماكسىموم تەلەپنىڭ مىنىموم نۇقتىسىدا تۇرالىسام ئۆزۈمنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلىمەن. بۇنى ئەلۋەتتە خەلقىمنىڭ ئادىل تارازىسى ئۆلچەيدۇ. بەختنى كۆزلىمە، لازىم بولسا ئۆزى كېلىپ سېنى تاپىدۇ. ھاياتنى سۆيۈش بەخت دېمەكتۇر. ھايات بىلەن ۋاقىت قوش بىسلىق پاراۋۇز يولى. مېنىڭ قەدرىم ۋاقىتنىڭ قاناتلىرى ئۈستىدە ئۇچالىغاندا قولغا كېلىدۇ. ئەمما ۋاقىت — ئاتلىق، بىز پىيادە. شۇڭا بىزگە: «ۋاقىتنى قەدرلىگەن بەختنى تاپار» دېگەن ئاتىلار سۆزى ئۇدۇم قالغان.

مەن كەچمىشىمنى ئەسلىسەم، 70 يىل — 25 مىڭ 200 كۈن — 604 مىڭ 800 سائەت ۋاقتىم مەكتەپ دەرۋازىسى ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. ئالىي مەكتەپ ھاياتىمىغىمۇ 55 يىل بولۇپتۇ.

بۇ جەريانىدا ھاياتتىن ئىبارەت بۇ شاھمات تاختىسىدىكى «ئات» بولالمىسامۇ، بىر «پىشكا»لىق ئورنۇمنى ساقلاپ كەلدىم. پەقەت سوقراتنىڭ: «يالغۇز بىر تەڭرى بار — ئۇ بىلىمدۇر. يالغۇز بىر شەيتان بار — ئۇ نادانلىقتۇر.» دېگەن ھېكمىتىگە ئەقىدە باغلاپ ياشىدىم، خالاس. ئەگەر «ئەزرائىل» مەندىن «ھاياتىڭدا نېمە ئىش قىلدىڭ؟» دەپ سوراقلىسا، «ئۇستاز بولۇپ ئوقۇغۇچى تەربىيەلىدىم، قالغان ۋاقتىمدا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، 200 پارچىگە يېقىن ئىلمىي ماقالە، 30 پارچىدىن ئارتۇقراق ئىلمىي كىتاب، 50 پارچە ئەتراپىدا شېئىر ۋە نەسر يازدىم» دەپ جاۋاب بېرىمەن. ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ گۇۋاھلىقى ئۈچۈن نەشر قىلىنغان كىتابلىرىمنىڭ تىزىملىكى تۆۋەندىكىچە:

ئىلمىي ئەسەرلەر

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» (مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىلى نەشرى.

«خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسى» (ئىككى قىسىملىق)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1983 - يىلى نەشرى.

«ئەدەبىياتقا دائىر مۇلاھىزىلەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى.

«ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» (كوللېكتىپ يەنى تۆت ئاپتور ھەمكارلىقىدا)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1987 - يىلى نەشرى.

«فولكلور ۋە يازما ئەدەبىيات»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى،

1988 ـ يىل نەشرى.

«مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن تۇغۇلغان ھېسلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر مۇقام پېشىۋالىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر فولكلورى» (تۈركچە)، تۈركىيە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى» (خەنزۇچە، باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1998 ـ يىل نەشرى.

«يىپەك يولىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە نەزەر»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1999 ـ يىل نەشرى.

«جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت قامۇسى» (خەنزۇچە، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە ئائىت قىسمىنى يازغان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1998 ـ يىل نەشرى.

«ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكى» (3 قىسىم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىل نەشرى.

«شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى مىللەتلەر فولكلور مۇزېيى» (باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2005 ـ يىل نەشرى.

«تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئۈچۈن دەرسلىك — ئەدەبىيات» (1ـ قىسىم، باش مۇھەررىر)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1999 ـ يىل نەشرى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

«شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى ھەققىدە تەتقىقات» (باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» (10 ـ، 11 ـ تومىنىڭ تۈزگۈچىسى)، مىللەتلەر نەشرىياتى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخىغا ئائىت مەسىلىلەر» (تۈزگۈچى)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 ـ يىل نەشرى.

«20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ماددىي فولكلور مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006 ـ يىل نەشرى.

«مەھمۇد كاشغەري ۋە ‹تۈركىي تىللار دىۋانى› » (باش مۇھەررىر)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2008 ـ يىل نەشرى.

«ئەزىزانە قەشقەر» (ئىككى توم، باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2009 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى» (مەسۇمجان زۇلپىقار بىلەن ھەمكارلىشىپ تۈزگەن، رۇسچە ـ ئۇيغۇرچە)، قازاقىستان ئالمۇتا نەشرىياتى، 2009 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇلارنىڭ قىسقىچە مەدەنىيەت تارىخى» (خەنزۇچە، باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2010 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى» (ئىنگلىزچە، رەسىملىك چۈشەندۈرۈش، تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 ـ يىل نەشرى.

«قەشقەر ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 ـ يىل نەشرى.

«قەشقەر بىناكارلىق مەدەنىيىتى»، قەشقەر ئۇيغۇر

نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

«قەشقەر ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتى» (ئادىلجان مۇھەممەد ھەمكارلاشقان)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

«قەشقەر قول ھۈنەرۋەنچىلىكى» (ئادىلجان مۇھەممەد ھەمكارلاشقان، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت توپلاپ رەتلىگەن ئەسەرلەر:

1. «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1 - قىسىم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

2. «نوزۇگۇم» (خەنزۇچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

3. «ئۇيغۇر خەلق بېيىتلىرى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

4. «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (خەنزۇچە، تاللانما)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

5. «ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

6. «يىپەك يولىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى.

7. «ئابدۇراھمانخان داستانى» (تۈركچە)، تۈرك دۇنياسى ئەدەبىياتى نەشرىياتى، 2000 - يىل نەشرى.

يۇقىرىقى كىتابلاردىن باشقا ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالىلىرىم يەتتە تومغا جەملىنىپ يېقىندا نەشر قىلىنماقچى. شۇڭا ماقالىلەرنىڭ تىزىملىكىنى ئايرىم تۈزمىدىم.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات تۈرلىرىدىن ئون چوڭ تۈرگە يېتەكچىلىك قىلدىم. ھازىر يەنە ئۆمرۈمنىڭ خۇلاسىسى سۈپىتىدە ئۈچ يىرىك ئەسەرنى يېزىۋاتىمەن. ئۆمرۈم يار بەرسە يورۇقلۇققا چىققۇسى، ئىنشائاللاھ!

«بىز سۇدەك ئېقىپ ئۆتىمىز، ئەمما خەلقىنىڭ قېنىدا مەيدەك ياشايمىز. ھامان بىر كۈنى پۇتىمىز سۇنۇپ تۇپراققا ياتساقمۇ، خۇددى كېمىگە چۈشۈپ يەلكەن ئاستىدا يىراقلارغا سەپەر قىلغان سەيياھتەك دائىم ئەمەلىي ھەرىكەتتە بولىمىز» (مەۋلانە رۇمىي)

«يۇم كۆزۈڭنى، كۆزگە ئايلانسۇن كۆڭۈل»

ئەبۇ رەيھان بىرۇنى (مىلادى 973 ـ 1048) توغرا ئېيتقان: «ئىنسان ھاياتىدىكى زۆرۈرىيەت، ئېھتىياجلار ئۇلارنىڭ ئىلىملەرگە بولغان تەلەپلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇ ئېھتىياجلارغا ئاساسەن ئىلىملەر ھەر خىل تارماقلارغا بۆلۈندى. ئىلىملەرنىڭ پايدىسى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئالتۇن ـ كۈمۈش توپلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇ ئارقىلىق ئىنسان ئۈچۈن زۆرۈر نەرسىلەرگە ئىگە بولۇشتۇر» شۇنىڭغا ئىشەنكى، ئەجدادلار تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى ئەۋلادلار يەيدۇ، دۇنيا مانا شۇ تەرىقىدە چۆرگىلەيدۇ، ھاياتمۇ شۇ يوسۇندا داۋاملىشىدۇ. ئارماندا قالماي، دېسەڭ نادانلىقتىن يىراقتۇر.

ئون بىرىنچى باب

ئاراملىق كۈنلەر، ھاراملىق تۈنلەر

كىردىڭ مانا چۈشكەن كەچكۈز پەسلىگە.
قانماي تۇرۇپ بۇ جاھاننىڭ مېھىر ۋەسلىگە.
«ئۆمۈر دېگەن ئاتقان ئوق»كەن، شۇ سەۋەب، ئەمما ـــ
نىسىپ بولماس ئۇندا ھەرگىز كىرمەك يەسلىگە.
زارلانمىغىل قېرىلىقمۇ ھاياتنىڭ كۆركى،
بولسا ئەگەر كۆڭلۈڭ باھار قايتار ئەكسىگە.

ـ (خانىرەمدىن)

بىزنىڭ دۆلىتىمىزدە دۆلەت ئىشتاتىدىكى خىزمەتچىلەر (يۇقىرىقى ئورگانلار بۇنىڭ سىرتىدا) ئاساسىي جەھەتتىن ئەرلەر 60 ياشتا، ئاياللار 55 ياشتا ئارامغا چىقىدۇ. مەن ساق 72 يېشىمدا يەنى 2011 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئارامغا چىقتىم. ئۇنداق كېچىكىپ ئارامغا چىقىشىمنىڭ سەۋەبى: مەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى دوكتورلۇق نۇقتىسىنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، مەن باشچىلىق قىلغان يۆنىلىشتە مەندىن باشقا دوكتور يېتەكچىسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2009 ـ يىلى قوبۇل قىلغان ئىككى دوكتورانت تېخى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن، قولۇمدا يەنە 2012 ـ يىلى تاماملىنىدىغان ئىككى تەتقىقات تۈرى بار ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن مېنىڭ ئارامغا چىقىش ۋاقتىم كېچىكتۈرۈلگەن. سالامەتلىك ئەھۋالىمنى

ئۆيلىسام بۆرۈنراق ئارامغا چىقىپ خىزمەت بېسىمىدىن «ئازاد» بولسام، دەيتتىم. چۈنكى 60 يېشىمدىلا يۈرەك تىقىلمىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي يۈرەك قان تومۇر نەيچىسى توسۇلۇپ يۈرەككە بىر قېتىمدىلا ئۈچ تال دېيەك (جىجا) ئورناتتى. ئۇندىن كېيىن بىخەستەلىكىمدىن ئوڭ قولۇمنىڭ جەينىكى سۇنۇپ سۈنئىي ياسالغان جەينەككە ئالماشتۇردى. خەت يازىدىغان قولۇم شۇ بولغاچقا، ھازىرغىچە پەي تارتىشىپ ئاغرىپ، يېزىقچىلىقتا ئېغىر تەھدىت سالدى. شۇنداق بولسىمۇ ناھايىتى ئاستا سۈرئەت بىلەن ناكا قولدا خەت يېزىپ ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇرۇۋاتىمەن. «كۆتىرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، 2008 - يىلى ۋېيتنامغا ئىلمىي زىيارەتكە چىققاردا تۇيۇقسىز ئاۋازىم بوغۇلۇپ قېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭ مېدىتسىنا ئۇنىۋېرسىتېتى قارمىقىدىكى بىرىنچى دوختۇرخانىدا ئاۋاز پەردىسىنىڭ ئۈستىدە پەيدا بولغان ئۆسمە خاراكتېرلىك سۆلۆق بەزنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ئېلىۋەتتى. يەنە ئىككى كۆزۈمدىكى ئاق چۈشۈش (بەينى جاڭ)نى ئوپېراتسىيە قىلدۇردۇم. بۇرۇننىڭ ئۈستىدە پەيدا بولغان غەيرىي سۆپەتلىك قارا مەڭنى ئوپېراتسىيە قىلىش ئارقىلىق ئېلىۋەتتى. ئىلگىرى - كېيىن دوختۇرنىڭ پىچىقى بەدىنىمگە بەش قېتىم سانجىلدى. قان بېسىم يۇقىرى بولۇش، دىيابىت، زىققا قاتارلىق ئاستا خاراكتېرلىك كونا كېسەللىرىمنى قوشقاندا مېنى «كېسەل كۆرپىسى» دېيىشكە لايىق. لېكىن روھىم ساغلام ۋە جۇشقۇن بولغاچقا، جىسمانىي كېسەللەرگە بوزەك بولمىدىم. بۇرۇنقىدەكلا ئىشخانىغا كېلىپ، ئىش ئۈستىلىنىڭ بىر تەرىپىگە دورا - دەرمەكىمنى، بىر تەرىپىگە تاماكامنى قويۇۋېلىپ، ھەر كۈنلىكى سەككىز - ئون سائەتلەپ يېزىقچىلىق ياكى كىتاب ئوقۇش بىلەن مەشغۇل بولۇش ئادىتىمنى تاشلىمىدىم. شۇ ئادىتىم ماڭا ئەڭ راھەتلىك

بىلىندى. ئارامغا چىققان ئىككى يىلدىن بۇيان ئۆيىمىزدىن 30 قەدەم يىراقلىقتىكى ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيەت ئۆيىگە كىرىشكىمۇ پۇرسەت بولمىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئارامغا چىققانلارنىڭ سانى باشقا ئورگانلارغا سېلىشتۇرغاندا ئەڭ كۆپ بولۇپ، 3000دىن ئاشىدىكەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ پائالىيەت ئۆيىمۇ خېلى چوڭ بولۇپ، مەركىزى ئوقۇتۇش رايونىدا ئۈچ قەۋەتلىك ئازادە بىنا پائالىيەت ئۆيى قىلىنغان. ئۇنىڭدىن تاشقىرى شىمالىي ئوقۇتۇش رايونى ۋە جەنۇبىي ئوقۇتۇش رايونلىرىدىمۇ ئايرىم - ئايرىم شۆبە پائالىيەت ئۆيلىرى قۇرۇلغان ئارامغا چىققانلار بۇ ئارامگاھنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى قىرائەتخانىغا كىرىپ گېزىت - ژۇرنال، كىتاب كۆرسە، يەنە بەزىلىرى ئارامگاھنىڭ چوڭ زالىدا مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىپ ساغلاملىق ئۇسسۇلى ياكى كوللېكتىپ تانسا ئوينىشىدۇ. بەزىلىرى 1 - قەۋەتتىكى مەخسۇس ئۆيدە بىليارت ئوينىسا، يەنە بەزىلىرى شاھمات، دامكا، تىكتاپ توپ، سەتكە توپ ئوينىشىدۇ. ئۇ ئويۇنلارغا قۇربىتى يەتمىگەنلەر ساپادا ئولتۇرۇشۇپ ساغلاملىق، ۋەزىيەت، جەمئىيەت ھەققىدە مۇڭدىشىدۇ. ئىشقىلىپ بۇ ئارامگاھ ياشانغانلارغا ئارام بەخش ئاتا قىلىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك جاي، مەن تېخى بۇ «ئارام بەخش»تىن بەھرىمەن بولمىدىم. «دوست - بۇرادەرلەر بەزمىسى»، «ساۋاقداشلار ئولتۇرۇشى»، «يۇرتداشلار چېيى» دېگەنگە ئوخشاش بەش - ئالتە خىل چايدىن چەتتە قالمىدىم. تونۇش - بىلىشلەرنىڭ توي - تۆكۈن مۇراسىملىرى، ئۆلۈم - يېتىم، نەزرە - چىراغلىرىغا داۋاملىق قاتنىشىش ئادىتىمنى تاشلىمىدىم. تەكلىپ قىلىنغان يىغىن، ئىلمىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشتىن ۋاز كەچمىدىم. ھەر يىلى ئانا يۇرتۇم قەشقەر ۋە باشقا شەھەر، يېزىلارنى زىيارەت قىلىشنى ئۇنتۇمىدىم. قالغان ۋاقىتلىرىمنىڭ ھەممىسى ئىشخانىدا «خىزمەت» بىلەن ئۆتمەكتە. ئائىلە، بالا - چاقىلىرىم،

بەزى بۇرادەرلىرىم ماڭا: «قېرىغاندا قېرى تاتۇق، قىلىقلىرى ئۇنىڭدىن ئارتۇق، دەپ ساڭا ئىشخانىغا بېرىپ ئىشلەشنى كىم قويىدى، بولدى قىلى، جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن» دەپ تەنبىھ قىلىشىدۇ. بۇ دوستانە مەسلىھەتكە قايىل بولساممۇ، لېكىن ئەمەل قىلالمىدىم. كۆڭەن ئىشىمنى بىرەر كۈن تاشلاپ قويسام، قانداقتۇر كۆڭلۇمنىڭ بىر يېرى ئېچىشقاندەك بىئاراملىق ھېس قىلىمەن، خۇمارى تۇتقان بەڭگىدەك خامۇشلىنىمەن. بۇ قانداقتۇر مەندىكى سۇنئىي «ئاليىجانابلىق» ئەمەس، بەلكى ئاراملىق كۇنلىرىمنىڭ ھۇزۇرى، «شەيتىنىم» باشلىغان ھاراملىق تۇنلەرنىڭ ۋەسۋەسىسى، گاللاشقان زېھنىمنىڭ قىيانلىق نىداسى، ئۆزۈمگىلا خاس ھايات پەلسەپەم.

شۇنداق، ھەر كىشى ئارامغا چىققاندىن كېيىن تۇرمۇشىنى ئۆزىنىڭ تاللىغا يولى بويىچە ھەر خىل ئۆتكۈزىدىكەن. بەزىلەر كۆپرەك غەربلىكلەر ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيالىقلار ھاسىسىغا تايىنىپ سەيلى - ساياھەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدىكەن. بىز ئۇيغۇرلار «كالا بىلەن بالا»نىڭ غېمىدە ئەنئەنىۋى ئائىلىنىڭ ئىسكەنجىسى بولۇپ ياشاشنى ياخشى كۆرىدىكەنمىز.

چىقتىڭ ئارامغا - قالدىڭ بالاغا،
نەۋرەڭنى يۇدۇپ يۈگرە تالاغا.
خۇشاللىقىڭ — نان ئۆتسە گېلىڭدىن،
چۈشەلمىگەچ ئۇسسۇل- ساماغا.

مانا بۇ بىزنىڭ خۇشاللىقىمىز، ئاراملىق كۈنلەردە تاللىغان يولىمىز، ياشانغاندىكى قىممىتىمىز. گەرچە تۆت، بەش يىلدىن بۇيان ئېلىمىزدە قوزغالغان «سەنيا قىزغىنلىقى»غا ھەۋەس قىلىپ پەسىل قۇشلىرىدەك قىش پەسلىدە سەنيادا يازلاۋاتقانلار، سوغۇقتا بازلاۋاتقانلار يىلسېرى كۆپىيىۋاتقان

بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئارامغا چىققانلارنىڭ يۈز مىڭدە بىر پىرسەنتىنىمۇ ئىگىلىيەلمەيدۇ.

ھايات ھەم قاتتىق ھەم ئەۋرىشىمچان، چۈنكى ئۇ ئۆزلۈك ۋە ئۇنىڭ قىممىتى بىلەن ماھىيەتلەنگەن. شۇڭا ھايات ھەر بىر ئادەمدە ئۆزگىچە مەنىگە ئېرىشىپ، ئادەمنى ئۆزىدىن باشلىنىش، ئۆزىدە داۋاملىشىش ۋە ئۆزىدە ئاخىرلىشىش تەرتىپىدە ئۆتكۈلۈككە خاس نۇر ئاتا قىلىش يولىغا دالالەت قىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا جالالىددىن رۇمىي ئېيتقاندەك: «ئۆز روھىي دۇنيايىڭنى بىلىش ۋە ئىگىلەش بىر چاغلاردا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ يەر يۈزىنى ئىشغال قىلغىنىدىنمۇ مۇشكۇلرەك». دەرۋەقە، ئۆزىدىكى ئازغىنە كەمتەرىن ھەقىقەتنى تاپالىغان كىشى ئۇلۇغ ھەقىقەتلەرنىمۇ تاپالايدۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ تاللىغان ھاياتلىق يولى ئۆزى ئۈچۈن مۇقەددەس، ئەمەلىيەتنىڭ سىنىقى يا ئۇنى ئىرغىتىپ تاشلايدۇ، يا ئىجتىمائىي توپنىڭ قىممىتىگە ئىگە قىلىدۇ. «ھەممىنىڭ يۈزى كەئبىگە قارىغان، كەئبىنى ئېلىۋەتسەك مەلۇم بولىدۇكى، ئىنسانلار بىر - بىرىنىڭ قەلبىگە سىغىنىدۇ، بىرىنىڭ قەلبى باشقىسى ئۈچۈن سەجدىگاھ» (شەمسىددىن تەبرىزى).

مېنىڭ بىر دوستۇمنىڭ چەت ئەلدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان تاغىسى ئۇنى يوقلاپ ئۈرۈمچىگە كەپتۇ. بۇ بوۋاينىڭ ئەسلى كەسپى موزدوز بولۇپ، 1962 - يىلىدىكى «ئىلى، چۆچەك ۋەقەسى»دە غۇلجىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ قالغان ئىكەن. بىر قانچە يىل كۆرمىگەننى كۆرۈپ، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈك تەملىرىنى تېتىپ، ئاخىرى قىرغىزىستاننىڭ بېشكەك شەھىرىگە ماكانلىشىپتۇ. قولىدىكى گۈلدەك ھۈنىرىگە تايىنىپ خېلى باي بوپتۇ. 80 نەچچە يېشىدا قەدىناس ئايالىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن بۇيان موزدوزلۇق ھۈنىرىنىمۇ تاشلاپ بالىلىرى بىلەن

خۇشال - خۇرام ياشاۋېتىپتۇ. بۇ بوۋاي دوستۇمنى يوقلاپ كەلگەن 2012 - يىلى 93 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ھېچقانداق كېسەللىك ئالامىتى يوق. تېنى تەمبەل ۋە روھلۇق ئىكەن. ئىشتىھاسىمۇ ياشلاردىن قېلىشمايدىكەن. بوۋاي دوستۇمنىڭ ئۆيىدە ناشتىلىق چاينى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن:

— بۈگۈن ئۆستەڭ بويىنىڭ مانتىسىنى سېغىنىپ قاپتىمەن (شىنجاڭدا داڭقى بار قەشقەرنىڭ ئۆستەڭ بويى كوچىسىدىكى مانتىخانىنى دېمەكچى)، يۈرە ئۇكا، بازار ئايلانغاچ شۇنداق مانتىدىن تۆتنى يەپ كېلەيلى، — دەپتۇ.

— ئۈرۈمچىدە ئۆستەڭ بويىنىڭ مانتىسى يوق. ئەمما شۇنى دورىغان «غېنى باينىڭ مانتىسى» بار.

— قېنى كۆرۈپ باقايلى، — دەپ بوۋاي كىيىملىرىنى كېيىشكە باشلاپتۇ.

دوستۇم تاغىسىنىڭ رايى بويىچە ئالدى بىلەن دۆڭكۆۋرۈكتىكى خەلقئارا چوڭ بازارنى سەيلى قىلدۇرماقچى بولۇپ، مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپتۇ.

— تاغا، ئاپتوبۇسقا ياكى تاكسىغا ئولتۇراۋالايلى، — دەپتۇ دوستۇم.

— ئارىلىقى قانچىلىك؟

— ئىككى چاقىرىمچە كېلە.

— شۇنچىلىك ئارىلىققىمۇ ماشىنىدا ئولتۇرامدۇ كىشى، پاچاقتا بەش - ئالتە چاقىرىم يول يۈرگۈدەك مادار بار. يۈر، پىيادە ماڭايلى، يولدا ئۇنى - بۇنى كۆرگەچ ماڭىمىز، — دەپتۇ بوۋاي. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار چوڭ بازارنى بىر - ئىككى سائەت زىيارەت قىلغاندىن كېيىن يەنە پىيادە يۈرۈپ «غېنى باي»نىڭ ئاشخانىسىغا كەپتۇ. دوستۇم ئاشخانا خوجايىنىنى تونىغاچقا،

مەخسۇس قوي گۆشىدە 16 مانتا تۈگۈپ بېرىشنى زاكاس قىپتۇ. مانتا پىشقىچە قويۇق دەملەنگەن لىپتۇن چېينى ئىچكەچ پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. شورپىسى ئاقىنانغا ئېقىپ تۇرغان مانتىمۇ تەييار بوپتۇ. ئۇلار كۆك تۇرۇپنىڭ چاچتەك توغرالغان سوغۇق سېيىگە قوشۇپ مانتىنى ئىشتىها بىلەن يېيىشكە باشلاپتۇ.

— ئوخشاپتۇ. مانتا دېگەن مۇشۇنداق جىلتى نېپىز، قىيمىسى شورپىلىق بولسا يېيىشلىك بولىدۇ. — دەپتۇ بوۋاي.

دوستۇم مانتىدىن بەشنى يەپ توختاپتۇ.

— ھە، نېمە بولدۇڭ، مەنچىلىكمۇ يېمەيسەنغۇ؟

— مېنىڭ ئىشتىھايىم شۇنچىلىك، دوختۇر «قېنىڭدا ماي ماددىسى ئېشىپ كېتىپتۇ، ماي گۆشىنى ئاز يە»، دېگەنتى.

— شۇمۇ گەپمۇ، دوختۇرنىڭ گېپىنىمۇ «ھە» دەپ ئاڭلاپ قويغۇلۇق. لېكىن ئەڭ ياخشى دوختۇر يەنىلا ئۆزۈڭ. مىزاجىڭنى بىلىۋېلىپ شۇنىڭغا قاراپ يېمەكنى تەڭشىسەڭ بولىۋېرىدۇ. ئادەم قېرىغاندا قۇۋۋەتلىك ۋە ئىسسىقلىق تاماقلارنى كۆپرەك يېيىش كېرەك. بولمىسا «قۇرۇق تاغا ئۆرە تۇرمايدۇ»، — دەپتۇ بوۋاي. ئۇ سەككىز مانتىنى يەپ بولۇپ بىر - ئىككى مەرتە كېكىرىۋېتىپ:

— ھە، ئەمدى بولدى، قىزىق چاي ئىچەيلى، — دەپ پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چاينى ئالماشتۇرۇپتۇ.

— تاغا، مېۋە ئەكىلەيمۇ؟ — دەپ دوستۇم ئورنىدىن تۇرۇپتۇ.

— مېۋە دېگەننى تاماقتىن بۇرۇن ياكى تاماقنى يەپ ئىككى - ئۈچ سائەتتىن كېيىن يېگۈلۈك. قورساق تويغاندا ئارقىدىنلا مېۋە يېسە ئاشقازان بۇزۇلىدۇ.

دوستۇم تاغىسىنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە قىزىقىپ، ئۇنى يەنە

گەپكە سالماقچى بولۇپ سوراپتۇ:

— تاغا، بىزدە بولۇپمۇ شەھەرلەردە 90 ياشتىن ئېشىپ سىزدەك ساغلام ۋە روھلۇق ياشاۋاتقانلار يوق دېيەرلىك. سىز مەندىن يىگىرمە نەچچە ياش چوڭ بولسىڭىزمۇ، لېكىن مەندىن تېمەن تۇرىسىز، بۇنىڭدا زادىن نېمە سىر بار؟

— مەن ساۋاتسىز ئادەم. شۇڭا «سىر - پىر» دېگەننىڭنى چۈشەنمەيمەن. مەن 15 يېشىمدا قەشقەردىن پىيادە ئىلىغا چىققان. شۇندىن بۇيان بالىلىقىمدا ئۆگەنگەن موزدوزلۇق ھۈنىرىمنى تاشلىمىدىم. ھازىر بۇ ھۈنەرنى ئىككى ئوغلۇمغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، دەم ئېلىۋاتقىنىمغا ئون نەچچە يىل بولدى. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغانلاردىن ئىكەن. شۇلارنىڭ قېنى مەندىمۇ، سەندىمۇ بار. ھاياتلىق شەرەپلىك ئالەم بولغاچقا، سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ. مېنىڭ ھايات تەجرىبەمدىن قارىغاندا، قېرىغان چېغىڭدا مۇنۇ نۇقتىلارغا سەل قارىما. كۆكسى - قارنىڭنى كەڭ تۇت، ئاسمان ئۆرۈلۈپ كەتسىمۇ، مېنىڭ رىسقىم توگىمەيدۇ، دەپ ياشاۋەر. باشقىلار بىلەن تۆر تالاشما، دۇنيادا بىر كىشىنىڭ نىيىتىگە يارىشا نىسىۋىسى بولىدىغانلىقىنى چۈشەن. تۇرمۇشتا ئوخشاش تەر ئاققۇزغان، ئوخشاش ئىشلىگەن ئىككى كىشىنىڭ تۇرمۇش لەززىتى، ئېرىشكەن ھالاۋىتى ئوخشاش بولمايدۇ. چۈنكى شۇ ئىككى كىشىنىڭ نىيەت - ئىقبالى ئوخشاش بولۇشى ناتايىن. شۇڭا شۈكرى - قانائەتچان بول، ئەمما «بەرسەڭ يەيمەن، ئۇساڭ ئۆلىمەن» دەپ قاراپ تۇرماي، تىرىشىپ نىسىۋەڭنى ئۈزۈك تېپىپ يە.

قېرىغاندا يانچۇقىڭدىن بەش - ئالتە تەڭگە ئايرىلمىسۇن. ناۋادا بازارغا چىقىپ تويۇقسىز ئاغرىپ قالساڭ، دوختۇرخانىغا بېرىپ تەكشۈرتۈپ، داۋالىتىشقا خىزمەتتىكى بالا -

چاقىلىرىڭنى چاقىرتىپ كېلىشىكە ئۈلگۈرەلمەيسەندە، يېنىڭدىكى ئاشۇ بەش تەڭگەڭ جېنىڭنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ. ھەممە ئىشتا بالا ـ ۋاقىلىرىمغا تايىنىپ ياشايمەن دېسەڭ، چوتنى خاتا سوققان بولىسەن. قېرىغاندا سەن بىلەن مۆڭدىشىدىغان، ھەمدەملىشەلەيدىغان دوست ـ بۇرادەرلىرىڭ بولسۇن. ئاشناسىز ئۆتكەن كۈن دوزاخ ئازابىدىن يامان. لېكىن سۆھبەتداشلىرىڭ ياش جەھەتتە ئۆزۈڭدىن بەش ـ ئون ياش كىچىكرەك بولغىنى ياخشى. ئۆلتۈرۈپ قوپۇشتا ھەمىشە ئۆزۈڭدىن چوڭ قېرىلار بىلەن سۆھبەت قۇرساڭ، روھىڭ قېرىپ كېتىدۇ. چۈنكى، قېرىلارنىڭ سورۇنىدا كېسەللىك، دورا ـ دەرمەك، ئۆلۈمنىڭ گېپىدىن باشقا گەپ ـ سۆز بولمايدۇ. روھنى ئۆلتۈرىدىغان بۇنداق غەم ـ ئەندىشىلىك پاراڭلارنى ئاڭلاۋەرسەڭ سېنىڭ روھىڭمۇ سونۇپ، ئەزرائىلغان دوست بولۇپ قالىسەن. ھاياتتا «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا» دەپ، بىپەرۋاراق ياشىغان ياخشى. چۈنكى دۇنيادىكى زىندانلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ دەھشەتلىكى ئادەمنىڭ بېشىدىكى مەنىۋى زىنداق.

سەن يەنە قېرىغاندا ئۆزۈڭدىن ئون ياش ئۆپچۆرىسىدە كىچىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەك فورمىسىدا كېيىنىشكە ئادەتلەن. ياشلارچە كېيىنىشمۇ ساڭا روھ ئاتا قىلىدۇ.

دوستۇمنىڭ تاغىسى ئېيتقان بۇ «ھېكايەت»لەردىكى بەزى نۇقتىلار بىز بىلىدىغان كىتابى ئىبرەتلەردىن پەرقلىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش يولى ۋە توقسان نەچچە يىللىق ھايات مۇساپىسىدىن خۇلاسىلەنگەن يەكۈن ئىدى. «ئىنسان ئۆچۈن تۇغۇمدىن ئۆلۈمگىچە بولغان ئارىلىق ھايات مەنىسىدە ئالدى بىلەن ئىنساننىڭ بەھرىمەنلىك ھوقۇقىنى تەمىن ئېتىدۇ. ئاندىن بۇرچ بىلەن بىرلىشىپ ئىنسانلىق لاياقىتىنى ئىسپات ئېتىدۇ. ھاياتتىن بەھر

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئېلىش ئىنسانىنىڭ تىرىكلىك بابىدىكى مۇتلەق ئىمتىيازى»
(ئەنۋەر تاشتۆمۈر) ھاياتتىن بەھرىلىنىش ــــ ئۆزلۈكنىڭ تەلىپى،
بەھرىمەنلىك ھوقۇقىنى ئىنسانلىق بۇرچىنىڭ ھەرپىياتىغا
ئايلاندۇرۇش ــــ ئۆگىلۈكنىڭ تەلىپى. ھايات مۇشۇ تەرزدە
كامالەت تاپىدۇ.

مەن يېقىندا «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى»نىڭ 2014 ـ
يىلى 9 ـ دېكابىر سانىغا بېسىلغان خۇاڭ بەيئى ئەپەندىنىڭ
«مەن قېرىغاندا» ناملىق مىكرو ھېكايىسىنى ئوقۇپ قالدىم.
ھېكايە بەك ئاددى بولسىمۇ، سىلەرگە ئەينەن ئوقۇپ بېرەي.

«مەن بىر كۈنى بىردىنلا قولۇمدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى
تاشلاپ، ئۆيگە قايتىپ ئانامغا بىر ھەمراھ بولۇشنى قارار
قىلدىم.

بۇ بىر ئايدا مەن ئانامنىڭ كۆزىنىڭ ئىلگىرىكىدەك ئۆتكۈر
ئەمەسلىكىنى، تاماق ئەتكەندە تازىلىققا تازا ئەھمىيەت
بەرمەيدىغانلىقىنى، كۆكتات ۋە تاماق چاچراندىلىرى ئوچاققا
چۈشۈپ كەتسىمۇ پەرۋا قىلمايدىغانلىقىنى، ھەتتا قازان ـ
قومۇچنىمۇ پاكىز يۇمايدىغانلىقىنى بايقاپ قالدىم. شۇنىڭ
بىلەن ئانامغا كۆيۈنگەن تەلەپپۇزدا مۇنداق دېدىم:

ــــ ئانا، سىزگە بىر خىزمەتكار تەكلىپ قىلىپ بەرسەم
بولارمىكىن؟

ــــ نېمە دېدىڭ؟ مېنى سەل چاغلىما بالام، پۇت ـ قولۇمدا
باشقىلارغا خىزمەت قىلغۇدەك ماغدۇر بار تېخى! ــــ دېدى
ئانام، ئۇنىڭ سۆز ئۇرامىدىن ئاچچىقى كەلگەنلىكى چىقىپ
تۇراتتى. مەن باشقا گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدىم.

مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتقان چاغدا ئانام ماڭا بىر تۇتام
گېزىت پارچىسىنى سۇندى ۋە ئۇنى ئېلىۋېلىشىمنى ئېيتتى،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەن ئۇلارنى قولۇمغا ئېلىپ قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغىنىمدا، ئۇ گېزىت پارچىسىنىڭ ئارىسىدىن بىرى ئۇچۇپ پەسكە چۈشتى. مەن ئۇنى قولۇمغا ئېلىپ قارىسام بىر كىچىك ماقالە ئىكەن، ئۇنىڭ ماۋزۇسى «مەن قېرىغاندا» ئىدى. مەن ئۇنى ئوقۇشقا باشلىدىم:

مەن قېرىغاندا مېنى چۈشىنىشىڭىزنى، بىر ئاز سەۋرچان بولۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. مەن كۆكتات شورپىسىنى كىيىمىمگە تۆكۈپ سالسام، ئايىغىمنىڭ يىپىنى چىگىشنى ئۇنتۇپ قالسام، ئەينى چاغدا مەن سىزگە قانداق قىلىشنى قولىڭىزنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئۆگەتكىنىمنى يادىڭىزغا ئېلىڭ. مەن سىزگە ئىلگىرى قىلىپ بولغان سۆزلەرنى قايتا - قايتا تەكرارلىساممۇ، گەپلىرىمنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاڭ. ھەرگىز گەپ ئارىلاپ ئولتۇرماڭ، بەلكى مەنمۇ سىز كىچىك چاغلاردا تۈمەن قېتىملاپ قىلغان سۆزلىرىڭىزنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغان، تاكى سىز ئۇيقۇغا غەرق بولغۇچە قىلغان تاقا - تۇقا گەپلىرىڭىزگە قولاق سېلىپ ئولتۇرغىنىمنى يادىڭىزغا ئېلىڭ. مەن تۇيۇقسىز سۆھبەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئۇنتۇپ قالغان چېغىمدا، يادىمغا ئېلىۋېلىشىمغا بىر ئاز ۋاقىت بېرىڭ.

ئەمەلىيەتتە ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، نېمە توغرىسىدا مۇڭدىشىش ئانچە مۇھىم ئەمەس، پەقەت سىز مېنىڭ قېرىپ كەتكىنىمنى كۆرگەن چېغىڭىزدا ھەرگىز كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، بەلكى مېنى چۈشىنىڭ، مېنى قوللاڭ، خۇددى سىز قانداق ياشاشنى ئۆگىنىۋالغان چېغىڭىزدا مېنىڭ سىزنى چۈشەنگەن ھەم قوللىغىنىمغا ئوخشاش. ئەينى چاغدا مەن سىزنى كىشىلىك ھايات مۇساپىسىگە باشلىغانىدىم، ئەمدى ماڭا ھەمراھ بولۇپ بۇ مۇساپىنىڭ داۋامىنى بېسىپ تاماملاڭ، بۇ پەيتتە ماڭا مۇھەببەت ۋە سەۋرىڭىزنى بېغىشلاڭ، مەن سىزگە چوقۇم چىن قەلبىمدىن رازى بولۇپ كۈلۈپ باقىمەن،

بۇ كۆلكىگە مېنىڭ سىزگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتىم مۇجەسسەملەنگەن...

مەن بۇ ماقىلىنى بىراقلا ئوقۇپ تۈگەتتىم، بىراق ماقالە تۈگىشى بىلەن كۆزۈمدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياش دەرياغا ئايلاندى، ئانامنى باغرىمغا مەھكەم باستىم...

قىرغاقتا يۈز بېرىدىغان بۇنداق «پالاكەت»چىلىك مېنىڭ بېشىمدىنمۇ كۆپ ئۆتكەن. مەنمۇ تاماق يېسەملا كۆڭلىكىمنىڭ ئالدىنى بوۋاقلاردەك مەينەت قىلىۋالىمەن. تالاغا ئالدىراپ چىقماقچى بولسام كۆڭلەك ياكى چاپاننىڭ تۈگمىلىرىنى ئېگىز - پەس ئېتىۋالىمەن. ھەتتا بەزىدە شىمىنىڭ سىرتىمىسىنى ئېتىشنى ئۇنتۇپ قېلىپ كۆلكىگە قالىمەن. ئايغىمنى ۋە شىمنى ئۆرە تۇرۇپ كىيەلمەيمەن. كۆنلىكى ياندىن ئايرىمايدىغان يانفۇن ياكى ئاچقۇچنى ئۇنتۇپ قېلىپ، نەچچە قېتىم يولنىڭ يېرىمىدىن ئۆيگە قايتىپ كەلگەنلىكىم ئېسىمدە. ھەتتا بەزىدە بوگۇن نېمە تاماق يېگەنلىكىمنىمۇ ئۇنتۇپ قالىمەنۇ، ئەمما بالىلىق ئەسلىمىلىرىم كۆز ئالدىمدا ئېكراندەك گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ. «ياشلىقتىكى ئەسلىمە تاشقا مۆھۈر باسقاندەك، قېرىغاندىكى ئەسلىمە قۇمغا مۆھۈر باسقاندەك» دېگەن گەپ بەرھەقكەن. ھەممىمىزنىڭ بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق، ئوتتۇرا ياشلىق، قېرىلىق مەزگىللى بولىدۇ. ھەربىر ھايات مەزگىلىنىڭ ئۆزىگە چۇشلۇق خۇشلۇق ۋە خاپىلىقلىرى بار. ھېچقانداق كىشى ھاياتقا تويمايدۇ. مەيلى شاھ، مەيلى گاداي بولسۇن، مەيلى ياش، مەيلى قېرى بولسۇن، مەيلى ئالىم مەيلى زالىم بولسۇن... ھەممىسى ئۇزۇنراق ياشاشنى تىلەيدۇ. ئادەمنىڭ نېرۋىسى بۇزۇلمىغانلا بولسا ئۆزىنى ئۆلۈمدىن يىراقراق تۇتىدۇ. روھى ساغلام ئادەملەرنىڭ «جاندىن كەچتىم» دېگىنى يالغان. «قېرىغاندا جان تېخىمۇ تاتلىق بولىدۇ» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان. گەرچە روھىيەت جەھەتتىن

ئۆلۈمدىن «قىچىش»نى ئۆيلىساڭمۇ، فىزىيولوگىيە جەھەتتىن ئۆلۈمدىن مۇستەسنا بولالمايسەن. شۇڭا ياشلار قىرىشنى ئۈمىد قىلسا بولىدۇ، لېكىن قىرىلار يىگىتلىككە قايتىشنى ئۈمىد قىلالمايدۇ. قىرىلىق دەرمانسىزلىقتۇر. كۆڭلىدە كۆپلىگەن ئارزۇ - ئارمانلار بولسىمۇ، ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيدۇ. ياشاش ئۈچۈن ھەر قانداق نەرسە ئۆلۈشى كېرەك، ئېگىز بىنالارنى سېلىش ئۈچۈن تاغۇ - تاشلار خورايدۇ. نۇر بولۇپ يېنىش ئۈچۈن شاملار ئېرىپ توگەيدۇ. مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆكلىشى ئۈچۈن مېۋىلەر شاختىن تۆكۈلۈپ چۈشىدۇ. مېۋە بېرىش ئۈچۈن مېۋىلىك دەرەخلەر قۇرۇپ توگەيدۇ. ئوت بولۇپ يېنىش ئۈچۈن ياغاچلار توگەيدۇ. جىمىكى نەرسە ئەسلى ھالىتىگە قايتىش ئۈچۈن ئۆلىدۇ.

ھايات - مامات بېرىپ - كېلىش سەپىرى. ھايات — ئادەم، مامات — بەدەن. ھايات — زاھىرى ئىدىيە، مامات — پىنھان (باتىل) مەپكۇرە. (جۇبران)

ھەر قانداق شەيئى قېرىغاندا كۈچتىن قالىدۇ، شۇڭا ياشلىق مەزگىلىڭنى غەنىمەت بىلىپ، قېرىلىق مەزگىلىڭ ئۈچۈن بەدەل تۆلەشنى نىشان قىل. قېرىغاندىكى ئارزۇ - تىلەك ھەل بېرىلگەن قومۇشقا ئوخشايدۇ. ئەمما ئارزۇ - تىلەك ھاياتلىقنىڭ ئۈمىد شامى. شام ئۆچسە دۇنيا قاراڭغۇ ئۆڭكۈرگە ئوخشاپ قالىدۇ. بەرھەقكى، بۇ دۇنيا تامامەن قىزنىڭ خۇلقىغا ئوخشايدۇ. ئۇ سېنى ھەم سۆيدۈرىدۇ، ھەم كۆيدۈرىدۇ. قىرىغان چېغىڭدىكى ئەڭ ئازابلىق تۇيغۇ ياشلىقىڭنى ئەسلەش، ئۆتمۈشنىڭ كۆلەڭگىسىدە شېرىن چۈش كۆرۈش. ئەمما شېرىن چۈشىنىڭمۇ ئاچچىق سورىقى بار. تاتلىقتا ئاچچىق، كۆتۈرۈلۈشكە چۈشۈش، ئېگىزگە چوڭقۇر، كۆكلەشكە قۇرۇش دائىملىق ھەمرا. دۇنيانىڭ بۇنداق تەكرارلىنىش قانۇنىيىتىنى ھېچقانداق كۈچ ئۆزگەرتەلمەيدۇ. شۇڭا بۇگۈننىڭ كۆزىدە ئۆتمۈشكە ئەمەس

ئەتىگە نەزەر تاشلا. «يەتتە ئەۋلىيا» ھېكايىتى ئېسىڭدىن كۆتۈرۈلمىسۇن.

ھېكايەت

قەدىم - قەدىم زامانلاردا پادىشاھ دەقيانۇسنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەن «يەتتە ئەۋلىيا» تۇيۇق خوجامدىكى بىر ئۆڭكۈرگە يوشۇرۇنۇپ، ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئۇلار چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئاجايىب ئىش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئۇلارنىڭ يېنىغا خىزىر سۈپەت ئادەم ئەلەيھىسسالام ھازىر بوپتۇ. ئۇ نەسىھەت قىپتۇ:

— ئەي ئەۋلىيالىرىم، بۇ دۇنيا مەن ياساپ بەرگەن قېلىپتىن چىقىپ كەتتى. تېخنىكا ئىنقىلابى، ئېلېكترون ئىنقىلابى، ئالەم بوشلۇقى ئىنقىلابى، ئۇچۇر ئىنقىلابى، ئالاقىلىشىش ئىنقىلابى قاتارلىق ئۇممەتلىرىمگە تونۇشلۇق ئىنقىلابلارنىڭ ئىس - تۈتەكلىرى ھەممە جاينى قاپلاپ كەتتى. ھەتتا ئاي شارىغىمۇ قەدەم باسالىدى - يۇ، ئەمما ئۆزلىرىگە نېسىپ بولغان يەر شارى ئۈستىدە خاتىرجەملىق ۋە بەخت - سائادەتنى قولغا كەلتۈرەلمىدى. ھەقىقىي خاتىرجەملىق ۋە بەخت - سائادەتنى بىزنىڭ ئەلمىساقتىكى ئەجدادلىرىمىز يارىتىپ بولغان. ئۇلارنىڭ روھىنى بۇ دۇنياغا يۆتكەپ كېلىپ قىبلىگاھ قىلىش لازىمدۇر. ئۇلارنىڭ روھى مانا مۇشۇ ئۆڭكۈردە. سىلەر بۇ روھنى سەجدىگاھ قىلىپ، بەخىرامان ئۇخلاڭلار.

دېگەندەك، يەتتە ئەۋلىيا ئەجدادلىرىنىڭ ئۇدۇمىغا مەھلىيا بولۇپ، شۇ ئۇخلىغانچە 300 يىلدىن كېيىن ئويغىنىپتۇ. ئۇلار ئۆڭكۈردىن چىقىپ يورۇق ئالەمنى سەير قىلماقچى بوپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بۇ يورۇق ئالەم ئۇلارنىڭ كۆزىگە زادى سىغماپتۇ. كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار يانچۇقلىرىدا قېپقالغان كونا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تەڭگىلەرنى يىغىشىپ ئورۇق - تولۇق سېتىۋالماقچى بوپتۇ. بىر ناۋايخانا ئالدىغا كېلىپ تەڭگىلىرىنى تەڭلەپتۇ.

ناۋاي بېشىنى ئىغاڭلىتىپ:

— بۇ «دەقيانۇستىن قالغان» پۇل ھازىر ئۆتمەيدۇ، — دەپ نان بەرمەپتۇ.

ئۇلار بىر - بىرىنىڭ سۆزلىرىنىمۇ ئۇقۇشالماپتۇ. ئۇلار بۇ ئۆتمەس كونا تەڭگىلىرىنى يانچۇقلىرىغا مەھكەم سېلىپ بازار ئارىلاپتۇ. كوچىلاردا چوڭ - كىچىك ماشىنىلار غۇيۇلداپ يۈرگۈدەك. ئاسماندا ئايروپىلانلار لاچىندەك ئەگىپ يۈرگۈدەك. دۇكانلاردىكى تېلېۋىزورلاردىن ناخشا - مۇزىكىلار ياڭراپ تۇرغۇدەك. رەڭگارەڭ چاچلىق قىز - يىگىتلەر توپى ئۇلار چۈشەنمەيدىغان تىلدا سۆزلىشىپ يۈرگۈدەك. يەتتە ئەۋلىيا بۇ دۇنيانىڭ ئاجايىباتلىرىغا مەسخىرىلىك كۈلۈشۈپ:

— يەنىلا بىزنىڭ دەقيانۇس زامانىمىزغا يەتمەيدىكەن، ئۆڭكۈرىمىزگە قايتىپ ياشاش ھەممىدىن ئەۋزەل ئىكەن. ئۆڭكۈر بىزنىڭ جەننىتىمىز. ئۇ يەردە ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان «ياغاچ ئات»، «ئۇچار گىلەم»، «ئېچىل سۇپىرام»... لىرىمىز تۇرسا، بىز يەنە نېمىگە ھاجەت بولىمىز؟ — دېيىشىپ پەخىرلىك ئۆڭكۈرىگە يول ئاپتۇ.

ئەي ئىنسان! سەن ئۆتمۈش ئۇچۇن تۇغۇلغان ئەمەس، كېلىچەك سېنىڭ ئويۇغۇڭ. كونا ئۇدۇمۇڭ بىلەن پەخىرلىنىپ ياشاشلا كۇپايە قىلمايدۇ. ئۆتمۈشنىڭ چاپىنىدا تەرلەشنىلا راۋا كۆرسەڭ قۇرۇتلاپ كەتكەن كۆلدەك سېسىپ كېتىسەن. ئىقىن سۇ سېسىمايدۇ. بېلىشىڭ كېرەككى، زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق. سازىڭنى زامانىڭ ماقامىغا سازلا.

ئۆتمۈش بىر كۆلەڭگە، بۈگۈن — رېئاللىق، كەلگۈسى بىر

مەۋھۇم تەسەۋۋۇر.

ھاياتنى سۆيۈش ئالدى بىلەن ئۆزىنى سۆيۈشتىن باشلىنىدۇ. ئۆزىنى سۆيۈشنى بىلگەن ئىنسان ئۇچۇن ھاياتنىڭ ھەر بىر مەنزىلى ئوخشاشلا قەدىرلىك ۋە قىممەتلىكتۇر.

بۇ يىل مەكتەپتە يۈز بەرگەن مۇنداق بىر پاجىئە كۆڭلۈمنى بەكلا غەش قىلدى. بىزنىڭ مەكتەپتە 84 ياشقا كىرگەن خۇاڭ فامىلىلىك (تولۇق ئىسمى خۇاڭ جىڭجەن) بىر پېشقەدەم پىروفېسسور بار ئىدى. خۇاڭ پىروفېسسور سىياسىي نەزەرىيە كەسپىدە ئاپتونوم رايونىمىزدا خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن داڭلىق زىيالى بولۇپ، 1952 - يىلى 22 ياش ۋاقتىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە كىرگەن پېشقەدەم كوممۇنىست ئىدى. ئۇ بىر ئۆمۈر ئالىي مائارىپ سېپىدە خىزمەت قىلغان. 1962 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قۇرۇلغاندا (دەسلەپ ئالىي تېخنىكوم، كېيىن ئىنستىتۇتقا ئۆزگەرگەن) مەكتەپ پارتكومىنىڭ سېكرېتارلىقىغا تەيىنلەنگەن ۋە 1990 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ كەلگىچە قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى پارتكومىنىڭ سېكرېتارى بولۇپ ئىشلەپ ئاممىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشكەن. ئۇ گەرچە سېكرېتار بولسىمۇ دەرس مۇنبىرىدىن ئايرىلمىغان. كېيىنچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەزكۇر رەھبەرنىڭ ئايالىنىڭ ئاغرىق ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۈرۈمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرسىگە باشلىق قىلىپ يۆتكەش تەكلىپىنى رەت قىلىپ: «مەن ياشقا چوڭ بوپقالدىم. ئەمدى رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىيەلمەيمەن، ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بۇرۇنقى ئانا مەكتىپىم شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچى بولۇپ دەرس ئۆتۈشنى خالايمەن» دەپ تەلەپ قويغاچقا، يۇقىرى رەھبەرلىك خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ بۇ ئەقەللىي تەلىپىگە قوشۇلغان. شۇنىڭ بىلەن 1990 - يىلدىن 1995 -

يىلىغىچە مەزكۇر پروفېسسور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي نەزەرىيە فاكۇلتېتىدا دەرس ئۆتكەن ۋە ماگىستىر ئاسپىرانت تەربىيەلىگەن. بۇ كىشى ناھايىتى ئەخلاقلىق، ئۆز كەسپىگە ھېرىسمەن، مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك، تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا ياشاشنى ئادەت قىلغان، قانائەتچان، كەمتەر، كەمسۆز، كىتابخۇمار ئادەم ئىدى. ھەتتا ئۇزۇن يىل خېلى چوڭ مەنسەپ تۇتقان بولسىمۇ، كىتاب، گېزىت - ژۇرنالدىن باشقا بايلىق توپلىمىغان، پۇت - قولى پاكىز زىيالىي بولۇپ، ئىزچىل 80 نەچچە كىۋادرات مېتىرلىق كونا ئۆيدە ياشاپ كەلگەن. ئارامغا چىققاندىن كېيىنمۇ كۈنلىرىنى ناھايىتى تەرتىپلىك ئۆتكۈزۈپ كەلگەن، خۇددى بۇرۇنقى خىزمەت ۋاقتىغا ئوخشاش ھەر كۈنلۈكى ئەتىگەندە ئۆيىدىن چىقىپ بىر چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيەت ئۆيىدىكى كىچىك كۇتۇپخانىدا ئولتۇرۇپ گېزىت - ژۇرنال كۆرىدۇ. ئۆزىگە لازىملىق ئۇچۇرلارنى ئېرىنمەي خاتىرىسىگە كۆچۈرىدۇ. شىنجاڭ ۋاقتى ئوندىن كېيىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، مەكتەپنىڭ ئىچىدىكى مۇلازىمەت ماگىزىنلىرىغا يول ئالىدۇ. ئۇ يەردىن لازىملىق سەي - كۆكتات، تەييارلانغان تاماق ۋە ئۆزىگە لازىملىق مېۋە - چېۋىلەرنى سېتىۋېلىپ، تونۇش - بىلىشلىرى بىلەن مۇڭداشقاچ ئۆيىگە قايتىدۇ. ئايالى ئاغرىق سەۋەبى بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغاچقا، تاماق ئېتىش، كىر - قات يۇيۇش، ئۆي تازىلاش قاتارلىق ئائىلە ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ئاقساقال قىلىدۇ. خۇاڭ پروفېسسورنىڭ بىر ئوغۇل، بىر قىزى بولۇپ، ھەر ئىككىسىنىڭ خىزمىتى ئۈرۈمچىنىڭ سىرتىدا بولغاچقا، ئۇلار ھەپتە - ئون كۈندە بىرەر قېتىم ئاتا - ئانىسىنى يوقلاپ كېلەلەيدۇ. نېمە ئۈچۈنكىن خۇاڭ پروفېسسورمۇ بالىلىرىنى ئاۋارە قىلىشنى خالىمايدۇ. «مەن

كۆيەرمەن بالامغا، بالام كۆيەر بالىسىغا» دېگەندەك، بالىلىرى ئۆزىنىڭ بالىلىرىنىڭ ئەھدىسىدىن چىققانغا خۇش بولۇپ ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆيىدە بۇ ئىككى قېرى بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ تەنها ياشايدۇ. ئەمما ئايالىنىڭ مۇڭداشقىدەك ھالى بولمىغاچقا، خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ ھەر كۈنى شۇ تەرىقىدە ئۆتىدە. رەھىمسىز ھايات رىتىمى بۇنداق ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنىڭ بېشىغا ھەر خىل كۈلپەتلەرنى ياغدۇرۇپ سىنىسا كېرەك. تەقدىرنىڭ بۇنداق سىنىقىغا خۇاڭ پىروفېسسورمۇ دۇچ كەلدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە چۈمۈلىنىمۇ دەسسەپ ئۆتمەيدىغان بۇ ئاقساقال يولدا ئېھتىياتسىزلىقتىن مۇدىرىپ كېتىپ، پۇتىنى سۇندۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن دوختۇرخانىدا ۋە ئۆيىدە داۋالىنىپ، ئۈچ ئايدىن كېيىن ھاسىغا تايىنىپ تالا - تۈزگە چىققۇدەك بولدى. شۇندىن كېيىن ھاسىسىنى ھەمرا قىلىپ يەنە بۇرۇنقى پەدىدە تۇرمۇشىنى داۋاملاشتۇردى. ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيەت ئۆيى مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ ئالدىدا بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى دېگۈدەك بىر قولىدا ھاسا، بىر قولىدا كىتاب سومكىسىنى تۇتقان خۇاڭ پىروفېسسورنى كۆرۈپ تۇراتتىم. بۇ يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئەتىگەندە ئۆيىمىزنىڭ يېنىدىكى «خۇڭخۇ كۆلى»نىڭ قىرغىقىنى بويلاپ ئىشخانىغا كېتىپ باراتتىم. شۇئاندا كۆلنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى چوڭ راۋاقنىڭ لىۋىگە دۈۋىلىشىۋالغان ئادەملەر توپىغا كۆزۈم چۈشتى. ئارقامدىن كېلىۋاتقا بىر كىشىدىن سورىدىم:

— ئاۋۇ يەردە نېمە بوپتۇ؟

— بىر قېرى مۇئەللىم ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپ ئۆلىۋاپتۇ.

— نېمىشقا؟

— بىلمىدىم، — دېدى - دە، ئۇ كىشى مەندىن يىراقلاپ كېتىپ قالدى. مەن ئەھۋالنى ئېنىق بىلمەكچى بولۇپ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆلنى ئايلىنىپ ئۇ يەرگە باردىم. قارىسام كۆل راۋىقىنىڭ لىۋىگە بىر جەسەتنى ياتقۇزۇپ ئۈستىگە بىر نېپىز ئەديالنى يېپىپ قويۇپتۇ.

جەسەت ئەتراپىدا بىر قانچە ساقچى، مەكتەپ ئامانلىق قوغداش بۆلۈمىنىڭ خادىملىرى، مەكتەپنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىرى تۇرۇپتۇ. ئۇلاردىن سوراپ بىلىشىمچە، ئەتىگەن سائەت تۆت ئەتراپىدا خۇاڭ پىروفېسسور ئۆيىدىن چىقىپ، ھاسىسىغا تايىنىپ كۆلنىڭ بويىغا چىقىپتۇ ۋە مۇشۇ راۋاققا كېلىپ، ھاسىسىنى راۋاق يېنىدىكى سۆگەتنىڭ شېخىغا ئىلىپ قويۇپتۇ - دە، كىيىملىرى بىلەن ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپتۇ. بىرەر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن كۆل بويىغا چېنىقىشقا چىققانلار كۆل ئۈستىدە لەيلەپ قالغان بىر جەسەتنى بايقاپ، دەرھال مەكتەپكە خەۋەر قىپتۇ. مۇناسىۋەتلىك ئورگانلاردىن كەلگەن خىزمەتچىلەر بۇ جەسەتنى سۈزۈپ چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۇ ھەممىگە تونۇشلۇق خۇاڭ پىروفېسسور ئىكەن. ئۇ كىشىنىڭ ئۆيىدىن ياكى يانچۇقىدىن ئۆزى يېزىپ قويغان بىرەر پارچە خەت تېپىلماپتۇ. جوزىسى ئۈستىدە ۋارىقى قاتلاپ قويۇلغان بىر كىتاب بىلەن خاتىرە دەپتەردىن باشقا ھېچنەرسە يوقكەن. ئايالى خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ كۈندىلىك ئادىتى بويىچە سەھەردە تۇرۇپ سىرتقا چېنىقىشقا چىقىپ كەتكەنلىكىدىن باشقا ئىشنى ئۇقمايدىكەن.

84 ياشقا كىرگەن بۇ پېشقەدەم پىروفېسسورنىڭ ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپ ئۆلۈم يولىنى تاللىغانلىقى باشقىلارغا ئوخشاش مېنىمۇ ئەجەبلەندۈردى. ھەم ئەپسۇسلاندۇردى. ھازىرغىچە قولۇم ئىشقا بارماي ئۆز - ئۆزۈمدىن سورىدىم:

— جەمئىيەتتىن ياكى خىزمەت ئورنىدىن ئازار يېگەنمۇ -

يە؟

— ياق، ياق. خۇاڭ پىروفېسسور بىر ئۆمۈر پارتىيە ـ ھۆكۈمەتنىڭ ئەتىۋالاپ ئىشلىتىشىگە مۇيەسسەر بولغان ئۇلگىلىك رەھبەر، ئىجتىھاتلىق ئۇستاز، ئاممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ئەل ساھىبى.

— ئائىلە تۇرمۇشىدىن بىزار بولغانمۇ ـ يە؟

— بۇنىسى نامەلۇم. ئادەتتە نومۇسچان، جىمغۇر كىشىلەر ئائىلىسىدىكى ھەرقانداق دەرت ـ ئەلەمنى ئىچىگە سىغدۇرىۋالىدۇ ـ دە، بۇنداق مەخپىيەتلىكىنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ.

— نېرۋىسىدىن ئاداشقانمۇ ـ يە؟

— خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىدىن قارىغاندا، ئۇنداق كېسەللىك ئالامىتى يوق.

— ئەمسە، بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا نېمىشقا ئۆزىنى ئۆزىنى ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرىدۇ؟

— مەسىلىنىڭ تۈگۈنى دەل مۇشۇ يەردە. مەنمۇ بۇ سىرنى يېشىپ بېرىشكە قادىر ئەمەس. پەقەت ھاياتقا بولغان ئەقىدىسىزلىكتىن تۇغۇلغان پاجىئە دېيىشنىلا بىلىمەن. دەرۋەقە، ئەقىدە ۋە ئارزۇلىرى خەستىلەنگەن ئىنسان تولىمۇ بىچارە ۋە بەختسىزدۇر. ئۈمىدسىزلىك ھامان ئۆلۈمنىڭ يول باشلىغۇچىسى. شۇڭا چارىسىزلىقنىڭ يېگانە دەرمانى ئۈمىدتۇر.

ھەرقانداق ئىنساندا ئاز ياكى كۆپ دەرىجىدە شەيتانغا خاس ئەمەل ۋە چۈشەنچىلەر مەۋجۇت بولغاچقا، جەمئىيەتتە قەدىرسىز ۋە قىممەتسىز ئۆلۈم ھادىسىلىرى داۋاملىق يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق پاجىئەلەر ھەمىشە «شەيتاننىڭ دېيىغا ئۇسسۇل ئوينايدىغان» ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا يۈز بەرسە كارايىتى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چاغلىق بولۇپ چۈشىنىشكە بولاتتى. ۋاھالەنكى، خۇاڭ پىروفېسسوردەك 84 ياشقا كىرگەن، ھەممە جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن بىر ئەربابنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتەك ھايات پاجىئەسى مېنى ھەقىقەتەن گاڭگىرىتىپ قويدى ۋە ھاياتلىق ھەققىدە قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى.

ھاياتلىقنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتى تېخى سىرى يېشىلمىگەن تېپىشماق ئىكەن. سەن بۇ تېپىشماقنىڭ سىرىنى تاپمەن دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولما، ھاياتلىق ساڭا قانچىلىق «نىسىۋە» ئاتا قىلسا، شۇنچىلىك ھوزۇرلىنىشنى بىل، ئۆزۈڭدىن بىر ئىنسان يارىتىشنى ئىستە، بىجا كەلتۈرەلىسەڭ ئۆزۈڭنى بەختلىك ھېسابلا. چۈنكى ئىنساننىڭ مەقسىتى — ئىنسانلىقتۇر. ئەقىللىق ئىنسان بەختنى ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئاختۇرىدۇ. شۇڭا «بەخت» چۈشەنچىسى ھەربىر كىشىدە ئوخشىمىغان مەنە قاتلىمىغا ئىگە. ئۇ گويا تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى ئالۋۇندەك يېقىنلاشساڭ يىراقلىشىدۇ. يىراقلاشساڭ يېقىنلىشىدۇ. ئەمما «بەخت ھەر قانداق ئادەم تەلپۈنىدىغان مەقسەت بولۇپ، ئۇ چەكسىز كامالەتتىن ئىبارەتتۇر.» (فارابى)

ئارامغا چىققانلار ئۆزىنى مەنىۋى ئازادلىققا ئېرىشكۈچىلەر، دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۆزئارا ھەمسۆھبەت قۇرغاندا ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىماي شەخس، جەمئىيەت، دۆلەت ھەتتا دۇنيا ھەققىدىكى تەقرىزلىرىنى بىمالال سۆزلەشكە ۋە ئاڭلاشقا ھېرىسمەن بولىدۇ. ياشانغانلارنىڭ روھىيەت ئالىمىنى كۆپرەك غىدىقلايدىغان ئىككى ئەپسۇسلۇق تۇيغۇ بار. بىرى ئۆزىنىڭ ھايات پۇشايمىنى، يەنە بىرى ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان رىئاللىقنىڭ غەيۋەت - شىكايىتى. ئۇنداقتا ياشانغانلارنىڭ ئەڭ چوڭ پۇشايمىنى نېمە؟

بىلگىيەدە چىقىدىغان «ياشانغانلار» ژۇرنىلى دۆلەت ئىچىدە

60 ياشتىن يۇقىرى ياشانغانلار ئۈستىدە بىر قېتىملىق «سىزنىڭ ئەڭ چوڭ پۇشايمىنىڭىز نېمە؟» دېگەن تېمىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. نەتىجىدە تەكشۈرۈلگەن ئوبيېكتىنىڭ 72%ى ياشلىق مەزگىلىدە تىرىشماي، كەسىپتە نەتىجە قازىنالمىغانلىقىدىن، 67%ى ياش ۋاقتىدا كەسىپنى خاتا تاللىغانلىقتىن، 63%ى پەرزەنتلىرىنى ياخشى تەربىيەلىمىگەنلىكى ياكى تەربىيەلەش ئۇسۇلىنىڭ توغرا بولمىغانلىقىدىن، 58%ى بەدەن چېنىقتۇرۇشقا سەل قارىغانلىقىدىن، 56%ى جورىسىغا دېگەندەك سادىق بولمىغانلىقىدىن، 41%ى جورىسىنى خاتا تاللاپ قالغانلىقىدىن، 36%ى دۇنيانى ساياھەت قىلالمىغانلىقىدىن، 35%ى ئۆمۈرلۈك ھەمدەم بولىدىغان ۋاپادار دوست - يارەن تۇتمىغانلىقىدىن، 32%ى ئۆمرىنى ئادەتتىكىچە ئۆتكۈزۈپ، ئادەمنى ھاياجانغا سالغۇدەك ئىشلانى قىلالمىغانلىقىدىن، 27%ى كىتابنى دوست تۇتمىغانلىقىدىن، 11%ى كۆپ پۇل تاپالمىغانلىقتىن پۇشايمان قىلغان. بۇ پۇشايمانلار دۇنياۋى ئورتاقلىققا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ھەربىر كونكرېت شەخسنىڭ ئۆزىگە خاس كونكرېت پۇشايمانلىرى بولىدۇ. ئۆزۈمنى ئالسام ياشلىقىمدا يۈز بەرگەن سەككىز يىللىق ئىجتىمائىي مالىمانچىلىق يىللىرىدا ۋاقىتنى قەدىرلەشكە سەل قارىغانلىقىم، ئۈمىدسىزلىك كوچىسىدا مەستخۇش بولۇپ، ئەقەللىسى ئۆزلۈكىمدىن قوشۇمچە تىل ئۆگىنىشكە زورۇقمىغانلىقىمدىن پۇشايمان قىلىمەن. ئەنە شۇ بوش ئۆتۈپ كەتكەن «ئالدىراش» يىللاردا ھازىرقى جۈرئەتلىك ياشلىرىمىزغا ئوخشاش ئانا تىلدىن باشقا دۆلەت تىلى ۋە بىر قانچە خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىپ قويغان بولسام، بۈگۈنكى ئېچىۋېتىلگەن دۇنيادا ھازىرقىدەك گاچىلىشىپ يۈرمىگەن بولاتتىم. ھەر قېتىم خەلقئارا ئىلمىي يىغىنلارغا قاتناشقان مەزگىللىمدە ئەتراپىمدىكى كىشىلەر بىلەن بىۋاسىتە پىكىرداش بولالمىغانلىقىمدىن ئۆزۈمنى بەكمۇ يېگانە ھېس قىلىمەن.

ئەپسۇس، بۇنداق پۇشايماننى قېرىغاندا تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ.

مېنىڭ ھاياتىمدىكى يەنە بىر شەخسىي پۇشايمىنىم مۇھتەرەم مۇرەببەھىم ئاتا - ئانام ۋە قان قېرىنداشلىرىم ھايات چېغىدا پەرزەنتلىك ۋە قېرىنداشلىق بۇرچۇمنى ھەقىقىي ۋە تولۇق ئادا قىلالمىغانلىقىم. ئۇلارغا كەرەملىك - تەۋەززۇلۇق بىلەن ساداقەتمەن بولالمىغانلىقىمدۇر. كەرەملىك دادام قېرىغاندىمۇ پەرزەنتلىرىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي قارا ماشىنىدا ئولتۇرۇپ قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە چىقىپ، مېنىڭ ياتىقىمدا بىر كېچە قونۇپلا ئەتىسى قارامايدىكى ئىككى ئاكامنىڭ يېنىغا كەتكەن. بەختكە قارشى تويۇقسىز مېڭىسىگە قان چۈشۈپ 1968 - يىلى قارامايدا قازا بولدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ قارامايغا يېتىپ بارغىچە دادام يەرلىكىدە ياتتى. ماڭا دادامنىڭ يۈزىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولمىدى. يەنە شۇ خىزمەت ۋەسۋەسى بىلەن قەشقەردە يالغۇز قالغان مېھرىبانىم ئانام قازا قىلغاندىمۇ قەشقەرگە ۋاقتىدا يېتىپ بارالماي، ئانامنىڭ يەرلىكىگە بىر كەتمەن توپا تاشلىيالمىدىم. كېيىن ئارقا - ئارقىدىن چوڭ ئاچام سەبىرنىسا خېنىم، ئىككىنچى ئاچام پاشا خېنىم، چوڭ ئاكام ئابدۇلھەمدجان (ئۇلار قەشقەردە)، ئۈچىنچى ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇن (قارامايدا) سىڭلىم خالىدە (قورغاسنىڭ لوسگو يېزىسىدا)لەر ۋاپات بولدى. ئۇلارنىڭ بەزىسىنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىدىم، بەزىسىنىڭ يۈزىنى كۆرەلىدىم. شۇنداق قىلىپ يەتتە قېرىنداشتىن پەقەت قارامايدىكى ئىككىنچى ئاكام ئابدۇشۈكۈر بىلەن مەن ئىككىمىزلا ھايات قالدۇق. گەرچە مەرھۇم ئاتا - ئانام ۋە قېرىنداشلىرىمنى قەلبىمدە يۈكسەك ھۆرمەت بىلەن ئۇلۇغلىساممۇ، لېكىن ئۇلار ھايات چېغىدا ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلالمىغانلىقىمدىن، ئۇلارنىڭ ھايات شامى ئۆچكەندە يېنىدا تۇرالمىغانلىقىمدىن مىڭبىر پۇشايمان قىلىمەنۇ، بۇ قەلب يارىسىنى مەڭگۈ ساقايتالمايمەن. ئاتا -

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئانا دەرەخنىڭ غولىغا، پەرزەنت دەرەخنىڭ شېخىغا ئوخشايدۇ. شاخ غولنىڭ قەدرىنى بىلمىسە، شاخنىڭمۇ ھېچقانداق قىممىتى بولمايدۇ. بوغداي تېرىغان كىشى بوغداي، قوناق تېرىغان كىشى قوناق ئالغانغا ئوخشاش، كىمكى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى قىلسا، ئۆز پەرزەنتىدىن شۇنىڭغا ئوخشاش ئاقىۋەتنى كۆرىدۇ. دۇنيا دېگەن ئۆتنە ئالەم. خەلق ھېكمەتلىرىدە «ئاتا ـ ئاناڭنى ھۆرمەتلىسەڭ، پەرزەنتلىرىڭدىن ھۆرمەت كۆرىسەن» دېگەن گەپ بار. ئاتا ـ ئانا ياشانغاندا پەرزەنتلىرىنىڭ كۆيۈم ـ شەپقىتىگە ھەممىدىن بەك موھتاج بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ھالىدىن تېخىمۇ ياخشى خەۋەر ئېلىپ، دەردىگە دەرمان بولۇش زۆرۈر. بىلىشىڭ كېرەككى، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ نەسىھەت ۋە ۋەسىيەتلىرى سەن ئۈچۈن تېپىلغۇسىز تەۋەررۈك. سەن ئەقلىڭنى تېپىپ، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ قەدرىنى بىلگىچە، ئۇلارنىڭ ھاياتلىق شامى ئۆچۈپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدۇ. سەن ھەرقانچە ئىبادەت قىلساڭمۇ ئۇلار قايتا تىرىلمەيدۇ. شۇڭا ئاتا ـ ئانا ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى قىل.

تا يېتىم بولماي كىشى بىلمەس ئاتانىڭ قەدرىنى
جانۇ دىلىدە تەربىيەت قىلغان ئانانىڭ قەدرىنى[1]

دېگەندەك، سەن ئاتا ـ ئاناڭنىڭ قەدرىنى ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالغاندا ئاندىن چوڭقۇر ھېس قىلالايسەن. ئەمما ئۇ چاغدا ھېس قىلغاننىڭ نېمە پايدىسى؟ پەقەت ۋۇجۇدۇڭ پۇشايمان ئوتىدا پۇچۇلىنىدۇ، خالاس.

ياشانغانلار جەم بولسا دائىم ئۆتكەن كەچمىشلىرىنى

[1] «باياز» 2 ـ قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1997 ـ يىلى نەشرى، 223 ـ بەت.

ئەسلىشىدۇ. ئۆزىگە ۋە ئۆزگىگە بىر قەدەر ئوبيېكتىپ باھا بېرىلمەيدۇ. بۇ قىياسى باھالار ئۇلارنىڭ قىيامىغا يەتكەن ھايات تەجرىبىسىدىن، شۇنداقلا ئازاب ـ ئوقۇبەت، غەم ـ قايغۇ، مەغلۇبىيەت، بەختسىزلىك قاتارلىقلارغا تۆلىگەن بەدىلىدىن كەلگەن. ياشانغانلارنىڭ نىداسىغا قۇلاق سېلىڭلار؟

— ھەي، ھازىرقى بەزى ياشلارنى كۆرسەم كۆڭلۈم بەك يېرىم بولىدۇ.

— نېمىشقا؟

— يا چوڭلارنى كۆرسە سالام ـ سەھەتنى بىلمىسە، يا سالام قىلىشنىڭ قائىدىسىنى ئۇقمىسا، ئۇنى ئاز دەپ چوڭلار سالام قىلسا پەرۋا قىلماي مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ كېتىۋېرىدۇ، دېگىنە!

— ئۇ دېگىنىڭىزغۇ راست ئاداش. ياشلارنىڭ بەزىلىرى يېقىن دوستلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغاندا قوشقار سوقۇشقاندەك پېشانىسىنى پېشانىسىغا ئۇرۇپ قويىدىكەن. بۇ قەيەرچە سالاملىشىش ئىكەنلىكىنى بىلمىدىم. ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى سالاملىشىش قائىدىمىز نەگە كەتكەندۇ؟

— «دېسەڭ گەپ بولىدۇ، دېمىسەڭ دەرت بولىدۇ» دېگىنە. بىزلەر خىزمەت قىلىۋاتقان چېغىمىزدا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا خېلى پەدىشەپ بار ئىدى. كارىدوردا ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا سالام بېرىپ، دەرھال يول بوشىتىپ بېرەتتى. تاماكا چېكىۋاتقان بولسا، يىراقتىن ئوقۇتقۇچىنى كۆرگەن ھامان ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى ياكى تاماكىسىنى بىر ئامال قىلىپ يوشۇراتتى. ھازىرقى ئوقۇغۇچىلار بۇنداق ئەدەب ـ ئەخلاقتىن پەرۋايى پەلەك. ھەتتا تاماكا چېكىش ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىلىرىدىن چاقماق سورايدۇ. يېنىدىن ئۆتۈپ قالساڭ تاماكا ئىسىنى يۈزۈڭگە

www.uyghurkitap.com

پۇدەيدۇ.

— بۇنداق ئىشقا مەنمۇ يولۇقتۇم. بىر ئىش بىلەن ئۆزىمىزنىڭ بۇرۇنقى ئوقۇتۇش بىناسىغا بېرىپ قاپتىمەن. ئىككىنچى قەۋەتكە چىققاندا تەرتىپ قىستىدى. شۇنىڭ بىلەن ئاممىۋى ھاجەتخانىغا كىرەي دەپ، ئىشىك ئالدىغان كەلسەم، ئىچىگە ئوقۇغۇچىلار دۆۋلىشىۋېلىپ بەس - بەستە تاماكا چېكىشىۋېتىپتۇ. ئىس - تۈتەكنىڭ دەستىدىن ھاجەتخانىنىڭ ئىچىگە كىرىش مۇمكىن ئەمەس. مەن ئامالسىز ئارقامغا يېنىپ بىر بولۇڭدا ھاجەتخانىنىڭ بىكار بولۇشىنى كۈتتۈم. بىر ھازادىن كېيىن قوڭغۇراق چېلىندى. بۇ ئىس - تۈتەكلىك «ئارامگاھ»قا توپلىشىۋالغان ئوقۇغۇچىلار تاماكىلىرىنى يەرگە تاشلاپ، سىنىپقا قاراپ يۈگۈردى.

— بۇرۇن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھاجەتخانىسى ئايرىم ئىدىغۇ؟

— شۇنداق. ھازىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئۇنداق ئىمتىيازى بىكار قىلىنىپتۇ.

— ياز كۈنلىرى «خۇڭخۇ كۆلى» ئۇنىڭدىنمۇ غەلىتە ئىشلارنى كۆرسەن. جامائەت پىيادە ئايلىنىدىغان يول بويىدىكى ئورۇندۇقلارغا بىر جۈپ قىز - ئوغۇل ئولتۇرىۋالغان. بەزى ئورۇندۇقتا قىز ئوغۇلنىڭ قۇچىقىدا، يەنە بەزى ئورۇنۇقتا قىزنىڭ قۇچىقىدا ئوغۇل ئالچاڭشىپ ياتقان. قولىدا سوغۇق ئىچىملىك بوتۇلكىسى، قۇلىقىدا يانفۇننىڭ ناۋۇشتىكى... ئەيتاۋۇر تېخى كۈن غەربكە پاتمىغان كۈندۈزدىلا كۆل ئەتراپىنىڭ مەنزىرىسى «دەھشەتلىك تېھران» رومانىدىكى تېھران كوچىلىرىغا ئوخشاپ قالغان. سەن بىزدەك ياشانغانلار كۆل بويىغا سەيلى قىلىپ چىقىشتىن خىجىل بولىسەن. ئەمما قىزلار چارچىغاندا ئولتۇرۇپ دەم ئېلىش ئۈچۈن ياسالغان بۇ ئورۇندۇقلارنى ئىگىلىۋالغان مەستانىلەر ئەتراپىدىكى چوڭلارنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ. بۇ يەردە ئۆزىدىن باشقا ئادەم يوقتەكلا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق كەيپىنى ئاشكارا سەھنىدە كۆز - كۆز قىلىشىدۇ، ھەتتىگىنەي...

— ئۇلار «مۇھەببەت»نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيكەندە! ئىنسانىي مۇھەببەت ئۆزىنىڭ پىنھانلىقى بىلەن گۈزەل ئەمەسمۇ؟

— ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز. بىراق نەۋقىران ياشلىرىمىزدىكى بۇنداق قىسمەن ئىللەتلەرنىڭ سەۋەبكارى ئۆزىمىز ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيمىز.

— توغرا دېدىڭ. ئائىلە، جەمئىيەت، مەكتەپ تەربىيەسى بىر - بىرىنى تولۇقلىسا، بىر گەۋدىلەشسە، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەخلاق ئۆدۈملىرى زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، باللىرىمىز گۈزەل ئەخلاق مۇھىتىغا ئېرىشىدۇ. يۇمران نوتىنى قاياققا ئەگسەك شۇ ياققا ئېگىلىدۇ ئەمەسمۇ!

— ھازىر باللارنىڭ ئائىلىدە تەربىيەلىنىش پۇرسىتى بەك ئاز. شۇڭا مەكتەپ تەربىيەسى ھەممىدىن مۇھىم ئىكەن.

— بىزغۇ بىرىنچى سەپتىن ئايرىلىپ ئارامغا چىقتۇق. ئالدىنقى سەپتە ئىشلەۋاتقان ياش ئوقۇتقۇچىلار بۇ يۈكنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك.

— شۇنداق. ئەمما ياش ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ يۈكى بەك ئېغىر ئىكەن. ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىدىن باشقا، يەنە ھەر دەرىجىلىك تەتقىقات تۈرلىرىنى ئىشلەيدىكەن. يىلدا نەچچە پارچە ماقالە يېزىپ يادرولۇق ژۇرناللاردا ئېلان قىلىشى تەلەپ قىلىنىدىكەن. خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىپ دوكتور، پوسدوكتورلۇقتا ئوقۇشقا شەرت ھازىرلايدىكەن، مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى ھەر خىل كەسپىي يىغىنلارغا قاتنىشىپ تۇرىدىكەن. كۆڭلىكى

كومپيۇتېرنى ئىچىپ يېڭى ئىلمىي ئۇچۇرلاردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرىشى كېرەك ئىكەن. ئائىلىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە ئۆي ئىشلىرىغا ياردەملىشىش، بالىلىرىنى مەكتەپكە ئاپىرىش - ئەكېلىش، ئاتا - ئانىسىنى يوقلاش، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراقلارغا بېرىش قاتارلىق تۇرمۇش مالاقەتلىرىمۇ ئۇلارنىڭ ھايات رىتىمىنى جىددىيلەشتۈرىۋەتتى.

— راست دەيسەن. ياشلار مۇشۇنداق رىقابەت ئىچىدە تاۋلىنىپ، غەيرەت - شىجائىتى سەن، بىزدىن نەچچە ھەسسە يۇقىرى. ھازىر گېزىت - ژۇرناللار ۋە مىدىيە خەۋەرلىرىدە تونۇشتۇرىلىۋاتقان ئوغۇل - قىز ئەزىمەتلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى ئاڭلاپ ئۇلاردىن پەخىرلىنىمەن، روھىم ئۈمىد - ئىشەنچكە تولىدۇ. ئۇزۇكسىز ئىزدىنىش ئارقىلىق كامالەت تېپىۋاتقان بۇ ياشلىرىمىزنىڭ روھىدىن مىللىتىمىزنىڭ كېلىچەكىدىن سۆيىنىمەن.

— بۇ چوڭ ئومۇملۇققا ھەممىمىز قايىل. ئەمما بەزى ياش ئوقۇتقۇچىلار بارغانسېرى شەخسىيەتچىلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ھازىر ئارامغا چىققان ئۇستازلىرىدىن ئۇلارغا نەپ تەگمىگەچكە ھەتتا ھېيت - بايرام كۈنلىرىدىمۇ ئۆزلىرىگە بىلىم بەرگەن ئاشۇ پىشقەدەم ئۇستازلىرىنى يوقلاپ قويۇشقا «چولىسى» تەگمەيدۇ. «ۋاقتى يوقمىكىن» دېسەك، ئۇستازلىرىنىڭ ئىشىكىنى بېسىپ ئۆتۈپ باشلىقلىرىنىڭ ئىشىكىنى قاقىدۇ.

— بەلكىم ئۇنداق ئەھۋاللارمۇ باردۇر. ئۇنىڭغا كايىپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق. ئادەم ياشانغانسېرى كەڭ قورساق، ئەپۇچان بولۇشى كېرەك. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئېيتقاندەك: «كۆزى توق، سەۋرلىك، مۇلايىم، ئەپۇچان، گۈزال خۇلق» ئىنسانلىقنىڭ گۈلتاجىدۇر. كونىلاردا «ئالتۇن تاقىلىق ئاتمۇ مۇدۇرىدۇ» دېگەن گەپ بار. «مۇدىرىپ كەتتى» دەپ ئاتنىڭ

ئالتۇن تاقىسىنى سۇغىرىۋېلىش «چاپىقىنى ئالىمەن دەپ جىرتاق قىلغان»غا ئوخشاش ئىش.

تۇگىمەيدۇ بۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرى،
تۈگۈلسىمۇ ئۆتتۈر ئىككى چىشلىرى.

دېگەندەك، هاياتلىق مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئۇنىڭ دىيالوگىمۇ ئۈزۈلمەيدۇ. هەربىر يېڭى شەيئىگە ماس هالدا يېڭى دىيالوگ تۇغۇلىدۇ.

يۇقىرىدىكى دىيالوگلار قانداقتۇر ياشانغانلارنىڭ «كوت - كوتلىقى»دىن تۇغۇلغان «غەيۋەت - شىكايەت» ئەمەس. بەلكى رېئاللىقنىڭ غۇۋا شولىسى. مېنىڭچە، ئۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىش ئاقىلانىلىق.

تۆۋەندە ياشانغانلارنىڭ رېئال روهى كەچمىشى هەققىدىكى قىستۇرما بايانغا قۇلاق سېلىڭلار.

367. كىمنىڭ يېشى ئاتمىش هېسابىنى تولغەتسە،
ئۇنىڭدىن هايات لەززىتى كېتىدۇ، يازى قىش بولىدۇ.

371. قەددىم ئوقتەك تۈز، قەلبىم يادەك (ئەگرى) ئىدى،
قەلبىمنى ئوقتەك قىلغۇچە، قەددىم يادەك بولدى.

- (يۈسۈپ خاس هاجىپ)

مانا بۇ مۆتەبەككۇر ئالىم يۈسۈپ خاس هاجىپ قەلىمى ئاستىدىكى ياشانغانلارنىڭ سۈرىتى، ياشىنىشنىڭ تەبىئىي ۋە لىللا تەبىرى.

ھاياتلىق ئۆزىنىڭ بىباھا قىممىتى بىلەن تولىمۇ شېرىن ۋە لەززەتلىك. شۇڭا ئىنسانىنىڭ پۈتكۈل پائالىيىتى ھاياتنى سۆيۈش ۋە ئۇنى قوغداشقا مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئادەم ياشانغانسېرى «جانىنىڭ تاتلىق»لىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىدىغان ۋە بىر كۈن بولسىمۇ ئۇزاقراق ياشاشنى ئىستەيدىغان ئۆزلۈك تەلپىنگە ئەسىر بولىدۇ. ياشانغانلار ئۆزئارا ئۇچراشسىلا ياشلىق دەۋرىگە ئوخشىمىغان ھالدا، دورا - دەرمەك ۋە ئەم - ئىرەم ھەققىدە سۆز باشلايدىغانلىقى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بۇنداق دەۋرى ئالاھىدىلىكى ۋە ئۆزگىرىشى ياشانغانلارنىڭ ئائىلىدىكى ئورنى، رولى ۋە ھەق - ھوقۇقلىرى توغرىسىدا كۆپرەك ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىشنى تەقەززا قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر ئېلىمىزدە ياشانغانلارنىڭ نىسبىتى 14.8%دىن ئېشىپ، قېرىلىق نىسبىتىنىڭ يۇقىرىلىقى جەھەتتە ياپونىيەدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. بۇ ھال ياشانغانلار مۇلازىمىتى پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغايدىغان چوڭ ئىجتىمائىي تېمىغا ئايلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ياشانغانلار ئىنسانىيەت تۈپى ئىچىدە ئەڭ سۆيۈملۈك تەۋەررۈك كىشىلەردۇركى، خۇددى ئەللامە زەمەخشەرى تەبىرلىگەندەك: «ئۇلار ئەڭ تونۇشلۇق مۇقەددەس سىما، ئەڭ تەلەپچان ۋە ئەڭ مېھرىبان ھايات چاچقۇسى.» شۇڭا بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇدۇملىرىمىزدا «ياشانغانلارنى ھۆرمەتلىسەڭ، پەرزەنتلىرىڭدىن ھۆرمەت كۆرىسەن»، «ئەۋلادلارنىڭ گۈللىنىشى ۋە روناق تېپىشى ياشانغانلار دۇئاسىنىڭ شاراپىتىدىن»، «جەننەت ياشانغانلارنىڭ قەدەم ئىزى ئاستىدا»، «ياشانغانلارنىڭ نەسىھەت ۋە ۋەسىيەتلىرىگە ئەمەل قىلىش خاتىرجەملىك ۋە بەختنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر»، «ياشانغانلارنىڭ چىرىقىنى ئۆچۈرۈپ قويساڭ سېنىڭ چىرىقىڭنىمۇ ياندۇرۇشقا ئادەم چىقمايدۇ»، «چوڭلارغا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھۆرمەت قىلىشتىن ئەۋلادلار قەدىر - قىممەت تاپىدۇ»، «سودىگەرنىڭ يۈز - ئابرۇيى ئۆزىنىڭ يانچۇقىدا، ياشانغانلارنىڭ ئابرۇيى ئەۋلادلارنىڭ كۆز قارىچۇقىدا»، «ياشانغانلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولساڭ پىكىرىڭ ئېچىلار، تەنتەك بىلەن سۆھبەت قۇرساڭ زېھنىڭ چېچىلار»... دېگەنگە ئوخشاش كۆپلىگەن ھېكمەتلەر ساقلانغان. دەرۋەقە، ياشانغانلار (چوڭلار) ئائىلىنىڭ چىرىقى ۋە تۈۋرىكى، ئائىلىنى قوغدايدىغان، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئىتتىپاق - ئىناقلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مۇرەۋۋەتلىك پەرۋىشكار. مۇشۇنداق بىر مۇرەببىسىز ئائىلە ئۆزىنىڭ ماددىي ۋە ئىجتىمائىي قىممىتىنى يارىتالمايدۇ. جەمئىيەت ئائىلىدىكى ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلالمايدۇ. چۈنكى ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك ھۈجەيرىسى ۋە ئىجتىمائىي بىرلىكى. خۇددى ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن تەبىرلىگەندەك: «ئائىلە نوقۇل ئىككى جىنس قوشۇلمىسىنىڭ قانۇنى شەكلى بولۇپ قالماي، ئۇ يەنە ئىنسان ئەۋلادلىرىنىڭ تەۋەللۇتگاھى، مېھىر - شەپقەت، ئەقىل - ئىدراك، ئەخلاق - ئۇدۇم، بىلىم - مەدەنىيەتنى يېتىشتۈرىدىغان تۇنجى مەكتىپى، قوشنىلارغا، ئىلىم ئوچاقلىرىغا، جەمئىيەتكە، كىشىلىك دۇنياسىغا يۈزلىنىدىغان بىرىنچى بوسۇغىسى، ئۆمۈر ئەجرىلىرىنىڭ ئەڭ مۇپەسسەل مۇزېيى، كۆڭۈل جاراھەتلىرىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك شىپاخانىسى، كىشىنى مەڭگۈلۈك ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىدىغان مۇسىبەت ئۆيى، ئەۋلادلار شەجەرىسىنىڭ يىلتىزى ۋە شېخى، مىللەتنى قويۇپ چىقىدىغان قېلىپ[1]» ئەنە شۇنداق يۈكسەك ئىقتىدارغا ئىگە بولغان ئائىلە بىرلىكىدە ئائىلە خوجايىنى بولمىش ئاقساقىلى (چوڭلار)نىڭ ئورنى ۋە رولى ئىنتايىن چوڭ. ئائىلە شۇنداق لايەقەتلىك باشقۇرغۇچىنىڭ

[1] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «ئائىلە»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2002 - يىل، 1 -، 6 - بەتلەر.

قولىدىلا بىخەتەر بولىدۇ. بارلىق شاد - خۇراملىق ۋە بەخت ئاڭا جور بولىدۇ. ناۋادا، ئائىلە ئەزالىرى ئارىسىدىكى ۋاپادارلىق ۋە مېھرى - شەپقەت ئېڭى ئائىلە باشلىقى (چوڭلار)نىڭ ھىمايىسىدىن ئايرىلسا، ئۇنداق ئائىلىدە ئالا كۆڭۈللۈك پەيدا بولۇپ، بەرىكەت كۆتۈرۈلىدۇ. كېيىنكى ئەۋلادلار ئەسلىگىدەك نامۇ - نىشان قالمايدۇ.

ئۇيغۇر ئائىلىرى ئەلمىساقتىن تارتىپ ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەشتىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى مىللىي پسىخىكىنىڭ بەرىكاتىدا ئۆزگە خاس ئائىلە مەدەنىيىتىنى ياراتقان ۋە ئۇنى ئەۋلادلار قەلبىدە جۇلالاندۇرغان. ھالا بۇگۇنكى كۈنگە كەلگەندە شەھەرلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى، غەيرى مەدەنىيەت توزاندىلىرىنىڭ توسالغۇسىز سىڭىشىشى، دۇنياۋى مەدەنىيەت توقۇنۇشلىرىنىڭ كەسكىنلىشىشى، خىزمەت رىتىمىنىڭ جىددىيلىشىشىدىن كېلىپ چىققان ياتلىشىش كەيپىياتىنىڭ ئەۋجەپ كېتىشى قاتارلىق ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كىشىلەرنىڭ ماددىي - مەنىۋىي تۇرمۇشىدا ۋە كىشىلىك قىممەت قارىشىدا جىددىي ئۆزگىرىش بولماقتا. بۇ ئىككىلەمچى ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن ئائىلە بىرلىكىنى ئۆرنەك قىلغان ھالدا ئائىلە ئەزالىرىنىڭ كېيىنىش، يېمەك - ئىچمەك، ئولتۇراقلىشىش قاتارلىق ماددىي تۇرمۇشىدا ۋە ئۇلارنىڭ مەنىۋى پسىخىك دۇنياسىدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپ، كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى بىلەن دەۋر تەقەززا قىلغان زامانىۋى ئاڭ ئوتتۇرىسىدا كەسكىن دىيالوگ پەيدا قىلماقتا. نەتىجىدە ئەنئەنىچىلىك خاھىشىنىڭ تەسىرى قويۇق بولىدىغان ياشانغانلاردا بىر خىل غەرىبسىنىش ئېڭى كۈچىيىپ، ھاياتنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش مەسىلىسىدە زىددىيەتلىك تېڭىرقاشقا دۇچ كەلمەكتە. تۆۋەندىكى دىيالوگلار ئۇ ھەقتىكى

مىسالالارنىڭ بىر قىسمى.

دىيالوگ 1

ئەمدىلا ئارامغا چىققان پېشقەدەم كادىرنىڭ جۈپتى نىگارى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا قىپتۇ. بۇ كىشىنىڭ پەرزەنتلىرى ئاللىقاچان ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ كەتكەچكە، ئۆزى تەنها ياشاشقا مەجبۇر بوپتۇ. يالغۇزلۇق ئازابى جېنىغا تەگكەن بۇ ئادەم قەدىناس مەرھۇمەنىڭ يىل نەزىرىسىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، قايتا نىكاھلىنىشنى ئويلاپ پەرزەنتلىرىگە مەسلىھەت سالپتۇ.

— ئايال بولمىغان ئۆي ھۇۋقۇش ھۇۋلايدىغان مازارغا ئوخشاپ قالىدىكەن. يالغۇز ياشاش ناھايىتى ئازابلىق ئىكەن. تەقدىر - ئىرادە بىلەن ۋاپادار ئاناڭلار مەندىن بۇرۇن ئۇ دۇنياغا كېتىپ قالدى. (ياتقان يېرى جەننەت بولسۇن!) بالىلىرىم، ئەگەر رازى بولساڭلار سىلەرگە ئانا، ماڭا ئۆمۈرلۈك ھەمدەم بولىدىغان ئىنسابلىق بىر ئايال بىلەن قايتا نىكاھلىناي دەيمەن، — دەپتۇ دادا.

دادىسىنىڭ ئۇشتۇمتۇت قويغان بۇ تەلىپىنى تولىمۇ غەيرىي ھېس قىلغان پەرزەنتلەر:

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز دادا؟ بالىلىرىڭىز، نەۋرىلىرىڭىز ئالدىڭىزدا تۇرسا، ئەل - جامائەت، كويۇ ئوغۇل، كېلىن قىزلىرىڭىز ئالدىدا نېمىدېگەن سەتچىلىك ئىشبۇ! بىزنىڭ سىزدىن تولۇق خەۋەر ئالغۇچىلىكىمىز بارغۇ؟ ئەگەر «يالغۇز قالدىم» دېسىڭىز قايسىمىزنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشنى خالىسىڭىز شۇ ئۆيدە تۇرۇڭ ياكى بىرىمىز بۇ چوڭ ئۆيگە كۆچۈپ كېلىپ ئۆمۈرلۈك خىزمىتىڭىزدە بولايلى. ئانىمىزنىڭ روھىنى قوۋۋەتلەندۈرىدىغان ۋە بىزنى خەلقى - ئالەم ئالدىدا ئاھانەتكە قويىدىغان ئىشنى قىلماڭ، — دەپتۇ بالىلار.

— كۆڭلۈڭلارنى چۈشىنىمەن، بالىلىرىم، — دەپ سۆز قىستۇرۇپتۇ دادا، — مۇشۇ ئۆي - پىكىرىمنى سىلەرگە ئېيتىش ماڭا قانچىلىك ئازابلىق ئىكەنلىكىنى بەلكىم سىلەر تولۇق ھېس قىلالمايسىلەر. دەرۋەقە، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بۇ ئىشنىڭ سۆز - چۆچەك بولىدىغانلىقىنى بىلىمەن. مېنى ئۇزۇنىراق ئۆمۈر كۆرسۇن، خاتىرجەم ياشىسۇن دېسەڭلار، مېنىڭ قارارىمنى تېخىمۇ ئەتراپلىق ئويلىشىپ بېقىڭلار. ناۋادا سىلەر رازى بولمىساڭلار، مەنمۇ غېرىپلىق ئىچىدە مەڭگۈ ئازاپ چېكىشكە رازى.

بۇ ياشانغان ئەرنىڭ ئەتراپىدىكى دوست - بۇرادەرلىرى، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەقرىبالىرى ئۇنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، بۇ ھەقتە پەرزەنتلىرىگە خىزمەت ئىشلەپتۇ. دۆلەتنىڭ قانۇن - نىزاملىرىدىن، ئىسلام ئېتىكىسىدىن ۋە ئادىمىيلىك ئۆلچەملىرىدىن جانلىق ۋە قايىل قىلارلىق بىلگىلەرنى پەرزەنتلەرگە چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى تۈگۈنلەرنى يېشىپ، دادىسىنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىغا رازىلىق بېرىپتۇ.

پەرزەنتلىرى قوشۇلغاندىن كېيىن تۇل قالغان بىر ئايال بىلەن نىكاھلىنىپتۇ. بۇ ئايال ئاڭلىق ۋە دىيانەتلىك بولۇپ، ئائىلىدىكى بۇرچىنى ناھايىتى ياخشى ئادا قىپتۇ. يولدىشىنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرىلىرىگىمۇ قىزغىنلىق بىلەن سەممىي مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارغا ھەقىقىي ئانا بوپتۇ. خاتىرجەملىك ۋە بەخت ئۇلارغا يار بوپتۇ.

دىيالوگ 2

يەنە بىر ياشانغان ئەر 40 يىلغا يېقىن بىر ياستۇققا باش قويغان قەدىناسى بىلەن ئۇزۇن يىل ئازارلىنىشىپ ئاخىرى ئايرىلىپ كېتىش قارارىغا كەپتۇ. بۇ ئائىلىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆڭۈلسىزلىكتىن خەۋەر تاپقان قولۇم - قوشنىلار ۋە ئۇنىڭ يېقىن تەڭتۇشلىرى بۇ كىشىگە ئارقا - ئارقىدىن نەسىھەت قىلىشىپتۇ. پەرزەنتلىرىمۇ دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ. ئۆزلىرىنى «تىرىك يېتىم» قىلىپ قويماسلىقىنى ئۆتۈنۈپتۇ. لېكىن ئۇ كىشى بۇنداق ۋەز - نەسىھەتلەرگە قىلچە پەرۋا قىلماي:

— سەۋر - تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. باشقىلار نېمە دېگىسى كەلسە دەۋەرسۇن. يەنە چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. «تۇتۇننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلىدۇ» مېنىڭ تۇرمۇش ئىشلىرىمغا ئارىلاشماڭلار. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە بولسىمۇ خاتىرجەم، ئەركىن - ئازادە ياشىشىمغا كاشىلا قىلماڭلار، — دەپ كايىپ قارارىدىن زادى يانمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى ئۇلار ئىبرالىشىپتۇ. يالغۇز ياشاشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن بۇ ياشانغان ئەر يېرىم يىلدىن كېيىن يۇرتىغا بېرىپ تۇل قالغان بىر يۇرتداش چوكان بىلەن قايتا نىكاھلىنىپتۇ. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن «خوي - پەيلى ناچار ئىكەن»، «مېنىڭ تەبىئىتىمگە ماس كەلمىدى»... دەپ ئۇنىڭ بىلەنمۇ ئىبرالىشىپ كېتىپتۇ. «پۇل بولسىلا مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلىدىغان ئايال جاھاندا ئازمىتى» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئىككى يىل ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ ئايال بىلەن نىكاھلىنىپتۇ. لېكىن ھېچقايسىسى بۇ كىشىنىڭ دېتىغا سىغماپتۇ. بۇنداق «ئاھانەت»كە چىدىمىغان پەرزەنتلىرى دادىسى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپتۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ كىشىنىڭ مەيدىسى قاتتىق ئاغرىپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قاپتۇ. دوختۇرلار تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ كېسەلگە «ئۆپكە راكىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى» دەپ دىئاگنوز قويۇپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان پەرزەنتلەر ھالقىلىق پەيتتە

دوختۇرخانىغا كېلىپ دادىسىنىڭ يېنىدا پايپېتەك بولۇشۇپ كېسەل بېقىپتۇ. ھەتتا ئۈچ يىل بۇرۇن ئىبرالىشىپ كەتكەن كونا قەدىناس ئايالىمۇ 40 يىل بىللە ياشىغان ھاياتىنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ پەرزەنتلىرى بىلەن بىرلىكتە بىمارنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئاپتۇ. بىمارنىڭ ھاجىتىگە قاچا تۇتۇپتۇ. ۋاھالەنكى بۇ بىمار ساقىيالماي، قەدىناسىنىڭ قۇچىقىدا قازا قىپتۇ.

تەقرىز2، 1

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئېڭىدا ئائىلىگە ئۆزەك بولغان نىكاھىغا ساداقەتمەن بولۇش نىكاھلانغۇچىلارنىڭ ۋىجدانىي بۇرچى ۋە ئادىمىيلىكنىڭ ئەڭ تۈپ ئۆلچەملىرىدىن بىرى، دەپ قارىلىدۇ. ناۋادا ئىززەت نەپسىنىڭ گۆھىرى بولغان نىكاھنى چۈپتى ھالالىنىڭ قايسىبىرى بۇزسا ئۇ ھالدا ئائىلىسى، پەرزەنتلىرى ۋە قەۋم - قېرىنداشلىرى ئالدىدا كەچۈرگۈسىز خىيانەت ۋە جىنايەت ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا قەدىمكى ئۇيغۇر ئەركەكلىرى ئۆزىنىڭ ھالال - چۈپتىنى «دىلى دىلىغا، ئېتى - ئېتىغا، جېنى جېنىغا، قېنى قېنىغا قېتىلغان، ئۇيۇشقان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «قاتىن» (كېيىنچە «ق» ھەرپى «خ»غا ئالمىشىپ «خاتىن» دېيىلگەن) ئىسمى بىلەن ئاتىغان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۈۋچىنىڭ ئوقى ئەگەر ئەركەك ئاققۇغا تەگسە، ئۇ يەرگە چۈشۈپ بولغىچە، ئۇنىڭ جۈپتى (چىشى ئاققۇ) تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، ئاندىن قانىتىنى چۈپلەپ تۆۋەنگە شۇڭغۇپ، كۆكسىنى زېمىنغا قاتتىق ئۇرۇپ ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن. ئەگەر چىشى ئاققۇغا ئوق تەگسە، ئەركەك ئاققۇمۇ خۇددى شۇ تەرىقىدە ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن. بىزدە ۋاپادارلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ئاققۇنى ئۇۋلىغانلارنىڭ ئائىلىسى قۇتاتمايدۇ، بەختسىزلىككە ئۇچرايدۇ، دەيدىغان ئەنئەنىۋى قاراش بار. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۆز جۈپتى روزىگارىغا خۇددى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاققۇغا ئوخشاش سادىق ۋە ۋاپادار بولغان ۋە شۇنداق قىلىشنى ئىكاھنىڭ ھەقىقىي مەنىسى، دەپ چۈشەنگەن. ئادەتتە ئىكاھ فاتىھەسىدىن كېيىن، ئىكاھلاشقان يىگىت - قىز بۇردە ناننى تۇز سۈيىگە چىلاپ يەيدىغان ئادەت بىزدە داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇ ئىكاھلانغۇچىلارنىڭ شۇ دەقىقىدىن باشلاپ «بىر قازاننىڭ تۇزىنى بىرگە يەيمىز، بىز - بىرىمىزگە، ئائىلىمىزگە، تۇز بەرگەن زېمىنگە مەڭگۈ خىيانەت قىلمايمىز» دېگەن ۋەدە - قەسىمىنىڭ شەرتلىك بەلگىسىدۇر. شۇڭا ئىكاھ رىشتىسى باغلاپ تۇرغان ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋەتنى مەڭگۈ قەدىرلەش ۋە ئۇلۇغلاش زۆرۈركى، ئۇنىڭغا ھەرگىزمۇ يەڭگىلتەكلىك ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا بولمايدۇ. ئەر - ئايال بىر - بىرىگە سەمىمىي سادىق، كۆيۈمچان، مېھرىبان، كەڭ قورساق، ئەپۇچان بولۇشتەك مەنىۋى ئىشەنچى - ھۆرمەت بولغاندىلا ئائىلە ئىناقلىقى كاپالەتكە ئىگە بولۇپ، كۆڭۈل ئازادىلىقى ۋە پەرزەنتلەر شاتلىقى روياپقا چىقىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئەر - ئايال ئۆزىنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ئائىلە مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلماي، زامان روھى تەقدىم ئەتكەن سىياسىي ھوقۇقىنىلا بايراق قىلىپ، ئائىلىنىڭ ئەنئەنىۋى فونكسىيەسىگە ھۆرمەت قىلمىسا، ئەر - ئايالنىڭ بىر - بىرىگە نىسبەتەن ئىچكى زىتلىشىش ئېنېرتسىيەسى كۈچىيىپ، ئائىلىنىڭ خاتىرجەملىكىگە ۋە بەخت - ئىقبالىغا دەز كېتىدۇ. خۇددى تەسەۋۋۇرغا باي شائىرىمىز ئابدۇرېھىم ئابدۇللا يازغان «ئاتىلار» دېگەن شېئىرىدا ئېيتقاندەك، ئەرمۇ، ئايالمۇ ئائىلە ۋە جەمئىيەت يۈكلىگەن مۇقەددەس بۇرچىنى ھەقىقىي ئادا قىلالىغانلىقى بىلەن سۆيۈملۈك ۋە پەخىرلىك.

ئىكاھقا سادىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن خۇشاللىق تاپقاندىلا، ئىكاھلانغۇچىلارنىڭ يۇقىرىدا دېيىلگەندەك غايىۋى كۈچ - قۇدرىتىنى نامايەن قىلغىلى بولىدۇ. بۇ مەيلى تۇنجى ئىكاھ

ياكى ياشانغانلار ئىچىدىكى قايتا نىكاھلىنىشتا بولسۇن ئورتاق قىسمەتكە ئىگە. ھازىر ياشلار جۈملىدىن قىسمەن ياشانغانلار ئارىسىدا نىكاھ مۇقەددەسلىك ئىكى سۇسلىشىپ، نىكاھتىن ئاجرىشىش پاجىئەلىرى كۆپەيمەكتە. بۇ دەۋرنىڭ «ئامىتى» بولماستىن ئەكسىچە، جەمئىيەت ۋە مىللەتكە كېلىۋاتقان ئاپەت. شۇڭا «يەتتە ئۆيلاپ بىر كەس» دېگەندەك: نىكاھ ئىشىدا ئالدى بىلەن تەجرىبە ـ ساۋاقتا ئىگە بولغان ياشانغانلار ئۈلگە بولۇپ، قايتا نىكاھلىنىشتا سالماق بولۇش لازىم. ئەلۋەتتە، ياشانغانلارنىڭمۇ نىكاھ ئەركىنلىكى دەخلى تەرىزسىزدۇر. شۇڭا جۇڭگودا تۈزۈلگەن «ياشانغانلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش قانۇنى»نىڭ 18 ـ ماددىسىدا، «ياشانغانلارنىڭ نىكاھ ئەركىنلىكى قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ. پەرزەنتلىرىنىڭ ياكى باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ياشانغانلارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش، قايتا نىكاھلىنىش ۋە نىكاھتىن كېيىنكى تۇرمۇشقا ئارىلىشىۋېلىشىغا بولمايدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ قانۇن ماددىلىرىدىن ياشانغانلارنىڭ نىكاھ ئەركىنلىكى قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئۆز تۇرمۇش يولىنى تاللاش، ئۆز بەختىنى تېپىش ھوقۇقىنىڭ بارلىقىنى بىلەلەيمىز. بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەپ ـ ئەخلاق ئادەتلىرىمىزدە شۇنداق بىر ئىنسانىي بۇرچ باركى، ئاتا ئۆلسە ئانىنى ياتلىق قىلىش، ئانا ئۆلسە ئاتىنى ئۆيلەپ قويۇش، ھېچبولمىسا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇلارنى شۇنداق قىلىشقا دەۋەت قىلىش باللارغا نىسبەتەن «پەرز» سانىلىدۇ. بۇنداق قىلمىغان ياكى تۇل قالغان ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىغا نارازى بولۇپ، ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن ئۇلارنىڭ نىكاھلىنىشىنى چەكلىگەنلەر «گۇناھكار» سانىلىدۇ. ئادەتتە تۇل ئاياللار تۇل قالغان ئەرلەردىن كۆپرەك بولسىمۇ، لېكىن ئەرلەرنىڭ قايتا نىكاھلىنىش نىسبىتى تۇل ئاياللارنىڭ قايتا نىكاھلىنىش

نىسبىتىدىن يۇقىرى بولىدۇ. بۇنىڭ مۇھىم سەۋەبى ئۇيغۇر ئەر - ئاياللىرىنىڭ پىسخىكىلىق ۋە فىزىئولوگىيەلىك خاسلىقى جەھەتتىكى پەرقلەردىن باشقا، ئۇلارنىڭ تارىختا قېلىپلىشىپ قالغان ئەنئەنىۋى ئىش تەقسىماتىدىكى ئوخشىماسلىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. دەرۋەقە، «بىر كولۇڭ تۆت بۇلۇڭ بىلەن ھەپىلىشىش» ئاياللارنىڭ چوڭ خۇشاللىقى ۋە ئەرمىكى سانالسا، ئەرلەرگە نىسبەتەن ئۆي ئىشىكلىرىنىڭ دائىم ئوچۇق تۇرۇشى، سىرتتىن ھېرىپ - ئېچىپ كىرگەندە ئالدىغا بىر پىيالە چاينىڭ مىننەتسىز ھازىر بولۇشى، كىيىم - كېچەك ۋە يوتقان - كۆرپىلىرىنىڭ ئۆز قەرەلىدە يۇيۇلۇپ، رەتلەپ قويۇلۇشى ئۇلارنىڭ خۇشاللىقى ۋە خاتىرجەملىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاساددىپىي ئاغرىق - سىلاقىقا يولۇقۇپ قالسا، ئەرگە نىسبەتەن ئۇن بالا بىر «خوتۇن»نىڭ رولىنى ئوينىيالمايدۇ. ئۇيغۇر پىسخىكىسىدا «ھايا - ئىمان»نى ھەممىدىن چوڭ بىلىدۇ. ھەرقانداق ئاتا - ئانا ئۆلەر ھالغا يەتسىمۇ ئۆز پۇشتىدىن تامغان بالىلىرىغا بىلىنىڭ تۆۋىنىنى كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىدۇ. ئامالسىز كۆرستىشكە مەجبۇر بولغانلار ئۆزىنى «تىرىك ئۆلۈك» ھېسابلاپ چەكسىز روھى ئازاپ ئىچىدە پۇچۇلىنىدۇ. ئاتا - ئانىنىڭ بۇ مەنىۋى بېسىمىنى ھەقىقىي ھېس قىلالايدىغان پەرزەنتلەر تۇل قالغان ئاتا - ئانا ئالدىدىكى «پەرىز»نى ئادا قىلىشنى ئۆزلىرىنىڭ بىر خىل بالىلىق بۇرچى دەپ چۈشىنىشلىرى ھاجەت.

يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، كۆپلىگەن پەرزەنتلەر تۇل قالغان ئاتا - ئانىسىنى تېخىمۇ ياخشى كۈتۈش نىيىتىدە، ئۇلارنى يالغۇز ياشاش ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ كېلىشنى ئويلايدۇ. پەرزەنتلەرنىڭ بۇ ياخشى كۆڭلى ئاتا - ئانىلارنى رازىمەن قىلسىمۇ، لېكىن ياشانغانلارنىڭ تەبىئىتىدىن قارىغاندا، ئۇلار بالىلىرىنىڭ ئۆيىدە ياشاشنى ئانچە

خالاپ كەتمەيدۇ. «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۇت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، ئۆمۈر بويى ياشاپ كۆنۈپ قالغان ئاددىي كۆلبىسىنى ۋە ئەركىنلىكنى كۈيۈ ئوغلى، كېلىنلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىمارەتلىرىگە تەڭ قىلمايدۇ. ياشانغانلارلا ھېس قىلالايدىغان خاتىرجەملىك، ئەركىنلىك ئۇلار ئۈچۈن ھەممىدىن ئەلا.

دىيالوگ 3

ئارامغا چىققان مەلۇم بىر كادىر 80 ياشقا يېقىنلاشقاندا كۆز تەگكەندەك دېۋەڭلىك كېسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ قاپتۇ. لېكىن ئانچە ئېغىر دەرىجىدە بولمىغاچقا، بەزىدە ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ بىنورماللىشىپ قېلىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ھەرىكەتلىرى (يېمەك - ئىچمەك، يۈرۈش - تۇرۇش، سۆزلەش) ئاساسەن نورمال ئىكەن. ئۆزىدىن بىر قانچە ياش كىچىك بولغان قەدىناس ئايالىنىڭمۇ ئۇششاق - چۈششەك قېرىلىق كېسەللىرى بار ئىكەن. پەرزەنتلىرىنىڭ خىزمىتى شەھەرنىڭ چەترەك رايونلىرىدا بولغاچقا، بۇ ئىككى «قېرى»نى ھەر كۈنلىكى يوقلاپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش پۇرسىتى يوق ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بالىلار ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، دادىسىنى ياشانغاندا تېخىمۇ ياخشى كۈتۈنۈش شارائىتىغا ئېرىشتۈرۈش مەقسىتىدە يېقىن ئەتراپتىكى «ياشانغانلارنى كۈتۈش مۇلازىمەت ئورنى»غا ئاپىرىپ بېرىشنى ئويلىشىپتۇ. ئائىلە، بالا - چاقىلىرىنىڭ بۇ قارارىغا دادا نائىلاج قوشۇلۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ بوۋاي ئۆزى بىنا قىلغان ئۇزاق يىللىق ئەنئەنىۋى ماكانىدىن ئايرىلىپ، كوللېكتىپ كۈتۈنۈش مۇلازىمەت ئورنىنىڭ ئەزاسىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ياشلىق دەۋرىدىن باشلاپ ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ كەلگەن بىر قانچە يېقىن بۇرادەرلىرى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇنى يوقلاپ كەلمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئۇ تۇرغان «مۇلازىمەت ئورنى»نىڭ قورۇسىدا بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشكەن

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

بۇ كىشى خىجالەت بولغان قىياپەتتە ئىختىيارسىز بۇلدۇقلاپ يىغلاشقا باشلاپتۇ.

— نېمىشقا كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلىسەن ئاداش؟ بۇ «كۈنتۇش ئورنى» شۇنداق ياخشى مۇلازىمەت قىلىدىكەنغۇ! ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايالىڭ، بالىلىرىڭ ھەپتىدە كېلىپ يوقلاپ تۇرىدىكەن. بۇ يەردە ئۈچ ۋاق تاماقىڭ تەييار، ياتىقىڭ كەڭ - كۇشادە، خالىساڭ گېزىت - ژۇرنال ئوقۇيدىكەنسەن، ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش، مۇڭدىشىش سورۇنلىرى بار ئىكەن. ھەتتا سىلەرنى مەخسۇس مۇلازىمەتچى مۇنچىدا يۇيۇپ قويىدىكەن. ياشانغاندا بۇنداق ياشاشتىن خۇشال بولۇش ئورنىغا يىغلىغىنىڭ نېمىسى؟ — دەپ بۇرادەرلىرى تەسەللى بېرىشىپتۇ.

— ئائىلەمنى، بالا - چاقىلىرىمنى، نەۋرەمنى سېغىندىم. مېنىڭ بۇ يەردە تەنھا تۇرغۇم يوق. — دەپ يەنە كۆز يېشى قىپتۇ ئۇ كىشى.

— بولىدۇ. بىز بالىلىرىڭغا ئېيتىپ قويايلى. بۇ يەردە تۇرۇشنى خالىمىساڭ ئايالىڭ سېنى ئۆيگە ئېلىپ كەتسۇن، — دەپ بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپتۇ.

تەقرىز 3

نۆۋەتتە ئېلىمىز نوپۇسىنىڭ قېرىلىشىشى زامانىۋىلىشىشنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ياشانغانلار يىلىغا سەككىز مىليونلۇق سۈرئەت بىلەن كۆپەيمەكتە. مۇشۇنداق رەھىمسىز رېئاللىق ئالدىدا يېڭىدىن تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ياشانغانلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئەتىگە كاپالەتلىك قىلىش قانۇنى»نىڭ روھى ۋە تەلىپىگە ئاساسەن، ياشانغانلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش ھەمدە ياشانغانلارغا ھەقىقىي ھالدا كۆڭۈل بۆلۈش ۋە غەمخورلۇق قىلىش سالمىقى كۈچەيتىلدى. «ياشانغاندا

كۆتۈنۈش سۇغۇرتىسى» تۈزۈمى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىدى. ياشانغانلارغا دۆلەت مالىيەسىدىن بېرىلىدىغان ئاساسىي كۆتۈنۈش پۇلى يىلسېرى ئۆستۈرۈلدى.

دۆلەت ۋە شەخسلەر باشقۇرۇشىدىكى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئاپپاراتلىرى، ياشانغانلارنى كۈتۈش مۇلازىمەت مەركەزلىرى (قېرىلار ساناتورىيەلىرى) شەھەر - بازارلاردىن يېزا - قىشلاقلارغىچە قۇرۇلۇپ، ياشانغانلار ئىچىدىكى قارانچۇقى يوقلار، ھەر خىل قېرىلىق كېسەللىكى سەۋەبىدىن كۈتۈش ۋە كۆتۈنۈش ئىقتىدارى يوق ئەر - ئاياللار ئىختىيارى ھالدا ئاشۇ «مۇلازىمەت مەركەزلىرى»گە كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمۈرلىرىنى شاد - خوراملىق ۋە خاتىرجەملىك ئىچىدە ئۆتكۈزمەكتە. لېكىن ھازىرقى دولقۇنسىمان قۇرۇلۇۋاتقان قېرىلارنى كۈتۈش مۇلازىمەت مەركەزلىرىنىڭ مۇھىتى ۋە ئىقتىسادىي - ئىجتىمائىي شارائىتلىرى ياشانغانلارنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدۇ. بولۇپمۇ شەخسلەر باشقۇرۇشىدىكى ياشانغانلارغا مۇلازىمەت قىلىش ئورۇنلىرىنىڭ كۆتۈنۈش ئەسلىھەلىرى تولۇق بولمىغاچقا، كۈتۈش بىلەن كۆتۈنۈش ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت كۆرۈلمەكتە. يەنە بىر جەھەتتىن قارىغاندا، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئەنئەنىۋى ئائىلە قارىشىنىڭ تەسىرى خېلى كۈچلۈك بولغاچقا، ياشانغانلارنى ئۆز ماكانىدىن ئايرىپ، كوللېكتىپ تۇرمۇشنى ئاساس قىلىدىغان ھېلىقىدەك «مۇلازىمەت ئورنى»غا «قاماپ» قويۇشنى ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ. بۇ ھەقتە جامائەتنىڭ سۆز - چۆچەك قىلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ. بىرىنچىدە، جورىسىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، تەنھا ياشاۋاتقان قېرى - چۆرىلەرنىڭ، كېسەللىك ياكى قېرىلىق سەۋەبى بىلەن ئۆزىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىدىن چىقالمايدىغانلارنىڭ «كۆتۈنۈش مۇلازىمەت ئورنى»دا ياشىشى ھېچقانداق ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. لېكىن دىيالوگ 3 دە

كۆرسەتكەندەك، بىر جۈپ قىرى قەدىناسلاردىن بىرىنى (كۆپرەك ئەرنى) «ھاجىتىدىن چىقالمىدى» دەپ «مۇلازىمەت ئورنى»غا ئاپىرىپ قويۇپ، يەنە بىرسىنى بالىلىرىنىڭ ھەمرالىقىدا ئۆزىنىڭ ئۆيىدە قالدۇرۇپ قويۇش ئادىمىيلىك نۇقتىسىدىن ئانچە ئاقىلانىلىك بولمىسا كېرەك. ئەگەر «مۇلازىمەت ئورنى»دا كۈتۈنۈشكە ئېھتىياج تۇغۇلغان بولسا بىر ئۆمۈر بىللە ياشاپ كەلگەن بۇ قەدىناسلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى ساناتورىيەدىمۇ بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ بىللە ياشاش لازىم. ئۇنداق بولمىسا، مۇشۇ تىپتىكى ياشانغانلار خاتىرجەم تۇرمۇش مۇھىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. ياشانغانلارنىڭ شاد - خوراملىقى ۋە روھى ساغلاملىقىنى نەزەردە تۇتقاندا كۈتۈنۈش كاپالىتى مۇلازىمىتىنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشى «ئائىلىدە كۈتۈنۈش ئاساس، ساناتورىيەلەردە كۈتۈنۈش قوشۇمچە» بولۇش ئەقىلگە مۇۋاپىق، دەپ قارايمىز.

دىيالوگ 4

مەلۇم بىر ياشانغان كىشى دوختۇرخانىغا بارماقچى بولۇپ، كوچا ئاپتوبۇسىغا چىقىپتۇ. ئاپتوبۇس ئىچى ئانچە قىستاڭ بولمىسىمۇ، لېكىن بىرمۇ بوش ئورۇندۇق يوق ئىكەن. «ھامىلدارلارغا، قۇچىقىدا بالىسى بار ئاياللارغا، ياشانغانلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرەيلى!» دېگەن يېقىملىق ئاۋاز ئاپتوبۇسنىڭ ئىچىدە ئۆزلۈكسىز ياڭراپ تۇرسىمۇ، ئورۇننى ئىگىلىۋالغان قىز - يىگىتلەرنىڭ ھېچقايسىسى بۇ مويسىپىت كىشىگە ئورۇن بوشىتىپ بەرمەپتۇ. ئۆز ئورنىنى تاپالمىغان بۇ كىشى ناھايىتى تەسلىكتە ئاپتوبۇستا ئۆرە تۇرۇپ يول مېڭىپ، دوختۇرخانا ئالدىدىكى بېكەتكە يېقىنلىشىپتۇ. شۇ ئەسنادا شوپۇر تورمۇزنى قاتتىق باسقان ئىكەن. ئاپتوبۇس سىلكىنىپ، ھېلىقى ياشانغان كىشى ئارقىسىغا يىقىلىپ چۈشۈپتۇ - دە، ئورنىدىن تۇرالماي قاپتۇ. شوپۇر ماشىنىنى توختىتىپ

بۇ كىشىنى يۆلەپ پەسكە چۈشۈرۈپتۇ. ئۇ كىشى دەماللىققا ئاغرىقنى سەزمەي، شوپۇرغا:

— ھېچ ۋەقەسى يوق. ئۆزۈمنىڭ بىخەستىلىكى. يولۇچىلار سىزنى ساقلاپ قالدى، يولىڭىزنى مېڭىۋېرىڭ، — دەپ شوپۇرنى خاتىرجەم يولغا سېلىپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ كىشى ئورنىدىن تۇرماقچى بولغان ئىكەن، لېكىن يانپىشى قاتتىق ئاغرىپ ماڭالماي قاپتۇ. شۇ ئەسنادا پىيادە كېلىۋاتقان ئىككى بۇرادىرى ئۇچراپ قاپتۇ ـ دە، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن دوختۇرخانىغا كىرىپ سۆڭەك بۆلۈمىدە تەكشۈرۈلۈپتۇ. دوختۇرلار يانپاشنى سۈرەتكە ئالغاندىن كېيىن، يانپاش سۆڭىكى ئۈچ ئورۇندىن دەز كەتكەنلىكىنى، بالنىستىدا يېتىپ داۋالانمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن سۆڭەك بۆلۈمىدە ياتقان بۇ بىمارنىڭ دەز كەتكەن يانپىشىنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ئۈچ ئورۇندىن قادايتۇ. بىر قانچە ئاي ھەرەج تارتىپ، ئەمدىلەتىن ھاسا بىلەن ماڭىدىغان بوپتۇ.

تەقرىز 4

بىزدە تېخى ياشانغانلارغا ھۆرمەت قىلىش ۋە غەمخورلۇق قىلىش ئېڭى ھەممە كىشىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانمىغانلىقى سەۋەبلىك دىيالوگ 4 كە ئوخشاش تاسادىپىي قىسمەتلەر كېلىپ چىقىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئاممىۋى ئاپتوبۇسلاردا ياشانغانلارغا ئۆزلىكىدىن ئورۇن بوشىتىپ بېرىش ئېڭى بارغانسېرى قاتاللىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ياشانغانلار ياكى ئورۇن بېرىش دائىرىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ئاپتوبۇسقا چىققانلىقىنى كۆرگەن قىسمەن ياشلار ئۇيقۇلۇق قىياپەتتە كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، ئەتراپتىكىلەرنى كۆرمەسكە سالىدۇ. بەزىلىرى كىتاب ياكى گېزىت ـ ژۇرنال ئوقۇۋاتقان ھالەتنى شەكىللەندۈرسە، يەنە بەزىلىرى يانفۇن ئوينىپ يالغاندىن تورغا چىقىۋالىدۇ...

ئىشقىلىپ ئورنىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بەرمەسلىكنىڭ ئامالىنى تاپىدۇ. بۇ يەردە ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ بىر قانچە بېكەت يول يۈرۈش بىلەن ئۆرە تۇرۇپ يول يۈرۈش تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق كىچىك ئىشلار دەپ قارالسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا شۇ كىشىنىڭ ئەخلاق ئېڭى ۋە ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى ئىپادىلىنىدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ياشانغانلارنىڭمۇ بالىلىق، ياشلىق پەسىللىرى بولغىنىدا ئوخشاش ياشلارمۇ ئۇزاققا بارماي ياشىنىش پەسلىگە قەدەم قويىدۇ. ھاياتنىڭ بۇنداق دەۋرىلىكى مۇتلەق تەبىئىي قانۇنىيەتتۇر. ئىنسان ياشىنىش مەزگىلىگە قەدەم قويغاندىن كېيىن تەبىئىي ھالدا تىنىدىن ماغدۇر كېتىدۇ. ھەرىكىتى ئاستىلاپ پەيلىرى بوشايدۇ. ئەقىل - ئىدراكى ئاجىزلايدۇ، ھەر خىل كېسەللەرنىڭ قورشاۋىدا قالىدۇ. بۇنداق فىزىئولوگىيىلىك پسىخولوگىيەلىك چېكىنىش ئۇلارنى باشقىلارنىڭ ياردىمىگە، ئىنايىتىگە، غەمخورلۇقىغا ۋە ئىززەت - ئېھتىرامىغا موھتاج قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «كىچىكلىرىمىزگە رەھىم قىلمىغان، چوڭلىرىمىزنىڭ ھۆرمىتىنى قىلمىغان ئادەم بىزگە مەنسۇپ ئەمەس» دېگەن. شۇڭا ياشانغانلارغا ئىززەت - ئىكرام، تەۋەززۇ بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئىمان، ئىنساب بىلەن ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىش، ئۇلارغا چىن دىلى بىلەن خىزمەت قىلىش، ئۇلارغا كامالى مېھرىبانلىق بىلدۈرۈش قاتارلىقلار ئىمانى كامىل، ئەخلاقى پازىل ياشلارغا جۈملىدىن پۈتكۈل جەمئىيەت ئەزالىرىغا قويۇلغان ئەقەللىي تەلەپلەردۇر. شۇنداقلا نۆۋەتتە تەكىتلىنىۋاتقان مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

ياشانغانلارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتىكى ئورنى، رولى ۋە ھەق - ھوقۇقلىرىنى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە قىلىشتا ئىجتىمائىي ئەخلاق تەربىيەسىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىش

زوّرۇر. بەزىلىرىمىز يۇقىرىقىدەك كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ياتلىشىش كەيپىياتلىرىنىڭ ئەۋىدەپ كېتىش سەۋەبىنى زامانغا يۈكلەپ قويىمىز. «ھەي... بۇرۇن ئۇنداق ئەمەس ئىدى. زامان تەرەققىي قىلغانسېرى كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت، ۋاپا ـ شەپقەت سۇسلىشىپ كېتىۋاتىدۇ» دەپ دەۋردىن خورسىنىمىز. ۋاھالەنكى، بۇنىڭغا ھەرگىز دەۋر جاۋابكار ئەمەس. مۇندىن مىڭ ئىككى يۈز يىللار ئىلگىرىكى مەشھۇر ئەللامە ئىمام شافىئىي ئېيتقاندەك:

زاماننى ئەيىبلەيمىز، گۇناھ بىزدىدۇر،
زاماننىڭ بىز كەبى باشقا ئەيىبى يوق.
زاماننى مەسخىرە قىلىمىز بىزلەر،
زاماننىڭ نەزەرىدە بىزلەر ئەسلىي يوق.

دېمەك، جەمئىيەتتە يۈز بېرىۋاتقان ئادىمىي ئەخلاقتا يات ئىللەتلەرنىڭ سەۋەبىنى ئالدى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ روھىيەت ئالەمىدىن، ئۆزلۈك ئېڭىمىزدىن ئىزدەش ھەقىقىي ئاقلانىلىكتۇر. شۇنداق بولغاندىلا كىشىلىك مۇناسىۋەتكە چېتىشلىق ھەر خىل رېئال زىددىيەتلەرنى توغرا ھەل قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

مەنمۇ ئارامغا چىققانلارنىڭ بىرى. «مېنىڭ تېخى روھىم قېرىمىدى» دەپ ئۆزۈمگە ھەرقانچە مىننەت قىلسامىمۇ يەنىلا شۇ «ھارامىلىق تونلىرى»نىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلالمايمەن. شۇڭا تەبىئەت «ئىلاھى»نىڭ بۇ قانۇنىيىتىگە تەن بېرىپ، «ھارامىلىق تون»دىن «ئارامىلىق كۆنلەر»نى يارىتىشنى ھاياتىمنىڭ قىممىتى، دەپ بىلىشىم كېرەك.

تەكرار بولسىمۇ يەنە شۇنداق بىر قىستۇرما باياننى

www.uyghurkitap.com

ياشانغانلارنىڭ كۆڭۈل دەپتىرىگە يازغۇم كېلىۋاتىدۇ.

يارىلىشنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە. ھەرقانداق جاندار ئۆزلۈك ماھىيىتى بىلەن دۇنياغا ئاپىرىدە بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە ئىنسان ئۆزلۈك ماھىيىتىنى تەڭداش يوق روھىي قۇدرەتكە مۇجەسسەملىگەن يېگانە بارلىقتۇر. ئادىمىيلىككىلا خاس بولغان ئەقلى - ئىدراكى كامالەت روھىيەت پايانىنىڭ ھادىسەن دۇنيا ئاسارەتلىرى ئىچىدىن پارلاق مەنزىلگە سەكرەشتۇر. چۈنكى ئادىمىي پارلاشلارنىڭ ھەممىسى چوڭقا تالىق ماھىيەتلىك ھادىسە. شۇڭا ئۆزلۈك روھنىڭغا ئاسىيلىق قىلساڭ بۇ شەكلەن دۇنيانىڭ غەۋغالىرى سېنى يەم قىلىدۇ. ئۆزلۈك ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر چىقىش نۇقتا، روھىي قۇربەت ئۆزلۈكنىڭ تۈۋرىكى بولغاچقا، ئىنسان ئۆزىنىڭ مۇشۇ تۇپ ماھىيىتى ئارقىلىق تاشقى ئالەمنىڭ بىرلىكىگە قوشۇلىدۇ. شۇڭا روھىيەت ئالىمىنىڭ مۆجىزاتى بولغان ئۈمىد — ياشىنىتىدۇ، غەم — قاقشىتىدۇ.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئىككىلەمچى يول يوق. ھاياتنىڭ ئۆگمەس ۋە ئۆلمەس پەلسەپەسىنى زامانىمىزنىڭ ئىلىم - پەن ئۇتۇقلىرىمۇ تەستىقلايدۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا ب د ت دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتى ھەربىر ئادەمنىڭ سالامەتلىكى ۋە ئۆمرىنىڭ قانچىلىك بولۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللارنى تەھقىقلەپ، 60%تى شۇ كىشىنىڭ روھى ئامىلىغان، 15%تى ئىرسىيەت ئامىلىغان، %تى ئىجتىمائىي جەمئىيەت ئامىلىغان، 8%تى داۋالاش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئامىلىغان، 7%تى ئولتۇراقلىشىپ ياشىغان رايوننىڭ جۇغراپىيەلىك ۋە كىلىمات ئامىلىغا باغلىق ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ نىسبىلىك ئىچىدە روھىي ئامىلنىڭ بەلگىلەش پۇرسىتى ھەممىدىن يۇقىرى. نېمىلا دېگەنبىلەن روھىي ئامىل ئىنسانلىق ماھىيىتى سۈپىتىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغانلىقى بەرھەق. شۇڭا ياشانغانلار جىسمانىي

قۇدرەتتىن نىسبى مەھرۇم بولسىمۇ، روھىي قۇربەتتىن ھەرگىز مەھرۇم قالماسلىقى، ئەڭ ماكسىموم دەرىجىدىكى ياشاش ھوقۇقىنى قوغدىشى، بەردەم ۋە زەپەرداس روھىي ساغلاملىقنى قەدىرلىشى، روھىيەت قەپىزىدىن ئازاد بولۇپ، ھۆر ئالەمنىڭ رومانتىكىسىغا جور بولۇشى پەرىز ۋە قەرزدۇر. شۇ چاغدىلا «ھاراملىق تون» ھېس قىلىنغان قېرىلىق مەزگىلى ئۆزىنىڭ ئۆزلۈك ماھىيىتىگە قايتىپ «ئاراملىق كون»نىڭ شادىيانە تويغۇسىغا چۆمىدۇ، خىرەلەشكەن كۆز گۆھىرى ئۈپۈق نۇرىدىن بەھرلىنىدۇ.

يەتمىش بەش يىل ئۆتۈپتۇ، تورلىشىپتۇ كۆزلىرىم،

قاناتلىرىم سۇنۇپتۇ، قورۇلۇپتۇ يۈزلىرىم،

كالۋالىشىپ تىللىرىم، چەك باسمايدۇ سۆزلىرىم،

پۇشايمانغا بۆلۈنۈپ، ئۆتتى شۇنداق كۈنلىرىم،

بەرھەق، ھايات تەمىدىن قاچار مۇدھىش تۈنلىرىم.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

خاتىمە

ئۆت كۆيەدۇر ئىچىمدە،
بۇ مەن ئۇچۇن سىناقتۇر.
ئۇشبۇ ئېرسال يۇتۇشكە،
ئۇندىگىنى يىراقتۇر.
تاۋلانمىغاچ قەلبىمىم،
مەنزىلىمدىن يىراقتۇر.

ئىنسان ئۆزىنىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدە «ۋاقىت — ئالتۇندىن قىممەت»، «ئۆمۈر — ئاتقان ئوق» دېگەنگە ئوخشاش ھېكمەتلەرنىڭ تېگى ـ تەكتىگە ئانچە پەرۋا قىلىپمۇ كەتمەيدىكەن. «ئاتمىش — بۇ دۇنيادىن كەتمىش» مەنزىلىگە قەدەم قويغاندىن كېيىن بىر خىل قورقۇش پسىخىكىسىنىڭ ئىسكەنجىسىدە ئۆمۈر مەنزىللىرى ھەققىدە جىددى ئويلىنىشقا مەجبۇر بولىدىكەنۇ، ئەمما ھەر قانچە تىرمىشىپمۇ سۇدەك ئېقىپ كەتكەن مەنىسىز كۈنلىرىنى تولدۇرۇۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەيدىكەن. پەقەت ئەپسۇس ۋە ئۆكۈنۈش ئىچىدە ئۇزاقراق ياشاشتىن ئىبارەت ھايات ئىستىكى قوزغىلىپ، ھەكىم ئىبنى سىناغا كۆپرەك مۇراجىئەت قىلىدىغان ھالەتكە مۇپتىلا بولىدىكەن. ئۆتكەن كۈنلىرىگە رازىمەنلىك بىلەن «شۈكرى» قىلىش ئەقلىي ئىنسانغا مەڭگۈ نېسىپ بولمايدىكەن. كۆرۈم بىلەن ئۆلۈم دىيالوگى ئاشۇ يوسۇندا مەڭگۈ داۋاملىشىدىكەن. بۇ خىل ئۆزلۈك پسىخىكىسى گادايلارغىمۇ، شاھىنشاھلارغىمۇ

ئورتاق ئىكەن. ئىنسان ئەنە شۇ قانائەتسىزلىكى تۈپەيلىدىن ھاياتقا ئۈمىدۋار قاراشتەك ئىنساني خۇلقىنىڭ سۈلكەتلىك ئاشناسى بولالايدىكەن.

«سۆڭگۆچتىن ئۆمىلەپ كىرىپ غورا ئۈزگەن» شاش كۆڭلىرىم تېخى تۈنۈگۈنكىدەك ئېسىمدە. ھالبۇكى، ھەش - پەش دېگۈچە ئۆمۈر مەنزىلىم 75 گە ئۆلىشىپتۇ. كۆڭلۈم ئوقتەك ئۇچقۇر بولسىمۇ، بويۇم يادەك ئېگىلىپتۇ. 75 يىللىق كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىمنى ئەزۋەيلەشكە رايىم يوق. ئۆتكەن يەتمىش بەش باھار، يەتمىش بەش ياز، يەتمىش بەش كۈز، يەتمىش بەش قىشنىڭ ھەممىسى ھاياتىمنىڭ مەزمۇنى سۈپىتىدە مەن ئۈچۈن تاتلىق ئەسلىمە، خالاس. بۇ ھايات مۇساپەمنىڭ قىممىتىنى يەكۈنلەشكە ئاجىزمەن. ئۇنى ئاخىرقى ھېسابتا دىلكەش خەلقىم، ئورپاقلىرىمنىڭ ئادىل تارازىسى ئۆلچەيدۇ. لېكىن ۋىجدانىم گۇۋاھكى، بىر ئۆمۈر ئاۋامنىڭ «ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاققان»لىقىم سىر ئەمەس.

«تاپقىنى گۆل كەلتۈرەر، تاپمىغىنى بىر باش پىياز، تاپقىنى قوي ئۆلتۈرەر، تاپمىغىنى چۈجە - خوراز» دېگەندەك، يەتمىش بەش يىلىمنىڭ نېسىۋىسى سۈپىتىدە، ئازغىنە كەم 60 يىل ماڭا ھارارەتلىك باغرىنى ئاچقان، سەبىي قەلبىمگە مەرىپەت نۇرىنى چاچقان ئانا مەكتىپىم — شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىق مەرىكىسىگە بىر سوۋغا سۇنۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىدىم. ياشانغاندا تۇتاشقان بۇ پىراق شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ، ھايات مۇساپىلىرىمنىڭ چەلەڭگۈش ئىزنالىرىدىن بىر ئەسەر يېزىشقا ئۈندىدى. شۇنىڭ بىلەن قولۇمغا قەلەمنى ئالدىم - دە، كاللامدا پىشۇرغان لايىھەنى سېخىملاشتۇرماقچى بولدۇم. ئەمما «ئۆيدىكى گەپ بازارغا توغرا كەلمەپتۇ» دېگەندەك ئىش بولدى. مېنىڭ دەسلەپكى لايىھەم بۇيۇك شەخسلەرنىڭ تەزكىرە خاراكتېرىدىكى ئەسلىمىلىرىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىلھامى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ھايات شەجەرىسىنى يېزىش ئىدى. شۇ كۈنلەردە يازغۇچى غەيرەت ئابدۇللانىڭ «تەۋەررۈك» ۋە «ئابرال گۇۋاھ» ناملىق ئىككى يېرىك بىئوگراپىك ئۆچېرىكىنى قىزىقىش ئىچىدە ئوقۇپ چىقتىم. بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ئالدىنقىسى تارىخى شەخس، بۈيۈك مۇقام پېشۋاسى تۇرداخۇن ئاكىنىڭ، كېيىنكىسى بىز بىلەن زاماندىش ياشاۋاتقان ھايات شەخس ئابدۇرېھىم ھامىتنىڭ رېئال ئىش - ئىزلىرىغا بېغىشلانغان. چىنلىق بىلەن يېزىلغان بۇ ئىككى پارچە بەدىئىي ئەسلىمە ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى.

مەيلى شەخسنىڭ ئۆزى يازغان ھايات ئەسلىمىلىرى بولسۇن، ياكى ئىككىنچى شەخسنىڭ مۇئەييەن بىر ئادەم ھەققىدە يازغان بىئوگراپىك ئۆچېركلىرى بولسۇن. ھەر ئىككى ئۇسلۇبتىكى ئەسەر چىنلىق بىلەن پۈتۈلگەن ھايات شەجەرىسى بولۇشتەك مەزمۇن ئورتاقلىقىغا ئىگە بولغاچقا، مەن بۇ ئىككى خىل ئۇسۇلنى بىرلەشتۈرۈپ ئۇنىڭغىمۇ، بۇنىڭغىمۇ ئوخشىمايدىغانراق ئۇسلۇبتا يېزىشنى تاللىدىم.

ھەرقانداق بىر ئىنساننىڭ تەرجىمىھالى ئۇنىڭ ھايات مۇساپىسىدىكى يۈزلەپ، مىڭلاپ چوڭ - كىچىك پاكىتلاردىن، ئۆز دەۋرىگە خاس تارىخىي ھۆججەتلەردىن، خۇشلۇق ۋە خاپىلىق بىلەن تولغان رېئال تۇرمۇش كارتىنىلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇنى يىلنامە تەرزىدە خاتىرىگە ئېلىش بەكمۇ قىيىن ئەمگەك ئەمەس. ئەمما ئۇنداق نوقۇل ئەسلىمىلەر بىلىش قىممىتىدىن باشقا قىممەت يارىتالمايدۇ. ئەسلىمىچىلىك (تەزكىرىچىلىك) ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ قىيىن بولغىنى ئەسلىمە ئوبيېكتىنىڭ ئىدىيەسى، پوزىتسىيەسى، ئىدىئالى ۋە ھايات تەجرىبە - ساۋاقلىرى گىرەلەشتۈرۈلگەن ئىلمىي بىئوگرافىيەدۇر. بۇنداق ئىلمىي بىئوگرافىيەسىنىڭ بىلىش قىممىتىدىن تاشقىرى يەنە ئىستېتىك قىممىتى، ئەمەلىي ئىشلىتىش قىممىتى،

تارىخىي قىممىتى قاتارلىق كۆپ قاتلاملىق قىممىتى بولىدۇ. ئەمما بۇنداق بىئوگرافىيە تەپەككۇرغىلا تايىنىپ پاكىتسىز تەسەۋۋۇردىن قۇرۇلىدىغان «مۇنار» ئەمەس. ئەكسىچە، چىنلىق، دەلىل - ئىسپات بۇ «مۇنار»نىڭ ئۇلى.

مەن ئاددىي بىر ئوقۇتقۇچى، باشقىلارنى ھاياجانغا سالغىدەك ئالاھىدە ئىش - ئىزلىرىممۇ يوق. ۋاھالەنكى، ھەر كىشىنىڭ كەچمىشى ئۆزگىچە تەم، ئۆزگىچە پۇراققا ئىگە. شۇڭا ئەسلىمە يېزىش بۈيۈك ئادەملەرگىلا خاس دەپ، ئۆزىمىزنىڭ، ئۆزلۈكىمىزنىڭ ئاچچىق - چۈچۈك كەچمىشلىرىنى ئۇنۇتساق، ماڭقۇرت تىراگېدىيەسىدەك پاجىئە يۈز بېرىدۇ.

ھەر قانداق قەلەمكەش بىرەر ئەسەر يېزىشنى پىلانلىغاندا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ماۋزۇسى ۋە ژانىرى ھەققىدە ئويلىنىشىدۇ. مېنىڭمۇ بېشىمنى قاتۇرغان مەسىلە شۇ بولدى. «ھاياتلىق تەزكىرىسى» ياكى «ئەسلىمە» دەي دېسەم يازغانلىرىم نوقۇل ئۆزۈمنىڭلا تەرجىمىھالى ئەمەس، ئۇنىڭدا ئىلمىي ھېكمەتلەر، سەجئىلەر، تەقرىزلەر ۋە سېلىشتۇرما مۇلاھىزىلەرمۇ يېزىلغان. «بىئوگرافىك رومان» ياكى «بىئوگرافىك ئوچېرىك» دەيمىكىن دېسەم، بۇ ئەسەرنىڭ مۇئەييەن سۇژېت لىنىيەسى ۋە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر توقۇنۇشى يوق. ئەسەرنىڭ ئاساسىي كومپوزىتسىيەسى كۆپرەك مەن شاھىت بولغان ئىلىم - پەن تارىخىنى مەركەز قىلغاچقا، بۇ ئەسەرنىڭ ژانىرىنى «ئىلىم بىئوگرافىيەسى» دېيىشنى لايىق كۆردۈم. دەرۋەقە، ئەدەبىياتىمىزدا بۇنداق ژانىرمۇ يوق. شۇڭا ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلىرىم قايسى ژانىرغا تەۋە دەپ قارىسا، شۇ ژانىرنىڭ كۆزى بىلەن مۇلاھىزە قىلسا بولىدۇ.

ئەقىل گاللىشىپ قەلەم داتلاشقان مەزگىلىمدە پۈتۈلگەن بۇ «پىراقنامە»نىڭ ئوقۇرمەنلىرىمگە قانچىلىك ھوزۇر

بىغىشلايدىغانلىقىنىمۇ بىلىمەن. لېكىن ئارزۇ - ئۈمىد
ئىشقىدا پەرۋانىمەن. شۇڭا ھايات چىرىغىم ئۆچكىچە ئۈشبۇ
مۇقامنى تۈزۈلايمەن.

يىللار مەيدەڭنى كېرىپ قاقاھلاپ كۈلمە.
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرىمەن ئۆلۈمنى.
قېرىتىمەن دەپ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلمە.
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

(ل. مۇتەللىپ)

2014 - يىلى 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 2015 - يىلى 1 - ئاينىڭ
20 - كۈنىگىچە.

قەشقەر - ئۈرۈمچى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى